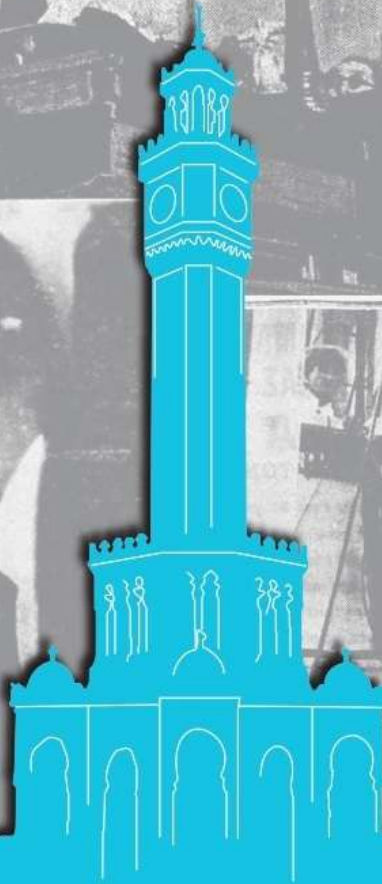

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES

Yayın No: 09.8888.56000.000/BY.022.043.1130
ISSN: 1300-0756

Cilt: XXII | Volume: XXII
Sayı: 44 | Issue: 44
Yıl: 2022 / Bahar | Year: 2022 / Spring
İZMİR, 2022 | İZMİR, 2022

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Dokuz Eylül University Principles Of Ataturk And Revolution History Institute

Cilt / Volume: XXII

Sayı / Issue: 44

Yıl / Year: 2022

Bahar / Spring

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*JOURNAL OF MODERN
TURKISH HISTORY
STUDIES*

İzmir - Temmuz 2022

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: XXII Sayı: 44 Yıl: 2022 / Bahar

Yayın No: 09.8888.56000.000/BY.022.043.1130

ISSN: 1300-0756

1. Baskı

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI

Sorumlu Müdür : Doç. Dr. Gürhan YELLİCE

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi - Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Buca - 35390 İZMİR

Yayının Türü : Uluslararası Akademik Hakemli - Yaygın Süreli - Altı Ayda Bir Yayınlanır.

Yayın Kabul Tarihi: 06.07.2022

Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi , Buca - 35390 İZMİR
Tel: 0 (232) 301 79 20 - 453 98 29 Fax: 0 (232) 453 99 07

E -posta : cttad.deu@gmail.com
<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Sayfa Tasarımı : Ahmet Yılmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Ön ve Arka Kapak : Dr. Aydın Özgören'in bu sayıda yer alan makalesinden çeşitli görsellerdir.

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi; TÜBİTAK / ULAKBİM, Index Copernicus, EBSCO ve ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi) tarafından taranmaktadır.

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Basım Yeri : Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası

Basım Tarihi : 30.09.2022

Basım Adedi : 50 adet

Basım Yeri Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası
DEÜ Tınaztepe Kampüsü 35390 Buca - İZMİR

Tel : 0(232) 301 93 00 - Fax : 0(232) 301 93 13

© Tüm Hakları Saklıdır.

PUBLICATION OF DOKUZ EYLUL UNIVERSITY

**PRINCIPLES OF ATATURK AND REVOLUTION HISTORY INSTITUTE
JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES**

Volume: XXII Issue: 44 Year: 2022 / Spring

Publication No: 09.8888.56000.000/BY.022.043.1130

ISSN: 1300-0756

First edition

Owner of Journal : Dokuz Eylul University, on behalf of Principles of Ataturk and Revolution History Institute - Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin ELMACI

Responsible Director : Assoc. Prof. Dr. Gürhan YELLİCE

Place of Administration : T.C. Dokuz Eylul University - Principles of Ataturk and Revolution History Institute - Buca - 35390 Izmir / TURKEY

Type of Publication : International peer-reviewed journal - Widespread Refereed
Published every six months.

Acceptance Date : 06.07.2022

Address : Dokuz Eylul University - Principles of Ataturk and Revolution History Institute - Buca - 35390 Izmir / TURKEY
Tel: +90 (232) 301 79 20 - 453 98 29 Fax: +90 (232) 453 99 07

E-mail : cttad.deu@gmail.com
<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Page Design : Ahmet Yilmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Front and Back Cover : Various visuals from Dr. Aydın Özgören' work appeared in this volume.

Journal of Modern Turkish History Studies is indexed by TÜBİTAK / ULAKBİM, Index Copernicus, EBSCO, ASOS.

Responsibility of opinions which are suggested in published articles belong to their authors.

Articles published in the journal can not be used without quoting.

Printing Place : Dokuz Eylul University, Printing House

Printing Date : 30.09.2022

Total number printed : 50

Printing Place Address : Dokuz Eylul University Printing House
DEU Tınaztepe Campus 35390 Buca / IZMİR / TURKEY

Phone : +90(232) 301 93 00 - Fax: +90(232) 301 93 13

© All Rights Reserved.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATURK'S PRINCIPLES AND TURKISH REVOLUTION HISTORY
JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES

Sahibi / Owner

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Doç. Dr. Mehmet Emin **ELMACI**

Sayı Yayın Kurulu / Issue Editorial Board

Prof. Dr. Bülent **ÇUKUROVA** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Fevzi **ÇAKMAK** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan **ÖZGÜN** İzmir / Türkiye / Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay **PULLUKÇUOĞLU YAPUCU** İzmir / Türkiye / Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet **MEHMETEFENDİOĞLU** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Gürhan **YELLİCE**

Sekretarya / Secretary

Araş. Gör. Dr. Mustafa **KIRIŞMAN** Araş. Gör. Dr. Aymelek **ŞENEL**

Bu Sayının Hakem Kurulu / Referees of This Issue

Prof. Dr. Ahmet **AKSİN** Elazığ/Türkiye/Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Figen **ATABEY** Ağrı/Türkiye/Ibrahim Çeçen Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan Sabri **BALKAYA** Erzurum/Türkiye/Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hayri **ÇAPRAZ** Isparta/Türkiye/Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi **DOĞANAY** Elazığ/Türkiye/Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Osman **KÖSE** İstanbul/Türkiye/Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet **OKUR** Trabzon/Türkiye/Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ali **SATAN** İzmir/Türkiye/Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Melih **TINAL** İzmir/Türkiye/Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet **YAKUPOĞLU** Kastamonu/Türkiye/Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet **YETİŞGİN** Kahramanmaraş/Türkiye/Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan **ALABAŞ** Kastamonu/Türkiye/Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Erdal **ASLAN** İzmir/Türkiye/Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Nejdet **BİLGİ** Manisa/Türkiye/Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan **DUMAN** İzmir/Türkiye/Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emin **ELMACI** İzmir/Türkiye/Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe **ERKMEN** Gaziantep /Türkiye/Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz **HAYKIR** Elazığ/Türkiye/Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri **KARAKAŞ** İzmir/Türkiye/Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Büşra **KARATAŞER** Tekirdağ/Türkiye/Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Taner **KERİMOĞLU** İzmir/Türkiye/Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Murat **KILIC** Nevşehir/Türkiye/Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Metin **KOPAR** Adıyaman/Türkiye/Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel **KUNDAKCI** Kastamonu/Türkiye/Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman **TEKİR** Sinop/Türkiye/Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Yenal **ÜNAL** Bartın/Türkiye/Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Resul **YAVUZ** Bandırma/Türkiye/ Onyeddi Eylül Üniversitesi

Bu Sayının Hakem Kurulu / Referees of This Issue

Dr. Öğr. Üyesi Murat KORALTÜRK	İstanbul/Türkiye/Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN	İstanbul/Türkiye/29 Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi UYANIKER	İstanbul/Türkiye/Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU	İzmir/Türkiye/Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Suna ALTAN	Iğdır/Türkiye/Iğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Resul ALKAN	Çanakkale/Türkiye/Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem ÇALIŞKAN	Gaziantep /Türkiye/Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Okan CEYLAN	İzmir/Türkiye/Ege Üniversitesi
Dr. Asil KAYA	İzmir/Türkiye/AFKAM

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	<u>Sayfa / Page</u>
Editörden <i>Editor's Note</i>	1
<u>ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES:</u>	
Ahmet KISA Osmanlı Döneminde Antalya'da Kız Çocuklarının Eğitimi: Antalya İnâs (Kız) İbtidâisi (İlkokulu) / Rüştüyesi (Ortaokulu) <i>Education of Girls' In Antalya in the Ottoman Period:</i> <i>Antalya Girls' Primary School/Junior High School</i>	5
Ferdi UYANIKER Osmanlı Donanmasında Feth-i Bülend Korveti ve Tarihi Devamlılık Bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyete Miras Bir Donanma Davası <i>Feth-i Bülend Corvette in The Ottoman Navy and a Naval Legislation</i> <i>Case from the Ottoman to the Republic in the Context of Historical Continuity</i>	39
Alper KARAŞİN Avustralya Kraliyet Donanmasının Kurulması ve AE2 Denizaltısının Çanakkale Serüveni <i>The Foundation of the Royal Australian Navy and</i> <i>the Dardanelles Adventure of AE2 Submarine</i>	85
Evrin TURAN KILIÇ Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız Basınındaki Görsel Malzeme ve Anlatımlarda Türkler ve Türk Direnişi <i>Turks and Turkish Resistance in Visual Materials and</i> <i>Expressions in the French Press in the First World War</i>	117
Mustafa MALHUT Mondros Mütarekesi'ni Anlamak: Mütareke Kavramı, Mütareke Örnekleri ve Mondros Mütarekesi'nin Diğer Mütarekelerle Karşılaştırılması <i>Understanding the Armistice of Mudros: Armistice Concept, Armistice</i> <i>Examples and Comparative of the Armistice of Mudros With Other Armistice</i>	141

Kezban ACAR KAPLAN

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa Devletlerinin
Rus İç Savaşı'na ve Rus Mültecilerine Bakışı 175
*The Policies of European States Toward
the Russian Civil War and the Russian Refugees*

Yavuz Selim ÇELOĞLU

Kafkas Cephesi'nde Türk Ordusu'nun Firarî Askerler Sorunu 205
Escaper Soldiers Trouble in the Turkish Army in the Caucasian Front

Akif ÇARKÇI

İlk Osmanlı Sosyalistlerinden 227
Dr. Refik Nevzat ve Siyasi Faaliyetleri
*One of the First Ottoman Socialists
Dr. Refik Nevzat and Its Political Activities*

Hasan TÜRKER

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Halk Fırkasına
Evrilirken Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu (1923) 245
*The Establishment of the Association of the Defence of National rights of Salihli,
As The Association for the Defence of National Rights of Anatolia and
Rumelia evolved into the People's Party*

Meryem ORAKÇI

Türk ve Rum Mübadillerin 287
Karşılaşmalarına Dair Bir Değerlendirme
An Evaluation on the Encounters of Turkish and Greek Refugees

Aydın ÖZGÖREN

Türk-Yunan İlişkileri Açısından 313
Başbakan İsmet Paşa'nın Atina Ziyareti
(3-6 Ekim 1931)
*The Prime Minister Ismet Pasha's
Athens Visit in terms of Turkish-Greek Relations,
(3-6 October 1931)*

Nadir YURTOĞLU

II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Orman ve 363
Ormancılık Politikası Hakkında Bir Araştırma (1939-1945)
*An Investigation of Forests and Forestry Policies
in Turkey During World War II (1939-1945)*

Fusun ÇOBAN DÖŞKAYA - Halim Onur ANDAÇ American Board Activities in China and Sun Yat-Sen <i>Amerikan Board'un Çin Faaliyetleri ve Sun Yat-Sen</i>	409
Sinan KIYANÇ Türkiye-Abd İlişkileri Bağlamında CIA Eski Başkanı Allen Welsh Dulles ve Faaliyetlerinin İncelenmesi <i>Examination of Former CIA Director Allen Welsh Dulles and Its Activities in the Context of Turkey-Usa Relations</i>	445
Gökhan EŞEL Alman Dışişleri Bakanlığı Arşiv Belgeleri IŞığında 6. Filonun İzmir Ziyareti Sırasnda Gelişen Olaylar <i>Occurred Incidents During the 6th Fleet Visit to Izmir in German Ministry of Foreign Affairs Archive Documents</i>	481
<u>KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW:</u>	
Yenal ÜNAL Yavuz, Resul, Ortadoğu Şekillenirken, İdeal Kùltür Yayıncılık, İstanbul, 2020.	511

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: XXII

SAYI: 44

YIL: 2022

EDİTÖRDEN

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin 44. sayısını bilim dünyası ile paylaşmaktan büyük bir mutluluk duymaktayız. Dergimizin bu sayısında Osmanlı Devleti'nin son döneminden İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar uzanan geniş bir tarihsel süreçte Türkiye tarihine ilişkin araştırmalara yer verilmiştir. Değerli araştırmalarını dergimizde yayınlanmak üzere gönderen kıymetli bilim insanlarımıza, bu araştırmaları değerlendiren değerli hakemlerimize ve yayın sürecinde emeği geçen herkese teşekkür ederiz. Bu yeni sayının bilim dünyasına katkı sağlamasını temenni ederiz.

Doç. Dr. Gürhan YELLİCE

JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES

VOLUME: XXII

ISSUE: 44

YEAR: 2022

EDITOR'S NOTE

We are very happy to present the 44th issue of the Journal of Modern Turkish History Studies with the academic world. This issue contains valuable researches on the Turkish history in a wide historical period from the last period of the Ottoman Empire to the years of the Second World War. We would like to thank our esteemed scientists who sent their valuable works to be published in our journal, our valuable referees who evaluated these studies, and everyone who contributed to the publication process. We hope that this new issue will contribute to the scientific world.

Assoc. Prof. Gürhan YELLİCE

Araştırma Makalesi / Research Article

OSMANLI DÖNEMİNDE ANTALYA'DA KIZ
ÇOCUKLARININ EĞİTİMİ:
ANTALYA İNÂS (KIZ) İBTİDÂİSİ (İLKOKULU) /
RÜŞTİYESİ (ORTAOKULU)*

Ahmet KISA**

Öz

Bu çalışmada Osmanlı modern eğitim anlayışının Antalya'da kız çocuklarının eğitimine olan etkisi Antalya İnâs (Kız) İbtidâisi (İlkokulu) ile İnâs Rüştîye (Ortaokulu) Mektebi özelinde ele alındı. Söz konusu okulların Osmanlı modern eğitim tarihi açısından sahip olduğu önemi ortaya koyabilmek, eğitimde başlayan modernleşme sürecinin tarihsel geçmişini anlamakla doğrudan ilgilidir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl ortalarına kadar eğitim işleri doğrudan merkezi hükümet tarafından değil, merkezi hükümetin denetiminde vakıflar gibi sivil toplum kuruluşları tarafından yürütüldü. II. Mahmut Dönemiyle başlayan her alanda merkezileşme, ardından Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi eğitimin devlet tarafından halka götürülmesi noktasında önemli adımların atılmasıyla neticelenen bir süreci başlattı. Bu dönemde teşkilatlanma noktasında 1845'te Meclis-i Maarif-i Muvakkat ile başlatılan çalışmalar, 1857'de Maarif Nezareti'nin açılmasıyla tamamlandı. Ardından 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanarak eğitimde işleyişin nasıl olacağı detaylı bir şekilde tanzim edildi. Yapılan düzenlemeler çerçevesinde usul-i cedide (yeni usul) tarzında eğitim veren okulların sayısı her yerde arttırılmaya çalışıldı. Bu okullar Osmanlı Devleti'nde en çok II. Abdülhamit Dönemi'nde yaygınlaştı. Antalya'da kız çocuklarının eğitimiyle ilgili modern anlamda eğitim veren okullarda bu dönemde açıldı. Dolayısıyla bu çalışmada Antalya İnâs İbtidâisi ve Rüştîye mekteplerinin nasıl açıldığı, mekteplerde okutulan dersler ve öğrenim gören öğrenciler, eğitim-öğretimde karşılaşılan güçlükler, okulların kaç yıl faaliyette bulunduğu kapsamlı şekilde ele alındı. Kız çocukların eğitimi konusunda hayal edilen bir ilerleme olarak başlatılan çabaların istenilen düzeyde bir başarı getirmediği, bununla birlikte bir başlangıç oluşturması açısından önemli olduğu sonuçuna ulaşıldı.

Anahtar Kelimeler: Antalya, Eğitim, İnâs İbtidâi Mektebi, İnâs Rüştîye Mektebi.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üni., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araş. ve Uygulama Merkezi, (ahmetkisa@akdeniz.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-2080-3228).

EDUCATION OF GIRLS' IN ANTALYA IN THE OTTOMAN PERIOD: ANTALYA GIRLS' PRIMARY SCHOOL/JUNIOR HIGH SCHOOL

Abstract

In this study, the effect of Ottoman modern education understanding on the education of girls in Antalya was addressed with particular reference to Antalya Girls' Primary School and Antalya Girls' Junior High School. Indicating the importance of these schools to the Ottoman modern education history is directly related to understanding the historical background of the modernization process launched in education. In Ottoman State, until the mid-19th century, educational affairs were not directly conducted by the central government but the civil society institutions such as foundations under the control of the central government. The centralization efforts launched in the period of Mahmud II and the subsequent declaration of Tanzimat (Reorganization) Edict initiated a process concluded with crucial steps in terms of the state's delivery of education service to the people. The organizational efforts that were started with the opening of the Temporary Assembly of Education in 1845 were completed with the opening of the Ministry of Education in 1857. Then, along with the preparation of the General Education Regulation in 1869, how the education would be organized was designated in detail. In the framework of these arrangements, efforts were made to increase the number of schools offering new-style education. Such schools proliferated mostly in the period of Abdul Hamid II in the Ottoman State. The schools offering modern education for girls were also opened in Antalya in this period. Hence, this study comprehensively addressed how Antalya Girls' Primary School and Antalya Girls' Junior High School were opened, the courses offered at the schools, the students enrolled in these schools, the challenges encountered in education and instruction, and for how long the schools were in operation. In this respect, it was identified that the efforts initiated to attain the dreamed progress in the education of girls did not bring about success at the desired level but were important considering that they served as a beginning.

Keywords: *Antalya, Education, Girls' Primary School, Girls' Junior High School.*

Giriş

Günümüzde kamu hizmeti olarak kabul edilen eğitim, sağlık, bayındırlık gibi hizmetler Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar doğrudan merkezi hükümet tarafından değil, merkezi hükümetin denetiminde vakıflar gibi sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yapıyordu. II. Mahmut Dönemi'nde her alanda başlatılan merkezileşme, eğitimin devletin önemli görevlerinden biri olduğu anlayışı, söz konusu işlerin merkezi hükümet nezaretinde idare edilmesi gerekliliğini doğurdu. Özellikle Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) eğitim işlerinin merkezileşmesi noktasında önemli adımlar atıldı. İlk olarak 1845 yılında Meclis-i Maarif-i Muvakkat adı altında bir meclis bünyesinde organize edilen eğitim işleri, 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla teşkilat yapısını tamamladı.¹

Ardından işleyişle ilgili önemli düzenlemeler getiren 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlandı. Bu nizamnamede kız çocuklarının eğitimiyle ilgili önemli yenilikler getirildi. Nizamnameye göre bir mahalle veya köyde bir cemaate mahsus iki sıbyân mektebi varsa bunlardan biri kız çocuklarına tahsis edilecekti. İki sıbyân mektebinin bulunmadığı mahallerde, kız çocuklarının eğitimi için ayrı bir mektep binası inşa edilinceye kadar, erkeklere mahsus sıbyân mektepleri kız çocukları tarafından da kullanılacak, fakat kızlar erkek çocuklarla karışık oturtulmayacaklardı. Diğer sıbyân mektepleriyle gerek öğretim usulleri gerekse idari işleyiş ve tahsil süreleri gibi hususlarda aynı programa sahip olan kız sıbyân mekteplerinde kadın öğretmenler görev yapacaktı. Bu okullara, yeterli sayıda kadın öğretmen yetiştirilene kadar, ahlaken uygun görülen erkek öğretmenler muallim olarak tayin edilebilecekti.

Nizamnamede kız için açılacak rüştiye mektepleri içinde önemli düzenlemeler yer alıyordu. Buna göre 500 haneden fazla ahali bulunan mahallerde kız rüştiye mektepleri açılacaktı. Sıbyân mekteplerinde olduğu gibi kızlara mahsus rüştiye mekteplerinde de öğretmenler kadın olacak, yeterli sayıda kadın öğretmen bulunamazsa, uygun görülen erkek öğretmenler kız ibtidâi mekteplerinde olduğu gibi rüştiye mekteplerinde de görevlendirilebilecekti. Bu okullarda okutulacak dersler, okulun tahsil süresi, okulda istihdam edilecek öğretmenlerin nitelikleri ve adedi, okula alınacak öğrencilerin vasıfları gibi hususlar nizamnamede detaylı bir şekilde açıklandı.²

1 Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2015, s. 69.

2 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mahmut Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı -XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 424-459.

1869 Maarif Nizamnamesi'nden sonra yeni usul³ üzere eğitim veren okulların açılmasına, eğitimin daha çok bu merkez üzere yapılmasına gayret gösterildi. Yeni usullerle eğitim yapan temel eğitim okulları ilk olarak İstanbul'da açıldı, 1872'de Nûr-ı Osmâniye Camiinde açılan numune mektebi ibtidâî mekteplerin öncüsü oldu.⁴ Yeni tarz eğitimle öğretim yapan sıbyân mektepleri ibtidâî olarak isimlendirilmeye başlandı, Nizamnameye göre öğretimde tahsil evreleri ise ibtidâîden sonra rüştiye, idadiye, sultaniye ve mekteb-i âliye olarak düzenlendi.⁵ Ancak bir taraftan yeni tarz eğitim veren okullar teşvik edilir ve sayıları çoğaltılmaya çalışılırken, diğer taraftan geleneksel usullerle eğitim veren sıbyân mektepleri ve medreselerin kendi mecralarında eğitimlerine devam etmelerine müsaade edildi, söz konusu okullarla ilgili herhangi bir kısıtlama getirilmedi. Yani Tanzimat ile birlikte her alanda görülen ikili yapı eğitim içinde söz konusu oldu.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi zamanla yetersiz kaldı. 10 Haziran 1909'da 7-11 yaş arası erkek çocuklarının eğitimini mecburi hale getiren, bu amaçla ibtidâî mekteplerin vasıflarını, öğretmenlerinin Dârülmualimîn-i İbtidâîye mezunu olmaları gerektiğini hükme bağlayan Tahsîl-i İbtidâî Kanunu tasarısı hazırlandı.⁶ Daha sonra bu çabalar 1913 yılında Tedrisat-ı İbtidâîye Kanun-ı Muvakkatı adı altında kanunlaştı. Söz konusu kanunla ibtidâî mektepler ile rüştiyeler birbirlerinin tamamlayıcısı olarak görülerek "Mekâtib-i İbtidâîye-i Umûmiye" adı altında birleştirildi.⁷ Yeni düzenlemeyle ibtidâî mektepler rüştiye mekteplerini de kapsayacak şekilde altı yıl eğitim veren kurumlara dönüştü. Temel eğitime; devre-i ibtidâîye, devre-i vasatiye, devre-i âliye olarak adlandırılan her biri iki yıl süren bir düzenleme getirildi.⁸ 1913 Tedrisat-ı İbtidâîye Kanun-ı Muvakkatı temel eğitim kurumlarının düzenlenmesinde önemli yenilikler getirmişse de fevkalade siyasi koşullar eğitimin işleyişinde nizam ve intizamın istenilen düzeye gelmesini engelledi. 1909-1914 yılları arasında maarif bütçesi her geçen yıl artmış, son olarak 600 bine ulaşmışsa da I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ilk olarak maarif bütçesi kesilmiş, eğitim kendi kaderine terk edilmişti.⁹

3 Eğitim yeni usul yöntemlerle yapılması, eskiden farklı öğretim yöntemlerinin kullanılması eğitimin tarihimize usûl-i cedide olarak adlandırılmıştır. Yahya Akyüz usûl-i cedid-i; "Ders araç ve gereçleri konusunda yenileşme, özellikle öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemleri uygulaması", olarak tanımlamaktadır. Bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara, 2020, s. 207.

4 Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Anadolu Üniversitesi Basım Evi, Eskişehir, 1984, s. 43.

5 Mahmut Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, *a.g.e.*, s. 424.

6 Bu kanun tasarısının içeriğiyle ilgili bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, haz. Muzaffer Albayrak, Kevser Şeker, Bion Matbaacılık, İstanbul, 2014, s. 245-251.

7 Necdet Sakaoglu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 138.

8 Kerim Sarıçelik, *Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2010, s. 30.

9 Sakaoglu, *a.g.e.*, s. 138.

II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) Osmanlı Devleti'nde yeni usullerle eğitim veren okulların (usul-i cedide) en çok yaygınlık kazandığı dönemdi. Antalya'da da kız çocuklarının eğitimi için açılan ibtidâî ve rüştiye mektepleri onun tahta olduğu yıllarda açıldı.

Dolayısıyla bu çalışmada yukarıda genel çerçevesi çizilen Osmanlı modern eğitim anlayışının Antalya'da kız çocuklarının eğitimine nasıl yansıtıldığı ele alındı. Ele aldığımız konuyla ilgili şimdiye kadar yapılan çalışmalarda arşiv vesikaları yeterli seviyede kullanılmamıştır.¹⁰ Bu çalışmamızda hem arşiv vesikaları hem de Osmanlı Dönemi'nde Antalya modern eğitim tarihi açısından çok önemli yere sahip Konya Yazma Eserler Müdürlüğü'nde bulunan konuyla ilgili defterler kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında çalışmanın Osmanlı Dönemi'nde Antalya'da kız çocuklarının eğitimiyle ilgili önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

1. Antalya İnâs İbtidâî Mektebi

Antalya'da batı tarzı eğitim veren okullarda kız çocuklarının eğitimiyle ilgili en erken kayıtlar 1883 yılıyla tarihlenmektedir. 6 Kasım 1883 tarihli Antalya Mutasarrıflığı'na yazılan bir belgede Antalya'da açılan inâs rüştiyesine Dârülmualimât mezunlarından Atiye Hanım'ın tayin olunduğu, kendisine harcırah için 5, dikiş işleri ve okulda kullanılacak diğer alet ve edevatın temini için 5 olmak üzere toplam 10 Osmanlı Lirasının Dersaâdet Bankası'ndan verilerek Antalya'ya gönderildiği yazılmakta, öğretmenin görev mahalline ulaşmasıyla tedrisatın başlayacağı belirtilmekteydi.¹¹ Ancak bu tarihlerde Antalya'da İnâs Rüştiye Mektebi bulunmuyordu. Padişahın adı verilerek, yani "Hamidiye" olarak isimlendirilen kız ve erkek çocuklarına mahsus ibtidâî mektebi 1883 yılında açılmıştı. Nitekim 26 Kasım 1883'te Antalya'dan Maarif Nezareti'ne gönderilen telgrafta inâs mektebi için tayini istenilen ve harcırahı gönderilen muallimenin biran evvel görev mahalline gelmesi isteniyor, Rüştiye Mektebi'nden ise bahsedilmiyordu.¹² Yerel idare kız çocuklarına da eğitim veren Hamidiye İbtidâî Mektebi'ne bir taraftan öğretmen temin etmeye çalışırken, diğer taraftan öğretmen maaşları ve okul giderlerini karşılamak için uğraşıyordu. Okulun giderlerini karşılamak, okula sürekli bir gelir temin ederek eğitimin aksamadan yürütülmesini temin etmek için ahalinin yardımlarıyla Zeytinli olarak adlandırılan mahalde bir mağaza inşa edildi.¹³ Ancak bu

10 Konuyla ilgili en önemli çalışma Muzaffer Deniz tarafından yapılmıştır (Tam künye için bkz. Muzaffer Deniz, *Osmanlı Döneminde Antalya'da Eğitim Hayatı*, Özge Grafik Matbaacılık, Antalya 2015). Ancak Muzaffer Deniz çalışmasında Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ni ve Konya Yazma Eserler Müdürlüğü'nde konuyla ilgili defterleri kullanmamıştır.

11 BOA., MK. MKT., 82/7.

12 BOA., MF. İBT., 16/19.

13 Antalya'da erkek ve kız çocuklarının eğitimi için açılan Hamidiye İbtidâî Mektebi'ne gelir temin etmek maksadıyla inşa edilecek dükkan için İstanbul'dan satın alınan alet ve

mağaza 1884 yılında çıkan fırtınada zarar gördü. Bunun üzerine mahalli idare mağazanın yerinde makine ile devir eden bir değirmen inşası için harekete geçti, yine halkın yardımlarıyla gerekli alet ve edevat tedarik edilmişse de 1885 yılında çıkan fırtınada mağazanın enkazı ile birlikte zemini de tamamen zarar gördü. Yaşananlar söz konusu mahalde okula gelir oluşturmak için yapılacak çalışmaların akim kalacağını göstermişti. Büyük emek ve gayretlerle tedarik olunan makine ile alet ve edevatın heba olmaması için aynı maksatla başka bir yerde değirmenin inşa edilmesi kararlaştırılmış, yapılan araştırma sonucunda bu iş için en uygun yerin miri arazi içerisinde yer alan, Hasbahçe¹⁴ olarak bilinen mahalde olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine 30 Ocak 1885'te Mutasarrıf Tarhan Bey, Evkaf Müdürü Şevket Bey, Müftü Hasan Efendi, Tahrirat Müdürü Abdullah Bey, Defter-i Hakanî Memuru Galip Beylerden oluşan bir heyet, Hasbahçe içerisinde değirmen yapmaya uygun olan arsanın mektep adına tahsis edilmesini Padişah'tan istirham ettiler.¹⁵

Antalya'da ibtidâî mekteplerinde görev yapan öğretmenlerin maaşları Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi yerel kaynaklardan sağlandı. Yukarıda söz konusu edilen değirmen ve dükkanların bu amaç doğrultusunda inşa edildiği, 1 Aralık 1887 tarihinde Maarif Nezaretine yazılan bir belgeden anlaşılmaktadır. Bu belgede Antalya'da görev yapan ilkokul öğretmen maaşlarının ahalinin yardımlarıyla inşa ettirilen değirmen ve dükkanlar ile büyük bir kısmı zarar görmüş evkaf gelirlerinden (evkâf-ı münderise) sağlandığı belirtilmiştir.¹⁶ Diğer taraftan Antalya İnâs İbtidâî Mektebi 1884 yılında Atiye Hanım'ın görevine başlamasıyla 128 öğrenci ile tedrisata başladı.¹⁷ 1885 yılında mektebin öğrenci sayısı yine 128 olmakla birlikte, başöğretmeni bulunmuyordu.¹⁸ Bu durum 1886 yılında da devam etti, okulda tedrisat muallim-i sâni Fatma Hanım, bevvâb Havva Hanım, kapıcı Dilsiz Emin Ağa nezaretinde sürdürüldü.¹⁹ Okulda eğitimin istenilen düzeyde yürütülebilmesi için biran evvel muallim-i evvelin tayin edilmesi gerekiyordu. Bu konuda çeşitli tarihlerde Maarif Nezaretine müracaat edildi,²⁰ okulda istihdam edilecek öğretmene mahallinden aylık 700 kuruş maaş verileceği

edeavatın gümrük vergisinden muaf tutulması istenmiş; ancak bu talep kabul edilmemiştir. Bkz. BOA., MF. MKT., 85/106.

14 "Hasbahçe, Kuzey Kaleiçi'nin son alt bölümüdür." Kaleiçi'nde nereye tekabül ettiği hakkında bkz. Evren Dayar, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar ve Burçlar", *Belleten*, 84(300):2020, s. 696/708.

15 BOA., MF. İBT., 18/46.

16 BOA., MF. İBT., 21/50.

17 Hicri 1302 Konya Vilayeti Sâl-Nâmesi 18, çev. Mehmet Eminoğlu, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2015, s. 182.

18 Hicri 1303 Konya Vilayeti Sâl-Nâmesi 19, çev. Mehmet Eminoğlu, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2017, s. 317.

19 Hicri 1304 Konya Vilayeti Sâl-Nâmesi 20, çev. Mehmet Eminoğlu, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2017, s. 237.

20 BOA., DH. MKT., 1849/102.

belirtildi;²¹ ancak epey bir müddet bu girişimlerden olumlu bir sonuç alınamadı. Bu süre zarfında eğitim yine mevcut kadroyla sürdürüldü, okulun 1899'da öğrenci mevcudu 90 idi.²²

Diğer taraftan okula ehil bir öğretmenin tayini konusunda yerel idarenin gayret gösterdiği, bu amaçla 19 Ekim 1897'de Maarif Nezareti'nden talepte bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Antalya İnâs Mekteb-i İbtidâisi'nde muallime-i evvel olmadığı, aylık 750 kuruş maaşla Dârümuallimât'tan mezun bir öğretmenin biran evvel gönderilmesi Antalya Mutasarrıfı Ziya Bey tarafından talep edildi. Bunun üzerine Maarif Nezareti öğretmene verilecek maaş karşılığının beyanı, 890 kuruş harcırahın acilen gönderilmesini istedi.²³ Ancak bu teşebbüste sonuç vermedi, 1897 yılında okulda baş öğretmen bulunmuyordu.

Bir taraftan okulda öğretmen eksikliği varken diğer taraftan muvazzaf öğretmenlerinde ehliyetsiz oldukları anlaşılıyor. Nitekim 1903 yılında Antalya İnâs Mektebi'nde görev yapan öğretmenin ehliyetsiz olduğu anlaşılacak görevine son verildi.²⁴ Dârümuallimât mezunlarından Fatma Şahide Hanım kendi arzusuyla söz konusu görevi kabul etti. İstanbul'dan Antalya'ya gelebilmesi için Mahalli Maarif Komisyonu varidatından kendisine 660 kuruş harcırah tahsis edildi. Fatma Şahide Hanım aylık 500 kuruş maaşla 14 Mayıs 1903 tarihinde Antalya İnâs İbtidâi Mektebi'nde göreve başladı.²⁵

Antalya İnâs İbtidâi Mektebi'nde eğitimin uzunca bir müddet Fatma Şahide Hanım nezaretinde sürdürüldüğü anlaşılıyor. Okulun işleyişiyle ilgili tek kayıt 1913 yılına ait imtihan cetvelidir. 1913 yılında Antalya İnâs Mektebi İbtidâisi'nde öğrenim gören öğrenciler, okutulan dersler ve öğrencilerin derslerden almış oldukları notlar aşağıdaki tabloda gösterildiği gibiydi.

21 BOA., MF. MKT., 162/28.

22 Konya Vilayet Salnamesi 28, 1317(1899), s. 187.

23 BOA., MF. MKT. 92/53.

24 Okulda baş öğretmen bulunmadığı için azledilen muallime-i sanî olmalıdır.

25 BOA., MF. MKT. 696/44.

Tablo 1: Antalya İnâs İbtidâî Mektebi İmtihan Cetveli (1913)²⁶

Sıra Numarası	İsimleri	Kurân-ı Kerîm Ma Tecvid	İlmihâl	Tarih-i Osmanî	Kırâat	İmlâ	Sarf-i Osmanî	Coğrafya	Malûmât-ı Fenniye ve Sıhhiye	Malûmât-ı Medeniye ve Ahlakîye	Hesap	Hüsn-i Hat	El Hünnerleri	Toplam	Yaşı	Doğum Yeri
Üçüncü Sınıf																
1	Zahit Efendi Kerimesi (Kızı) Talime Hanım	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	120	12	
2	Abdullah Efendi Kerimesi Sabire Hanım	10	10	10	10	9	10	10	10	10	9	8	10	116	13	Antalya
3	Mustafa Efendi Kerimesi Piraye Hanım	10	10	10	10	10	9	10	10	10	8	8	10	115	12	Edirne
4	Salih Efendi Kerimesi Binnaz Hanım	10	10	10	10	10	9	9	10	10	9	8	9	114	12	Antalya
5	Tevfik Efendi Kerimesi Salime Hanım	10	10	10	10	10	10	10	10	10	8	7	9	114	10	Antalya
6	Mehmet Efendi Kerimesi Nazmiye Hanım	10	10	10	10	8	8	10	10	10	8	7	10	111	13	
7	İsmail Efendi Kerimesi İsmet Hanım	10	10	10	10	8	8	8	7	10	6	7	10	104	12	Antalya
8	Mehmet Ağa Kerimesi Pakize Hanım	9	10	10	8	7	7	7	6	7	7	8	9	95	12	Antalya

26 Konya ve Civarı Rüştîye Mekteplerine Mahsus İmtihan Cetvelleri 1326, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, BYEK D NO 68.

9	Ali Usta Kerimesi Sıdıka Hanım	10	10	8	9	9	8	6	5	7	5	8	10	95	13	Antalya
10	Mehmet Efendi Kerimesi Sadire Hanım	10	9	9	8	6	6	7	8	6	5	9	10	93	13	Antalya
11	Tevfik Efendi Kerimesi Fatma Hanım	9	9	7	8	7	7	6	8	7	5	8	9	90	10	Antalya
12	Halil Efendi Kerimesi Zahide Hanım	10	10	8	7	6	6	6	6	7	6	8	8	88	11	Antalya
13	Sait Efendi Kerimesi Fitnet Hanım	9	9	8	7	6	6	6	9	6	5	7	7	85	10	Antalya
14	Ömer Efendi Kerimesi Şükriye Hanım	8	8	7	7	8	7	6	2	6	5	9	10	83	13	Kırkkale
15	Halil Efendi Kerimesi Saadet Hanım	8	8	7	8	7	8	5	3	5	6	7	6	78	12	Antalya
16	Hüseyin Bey Kerimesi Ayşe Hanım ²⁷														11	Antalya
17	Mehmet Efendi Kerimesi Semiyeye Hanım														14	Antalya
18	Hüseyin Efendi Kerimesi Ayşe Hanım														10	Antalya
19	Abdürrazzak Efendi Kerimesi Melek Hanım														14	Antalya
Sıra Numarası	İsimleri	Kurân-ı Kerîm	Tecvid	İlmihâl	Kırâat	İmlâ	Tarih-i İslâm	Coğrafya	Hesap	Hüsn-i Hat	El Hünnerleri	Toplam	Yaşı	Doğum Yeri		
İkinci Sınıf																
1	Hacı Mustafa Kerimesi Ayşe Hanım	6	7	9	10	10	10	10	10	10	10	6	10	88	10	Antalya
2	İbrahim Efendi Kerimesi Hasibe Hanım	6	6	7	10	10	10	10	10	10	10	8	10	87	11	Antalya
3	Abdul Efendi Kerimesi Bedriye Hanım	6	7	7	9	10	10	10	10	10	10	6	7	82	9	Antalya

27 Notları gösterilmeyen öğrenciler imtihanlara katılmamışlardır.

4	Abdurrahman Efendi Kerimesi Bedriye Hanım	8	5	9	7	8	9	10	10	7	6	80	10	Antalya
5	Salih Efendi Kerimesi Behiyye Hanım	6	5	5	10	10	10	10	8	7	8	79	12	Antalya
6	Mustafa Ağa Kerimesi Emine Hanım	9	6	6	8	5	8	6	8	5	6	70	12	Antalya
7	Yaver Efendi Kerimesi Hanım	7	6	5	10	10	10	10	8	6	8	75	10	Dedeagaç
8	Halil Efendi Kerimesi Zehra Hanım	8	7	7	9	9	8	7	7	6	-	68	9	Antalya
9	İbrahim Ağa Kerimesi Seniyye Hanım	6	6	7	6	6	7	5	6	6	10	65	10	Antalya
10	Talib Efendi Kerimesi Nazıke Hanım	6	5	5	6	6	8	6	5	5	10	64	10	Antalya
11	Ahmet Efendi Kerimesi Hava Hanım	6	5	6	8	7	7	5	5	4	6	60	11	Antalya
12	Zeki Bey Kerimesi Melek Hanım	8	7	7	5	7	5	6	5	5	5	60	9	Antalya
13	Mehmet Ali Efendi Kerimesi Hafize? Hanım	8	7	7	5	7	6	6	5	6	-	57	10	Antalya
14	İbrahim Efendi Kerimesi Hikmet Hanım	6	5	5	3	6	3	4	4	6	10	52	11	Beyrut
15	Hüseyin Ağa Kerimesi Huriye Hanım	6	7	6	5	6	6	4	4	5	-	51	12	Sakız
16	Hakkı Bey Kerimesi ... Hanım	6	3	6	4	3	4	4	3	8	8	49	10	Antalya
17	Yusuf Ağa Kerimesi Fitnat Hanım	6	8	7	6	6	6	4	4	5	-	48	11	Antalya
18	Mevlüt Efendi Kerimesi Zehra Hanım	9	3	6	3	6	3	4	3	5	-	42	10	Konya
19	Ali Ağa Kerimesi Adile Hanım	3	2	3	5	4	2	3	4	5	10	41	14	Antalya
20	Mehmet Efendi Kerimesi ... Hanım	6	7	8	5	4	4	4	3	4	-	39	9	Antalya
21	Mehmet Bey Kerimesi Hacer Hanım	6	4	4	5	5	3	4	2	4	-	37	10	Antalya
22	İbrahim Ağa Kerimesi Ayşe Hanım	4	4	3	5	4	2	2	3	6	4	37	12	Antalya
23	Salim Efendi Kerimesi Fatma Hanım	3	4	2	3	5	3	3	3	5	5	36	10	Antalya
24	Hüsnü Efendi Kerimesi Zehra Hanım	3	2	3	4	2	3	4	3	5	-	29	9	Antalya

Sıra Numarası	İsimleri	Kurân-ı Kerim ve İcrâ-yı Şerif	İlmihâl	Kırâat	İmlâ	Hesap	Hüsn-i Hat	Toplam	Yaşı	Doğum Yeri
Birinci Sınıf										
1	Hüseyin Ağa Kerimesi Naciye Hanım	10	10	10	10	10	7	57	11	Antalya
2	Mehmet Efendi Kerimesi Halime Hanım	8	10	10	9	9	8	54	10	Antalya
3	Rüştü Usta Kerimesi Naciye Hanım	8	10	10	4	4	7	43	9	Antalya
4	Mehmet Kapudan Kerimesi Zekiye Hanım	7	10	10	5	6	4	42	9	Rodos
5	Hacı Hafız Kerimesi Sâbire Hanım	7	8	10	3	3	8	40	10	Antalya
6	Osman Usta Kerimesi Hasibe? Hanım	8	8	10	4	4	5	39	9	Antalya
7	Ali Usta Kerimesi Zinet? Hanım	7	6	10	4	5	3	39	9	Antalya
8	Osman Ağa Kerimesi İsmet Hanım	9	9	5	5	5	6	39	9	Antalya
9	Derviş Efendi Kerimesi Bedriye Hanım	8	9	10	3	3	5	38	13	Antalya
10	Kazım Efendi Kerimesi Muhsine Hanım	7	7	10	4	4	6	38	12	Antalya
11	Tevfik Efendi Kerimesi Nazmiye Hanım	6	10	10	3	3	6	38	8	Antalya
12	Ali Bey Kerimesi Nebahat Hanım	9	9	9	3	3	5	38	10	Dersaadet
13	Cemal Usta Kerimesi Melek Hanım	6	9	10	3	3	6	37	13	Antalya
14	Abdülgani Efendi Kerimesi Atiye Hanım	4	10	5	6	6	6	37	9	Antalya
15	Ömer Ağa Kerimesi Ayşe Hanım	6	8	10	4	3	6	37	9	Antalya
16	Hüseyin Bey Kerimesi Ayşe Hanım	8	8	10	3	3	4	36	10	Antalya
17	Süleyman Ağa Kerimesi Mazitme Hanım	6	5	10	5	5	5	36	10	Antalya

18	Kadir Efendi Kerimesi Sıdıka Hanım	6	8	8	3	3	8	36	10	Antalya
19	Ali Efendi Kerimesi Emine Hanım	6	8	7	5	5	3	34	9	Antalya
20	Mehmet Ağa Kerimesi Kâmile Hanım	2	6	9	5	5	6	33	9	Antalya
21	Mehmet Efendi Kerimesi Halide Hanım	7	10	5	3	5	3	33	10	Antalya
22	Osman Efendi Kerimesi Nadire Hanım	4	10	5	5	4	5	33	9	Beyrut
23	Hakkı Bey Kerimesi Muhsine? Hanım	4	9	5	5	5	5	33	9	Antalya
24	Mehmet Ağa Kerimesi Muhsine Hanım	6	10	5	3	4	5	33	12	Antalya
25	Nezhet Efendi Kerimesi Ulviye Hanım	6	5	6	5	5	5	32	9	Dersaadet
26	Ali Bey Kerimesi İfâkat Hanım	4	6	6	5	5	6	32	9	Dersaadet
27	Şaban Ağa Kerimesi Bedriye Hanım	6	7	8	3	3	5	32	9	Antalya
28	Mehmet Efendi Kerimesi Lütifiye Hanım	4	8	10	2	3	3	30	10	Antalya
29	Süleyman Ağa Kerimesi Hatice Hanım	6	5	5	6	5	3	30	9	Antalya
30	Hüseyin Efendi Kerimesi Şadiye Hanım	2	6	9	4	4	4	29	8	Antalya
31	Halil Ağa Kerimesi Sıdıka Hanım	2	8	5	5	5	4	29	10	Antalya
32	Halil Efendi Kerimesi Fatma Hanım	6	5	7	3	4	4	29	9	Antalya
33	Hasan Ağa Kerimesi Fatma Hanım	6	5	5	6	3	3	28	11	Antalya
34	Hüseyin Ağa Kerimesi Fatma Hanım	6	5	5	6	3	3	28	12	Antalya
35	Hacı Halil Kerimesi Hatice Hanım	3	8	5	3	3	5	28	10	Antalya
36	Mustafa Efendi Kerimesi İsmet Hanım	2	5	8	3	3	5	26	9	Antalya
37	Mahmut Efendi Kerimesi ... Hanım	2	5	6	5	4	4	26	8	Antalya
38	Mazlum Ağa Kerimesi Âtibe? Hanım	6	5	5	3	4	3	26	8	Antalya
39	Hasan Efendi Kerimesi Hatice Hanım	4	5	6	3	3	5	26	10	Antalya
40	Mustafa Ağa Kerimesi Devlet Hanım	6	5	5	3	4	2	25	9	Antalya
41	İbrahim Ağa Kerimesi Kamile Hanım	2	7	8	2	2	3	24	10	Antalya

S. Numarası	İsimleri	Elif-bâ ve İcrâ-yı Şerif	Hesap	Hüsni-Hat	2	2	2	2	3	22	9	Antalya
İhtiyat Sınıfı												
1	Ahmet Efendi Kerimesi Nadire Hanım	10	10	8						28	9	Antalya
2	Mehmet Efendi Kerimesi Raika Hanım	8	8	5						21	8	Antalya
3	İbrahim Efendi Kerimesi Sabriye Hanım	5	5	6						16	8	Antalya
4	Osman Efendi Kerimesi Ayşe Hanım	5	5	5						15	10	Antalya
5	Halil Ağa Kerimesi Nesibe Hanım	9	3	3						15	9	Radoviş
6	Ali Efendi Kerimesi Behriye Hanım	4	5	5						14	10	Antalya
7	Ramazan Efendi Kerimesi... Hanım	5	4	5						14	9	Antalya
8	İbrahim Efendi Kerimesi Halime Hanım	4	5	5						14	8	Antalya
9	Şerif Efendi Kerimesi Vasife Hanım	4	4	5						13	9	Antalya
10	Ahmet Bey Kerimesi Şerife Hanım	5	5	3						13	9	Dersaadet

11	Ali Rıza Efendi Kerimesi Kamer Hanım	5	4	3				12	8	Antalya
12	Süleyman Efendi Kerimesi Hacer Hanım	4	4	4				12	10	Antalya
13	Adil Efendi Kerimesi Nazmiye Hanım	4	4	4				12	8	Antalya
14	Dursun Ağa Kerimesi Naciye Hanım	4	5	3				12	10	Antalya
15	Şevket Efendi Kerimesi Ayşe Hanım	4	5	3				12	12	Antalya
16	Mustafa Efendi Kerimesi Hasibe Hanım	5	3	4				12	10	Antalya
17	Hacı Kadri Efendi Kerimesi Muhcid? Hanım	4	4	3				11	9	Antalya
18	İbrahim Efendi Kerimesi Makbule Hanım	4	4	3				11	9	Antalya
19	İsmail Ağa Kerimesi Melek Hanım	5	3	3				11	10	Antalya
20	Kıraç? Ağa Kerimesi Lütifiye Hanım	4	4	3				11	10	Antalya
21	Ali Bey Kerimesi Akife? Hanım	4	4	3				11	8	Edirne
22	Ali Usta Kerimesi Feride Hanım	3	5	3				11	9	Antalya
23	Hüseyin Efendi Kerimesi Sabriye Hanım	4	4	2				10	10	Antalya
24	Mustafa Ağa Kerimesi Melek Hanım	4	2	4				10	10	Antalya
25	Hacı Mehmet Efendi Kerimesi Fatma Hanım	4	3	3				10	9	Antalya
26	Ahmet Efendi Kerimesi Fatma Hanım	3	3	4				10	9	Antalya
27	Aziz Ağa Kerimesi Melek Hanım	3	3	4				10	9	Antalya
28	Mehmet Çavuş Kerimesi Makbule Hanım	3	3	4				10	9	Antalya
29	Şükrü Efendi Kerimesi Makbule Hanım	3	3	4				10	8	Antalya
30	Hikmet Efendi Kerimesi Zeliha Hanım	3	3	4				10	11	Dersaadet
31	Mehmet Ağa Kerimesi Naciye Hanım	3	3	3				9	10	Antalya
32	Mehmet Ağa Kerimesi Devlet Hanım	2	3	4				9	9	Antalya
33	Ahmet Efendi Kerimesi Mükerrer Hanım	4	3	2				9	7	Antalya
34	Ahmet Efendi Kerimesi Ayşe Hanım	4	3	2				9	9	Antalya

35	Merhab? Ağa Kerimesi ...	3	3	3	3				9	10	Antalya
36	Salih Efendi Kerimesi Hatice Hanım	3	3	3	3				9	11	Antalya
37	Muhiddin Efendi Kerimesi Bedia Hanım	2	3	3	4				9	9	Antalya
38	Hamit Efendi Kerimesi Şukufe Hanım	3	4	2	2				9	8	Dersaadet
39	... Usta Kerimesi Melek Hanım	3	4	2	2				9	8	Antalya
40	Emin Hafız Kerimesi Şükriye Hanım	2	3	2	2				7	7	Antalya
41	Mehmet Ağa Kerimesi Pakize Hanım	2	2	3	3				7	9	Antalya
42	Hacı Ahmet Efendi Kerimesi Akife? Hanım	2	3	2	2				7	10	Antalya
43	Necib Efendi Kerimesi Muhsine Hanım	2	3	2	2				7	11	Antalya
44	Ahmet Efendi Kerimesi Fatma Hanım	3	3	1	1				7	9	Antalya
45	Mehmet Bey Kerimesi Meysere Hanım	1	3	2	2				6	12	Antalya
46	İsmail Salim Efendi Kerimesi Hatice Hanım	2	2	2	2				6	9	Antalya
47	Talib Ağa Kerimesi Bergüzar Hanım	2	2	2	2				6	8	Antalya
48	Mehmet Ağa Kerimesi Zehra Hanım	2	2	2	2				6	12	Antalya
49	Kazım Bey Kerimesi Atiye Hanım	2	2	2	2				6	11	Antalya
50	Süleyman Efendi Kerimesi Feride Hanım	2	2	2	2				6	10	Antalya
51	Ömer Ağa Kerimesi Zübeyde Hanım	2	2	2	2				6	11	Antalya
52	Âdem Ağa Kerimesi Fatma Hanım	2	2	2	2				6	10	Antalya
53	Âdem Ağa Kerimesi Zübeyde Hanım	2	2	2	2				6	9	Antalya
54	Mehmet Ağa Kerimesi Düriye Hanım	1	2	2	2				5	12	Antalya
55	Mustafa Efendi Kerimesi Dilruba Hanım	-	-	-	-				-	8	Antalya
56	Ali Ağa Kerimesi Fatma Hanım	2	2	2	2				6	10	Antalya
57	Veli Efendi Kerimesi Hava Hanım	1	2	2	2				5	9	Antalya
58	Mustafa Efendi Kerimesi Zehra Hanım	1	3	1	1				5	8	Antalya

59	Muhiddin Efendi Kerimesi Bedia Hanım	1	1	1	1					3	8	Dersaadet
60	Hasan Efendi Kerimesi Düriye Hanım	-	-	-	-					-	8	-
61	Rüstem Efendi Kerimesi İhsan Hanım	-	-	-	-					-	8	-
62	Yusuf Efendi Kerimesi ... Hanım	-	-	-	-					-	9	-
63	Mustafa Efendi Kerimesi Hasibe Hanım	-	-	-	-					-	10	-
64	Recep Efendi Kerimesi Mücrime Hanım	-	-	-	-					-	7	-
65	Sabri Efendi Kerimesi Melek Hanım	-	-	-	-					-	10	-
66	İsmail Ağa Kerimesi Azize Hanım	-	-	-	-					-	11	-
67	Hüseyin Ağa Kerimesi Zehra Hanım	-	-	-	-					-	12	-
68	Hüseyin Ağa Kerimesi Sadiye Hanım	-	-	-	-					-	10	-
69	Mustafa Efendi Kerimesi Saliha Hanım	-	-	-	-					-	8	-

Yukarıda yer alan cetvel 1912-1913 (R. 1328-1329) eğitim-öğretim yılı sene sonu imtihan cetvelidir. İmtihan kayıtlarında okulda bir muallim-i evvel, iki yardımcı öğretmen ile 162 öğrenciye eğitim verildiği anlaşılıyor. Okul öğretmenleri dışında imtihan heyetinin içerisinde Antalya Meşrutiyet, Mecidiye, Hamidiye İbtidâi mektepleri muallim-i evveleri ile Antalya İdadisi Türkçe öğretmeni mümeyyiz olarak yer almışlardır. İmtihan heyetinin geniş katımlı olması öğrenci başarı durumlarının sonuçlara objektif olarak yansımaları açısından oldukça önemlidir.

1914 yılına kadar Antalya İnâs İbtidâi Mektebi'nden 136 öğrenci mezun oldu. Bir tanesi İnâs Rüştîye Mektebi, diğer ikisi İnâs İbtidâi Mektebi'nden mezun öğretmenler nezaretinde eğitimin yürütüldüğü okulda öğretmenlerin yıllık maaş tutarı 6200 kuruştur ve encümen-i maariften karşılanıyordu.²⁸

Yukarıda tabloda gösterilen ders müfredatının sonraki yıllarda da hemen hemen aynı kaldığı anlaşılmaktadır. Tabloda yer alan derslerin dışında okul öğrencilerine piyano dersi önce bir süre Agatiye adında Rum bir kadın tarafından, ardından İngiliz Konsolosunun eşi Ms. Elizabeth tarafından verilmiştir. Okulda Kurân-ı Kerim dersini veren Paşa Camii İmamı Osman Hafız'ın babası Hafız Mehmet Efendi dışında öğretmenlerin hepsi kadındır.²⁹

İnâs Mektebi'nin Antalya'da nerede açıldığı belgelerden tam olarak tespit edilememiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kız ve erkek çocuklarına mahsus olmak üzere 1883 yılında açılan ibtidâi mektebi padişahın adıyla Hamidiye olarak adlandırılmıştır. Hamidiye İbtidâi Mektebi'ne kaynaklarda "Birinci İbtidâi Mektebi" de denilmektedir. Bu mektep Antalya'da Kaleiçi'nde Tuzcular Mahallesi'nde Ambarlı olarak isimlendirilen mahalde açılmıştır.³⁰ İki katlı olan mektep binasının bir katı kız çocuklarına bir katıda erkek çocuklarına tahsis edilmiş olmalıdır. Öğrenci sayısının artması, hükümet caddesinde bulunan kadim rüştîye mektebinin bu binaya taşınmasıyla İnâs İbtidâisi'nin başka binaya nakledildiği, daha çok kiralık hanelerde tedrisatını sürdürdüğü anlaşılıyor. II. Meşrutiyet Dönemi'nde okul bir ara postane karşısında Yıldız Hafızın evi olarak adlandırılan binada eğitimini sürdürmüştür. Daha sonra öğrenci fazlalığı, binanın yetersizliğinden dolayı okul Emlak-ı Milliyeye ait bir binaya -ki bu bina daha sonra Veteriner Müdürlüğü binası olarak da kullanılmıştır- taşınmıştır. Ardından ise okul Kışla Mahallesi Muhtar Bey Sokağı'nda Yağhane karşısında ahşap bir binada tedrisatını sürdürdü.³¹

28 Konya Vilayet Salnamesi (KVS), 1332 (1914), s. 731-732.

29 Bu bilgiler Antalya'da kız çocuklarının eğitimi için arsa tahsisinde bulunan Cemal Tugayoğlunun el yazısıyla yazmış olduğu günlüğünde yer almaktadır. Bkz. https://faruktugayogluilkokulu.meb.k12.tr/07/19/702708/okulumuz_hakkinda.html (Erişim Tarihi: 25.06.2021); yine bkz. Muzaffer Deniz, *Osmanlı Döneminde Antalya'da Eğitim Hayatı*, Özge Grafik Matbaacılık, Antalya 2015, s. s.56.

30 BOA., MF. İBT., 60/106.

31 https://faruktugayogluilkokulu.meb.k12.tr/07/19/702708/okulumuz_hakkinda.html (Erişim Tarihi: 25.06.2021)

24 Eylül 1914 tarihinden itibaren Altı Derslikli Merkez İnâs İbtidâisi olarak eğitim veren Antalya İnâs İbtidâisi'ne 15 Kasım 1917'de Lütfiye Hanım muallime muavini olarak tayin edildi.³² Ardından 1918 yılında ibtidâî mekteplerde görev yapabilmek için ehliyetnâme almış olan İfâkât Hanım, 300 kuruş maaşla 19 Aralık 1918 tarihinde okula yine muallime muavini olarak atandı.³³ Bu tarihlerde okulun baş muallimesi Emine Vesile Hanım'dı. Arşiv vesikalarından Antalya Maarif Müdürü Abdullah Kâmil Efendi'nin Emine Vesile Hanım'dan memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Teke Maarif Müdürlüğü'nden Maarif Nezaretî'ne 19 Haziran 1918 tarihinde gönderilen bir yazıda bir seneden beri edinilen tecrübeden Emine Vesile Hanım'ın baş muallimeliği hakkıyla ifa edemediğinin anlaşıldığı, okulun talim ve terbiyesini ifaya muktedir bir müdirenin tayini için 1918 yılı maarif bütçesine 1000 kuruş tahsis edildiği, ayrıca Emine Vesile Hanım'ın başka bir yere tayin edilmesi, ona mahsus 800 kuruş maaşla başka bir muallimenin okulda görevlendirilmesi istendi.³⁴ Abdullah Kâmil Efendi söz konusu isteğini 24 Ağustos 1918 tarihinde Maarif Nezaretî'ne tekrar ilettili.³⁵ Bunun üzerine Maarif Nezaretî'nden Teke Maarif Müdürlüğü'ne 10 Eylül 1918 tarihinde gönderilen cevabi yazıda Emine Vesile Hanım'ın Dârülmualimât'tan (Kız Öğretmen Okulu) alâ (iyi) dereceyle mezun olduğu, İstanbul Kız Sanayi Mektebi ile Dıraç ve Bolu Sancakları inâs mekteplerinde öğretmenlik yaptığı, emsaline nazaran yetersiz sayılamayacağı belirtilerek işine devam etmesi istendi.³⁶

Maarif Nezaretî'nin bu kararı sonrası Teke Maarif Müdürlüğü'nün Emine Vesile Hanım'ın değiştirilmesi yönündeki talepleri son buldu. Ancak Müdürlük okulun öğretmen kadrosunun hem sayıca hem de nitelik açısından yetersiz olduğunu, bu açığın kapatılmasının eğitimin iyi bir şekilde verilmesi için zorunlu olduğu görüşünü muhafaza ederek bu konudaki taleplerini daha sonraki tarihlerde de Maarif Nezaretî'ne ilettili. Nitekim Abdullah Kâmil Efendi 11 Eylül 1918'de Maarif Nezaretî'ne gönderdiği yazıda halihazırda Altı Dershaneli İnâs İbtidâisi'nde vazifeli bulunan muallimelerden sadece bir tanesinin Dârülmualimât mezunu olduğunu, diğerlerinin müstahdemin kadrosunda bulunduğunu, öğretmenlerin hepsinin aile teşkil ettiklerini, mesleklerine ciddiyet göstermedikleri belirtti. Buna karşılık Antalya'da her geçen gün kız çocuklarının okullara katılımının arttığı, bu talebin daha çok inâs mektebinin açılmasını zorunlu kıldığı; ancak zamanın yeni okullar açmak için müsait olmaması nedeniyle şimdilik "hal-i hazırın muhafazasının zaruri olduğunu" ifade etti. Gelecek sene eğitimin daha iyi icra edilebilmesi için Maarif Nezaretî'nden muallime gönderilmesi vaat edilirse 1919 yılı için bütçeye ek

32 BOA., MF. MKT., 696/45, lef. 23.

33 BOA., MF. MKT., 696/45, lef. 24. İfâkât Hanım'ın tercüme-i hal varaka numarası 20306'dır. Bkz. BOA., MF. İBT., lef. 30.

34 BOA., MF. İBT., 696/45, lef. 6.

35 BOA., MF. MKT., 696/45, lef. 10.

36 BOA., MF. İBT., 696/45, lef. 12.

tahsisat konulacağı, bu mümkün olmazsa derslerin bir kısmı için seyyar olmak üzere hüsn-i hal sahibi erkek ibtidâî mektebi muallimlerinden uygun olanların istihdamının münasip olup olmadığı Maarif Nezaretî'nden soruldu.³⁷ Bunun üzerine 26 Eylül 1918'de Maarif Nezaretî'nden Teke Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen cevapta 1919 yılı için inâs mektebine ait idareden ne kadar muallimenin gönderilebileceğinin şimdiden takdir edilemediği, diğer talep için ise mahallince kötü tesir hasıl etmeyecek surette, önemli dersler için seyyar muallim istihdamında Nezaretçe bir beis görülmediği belirtildi.³⁸ Dolayısıyla Antalya'da kız çocuklarının eğitiminde iki temel güçlük yeterli sayıda ve nitelikte öğretmenin bulunmaması ile mekân sorunu olarak temayüz etti.

Diğer taraftan Antalya 23 Temmuz 1914 tarihinde idari anlamda büyük bir değişim geçirdi, Konya Vilayeti'nden ayrılarak müstakil mutasarrıflığa dönüştürüldü. Antalya Konya Vilayeti'nden ayrıldıktan sonra kente mutasarrıf olarak tayin edilen Sabur Sami Bey (24 Ağustos 1914-17 Nisan 1916) eğitim işlerinde önemli faaliyetlerde bulundu. Antalya'da erkek çocuklarının eğitimi için İttihat ve Terakki Zükûr (Erkek) İbtidâî Mektebi, mektep çocuklarının spor yapabilmeleri için bir spor mahallinin teşkil edilmesi, 31 Ekim 1915'te İtalyan Kız Mektebi'nde 40 kişilik mevcuduyla Dârümuallîn-i İbtidâîye'nin³⁹ açılması Sabur Bey'in gayretleriyle oldu. Bunların dışında 25 Eylül 1915'te Antalya'da bir anaokulunun açılması sağlandı. Okula büyük bir ilginin olması üzerine daha önce İtalyan Konsoloshanesi olarak kullanılan ve I. Dünya Savaşı dolayısıyla terk edilen bina kiralanarak anaokulu söz konusu binaya taşındı. Bununla da yetinilmeyerek okulöncesi eğitimin daha iyi bir şekilde verilebilmesi için Tugayzâde Cemal Bey'e ait olan 3.937m² genişliğinde bir arsa 15.600 kuruşa istimlak edildi ve bu arsa üzerinde yeni bir anaokulunun inşasına başlandı. Cemal Bey istimlak bedeli olan 15.600 kuruşu çok cüzi bir miktar olarak görmüş, bu durumu mahkemeye müracaatla protesto etmiş, arsa bedeli o husustaki kanun gereği olarak 20.000 kuruşa çıkarılarak söz konusu meblağ emanet suretiyle Ziraat Banasına tevdi edilmişti. Cemal Bey'in Meclis-i Umumi azası, kendisine mahsus olan arsanın genişliği ve eğitim işleri için elverişli olması nedeniyle konu 1919 yılında Meclis-i Umumi'de yeniden ele alındı. Cemal Bey'e arsa üzerinde inşa edilen anaokulunun "Tugayzâde Cemal Bey Ana Mektebi" olarak isimlendirilmesi, maarife yapmış olduğu katkı dolayısıyla 3. rütbeden bir kıta maarif nişanıyla taltif edilmesi teklif edildi. Cemal Bey'in bu teklifi kabul etmesiyle anaokuluna Cemal Bey'in adı verildi. Cemal Bey'den alınan arsada

37 BOA., MF. İBT., 696/45, lef. 14.

38 BOA., MF. İBT., 696/45, lef. 16.

39 Daha önce "Müstakil Teke (Antalya) Mutasarrıfı Sabur Sami (Draz) Bey ve Faaliyetleri (24 Ağustos 1914-17 Nisan 1916)", adlı çalışmamızda (Ahmet Kısa, "Müstakil Teke (Antalya) Mutasarrıfı Sabur Sami (Draz) Bey ve Faaliyetleri (24 Ağustos 1914-17 Nisan 1916)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(68):2020, s. 483.) 1915 yılında Antalya'da açılan Dârümuallîn-i İbtidâîye'nin İnâs Mektebi'nde açıldığını belirtmiş, ancak bunun İtalyan Kız Mektebi olduğunu yazmamıştık. Bu vesileyle 1915 yılında açılan Dârümuallîn-i İbtidâîye'nin İtalyan Kız Mektebi'nde açıldığını belirtmiş olalım.

anaokulunun inşa edildiği alandan başka bazı ağaçlar, bir adet eski ev vardı. Arsa mahkemenin takdir ettiği istimlak bedelinden daha fazla bir kıymete sahipti, böylelikle eğitim adına 700-800 lira fayda temin edildi.⁴⁰ Cemal Bey'in tahsis etmiş olduğu arsa önce ana mektebi olarak daha sonraki yıllarda ise ilkmektep olarak Antalya'da kız çocuklarının eğitiminde önemli bir merkez oldu.

Antalya İnâs İbtidâisi Millî Mücadele yıllarında önce Askeri Kışla binalarından ve şube dairesinin bitişiğindeki haneye, ardından İngiliz Sefareti'nden teslim alınan Özel Saymanlık binasına taşındı. Okulun adı 1922'de Merkez İnâs Mektebi idi ve Millî Mücadele yıllarında başöğretmen Esmâ Hanım nezaretinde eğitimini kesintisiz sürdürdü. Üç dershaneli olarak hizmet veren okul 1928'de ilkokulların karma olması dolayısıyla İstiklal İlkokulu olarak isimlendirildi. 1 Haziran 1932 tarihinde okul ana sınıfı şubesiyle birlikte Cemal Bey'in tahsis etmiş olduğu araziye; yani şimdiki binasına taşındı. 1937 yılında okul binası yeniden düzenlendi, 5 dershaneye dönüştürüldü. 1 Aralık 1951'de İl Genel Meclisi kararıyla okulun adı Cemal Tuğayoğlu İlkokulu olarak değiştirildi. Okulun bahçesine 1971 yılında Cemal Bey'in oğlu Faruk Tuğayoğlu tarafından ortaokul binası yaptırıldı. 1977'de Cemal Tuğayoğlu İlkokulu kapatılarak ortaokul bünyesine katıldı. Böylelikle Okulun adı Faruk Tuğayoğlu İlköğretim Okulu'na dönüştü.⁴¹

Osmanlı Dönemi'nde Antalya'da Merkez İnâs İbtidâi Mektebi dışında kız çocuklarının eğitim gördüğü diğer bir ibtidâi mektep Takkacı İnâs İbtidâisi idi.⁴² Bu okul Takiyeci Mustafa Mahallesi'nde açıldığı için adı zamanla halk arasında Takkacı olarak isimlendirilmiş olmalıdır. Nitekim 12 Kasım 1918 tarihinde Teke Maarif Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen bir yazıda Antalya'nın Takiyeci Mustafa Mahallesi'nde inâs ibtidâi mektebinin açıldığı belirtilmiş, okula şube muavinesi olarak Pakize Hanım'ın tayin edildiği, tercüme-i hal varakasının takdim edilmesi istendi.⁴³ Bunun üzerine Nezaret Pakize Hanım'ın tercüme-i hal evrakının 20248 nolu varakada muhafaza

40 BOA., MF. MKT., 1237/96. Cemal Bey'le ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Ak, "Manavgat'ta Bir Âyân Ailesi Tuğayoğulları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(12): 2010, s. 33-34. Sabur Bey'in Antalya'da görevli olduğu zaman diliminde yapmış olduğu çalışmalar için ise bkz. Kısa, a.g.m., s. 484.

41 https://faruktugayogluilkokulu.meb.k12.tr/07/19/702708/okulumuz_hakkinda.html (Erişim Tarihi: 25.06.2021).

42 Muzaffer Deniz, *Osmanlı Döneminde Antalya'da Eğitim Hayatı*, adlı eserinde Takkacı İnâs Mektebi'nin 1 Eylül 1906 tarihinde Kaleiçi'nde Kılıçaslan Mahallesi Yenikapı Sokak'ta açıldığını, I. Dünya Savaşı yıllarında hastaneye çevrilen okul binasının İtalyanların Antalya'yı işgaliyle İtalyan Hastanesi olarak kullanıldığını, Millî Mücadele yıllarında da hastane olarak kullanılan binanın 1923'ten itibaren tekrar ilkokul olarak hizmet verdiğini, 1928'de Dumlupınar İlkokulu adını alarak günümüze kadar geldiğini yazmaktadır. Bkz. Deniz, a.g.e., s. 55-56. Dumlupınar İlkokulu'nun (günümüzde ortaokulu) olduğu bina 1905 yılında Rum Kız Mektebi olarak inşa edilmiştir. Binanın inşası, mimari nitelikleri hakkında bkz. Şamil Yırşen, "The Contruction Process of a School: The Antalya Kaleiçi Orthodox Christian Girls' School (Dumlupınar Secondary School) in Ottoman Archival Documents", *Adalya*, 24:2021, s. 400.

43 BOA., MF. İBT., 696/45, lef. 21.

edildiğini, şimdiye kadar yaptığı hizmetlere ait bir kıta cetvelin gönderilmesini istedi.⁴⁴ Antalya Maarif Müdürlüğü 5 Kasım 1919 tarihinde Pakize Hanım'ın müddet-i hizmet cetvelini düzenleyerek Maarif Nezareti'ne gönderdi.⁴⁵

2. Antalya İnâs Rüştiye Mektebi

Antalya'da yerel idare bir taraftan inâs ibtidâî mekteplerinin muntazam bir şekilde tedrisatını devam ettirmeye çalışırken diğer taraftan kız çocuklarının eğitimlerini bir derece daha ilerletmeleri için uğraşılıyor, İnâs Rüştiye Mektebi'nin açılmasına gayret gösteriyordu. Nitekim İnâs Rüştiye Mektebi için halkın yardımlarıyla bir bina inşasına başlandı. Ardından 9 Temmuz 1907'de Konya Valiliğinden Maarif Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, 31 Ağustos 1907 tarihinde Padişahın tahta çıkışının 31. yıl dönümünde Antalya'da açılması kararlaştırılan İnâs Rüştiye Mektebi için 400 kuruş maaşla İstanbul Dârümuallimât mezunlarından bir öğretmenin tayin edilmesi istendi. Bu göreve Hüsniye Hanım talip oldu. Hüsniye Hanım 1902 yılında Darümuallimat'tan aliyyül-âla (pekiyi) derecesiyle mezun olduktan sonra 6 Kasım 1902 tarihinde Denizli İnâs Rüştiyesi'ne muallim-i evvel olarak tayin edildi. Ancak sıhhatinin Denizli'nin su ve havasına uyum sağlayamamasından dolayı 27 Şubat 1907'de bu görevinden istifa ederek İstanbul'a döndü. Bu sefer Antalya'da İnâs Rüştiyesi'nin açıldığını öğrenen Hüsniye Hanım bu göreve talip oldu.⁴⁶

Antalya İnâs Rüştiyesi 31 Ağustos 1907 tarihinde açılmış olsa da Hüsniye Hanım'ın görev mahalline vaktinde gelmediği, bu nedenle tedrisatın hemen başlamadığı anlaşılıyor. Bu durum yerel idarecileri zor duruma sokmuştur. 21 Kasım 1907 tarihinde Teke Mutasarrıflığı'ndan İstanbul'a gönderilen bir yazıda, memleketin esaslı ihtiyaçlarından olan İnâs Mektebi Rüştiyesi'nin geçen culüs-ı hümayun gününde resmi olarak açılması, öğretmen maaşının da mahalli varidattan temin edilmesine rağmen talep edilen öğretmenin halen görev mahalline gelmediği belirtilmiştir. Hayırsever insanların yardımlarıyla açılmış olan okulun eğitime başlayamaması hem öğrencilerin eğitimden geri kalmalarına hem de yerel yetkililerin halk nazarında mahcubiyet yaşamalarına sebebiyet vermişti.⁴⁷ Okula bir öğretmenin tayin edilmesi konusunda yapılan

44 BOA., MF. İBT., 696/45, lef. 22.

45 BOA., MF. MKT., 696/45, lef. 25.

46 BOA., MF. MKT. 1011/11.

47 Öğretmen ihtiyacının karşılanması talebinde bulunan Mutasarrıf Hüseyin Hüsnü Bey, aynı zamanda ahalinin tenezzüh (gezinti) ve teneffüsü için bir belediye bahçesi vücuda getirmek amacıyla gayret gösterdiğini bildirmektedir. Bu gayeyle Antalya Kasabası'nın kenar cihetinde, sahil kenarında Hakkı Paşa Bahçesi olarak bilinen bahçenin en münasip ve şerefli mevkiinde 20 dönüm bahçe satın alındığını, bedelinin tasarruf edilen belediye varidatından tesviye olunduğunu, gayet muntazam ve mükemmel bir şekilde buranın tanzim edildiğini belirtmektedir. Bu mevkiinin iskele olması dolayısıyla da önemli olduğu ifade edilmektedir. Bkz. BOA., BEO., 3193/239434. Ayrıca Hüseyin Hüsnü Bey'in hayatı hakkında bkz. Cemil Cahit Sönmez, *Antalya Mutasarrıfları, Valileri (Ocak 1899-14 Temmuz 1950)*, Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi, İstanbul, 2012, s. 33-44.

ısrarlı talepler sonuçta semeresini verdi, yukarıda adı geçen Hüsniye Hanım 21 Kasım 1907'de görevine başladı.⁴⁸

Hüsniye Hanım'ın görevine başlamasıyla Antalya İnâs Rüştîyesi'nde tedrisata başlandı. Ancak bu tedrisatın kız çocuklarının eğitimi için halkın yardımlarıyla inşa edilen mektepte başlamadığı anlaşılıyor. Çünkü kız çocuklarına mahsus olarak inşa edilen Rüştîye Mektebi'nin inşası bitirilmiş olsa da eksiklikleri giderilememişti. Ayrıca bir hanenin de kiralanması mümkün olmadı. Bunun üzerine Hamidiye İbtidâî Mektebi yeni inşa edilen ve tefrişat eksikliği bulunan Rüştîye İnâs Mektebi'ne taşındı, Rüştîye İnâs Mektebi ise Hamidiye İbtidâî Mektebinde eğitime başlamış oldu.⁴⁹ Bu durumda Antalya İnâs Rüştîye Mektebi'nin ilk olarak Kaleiçi'nde Tuzcular Mahallesi'nde bulunan Ambarlı Mektebi'nin alt kadında -ki burası Hamidiye İbtidâî Mektebi olarak kullanılmaktaydı- açıldığı anlaşılıyor. Daha sonra öğrenci sayısının az olması dolayısıyla tedrisat kiralık hanelerde sürdürülmüştür. 1908 yılında okulda öğrenim gören öğrenciler ve okutulan dersler aşağıdaki tabloda gösterildiği gibiydi.

Tablo 2: Antalya İnâs Rüştîyesi İmtihan Cetveli (10 Haziran 1908)⁵⁰

Numarası	İsimleri	Kurân-ı Kerîm Ma Tecvid	Ulûm-ı Dîniye	Türkçe	İmla	Kıraat	Hesap	Coğrafya	Arapça	İlm-i Ahlak	Hüsniyat	El Hünneri	Hüsniyat	Toplam	Derece
1	Nuriye Hanım	10	10	9	10	10	9	8	6	9	7	-	9	97	1
2	Şaziye Hanım	9	9	8	8	10	8	7	7	8	6	-	9	89	2
3	Esmâ Hanım	9	8	5	9	8	7	6	6	6	6	-	10	80	3
4	Pakize Hanım	8	8	5	7	8	7	6	6	7	5	-	10	77	4
5	İhsan Hanım	5	5	4	5	8	7	5	4	6	5	-	7	61	9
6	Nadire Hanım	6	6	4	5	9	7	5	7	6	6	-	9	70	6
7	Dudu Hanım ⁵¹	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
8	İhsan Hanım	7	6	4	8	10	5	5	6	9	5	-	9	74	5
9	Ziyet Hanım	5	6	3	6	9	4	4	7	8	6	-	10	68	7
10	Lütfiye Hanım	7	5	3	5	7	4	4	7	7	6	-	10	65	8
11	Mazlume Hanım	5	5	3	8	5	3	4	5	6	4	-	9	56	10

48 BOA., MF. İBT., 198/37; BOA., MF. İBT., 199/2; BOA., MF. MKT., 1033/54.

49 BOA., MF. İBT., 225/62.

50 BOA MF. İBT. 209/86.

51 İmtihanlara katılmamıştır.

Maarif Nezareti'nce okula tayin edilen öğretmenin atanma emirnamesinde nakış ve el hünerleri derslerinin gösterilip gösterilmeyeceği hakkında bir açıklama yapılmadığından bu dersler 1908 yılı ders programında yer almamış, imtihanı da bu nedenle yapılmamıştır. İmtihanlar okul öğretmeni dışında Antalya Muhacirin ve Feridiye İbtidâi Mektepleri muallim-i evvelleri nezaretinde yapılmıştır.

Antalya İnâs Rüştîyesinin öğretmen maaşları önceleri mahalli gelirlerden ödeniyorken daha sonra maarif bütçesine eklendi. 10 Aralık 1910 tarihinde okulun başöğretmeni bulunan Hüsnîye Hanım'ın maaşı 500 kuruşa çıkarıldı.⁵²

Bu sıralarda Antalya İnâs Rüştîyesi tedrisatını kiralık evlerde sürdürmekteydi. 15 Ağustos 1911 tarihinde okulun aylık kira giderleri için Maarif Nezaretinden 108 kuruş tahsisat istendi, 23 Ekim 1911'de söz konusu tahsisat Antalya'ya havale edildi. 30 Ekim 1911 tarihinde yeni bir sözleşme yapıldı, aylık 119 kuruş 7 para kira bedeli olarak belirlendi. Dolayısıyla Maarif Müdüriyeti gelecek sene için bu sözleşmenin dikkate alınmasını, bütçenin yeni sözleşmeye göre tanzim edilmesini istedi.⁵³ Bu sıralarda okulda öğrenim gören öğrenciler, okutulan dersler ve bu derslerden öğrencilerin almış oldukları notlar aşağıdaki tabloda gösterildiği gibiydi.

52 BOA., MF. İBT., 292/82.

53 BOA., MF. İBT., 359/97.

Tablo 3: Antalya İnâs Rüştiyesi İmtihan Cetveli (4 Ekim 1911)⁵⁴

Öğrencinin															Derecesi						
Adı	Velisinin Adı	Doğum Yeri	Yaşı	K. Kerim Ma Tecvid													Toplam	Hüsn-i Hareket			
				Ders...	İlm-i Esya	Hesap	Hendese	Tarih-i Osmani	Coğrafya-i Ümumi	Coğrafya-i Osmani	Malumat-ı Medeniye	Zeban-ı Farişi	Türkke	İlaveli Bina	Hüsn-i Hat	El İşleri					
Üçüncü Sınıf				14	9	6	9	9	5	3	-	-	-	-	-	-	-	10	7	İbkâ	
İkbal	Ahmet	Teke	14	9	6	9	9	5	3	-	-	-	-	-	-	-	-	10	7	İbkâ	
Fethiye	Rüşdü	Konya	15	10	8	8	10	6	3	-	-	-	-	-	-	-	-	10	9	İbkâ	
Öğrencinin																					
Adı	Velisinin Adı	Doğum Yeri	Yaşı	K. Kerim Ma Tecvid													Toplam	Hüsn-i Hareket			
				Ders...	İlm-i Esya	Hesap	Mebde-i Hendese	Tarih-i Osmani	Coğrafya-i Ümumi	Malumat-ı Medeniye	Zeban-ı Farişi	Türkke	İlaveli Bina	Hüsn-i Hat	El İşleri						
İkinci Sınıf				14	10	7	8	10	9	10	9	7	8	7	4	10	10	10	109	8	1
Şadiye	Ömer	Teke	14	10	7	8	10	9	10	9	7	8	7	4	10	10	10	109	8	1	
Naile	Arif	Teke	14	10	8	9	9	10	10	8	7	6	8	3	9	10	10	107	8	2	
Zeynep	Hüseyin	Girit	15	10	10	10	8	10	10	9	8	7	6	2	7	9	9	106	10	3	

54 BOA MF. İBT. 361/21.

Öğrencinin		K. Kerim Ma Tecvid	Birtinci İlmihal	İlm-i Eşya	Hesap	Tarih-i İslam	Tertib-i Cedit Coğrafya	Türkiye	Emsile-i Cedide	Hüsn-i Hat	El İşleri	Toplam	Hüsn-i Hareket	Derecesi
Adı	Velisinin Adı													
Birinci Sınıf														
Hadiye	Kadri	Kırşehir	13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nadire	Abdülkadir	Teke	12	10	10	10	10	7	8	8	9	91	10	
Mukaddes	...Salih	Girit	14	9	8	9	9	-	8	7	8	-	10	
Mediha	Hacı Yusuf	Teke	14	10	8	10	10	2	8	6	9	80	10	
Nadire	Ali Efendi	Teke	10	9	10	8	9	4	9	7	9	84	8	
İsmet	Yahya Ağa	Teke	12	10	7	6	10	3	8	7	9	77	9	
Hava	Mahmut	Teke	13	7	5	7	8	3	6	6	10	68	10	
Feride	Mahmut	Teke	12	6	8	8	9	3	8	4	10	74	8	
İrfan	Emin	Teke	15	4	8	7	8	4	5	9	10	72	6	
Lütfiye	Rüşdü	Trabzon	15	9	7	7	9	7	5	7	9	74	7	
Nelbis	Şükrü	Girit	15	-	-	3	6	5	-	-	-	-	9	
Ayşe	Hacı Ahmet	Teke	12	8	5	6	6	5	2	5	4	57	9	
Münire	Şemseddin	Teke	14	10	3	8	9	6	3	8	8	69	10	
Hayriye	Ahmet	Burdur	15	5	3	6	8	5	2	7	5	56	8	
Ülfet	Mustafa	Teke	13	8	5	6	3	6	2	6	8	56	6	
Zühre	Ahmet	Teke	13	8	7	6	8	6	4	8	7	68	7	
Nimet	Ahmet Tefrik	Bağdat	15	8	7	6	9	7	8	6	9	-	6	

İmtihanlar, Hamidiye, Feridiye, Meşrutiyet ibtidâî okulları muallim-i evvellerinin dışında Antalya İdadisi müdür ve öğretmenlerinden oluşan bir heyet tarafından yapıldı. 1908 yılına göre okulun işleyişinin oturduğu, belli bir nizam ve intizamın sağlandığı söylenebilir. 11 öğrenci ile eğitime başlayan okulun 3 yıl sonra öğrenci sayısının 22 olması okula yeterli ilginin olmadığı izlenimi yaratmaktadır.

Antalya İnâs Rüştîye Mektebi eğitime başladığı tarihten itibaren başöğretmen olarak Hüsniye Hanım görev yapıyor, Hüsniye Hat ve El Hünerleri derslerini de kendisi veriyordu. Bu dersler için kendisine ayrıca 200 kuruş maaş verilmekteydi. Ekim 1910 tarihinde Hüsniye Hanım'a Hüsniye Hat ve El Hünerleri dersleri için verilen maaşın 100 kuruşuyla Antalya Maarif Sandık Emni Ahmet Efendi'nin kızı Ayşe Hanım okula Hüsniye Hat muallimesi olarak tayin edildi.⁵⁵ 16 Temmuz 1912 tarihinde ise okulun başöğretmeni Hüsniye Hanım ile Niğde İnâs Rüştîyesi başöğretmeni Ayşe Sıdıka Hanım'ın becayişleri gerçekleştirildi.⁵⁶

1913 Yılında okulda öğrenim gören öğrenciler, okutulan dersler, öğrencilerin derslerden almış oldukları notlar aşağıdaki tabloda gösterildiği gibiydi.

55 Hüsniye Hanım, Ayşe Hanım'ın liyakat sahibi olmadığı, Antalya Maarif Müfettişi Hasan Tahsin Bey'in iltimasıyla bu göreve getirildiğini, bundan dolayı İnâs Mektebi'nde görev yaptığı dönemde 600 kuruş zarara uğratıldığını ifade ederek Maarif Nezareti'ne şikayette bulunmuştur. Bkz. BOA., MF. İBT., 402/5.

56 BOA., MF. İBT., 390/34.

Tablo 4: Antalya İnâs Rüştiyesi İmtihan Cetveli (17 Haziran1913)⁵⁷

Öğrencinin		Veli/sinin Adı	Doğum Yeri	Yaşı	Okul Numarası	K. Kerim Ma Tecvid	Akaid	Dürüs-i Eşya	Hesap	Hendese	Tarih-i Osmanî	Coğrafya	Malumat-ı Medeniyе	Farsça	Arapça	Türkçe	Hüs-n-i Hat	El Hünnerleri	Toplam	Derecesi	
Adı	Yaşı																				
Üçüncü Sınıf⁵⁸																					
Nadire	14	Abdülkadir	Antalya	14	16	10	10	10	10	10	9	9	9	7	9	10	10	10	10	123	Aliyyül Ala
Hava	15	Mahmut	Antalya	15	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Münire	14	Mahmut	Antalya	14	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Zahide	14	A h m e t Edip	Antalya	14	21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Öğrencinin																					
İkinci Sınıf																					
Zekiye	14	Şerif	Halep	14	29	10	9	3	2	2	6	7	2	4	5	6	10	8	74	İbka	

57 Konya ve Civarı Rüştiye Mekteplerine Mahsus İmtihan Cetvelleri 1326, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürüğü, B.YEK D NO 68; BOA MF. İBT. 479/29.

58 Üçüncü sınıftan sınavlara yalnız Nadire Hanım katılmıştır.

Öğrencinin		Velisinin Adı	Doğum Yeri	Yaşı	Okul Numarası	K. Kerim Ma Tecvid	Akaid	Dürs-i Eşya	Hesap	Tarih	Cografya	Türkçe	Arapça	Hüsn-i Hat	El Hünneri	Toplam	Derecesi
Adı																	
Birinci Sınıf																	
Huriye	Mehmet	Derâliye (İstanbul)	14	38	10	9	4	4	4	8	8	5	4	5	10	67	
Zeliha	Mustafa	Antalya	11	39	9	8	3	3	6	6	6	5	5	10	10	65	
Kamer	M e h m e t Şükürü	Antalya	11	34	9	8	4	3	9	7	7	3	3	9	9	64	
Pakize	O s m a n Nuri	Katuna ?	14	35	9	8	4	3	5	5	5	6	6	9	9	64	
Hamdiye	İbrahim	Antalya	15	36	10	10	5	4	3	3	3	5	5	7	8	60	
Lütfiye	İbrahim	Antalya	13	37	8	9	3	4	3	5	3	3	3	8	10	56	
Halet	M u s t a f a Şekip	Antalya	12	33	8	7	3	3	3	3	3	4	5	8	8	52	
Pakize ⁵⁹	İbrahim	Antalya	15	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

59 Hastalığından dolayı imtihanlara katılamamıştır.

İmtihanlar okulun muallime-i evveli ve nakış muallimesi dışında Mekteb-i İdadi Türkçe Muallimi, Mecidiye ile Meşrutiyet İbtidâisi muallim-i evvelerinden oluşan bir heyet tarafından yapılmıştır. Okulun öğrenci sayısının 1911 yılına göre azaldığı, 13 öğrenciye düştüğü görülüyor. 1911 yılında okulun birinci sınıfına giden öğrencilerden sadece ikisinin 1913 yılında 3. sınıf öğrencisi olduğu ve sadece Nadire Hanım'ın mezun olma başarısı gösterebildiği anlaşılmaktadır. Bu durum Antalya'da halkın hem kız çocuklarının ibtidâî mektepten sonra tahsillerini ilerletmeleri noktasında istekli olmadıklarını, hem de rüştiye Mektebi'ne başlayan öğrencilerin ilerleyen yıllarda okulu bıraktıklarını göstermektedir. Diğer taraftan okutulan dersler göz önüne alındığında genel olarak programın aynı olduğu tablolardan anlaşılmaktadır.

1914 yılına kadar Antalya İnâs Rüştiye Mektebi'nden 7 öğrenci mezun oldu. Dârümuallimât'tan mezun iki öğretmen nezaretinde eğitimin sürdürüldüğü okulda öğretmen maaşları yıllık 8400 kuruş, diğer masraflar için ayrılan ödenek ise 800 kuruştur. Yukarıda da belirtildiği gibi bu tarihlerde okulun giderleri hazine tarafından karşılanıyordu.⁶⁰

Antalya İnâs Rüştiye Mektebi 1916 yılı başlarından itibaren İdadiye dahil edilmiştir. Bunun üzerine Antalya Meclis-i Umumisi İdadî'ye dahil edilen İnâs Rüştiyesi'nde, aynı zamanda müdürlük görevini de yapacak bir lisan ve piyona muallimesinin gönderilmesini Maarif Nezaretî'nden istedi. Bu göreve talip olacak öğretmen için İdadî'de bir oda tefrik edilmiş, 1500 kuruş tahsisat ayrılmıştı.⁶¹

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde temel eğitim kurumlarında modernleşme 19. yüzyıl ortalarından itibaren başladı, özellikle 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden sonra yeni araç-gereçlerle ve öğretim yöntemleriyle eğitim yapan sıbyân mektepleri ibtidâî olarak isimlendirildi. İbtidâî okullardan mezun olan öğrenciler temel eğitimin tamamlayıcısı ve ikinci aşamasını oluşturan rüştiye mekteplerine devam ediyorlardı. Bu anlamda Antalya'da kız çocuklarının modern anlamda eğitim almaları 1883 yılında İnâs İbtidâî Mektebi'nin açılmasıyla başladı, 1907 yılında tedrisat bir adım daha ileri götürülerek bir de İnâs Rüştiye Mektebi açıldı. Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Antalya'da da eğitim işlerinin yürütülmesinde karşılaşılan en önemli güçlük mali kaynakların yetersizliği, ihtiyacı karşılayacak miktarda yetişmiş öğretmenin bulunmamasıydı. Dolayısıyla bu iki ana sorun kız çocuklarının eğitiminde istenilen başarının elde edilmesini engelledi. Antalya'nın mevcut koşulları içerisinde Maarif Komisyonu temel eğitimi halkın büyük çoğunluğuna götürmek, eğitime olan talebi kendi imkanları ölçüsünde çözebilmek için sık sık

60 KVS, 1332 (1914), s. 731-732.

61 BOA., DH. UMVM., 68/54.

okulların yerlerini değiştirmek durumunda kaldı, eğitim zaman zaman kiralık evlerde sürdürüldü, bu durumdan İnâs İbtidâi Mektebi ile İnâs Rüştîye Mektebi de büyük ölçüde etkilendi.

Antalya'da gerek İnâs İbtidâi Mektebi'nde gerekse İnâs Rüştîye Mektebi'nde öğrenci sayıları bir üst sınıfa geçildikçe azalmıştır. Bununla birlikte ibtidâi mektebine büyük bir ilginin olduğu, 1913 yılı imtihan kayıtlarında okulun 162 öğrencisinin olmasından anlaşılmaktadır. 7-14 yaşlarında kız çocuklarının eğitim gördüğü okulun ders programı Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde bulunan inâs ibtidâi mekteplerinin programlarıyla benzerdir. Antalya'da İnâs Rüştîye Mektebi'ne ise ilginin okulun açıldığı günden itibaren az olduğu imtihan kayıtlarından anlaşılıyor. Okul açıldığında 11 olan öğrenci sayısı, 1911'de 22'ye ulaşmışsa da 1913'te 13 öğrenciye düşmüştür. Okula devam eden öğrencilerin büyük çoğunluğu Antalya doğumludur, yaşları 10-15 arasında değişmektedir. İnâs ibtidâi Mektebi'ne çok sayıda öğrenci devam ederken, Rüştîye Mektebi'nin öğrenci sayısının azlığı, söz konusu okulun işleyişini, nizam ve intizamını tam olarak tesis edememesinden ileri gelmiş olmalıdır. Bu durumun halkın kız çocuklarını okutmakta isteksiz olmalarından mı kaynaklandığı yoksa okulun mevcut yapısının mı böyle bir sonucu ortaya çıkardığı noktasında kesin hükümlere varabilmek daha çok veriyle değerlendirildiğinde anlaşılabilir.

Antalya eğitim tarihiyle ilgili kaynakların yetersizliği söz konusu okulların tarihi tekamülleriyle ilgili kesin hükümlere ulaşmamızı zaman zaman imkânsız kıldı. Ulaşabildiğimiz kaynaklar ışığında Antalya'da kız çocuklarının eğitimine önem verildiği, ancak bunun imkanlar ölçüsünde sınırlı kaldığı söylenebilir. Kız çocuklarının eğitiminde hayal edilen ilerleme bütün unsurlarıyla tecelli etmiştir denilemez, bir deneme mahiyetinde kalmıştır. Bir işin başarısı mevcut koşullar dikkate alınarak değerlendirildiğinde gerçek anlamda ortaya konulabilir. Fevkalade siyasi koşulların yaşandığı, iktisadi kaynakların yetersiz olduğu Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Antalya'da eğitim adına yapılanlar yine de takdir edilmeye değerdir. Bu taktirde mahalli idarenin, eğitim işlerini düzenleyen Maarif Komisyonunun gayretleri oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA.)

DH. MKT. (Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi)

18/49

DH. UMVM. (Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti)

68/54

MF. İBT. (Maârif Nezareti Tedrisatı İbtidâiye Kalemi)

198/37; 199/2; 225/62; 209/86; 292/82; 359/97; 361/21; 402/5;

390/34; 479/29; 16/19; 18/46; 21/50; 60/106; 696/45

MF. MKT (Mektubi Kalemi)

1033/54; 82/7; 85/106; 162/28; 92/53; 696/44; 1011/11; 1237/96

II. Resmi Yayınlar

Hicri 1302 Konya Vilayeti Sâl-Nâmesi 18, çev. Mehmet Eminoğlu, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2015.

Hicri 1303 Konya Vilayeti Sâl-Nâmesi 19, çev. Mehmet Eminoğlu, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2017.

Hicri 1304 Konya Vilayeti Sâl-Nâmesi 20, çev. Mehmet Eminoğlu, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2017.

Konya ve Civarı Rüştüye Mekteplerine Mahsus İmtihan Cetvelleri 1326, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, BYEK D NO 68.

Konya Vilayet Salnamesi 28, 1317(1899).

Konya Vilayet Salnamesi, 1332 (1914).

III. Kitaplar

- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara, 2020.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, haz. Muzaffer Albayrak, Kevser Şeker, Bion Matbaacılık, İstanbul, 2014.
- BİLİM, Cahit Yalçın, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Anadolu Üniversitesi Basım Evi, Eskişehir, 1984.
- DENİZ, Muzaffer, *Osmanlı Döneminde Antalya'da Eğitim Hayatı*, Özge Grafik Matbaacılık, Antalya 2015.
- GÜNDÜZ, Mustafa, *Osmanlı Eğitim Mirası*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2015.
- MAHMUT CEVAT İBNÜ'Ş ŞEYH NÂFİ, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı -XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- SARIÇELİK, Kerim, *Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2010.
- SÖNMEZ, Cemil Cahit, *Antalya Mutasarrıfları, Valileri (Ocak 1899-14 Temmuz 1950)*, Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi, İstanbul, 2012.

IV. Makaleler

- AK, Mehmet, "Manavgat'ta Bir Âyân Ailesi Tugayoğulları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(12): 2010, ss. 27-36.
- KISA, Ahmet, "Müstakil Teke (Antalya) Mutasarrıfı Sabur Sami (Drâz) Bey ve Faaliyetleri (24 Ağustos 1914-17 Nisan 1916)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(68):2020, ss. 475-503.
- DAYAR, Evren, "1815 Haritası'nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapı ve Burçlar", *Bellekten*, 84(300):2020, ss. 667-716.
- YİRŞEN, Şamil, "The Contruction Process of a School: The Antalya Kaleiçi Orthodox Christian Girls' School (Dumlupınar Secondary School) in Ottoman Archival Documents", *Adalya*, 24:2021, ss. 395-415.

V. İnternet Kaynakları

https://faruktugayogluilkokulu.meb.k12.tr/07/19/702708/okulumuz_hakkinda.html (Erişim Tarihi: 25.06.2021).

Extended Abstract

In this study, the effect of Ottoman modern education understanding on the education of girls in Antalya was addressed with particular reference to Antalya Girls' Primary School (Antalya İnâs İbtidâi Mektebi) and Antalya Girls' Junior High School (Antalya İnâs Rüştiye Mektebi). Indicating the importance of these schools to the Ottoman modern education history is directly related to understanding the historical background of the modernization process launched in education.

Until the Tanzimat (Reorganization) Period, the elementary schools (sıbyân mektebi) constituted the main element of the common public education in the Ottoman State. These schools were, in general, mixed education institutions where both girls and boys had education together in a room. The primary goal of these schools was to equip the students with skills such as learning to read the Holy Qur'an, memorizing the salah (prayer) surahs, and performing some basic math operations. Because in Ottoman State, until the mid-19th century, educational affairs were not directly conducted by the central government but the civil society institutions such as foundations under the control of the central government. The centralization efforts launched in the period of Mahmud II and the subsequent declaration of Tanzimat (Reorganization) Edict initiated a process concluded with crucial steps in terms of the state's delivery of education service to the people. The organizational efforts that were started with the opening of the Temporary Assembly of Education in 1845 were completed with the opening of the Ministry of Education in 1857. Then, along with the preparation of the General Education Regulation in 1869, how the education would be organized was designated in detail. Together with this Regulation, 'children' (sıbyân) schools which formed the inner core of the general education were named as 'primary' (ibtidâi) schools. As of 1869, efforts were made to make primary and secondary schools, which offered new style education, widespread across the country. In the framework of these arrangements, efforts were made to increase the number of schools offering new-style education. Such schools proliferated mostly in the period of Abdul Hamid II in the Ottoman State. The schools offering modern education for girls were also opened in Antalya in this period.

The modern primary school in Antalya, where Muslim girls were educated, was opened in 1883. In 1907, education was taken one step further and a Girls' Junior High School was opened. Two major problems were encountered in schools. First, there was not enough teacher, the second was the lack of sufficient funds. For these reason schools were left without teachers from time to time. Sometimes the education took place in different buildings or rented houses. In Antalya, the number of students in both Girls' Primary School and Girls' Junior High School decreased as they moved to the next grade. However, there was a great interest in Girls' Primary School. In the exam records of 1913, the school had 162 students. Girls between the ages of 7 and 14 were educated in the school. The curriculum of the school was similar to the primary school programs in other regions of the Ottoman Empire. Interest in Girls' Junior High School has been low since school was opened. The number of students, which was 11 when the school opened, reached 22 in 1911, but decreased to 13 students in 1913. The majority of the students attending the school were born in Antalya, their age ranges between 10-15. The number of students going to Girls' Primary School was higher than Girls' Junior High School. It is not fully understood what causes this. In the light of the resources we can reach, it can be said that the education of girls was given importance in Antalya, but this was limited within the possibilities. Resources on the history of education in Antalya are insufficient. This situation made it impossible from time to time to reach definitive judgments about the historical development of schools.

Hence, this study comprehensively addressed how Antalya Girls' Primary School and Antalya Girls' Junior High School were opened, the courses offered at the schools, the students enrolled in these schools, the challenges encountered in education and instruction, and for how long the schools were in operation. In this respect, it was identified that the efforts initiated to attain the dreamed progress in the education of girls did not bring about success at the desired level but were important considering that they served as a beginning.

This study will be mostly performed in light of notebooks, which are present in the Regional Directorate of Manuscripts in Konya province of Turkey and focus also on Antalya, and documents in the Ottoman Archive of the Presidency of the Republic of Turkey.

Geliş Tarihi : 24.03.2021
Kabul Tarihi: 06.07.2022

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XXII/44 (2022-Bahar/Spring), ss. 39-84.

Araştırma Makalesi / Research Article

OSMANLI DONANMASINDA FETH-İ BÜLEND KORVETİ VE TARİHİ DEVAMLILIK BAĞLAMINDA OSMANLI'DAN CUMHURİYETE MİRAS BİR DONANMA DAVASI*

Ferdi UYANIKER**

Öz

Bu makale Feth-i Bülend korvetinin Balkan Savaşı sırasında Selanik Limanı'nda Yunan donanmasına ait 11 numaralı torpidobot tarafından batırılması süreci ve sonrası hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Konuya Feth-i Bülend korvetinin Sultan Abdülaziz döneminde Osmanlı donanmasına katılması ve batırılmasına kadar gerçekleştirdiği faaliyetler ele alınarak başlanmıştır. Ardından korvetin Selanik Limanı'nda batırılması sırasında yaşananlar ele alınarak devam edilmiş ve olayın gerçekleşmesinden sonra meydana gelenler açıklanmıştır. Bundan sonra makalenin omurgasını teşkil eden Feth-i Bülend korvetin batırılması sırasında hatası olup olmadığı konusunda yargılanan korvetin komutanı Binbaşı Aziz Mahmud meselesi ele alınmıştır. Makalenin en önemli noktası olduğu değerlendirilen bu süreç, Osmanlı Devleti Dönemi'nde gerçekleşen bu vakanın Türkiye Cumhuriyeti Devleti Dönemi'ne intikal etmesi sonrasının Türklerdeki tarihi devamlılık kültürü açısından önemi üzerinde durulmasıyla incelenmiştir. Son olarak konunun Türk ve Yunan tarihi açısından kıymeti değerlendirilmiş ve geçmişten günümüze verdiği tarihi mesajlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Feth-i Bülend Korveti, Balkan Savaşı, Selanik Limanı, Thames Iron Works Şirketi, Donanma.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğ. Alb., Millî Savunma Üniversitesi, Deniz Harp Okulu Dekanlığı,
(fuyaniker@dho.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-8587-1539).

FETH-İ BÜLEND CORVETTE IN THE OTTOMAN NAVY AND A NAVAL LEGISLATION CASE FROM THE OTTOMAN TO THE REPUBLIC IN THE CONTEXT OF HISTORICAL CONTINUITY

Abstract

This article aims to give information about the process and aftermath of the sinking of Feth-i Bülend corvette by the Greek navy torpedo boat number 11 at the Thessaloniki Port during the Balkan War. In the first part of the article, the activities of Feth-i Bülend corvette until it joined the Ottoman navy during the reign of Sultan Abdülaziz, and the time it was sunk were considered in detail. In the following part, the sinking of the corvette was discussed along with the aftermath of the incident. The main focus of this article, the issue of Major Aziz Mahmud, the commander of the corvette, who was judged as to whether he had any mistakes related to the sinking of the corvette, was discussed. The incident, which took place during Ottoman period's but transferred to the Republic of Turkey period can be considered as the most important part of this article and it is examined through cultural continuity of history. Finally, the importance of the issue for the Turkish and Greek history was evaluated and the historical highlights of the incident along with the present were explained.

Keywords: *Feth-i Bülend corvette, Balkan War, Thessaloniki Port, Thames Iron Works Company, Navy.*

Giriş

İnsanoğlunun su ile olan münasebeti beşeriyet kadar eskiye dayanır. İnsanlar var oldukları her dönemde denizler, göller, ırmaklar ve benzeri su kütleleriyle askeri ve ticari nedenlerle yakından ilgilendi. Çünkü teknolojik gelişim ve şartlardan bağımsız olarak her zaman en ucuz ve en güvenli yol su yollarını kullanmaktan geçti. Bu su yollarından mümkün olduğunca çok yararlanmak isteyen topluluklar, önceleri basit ulaşım araçları geliştirip zaman içinde çok gelişmiş gemiler icat etti. İşte bu icat edilen gemiler insanlığın ilk zamanlarından günümüze kadar temel olarak savaş gemisi ve ticaret gemisi olarak ikiye ayrıldı.

Türkler de tarih boyunca su kütleleriyle yakından ilgilenen milletlerden biri oldu. Zaman içinde ihtiyaçları doğrultusunda savaş ve ticaret gemileri imal edip kullandı. Ancak Türk tarihi incelendiğinde bu gemilerden sadece bazıları tarihe adını yazdırıp Türk ulusunun benliğine işleyebildi. "Gazi", "Veli" gibi unvanları olan Mahmudiye kalyonu, Balkan Savaşı'nda dünyaca ünlü Akın Harekâtı'nı yapan Hamidiye kruvazörü, Çanakkale Savaşları sırasında adını tarihe altın harflerle yazdıran Nusret mayın gemisi, Sultanhisar torpidobotu ve Muavenet-i Milliye muhribi, I. Dünya Savaşı'nda yaptıklarıyla hafızalara kazınan Yavuz kruvazörü ve Millî Mücadelenin silah ve cephane nakliyatını

yürüten korkusuz Alemdar tahlisiye gemisi efsaneleşen gemiler arasına girebildi. Feth-i Bülend korveti ise Osmanlı donanmasında görev yaptığı süreçte verilen tüm görevleri başarıyla yerine getirmesine rağmen ün kazanan gemiler arasına giremedi.

Tarihi hatırası unutulsa da yaşanan bu hadise Türklerde görülen tarihi mirasa sahip çıkma ve tarihi devamlılık geleneğinin büyük bir örneğinin sergilenmesine neden oldu. III. Selim döneminden bu yana aynı bayrağı kullanan, 26 Ağustos'ta Büyük Taarruz'u, Alparslan'ın Anadolu'ya girdiği gün başlatan, Osmanlı Devleti'nin borçlarına sahip çıkan ve her yıldönümünde Preveze Deniz Zaferi ile Çanakkale Zaferini kutlayan Türk milleti, bunun bir numunesini de Feth-i Bülend korvetinin batırılmasından sonra bu işte sorumlulukları olanların yargılanması sürecinde sergiledi. Daha Balkan Savaşları devam ederken oluşturulan Heyet-i Tahkikiye komisyonu ile başlayan süreç davanın 22 Şubat 1913 tarihinde Ordu Divan-ı Harb'ine havale edilmesiyle devam etti. İşin dikkat çekici tarafı ise davaya I. Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti'nin yıkılması sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sahip çıkması oldu. Osmanlı Devleti'nin bünyesinden doğan Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu hadisede mesuliyetleri olanların yargılanma sürecini de takip ederek karara bağladı. Yaşanan bu gelişmeler de Türk devletlerindeki tarihi mirasa sahip çıkma ve tarihi devamlılık ilkesini gösteren çok çarpıcı bir vaka olarak tarih sayfalarındaki yerini aldı.

Feth-i Bülend korvetinin batırılması hadisesi Osmanlı Devleti için olduğu kadar Yunan devleti için de kullanılan bir argüman oldu ve bu olay farklı bir hedefe ulaşmakta kullanıldı. Osmanlı Devleti ve onun tarihi mirasçısı Türkiye Cumhuriyeti Devleti için çıkış noktası belli kaygılar ve düşüncelerle unutulmuş, unutturulmuş olan bu hadise, Yunan ulusu için simgeleştirildi ve bir sembol olarak değerlendirildi.

Neredeyse XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelesi veren Yunan ulusu, Balkan Savaşı'nda elde ettiği ve kendileri adına büyük bir başarı olan Feth-i Bülend korvetinin batırılması hadisesini, ulus devlete geçişi tamamladıktan sonra halkının, kendisini, kurulan yeni ulus devlete ait hissetmesini sağlamada kullandı. Fransız İhtilali'nden sonra tüm dünyada olduğu gibi Yunan ulusunda da baş gösteren yükselen milliyetçilik duygusu, zaman içinde ulusal kimlik, ulusal benlik algısının oluşturulmasında kullanmak üzere kendisine mitler aradı. İşte Yunan ulus devletinin şekillendiricileri aradıkları bu mitlerden birini, XX. yüzyılın başında yapılan Balkan Savaşı'nda buldu. Selanik Limanı'nda alınan yetersiz önlemlerle kaderinin yazılmasını bekleyen Feth-i Bülend korveti, zihinlere yerleştirilmesi istenen Yunan ulus devleti için kullanılacak bir sembol, bir simgeye dönüştürüldü. Bu maksatlarla Yunan tarih yazıcıları tarafından o günden itibaren kullanılmaya başlanan bu mesele, ilerleyen zamanlarda da kullanılmaya devam etti.

1. Feth-i Bülend Korvetinin Teknik Özellikleri, Osmanlı Donanmasına Katılması ve Görev Süresince Geçirdiği Tadilatlar

Feth-i Bülend korveti Sultan Abdülaziz döneminde Osmanlı donanmasına katılan harp gemilerindedir. Sultan Abdülaziz dönemi, donanmanın güçlendirilmesi anlamında ciddi çalışmaların yapıldığı bir dönem olarak tarih sayfalarındaki yerini aldı. Sultan Abdülaziz, donanmayı geliştirmek için gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerini kendinden önceki padişahlardan III. Selim, II. Mahmut ve Abdülmecit zamanında yapılanlar üzerine bina etti. Bu bakımdan Abdülaziz devri için “Yaklaşık yüz senelik bir ağacın meyvelerinin toplandığı bir dönem oldu.” nitelemesi yapılabilir.¹

Dünya ölçeğinde bir donanma oluşturma vizyonu ile hareket eden Sultan Abdülaziz, bu işte ortak hareket etmek için dünyanın en güçlü donanmasına sahip ülke olan İngiltere’yi seçti. Ancak ileri gelen devlet adamlarından bazıları devletin mali durumunu gözeterek, donanmanın ciddi manada büyütülmesi fikrine karşı çıktı. Başta Sadrazam Fuad Paşa olmak üzere bazı nazırlar, dış borç alınarak oluşturulacak donanmanın karşısında olduğunu beyan etti. Bu karşı çıkışın temel nedeni ülkenin iktisadi vaziyetiydi. İktisadi durumu düzeltmek maksadıyla çok ciddi bir tasarruf politikası izlenmesi gerektiği düşünülüyordu. Fuad Paşa ve nazırlar, tasarruf politikası takip edilmesi gerekirken büyük bir donanma inşasını hayalcilik olarak nitelendiriyordu. Ancak tüm bu karşı çıkmalara ve ülkenin içinde bulunduğu iktisadi duruma rağmen Sultan Abdülaziz, bazı tarihçiler ve yazarların adlandırdığı gibi “Dolmabahçe’nin Çılgını”, verdiği karardan dönmeyerek dünya çapında bir donanma oluşturma fikrinden vazgeçmedi.² Sultan Abdülaziz’in hayali doğrultusunda İngiltere’ye sipariş edilen gemilerden biri de Feth-i Bülend korveti oldu.

Feth-i Bülend korveti bu adla Osmanlı donanmasında görev yapacak ikinci gemi olacaktı. İlk gemi Sultan II. Mahmud döneminde hizmette bulunan “brik³” tipi yelkenli bir gemiydi.⁴ Aynı adla görev yapacak ikinci Feth-i Bülend’in

1 Faruk Ayın-Erkan Göksu, “Ana Hatlarıyla Abdülaziz Dönemi Osmanlı Bahriyesi ve Ceride-i Askeriyyelere Göre 1864 Yılı Denizcilik Faaliyetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.822.

2 Celalettin Yavuz, *Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Misyonlar*, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 2001, s.79; Ferdî Uyaniker, *Türk Donanmasında Mecidiye Kruvazörü*, Marmara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.46.

3 Brik: Tek ambarlı, iki direkli, tam serenli ve arması kabasorta donanımlı olan en hızlı yelkenli savaş gemisidir. XVIII. yüzyılda savaş gemisi olarak kullanılan brik, daha sonraları ticaret gemisi olarak da kullanılmıştır. Bkz., İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayinevi, Bursa, 2014, s.384.

4 *Cumhuriyetin İlanından Önce Hizmet Görmüş Gemiler Kataloğu*, Donanma Komutanlığı Basımevi, Kocaeli, 2000, ss.1-7.

ise “korvet⁵” tipinde zırhlı bir gemi olması düşünüldü. Siparişi kararlaştırılan Feth-i Bülend 1868 yılında İngiliz “Thames Iron Works Şirketi”ne⁶ ısmarlandı. Geminin uzunluğu 71.6 metre, genişliği 11.9 metre, su çekimi 5,2 metreydi. Ağırlığı 2.762 ton olan korvetin hızı 13 deniz mili, zırh kalınlığı tabyada 5 pus⁷, kuşak kısımlarında 6 pustu. Makinesi 1 şaftlı buhar gücüyle hareket eden ve 3.250 beygir güç üreten Humphrys-Tennat markaydı. Gemide 6 bölmeli Thames I.W. marka kazan mevcuttu. Yakıt olarak kömür kullanılan korvet, 300 ton kömür alabilmekteydi. Ayrıca Feth-i Bülend korvetinde silah olarak 4 adet 222 mm. ağızdan dolma Armstrong top bulunmaktaydı. Gemide barış zamanında 150-200 civarında personel görev yapmakta olup, bunların 15-20 kadarı çarkçı, bir ya da ikisi sıhhiyecisi, geri kalanı ise muharip sınıftandı.⁸

Feth-i Bülend korveti 1868 yılında İngiliz Thames Iron Works şirketine sipariş edilirken, aynı zamanda Avusturya’nın Trieste Tersanesi’ne İclaliye korveti ısmarlandı. Yine aynı özelliklere sahip olarak İstanbul Tersanesi’nde de Mukaddeme-i Hayr adlı korvetin imalatına başlandı.⁹ Böylece kısa aralıklarla aynı tipte üç korvetin donanmaya katılması için inşa sürecine geçildi.

Feth-i Bülend korvetinin imalatına dönük ön sözleşme “Thames Ironworks Shipbuilding Engineering and Dry Dock Company Limited” şirketi ile 18 Eylül 1868 tarihinde imzalandı. Bu sözleşmeye göre şirkete 11,250 Sterlinlik bir ön ödeme yapıldı.¹⁰ Yine sözleşmeye göre 45 gün içinde fiili olarak korvetin yapımına başlanılması gerekmekteydi. 19 Ocak 1869’da “The Government of His Majesty The Sultan of Turkey” ile ifade edilen Osmanlı Devleti ile Thames Iron Works şirketi arasında Feth-i Bülend korveti için asli mukavele imzalandı.¹¹ Buna göre, ücreti doğrudan Sultan Abdülaziz tarafından karşılanan korvetin¹², bir an önce bitirilmesi kararlaştırılıyor ve bu süre 10 ay olarak belirleniyordu.¹³ Korvet, 6 Haziran 1870’de tamamlandı ve geminin tecrübelerinin yapılabileceği bildirildi.¹⁴ Bir taraftan da Feth-i Bülend korvetinin teçhizatı için Armstrong

5 Korvet: Baş ve kık kasaraları olmayan, baştan kıça düz güverteli ve 20-30 toplu gemilerdir. Bkz., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Deniz Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, C.III, Ankara, 1980, s.1.

6 Şirket hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., https://www.gracesguide.co.uk/Thames_Ironworks_and_Shipbuilding_Co, (Erişim: 02.12.2021).

7 Pus: 1) 2.54cm. (25.4mm.)’lik uzunluk ölçüsü. 2) Görüş mesafesi 1 km’den aşağı olmayan sisli hava. Bkz., Refik Akdoğan, *Türkçe İngilizce Ansiklopedik Denizcilik Sözlüğü*, İstanbul, 1997, s.248.

8 Bernd Langensiepen-Ahmet Güleriyüz, *1828-1923 Osmanlı Donanması*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2014, s.113; Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C.3, Deniz Basımevi, İstanbul, 1973, ss.109,151; <https://astypalaia.wordpress.com/2010/12/27/>, (Erişim: 25.01.2021).

9 BOA. (Başkanlık Osmanlı Arşivi), İ.DH. (Dahiliye), 602/41990, 29 Kasım 1869; Celalettin Yavuz, “Sultan Abdülaziz Donanması, Yelkenli Teknelerden Buhar Makineli Gemilere Geçiş, Bitmeyen Reform İhtiyaçları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt III, Kısım III, TTK Yayını, Ankara, 2002, s.1814.

10 BOA., HR. SFR.3. (Hariciye Nezareti Londra Sefareti), 143/77, 18 Eylül 1868.

11 BOA., İ.HR. (Hariciye), 236/13992/43, 6 Nisan 1869.

12 BOA., HH.İ. (Hazine-i Hassa İradeler), 50/11, 3 Mayıs 1871.

13 BOA., İ.HR., 236/13966, 8 Mart 1869; BOA., HR.TO. (Tercüme Odası), 117/100, 2 Mart 1869.

14 BOA., HR. SFR.3., 166/87/1, 5 Haziran 1870; BOA., HR. TO., 57/69/2, 6 Haziran 1870; BOA., HR. SFR.3., 164/28/1, 18 Haziran 1870.

firması ile anlaşıldı. Armstrong firması ile yapılan görüşmeler neticesinde %10'luk bir tenzilat yapıldı ve nihayetinde teçhizat işi, 4596¹⁵ İngiliz Sterlini şeklinde üç taksit olmak üzere toplam 12.598 Lira 15 Şilin'e mal oldu.¹⁶

Feth-i Bülend korvetinin seyir tecrübesi 20 Temmuz 1870'de icra edildi. Bu tecrübeye katılan eski donanma başmühendisi ve geminin inşa mühendisi olan Edward G. Reed, Londra Sefiri Musurus Paşaya bir mektup gönderdi. Bu mektupta Mr. Reed, gemide inceleme yaptığını ve aynı gün Sheerness açıklarındaki Maphin Sands'te yapılan deneme gezisine katıldığını belirtti. Sonra, tecrübe sırasında gemide ağırlık yapması için fazla miktarda kömür ve güverteye konulmuş su bidonları bulundurulduğunu belirtti. Ayrıca bu tecrübenin denizdeki gelgitin müsait olmadığı zamanda gerçekleştirildiğini söyledi. Tecrübeye tüm olumsuzluklara rağmen 14,4 knot¹⁷ ile 16,4 knot arasında değişen bir ortalama sürat elde edildi. Gemi, suyun derinliği ve gelgite rağmen İngiliz donanmasındaki en büyük ve hızlı gemilere eşdeğer bir derece elde etti. Geminin makineleri deneme sırasında oldukça iyi bir değer olan 4197 beygir gücü üretti. Mr. Reed mektubunda, Thames Iron Works şirketinin çok iyi bir işçilik çıkarttığını ifade etti. Deneme sırasında ayrıca, gemiye Ocak ayında monte edilen "Admiral İngelefield Hidrolik Dümen Sistemi"nin de oldukça iyi bir durumda olduğu görüldü. Fakat 4 adet 222 milimetrelik topun montajının çok iyi yapıldığı belirtilirken, geminin silah denemelerinin Times nehri dışında yapılmasının firma tarafından önerildiği söylenerek, geminin teslim edilmesinde ısrar edildiği için silahların denemelerinin yapılamadığı eklendi. Bununla beraber gemideki zırh kalınlığının ekseriyetle 9 inç olduğu, zırh kalınlığının kış tarafta arttığı vurgulandı. Mr. Reed son olarak gemiyi teslim edilebilir gördüğünden gerekli belgeleri imzaladığını söyledi.¹⁸ Hatta daha sonra bu gayretlerinden ötürü geminin inşa mühendisi olan Edward G. Reed Sultan Abdülaziz tarafından ödüllendirildi.¹⁹

Korvetin maliyeti, top ve bir kısım edevatın fiyatı hariç olmak üzere 97.250 İngiliz lirası tuttu. İmzalanan kontratta bu meblağın, Bank-ı Osmani aracılığıyla 22,562 liralık dört eşit taksit halinde düzenli olarak yapılması ve kalan kısmın da en son ödenmesi yer aldı.²⁰ Feth-i Bülend korvetinde bulunması kararlaştırılan 4 adet 222 milimetre ağızdan dolma Armstrong topun ödemeleri için de Maliye Nezaret'i'nce Osmanlı Bankası'nın Londra şubesine onay verildi.²¹ Osmanlı Devleti üzerine düşen tüm ödemeleri tam zamanında ve eksiksiz olarak gerçekleştirdi. Bu nedenle mukavele gereği korvetin imalatının 10 ay içinde tamamlanarak 1869 yılı Ekim ayında tamamlanması gerekiyordu. Fakat

15 BOA., HR.MKT. (Mektubi Kalemi), 659/90/1, 28 Temmuz 1869.

16 BOA., HR. TO., 57/57/2, 2 Haziran 1870.

17 Knot: Beher saatte deniz mili. Ortalama 1853 metre. Bkz., Akdoğan, A.g.e., s.285.

18 BOA., HR.İD. (İdare), 945/13/1, 2, 3, 4, 5, 6, 22 Temmuz 1870; *The Times*, 28 Temmuz 1870, s.5.

19 *The Times*, 31 Ocak 1870, s.5; BOA., İ.HR., 246/14602/3, 20 Eylül 1870.

20 BOA., HR, SFR.3., 147/35, 12 Ocak 1869.

21 BOA., HR.MKT., 677/97/1, 21 Şubat 1870.

Thames Iron Works şirketi, geminin imalatı sırasında 300-400 civarında işçi çalıştırmasına rağmen belirlenen sürede gemiyi tamamlayamadı.²² Bu durum Sadrazam Âli Paşa ile Londra Sefiri Musurus Paşa arasında geçen yazışmalara da net bir şekilde yansdı. Geminin makine silindirlerinde tespit edilen çatlaklardan kaynaklanan eksiklik ve hasarlar nedeniyle²³ korvetin tesliminde 6 aylık bir gecikme yaşandı. Bu sebeple şirketin tazminat ödemesi gerekmektedir.²⁴

Bu sırada bir taraftan da geminin muayenesi tamamlanarak seyir hazırlıkları çalışmaları yürütülmekteydi. Muayene ve seyir hazırlıkları biter bitmez Feth-i Bülend korveti, Osmanlı Devleti Londra Sefareti tarafından gemiyi İstanbul'a götürmek üzere tutulan ve İngiltere donanmasında görevli bir kaptan olan Bay Comyn'in komutası altında 28 Temmuz 1870 günü saat 03.30'da Thames Iron Works tersanesinden hareket ederek sabaha karşı Greenhithe'e ulaştı. Daha sonra buradan ayrılan korvet 29 Temmuz sabahında Plymouth'a demirledi. Thames Iron Works şirketi gemi Plymouth'dayken, geminin tesliminin gecikmesinden kaynaklı tazminat meselesinin aleyhlerine gelişeceğini öngörerek, Feth-i Bülend korvetinin İstanbul'a doğru hareketinden hemen önce mahkeme kararıyla tedbir koydurarak limandan ayrılmasını engelledi. Fakat Osmanlı Devleti Londra Sefareti aracılığıyla mahkeme kararına süratle itiraz etti. İtirazı inceleyen mahkeme, geminin Osmanlı bayrağı ile seyahat etmesi, Osmanlı savaş gemisi ve malı olması nedenleriyle gemi üzerinde bir yaptırımlarının bulunmadığına kanaat getirerek, el konulma işleminin yasalara aykırı olduğuna hükmederek geminin serbest bırakılmasına karar verdi. Bunun üzerine korvet, 2 Ağustos akşamı Plymouth Limanı'ndan hareket ederek²⁵, Cebelitarık'tan geçti, 11 Ağustos günü Malta'ya uğradı ve 16 Ağustos 1870 tarihinde İstanbul'a getirildi.²⁶

İlerleyen süreçte Tazminat meselesinin çözülmesi için Thames Iron Works şirketi Yönetim Kurulu Başkanı Peter Rolt, Muzurus Paşa'ya bir mektup gönderdi. Mektupta, geminin tamamlanmasıyla ilgili bazı sorunlar yaşandığı kabul ediliyor, bu sorunların iki tarafın da birbirini yanlış anlamasından kaynaklandığı belirtilerek, şirket olarak üzerlerine düşen görevi yaptıklarını ve kontratın şartlarını yerine getirdiklerini ifade ediyor ve ödemenin kalan kısmının yapılması isteniyordu. Ancak bu talep uygun görülünceye kadar kontrat şartlarına uyulmadığı gerekçesiyle gemi için ödenmesi gereken toplam paradan 3.500 İngiliz sterlini kesinti yapıldı.²⁷

Feth-i Bülend korvetinde Osmanlı donanmasında görev yaptığı süreçte çeşitli modernizasyon çalışmaları ile tadilatlar da gerçekleştirildi. Bu

22 BOA., HR.TO., 57/69/2, 3, 4, 6 Haziran 1870; BOA., HR.MKT., 692/9/1, 27 Temmuz 1870.

23 BOA., HR. SFR.3., 170/33, 6 Mayıs 1870.

24 BOA., HR.İD., 945/9, 1 Kasım 1869; BOA., HR. SFR.3., 167/13, 10 Ağustos 1870.

25 BOA., İ.HR., 246/14602/1, 20 Eylül 1870.

26 *The Times*, 30 Temmuz 1870, s.5; *The Times*, 1 Ağustos 1870, s.11, 12; *The Times*, 2 Ağustos 1870, s.7; *The Times*, 3 Ağustos 1870, s.12; *The Times*, 8 Ağustos 1870, s.12; *The Times*, 19 Ağustos 1870, s.10; *Basiret*, Nr.:145, 18 Ağustos 1870, s.3.

27 BOA., HR. SFR.3., 167/13, 10 Ağustos 1870; BOA., İ.HR., 246/14602/3, 20 Eylül 1870.

tadilatlardan ilki geminin silah sistemlerinin modernizasyonu oldu. Korvet imal edildiğinde üzerinde 4 adet 222 milimetre ağızdan dolma Armstrong top vardı. 1882 yılında bu toplara ilave olarak gemiye, 1 adet 170 milimetre top ile 2 adet 87 milimetre top konuldu.²⁸ Silahlarda yapılan bu geliştirme hareketinden sonra 1888 yılında gemide bir başka tadilat girişimi oldu. Bu tarihte gemi alt kısmının temizlenmesi için kızağa çekildi ve bu esnada geminin omurgasında oluşan 3-4 yerdeki içe doğru bükülme fark edilerek, yapılan tetkiklere binaen tamiratına lüzum görüldü ve gerekli işlemler yapıldı.²⁹

1900 yılına gelindiğinde korvetin silah sisteminde ikinci bir değişikliğe gidildi. 11 Ağustos 1900'da Krupp firması Orhaniye, Aziziye, Mahmudiye, Osmaniye, Muin-i Zafer, Mukaddeme-i Hayr ve Feth-i Bülend korvetinin "yeniden silahlarla donatılması" için Osmanlı Devleti ile anlaşma imzaladı. Bu iş için Krupp firmasının alacağı para 648,000 altın liraydı. Bu kapsamda Feth-i Bülend korvetinde mevcut 4 adet 222 milimetre ağızdan dolma Armstrong top ile 2 adet 87 milimetrelik topa dokunulmazken 1882 yılında gemiye konan 1 adet 170 milimetrelik top gemiden söküldü. Bu topun yerine 2 adet 63 milimetrelik top, 2 adet 37 milimetrelik top ve 1 adet 25.4 milimetrelik top konuldu.³⁰

1903 yılında Feth-i Bülend korvetinde yine tamirat ve düzenlemelere gidildi. Bu çalışmalar sırasında esas itibarıyla iskele, kış ve güverte kısımlarında bulunan döşemelerin kalafat³¹ işleri yapıldı. Bunun yanında bazı topların mevzilerinin tahkim edilmek üzere saç levhalarının çıkartılması, güvertenin boyanması, temizlik ve yenileme işlemlerinin yapılması ile tente, zincir ve valflerde temizlik ve yenileme işlemine gidilmesi de yapılan diğer çalışmalar oldu.³²

Korvette görülen bir diğer tadilat süreci 1904 yılında gerçekleştirildi. Bu süreçte geminin tekne ve makine kısımlarında tamiratlar yapılırken, özellikle elektrik aksamında ve lambalarda temizlik ve tamiratlar icra edildi. Bununla birlikte boyama, tıraşlama ve cila işlemleri ile gemi zincirleri yenilendi.³³ 1905 yılına gelindiğinde de sancak taraftaki kumanyalığın bitişiğindeki cephaneliğin yanındaki tuvalet kapatılarak yeni bir cephanelik kısmı imal edildi. Ayrıca baş

28 <https://astypalaia.wordpress.com/2010/12/27> (Erişim: 25.01.2021); Langensiepen-Güleryüz, *a.g.e.*, s.113.

29 BOA., Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat), 34/73/1, 9 Ağustos 1888.

30 Langensiepen-Güleryüz, *A.g.e.*, s.10; Büyüktuğrul, *a.g.e.*, ss.109,151.

31 Kalafat (Caulk - Calk - Fullering): Gemilerde ağaç güverte kaplamaları ile ağaç teknelerin kaplama tahtalarının armuz ve sukralarını kalafat üstübüsü ile doldurup ziftleyerek sızdırmaz hale getirme işlemidir. Perçinli saç gemilerde su sızdıran perçin başlarını özel keskinlerle döverek onları sızdırmaz hale getirmektedir. Bkz., Burhanettin Seri, *Denizcilik Ansiklopedisi*, Deniz Basımevi, İstanbul, 2009, s.275.

32 BOA., Y.PRK.ASK. (Yıldız Askeri Maruzat), 191/32/1, 7 Mart 1903; BOA., Y.PRK.EŞA. (Yıldız Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik), 42/95/1, 9 Mayıs 1903; BOA., Y.PRK.EŞA., 43/1/17, 20 Mayıs 1903; BOA., Y.PRK.KOM. (Yıldız Komisyonlar Maruzatı), 11/52/1, 6 Haziran 1903; BOA., Y.PRK.ASK., 198/58/1, 18 Temmuz 1903; BOA., Y.PRK.ASK., 199/20/1, 29 Temmuz 1903.

33 BOA., Y.PRK.ASK., 212/46/1, 14 Mart 1904; BOA., Y.PRK.ASK., 215/58/2, 27 Mart 1904; BOA., Y.PRK.ASK., 225/24/1, 31 Aralık 1904.

tarafında bulunan cephaneliğe yeni bir asansör eklendi.³⁴ Süreç içerisinde korvette silah sistemiyle ilgili farklı düzenlemelere de gidildi. Bu düzenlemeler Ansaldo firması tarafından 1903 ile 1907 yılları arasında tamamlandı. Gemide artık ne imal edildiğinde ne de en son 1900 senesinde yapılan çalışmadaki silahlar bulunuyordu. Gemideki silahların son durumu şöyleydi: 4 adet 150 milimetrelik top, 4 adet 75 milimetrelik top, 6 adet 57 milimetrelik top ve 2 adet Nordenfelt topu.³⁵

2. Feth-i Bülend Korvetinin Osmanlı Donanmasındaki Faaliyetleri

2.a. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı Dönemi Faaliyetleri

Osmanlı donanması bünyesine dahil olan Feth-i Bülend korveti, ilk ciddi sınavını 1877-1878 tarihleri arasında cereyan eden Osmanlı-Rus Savaşı'nda verdi. Feth-i Bülend korveti bu savaşta "Türk-Tuna Filosu" kuruluşunun Sünne filusunda yer aldı. Korvet Rusların Osmanlı'ya savaş ilan ettikleri 24 Nisan 1877 tarihinden itibaren Karadeniz'de görevliydi.³⁶ Burada görevli gemilerin ana vazifeleri Rus kıyılarını kontrol etmek, Tuna Nehri etrafını korumak ve Nikolayef ile Odesa'da bulunan Rus donanmasının harekâtını engellemek üzere abluka vazifesinde bulunmaktı. Ayrıca bu gemiler gerekli görülmesi durumunda Rus sahillerini bombalamak, faaliyetler sırasında karşılaşılan düşman unsurlarını saf dışı etmek, deniz ticaretinin devamlılığını sağlamak ve Türk sahillerinin korunmasını temin etmek görevlerini yerine getirmekten sorumluydu.³⁷

Sünne filosu bünyesinde görevli Feth-i Bülend korvetinin savaştaki ilk faaliyeti, Batum ve Kars'a gönderilecek Rus kuvvetlerinin bir kısmını üzerine çekmek ve bölge halkını ayaklandırmak maksadıyla düzenlenen harekâta yer almak oldu. Bu harekâta Feth-i Bülend korveti ile birlikte Muin-i Zafer, Necm-i Şevket, Mukaddime-i Hayr, Avnillah ve İclaliye korvetleri de görev yaptı. Ferik Hasan Paşa'nın komutası altında bulunan gemiler Sohumkale'ye hareket ederek, kentin yakınlarındaki Rus top mevzilerini bombaladı. Ardından 16 Mayıs günü de Sohumkale Osmanlı güçlerinin eline geçti.³⁸

Feth-i Bülend korvetinin içinde bulunduğu bir diğer olay, açık denizde Osmanlı filosuyla çarpışma gücüne sahip olmayan Rus donanmasının,

34 BOA., Y.PRK.ASK., 226/17/2, 11 Şubat 1905.

35 BOA., Y.PRK.KOM., 11/52/1, 6 Haziran 1903; BOA., Y.PRK.ASK., 198/58/1, 18 Temmuz 1903; BOA., Y.PRK.ASK., 199/20/1, 29 Temmuz 1903; BOA., Y.PRK.KOM., 11/80/1, 13 Eylül 1903; BOA., Y.MTV., 251/111/1, 23 Eylül 1903; BOA., Y.PRK.KOM., 12/43/1, 21 Kasım 1903; BOA., Y.PRK.ASK., 212/46/1, 13 Şubat 1904; BOA., Y.PRK.ASK., 215/58/1, 27 Mart 1904; BOA., Y.PRK.ASK., 223/65/1, 2, 5 Kasım 1904; BOA., Y.PRK.ASK., 225/24/1, 31 Aralık 1904; BOA., Y.PRK.ASK., 226/17/1, 11 Şubat 1905; BOA., Y.MTV., 292/65/1, 5 Ocak 1907; BOA., Y.MTV., 310/145/1, 1 Haziran 1908; BOA., Y.PRK.ASK., 258/37/1, 2, 3, 25 Haziran 1908; *T.Fred Jane's, All The World Fighting Ships 1860-1905*, Robert Gardiner, London, England, 1979, s.390; Langensiepen-Güleryüz, *A.g.e.*, s.113.

36 Fevzi Kurtuluş, *1877-1878 Türk-Rus Harbinde Deniz Hareketleri*, Deniz Matbaası, İstanbul, 1935, s.87; Büyüktuğrul, *A.g.e.*, s.89, 127.

37 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri*, s.41 ve Kuruluş ve Konuş-3.

38 *Hobart Paşa'nın Anıları*, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s.211.

Batum ve Sünne Limanları'nda demirli bulunan Osmanlı gemilerine torpedo hücumu planlaması sonrasında gerçekleşti. Bahsi geçen hücum 29 Mayıs 1877'de Tuna Nehri ağzındaki Sünne Limanı'nda yapıldı. Sünne Limanı'nda Tophaneli Mustafa Paşa kumandasında bir filo bulunuyordu. Bu gemiler Feth-i Bülend, İclaliye, Necm-i Şevket, Muin-i Zafer, Mukaddeme-i Hayr korvetleri ile Kartal vapurundan oluşuyordu. Rus filosu ise Yüzbaşı Stepan Osipoviç Makarov kumandasındaki Velikit Knyaz Konstantin (Grandük Konstantin) gemisi, Teğmen Puşkin kumandasındaki 1. torpedo, Teğmen Roçestoveneski kumandasında 2. torpedo, Çeşme zırhlı gambotu, Minon botu, Sinop botu ve Navarin botundan oluşuyordu. Bu gemilerin tamamının yanında birer hareketli Whitehead torpidosu vardı. Gece yarısı Teğmen Puşkin ve Teğmen Roçestoveneski, botlarıyla ön sırada ilerlemeye başladı. Gece yarısından iki saat sonra Osmanlı gemileri görüldü. Fakat donanmanın diğer gemilerinden daha ileride olan İclaliye korvetinden hemen top ve tüfek ateşi açıldı. Teğmen Roçestoveneski İclaliye korvetine yaklaşarak torpidosunu attıktan sonra hasara uğramış halde geri çekildi. Teğmen Puşkin komutasındaki 1 numaralı torpidobot ise Osmanlı gemilerinin top atışıyla battı. Teğmen Puşkin ile dört Rus gemicisi esir edildi. Velikit Knyaz Konstantin gemisi de Osmanlı gemilerinin top atışı yüzünden geriye çekilmek istedi. Ancak bu sırada karaya oturdu. Rus gemisi sabah saatlerine kadar deposundaki kömür ve bazı ağırlıklarını denize atarak kurtuldu ve Odesa'ya döndü.³⁹

1877 yılının temmuz ayına kadar Feth-i Bülend korveti rutin görevleri yerine getirdi ve ağırlıklı olarak Balçık ve Kavarna bölgesinde faaliyet gösterdi. Bu faaliyetler arasında Feth-i Bülend korvetinin en dikkat çeken olayı, 24 Temmuz 1877'de Rusların Vestiya kruvazörü ile çarpışması oldu. Mühimmat ve cephaneye yüküyle Sünne Limanı'na ilerleyen Feth-i Bülend korveti, Köstence Limanı'na 35 deniz mili mesafede, Sivastopol Limanı'na ilerleyen Vestiya kruvazörüyle karşı karşıya geldi. İki gemi saat 08:00'da çarpışmaya başladı. Çarpışma sırasında gemiler birbirlerine 700 metre kadar yaklaştı. Bu sırada Feth-i Bülend, Vestiya kruvazörünü mahmuzlayarak batırmak istemişse de yapamadı. Çarpışma saat 09.30'a kadar sürdü. Bu esnada iki gemiye de birer top mermisi isabet etti. Vestiya kruvazörü çarpışma sırasında 2 filikasını kullanarak Feth-i Bülend korvetine torpedo hücumu gerçekleştirmeyi planlamışsa da denizdeki fazla dalga nedeniyle bu girişimden vazgeçti. Nihayetinde Vestiya kruvazörü Sivastopol Limanı'na doğru ilerledi. Feth-i Bülend korveti de Sünne Limanı'na doğru olan yoluna devam etti ve yükünü bu limana boşalttıktan sonra Sinop Limanı'na döndü. Bu çarpışmada Feth-i Bülent korveti mühimmat ve cephaneye yükü ile gemideki buhar kaçağı nedenleriyle Vestiya kruvazörüne istediği hasarı veremedi. Ancak yine de Feth-i Bülend korveti yaptığı hücumlar neticesinde Vestiya kruvazöründe görevli, altısı subay olmak üzere 43 kişinin yaralanmasına ve ölmesine neden oldu. Bununla birlikte Ruslar, bu çarpışmayı kendi zaferleri

39 *Hobart Paşa'nın Anıları*, ss.217-218; Kurtoğlu, *a.g.e.*, s.105; Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s.128.

olarak lanse ettiler ve Rus Donanma Kurmay Başkanı Menthorpe, Taymis gazetesine verdiği demeçte Feth-i Bülend korvetinin batırıldığını ifade etti.⁴⁰

Ancak batırıldığı iddia edilen Feth-i Bülend korveti 31 Temmuz günü Muhbir-i Sürur fırkateyni, Mukaddimei Hayr korveti, Süreyya yatı, Asir ve Talia vapurlarıyla birlikte Varna'ya asker taşımak üzere Sohunkale'den Trabzon'a doğru hareket etti. Bu bölgede bulunan gemiler zaman zaman Sohunkale, Batum, Trabzon ve Karadeniz'deki diğer yerlere asker taşımak üzere faaliyetlerde bulundu.⁴¹

Osmanlı-Rus Savaşında Feth-i Bülend korvetinin içinde bulunduğu bir diğer olay ise 24 Ağustos 1877 günü gerçekleşti. 24 Ağustos tarihinde, Balçık'ın 15 deniz mili açığında rastlanan Ereğli adlı Rus yardımcı kruvazörü, Amiral Hobart Paşa komutasındaki Asar-ı Tefvik fırkateyni ve Feth-i Bülend korveti tarafından kovalandı. Düşman, süratının üstünlüğü ve sonra da Sivastopol tahkimatının ateş himayesi sayesinde, bu limana girmeyi başardı. İstihkâmların attığı 100 kadar mermiye Asar-ı Tefvik fırkateyni ve Feth-i Bülend korveti tarafından karşılık verildi. Bununla birlikte bir başka iddiaya göre ise bu olaydaki Rus gemisi Ereğli kruvazörü değil, Amiral Arkas'ın Rumeli kıyılarına gönderdiği Livadya adlı Çarlık yatı idi. Yardımcı kruvazör olan bu gemi, önce Kavarna önlerine gelmiş, burada üç Osmanlı harp gemisi, sonra Varna bölgesinde de 14 harp ve taşıt gemisi tespit etmişti. Yat körfezden çıkarken iki Osmanlı harp gemisi peşine düşmüş ve uzun bir takip sonunda yardımcı kruvazör Sivastopol'e sığınmayı başarmıştı.

Amiral Hobart Paşa'nın bu olaya dair raporu ise şöyleydi;⁴² "24 Ağustos'ta, Galara burnunun yaklaşık olarak 15 deniz mili açığında, bir Türk briğini yakmakla görevli Rus imparatorluk yatını gördüm. Feth-i Bülend'i yanıma alarak takibe geçtim. Önce büyük bir hızla beş mile kadar sokuldum. Bu esnada hızımız 13 mildi ve düşmanınki de aynı olduğundan aradaki mesafeyi muhafaza ediyorduk. Makine personeli yorgun ve iki yağcuyu da Varna'da bırakmış olduğumuzdan, süratimiz her ne kadar 12 mile düştüyse de, düşmana nazaran durumumuz, Sivastopol'e kadar aynı kaldı. Bu limana 3500 metre kalıncaya kadar böyle devam etti. Liman tahkimatını topa tuttuğumuz esnada, limanın sağ ve solunda mevzilenmiş olan gizli topların ateşine uğradık. Uzun süren bir muharebeden sonra, 100' den fazla topun ateşi karşısında, iki gemiden en az birini kaybetmek kuşkusuyla ateş keserek topların menzili dışına çıktık.

40 Muhittin Atayığit, "1293-1877 Osmanlı-Rus Harbine Bir Bakış", *Donanma Dergisi*, Deniz Basımevi, Cilt 60, Sayı:385 (Ekim 1948), s.112; Mozgfsky, *Rus Karadeniz Filosu Tarihi*, Çev. Fevzi Kurtoğlu, Deniz Matbaası, İstanbul, 1935, ss.51-52; Kurtoğlu, *A.g.e.*, ss.108-109; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri*, ss.46-47; Büyüktuğrul, *A.g.e.*, s.135.

41 Büyüktuğrul, *A.g.e.*, s.132; *Hobart Paşa'nın Anıları*, s.211.

42 Sadullah Tezcan, *Türk Deniz Tarihi, Olaylar, Ünlüler, Anılar, Kurumlar, İlkler, Önemli Olay ve Kişiler*, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Matbaası, Ankara, 2005, s.348; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri*, ss.47-48; *Amedee Le Faure, Histoire de la Guerre D'Orient (1877-1878)*, Garnier Freres, Paris 1878.

Sivastopol'un, mevcut mayın hatları bir tarafa, kuvvetli topçusuyla en güçlü bir filoyu dahi yok edebilecek kudrette olduğu kanısına vardım. Hepsî örtülü olan bataryaların, harbin başından itibaren kurulmuş olduğunu tahmin etmekteyim. Düşmanın telemetreler⁴³ kullanmakta olduğunu, bu aletlerin güneşle parlayan adeselerinden⁴⁴ tahmin ettim."

Feth-i Bülend korveti ayrıca 1877 Ağustos ayı içinde Rusların Karaburun gibi bazı kıyılara yapabileceği bir çıkarma ihtimaline karşın, Sünne'ye hareket eden gemiler arasında yer aldı. Yine Trabzon, Batum ve İstanbul'a yapılan nakliyatların korunması görevinde de bulundu.⁴⁵

Karadeniz nakliyatının korunması kapsamında yoğun bir tempo içinde çalışan Feth-i Bülend korveti, Rus donanmasının 15 Aralık 1877'de Batum Limanı'nda Osmanlı gemilerine yaptığı torpido hücumunda baskına uğrayan gemiler arasında bulundu. Bu baskın, Yüzbaşı Makarov'un 23 Mayıs günü gerçekleştirilen baskından sonra Osmanlı gemilerine yaptığı ikinci baskın oldu. Baskın sırasında Batum'daki filonun komutanı Hobart Paşa'ydı. Baskın 15 Aralık 1877'de Velikit Knyaz Konstantin gemisinden denize indirilen torpidobotların limandaki gemilere hücumu şeklinde icra edildi. Gece yarısından üç saat sonra limana giren Rus torpidobotları, limanın ağzında devriye görevi yapan Osmanlı filikalaları tarafından görüldü ve üzerlerine tüfekte ateş açıldı. Tüfek sesleri üzerine Osmanlı gemileri de bu ateşe katıldılar ve Ruslar ateş altında iyi nişan alamadıkları için isabetli atışlar yapamadı. Rusların Çeşme botu tarafından atılan bir torpido, demirli bulunan Avnillah korvetinin kış tarafı açığındaki torpido maniasına çarparak patladı, ancak hasar vermedi. Sinop botu tarafından atılan iki ayrı torpido da zırhlı Mahmudiye fırkateyninin sancak⁴⁶ ve iskele bordasından⁴⁷ geçerek patlamadan karaya çıktı. Bunun üzerine Avnillah ve Feth-i Bülend korvetleriyle İntibah gambotu, torpidobotları takip etmek için harekete geçtiler, ancak Rus torpidobotları Velikit Knyaz Konstantin gemisine katılarak Poti'ye kaçtı. Ertesi gün Batum Limanı sahilinde patlamamış halde bulunan bir Whitehead torpidosu İstanbul'a gönderildi.⁴⁸

43 Telemetre (Range Finder): Bir silahın hedefe olan uzaklığını bulan optik alet. Bkz., Akdoğan, *a.g.e.*, s.290.

44 Adese (Lens): Gözlem aletlerinde ışınların yönlerini değiştirmek amacıyla kullanılan cam ya da sentetik malzemeden yapılmış "Her iki tarafı iç bükey - her iki tarafı dış bükey - ya da bir tarafları iç bükey - dış bükey ve diğer yüzeyleri düz olan" camlardır. Bkz., Seri, *a.g.e.*, s.5.

45 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri*, s.60.

46 Sancak borda: Bir geminin güvertesi üzerinde, yüzümüzü baş bodoslamasına doğru gelecek şekilde durduğumuzda, gemi teknesinin sağ tarafındaki su üstünde görünen dış yüzeyidir. Bkz., Seri, *a.g.e.*, s.76.

47 İskele borda: Bir geminin güvertesi üzerinde, yüzümüzü baş bodoslamasına doğru gelecek şekilde durduğumuzda, gemi teknesinin sol tarafındaki su üstünde görünen dış yüzeyidir. Bkz., Seri, *a.g.e.*, s.76.

48 Kurtoğlu, *a.g.e.*, s.105; Büyüktuğrul, *A.g.e.*, s.128; *Hobart Paşa'nın Anıları*, s.218. İstanbul'a gönderilen Whitehead torpidosu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Muhittin Atayığıt, "Osmanlı Bahriyesine Seyyar Torpido Nasıl Girmişti?", *Donanma Dergisi*, Deniz Basımevi, Cilt 61, Sayı:389, (Ekim 1949), ss.15-22.

Osmanlı-Rus Savaşı'nda Feth-i Bülend korvetinin bir diğer vazifesi, 1877 yılının son gününde, Batum komutanı ile Amiral Hobart Paşa ve Trabzon Valisi arasında yapılan görüşmede, Batum-Ereğli kıyılarının korunması yönünde aldıkları karar sonrasındaki faaliyetleri oldu. Bu kapsamda icra edilen faaliyetler; 1 Ocak 1878'de Şekvetil, Poti, Çamçıra önlerinde gösteride bulunulması, Hobart Paşa'nın Feth-i Bülend korveti ve İzzeddin vapuru ile Samsun'a gitmesi, İstanbul'daki Asar-ı Tevfik fırkateyninin katılmasıyla Sinop ve havalisi ile Batum bölgesinin korunması ve ilaveten Batum-Trabzon arasında karakol yapılması şeklindeydi.⁴⁹

Feth-i Bülend korveti ayrıca 30 Ocak 1878 günü Rusların Batum'u ele geçirmek maksadı ile yaptıkları kış taarruzu sırasında da aktif olarak görev yaptı. Esasen Batum Cephesi'nde, Sohum ve Çamçıra'nın Türk kuvvetlerince tahliyesinden 1878 yılı başına kadar ciddi bir harekât ve muharebe olmamıştı. Ancak Ruslar 1878 yılı Ocak ayı sonunda Batum'u ele geçirmek maksadıyla yeniden taarruza karar verdi. Taarruz, Tümgeneral Oblobzhio tarafından daha önce denenmiş olan cepheden daha geniş bir cephe ile başlayacaktı. Rus taarruzu, 30 Ocak sabah karanlığında başladı. Bu taarruz sırasında Feth-i Bülend korveti yaptığı topçu atış desteği ile muharebede önemli bir vazife ifa etti. General Şelemetev komutasındaki Rus taarruz kolu gerek Surhızır'daki uzun menzilli kale topları ve gerekse Kandiriç Suyu ağzına yaklaşmış bulunan Avnillah ve Feth-i Bülend korvetleriyle Mansura ve Talia vapurlarından açılan topçu ateşiyle ağır kayıplar verdi. Bu arada General Şelemetev aldığı yaralardan dolayı hayatını kaybetti. Feth-i Bülend korvetinin de denizden topçu atışıyla verdiği katkılarla, Ruslar mevzilerine çekilmek zorunda kaldı.⁵⁰

Savaş sırasında çeşitli cephelerde ufak çapta başarılar kazanılsa da 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi aldı. Savaştan hemen sonra devletin her alanında yenilginin izlerini silmek adına girişimlerde bulunuldu. Bu kapsamda yıpranan donanma gemilerinin bakımlarının yapılması da alınan kararlar arasındaydı. Alınan bu karar doğrultusunda Feth-i Bülend korveti de bakım için Haliç'e alındı.⁵¹

2.b. 1897 Osmanlı Yunan Savaşı Dönemi Faaliyetleri

Osmanlı-Rus Savaşı'ndan çokta uzun sayılmayacak bir zaman sonra Osmanlı Devleti kendini 1897 Osmanlı Yunan Savaşı içinde buldu. Yunanistan'ın Berlin Antlaşması sonrasında cüretkâr bir strateji benimseyerek "Megalo İdea" hedefine erişmek düşüncesiyle başlattığı bu savaş, Osmanlı'nın donanma olarak yetersizliğini ortaya koydu. Bununla beraber savaş o kadar kısa sürede

49 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri*, s.63.

50 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, C.II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, ss.187-188.

51 Langensiepen-Güleryüz, *a.g.e.*, s.113.

tamamlandı ki Yunanlılar da donanmalarını aktif olarak kullanabilecek vakit bulamadı. Bu durumda doğal olarak Feth-i Bülend korveti de bu savaşta aktif bir görev icra etmedi.⁵²

2.c. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Ziyaretinde İcra Edilen Vazifeler

Feth-i Bülend korvetinin icra ettiği önemli görevlerden biri de Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ziyaretinde onu ve maiyetini karşılamaktı. Bu ziyaret II. Abdülhamid'in askeri ve siyasi olarak çok önem verdiği Almanya ile ticari ve dostluk ilişkileri kapsamında gerçekleşen bir ziyaretti. II. Wilhelm bu ziyareti donanma gemileriyle yapmayı kararlaştırdı ve 3 Ekim 1889 tarihinde Osmanlı'nın Berlin elçiliğinden gelen yazı ile Alman İmparatoru II. Wilhelm ve İmparatoriçesi Augusta Victoria'nın 1 Kasım 1889 Cuma günü gelecekleri bildirildi.⁵³ 19 Ekim günü Almanya'dan Kaiser zırhlısı, Hohenzollern imparatorluk yatı ve Danzing vapuru ile ayrılan İmparator ve maiyeti⁵⁴, 1 Kasım 1889 Cuma günü Çanakkale'ye ulaştı ve Alman gemileri burada 101 pare top atışıyla karşılandı.⁵⁵ Karşılamada İzzeddin vapuru ve Sultaniye vapurlarıyla, Feth-i Bülend korveti ile Asar-ı Tevfik fırkateyni bulundu. İçinde Feth-i Bülend korvetinin de bulunduğu gemiler 2 Kasım 1889 Cumartesi sabah saatlerinde Dolmabahçe Sarayı önüne demirledi. Müşterek donanma top ve alkış sesleri ile karşılandı. Ardından hazırlanan özel filika ile Alman İmparatoru II. Wilhelm ve İmparatoriçe Augusta Victoria, Dolmabahçe Sarayı'na doğru yola çıktı.⁵⁶

İstanbul'daki ziyaretini tamamlayan İmparator II. Wilhelm maiyetiyle birlikte 6 Kasım 1889 günü yine geldikleri gibi deniz yolunu kullanarak İstanbul'dan ayrıldı. Karşılamada olduğu gibi Alman gemilerinin Çanakkale Boğazı'na kadar uğurlanması işini Feth-i Bülend korveti ile Asar-ı Tevfik fırkateyni yerine getirdi.⁵⁷

52 Mehmet Tanju Akad, *Türk Tarihinin Yönünü Değiştiren Savaşlar II, Deniz Savaşları: Anadolu Selçuklu Devleti'nden Osmanlı İmparatorluğu'na*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2018, s.227. Osmanlı Yunan Savaşından hemen önce 1896 tarihinde Feth-i Bülend korvetinin komutanlığına Yarbay Halil İbrahim atanmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz., Nurcan Bal, *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, İstanbul Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 2003, s.95.

53 BOA., Y.A.HUS. (Yıldız Hususi Maruzat), 229/45/1, 2, 3, 4, 5, 6, 3 Ekim 1889. II. Wilhelm, kız kardeşi Prenses Sophia'nın Yunan veliaht prensi Konstantin ile Atina'da yapılacak evlilik merasimine iştirak edeceğinden deniz yolu ile İstanbul'a gelmeye karar verdi. Bkz., BOA., Y.A.HUS., 229/55/1, 2, 3, 4, 5, 6, 11 Ekim 1889; BOA., Y.A.HUS. 229/58/1, 2, 3, 4, 5, 6, 12 Ekim 1889.

54 BOA., Y.A.HUS. 229/82/1, 2, 3, 4, 5, 6, 20 Ekim 1889.

55 BOA., Y..PRK.SRN. (Yıldız Serkuneralık Evrakı), 2/68/1, 2, 2 Kasım 1889.

56 BOA., Y..PRK.PT. (Yıldız Posta Telgraf Nezareti Maruzatı), 5/76, 79, 80, 81, 83, 2 Kasım 1889; *İki Dost Hükümdar - Sultan II. Abdülhamid - Kasier II. Wilhelm*, Milli Saraylar Daire Başkanlığı, Ankara, 2009, s.62; Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Yurdumuzu Ziyaretleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 6, Temmuz 1972, s.21.

57 DMA. (Deniz Müzesi Komutanlığı Arşivi), Ktn.:105, Gmn.:2378, Dosn.:2535, Bn.:1, 2, 5 Kasım 1889; DMA., Ktn.:570, Gmn.:22760, Dosn.:20714, Bn.:1, 17 Kasım 1889; BOA., Y..PRK.PT., 5/107/1-22, 7 Kasım 1889; *İki Dost Hükümdar - Sultan II. Abdülhamid - Kasier II. Wilhelm*, s.62

2.d. II. Meşrutiyet ve Trablusgarp Savaşı Dönemi Faaliyetleri

Feth-i Bülend korvetinin II. Meşrutiyet sürecindeki en ciddi faaliyeti, Sultan II. Abdülhamid döneminden sonraki donanmanın yeniden teşkilatlanması çalışmaları sırasında görüldü. 1909 Salnamesine göre “Zırhlı Donanma” grubunda görev yapan Feth-i Bülend korveti, aynı süreçte 1908 yılı sonundan itibaren donanmayı ıslah etmek için görevlendirilen İngiliz Amiral Gamble’ın donanmayı modernize etme çalışmaları sırasında aktif olarak çalışmalarda yer aldı. Bu süreçte Amiral Gamble gemilerin hepsini maiyetiyle birlikte teker teker dolaşarak, gemileri dikkatli şekilde inceledi ve dört gruba ayırdı. Birinci grup donanmayı teşkil edecek gemiler, ikinci grup çeşitli komodorluk ve limanlara istinaden kıyı kontrolü yapacak gemiler, üçüncü grup depo ve donanma yedeği olarak kullanılacak gemiler ve dördüncü grup envanterden çıkartılacak gemiler şeklinde isimlendirildi. Feth-i Bülend korveti donanmayı teşkil edecek gemiler grubunun ikinci fırkasında yer alıyordu.⁵⁸

Amiral Gamble, içinde Feth-i Bülend korvetinin de bulunduğu Osmanlı gemilerini Heybeliada’da topladı ve seyir emniyeti eğitimleri ile eğitim faaliyetlerini başlattı. Amiral Gamble, ilk olarak gemi personelini ayrı ayrı eğitimlere tabi tuttu. Karada verilen eğitimlerden sonra gemilerin bireysel olarak denizdeki eğitimlerine geçildi. Sonrasında gemiler tiplerine göre filotillalara⁵⁹ ayrılarak deniz eğitimlerine başladı. Son olarak ise filo şeklindeki eğitimler icra edildi. Bu eğitimler 1911 yılına kadar aralıksız sürdü. Bununla beraber bu eğitim faaliyetleri sırasında gemilerin en az üçte birinin yıpranmaması ve yaşanacak ani bir gelişme için hazır bekletilmesi kuralı hiçe sayılarak, tüm gemiler eğitim ve tatbikatlarda aktif olarak kullanıldı. Bu uygulama da gemileri tersane bakımına muhtaç bir hale soktu. İlaveten tüm gemiler 12 Ağustos 1911 tarihinde siyasi ve politik nedenlerle Beyrut’a gönderildi. Yaşanan bu gelişme de savaş gemilerinin bakımlarının yapılmasını engelledi.⁶⁰

Donanmanın Beyrut’ta bulunduğu sırada Osmanlı-İtalya Savaşı’nın işaretleri görülmeye başladı. Trablusgarp Savaşı’na giderken Feth-i Bülend korveti, Selanik Komodorluğu emrindeki gemilerden biriydi. Feth-i Bülend korveti, Fuat

58 Yavuz, *a.g.e.*, s.152; Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s.232.

59 Filotilla: Dört adetten fazla muhrip, refakat gemisi, hücumbot, denizaltı gibi gemiden oluşan taktik bir kumandanın komutasındaki savaş gemileri grubudur. Bkz., Seri, *a.g.e.*, s.201.

60 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi, Osmanlı Deniz Harekâtı 1912-1913*, C.VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, ss.13,16,26,27.

vapuru⁶¹, Selanik⁶², Sûrat⁶³, Teslihat⁶⁴ ve Katerin römorkörleriyle birlikte Selanik ve çevresinin korunmasından sorumluydu. Bunlardan Fuat vapuru, İzmir Komodorluğu emrindeydi fakat savaş başlayınca Selanik'te görevlendirildi.

Bu süreçte savaştan önce Selanik Limanı'nın korunması maksadıyla birtakım önlemler de alındı. Liman girişinin bir kısmına hâkim olan Karaburun bölgesi kara kuvvetleri personeliyle donatılmıştı ve 4 adet 210 milimetrelık ağır ateşli toptan kurulmuş tabya ile savunulmaktaydı. Karaburun karşısında, Karaazmak ağzına konulmuş olan fener dubası⁶⁵ ile burun arasındaki mesafe 2.2 mil (4079 metre) olduğundan burundaki ışıldaklar ancak dubaya kadar aydınlatabiliyor; duba ile Karaazmak ağzı arasında 9-12 kulaç⁶⁶ derinlikteki geçidin savunulması için elde bir araç bulunmuyordu. Bu noktada geçidin savunulması için öncelikli olarak geçidin mayınlanması ve mayın hatlarının Feth-i Bülemd korveti tarafından korunması düşünüldü. Ancak komuta heyeti tarafından geçidin Fuat vapurunun iki adet 47 milimetrelık topu ve bir Nordenfelt bataryası⁶⁷ ile de korunabileceği fikri değerlendirilmekteydi.

Diğer taraftan Kumtabya ve Karaburun'da bulunan bir adet 90'lık seyyar ve bir adet 60'lık sabit ışıldağın görev icrası ve eğitimi için Müstahkem Mevki Müfettişliği, Selanik Liman Reisliği yardımcısının görevlendirilmesini istedi. Bunun üzerine bir ışıldak yönergesi hazırlandı. Ayrıca eldeki mesafe aletlerinden (telemetre) Kumtabya denilen yerde bulunan hakkında bir bilginin olmadığı da görüldü ve topçu personeli bu duruma göre eğitildi.

61 Fuat vapuru: 1865'te İngiltere'de imal edildi. 1075 ton ağırlığındaydı ve 12 deniz mili sürat yapabiliyordu. 17 Kasım 1912'de Selanik'te Yunanlılar tarafından el konuldu. Bkz., *Cumhuriyetin İlanından Önce Hizmet Görmüş Gemiler Kataloğu*, ss.1-8.

62 Selanik römorkörü: 1878 tarihinde İngiltere'de imal edildi. Selanik Liman İşletmesi'ne ait bir römorkör olarak kullanılan gemiye Eylül 1911'de Osmanlı Devletince el konuldu ve aynı tarihte gemiye mayın dökme vasfı kazandırıldı. Zaman içinde mayın dökme vasfını kaybeden geminin mayın dökme aparatları sökülerek yardımcı gemiler statüsünde Y-1003 borda numarası ile Gölcük'te ve Marmara ve Boğazlar Deniz Kolordu Komutanlığı bağlısı İstanbul Boğaz Komutanlığı emrinde 1960'lı yıllara kadar römorkör ve personel taşıma hizmetlerinde kullanıldı. Bkz., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Adları Süreğiden Gemiler*, Deniz Müzesi Komutanlığı Piri Reis Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2010, s.343.

63 Sûrat römorkörü: 1911'de Tersane-i Amire'de imal edildi. Selanik'te özel bir römorkör olarak kullanılan gemiye 1911'de Selanik'te Osmanlı Devleti tarafından el konuldu. Römorkör Balkan Savaşlarına katıldı, 1913'te ise Çanakkale'de görevlendirildi. Römorkör Kasım 1918'de hizmet dışı kaldı. Bkz., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Adları Süreğiden Gemiler*, s.365.

64 Teshilat römorkörü: 81 tonluk bu römorkör hakkında fazla bir bilgi yoktur. Yunanlılar Selanik'i işgal ettikten sonra 28 Kasım 1912 günü Sûrat ve Selanik römorkörleriyle beraber Seddülbahir'e geldi. Bkz., Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, C.IV, Deniz Basımevi, İstanbul, 1984, s.196

65 Fener Dubası (Light vessel - Light boat): Deniz feneri taşıyan makinesiz teknelerdir. Belirli yerlere demirlenen bu tekneler, gemilerin o bölgede seyir güvenliğini sağlarlar. Bkz., Seri, *a.g.e.*, s.194.

66 Kulaç (Fathom): Zincir gomenalarının denizin derinliğinin halat uzunluklarının ölçülmesinde kullanılan bir İngiliz ölçü birimidir. 1 Kulaç = 1828766 metre olup 6 kademdir. Bkz., Seri, *a.g.e.*, s.315.

67 Nordenfelt bataryası: İnceveçli makineli tüfek ve top fabrikası direktörü Nordenfelt ile G. W. Garrett'in 19.yy'ın sonunda geliştirdiği bir top türüdür. Bkz. Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1960, s.3.

Bu sırada Feth-i Bülend korvetinin ne şekilde kullanılacağı, tıpkı İzmir Komodorluğu emrinde görevli Muin-i Zafer korvetinde olduğu gibi uzun tartışmaları gerektirdi. Bahriye Nezareti, Beşinci Kolordu Komutanlığı, Harbiye Nezareti ve Komodorluk arasında uzun yazışmalar oldu. Bahriye Nezareti bu hususta önceden Muin-i Zafer korvetinin topları için bildirmiş olduğu düşünceleri tekrarlamaktaydı. Tartışmaların sonunda Feth-i Bülend korvetinin mayın hattının iç tarafında bulunması ve gerektiğinde kara tabyalarının ateşine katılması şeklindeki kolordu komutanlığının düşüncesi kabul edildiye de sonradan bundan da vazgeçilerek Feth-i Bülend korvetinin toplarının tamamı çıkarılarak Karaburun'a konuldu. Bu gelişmeyle bağlantılı olarak da 4 adet 150, 4 adet 75, 6 adet 57 milimetrelik top ile 2 adet Nordenfelt topunda Feth-i Bülend korvetinin personeli görevlendirildi.⁶⁸

Trablusgarp Savaşı süresince Feth-i Bülend korveti, Selanik Körfezi'nden ayrılmadı ve doğal olarak İtalyan donanması unsurlarıyla karşı karşıya gelmedi. Zaten toplarının tamamı çıkarılıp Karaburun'a konulduktan sonra, savaş gemisi özelliğini de kaybetmişti. Bunun yanında II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Osmanlı Deniz Kuvvetleri, yabancı askeri ve teknik personelin danışmanlığı altında önemli gelişimler sağladıysa da nitel ve nicel olarak İtalyan donanması ile baş edebilecek güçte değildi. Bu sebeple Osmanlı donanmasını yönetenler, donanmayı İtalyan donanmasıyla karşı karşıya getirmemeye özen gösterdi.⁶⁹

3. Feth-i Bülend Korvetinin Balkan Savaşı'ndaki Faaliyetleri, Selanik Limanı'nda Batırılması ve Sonrasındaki Gelişmeler

Osmanlı donanması Trablusgarp Savaşı'nda fiili olarak kullanılmasa da ciddi manada yıprandı. Donanmanın önemli bir kısmı Çanakkale Boğazı'nda İtalyan donanmasının bölgedeki faaliyetlerini engellemek maksadıyla savaşa hazır olarak bekletildi. Bu esnada gemilerin makine ve silahları aktif tutulduğundan, bu aksamalarda ciddi manada yıpranma görüldü. Gemilere bakım yapma fırsatı bulunamadan başlayan Balkan Savaşı nedeniyle, gemiler neredeyse hiç tersane yüzü görmeden Balkan Savaşı'na girdi.⁷⁰

Balkan Savaşı başladığında Feth-i Bülend korveti Selanik Limanı'ndaydı. Geminin toplarının tamamı çıkarılmış bir şekilde Karaburun'da kara tahkimatı olarak kullanılmaktaydı ve gemi personeli de bu tahkimatta görevlendirilmişti. Savaş başladıktan kısa bir süre sonra 19 Ekim 1912'de Bahriye Nezareti, korvetin karaya çıkarılan toplarının yeniden gemiye monte edilmesini isteyerek, başkomutanlığa teklifte bulundu. Ancak başkumandanlık 20 Ekim 1912'de bu teklifin kabul edilmediğini Bahriye Nezareti'ne bildirdi. Böylelikle Feth-i Bülend

68 Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s.20; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi*, ss.51-53.

69 Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989, ss.59-61.

70 Haydar Alpagut, *Büyük Harbin Türk Deniz Cephesi*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1937, s.7.

korveti savaş sırasında aktif savaş gemisi özelliğini yitirmiş bir istasyon gemi hüviyetine sahipti.⁷¹

Balkan Savaşı'na giderken Selanik Komodorluğu emrinde Feth-i Bülend korveti ile birlikte, Fuat vapuru, Selanik, Sürat, Teshilat ve Katerin römorkörleri bulunmaktaydı. Feth-i Bülend korvetinden Trablusgarp Savaşı sırasında çıkartılan 4 adet 150, 4 adet 75 ve 6 adet 57 milimetrelik top ile oluşturulmuş bir kara tahkimatı mevcuttu. Bu tahkimata Balkan Savaşı öncesinde 4 toplu 21 cm'lik seri ateşli batarya (Bu batarya 4 millik Karaburun- Vardar geçidi müdafaasından başka, 10,5 mil uzaktaki Azaridi Burnu'ndan itibaren 19 millik saha dahilindeki hedeflere, gemilere ateş edebilecek güçteydi.), 6 toplu 8,7 cm'lik bir batarya ve 16 adet Nordenfelt topu ile oluşturulmuş bataryalar eklendi. Ayrıca Selanik Limanı için alınan tedbirlerin başında liman ağzının mayınlanması gelmekteydi. Hazırlanacak mayın hatları için Bahriye Nezaretî'nce başlangıçta 30 mayın ile birlikte bir de deniz subayı gönderildi. Bu müsademeli mayınlardan⁷² 24'ü birinci mania olarak Karaburun-Karaazmak arasına döküldü. Kalan 6 mayın yedek olarak elde tutuldu. Oysa Karaburun-fener dubası arasını kapatmak için 50'şer metre aralıkla dökülecek 80 mayına ihtiyaç vardı. Üstelik yapılan değerlendirme neticesinde en az üç mayın hattıyla limanın güvenliğinin sağlanabileceği sonucuna ulaşılmıştı. Bunun üzerine birinci manianın iç tarafına iki hat olarak 26 adet rasadi mayın⁷³ ile ikinci mania hattı ve birinci manianın dış tarafına 22 adet müsademeli mayın ile üçüncü mania hattı oluşturuldu.⁷⁴

Bütün silahları ve mürettebatın büyük bir kısmı karaya çıkarılan Feth-i Bülend korvetinde 13 subay ve 9 erle, silah olarak 9 tüfek bırakılmıştı. Fuat vapurunda 3 adet 4.7 cm'lik top ile 2 adet Nordenfelt topu vardı. Selanik römorkörü, emir alır almaz güvertesindeki 6 adet mayını dökerek geçidi kapamak üzere Karaburun'da demirli vaziyette bekliyordu. Sürat ve Teshilat römorkörleri ise kılavuz işlerine ayrılmıştı.⁷⁵

Eldeki imkânlar nispetinde bölgede yaşanması muhtemel olaylara karşı çeşitli tedbirler alındı. Ancak alınan bu önlemlerin yanında Selanik'teki en büyük zafiyet, emri komuta düzeninin hatalı tesis edilmiş olmasıydı. Günümüzde olduğu gibi o dönemde de bir askeri birlik için en büyük sıkıntı, çift başlı emir komuta zinciriydi. Bu çift başlı yapının bir savaş döneminde olması ise çok ciddi personel ve materyal kayıplarına neden olabilirdi. İşte bahsi geçen çift başlı

71 Mithat Işın, 1912-1913 *Balkan Harbi Deniz Cephesi*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1946, s.67.

72 Müsademeli mayın: Su sathundan aşağı bir seviyede bulundurulmuş ve düşman gemisinin çarpması/teması ile infilak eden mayınlardır. Bkz., Kaymakam Mazhar, *Mayın Notları*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1939, s.2.

73 Rasadi Mayın: Bu tür mayınlar, gemilerin çektikleri sudan biraz daha derinde muayyen bir umka konup, üzerine düşman gemisi geldiği karadaki gözlem istasyonlarından tespit edildiğinde, istasyon ile mayın arasında mevcut bulunan kablo vasıtasıyla infilak etmek üzere tertip edilen mayınlardır. Bkz., Kaymakam Mazhar, *a.g.e.*, s.6.

74 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi*, s.53.

75 Işın, *a.g.e.*, s.130.

yapı, Selanik'te Balkan Savaşı sırasında oluşturulmuştu. Bu süreçte bölgede tesis edilen askeri hiyerarşiye göre Selanik Komodorluğu Bahriye Nezareti'nin, Müstahkem Mevki ise Harbiye Nezareti'nin bağlısıydı. Bu durum da doğal olarak yapılan yazışmalarda vakit ve enerji kaybına neden oluyor, zaman zaman bazı aksaklıkların yaşanmasına sebep oluyordu. Bu yapısal hataya ilave olarak Selanik Komodoru Yarbay Bekir'in izine gitmesi ve komodorluk vekâletini Feth-i Bülend korveti komutanı Bnb. Aziz Mahmud'a bırakması işleri daha da zora soktu.⁷⁶

Materyal, personel, silah ve cephane eksiklikleri ile idari aksaklıklar bir tarafa, Selanik'teki Osmanlı idarecileri, yükselen gerginliğin bir savaşa evrileceğini öngörüyor ve gerekli hazırlıkları yapıyordu. Çok geçmeden Yunanlılar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı 18 Ekim 1912 günü savaşa girdi. Aynı gün Yunan Kralı, Yunan donanması mensuplarının morallerini yükseltmek amacıyla donanmayı teftiş ederek Donanma Komutanı Albay Pavlo Konduriotis'i Tuğamiral rütbesine terfi ettirdi.⁷⁷ Kısa bir zaman sonra Ekim ayının sonuna doğru ise Yunan donanması Ege Denizi'ndeki egemenliğini kurarak Boğazönü Adaları'na yerleşti. Bu gelişmeler yaşanırken Selanik Körfezi'ndeki Osmanlı yöneticileri, Yunan donanma unsurlarının bölgelerinde etkili olabileceğini değerlendirerek alınan tedbirleri gözden geçirdi. Yapılan inceleme sonucunda bölgede bulunan fener dubasının batısındaki küçük geçidin korumasız bırakılmasının, savunma hattının en zayıf karnı olduğu tespit edildi. Yapılan tespitlerden bir diğeri de Karaburun'daki ışıldakların karbonlarının azalmış olması ve ışıldakların üçer saat müddetle birer birer nöbet tutuyor olmalarıydı. O zaman ki kaidelere uygun olarak, bir ışıldakla 2 milden fazla olan geniş liman ağzının daimî surette aydınlatılması gerekiyordu. Fakat bu uygulamanın bile yetersiz kaldığı noktalar olabilmekteydi. Karaburun bölgesi özelinde değerlendirildiğinde, en kuvvetli dört ışıldağın birlikte faaliyette bulunması durumunda bile, fener dubası kısmı ve batısındaki geçidin aydınlatılmadığı ortadaydı.⁷⁸

Yapılan inceleme sonucunda ortaya çıkan en net durum, özellikle gece karanlığında Selanik Limanı'nın güvenliğinin ciddi bir tehlike arz etmesiydi. Zaten kısa bir süre sonra da bu güvenlik açığı Feth-i Bülend korvetinin kaybedilmesine neden oldu. Bahsi geçen bu olay 31 Ekim'i 1 Kasım 1912'ye bağlayan gece gerçekleşti.⁷⁹

Olayın olduğu gün yani 31 Ekim 1912 gecesini saat 22.30'da 60 cm'lik seyyar ışıldak nöbet aldı. Ancak ışıldakta bir arıza olduğundan ışıldak yakılamadı. Bu sebeple 1 numaralı 90 cm'lik sabit ışıldak devreye sokuldu. Bu ışıldak Feth-i Bülend korvetinin 7.5 cm'lik bataryasının bulunduğu iyi bir noktada konuşluydu. ışıldağın aydınlatma gücü ve hava şartları da uygundu.⁸⁰

76 Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s.192.

77 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi*, s.77.

78 Işın, *a.g.e.*, s.154.

79 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi*, s.83.

80 Işın, *a.g.e.*, s.154.

Feth-i Bülend korveti, Selanik Limanı'nın Beşçınar tarafında ve mendirekten 200 metre kadar açıkta demirliydi. Fuat vapuru Beyaz Kule'nin hemen önünde sahile yakın demirlemişti. İki gemi arasındaki mesafe ortalama 1500 metre kadardı. Fakat iki gemi arasındaki sahada tekneler demirli bulunuyordu ve Feth-i Bülend korveti ile Fuat vapuru birbirini göremiyordu. İlaveten Feth-i Bülend korvetinin makinesinde arıza vardı ve gemi makineleri çalışmıyordu. Arıza, rıhtım şirketinin atölyesinde tamir edileceği için komodor Feth-i Bülend korvetini mendireğin içine almak için girişimde bulunduysa da rıhtım şirketi buna engel olarak korvetinin mendirek içerisine alınması durumunda ticaret gemilerinin giriş çıkışlarına engel olacağı için tazminat isteneceğini bildirdi.⁸¹

Fuat vapuru da özellikle Beyaz Kule önüne demirletilmişti. Çünkü Selanik şehrinde son zamanlarda asayiş problemi vardı. Hemen her gece şehirde bombalar patlıyor, silah sesleri geliyor ve adli olaylar yaşanıyor. Vali Nazım Paşa, böyle durumlarda şehrin kolluk kuvvetlerine askeri gemilerden destek sağlanmasına, Beşçınar ve Beyaz Kule'den gündüzleri kırmızı flama ve geceleri kırmızı fenerle verilecek işaret üzerine Fuat vapurundan 20, Feth-i Bülend korvetinden 40 kişilik silahlı müfrezenin kıyıya çıkartılmasına ilişkin bir emir verdi. İlaveten Karaburun mayın müfrezesi emrinde bulunan birkaç filika geceleri Karaburun ağzında karakol yapacak, Fuat vapuru da kendi filikalarını gemisinin 500 metre uzağında karakola yapmak üzere görevlendirecekti.⁸²

Feth-i Bülend korveti topları çıkarılmış, makineleri de arızalı olduğu için denizde karakol görevi yapmıyordu. Korvetin pruvasında⁸³ bulunan ışıldak en son 23 Temmuz 1912 şenliğinden üç ay kadar önce kullanılmıştı. Limandaki dört römorkörden Nordenfelt topu bulunan Sürat römorkörü önceden Karaburun önünde demirliydi. Bu römorkörün görevi acil bir durumda demir alır almaz güvertesinde bulunan mayınları geçide dökerek burasını gemi geçişine kapatmaktı. Katerin römorkörü çürüğe çıkarılmıştı. Diğer iki römorkör ise körfez ağzında kılavuz hizmetlerine tahsis edildiklerinden her gün nöbetleşe bu vazifede çalışıyordu.

11 numaralı küçük Yunan torpidobotu⁸⁴, Yzb. Nikolaos Votsis

81 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi*, s.83.

82 *İşin, a.g.e.*, s.155.

83 Pruva (Head bow): Bir geminin güvertesi üzerinde, yüzümüzü baş bodoslamasına doğru gelecek şekilde durduğumuzda, baktığımız yön geminin pruvası olur. Bkz., *Seri, A.g.e.*, s.412.

84 11 numaralı Yunan torpidobotu 1884-1885 tarihleri arasında Alman tersanesi Vulkan'da inşa edildi ve 1885 tarihinde Yunan filosuna katıldı. Torpidobot 1897 Osmanlı Yunan savaşında yer aldı. 1905 tarihinde Pire'deki "McDouall ve Barbour" fabrikasında ikinci bir kazan ve baca eklenerek hızı artırıldı. Yüzbaşı Nikolaos Votsis'in komutasında Balkan Savaşına katıldı ve 1 Kasım 1912 tarihinde Feth-i Bülend korvetini Selanik Limanı'nda batırdı. 23 Nisan 1913 tarihinde Limni adasının Mondros Limanı'nda kötü hava koşulları nedeniyle personel kaybı vermeden battı. Daha sonra çıkartılarak donanmaya dahil edildi. 1920 tarihinde hizmet dışı bırakıldı. Ardından "Vassiliadis" tersanesinde su tankerine dönüştürüldü. Uzun yıllar Poros-Pire rotasında Pire'ye su taşıdı. Gemi 85 ton deplasmana,

komutasında 31 Ekim 1912 sabahı Leftehor'dan Katerin'e geldi. Yzb. Votsis saat 21.00'de Katerin'den demir alarak Selanik Körfezi ağzına doğru ilerledi. Hava bulutlu, deniz ve rüzgar sakindi. Yunan torpidobotu saat 22.30'da yani 60 cm'lik seygar ışıldığın yakılmasına çalışıldığı sırada Selanik Limanı ağzındaki fener dubasına ulaştı. Torpidobotun hareket ettiği Leftehor'dan Selanik Limanı 18 mil olduğuna göre, torpidobot 12 mil süratle seyretmişti. Torpidobot bölgeyi iyi bilen iki tecrübeli kayıkçı rehberliğinde dubanın batısından ve mayın hatları arasından geçerek saat 23.20'de Feth-i Bülend korvetinin sancak tarafına geldi. Üç aydan bu yana aynı yerde demirli bulunan korvetin liman feneri yanmıyor, lumbuzlarından⁸⁵ ışık sızıyordu.⁸⁶

Yunan torpidobotu, Feth-i Bülend korvetinin takriben 800 metre kadar açığında, geminin baş tarafı poyraz yönüne, sancak bordası Sultan II. Abdülhamid'in bir süre kaldığı Alatin Köşkü'ne⁸⁷ dönüktü. Torpidobot iskeleye dönerek hücumla geçmek üzereyken, saat 23.30'da Feth-i Bülend korvetinden görülerek nöbetçi subayına bildirildi. Bu esnada komodor vekili ve korvetin komutanı Bnb. Aziz Mahmud da gemide bulunuyordu. Çünkü 31 Ekim 1912 akşamı Yunanlıların Vardar ağzına asker çıkardıkları hakkında bir haber geldiğinden vilayet tarafından görevlendirilen Bnb. Aziz Mahmud Fuat vapurunu denetledikten sonra, Feth-i Bülend korvetine geçmiş ve yazdığı emri geminin üç çifte filikası ile mendirek içerisinde bulunan Teslihat römorkörüne göndermişti. Teslihat römorkörü durumu incelemek için Vardar ağzına gitmek üzere hazırlanıyordu. Bu sırada üç çifte filika Feth-i Bülend korvetine dönmüş ve korvetin iskelesine yanaşmıştı. Diğer filikaların hepsi mataforalarındaydı.⁸⁸

37,5 metre uzunluğa, 4,6 metre genişliğe ve 2 metre su çekimine sahipti. Dört silindiri 800Hp motoru vardı ve 1905 tarihindeki tadilatın sonra 1.000 Hp. motora ve 18 knot olan hızı da 25 knota yükseltildi. Gemide 356 mm'lik 2 sabit torpido kovani ve dört namlulu 1 makineli tüfek mevcuttu. Bkz., <http://www.balkanwars.gr/vithissi-tou-fetich-boulen.html>, (Erişim: 08.01.2021); <https://www.mixanitouxronou.gr/to-torpidovolo-me-to-opoio-o-votsis-vythise-toyrkiko-thorikto-sti-hessaloniki>, (Erişim: 08.01.2021).

85 Lumbuz (Lomboz): Kamaraları ve alt güverteleri aydınlatmak, havalandırmak amacıyla bordalara ve güvertelere açılmış yuvarlak şeklindeki pencerelerdir. Çok kalın camdan yapılan lumbuz, bronz, pirinç gibi paslanmaz bir metal çerçeve içine yerleştirilmiştir. Bu kapak ayrıca camın kırılması halinde, emniyeti sağlamak için aynı şekilde metalden yapılmış bir kör kapak ile takviye edilmiştir. Bkz., Seri, *a.g.e.*, s.333.

86 Ali Haydar Emir, *Balkan Harbinde Türk Filosu*, Deniz Matbaası, İstanbul, 1932, s.182; Y. Teofanidis-O. Ramis, *Türk ve Yunan Deniz Harbi Hatıratı ve 1909-1913 Yunan Bahri Tarihi*, Çev. Binbaşı Lütfi, Deniz Matbaası, İstanbul, 1930, s.64.

87 Alatin Köşkü: Köşk italyan uyruklu bir un tüccarı olan Musevi "Alatini" ailesinindi. Sultan II. Abdülhamid'in ikameti amacıyla 3. Ordu tarafından satın alındı ve "Ordu Köşkü" ismi verildi. Bu köşkte Sultan II. Abdülhamid 1909 tarihinden 1912 tarihlerine kadar ikamet etti. Daha sonraki yıllarda üniversite ve hastane binası olarak kullanıldı. Bkz., Cemal Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, C.XVII, S. XXIII, Tarih Matbaası, İstanbul, 1961, s.9505; İdris Bostan, "II. Abdülhamid'in Selanik'te Korunması ve Alatin Köşkü", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, C. XXVII, S. 160, Ankara, 1997, ss.24-25.

88 Matafora (Davit): Gemilerde gemi vasıta ve filikalarının gemi seyir halinde iken üzerlerine asıldıkları gereğinde üzerinden deniz indirildikleri sistemlerdir. Bkz., Seri, *a.g.e.*, s.350.

Saldırmak için çok iyi bir pozisyon alan Yunan torpidobotu saat 23.35'te sancak kovandaki torpidoyu Yzb. Votsis'in emrine istinaden 150 metre mesafeden ateşledi. Ardından iskeleye doğru dönüşünü tamamlayan torpidobot iskele kovandaki torpidoyu gönderdi. Bu zaman zarfında Feth-i Bülend korvetinin nöbetçi subayı, Bnb. Aziz Mahmud'un kamarasına koşarak mavnaya benzeyen bir cismin gemiye doğru geldiğini rapor etti. Bunun üzerine Bnb. Aziz Mahmud da dışarıya fırlayarak, cismin üzerine tüfek ateşi açılmasını emretmişse de asker ateşe başlayamadan, birinci torpido bacanın önü hizasına, makine ile kazan daireleri arasına isabet etti. Gemide hasar aldığı anda batmasını engelleyen bölme sistemi bulunmadığından torpido isabeti sonrası Feth-i Bülend korveti süratle su almaya ve sancağa doğru yatmaya başladı. Bu sırada 11 numaralı Yunan torpidobotunun attığı ikinci torpido Feth-i Bülend korvetinin kıç tarafından geçti ve rıhtım yönüne giderek kömür deposu önünde infilak etti. Yzb. Votsis bu patlamayı kıyıda açılan top ateşi zannetti.⁸⁹

Bu olaylar cereyan ederken Selanik Limanı'nda ticaret gemilerinden başka İngiliz, Fransız, Avusturya donanmalarına ait savaş gemileri de bulunuyordu. 11 numaralı Yunan torpidobotu güvertesindeki yedek torpidoyu Fuat vapuruna karşı kullanmak amacıyla yabancı ülkelere ait savaş gemilerinin arasına girdi ve torpido atışını gerçekleştirdi. Ancak torpido atışı hedefi bulmayarak, Sultan II. Abdülhamid'in savaşın bölgeye yayılması üzerine bir gün önce Alman donanmasına mensup S.M.S Loreley yatıyla⁹⁰ ayrıldığı ve denize 800 metre mesafede bulunan Alatini Köşkü'nün kumsalına çıktı. Ertesi gün yapılan incelemeler sırasında torpido burada bulundu.⁹¹

Torpido isabeti alan Feth-i Bülend korveti süratle sancak tarafa yatarak denizin dibine oturdu. Bulunduğu yerdeki derinlik 5,5 kulaç olduğu için geminin direği, bacası ve mataboraları denizin üstünde kaldı. Gemiye terk etme emri verilmediği ve önceden yeterince gemiyi terk etme eğitimi yapılmadığı için korvette bir karmaşa yaşandı. Mataboralardaki filikalar denize indirildi. Gemideki mürettebat karmakarışık bir surette bunlara ve denizdeki 3 çifte filikaya bindi. Bir kısım personel denize atlayarak rıhtıma doğru yüzmeye başladı. Etraftan yetişen balıkçı kayıkları denizdeki askerleri kurtardı. Son grup personel, torpido isabetinden 45 dakika sonra sudan çıkarıldı ve Komodor Vekili Bnb. Aziz Mahmud da bunlar arasındaydı. Tüm bu karmaşa neticesinde gemi imamı Tevfik Efendi ile baş mangada⁹² yatan 6 er boğularak şehit oldu.⁹³

89 Emir, *a.g.e.*, s.182; Teofanidis-Ramis, *a.g.e.*, ss.64-65.

90 S. M.S Loreley Yatı: 1859 tarihinde çarklı bir vapur olarak Prusya donanması için inşa edildi. 1869 ve 1873 yılları arasında kapsamlı bir tadilat gördü. 47,08 m uzunluğunda, 6,6 m genişliğindeydi ve 3,02 m draftı vardı. Tam yüklü ağırlığı 470 tondur. Gövdesi ahşaptı ve gövde bakırla kaplıydı. 7 adet su geçirmez bölmeden oluşmaktaydı. 1896 tarihinde donanma envanterinden çıkarıldı ve satıldı.
Bkz., <https://www.danieldraym.com/2020/11/07/sms-loreley/>, (Erişim: 29.11.2021).

91 Celalettin Yavuz, "Abdülhamid'in Selanik'ten İstanbul'a Alman Gemisi ile Nakli; Alman Belgelerine Göre", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XX, S. 31, Ankara, 2000, ss.171-174; Orhan Türker, "Selanik'teki Allatini Köşkünün Dünü ve Bugünü", *Tarih ve Toplum*, S. 178, Ekim 1998, ss.23-25; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi*, s.83.

92 Manga (Mess): Savaş gemilerinde er ve erbaşların yemek yediği, istirahat ettiği ve ders gördüğü bölümdür. Bkz., *Seri, a.g.e.*, s.344.

93 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi*, s.83.

Bu süreçte kıyıda patlayan ikinci torpidonun sesi limanın hemen her tarafından duyulmuştu. Fuat vapuru ile römorkörlerdeki personel bu sesi Selanik şehri içinde hemen her gece patlayan bombalardan biri zannetti. Bu sebeple Fuat vapurunun komutanı Bnb. Tevfik 20 kişiden oluşan mangayı, daha önceden Vali Nazım Paşanın yayınladığı emre istinaden şehrin içine kolluk kuvveti görevi yapmaları maksadıyla gönderdi. Bu esnada Beşçınar tarafındaki rıhtıma Feth-i Bülend korvetinin birinci filikası ulaştı ve yaşanan hadise hükümet konağına, polis mevkillerine ve Karaburun Liman Reisliğine telefonla bildirildi. Fuat vapurundan çıkan 20 kişilik manga, haberi alınca vapura döndü. Gemide savunma tertibatı alındı ve karakol filikası çıkarıldı. Ancak Feth-i Bülend korvetinin battığı mahalle hiçbir vasıta gönderilmedi.⁹⁴

Karaburun Mevki Komutanı ise Feth-i Bülend korvetinin batırıldığı ve düşman torpidobotunun hala liman içinde bulunduğunu haber alınca askerleri silahlandırdı, mayın müfrezesi emrindeki filikayı karakol görevine gönderdi, Teslihat römorkörünün demir almasını ve bütün ışıldakların yakılmasını emretti. Bu emirler uygulanana kadar epeyce bir zaman geçti. Bu sırada Yunan torpidobotu mevcut mayın hatlarına temas etmeden liman içinden çıkarak uzaklaştı. Ancak torpidobot, 1 Kasım 1912 gecesi saat 02.00 sularında yeniden liman girişine geldi ve karakol görevi yapan Teshilat römorkörü tarafından tespit edilerek torpidobota süratle ateş açıldı. Fakat 11 numaralı Yunan torpidobotu bu ateş karşısında ani bir dönüş yaparak karanlık sahaya doğru ilerledi ve gözden kayboldu. Bu sırada torpidobot, dönüşünü tamamladıktan sonra biraz uzaklaştı ve Karaburun'a bir top mermisi attı. Sonrasında yoluna devam ederek saat 04.00 civarında Katerin iskelesine yanaştı.⁹⁵

4. Feth-i Bülend Korvetinin Batışı Sonrasında Yaşananlar ve Dava Süreci

Selanik Körfezi'nde Feth-i Bülend korvetinin torpido atışı ile batırılmasının hemen ardından Selanik Komodoru vekili ve Feth-i Bülend korveti komutanı Binbaşı Aziz Mahmud, Bahriye Nezaretine 1 Kasım 1912 tarihli bir rapor gönderdi. Binbaşı Aziz Mahmud Nezarete gönderdiği bu raporda; 31 Ekim 1912 gecesi saat 23.45'te bir Yunan torpidobotunun birdenbire liman içerisinde görüldüğünü, aniden torpido atışı gerçekleştirdiğini ve bu atışla birlikte elde mevcut tüfeklerle askerlerin silah başına alındığını ifade etti. Ayrıca o anda torpidobottan ikinci bir torpidonun atıldığını, atılan birinci torpidonun geminin sancak tarafına isabet ettiğini, açılan yaradan gemiye çok miktarda su dolduğunu, geminin beş dakika içinde sancak tarafa yattığını ve iskele

⁹⁴ Büyüktuğrul, *a.g.e.*, ss.193-194.

⁹⁵ Işın, *a.g.e.*, ss.156-157.

küpeştesinin⁹⁶ suyun üzerinde yarım kadem⁹⁷ kadar kaldığını belirtti. İlaveten beş dakika içinde subay ve erlerin dışarı çıkarıldığını, kendisinin, başçarkçının, ikinci çarkçı ile elektrik subayı ve dört askerin yarım saat sonra yarı bellerine kadar suda beklerlerken balıkçı kayıkları tarafından kurtarıldıklarını ifade etti. Ayrıca tüm bu süreçte gemi kazanının iki defa hafif surette patladığını ve şimdilik mürettebat mevcudu hakkında gece olduğu için tam olarak bilgi verilemediğini ekledi.⁹⁸

Binbaşı Aziz Mahmud, Bahriye Nezaretî'ne gönderdiği bu ilk rapordan kısa süre sonra yine aynı gün içinde ikinci bir rapor gönderdi. Gönderilen ikinci raporda olayın gerçekleşme şekli ve olay sonrası hakkında daha ayrıntılı bilgiler verildiği gibi ilk raporda yer alan bilgilere ilave bilgiler verilirken bazı bilgilerde de düzeltmeler yapıldı. Ancak ilk rapordaki bilgilerde düzeltmeler yapılırken, verilen yeni bilgilerde de çeşitli hatalar yer aldı. İkinci raporda dikkat çeken ilk husus olayın gerçekleştiği saatti. İlk raporda 31 Ekim 1912 gecesı saat 23.45'te bir Yunan torpidobotunun birdenbire liman içerisinde görüldüğü söylenirken, ikinci raporda Yunan torpidobotunun saat 23.50'de görüldüğü belirtildi. Ayrıca raporda gemide torpidobota karşı kullanılacak top bulunmadığının altı çizilirken, gemideki subay ve erlerin fedakâr bir şekilde tüfek ateşıyla saldırıya karşı koydukları ifade edildi. İlaveten raporda, saldırıyı gerçekleştiren geminin sınıfı hatalı olarak muhrip şeklinde belirtildi. Fakat saldırı 11 numaralı Yunan torpidobotuyla gerçekleştirilmişti.⁹⁹

Rapordaki bir diğer yanlış, atılan torpido sayısında yapıldı. Raporun ilerleyen kısmında birinci torpidonun gemiye isabet edip geminin batmasına neden olduğu, ikinci torpidonun gemiye değil sahildeki liman idaresine ait kömürlük rıhtımına isabet ederek rıhtımı tahrip ettiği, üçüncü torpidonun geminin beş dakika içinde batmasına ve sancak tarafına on derece meylederek oturmasına sebep olduğu belirtildi. Ancak raporda atıldığı ifade edilen fakat gerçekte olmayan dördüncü torpidonun, rapor dikkatlice incelendiğinde gemiye isabet etmeyen ve sahildeki liman idaresine ait kömürlük rıhtımına isabet ederek rıhtımı tahrip eden ikinci torpido olduğu anlaşılmaktadır. Yine rapordan öğrenildiğine göre atılan torpidolardan iki adedi Whitehead¹⁰⁰

96 Küpeşte (Gunwale, Gunnel): Güverte hizasında ıskarmoz (posta) başlarına çakılan dikmelerin dış yüzlerine kaplanan kaplamaların oluşturduğu kısımdır. Ana güverte üzerinde kalırlar bunların üzerine boydan boya konan kalın iki tarafı çıkıntılı ağaca da küpeşte tirizi denilmektedir. Bkz., Seri, *a.g.e.*, s.322.

97 Kadem (Foot): 30,48 cm'lik bir uzunluk ölçüsüdür. İngiliz ölçü birimlerindedir. Bkz., Seri, *a.g.e.*, s.273.

98 BOA., BEO. (Bab-1 Ali Evrak Dosyası), 4107/307956/2, 3, 4, 5, 1 Kasım 1912; BOA., DH.SYS. (Siyasi Kısım), 112.11/10/10.01, 10.02, 1 Kasım 1912.

99 Işın, *a.g.e.*, s.Ek Vesika-9.

100 Whitehead torpido: Kendinden tahrikli olarak geliştirilen ilk torpidoydu. Giovanni Luppis'in Avusturya-Macaristan Donanması'nda görev yaparken yaptığı tasarımın, 1866 tarihinde "Robert Whitehead" tarafından işlenmesiyle ortaya çıkarılmış oldu. 1870'li yıllardan itibaren birçok ülke donanması envanterine girdi. Bkz., https://stringfixer.com/tr/Whitehead_torpedo, (Erişim: 29.11.2021).

markaydı. Rapordan edinilen son bilgi ise Selanik komodorluğunda görevli 23 subayın tamamının sağlam olduğuyla, 105 erden 99'unun sağlam, Feth-i Bülend korveti imamı Tevfik Efendi ve 5 erle birlikte toplam 6'sının şehit olduğuydu.¹⁰¹

Olayın gerçekleşmesinden hemen sonra yine 1 Kasım 1912 tarihli benzer bilgileri içeren telgraflar Selanik Vilayeti Valisi Nazım Paşa ile Selanik Liman Reisi Nazmi Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderildi.¹⁰² Dâhiliye ve Bahriye Nezaretlerinden gelen ilk raporlar sonrasında özellikle bölgede görevli er ve şehit sayısında kafa karışıklığı oluştu. Çünkü bu raporlarda görevli er sayısı 105 olarak ifade edilirken, önce hiç şehit verilmediği daha sonra 6 ve 17 şehit verildiği gibi bilgiler yer alıyordu. Fakat daha sonra gönderilen rapor ve telgraflarla er sayısının 110 olduğu, Karaburun'daki askerlerle birlikte bu sayının 200'ü bulduğu, şehit sayısının da gemi imamı Tevfik Efendi ve 5 erle birlikte toplam 6 olduğu anlaşıldı.¹⁰³

Feth-i Bülend korvetinin bir Yunan torpidobotu tarafından batırılması Osmanlı Devleti için kabul edilebilecek bir durum değildi. Kısa bir zaman önce kendisinden ayrılıp bağımsızlığını kazanmış ve yeni kurulmuş bir devletin kendisine ait bir savaş gemisini batırması büyük bir olaydı. Bu olayın sorumlularının bulunması ve cezalandırılması gerekmektedir. Bu nedenle daha Balkan Savaşı olanca hızıyla devam ederken benzer olayları araştırmak üzere "Heyet-i Tahkikiye"¹⁰⁴ adı verilen heyetler oluşturuldu. Osmanlı Devleti bu tür olayların sorumlularını tespit ve cezalandırma noktasında oldukça hassastı. Balkan Savaşı sırasında bu olaya benzer başka olaylar için de bu tür heyetler oluşturuldu. Bu heyetlerden biri 24 Kasım 1912'de saat 02.15'te Ayvalık Koyu'nda Çamlı Manastırı önünde bulunan Trabzon gambotunun batırılması sonrası bu olayın gerçekleşmesinde sorumlulukları bulunanların cezalandırılmalarını sağlamak üzere kurulmuştu.¹⁰⁵

Selanik komodor vekili ve Feth-i Bülend korveti komutanı Küçükmustafapaşalı Binbaşı Aziz Mahmud Efendi'nin¹⁰⁶ suçlu olup olmadığıyla alakalı kurulan Heyet-i Tahkikiye komisyonu "vazifede gösterilen tekâsül ve ihmal yüzünden Feth-i Bülend korvetinin düşman tarafından batırılmasına sebebiyet vermek" iddiasıyla soruşturmaya başladı. Heyet-i Tahkikiye komisyonu 22 Şubat 1913'te davanın Ordu Divan-ı Harbine havale edilmesine karar verdi. Bunun üzerine Ordu Divan-ı Harbi 3 Mayıs 1913'te Binbaşı

101 Işın, *a.g.e.*, s.Ek Vesika-9.

102 BOA., DH.SYS., 112.11/10/ 10.04, 10.05, 1 Kasım 1912.

103 BOA., BEO., 4107/307955/1, 2, 3, 4, 5, 3 Şubat 1915; BOA., BEO., 4106/307946/1, 2, 3 Şubat 1915.

104 Balkan Savaşından sonra savaş sırasında yaşanan birçok mesele hakkında Heyet-i Tahkikiye'ler oluşturuldu. Örnek bir Heyet-i Tahkikiye raporu için bkz., ATASE. (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi), BLH. (Balkan Harbi Klasörü), Kln.:7, Dosn.:30, Fhn.: 03-02, 19 Şubat 1914.

105 Trabzon gambotunun batırılması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Emir, *a.g.e.*, ss.200-202.

106 Küçükmustafapaşalı Binbaşı Aziz Mahmud Efendi'nin görev safahatını gösteren künye defteri için bkz., DMA., Künye Defterleri Bölümü, Ktn.:18939, Gmn.:54, Sicil No (Scn.) 53, Bn.:1-8.

Aziz Mahmud'u sorguya aldı. Yapılan sorgulama neticesinde olay ile ilgili Selanik'te görevli diğer subayların da alakalı görülmeleri nedeniyle bunların da sorgulanmaları gerektiği düşünülerek dava Merkez Divan-ı Harbine havale edildi. Merkez Divan-ı Harbinde yapılan değerlendirme neticesinde dava konusu olayın bahriyeye ait olması sebebiyle davanın 30 Mart 1914'te Bahriye Nezareti'ne gönderilmesine karar verildi. Bahriye Nezareti İkinci Daire Muhakim Şubesinin yaptığı inceleme neticesinde dava, 16 Mart 1915'te 238/794 numaralı tezkereyle Bahriye Divan-ı Harb-i Daimisine havale edildi. Bunun üzerine Divan-ı Harb-i Daimisi Binbaşı Aziz Mahmud'u yargılamak için 2 Nisan 1915 tarih ve 27 numaralı tezkere ile Tarifat-ı Kanuniye Dairesinde bir heyetin teşkil edilmesi gerektiğini Bahriye Nezareti'ne bildirdi.

Bu teklif sonrası Bahriye Nezareti'ne bağlı İkinci Daire Muhakim Şubesi, dava ile ilgili olan ve ifadeleri alınması gereken tüm subayların diğer gemi ve birliklerde görevli olmaları ve I. Dünya Savaşı'nın devam etmesi nedeniyle, bu kişilerin vazifelerinden zorla ayrılmalarının uygun olmayacağına hükmetti. Ardından 26 Mayıs 1915'te 303/1089 numaralı tezkereyle yargılamaların I. Dünya Savaşı sonrasına bırakılmasına karar vererek, durumu Bahriye Divan-ı Harp Daimisine bildirdi. Böylelikle davanın görüşülmesi savaş sonrasına kaldı. Fakat savaşın bitişyle Osmanlı Devleti tarih sahnesinden çekildi. Bununla beraber Türk devletlerindeki devamlılık kültürü burada devreye girerek, konu artık yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin takip ettiği bir davaya dönüştü.

Zaten dava ile alakalı olarak çoktan Bahriye Vekâleti devreye girmişti. Bahriye Vekâleti 12 Ağustos 1925'te, savaştan ve seferberlikten sonraya bırakılan diğer davalar gibi Feth-i Bülend korveti davasına da kaldığı yerden devam edilmesi direktifini verdi. Bunun üzerine Bahriye Divan-ı Harb-i Daimisi tarafından yapılan incelemede, davanın önce Ordu Divan-ı Harbine, ardından yetkisizlik gerekçesiyle Bahriye Divan-ı Harbine havale edildiğinin görüldüğü ve 12 Ağustos 1925'e kadar herhangi bir tahkikata ve incelemeye tabi tutulmadığının anlaşıldığı tespit edildi.¹⁰⁷

Artık dava aşaması başlayacaktı. Bu noktada davanın merkezindeki isim olan dönemin Selanik komodor vekili ve Feth-i Bülend korveti komutanı Küçükmustafapaşalı Binbaşı Aziz Mahmud'a tebligat yapılarak mahkemeye çağırılması sürecine geçildi. Bu sebeple 7 Aralık 1925'te emekli Binbaşı Aziz Mahmud'a celpname yazılarak 16 Ocak 1926'da mahkemede hazır bulunması istendi. Yapılan incelemeler neticesinde emekli Binbaşı Aziz Mahmud'un deniz ticaret şirketinde çalıştığı öğrenildi ve İstanbul Liman Riyaseti'nden soruşturulması için 18 Ocak 1926'da inzibat zabıtlığına tezkere gönderildi. İnzibat zabıtlığı yaptığı incelemede bahsi geçen kişinin Üsküdarlı Aziz Mahmud olduğunu ve bu kişinin de vefat ettiğini, oğlu Efrad Mektebi müdür yardımcısı

107 DMA., Mbn. (Mülga Bahriye Nezareti Bölümü), Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:4, 5, 7 Temmuz 1926.

Kıdemli Yüzbaşı Şefik Bey'den öğrenerek mahkemeye bildirdi.¹⁰⁸ Ayrıca inzibat zabıtlığı yaptığı araştırma neticesinde emekli Binbaşı Aziz Mahmud'un İzmir'de tuz taşıyan Sadızkade isimli vapurun süvarisi olarak çalıştığını ve bu sırada İzmir'den Beyrut'a gitmek üzere olduğunu öğrenildiğini 23 Ocak 1926'da Divan-ı Harp Dairesi Riyaseti aracılığıyla mahkemeye iletti.¹⁰⁹ 1 Şubat 1926'da toplanan mahkeme yeni bir celpname yazılmasını kararlaştırarak ertelendi. Daha sonra Bahriye Divan-ı Harb Dairesi Riyaseti 24 Şubat 1926'da İstanbul Liman Riyaseti'ne, emekli Binbaşı Aziz Mahmud'un 27 Mart 1926'da yapılacak mahkemede hazır bulundurulmasının sağlanmasının gerektiğini bildirdi.¹¹⁰ Ancak emekli Binbaşı Aziz Mahmud 27 Mart 1926'da yapılan celseye de gelmedi. Sonrasında İstanbul Liman Riyaseti 21 Nisan 1926 tarihinde Bahriye Divan-ı Harb Dairesi Riyaseti'ne emekli Binbaşı Aziz Mahmud'un seferde olduğunu ve gerekli tebliğin yapılamadığı bilgisini verdi.¹¹¹

Tüm bu gayretlere rağmen emekli Binbaşı Aziz Mahmud mahkemeye getirilemedi. Bunun üzerine Bahriye Divan-ı Harp Daimisi mevcut evraklar üzerinden 7 Temmuz 1926 günü davayı görüştü ve karara bağladı. Yazılan karar metninde Bahriye Divan-ı Harb-i Daimisi, Bahriye Nezareti'nin dava ile ilgili tecil kararını hatırlatarak, davanın savaştan/seferberlikten sonraya bırakılan davalar arasında olduğunu belirterek, her ne kadar dava savaştan/seferberlikten sonraya bırakılan davalar arasında olsa da bu tür davalarda 3 senelik zamanaşımı kuralının uygulanması gerektiğini vurguladı. Bu kapsamda Bahriye Divan-ı Harp Daimisi, söz konusu dava ile ilgili olarak Ceza Kanununun 482'nci maddesi uyarınca olayın başlangıç noktasından itibaren davanın 3 sene sonra düşeceği yönünde karar verdi¹¹² ve dosyayı 17 Temmuz 1926 tarih ve 22/26 numaralı tezkereyle Bahriye Vekâlet'ine gönderdi.¹¹³ Böylelikle Ceza Kanunu'ndaki zamanaşımı maddesi uyarınca emekli Binbaşı Aziz Mahmud'un olaydaki sorumluluğu tam olarak tespit edilememiş, hatalı olup olmadığı değerlendirilememiş ve bu duruma göre cezalandırılmamış oldu.

Sonuç

Tüm devletler istediği türdeki vatandaş profilini milli tarihlerini öğreterek oluşturur. Bu açıdan devletler, sosyal bilimler alanında yer alan tarih bilimine diğer bilimlere oranla farklı bir misyon yüklerler. Devletler kendi belirledikleri bir eğitim müfredatı içinde tarihi olayları ve olguları, belirlediği bakış açısı çerçevesi içinde ele alır ve bu sayede istenilen vatandaş oluşturulmaya çalışılır. Devletlerin bu gayretleri ulus devlet kavramının yerleşmeye başlamasıyla

108 DMA., Mbn., Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:11, 19 Ocak 1926.

109 DMA., Mbn., Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:12, 23 Ocak 1926.

110 DMA., Mbn., Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:18, 24 Şubat 1926.

111 DMA., Mbn., Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:19, 20, 21 Nisan 1926.

112 DMA., Mbn., Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:4, 5, 7 Temmuz 1926.

113 DMA., Mbn., Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:2, 13, 17, 17 Temmuz 1926.

görünür hale gelmiş ve temel nirengi noktası da milliyetçilik olmuştur. Bununla beraber devletler, ister imparatorluk aşamasında ister ulus devlet aşamasında olsun, tarih öğretim planlamalarında daha çok askeri ve kronolojik tarihi ön plana çıkarmış, ülkesine bağlı bireyler modellenirken, geçmişte elde edilen başarılar vurgulanmış, başarısızlıklar görmezden gelinmiştir.

Bu durum ile bağlantılı olarak, Türk askeri tarih yazıcılığındaki silahlı kuvvetlerin kara gücünün ön plana çıkartıldığı tarihçilik anlayışına dikkat etmek gerekir. Esasında Türk tarihi incelendiğinde Türklerin denizci olmaktan çok karacı olmayı tercih ettiği görülür. Bu nedenle Türk tarihinin belli dönemleri hariç tüm Türk tarihi karalarda yazılmıştır. Denizciliğin karacılık karşısında ikinci planda kaldığı ortamda, deniz harp tarihi yazıcılığı da arka planda kalmıştır. Bu durumda deniz harp tarihi yazıcılığı sadece belli başlı kişilerin kalem oynattığı dar bir çerçeveye sıkışmıştır. Bu klasik bakış açısı çerçevesinde düşünüldüğünde, Feth-i Bülend korveti hadisesinin de Türk tarih yazıcılığında kendisine yer bulamadığı gerçeği ortadadır. Dolayısıyla savaşın deniz cephesiyle ilgili verilen eserler oldukça sınırlı kalırken, Feth-i Bülend korvetinin batırılışı hadisesi de belirli sayıdaki kitapta bir iki paragraf şeklinde ele alınmıştır. Bu dönemle ilgili verilen eserler incelendiğinde bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Yani bir anlamda Feth-i Bülend korvetinin batırılması vakasına olan Türk tarih yazıcılığının bakışı, Türk klasik tarih yazıcılığı anlayışına da ışık tutmaktadır.

Yaşanan bu hadisenin Türk tarihi ve tarihçiliği açısından ortaya koyduğu bir diğer boyut da tarihi mirasa sahip çıkma ve tarihi devamlılık geleneği açısından sergiledikleridir. Bu durum esasında sadece Türklere has bir özellik olmamakla birlikte, Türklere belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın kuruluş tarihi Büyük Hun Devleti'nin ilk sistemli ordusunu oluşturduğu tarih olan MÖ. 209 yılı olarak kabul edilir. Yine Türkiye Cumhuriyeti'nin yüksek yargı organları arasında bulunan Danıştay ve Yargıtay'ın da kuruluş tarihi, Sultan II. Mahmut döneminde oluşturulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulduğu 1837'dir. Türk tarihinde bu örnekler gibi onlarca örnek verilerek tarihi devamlılık kültürü vurgulanabilir.

İşte Feth-i Bülend korvetinin batırılması hadisesi sonrasında yaşanan ve bu olayla ilgili sorumlulukları bulunanların dava süreci de bu tarihi devamlılık kültürünün bir örneğinin sergilendiği vaka olarak tarihteki yerini aldı. İşin konuyla ilgili boyutu, hadisenin Osmanlı Devleti zamanında ve Balkan Savaşı'nda cereyan etmesi, olayın sorumlularının dava aşamasının Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde tamamlanmasıydı. Yaşanan bu gelişme de Türklere tarihi devamlılık ve miras kültürünü gösteren en güzel örneklerden biri oldu. Balkan Savaşları devam ederken Heyet-i Tahkikiye komisyonu oluşturularak başlatılan süreç, Ordu Divan-ı Harbi aracılığıyla I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin yıkılması üzerine davanın Türkiye Cumhuriyeti Devleti mahkemeleri tarafından sonuçlandırılmasıyla neticelendi. Türklere mevcut olan tarihsel devamlılık algısı olmasa, yıkılıp tarih sahnesinden çekilmiş bir

devletin bir savaş gemisine ait olan hukuki davanın kapanması ve unutulup gitmesi gerekmekteydi. Oysa dava kapanmadığı gibi Osmanlı Devleti'ne ait mahkemeler isim değiştirerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti mahkemelerine dönüştü ve Osmanlı Dönemi'nde gerçekleşen bu olayın hesabını Türkiye Cumhuriyeti Devleti mahkemeleri sordu. Yaşanan bu durum da açıkça, Türk devletlerindeki tarihi mirasa sahip çıkma ve tarihi devamlılık ilkesini gösteren çok çarpıcı bir vaka olarak tarihteki müstesna yerini aldı.

Feth-i Bülend korvetinin batırılışı hadisesinin verdiği bir diğer mesaj da Osmanlı Devleti açısından Balkan Savaşı'ndaki gidişatın net bir fotoğrafını ortaya koyması oldu. Balkan Savaşları bilindiği gibi ordunun siyasete karışması, alınan aceleci ve yanlış kararlar, siyasal ve yönetsel hatalar silsilesinin yaşandığı bir döneme şahitlik etti. Yani Feth-i Bülend korvetinin batırılışı, bir mikro olay olarak tüm Balkan Savaşları'nda yapılan askeri ve idari hataların özeti mahiyetinde oldu. Nasıl ki Balkan Savaşları sırasında alınacak basit önlemler savaşın gidişatına kumanda edecek ve büyük toprak kayıplarına neden olmayabilecekse, aynı şekilde alınacak tedbirler de Feth-i Bülend korvetinin batırılmasını engelleyebilecekti. İşte Feth-i Bülend korvetinin batırılışında yaşananlar tüm Balkan Savaşları sırasında yaşananları bir şablon olarak yansıttı.

Türk tarihi açısından durum böyleyken Feth-i Bülend korvetinin batırılmasının Yunanistan açısından ortaya çıkardığı askeri ve tarihi boyutta önem arz etmektedir. Bu hadise, Osmanlı Devleti'ndeki bakış açısının tam tersi bir şekilde vakanın gerçekleşmesinden hemen sonra ve hatta günümüzde Yunan milli şuurunun kazandırılmasında, ulusal kimlik edinme sürecindeki düşünce ve inancın oluşturulmasında kullanıldı. Yunanlılar elde ettikleri bu başarıyı, Balkan Savaşı'nın kalan kısmında ve ilerleyen zamanda elde edilecek başarılar dizisinin başlangıcı olarak gördü ve kurdukları ulus devletin temellerinin güçlendirilmesinde vatanına ve tarihine bağlı bir vatandaş topluluğu yaratılmasında kullandı. Çünkü Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Yunanlılar, Fransız Devrimi sonrası dünyaya yayılan milliyetçilik akımından ilk ve en çok etkilenen ulus olarak, 1820-1830'lu yıllardaki mücadeleleri sonrasında Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlığını en erken ilan eden ulusların başında geldi. Yunanlılar kısa zaman içinde ulus devletlerini kurarak milli kimliklerini kazandı. İşte bu oluşum sürecinin devamında gerçekleşen Balkan Savaşları, Yunanlıların hem topraklarını genişletmeleri için bir fırsat olarak görüldü hem de ulusal kimlik tanımlamalarında kullanılacak bir faktör olarak değerlendirildi. Dolayısıyla o günün şartlarında ve ilerleyen zamanda Feth-i Bülend korvetinin batırılması hadisesi, Yunan milli kimliğinin yerleştirilmesinde kullanılarak simgeleştirildi.¹¹⁴

114 <http://www.wreckhistory.com/fetich-boulen-lost-victory/>, (Erişim: 18.01.2021); <http://www.balkanwars.gr/vithissi-tou-fetich-boulen.html>, (Erişim: 18.01.2021); <https://infognomonpolitics.gr/2020/10/18-1912/>, (Erişim: 18.01.2021); Ünsal Başak, "Yunanistan'da 1843 Mali İflası ve Yunan Ordusu'nun Anayasa İlanı İçin Ayaklanması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 69, (2021), ss.64-79.

Yunan donanması tarafından elde edilen bu başarı, Yunan siyasileri ve resmi tarihçileri açısından bulunmaz bir fırsat olarak görüldü. XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelesi veren ve başaran Yunanlılar, diğer tüm ulus devletlerin yaptığı gibi vatanına milletine bağlı Yunan vatandaşları oluşturmaya gayret etti. Bu süreçte ulusal ve millî kimlik meydana getirme çalışmaları için kullanılacak tarihi olay ve olgulara ihtiyaç duyulmaktaydı. İşte Feth-i Bülend korvetinin batırılması olayı bu maksatla kullanılacak sembol ve simgelerden biri oldu.

Öncelikle kazanılan bu başarı 11 numaralı Yunan torpidobotunun komutanı Yüzbaşı Nikolaos Votsis'e atfedildi ve kendisi kahramanlaştırıldı. Esasında 1877'de Yunanistan'ın Hydra adasında doğan Yüzbaşı Nikolaos Votsis, Yunanistan'ın köklü Votsis-Kountouriotis ailesinden geliyordu. Yüzbaşı Votsis, Balkan Savaşları sırasında Yunanistan Deniz Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapan Amiral Pavlos Kountouriotis'in yeğenydi. Anne tarafından büyük büyükbabası ise Yunan Bağımsızlık Savaşı'na katılan ve Navarin Deniz Muharebesinde Ares gemisine komuta etmiş Georgios Kountouriotis'ti.¹¹⁵ Yüzbaşı Votsis'in geçmişinden gelen bu tarihi bağ Feth-i Bülend korvetinin batırılışının Yunan ulusal kimliği ve değerlerinin oluşturulmasındaki kullanılma sürecinde bulunmaz bir fırsat olarak görüldü. Olaydan hemen sonra bu hadiseyi anlatan birçok kartpostal hazırlandı. Bu kartpostallar ağırlıklı olarak Feth-i Bülend korvetinin ateş ve dumanlar içindeki çizimi ile Yüzbaşı Votsis'in fotoğrafları kullanılarak süslendi. Böylece bu görüntü bağımsız bir Yunan Devleti ile milliyetçi bir halkın meydana getirilmesinde kullanılan simgelerden biri haline getirilerek, sonsuza kadar Yunan halkının hafızasına kazanmış oldu. Yüzbaşı Votsis'in Yunan gemisine ve mürettebatına zarar vermeden mayın hatlarının arasından etkileyici geçişi, Feth-i Bülend korvetini batırışı ve dönüşü vurgulanarak kendisi Yunan millî kahramanı seviyesine yükseltildi. Hatta Balkan Savaşı bittikten sonra Selanik'teki Beyaz Kule'nin tepesine batık Feth-i Bülend korvetinden çıkartılan geminin ana direği monte edilerek, elde edilen bu maddesel değer, gelecek nesillere aktarılacak mesaja dönüştürüldü. Hatta bu olay Konstantinos Lykortas'ın 1912'de bestelediği "The Sailor of the Aegean" adlı donanma marşına da dahil edildi.

115 Yüzbaşı Votsis 1897 Türk-Yunan Savaşında görev yaptı ve daha sonra 1904-1906 tarihlerinde Fransız donanmasında eğitim gördü. Balkan Savaşı sırasında elde ettiği Feth-i Bülend korvetinin batırılmasında gösterdiği gayret kendisini bir Yunan kahramanı yaptı. Ardından 20 Ekim 1912 tarihinde Preveze Körfezinde Yunanlıların eline geçmemesi için kinistin muslukları (Deniz suyunun gemi içine istenildiği zaman alınmasını sağlayan direkt olarak denizle irtibatlı valflardır.) açılarak batırılan ancak daha sonra yüzdürülerek Yunan donanmasına dahil edilen ve adı Nikopolis'e çevrilen Antalya torpidobotuna komutan yapıldı. 1920 tarihinde İstanbul'un işgali sürecinde İstanbul'da bulunan Kilkis zırhlısının komutanıydı. 1921-1922 yılları arasında İstanbul'daki Müttefik misyonunda Yunanistan'ın Yüksek Komiseri olarak görev yaptı. 1922 yılı Ekim ayında istifa ederek Tümamiral rütbesiyle emekliye ayrıldı. Bkz., https://stringfixer.com/tr/Nikolaos_Votsis, (Erişim: 29.11.2021); <https://greekherald.com.au/culture/history/on-this-day-greek-shipowner-politician-georgios-kountouriotis-died/>, (Erişim: 29.11.2021); Işın, *a.g.e.*, s.155.

Yunan deniz harp tarihi açısından Balkan Savaşı'nda elde edilen en büyük başarılarından bir olan Feth-i Bülend korvetinin batırılması hadisesi, yıllar sonra bile Yunan halkına unutturulmamaya çalışılan konular arasında yer aldı. Bu hadisenin unutturulmaması ile ilgili en kapsamlı faaliyetlerden biri, Selanik'li bir mühendis olan Argyris Maltsidis'in 1997 yılı Ekim ayında Milli Savunma Bakanı Akis Tsochatzopoulos'a gönderdiği bir mektupla başladı. Bu mektupta Feth-i Bülend korvetinin enkazının liman içinde bulunduğu hatırlatılarak, burada bulunan enkaza arkeolojik bir dalış yapılarak incelenmesi gerektiğinden bahsedildi. Milli Savunma Bakanı Tsochatzopoulos mektuba, 1997 yılı Kasım ayı içinde yanıt vererek arkeolojik araştırma yapılmasına izin verildiğini bildirdi. Liman Başkanlığının hemen karşısındaki dalgakıranına paralel olan enkazın yer tespiti ve dalış hazırlıklarının ardından Helenik Dalış Merkezi ekibi başkanı Kostas Nizamis başkanlığında Yunan Deniz Kuvvetleri ile işbirliği içinde ilk dalış 25 Ekim 1999 günü yapıldı. Dalış sırasında öncelikle tarihsel belgeler ışığında enkazın Feth-i Bülend korvetine ait olduğu belirlendi. Ardından enkazda yapılan incelemede bazı parçaların eksik olduğu tespiti yapıldı. Bu parçaların Selanik Limanı'nın dibinde bulunan gemi enkazlarının 1947-1949 yılları arasında yapılan temizlik çalışmaları sırasında çıkartılmış olabileceği değerlendirildi. Dönemin yazılı kaynakları tarandığında Feth-i Bülend korvetinin enkazının liman içindeki deniz trafiğini olumsuz etkilememesi sebebiyle çıkartılmamasına karar verildiği bilgisine ulaşıldı. Ayrıca dalış ekibi başkanı Kostas Nizamis, dalışın amacının ilk aşamada keşif amaçlı olduğunu, ilerleyen süreçte enkaz ile ilgili başka kararlar alınabileceğini açıkladı. İlaveten enkazın tamamının kaldırılmasının düşünülmediği, enkazdan çıkartılacak silah ve sergilenmeye geçecek parçaların Selanik Müzesi'nde veya Beyaz Kule'nin hemen önündeki 11 numaralı Yunan torpidobotunun komutanı Yüzbaşı Nikolaos Votsis'in büstünün yanında sergileneceği bilgisini verdi.¹¹⁶

Kısacası Feth-i Bülend korvetinin batırılması hadisesi, Türk ve Yunan tarihi için çok önemli ve simgesel bir olaydı. Bu hadise sadece Balkan Savaşları sırasında Selanik Limanı'nda yaşanan ve unutulmuş bir olay olmanın çok ötesinde, bünyesinde çok değerli mesajlar saklayan bir hadise, geçmişten günümüze verdiği mesajlarla bilinmesi ve ders alınması gereken tarihi bir vakadır.

116 <http://www.balkanwars.gr/vithissi-tou-fetich-boulen.html>, (Erişim: 18.01.2021);
<https://www.sansimera.gr/articles/680>, (Erişim: 18.01.2021);
<https://www.in.gr/2019/10/18/plus/fetix-mpoulent-proti-megali-elliniki-naytiki-epityxia/>, (Erişim: 18.01.2021);
<https://www.tanea.gr/1999/11/04/greece/brethike-to-fetix-tis-istorias/>, (Erişim: 18.01.2021);
<https://parallaximag.gr/thessaloniki/plio-ston-pato-tou-thermaikou>, (Erişim: 18.01.2021).

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- ATASE. (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi), BLH. (Balkan Harbi Klasörü), Kln.:7, Dosn.:30, Fhn.: 03-02, 19 Şubat 1914.
- DMA. (Deniz Müzesi Komutanlığı Arşivi), Ktn.:105, Gmn.:2378, Dosn.:2535, Bn.:1, 2, 5 Kasım 1889.
- DMA., Ktn.:570, Gmn.:22760, Dosn.:20714, Bn.:1, 17 Kasım 1889.
- DMA., Künye Defterleri Bölümü, Ktn.:18939, Gmn.:54, Sicil No (Scn.) 53, Bn.:1-8.
- DMA., Mbn. (Mülga Bahriye Nezareti Bölümü), Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:4, 5, 7 Temmuz 1926.
- DMA., Mbn., Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:11, 19 Ocak 1926.
- DMA., Mbn., Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:12, 23 Ocak 1926.
- DMA., Mbn., Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:18, 24 Şubat 1926.
- DMA., Mbn., Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:19, 20, 21 Nisan 1926.
- DMA., Mbn., Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:2, 13, 17, 17 Temmuz 1926.
- DMA., Mbn., Ktn.:331, Gmn.:7664, Bn.:4, 5, 7 Temmuz 1926.
- BOA. (Başkanlık Osmanlı Arşivi), İ.DH. (Dahiliye), 602, 41990, 29 Kasım 1869.
- BOA., Fn.: HR. SFR.3., Ktn.:166, Gmn.:87, Bn.:1, 5 Haziran 1870.
- BOA., Fn.: HR.MKT., Ktn.:692, Gmn.:9, Bn.:1, 27 Temmuz 1870.
- BOA., Fn.: Y..PRK.PT. (Yıldız Posta Telgraf Nezareti Maruzatı), Dosn.:5, Gmn.:76, 79, 80, 81, 83, 2 Kasım 1889.
- BOA., Fn.: Y..PRK.PT., Dosn.:5, Gmn.:107, Bn.:1-22, 7 Kasım 1889.
- BOA., Fn.: Y..PRK.SRN. (Yıldız Serkunalık Evrakı), Ktn.:2, Gmn.:68, Bn.:1, 2, 2 Kasım 1889.
- BOA., Fn.: Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzatı), Ktn.:34, Gmn.:73, Bn.:1, 9 Ağustos 1888.

- BOA., Fn.: Y.MTV., Ktn.:251, Gmn.:111, Bn.:1, 23 Eylül 1903.
- BOA., Fn.: Y.MTV., Ktn.:292, Gmn.:65, Bn.:1, 5 Ocak 1907; BOA., Fn.: Y.MTV., Ktn.:310, Gmn.:145, Bn.:1, 1 Haziran 1908.
- BOA., Fn.: Y.PRK.ASK. (Yıldız Askeri Maruzat), Ktn.:191, Gmn.:32, Bn.:1, 7 Mart 1903;
- BOA., Fn.: Y.PRK.ASK., Ktn.:198, Gmn.:58, Bn.:1, 18 Temmuz 1903.
- BOA., Fn.: Y.PRK.ASK., Ktn.:199, Gmn.:20, Bn.:1, 29 Temmuz 1903.
- BOA., Fn.: Y.PRK.ASK., Ktn.:212, Gmn.:46, Bn.:1, 13 Şubat 1904.
- BOA., Fn.: Y.PRK.ASK., Ktn.:212, Gmn.:46, Bn.:1, 14 Mart 1904.
- BOA., Fn.: Y.PRK.ASK., Ktn.:215, Gmn.:58, Bn.:1, 2, 27 Mart 1904.
- BOA., Fn.: Y.PRK.ASK., Ktn.:223, Gmn.:65, Bn.:1, 2, 5 Kasım 1904.
- BOA., Fn.: Y.PRK.ASK., Ktn.:225, Gmn.:24, Bn.:1, 31 Aralık 1904.
- BOA., Fn.: Y.PRK.ASK., Ktn.:226, Gmn.:17, Bn.:1, 2, 11 Şubat 1905.
- BOA., Fn.: Y.PRK.ASK., Ktn.:258, Gmn.:37, Bn.:1, 2, 3, 25 Haziran 1908.
- BOA., Fn.: Y.PRK.EŞA. (Yıldız Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik), Ktn.:42, Gmn.:95, Bn.:1, 9 Mayıs 1903.
- BOA., Fn.: Y.PRK.EŞA., Ktn.:43, Gmn.:1, Bn.:17, 20 Mayıs 1903.
- BOA., Fn.: Y.PRK.KOM. (Yıldız Komisyonlar Maruzatı), Ktn.:11, Gmn.:52, Bn.:1, 6 Haziran 1903.
- BOA., Fn.: Y.PRK.KOM., Ktn.:11, Gmn.:52, Bn.:1, 6 Haziran 1903.
- BOA., Fn.: Y.PRK.KOM., Ktn.:11, Gmn.:80, Bn.:1, 13 Eylül 1903.
- BOA., Fn.: Y.PRK.KOM., Ktn.:12, Gmn.:43, Bn.:1, 21 Kasım 1903.
- BOA., Fn.:BEO. (Bab-ı Ali Evrak Dosyası), Dosn.:4107, Gmn.:307956, Bn.:2, 3, 4, 5, 1 Kasım 1912.
- BOA., Fn.:BEO., Dosn.:4107, Gmn.:307955, Bn.:1, 2, 3, 4, 5, 3 Şubat 1915;
- BOA., Fn.:DH.SYS. (Siyasi Kısım), Dosn.:112.11, Gmn.:10, Bn.:10.01, 10.02, 10.04, 10.05, 1 Kasım 1912.
- BOA., Fn.:HH.İ. (Hazine-i Hassa İradeler), Ktn.:50, Gmn.:11, 3 Mayıs 1871.
- BOA., Fn.:HR, SFR.3., Ktn.:147, Gmn.:35, 12 Ocak 1869.
- BOA., Fn.:HR. SFR.3. (Hariciye Nezareti Londra Sefareti), Ktn.:143, Gmn.:77, 18 Eylül 1868.
- BOA., Fn.:HR. SFR.3., Ktn.:167, Gmn.:13, 10 Ağustos 1870.
- BOA., Fn.:HR. SFR.3., Ktn.:170, Gmn.:33, 6 Mayıs 1870.

- BOA., Fn.: HR. SFR.3., Ktn.:164, Gmn.:28, Bn.:1, 18 Haziran 1870.
- BOA., Fn.:HR. TO., Ktn.:57, Gmn.:57, Bn.:2, 2 Haziran 1870.
- BOA., Fn.:HR. TO., Ktn.:57, Gmn.:69, Bn.:2, 6 Haziran 1870;
- BOA., Fn.:HR.İD. (İdare), Ktn.:945, Gmn.:13, Bn.:1, 2, 3, 4, 5, 6, 22 Temmuz 1870.
- BOA., Fn.:HR.İD., Ktn.:945, Gmn.:9, 1 Kasım 1869.
- BOA., Fn.:HR.MKT. (Mektubi Kalemî), Ktn.:659, Gmn.:90, Bn.:1 28 Temmuz 1869.
- BOA., Fn.:HR.MKT., Ktn.:677, Gmn.:97, Bn.:1, 21 Şubat 1870.
- BOA., Fn.:HR.TO. (Tercüme Odası), Ktn.:117, Gmn.:100, 2 Mart 1869.
- BOA., Fn.:HR.TO., Ktn.:57, Gmn.:69, Bn.:2, 3, 4, 6 Haziran 1870;
- BOA., Fn.:İ.HR. (Hariciye), Ktn.:236, Gmn.:13992, Bn.:43, 6 Nisan 1869.
- BOA., Fn.:İ.HR., Ktn.:236, Gmn.:13966, 8 Mart 1869;
- BOA., Fn.:İ.HR., Ktn.:246, Gmn.:14602, Bn.:1, 3, 20 Eylül 1870.
- BOA., Fn.:Y.A.HUS. (Yıldız Hususi Maruzat), Dosn.:229, Gmn.:45, Bn.:1, 2, 3, 4, 5, 6, 3 Ekim 1889.
- BOA., Fn.:Y.A.HUS. , Dosn.:229, Gmn.:55, Bn.:1, 2, 3, 4, 5, 6, 11-12 Ekim 1889.
- BOA., Fn.:Y.A.HUS. , Dosn.:229, Gmn.:82, Bn.:1, 2, 3, 4, 5, 6, 20 Ekim 1889.

II. Süreli Yayınlar

- Basiret*, Nr.:145, 18 Ağustos 1870.
- The Times*, 31 Ocak 1870.
- The Times*, 28 Temmuz 1870.
- The Times*, 30 Temmuz 1870.
- The Times*, 1 Ağustos 1870.
- The Times*, 2 Ağustos 1870.
- The Times*, 3 Ağustos 1870.
- The Times*, 8 Ağustos 1870.
- The Times*, 19 Ağustos 1870.

III. Kitaplar

- AKAD, Mehmet Tanju, Türk Tarihinin Yönünü Değiştiren Savaşlar II, Deniz Savaşları: Anadolu Selçuklu Devleti'nden Osmanlı İmparatorluğu'na, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2018.

- AKDOĞAN, Refik, Türkçe İngilizce Ansiklopedik Denizcilik Sözlüğü, İstanbul, 1997.
- ALPAGUT, Haydar, Büyük Harbin Türk Deniz Cephesi, Deniz Basımevi, İstanbul, 1937.
- BAL, Nurcan, Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları, İstanbul, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 2003.
- BOSTAN, İdris, Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, Bilge Yayınevi, Bursa, 2014.
- BÜYÜKTUĞRUL, Afif, Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması, C.IV, Deniz Basımevi, İstanbul, 1984.
- BÜYÜKTUĞRUL, Afif, Osmanlı Deniz Harp Tarihi, C.3, Deniz Basımevi, İstanbul, 1973.
- Cumhuriyetin İlanından Önce Hizmet Görmüş Gemiler Kataloğu, Donanma Komutanlığı Basımevi, Kocaeli, 2000.
- EMİR, Ali Haydar, Balkan Harbinde Türk Filosu, Deniz Matbaası, İstanbul, 1932.
- Hobart Paşa'nın Anıları, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- İŞİN, Mithat, 1912-1913 Balkan Harbi Deniz Cephesi, Deniz Basımevi, İstanbul, 1946.
- İki Dost Hükümdar - Sultan II. Abdülhamid - Kasier II. Wilhelm, Milli Saraylar Daire Başkanlığı, Ankara, 2009.
- Kaymakam Mazhar, Mayıs Notları, Deniz Basımevi, İstanbul, 1939.
- KURTOĞLU, Fevzi, 1877-1878 Türk-Rus Harbinde Deniz Hareketleri, Deniz Matbaası, İstanbul, 1935.
- KUTAY, Cemal, Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, C.XVII, S. XXIII, Tarih Matbaası, İstanbul, 1961.
- LANGENSİEPEN, Bernd - GÜLERYÜZ, Ahmet, 1828-1923 Osmanlı Donanması, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2014.
- LE FAURE, Amedee, Histoire de la Guerre D'Orient (1877-1878), Garnier Freres, Paris, 1878.
- METEL, Raşit, Türk Denizaltıcılık Tarihi, Deniz Basımevi, İstanbul, 1960.
- MOZGFESKY, Rus Karadeniz Filosu Tarihi, Çev. Fevzi Kurtoglu, Deniz Matbaası, İstanbul, 1935.
- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Adları Süregiden Gemiler, Deniz Müzesi Komutanlığı Piri Reis Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2010.
- SERİ, Burhanettin, Denizcilik Ansiklopedisi, Deniz Basımevi, İstanbul, 2009.

- ŞIVGIN, Hale, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989.
- T.Fred Jane's, All The World Fighting Ships 1860-1905, Robert Gardiner, London, England, 1979.
- TEOFANİDİS, Y. - RAMİS, O., Türk ve Yunan Deniz Harbi Hatıratı ve 1909-1913 Yunan Bahri Tarihi, Çev. Binbaşı Lütfi, Deniz Matbaası, İstanbul, 1930.
- TEZCAN, Sadullah, Türk Deniz Tarihi, Olaylar, Ünlüler, Anılar, Kurumlar, İnkler, Önemli Olay ve Kişiler, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Matbaası, Ankara, 2005.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi, Osmanlı Deniz Harekâtı 1912-1913, C.VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Deniz Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, C.III, Ankara, 1980.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı, C.II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.
- YAVUZ, Celalettin, Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Misyonlar, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 2001.

IV. Makaleler

- ATAYİĞİT, Muhittin, "1293-1877 Osmanlı-Rus Harbine Bir Bakış", Donanma Dergisi, Deniz Basımevi, Cilt 60, Sayı:385 (Ekim 1948), ss.103-113.
- ATAYİĞİT, Muhittin, "Osmanlı Bahriyesine Seyyar Torpido Nasıl Girmişti?", Donanma Dergisi, Deniz Basımevi, Cilt 61, Sayı:389, (Ekim 1949), ss.15-22.
- AYIN, Faruk - GÖKSU, Erkan, "Ana Hatlarıyla Abdülaziz Dönemi Osmanlı Bahriyesi ve Ceride-i Askeriyelere Göre 1864 Yılı Denizcilik Faaliyetleri", Türkler Ansiklopedisi, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 822-829.
- BAŞAK, Ünsal, "Yunanistan'da 1843 Mali İflası ve Yunan Ordusu'nun Anayasa İlanı İçin Ayaklanması", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 69, (2021), ss.64-79.
- BOSTAN, İdris, "II. Abdülhamid'in Selanik'te Korunması ve Alatini Köşkü", Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi, C. XXVII, S. 160, Ankara, 1997, ss.24-27.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Yurdumuzu Ziyaretleri", Hayat Tarih Mecmuası, S. 6, Temmuz 1972, ss.20-27.
- TÜRKER, Orhan, "Selanik'teki Allatini Köşkünün Dünü ve Bugünü", Tarih ve Toplum, S. 178, Ekim 1998, ss.23-25.

YAVUZ, Celalettin, "Abdülhamid'in Selanik'ten İstanbul'a Alman Gemisi ile Nakli; Alman Belgelerine Göre", Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XX, S.31, Ankara, 2000, ss.167-177.

YAVUZ, Celalettin, "Sultan Abdülaziz Donanması, Yelkenli Teknelerden Buhar Makineli Gemilere Geçiş, Bitmeyen Reform İhtiyaçları", XIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt III, Kısım III, TTK Yayını, Ankara, 2002, ss. 1805-1837.

V. İnternet Kaynakları

<http://www.balkanwars.gr/vithissi-tou-fetich-boulen.html>, (Erişim: 18.01.2021).

<http://www.wreckhistory.com/fetich-boulen-lost-victory/>, (Erişim: 18.01.2021).

<https://astypalaia.wordpress.com/2010/12/27/>, (Erişim: 25.01.2021).

<https://greekherald.com.au/culture/history/on-this-day-greek-shipowner-politician-georgios-kountouriotis-died/>, (Erişim: 29.11.2021).

https://stringfixer.com/tr/Nikolaos_Votsis, (Erişim: 29.11.2021).

<https://www.danieldraym.com/2020/11/07/sms-loreley/>, (Erişim: 29.11.2021).

<https://infognomonpolitics.gr/2020/10/18-1912/> (Erişim: 18.01.2021).

<https://parallaximag.gr/thessaloniki/plio-ston-pato-tou-thermaikou>,
(Erişim: 18.01.2021).

https://stringfixer.com/tr/Whitehead_torpedo, (Erişim: 29.11.2021).

https://www.gracesguide.co.uk/Thames_Ironworks_and_Shipbuilding_Co,
(Erişim: 02.12.2021).

<https://www.in.gr/2019/10/18/plus/fetix-mpoulent-proti-megali-elliniki-naytiki-epityxia/>, (Erişim: 18.01.2021).

<https://www.mixanitouxronou.gr/to-torpilevolu-me-to-opoio-o-votsis-vythise-toyrkiko-thorikto-sti-hessaloniki>, (Erişim: 08.01.2021).

<https://www.sansimera.gr/articles/680>, (Erişim: 18.01.2021).

<https://www.tanea.gr/1999/11/04/greece/brethike-to-fetix-tis-istorias/>,
(Erişim: 18.01.2021).

<https://hydralandgreece.com/listings/bust-of-nikolaos-votsis/>, (Erişim: 14.01.2021).

VI. Tezler

Ferdi Uyaniker, Türk Donanmasında Mecidiye Kruvazörü, Marmara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Extended Abstract

All states create the type of citizen profile they want by teaching their national history. In this respect, states assign a different mission to the science of history in the field of social sciences compared to other sciences. In connection with this situation, it is necessary to pay attention to the historiography in Turkish military historiography, in which the ground power of the land forces is brought to the fore. Naval historiography remained in the background in an environment where maritime was in the background against land army. Considering within the framework of this classical point of view, the fact that the Feth-i Bülend corvette incident did not find a place for itself in Turkish historiography is obvious. Therefore, the incident of the sinking of the Feth-i Bülend corvette has been dealt with in a few paragraphs in a number of books. When the works related to this period are examined, this situation clearly emerges.

Another dimension revealed by this event in terms of Turkish history and historiography is its display in terms of the tradition of protecting the historical heritage and historical continuity. This situation is evident in Turks. The litigation process of those who were responsible for the incident after the sinking of the Feth-i Bülend corvette took its place in history as an example of this historical continuity culture. The relevant aspect of the matter was that the incident took place during the Ottoman Empire and the Balkan War, and the trial phase of those responsible for the incident was completed during the Republic of Turkey. This development was one of the best examples showing the historical continuity and heritage culture of the Turks. While the Balkan Wars were going on, the process that was started by establishing the Committee of Inquiry Commission resulted in the conclusion of the case by the courts of the Republic of Turkey after the collapse of the Ottoman Empire after the First World War through the Army Court of War. If there was not the perception of historical continuity in the Turks, the legal case of a warship of a state that was destroyed and withdrawn from the stage of history should have been closed and forgotten. However, as the case was not closed, the courts of the Ottoman Empire changed their names to the courts of the Republic of Turkey, and the courts of the Republic of Turkey asked for the account of this event that took place in the Ottoman Period. This situation has taken its place in history as a striking case that clearly shows the principle of protecting the historical heritage and historical continuity in the Turkish states.

Another message given by the sinking of the Feth-i Bülend corvette was that it presented a clear picture of the course of the Balkan War for the Ottoman Empire. The sinking of the Feth-i Bülend corvette was a summary of the military and administrative mistakes made in all the Balkan Wars as a micro event. Just as simple measures to be taken during the Balkan Wars would control the course of the war and not cause great territorial losses, similarly, measures to be taken would prevent the sinking of the Feth-i Bülend corvette. Here, what happened in the sinking of the Feth-i Bülend corvette reflected what happened during the entire Balkan Wars as a template.

While this is the case in terms of Turkish history, the military and historical dimension revealed by the sinking of the Feth-i Bülend corvette is also important for Greece. This event was used immediately after the event took place, and even today, in the acquisition of Greek national consciousness, in the formation of thought and belief in the process of acquiring national identity. The Greeks saw this success as the beginning of a series of successes to be achieved in the remainder of the Balkan War and in the future, and used it to strengthen the foundations of the nation-state they established and to create a community of citizens loyal to their homeland and history. The Balkan Wars were seen both as an opportunity for the Greeks to expand their lands and as a factor to be used in defining their national identity. Therefore, the sinking of the Feth-i Bülend corvette was symbolized by using it to establish the Greek national identity under the conditions of that day and in the future.

From the beginning of the 19th century, the Greeks, who struggled for independence against the Ottoman Empire and succeeded, tried to create Greek citizens who were loyal to their homeland and nation, as all other nation-states did. In this process, there was a need for historical events and facts to be used for the creation of national identity. The sinking of the Feth-i Bülend corvette became one of the symbols to be used for this purpose.

First of all, this success was attributed to Captain Nikolaos Votsis, the commander of the Greek torpedo boat number 11, and he was made a hero. In fact, Captain Nikolaos Votsis, born on the Greek island of Hydra in 1877, came from the deep-rooted Votsis-Kountouriotis family of Greece. Captain Votsis was the nephew of Admiral Pavlos Kountouriotis, who served as the Commander of the Greek Naval Forces during the Balkan Wars. His maternal great-grandfather was Georgios Kountouriotis, who participated in the Greek War of Independence and commanded the Ares ship in the Battle of Navarino. This historical link from the past of Captain Votsis was seen as a unique opportunity in the process of using the sinking of the Feth-i Bülend corvette in the formation of Greek national identity and values. Immediately after the event, many postcards were prepared describing this event. These postcards were mainly decorated with the drawing of the Feth-i Bülend corvette in fire and smoke, and the photographs of Captain Votsis. Thus, this image became one of the symbols used in the creation of an

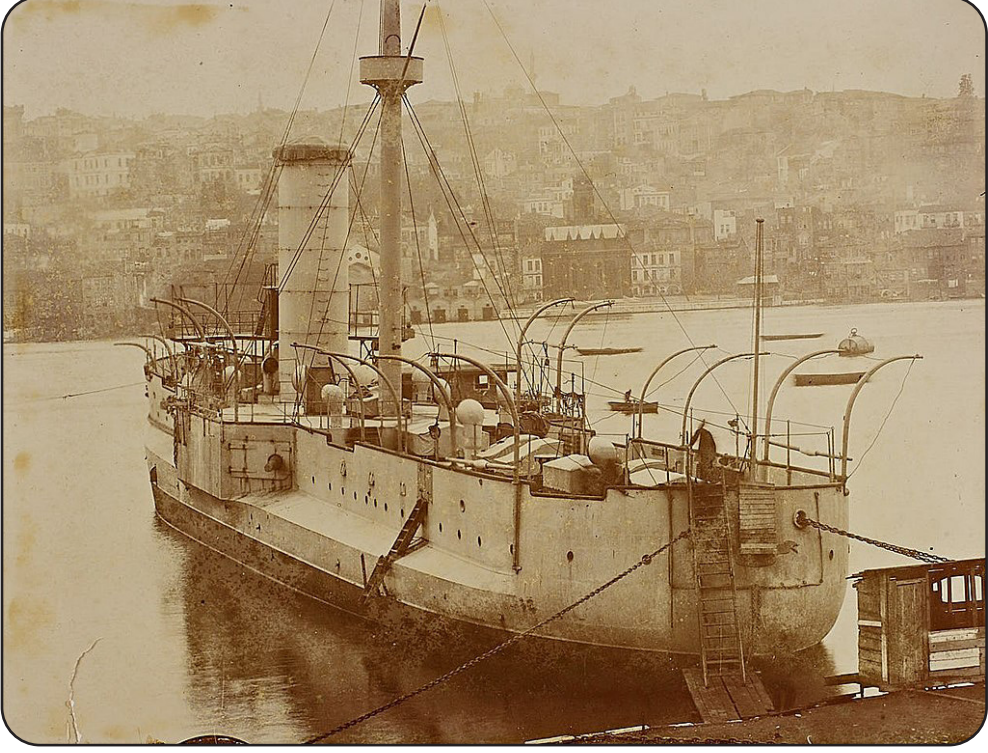
independent Greek State and a nationalist people, and was forever engraved in the memory of the Greek people.

The sinking of the Feth-i Bülend corvette, which was one of the greatest achievements in the Balkan War in terms of Greek naval history, was among the issues that the Greek people tried not to forget even years later. In order not to forget this incident, archaeological research was allowed in the wreck site in November 1997, and after the location of the wreck was determined and the dive preparations were made, the first dive was made on October 25, 1999, under the leadership of the Hellenic Diving Center team head, Kostas Nizamis, in cooperation with the Greek Navy.

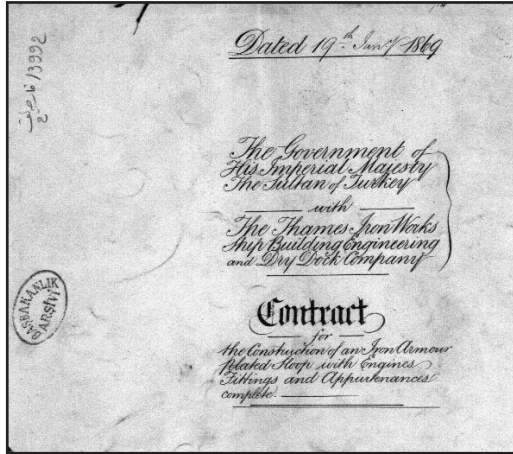
In short, the sinking of the Feth-i Bülend corvette was a very important and symbolic event for Turkish and Greek history. This incident is far more than just an incident that happened and forgotten in Thessaloniki Port during the Balkan Wars, it is an incident that hides very valuable messages, a historical incident that should be known and learned from with the messages it gave from the past to the present.

EKLER

EK 1: Feth-i Bülend korvetinin 1905-1906 yılları arasında çekilmiş fotoğrafı.¹¹⁷

EK 2: 19 Ocak 1869 tarihinde "The Government of His Majesty The Sultan of Turkey" ile ifade edilen Osmanlı Devleti ile Thames Iron Works şirketi arasında Feth-i Bülend korvetinin imalatı için yapılan asli mukavelenin kapak sayfası.¹¹⁸

117 Donanma Komutanlığı Deniz Tarihi Arşivi.

118 BOA., İ.HR., 236, Gmn.:13992, Bn.:43, 6 Nisan 1869.

EK 3: Feth-i Bülend korvetinin 20 Temmuz 1870 günü Maphin Sands'te yapılan seyir tecrübesinde elde edilen sürat performans verileri.¹¹⁹

First Run	Time	Distance	Second Run	Time	Distance
1st	15-37	11. 280	1st	14-23	11. 223
2nd	15-43	11. 166	2nd	14-27	11. 177
3rd	15-49	11. 100	3rd	14-31	11. 100
4th	15-57	11. 220	4th	14-35	11. 281
5th	16-03	11. 323	5th	14-39	11. 323
6th	16-09	11. 423	6th	14-43	11. 423
		11. 523			11. 523
		11. 623			11. 623
		11. 723			11. 723
		11. 823			11. 823
		11. 923			11. 923
		11. 1023			11. 1023
		11. 1123			11. 1123
		11. 1223			11. 1223
		11. 1323			11. 1323
		11. 1423			11. 1423
		11. 1523			11. 1523
		11. 1623			11. 1623
		11. 1723			11. 1723
		11. 1823			11. 1823
		11. 1923			11. 1923
		11. 2023			11. 2023
		11. 2123			11. 2123
		11. 2223			11. 2223
		11. 2323			11. 2323
		11. 2423			11. 2423
		11. 2523			11. 2523
		11. 2623			11. 2623
		11. 2723			11. 2723
		11. 2823			11. 2823
		11. 2923			11. 2923
		11. 3023			11. 3023
		11. 3123			11. 3123
		11. 3223			11. 3223
		11. 3323			11. 3323
		11. 3423			11. 3423
		11. 3523			11. 3523
		11. 3623			11. 3623
		11. 3723			11. 3723
		11. 3823			11. 3823
		11. 3923			11. 3923
		11. 4023			11. 4023
		11. 4123			11. 4123
		11. 4223			11. 4223
		11. 4323			11. 4323
		11. 4423			11. 4423
		11. 4523			11. 4523
		11. 4623			11. 4623
		11. 4723			11. 4723
		11. 4823			11. 4823
		11. 4923			11. 4923
		11. 5023			11. 5023
		11. 5123			11. 5123
		11. 5223			11. 5223
		11. 5323			11. 5323
		11. 5423			11. 5423
		11. 5523			11. 5523
		11. 5623			11. 5623
		11. 5723			11. 5723
		11. 5823			11. 5823
		11. 5923			11. 5923
		11. 6023			11. 6023
		11. 6123			11. 6123
		11. 6223			11. 6223
		11. 6323			11. 6323
		11. 6423			11. 6423
		11. 6523			11. 6523
		11. 6623			11. 6623
		11. 6723			11. 6723
		11. 6823			11. 6823
		11. 6923			11. 6923
		11. 7023			11. 7023
		11. 7123			11. 7123
		11. 7223			11. 7223
		11. 7323			11. 7323
		11. 7423			11. 7423
		11. 7523			11. 7523
		11. 7623			11. 7623
		11. 7723			11. 7723
		11. 7823			11. 7823
		11. 7923			11. 7923
		11. 8023			11. 8023
		11. 8123			11. 8123
		11. 8223			11. 8223
		11. 8323			11. 8323
		11. 8423			11. 8423
		11. 8523			11. 8523
		11. 8623			11. 8623
		11. 8723			11. 8723
		11. 8823			11. 8823
		11. 8923			11. 8923
		11. 9023			11. 9023
		11. 9123			11. 9123
		11. 9223			11. 9223
		11. 9323			11. 9323
		11. 9423			11. 9423
		11. 9523			11. 9523
		11. 9623			11. 9623
		11. 9723			11. 9723
		11. 9823			11. 9823
		11. 9923			11. 9923
		11. 10023			11. 10023

EK 4: Feth-i Bülend korvetinin 16 Ağustos 1870 tarihinde İstanbul'a getirildiğini gösteren Basiret Gazetesinde yer alan haber.¹²⁰

انکلترده پلمیوت ترسانه سنده بتون بتون برطرز
 جدید اوزره اعمال واکمال قلمش اولان (فتح بلند)
 زرہلی فرقتین همایونی اولکی کون در سعادتہ
 مواصلت ایلمشدر.

119 BOA., HR.İD., 945, Gmn.:13, Bn.:7, 22 Temmuz 1870.

120 Basiret, Nr.:145, 18 Ağustos 1870, s.3.

EK 5: Nikolaos Votsis'in Selanik Beyaz Kule'nin Önündeki Büstü.¹²¹

EK 6: Nikolaos Votsis'in portresinin yer aldığı Feth-i Bülend korvetine yapılan saldırıyı tasvir eden litografik kartpostal.¹²²

122 <http://www.wreckhistory.com/fetich-boulen-lost-victory/>, (Επίσημο: 16.01.2021).

EK 7: Nikolaos Votsis'in anne tarafından büyük büyükbabası olan, Yunan Bağımsızlık Savaşı'na katılan ve Navarin Deniz Muharebesinde Ares gemisine komuta eden Georgios Kountouriotis'in portresini içeren kartpostal.¹²³

EK 8: Nikolaos Votsis'in ile Ayvalık koyunda Çamlı Manastırı önünde bulunan Trabzon gambotunu batıran 14 numaralı torpidobotun komutanı Periklis Argyropoulos'un fotoğrafını içeren kartpostal.¹²⁴

123 <http://www.balkanwars.gr/vithissi-tou-fetich-boulen.html> (Erişim: 16.01.2021)

124 <http://www.balkanwars.gr/vithissi-tou-fetich-boulen.html> (Erişim: 16.01.2021)

EK 9: Nikolaos Votsis'i Balkan Savaşları sırasında Yunanistan Deniz Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapan dayısı Amiral Pavlos Kountouriotis ile birlikte gösteren kartpostal.¹²⁵

125 <http://www.balkanwars.gr/vithissi-tou-fetich-boulen.html>, (Erişim: 16.01.2021).

Ek 10: Feth-i Bülend Korvetinin Teknik Özellikleri.¹²⁶

İmal Eden Firma: Thames Iron Works, Londra
Gemi Omurgasının Kızağa Konduğu Tarih: Mayıs 1868
Geminin Denize İniş Tarihi: 1869
Osmanlı Donanmasına Katılış Tarihi: 1870
Tip: Silahlı Korvet
Taşırdığı Su (Displacement): 2.62 Ton
Uzunluk: 71.6 Metre
Genişlik: 11.9 Metre
Su Çekimi: 5,2 Metre
Sağladığı Güç: 3.250 Beygir Gücü üreten Humphrys- Tennat marka makine
Tahrik: 1 Şaftlı, Bileşik Genişletmeli Buhar Motoru
Kazan: 6 bölmeli Thames I.W. marka kazan
Yakıt Tipi: Kömür
Hız: İlk Denemede 13 Knot, 1906'da 9 Knot
Personel Sayısı: 16 Subay, 153 Er/Erbaş (1912'de Toplam 150)

Silahları:

- 1) İmal Edildiğinde 4X222 mm. Ağızdan dolma Armstrong top
- 2) Yıllar içindeki silah durumu;
 - a) 4X222 mm., 1X170 mm., 2X87 mm. (1882),
 - b) 4X222 mm., 2X87 mm., 2X63 mm., 2X37 mm., 1X25.4 mm. (1890),
 - c) 4X150 mm., 4X75 mm., 6X57 mm., 2 adet Nordenfelt (1903-1907).

126 <https://astypalaia.wordpress.com/2010/12/27/>, (Erişim: 25.01.2021); Bernd Langensiepen-Ahmet Güleriyüz, 1828-1923 Osmanlı Donanması, Denizler Kitabevi, İstanbul 2014, s.113; Afif Büyüktuğrul, Osmanlı Deniz Harp Tarihi, C.3, Deniz Basımevi, İstanbul, 1973, ss.109,151.

Araştırma Makalesi / Research Article

**AVUSTRALYA KRALİYET DONANMASININ
KURULMASI VE AE2 DENİZALTISININ
ÇANAKKALE SERÜVENİ***

Alper KARAŞİN**

Öz

Avustralya kıtasında kurulan İngiliz kolonileri kıtanın korunması konusunda İngiltere'ye bağımlıydılar. 1901 yılında kolonilerin birleşerek Avustralya devletini kurmaları savunma konusunda Avustralya parlamentosunda önemli tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Parlamentodaki bir kesim İngiltere tarafından korunmayı savunurken diğer kesimde Avustralya'nın kendisine ait bir donanmasının olmasını savundu. Başlarda Kraliyet Donanması tarafından korunmaya devam eden Avustralya, izlediği politikalar ve dünya siyasetindeki değişimlerin etkisi ile İngiltere'nin politikalarında da değişiklikler yapılmasını sağladı. Avustralya devletinin kendisine ait bir donanma kurarken yaşadığı tartışma konularından en önemlilerinden biri, denizaltı temini meselesiydi. Denizaltı alınmasını savunanlar olmakla beraber, Avustralya için denizaltının gereksiz olacağını da düşünenler vardı. Tartışmalar sonucunda Avustralya parlamentosu Aralık 1910'da iki adet "E" sınıfı denizaltı alınmasına karar verdi. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Avustralya da savaşa dahil oldu. Avustralya Kraliyet Donanması İngiliz Deniz Kuvvetlerinin yönetimine geçti. Bu süreçte Avustralya denizaltısı AE2, Çanakkale'ye gönderildi. AE2 denizaltısına boğazdan geçme görevi verildi. Görevini başarıyla gerçekleştiren AE2 denizaltısı boğazı geçen ilk denizaltı oldu. 30 Nisan 1915 tarihinde Sultanhisar torpidobotu tarafından batırıldı. Bu makalede Avustralya Kraliyet Donanmasının kurulma süreci ile AE2 denizaltısı ve Sultanhisar torpidobotu arasındaki mücadelenin detayları hem Türk hem de Avustralya kaynakları ışığında ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşı, Avustralya Kraliyet Donanması, AE2, Sultanhisar Torpidobotu, Denizaltı.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi (alperkarasin@gmail.com), (Orcid: 0000-0003-3485-2992).

THE FOUNDATION OF THE ROYAL AUSTRALIAN NAVY AND THE DARDANELLES ADVENTURE OF AE2 SUBMARINE

Abstract

British colonies which established on the Australian continent were dependent on Britain for the protection of the continent. The unification of the colonies to establish the Australian state in 1901 caused important debates on defense in the Australian parliament. While some in the parliament advocated protection by Britain, the other part advocated that Australia had its own navy. Australia, which was initially protected by the Royal Navy, made changes in Britain's policies with the impact of the policies it followed and the changes in world politics. One of the most important debates that the Australian state had in establishing its own navy was about the submarine issue. Although there were some people that defended the purchase of submarines, there were also those who thought that a submarine would be unnecessary for Australia. As a result of the discussions, the Australian parliament decided to purchase two "E" class submarines in *December 1910*. Australia was involved in the war with the outbreak of World War I. The Royal Australian Navy was placed under the command of the British Navy. During this period, the Australian submarine AE2 was sent to Dardanelles. AE2 submarine was given the task of crossing the strait. Performing its mission successfully, AE2 submarine became the first submarine who crosses the strait. She was sunk by Sultanhisar torpedo boat on 30th April 1915. In this article, the foundation process of the Royal Australian Navy and the details of the struggle between the AE2 submarine and Sultanhisar torpedo boat are presented in the light of both Turkish and Australian sources.

Keywords: *Dardanelles, Royal Australian Navy, AE2, Sultanhisar Torpedo Boat, Submarine.*

Giriş

1578 yılında İngiliz Kraliyet Donanmasında görev almış William Bourne'un yayımladığı "Inventions or Devices" isimli eserinde denizaltı benzeri bir aracın tasarımı yer aldı. Bazı araştırmacılar Bourne'un eserinde tasarımına yer verdiği denizaltıyı yaptığını söylemelerine rağmen Bourne'un tasarımını inşa edip etmediği konusunda kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Magnus Pegelius'un da 1605 yılında denizaltı benzeri bir sualtı aracı inşa ettiği üzerine iddialar bulunmasına rağmen bu iddiaları da kanıtlayacak yeterli veri mevcut değildir¹. Bilinen ilk denizaltıyı Cornelius Van Drebbel, 1620 yılında inşa etti ve gösterimini Thames Nehri'nde yaptı². Ancak Van Drebbel'in denizaltısı askeri amaçla kullanılmaktan çok uzaktır. Askeri amaçla kullanılan ilk denizaltı Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda İngilizlere karşı kullanılan David Bushnell'in "Turtle" isimli denizaltısıdır³. 1812-1814 Amerikan İngiliz savaşında denizaltı

1 Cyril Field, *The Story of Submarine From the Earliest Ages to the Present Day*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1908, ss.19-23. Herbert C. Fyfe, *Submarine Warfare Past and Present*, E. Grant Richards, London, 1907, s.139.

2 Field, *a.g.e.*, ss.24-25.

3 Fyfe, *a.g.e.*, s.165. Field, *a.g.e.*, s.52.

tekrar kullanıldı. Savaşlarda önemi artan denizaltının mühendisler tarafından geliştirilmesi devam etti. 1895 yılında ABD Hükümeti ile Holland Torpido Bot Şirketi (Holland Torpedo-Boat Company) arasında bir denizaltı sözleşmesi imzalandı⁴. ABD Hükümeti Holland Torpido Bot Şirketinden 11 Nisan 1900 tarihinde 150.000 Amerikan dolarına satın aldığı denizaltıyı 13 Ekim 1900 tarihinde donanmasına dahil etti⁵.

İngiliz Deniz Kuvvetleri (Admiralty) birçok ülkede denizaltı üzerine yapılan çalışmaları, özellikle Holland Torpido Bot Şirketi'nin çalışmalarını takip etmekteydi. Geliştirilen denizaltılar, kıdemli Kraliyet Donanması (Royal Navy) subayları tarafından İngiltere'nin denizdeki üstünlüklerine karşı tehdit olarak görüldü. Bu nedenle XX. yüzyıla girerken İngiliz Hükümetinin denizaltı politikası, denizaltıların gelişimini yasaklama ya da kısıtlama yönündeydi. 6 Nisan 1900 tarihinde İngiliz Deniz Bakanı (First Lord of the Admiralty) George Goschen, Parlamento Binası'nda kendisine yöneltilen bir soruya verdiği yanıtta denizaltıların Deniz Kuvvetleri Komutanlığının dikkatini çektiğini ancak Deniz Kuvvetleri Komutanlığının bir denizaltı tasarlamadığını söyleyerek denizaltıları zayıfların silahı olarak nitelendirdi. İngiliz basınından ve kamuoyundan yansıyan farklı görüşler çok kısa sürede İngiliz Hükümetinin de politikalarını gözden geçirmesini sağladı. H. O. Arnold-Forster 17 Temmuz 1900 tarihinde parlamentoda etkili denizaltılara sahip güçlerin özellikle kanal gibi dar sularda zayıf değil, aksine üstün olacağını söyledi. Deniz Bakanı'nın, Nisan 1900 tarihinde yaptığı konuşmasının üzerinden henüz bir yıl geçmemişti ki, Holland Torpido Bot Şirketi ile Vickers, Sons & Maxim Şirketi arasında bir anlaşma yapıldığı ve beş adet denizaltı siparişi verildiği kamuoyuna duyuruldu. 2 Ekim 1901 tarihinde Kraliyet Donanmasının ilk denizaltısı inşa edildi. Denizaltı, Kraliyet Donanması tarafından tüm hava ve deniz koşullarında kapsamlı denemelerden geçirildikten sonra Deniz Kuvvetleri Komutanlığının ilk denizaltısı olarak hizmete alındı⁶.

1. Avustralya Kraliyet Donanmasının Kurulması ve Denizaltı Satın Alımı Üzerine Tartışmalar

1881 tarihinde Sydney'de toplanan Sömürgeler Arası Konferans'ta (Intercolonial Conference) politikacılar Avustralya'nın deniz savunmasının Kraliyet Donanmasının sorumluluğunda olduğunu ifade ettiler ancak mevcut savunmanın yetersiz olmasından ötürü Avustralya'da bulunan Kraliyet Donanma filosunun büyütülmesi ve masraflarının Avustralya kolonisi tarafından karşılanması kararı alındı. Altı yıl süren müzakereler sonucunda Avustralya Deniz Savunma Anlaşması, 1887 tarihinde Londra'da toplanan Sömürge

4 Field, *a.g.e.*, ss.73,153.

5 Michael White, *Australian Submarines a History Vol.I*, Australian Teachers of Media, St Kilda West, 2015, s.4.

6 Field, *a.g.e.*, ss.165-167. White, *a.g.e.*, ss.4-5.

Konferansı'nda (Colonial Conference) kabul edildi⁷. Avustralya Deniz Savunma Anlaşması 1901 tarihinde sona erdi. Bu durum yeni bir anlaşmanın yolunu açtı. Bu süreçte iki farklı görüş ortaya çıktı. İlki, Kraliyet Donanmasından ayrı bir Avustralya donanmasının kurulmasıydı. Avustralya'nın deniz savunmasında 20 yıl hizmette bulunarak önemli bir figür haline gelen Kraliyet Donanması subayı William Rooke Creswell bu görüşü savunanların tarafındaydı. Avustralya basınının önde gelen gazeteleri de Avustralya'nın kendisine ait bir donanmaya sahip olmasını destekliyordu. İngiliz Hükümeti ise Kraliyet Donanmasının bölünmemesi gerektiğini ve Avustralya'nın Kraliyet Donanması tarafından korunmasına devam edilmesi gerektiği görüşünü savunmaktaydı. Avustralya Başbakanı Edmund Barton, Savunma Bakanı John Forrest ve parlamentodaki bazı politikacılar İngiliz Hükümetinin görüşünü desteklemekle beraber, diğer politikacılar da bu görüşün karşısında yer almaktaydı⁸.

1902 yılında gerçekleştirilen Sömürge Konferansına Avustralya Başbakanı Edmund Barton ve Savunma Bakanı John Forrest katıldı. Konferansta Avustralya'nın dış tehditlere karşı korunması görevi Kraliyet Donanmasına bırakılarak, Avustralya Hükümetinin, Kraliyet Donanmasının giderleri ve geliştirilmesi için İngiliz Hükümetine yıllık 200.000 pound ödeme yapması kararlaştırıldı⁹. Avustralya'nın Kraliyet Donanması tarafından korunmasını finanse etme fikri, Avustralya Parlamentosunda tepki ile karşılandı. 20 Ağustos 1903 tarihli oturumda Senatör Alex Matheson, Savunma Bakanı Forrest'ın politikalarını eleştirdi. Matheson, Kraliyet Donanmasına İngiltere ve Avustralya'da kişi başı ne kadar harcama yapıldığı ile ilgili istatistikleri verdikten sonra, Avustralyalıların İngilizlerle aynı oranda katkıda bulunması halinde, Avustralya'nın harcayacağı paranın daha fazla olacağını üzerinde durdu¹⁰. Avustralya'nın İngiltere'den bağımsız deniz kuvvetine ihtiyaç duyduğunu düşünenler arasında Alfred Deakin de vardı ve İngiltere ile imzalanacak anlaşmaya yönelik eleştirilerini dile getirdi¹¹. Parlamentoda yaşanan hararetli tartışmaların ardından Avustralya'nın İngiltere tarafından korunması görüşü kabul edilerek onaylandı.

1907 yılında Londra'da düzenlenen İmparatorluk Konferansı'nda (Imperial Conference) Avustralya Başbakanı Alfred Deakin ile Ticaret ve Gümrük Bakanı William Lyne katıldı. Avustralya Delegasyonu, İmparatorluk Savunma Komitesi'nde (Committee of Imperial Defence) kalıcı temsile izin verecek bir tasarı sundu. Bu tasarıya göre dominyon temsilcileri kendileriyle ilgili sorunların

7 Meredith Hooper, "The Naval Defence Agreement of 1887", *Australian Journal of Politics and History*, Vol.14, Issue1, 1968, s.52.

8 Tom Frame, *No Pleasure Cruise the Story of the Royal Australian Navy*, Allen & Unwin, Australia, 2004, ss.71-75.

9 NAA: A5954, 1757/8.

10 *Commonwealth of Australia Parliamentary Debates Session 1903 Vol. XVI*, Government Printer for the State of Victoria, Australia, 1903, ss.3914-3952.

11 Frame, *a.g.e.*, s.84.

tartışıldığı konferanslara kendi temsilcilerini gönderme hakkına sahip olacaktı. Bu tasarı konferansta kabul edildi¹². Konferans süresince İngiliz siyasetçiler ve deniz subaylarıyla yaptığı görüşmeler sonucu Başbakan Deakin, Avustralya donanmasına denizaltıların da dahil edilmesi gerektiğine karar verdi.¹³

İmparatorluk Konferansı sonrasında Avustralya'da donanma konusunda başlayan tartışmalar satın alınması gereken gemi sayısı ve türü üzerine yoğunlaştı. Kurulacak Avustralya donanmasında muhriplerin gerekliliği konusunda bir anlaşmazlık yoktu. Karar verme konusunda zorlanılan mesele, donanmaya denizaltıların dahil edilip edilmemesi üzerinedir. Milletler Topluluğu Deniz Kuvvetleri direktörlüğü görevinde bulunan Creswell, muhriplerin denizaltılardan önce satın alınması gerektiğini düşünüyordu¹⁴.

13 Aralık 1907 tarihli oturumda Başbakan Deakin, Avustralya Parlamentosunda uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasının denizaltı alımıyla ilgili bölümünde denizaltının gelecekte etkili bir araç olabileceğinin altını çizdi. Başbakan Deakin, İngiliz Deniz Kuvvetlerinden aldığı tavsiye sonucunda Avustralya donanması bünyesine birkaç denizaltı dahil etmek istediğini söyledi. Başbakan Deakin, hükümetinin üç yıl içinde dokuz denizaltı ve altı muhrip satın almayı planladığını da sözlerine ekledi¹⁵.

13 Kasım 1908 tarihinde Deakin yerini Andrew Fisher'a bıraktı. Bu süreçte Avustralya donanması ve kıyı savunması konusundaki tartışmalar hâlâ devam etmekteydi. Savunma Bakanı Senatör George Pearce, Creswell'den bir rapor hazırlamasını istedi. Creswell, Avustralya kıyılarının ve ticaretinin savunulmasını en önemli konuların başında görmekteydi. Creswell, kıta istilası konusuna da önem vermekle beraber olası saldırıların deniz yolu üzerinden geleceğinden Avustralya'nın güvenebileceği bir donanmaya ihtiyaç duyduğunu söyledi¹⁶.

4 Haziran 1909'da Başbakanlık görevine tekrar Alfred Deakin geldi. Temmuz 1909 tarihinde Londra'da düzenlenen İmparatorluk Savunma Konferansı'na (Imperial Defence Conference) iç meseleler nedeniyle Başbakan Deakin katılmadı. Onun yerine konferansa Albay Foxton ile danışman olarak Creswell gönderildi. Konferansta İmparatorluğun savunulmasıyla ilgili konular ele alındı. İngiliz Deniz Kuvvetleri, İngiliz İmparatorluğunun savunulması çerçevesinde dominyonları ve sömürgeleriyle iş birliği içinde olacaklarını belirttiler. Konferansın sonunda, Avustralya'nın kendi kontrolünde donanma kurmasına izin verildi. Avustralya donanmasının; 1 zırhlı kruvazör, 3 hafif kruvazör, 6 muhrip ve 3 denizaltıdan oluşması planlandı. Ayrıca depo

12 *Colonial Conference 1907: Minutes of Proceedings of the Colonial Conference 1907*, His Majesty's Stationery Office, London, 1907, ss.v,83.

13 Frame, *a.g.e.*, s.84. White, *a.g.e.*, s.22.

14 White, *a.g.e.*, s.18.

15 *Commonwealth of Australia Parliamentary Debates Session 1907-8 Vol.XLII*, Government Printer for the State of Victoria, Australia, 1908, ss.7524-7525.

16 Frame, *a.g.e.*, ss.89-90.

gemilerinin de donanmaya dahil edileceği belirtilmekle beraber sayısından bahsedilmedi¹⁷. Bu kararın alınmasında ve İngiltere'nin eski politikasını terk etmesinde Almanya'nın donanmasının hızla büyüerek İngiltere için tehdit haline gelmesinin payı önemli bir yere sahipti¹⁸.

1909 Savunma Anlaşması'nı (Defence Act 1909) imzalayan Deakin'ın, 1910 seçimlerini kaybetmesinin ardından başbakanlığa bir kez daha Fisher geldi. Fisher birkaç küçük nokta dışında savunma konusunda izlenen politikada değişiklik yapmadı¹⁹.

1.2. Avustralya Hükümetinin Denizaltı Siparişi ve Denizaltıların Avustralya'ya Gelişi

Avustralya Hükümetinin 1909 yılında Avustralya donanması için yeni gemi siparişinde bulunmasına rağmen denizaltı temini konusunda kararsızlığı sürmekteydi. Avustralya'nın İngiltere'deki temsilcisi Muirhead Collins, 28 Ekim 1910 tarihinde, Londra'dan Avustralya Dışişlerine gönderdiği yazıda, İngiltere Deniz Kuvvetlerinin Avustralya'nın denizaltı temini konusundaki kararını beklediklerini belirtti. Collins "D" sınıfı denizaltının 85.000 pound olduğunu yeni "E" sınıfı denizaltı fiyatının ise 115.000 pound olduğunu ve "E" sınıfı denizaltılarının "D" sınıfına göre birçok avantajı olduğunu altını çizdi. Collins, "E" sınıfı denizaltıların avantajları nedeniyle Avustralya kıyılarında daha yararlı olacağını ve 3 adet "D" sınıfı denizaltı satın alınması yerine 2 adet "E" sınıfı denizaltının alınmasını önerdi. Collins, 30 Kasım 1910 tarihli yazısında denizaltı siparişinin kısa zaman içinde verilmesi halinde "E" sınıfı denizaltının fiyatında 10.000 pound indirim yapılarak 105.000 pound olacağı bilgisini verdi ve Avustralya'nın cevabını beklediğini söyledi. Bu teklif Avustralya tarafından kabul edildi ve 13 Aralık 1910 tarihinde Avustralya Savunma Bakanlığı resmi olarak 2 adet "E" sınıfı denizaltının siparişini verdi. 6 Şubat 1911 tarihinde Londra'dan gönderilen telgrafta İngiltere'nin, Avustralya'nın siparişini onayladığı, denizaltıların tanesinin 105.415 pound olacağı ve ilk denizaltının teslim tarihinin 7 Aralık 1912 olacağı, ikinci denizaltının da 18 Ocak 1913 tarihinde teslim edileceği bilgileri yer almaktadır. İngiltere, Avustralya basınının Vickers şirketine verilen denizaltı siparişi konusunda bilgilendirilmesine itirazı olmadığını ancak denizaltıların fiyatının açıklanmasını istemediğini belirtti²⁰. Denizaltı siparişi konusuna, Avustralya basınında geniş şekilde yer verildi. Gazetelerde yer alan haberlerde Savunma Bakanı Senatör Pearce'ın Vickers,

17 Arthur W. Jose, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.IX The Royal Australian Navy*, Angus and Robertson Ltd., Sydney, 1941, ss.xxx-xxxi.

18 Donald C. Gordon, "The Admiralty and Dominion Navies, 1902-1914", *The Journal of Modern History*, Vol.33, No.4, 1961, s.s.412-413. H. Duncan Hall, *Commonwealth A History of the British Commonwealth of Nations*, Van Nostrand Reinhold Company, London, 1971, ss.34-39.

19 Jose, a.g.e., ss.xxxii-xxxiii.

20 NAA: MP472/1, 16/12/4808.

Sons & Maxim Limited şirketine iki adet denizaltı siparişi verildiği ile ilgili ve denizaltıların teslim tarihlerini açıklayan konuşmasından bilgiler yer aldı. Haberlerde denizaltıların fiyatları hakkında bilgi bulunmamaktadır²¹. Collins, 10 Mart 1911 tarihinde Londra'dan Avustralya Dışişlerine gönderdiği yazıda Avustralya Hükümetinin denizaltıların isimlerinin başına "A" harfinin eklenmesi kararının alındığını, denizaltıların AE1 ve AE2 olarak isimlendirileceğini söyledi²².

10 Temmuz 1911 tarihinde Kral V. George, Avustralya'nın Deniz Kuvvetlerine Avustralya Kraliyet Donanması (Royal Australian Navy) unvanını verdi. Bu şekilde Avustralya Kraliyet Donanması resmîyet kazandı²³. Avustralya Kraliyet Donanmasının kontrolünün barış döneminde Avustralya karasuları içinde Avustralya Hükümetinde olması kararlaştırıldı. Eğer Avustralya Hükümeti kendi karasuları dışına donanmasını göndermek isterse İngiliz Deniz Kuvvetleri ve İngiliz Dışişleri ile irtibat kuracaktı. Savaş durumunda ise Avustralya Hükümetinin, donanmasını savaşa dahil etme veya savaş dışında kalma kararı alması konusunda özgür bırakıldı. Avustralya Hükümeti savaşa dahil olmayı kabul ettiği takdirde Avustralya donanmasının, İmparatorluk Filosunun bir parçası olacağı ve savaş ile ilgili emirlerin İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından verileceği karara varıldı²⁴.

AE1 ve AE2 denizaltılarının mürettebatları, Kraliyet Donanması ve Avustralya Kraliyet Donanması karışımından oluşmaktaydı. Denizaltında görev alacak mürettebat Kraliyet Donanması tarafından eğitildi. Kraliyet Donanmasından Henry Hugh Gordon Dacre Stoker, AE2 denizaltısını komuta etmek için seçildi ve 7 Kasım 1913 tarihinde ataması yapıldı. AE2 denizaltısının²⁵ yapımı Aralık 1913'te tamamlandı²⁶ ve mürettebatına 6 Şubat 1914 tarihinde teslim edildi²⁷. 2 Mart 1914 tarihinde sabah saat 07.00'da AE1 ve AE2 denizaltıları, HMS Eclipse muhribi ile Portsmouth'tan Avustralya'ya gitmek için ayrıldılar. 9 Nisan saat 22.50'de denizaltılar ve HMS Eclipse muhribi Kolombo'ya vardı. 14 Nisan saat 18.00'da denizaltılar Kolombo'dan Singapur'a gitmek için yola çıktılar. Bu yolculukta denizaltılara HMS Yarmouth firkateyni eşlik etti. 21 Nisan 05.40'ta Singapur'a ulaşan denizaltılar, 25 Nisan günü saat 07.30'da Singapur'dan ayrıldılar. Denizaltılara Avustralya Kraliyet Donanmasından HMAS Sydney kruvazörü eşlik etti. 24 Mayıs sabahı saat 06.00'da AE1 ve AE2 denizaltıları Sidney'e geldi²⁸.

21 *The Argus*, Australian Navy, 8 February 1911. *The Age*, The Australian Navy, 8 February 1911. *The Advertiser*, Submarines for Australia, 8 February 1911. *The West Australian*, Commonwealth Defence, 8 February 1911. *The Telegraph*, Naval Defence, 8 February 1911.

22 NAA: MP472/1, 16/12/4808.

23 Frame, *a.g.e.*, s.96.

24 NAA: MP153/11, 1.

25 Denizaltının teknik özellikleri için bkz. <https://www.navy.gov.au/hmas-ae2>

26 AWM: RCDIG0001112, 3DRL/6226 Charles George Suckling, Memoir of Charles Suckling.

27 White, *a.g.e.*, ss.35-40.

28 NAA: MP472/1, 16/14/4771. AWM: RCDIG0001112, 3DRL/6226, Suckling, Memoir.

Denizaltıların Sidney'e gelişi Avustralya basınında geniş şekilde yer aldı. Sunday Times gazetesi denizaltı konusuna tam sayfa ayırarak haberinde denizaltı tarihinden kesitler ve denizaltı tarihi ile ilgili fotoğraflara yer verdi. Haberde ayrıca AE1 ve AE2 denizaltılarının İngiltere'den Avustralya'ya izledikleri rota verilerek 12.000 milden fazla yol alan AE1 ve AE2 denizaltılarının, denizaltı tarihinde rekor kırdıkları vurgulandı²⁹. The Sun gazetesi AE1 ve AE2 denizaltıları ile ilgili haberinde "Captain Nemos of Today" alt başlığını kullanarak Denizler Altında Yirmi Bin Fersah adlı kitaba gönderme yaptı³⁰. The Daily Telegraph gazetesi de denizaltıların rekoru üzerinde durdu³¹. The Mercury gazetesi haberinde denizaltıların yolculuğunun satır başlarına yer verdi³². The Sydney Mail gazetesi tam sayfasını denizaltıların fotoğraflarına ayırdı³³. The Sun gazetesi yeni denizaltıların Avustralya Kraliyet Donanmasının gücünü artıracaklarını ifade etti ve Avustralya kıyılarının savunulmasında kritik rol oynayacağını altını çizdi. Ayrıca denizaltıların donanmanın moral gücünü de arttıracaklarını yorumunda bulundu³⁴. Avustralya Savunma Bakanlığı yeni denizaltılarından memnun kaldı. Avustralya Hükümeti de Avustralya halkının ve basınının denizaltılara göstermiş olduğu olumlu tepkiler ve övgülerden memnun oldu. Bu süreçte donanma ile hükümet arasında karşılıklı tebrik mektupları ve telgraflar gönderildi³⁵.

2. Avustralya Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi

28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Franz Ferdinand, Sırp ve Hırvat milliyetçileri tarafından kurulan bir örgütün üyesi tarafından Saraybosna'da öldürüldü. Yaşanan bu olay uluslararası krizin fitilini ateşledi. Yaşanan olayın ardından devletler arası yoğun bir haber trafiği başladı. Diplomatlar ve ilerleyen günlerde askerlerinde dahil olduğu yazışma trafiği özellikle Temmuz'un 29'u ile 31'i aralığında oldukça yoğun geçti³⁶. İngiltere Hükümetinden Avustralya'ya ilk resmi uyarı mesajı 29 Temmuz 1914 tarihinde saat 18.35'te gönderildi. Londra'dan gönderilen mesaj 30 Temmuz saat 15.00'da Sidney'e ulaştı. Mesajda savunma şemasına bakılması ve ihtiyati tedbirlerin alınması yazmaktaydı³⁷. Mesaj Sidney'de bulunan Genel Vali Sir Ronald Munro Ferguson'a, Savunma Bakanı Senatör Edward Millen'e ve Onursal Bakan Willie Kelly'ye iletildi. Mesajın bir kopyası da Başbakanlığa gönderildi³⁸. Bu süreçte

29 Sunday Times, An Australian Welcome, 24 May 1914.

30 The Sun, War Under Water, 25 May 1914.

31 The Daily Telegraph, Submarines, 25 May 1914.

32 The Mercury, The Submarines, 26 May 1914.

33 The Sydney Mail, The Latest Additions to the Australian Navy, 27 May 1914.

34 The Sun, Naval Defence, 28 May 1914. The Sun, Submarines, 31 May 1914.

35 White, a.g.e., s.54.

36 James Joll, Gordon Martel, *Birinci Dünya Savaşı Neden Çıktı?*, (çev. Orhan Dinç Tayanç), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2016, ss.13,31.

37 NAA: A11803, 1914/89/1.

38 Ernest Scott, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.XI Australia During the War*, Angus and Robertson Ltd., Sydney, 1941, ss.6-7.

Avustralyalı politikacılar yaklaşmakta olan seçim için ülkenin dört bir yanında seçim çalışmaları ile meşguldüler. Başbakan Joseph Cook'un kabine toplantısı çağrısında bulunmaması nedeniyle Genel Vali Ferguson Başbakan Cook'a, 31 Temmuz'da gönderdiği mesajda, kabine toplantısı yapılarak İngiltere'nin Avustralya'dan beklediği desteğin ne olduğunun sorulmasını önerdi³⁹. Başbakan Cook, 3 Ağustos günü kabine toplantısı yapılması için talimat verdi. 3 Ağustos'ta düzenlenen toplantı sonucunda Sömürge Sekreterliğine (Colonial Secretary) iki telgraf gönderildi. İlk telgrafın içeriği; Avustralya Kraliyet Donanmasının, İngiliz Deniz Kuvvetlerinin kontrolüne girmeye hazır olduğu, İngiltere tarafından belirtilen bir hedefe gönderilmek üzere 20 bin kişilik kuvvet hazırlandığı ve hazırlanan kuvvetin sevk ve bakım masraflarının Avustralya tarafından karşılanacağı, ayrıca Avustralya basınının gelişmelerden haberdar edileceği üzerinedir. Gönderilen ikinci telgrafta Avrupa'nın durumu hakkında bilgi istenmektedir. İngiltere'den Avustralya'ya 4 Ağustos'ta iki telgraf daha gönderildi. İngiltere'den gönderilen ilk telgraf Majestelerinin Avustralya Kraliyet Donanmasının hazır olmasını mutlulukla karşıladığını bildirmektedir. İkinci telgrafta da Avustralya'nın seferberlik için acele etmesini gerektirecek bir durum olmadığı yazmaktadır.

İngiltere'nin savaşı önleme umudu Almanya'nın Belçika'yı işgal etmesiyle bitti. 4 Ağustos'ta Londra saati ile 23.00'da İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etti. İngiltere Almanya'ya İngiliz İmparatorluğu olarak savaş açtığı için İngiliz Dominyonları ve sömürgeleri de savaşa dahil oldu. 5 Ağustos Melbourne saati ile 12.30'da Genel Vali'ye Almanya ile savaşın başladığını bildiren yazı geldi. Telgrafın kopyaları Başbakan ve Savunma Bakanı'na gönderildi. Başbakan Joseph Cook 12.45'te gazete temsilcilerine İngiliz İmparatorluğu ile Almanya arasında savaş başladığını resmi olarak açıkladı⁴⁰.

3. AE2 Denizaltısının Çanakkale'ye Gönderilmesi ve 18 Mart Deniz Harekâtı

Rusya'nın tahıl stokuna ulaşma, Süveyş Kanalı'nı güvence altına alma ve İstanbul'u ele geçirerek Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakıp Batı Cephesi'ne tüm dikkat ve imkân sağlama istekleri, İtilaf güçlerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasını sağlayan nedenlerdir⁴¹. İngiliz ve Fransız gemilerinin Çanakkale'ye yaptıkları ilk bombardıman 3 Kasım 1914 tarihinde gerçekleşti. General Patton eserinde, *"Birleşik Fransız ve İngiliz Akdeniz filolarının Çanakkale Boğazı'na yönelik ilk bombardımanı, ... 3 Kasım'da gerçekleşti. Bombardıman kısa sürmekle beraber, bir merminin rastlantı sonucu bir cephaneliği vurarak havaya uçurması nedeniyle donanma toplarının karadaki tabyalar*

39 NAA: A11803, 1914/89/1.

40 Scott, *a.g.e.*, ss.7-14. Joseph Cook'un basın açıklaması için bkz. *The Daily Standard, War Declared, 5 August 1914 (Second Edition)*.

41 PRO, CAB 24/1/8, Attack On The Dardanelles, February 1915.

karşısında üstün olduğu şeklinde bir yanlış düşünce doğurarak ciddi bir sonuca yol açtı"⁴² yorumuyla Çanakkale Boğazı'nın karaya çıkarma yapmadan itilaf donanması ile geçilmesine neden olacak planın gerekçesine parmak bastı. Çanakkale Boğazı'nın geçilmesi amacıyla düzenlenecek hareketin planlamaları 3 Ocak 1915'te çeşitli birimler ve kişiler arasında telgrafların gönderilmesiyle başladı⁴³. Bu süreçte İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan itilaf donanması Ege Denizi'nde toplanmaya başladı.

AE2 denizaltısına⁴⁴ Ege Denizi'nde toplanan itilaf donanmasına katılma emri gelene kadar Avustralya ve Yeni Zelanda'da çeşitli gemilere yolculuklarında eşlik etti. AE2 denizaltısı 19 Aralık 1914'te Sidney'den ayrılarak Melbourne'ye gitti. AE2 denizaltısı Melbourne'den Albany Limanı'na gelen gemilere eşlik etti. Albany Limanı'nda toplanan ikinci Avustralya Seferi Kuvvetleri (Australian Expeditionary Force) 31 Aralık 1914'te Albany Limanı'ndan ayrıldı. AE2 denizaltısı 15.000 asker ve 3.000 at taşıyan 20 gemilik⁴⁵ konvoyu Hint Okyanusu boyunca eşlik ederek⁴⁶ 27 Ocak 1915 tarihinde Süveyş Kanalı'na ulaştı⁴⁷. Said Limanı'nda iken AE2 denizaltısına Ege Denizi'nde toplanan itilaf donanmasına katılma emri geldi. Gelen emir üzerine AE2 denizaltısı 1 Şubat'ta

42 George S. Patton, *Gelibolu Savunması*, (çev. İsmail Hakkı Yıldız), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, ss.3-4.

43 Ocak ayındaki yazışmalar ve görüşler için bkz. Winston S. Churchill, *The World Crisis 1915*, Thornton Butterworth Limited, London, 1927, ss.95-111.

44 Avustralya'nın savaşa girmesinden sonra Ağustos ortasında Amiral George Patey komutasında Avustralya Filosuna Alman sömürgesi Rabaul'u (Papua Yeni Gine'nin doğusunda Yeni Britanya adasında bir kasaba) ele geçirme görevi verildi. Bölgede iki Alman kruvazörünün olduğu bilgisinin Avustralya donanmasına iletilmesiyle AE1 ve AE2 denizaltıları da donanmaya katıldı. Rabaul'un Avustralya kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi sürecinde denizaltılar herhangi bir Alman gemisiyle karşılaşmadı. Alman gemi tehdidi nedeniyle AE1 ve AE2 denizaltılarına bölgede devriye görevi verildi. Devriye görevini ilk gün AE2 denizaltısı yerine getirdi. Sonraki gün AE1 denizaltısı, Parramatta muhribi ile devriye görevine çıktı. AE1 denizaltısı saat 15.30'da Parramatta'nın görüşünden çıktı. Gün batımıyla beraber Parramatta limana geri dönmesine rağmen AE1 denizaltısı ile yapılan iletişim çabaları sonuçsuz kaldı. Sonraki günlerde AE1 denizaltısı bölgede aranmasına rağmen bulunamadı. 2017 yılında AE1 denizaltısı York Dükü Adaları (Duke of York Islands) açıklarında bulunmuştur. Bkz. <https://www.awm.gov.au/media/press-releases/hmas-ae1>. Bu şekilde Avustralya donanması ve itilaf donanması ilk denizaltısını kaybetmiş oldu. AE1 denizaltısının kabıyla Avustralya donanmasındaki denizaltı sayısı bire düşmüştür. H. G. Stoker, *Straws in the Wind*, Herbert Jenkins Limited, London, 1925, ss.62-64; Jose, *a.g.e.*, s.97. Stoker anılarında AE1 denizaltısının başına gelebilecek dört olasılık üzerinde durmaktadır. Bu olasılıklar; düşman tarafından batırılması, denizaltı içinde bir patlamanın olması nedeniyle batması, su altına dalış sırasında bir kazanın olması ya da seyir sırasında bir kazanın meydana gelmesi şeklindedir. Stoker, yapılan aramalar sonucunda denizaltının herhangi bir parçası hatta bir parça kıyafetin bile bulunamaması nedeniyle denizaltı içinde bir patlama olduğunu ya da seyir sırasında bir kaza olmasının daha mümkün olduğunu belirtmektedir. Stoker, *a.g.e.*, ss.65-66. AE1 denizaltısının kaybolması ilgili resmi raporlar için bkz. NAA: MP472/1, 16/14/8314.

45 AE2 denizaltı mürettebatından Charles Suckling, Albany Limanı'ndan 18 gemi ile ayrıldıklarını belirtmiştir. AWM: RCDIG0001112, 3DRL/6226, Suckling, Memoir.

46 Stoker, *a.g.e.*, ss.82-83.

47 Fred & Elizabeth Brenchley, *Stoker'ın Denizaltısı*, (çev. Pervin Yanıkkaya), Ayhan Matbaası, İstanbul, 2003, s.43.

Said Limanı'ndan ayrılarak 5 Şubat gününde Komodor Roger Keyes emrindeki 3 İngiliz ve 2 Fransız denizaltı grubuna katıldı. AE2 denizaltısına Çanakkale Boğaz'ı açıklarında devriye görevi verildi ve 6 Şubat'ta bölgedeki ilk devriyesine çıktı. Çanakkale Boğazı girişinde yapılan bu devriyelerin amacı Türk ve Alman gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan çıkmasını engellemektir⁴⁸.

İtilaf güçlerinin Çanakkale Boğazı'na saldırı hazırlıkları yaptıkları dönemde Osmanlı Devleti de boğaz savunmasını güçlendirmekteydi. Karanlık Liman'ın iki sahiline sekiz obüs bataryası yerleştirildi. Balkan Harbi'nden kalma kullanılmayan mayınlar tamir edilerek mayın hatları ve mayın tarama gemilerine karşı savunma amaçlı set bataryaları kuruldu. Düşman çıkarmasının engellenmesi amacıyla da 7. ve 9. tümenler ile 6 seyyar jandarma taburu bölgeye gönderildi. Mesudiye zırhlısının 13 Aralık 1914 tarihinde B11 denizaltısı tarafından batırılması Osmanlı Devleti'nin denizaltılara karşı bazı önlemler almasını gerektirdi. Zuhaf ve Nuru'l-Bahr gambotlarına denizaltı gözetleme görevi verildi⁴⁹. Boğaz'ın birçok yerine ışıldaklarla beraber gözetleme kuleleri kuruldu. Kıyılarda bulunan top bataryaları denizaltıların periskopunu veya denizaltıları gördüklerinde ateş edebilmeleri için hazırlandı. Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis zırhlıları, boğaz dışında bulunan itilaf donanmasına bağlı savaş gemilerine aşırma atışları yapmak üzere Çanakkale'ye gönderildi⁵⁰.

Amiral Sackville Carden komutanlığında itilaf donanmasının harekâtı 19 Şubat 1915 tarihinde başladı. Gün sonunda itilaf donanması önemli bir başarı elde edemedi ancak İngiliz Deniz Kuvvetleri, itilaf donanmasının hareketin sonunda galip geleceği düşüncesini paylaşmaktaydı. İtilaf donanması ilerleyen günlerde Çanakkale Boğazı'na saldırılarını sürdürdü. 16 Mart günü Çanakkale Boğazı'na düzenlenecek saldırının hazırlık aşamasında Amiral Carden hastalığı nedeniyle görevini Amiral John de Robeck'e bıraktı. Amiral Carden'in planlarına aşına olan Amiral de Robeck, planlandığı gibi saldırıya devam etmeye karar verdi⁵¹.

İtilaf donanması 18 Mart'ta Çanakkale Boğazı'nı geçmek amacıyla saat 11.30 gibi başlattığı bombardımana, Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı obüsler ve sahra topları ile karşılık verdi. İtilaf donanmasının Türk tabyalarının menziline girmesiyle Türk tabyaları da ateşe başladı. 18 Mart günü gerçekleşen harekât sonucunda Bouvet, Ocean ve Irresistible battı. Agamemnon, Suffren,

48 Stoker, *a.g.e.*, ss.85-87. White, *a.g.e.*, s.106.

49 "Marmara birçok kısımlara ayrılmış ve her kısma bir karakol gemisi memur edilmişti. Bu karakol gemileri, gündüz tayin edilen muntikalarında dolaşıyor ve nakliye vasıtalarını kendi hudutları dahilinde himaye ediyorlar, böyle refakat edecekleri bir gemi bulamadıkları zaman da tahtelbahir (denizaltı) avlamak için muntikalarında mütemadiyen dolaşıyorlardı". Bkz. Rıza Bey Kaptan (Anlatan), Bahadır Dülger (Yazan), *A.E.2 Denizaltı Gemisini Marmara'da Nasıl Batırdım*, Akca Basımevi, İstanbul, 1947, ss.7-8.

50 Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, ss.60-61, 149; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VIII nci Cilt Deniz Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, ss.271-272.

51 Rhys Crawley, "The Dardanelles as a Joint Operation", *The War at Sea: 1914-18*, Ed. Andrew Forbes, Sea Power Centre, Australia, 2015, ss.96-97.

Gaulois, Inflexible, Lord Nelson, Albion ve Charlemagne zırhlılarından bir kısmı hafif, diğerleri ağır hasar aldı. İtilaf donanması başarısızlıkla sonuçlanan harekât sonrasında geri çekildi⁵². İtilaf donanmasının 18 Mart 1915 tarihinde gerçekleştirdikleri deniz harekâtında denizaltılar itilaf donanmasına dahil edilmedi. Denizaltıların harekât sırasındaki görevi Çanakkale Boğazı'ndan Yavuz ve Midilli kruvazörlerinin çıkması halinde onlara taarruz etmektir. AE2 denizaltısı tamir için Malta'da⁵³ bulunması nedeniyle 18 Mart harekâtında görev almadı⁵⁴.

14 Nisan'da Limni'de Komodor Roger Keyes denizaltı komutanları ile bir toplantı yaptı. Komodor Keyes, toplantıda denizaltı komutanlarına (Stoker, AE2 denizaltısının tamiri için Malta'da olduğu için toplantıya katılmadı) Çanakkale Boğazı'nı denizaltı ile geçmenin mümkün olup olmadığını sordu. "B" sınıfı denizaltı komutanları sınırlı bataryaları nedeniyle soruya hayır cevabını verdiler. E15 denizaltı kumandanı T. S. Brodie ise Çanakkale Boğazı'nın geçilebilmesinin (Stoker'dan esinlendiği plan⁵⁵ çerçevesinde) mümkün olduğunu söyledi. Brodie'nin cevabını duyan Komodor Keyes bu denemenin yapılması gerektiğini söyledi⁵⁶. Marmara'ya geçebilen bir denizaltı, Türk kuvvetlerini en can alıcı noktalarından vurabilme imkanına sahip olacaktır. Boğazlara en yakın tren yolunun bozuk olması nedeniyle, Türk kuvvetleri için tedarik imkânı Marmara'dan gelen deniz trafiğine bağlıydı⁵⁷. Deniz ikmal yolunun kesilmesi, Türk kuvvetlerinin Çanakkale savunmasına vurulmuş büyük bir darbe olacaktır. Bu nedenle İtilaf güçleri Marmara denizyolunun önemini bildikleri için Boğaz'ın denizaltı ile geçilmesine oldukça önem vermekteydiler⁵⁸.

52 PRO, CAB 42/2/14, Progress in the Dardanelles, 19 March 1915; C.E.W. Bean, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.I The Story of Anzac: The First Phase of the Gallipoli Campaign May 4, 1915*, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1941, ss.195-197.

53 AE2 denizaltısı 10 Mart akşamı Çanakkale Boğazı açıklarındaki devriye görevi sonrası üssüne geri dönerken karanlık ve sisli hava nedeniyle kayalıklara çarptı. Bu çarpmanın sonucunda denizaltıda delikler oluştu. NAA: MP472/1, 16/15/4192; Stoker, *a.g.e.*, ss.93-97. Charles Suckling de yaşanan kazada Stoker'ın hatası bulunmadığını ve hasarın çok ciddi olmadığını anılarında belirtmektedir. AWM: RCDIG0001112, 3DRL/6226, Suckling, Memoir. Kaza sırasında denizaltının motoru, pervaneleri ve dümeni gibi önemli parçaları hasar almadığı için AE2 denizaltısı tamir edilmek üzere Malta'ya kadar yardımsız gidebildi. Stoker, *a.g.e.*, s.97.

54 Stoker, *a.g.e.*, ss.97-99.

55 Çanakkale Boğazı'nı geçmek için Stoker'ın hazırladığı plan şu şekildeydi; Sabah'ın erken saatlerinde havanın karanlık olmasından faydalanarak Kepez Burnu'na kadar su üzerinden giderek mayın alanına mümkün olduğunca yaklaşmaktı. Bu şekilde denizaltının bataryaları da harcanmamış olacaktı. Mayınlı alana gelindiği zaman da denizaltı su altından Çanakkale'ye kadar ilerleyecekti. Çanakkale'de yön kontrolü için su üzerine çıkarak gerekli manevra yapıldıktan sonra su altından Nara Burnu'na kadar gidilmesi, Nara Burnu'nda son bir kez yüzeye çıkılıp manevra yapıldıktan sonra Marmara'ya kadar su altından gidilmesi planladı. Bkz. Brenchley, *a.g.e.*, s.64.

56 *A.g.e.*, ss.56,59.

57 William Jameson, *Submariners V.C.*, Periscope Publishing Ltd., Penzance, 2004, s.32.

58 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, s.270.

3.1. AE2 Denizaltısının Marmara Denizi'ndeki Operasyonları ve Sultanhisar Torpidobotu ile Mücadelesi

AE2 denizaltısı Malta'da tamir edilirken Çanakkale Boğaz'ını geçmelerinde yardımcı olacak yeni ekipmanlar da eklendi⁵⁹. 21 Nisan 1915 tarihinde AE2 denizaltısının Limni'ye gelmesinden iki gün sonra Amiral de Robeck AE2 denizaltı komutasından sorumlu subayları yanına çağırdı. Komuta subayları Amiral de Robeck'in yanından döndüklerinde Boğaz'ı geçme görevi için seçildiklerini mürettebata bildirdiler. Amiral de Robeck bu görevin zor olduğunu belirtirken, askeri değerinin büyük olması nedeniyle denenmesi gerektiğinin de altını çizdi ve başarılı olmaları halinde savaşın gidişinde önemli bir etkisi olacağını belirtti. Başarısızlık halinde başka bir denizaltının Boğaz'ı geçmek için girişimden bulunmasına izin verilmeyeceğini de ekledi⁶⁰.

24 Nisan gününde AE2 denizaltısı Çanakkale Boğaz'ını geçmek için yola çıktı. Denizaltı hava aydınlanmadan, Kepez Bölgesi'ne kadar su üstünde seyretti. Denizi tarayan ışıldaklara yakalanmamak için dalış hazırlığına geçen denizaltı, dalış mekanizmasının çalışmaması üzerine üsse geri döndü⁶¹. Arıza öğlen saatlerinde giderildi. Deneme dalışı yapıldı ve denizaltı görev için tekrar hazırlandı. Akşam saatlerinde Amiral de Robeck, Stoker'a yaşanan arızanın şansızlık olduğunu sonraki gün tekrar boğazı geçmeyi denemeleri gerektiğini söyledi⁶². Amiral de Robeck, Stoker'a Marmara Denizi'ne ulaştıklarında Çanakkale Boğazı'ndaki deniz trafiğini engellemesinin önemini anlattı. Komodor Keyes ise Stoker'a karşılarına çıkan gemileri özellikle mayın gemilerini batırmalarını söyledi⁶³.

25 Nisan sabahı saat 03.00'da AE2 denizaltısı Çanakkale Boğaz'ını geçmek için yola çıktı⁶⁴. Bir önceki günde olduğu gibi havanın karanlık olmasından faydalanan AE2 denizaltısı Boğaz'ın girişine kadar, su üstünden gitti. Soğanlıdere yakınlarında batarya gözcüleri tarafından fark edilmesinden sonra su altına dalış yapan denizaltı, mayınlı hattı geçmek için 70 fit derinliğe inerek bu derinlikte yol aldı. Mayın hatlarının geçilmesinden sonra AE2 denizaltısı durum değerlendirmesi yapmak amacıyla periskopunu su üzerine çıkardı. Periskop, Boğaz'ın iki yakasındaki gözetleme kuleleri tarafından fark edilince denizaltının üzerine ateş açıldı. Üzerlerine açılan ateş denizaltının tekrar su altına dalmasını zorunlu kıldı. Biraz zaman geçtikten sonra periskopla etrafı tekrar gözlemleyen Stoker, Çanakkale açıklarında demir atmış eski bir savaş

59 Stoker, *a.g.e.*, s.98.

60 AWM: RCDIG0001112, 3DRL/6226, Suckling, Memoir. Stoker, *Straws*, s.100.

61 Stoker, *a.g.e.*, ss.102-104.

62 AWM: RCDIG0001112, 3DRL/6226, Suckling, Memoir. Stoker, *Straws*, s.105.

63 Jose, *a.g.e.*, s.241. Stoker, *a.g.e.*, ss.105-106.

64 Stoker 1919 yılında yazdığı raporunda AE2'nin boğaz giriş saatini 02.30 olarak vermektedir. Bkz. White, *a.g.e.*, s.125.

gemisinin gövdesini gördüğünü anılarında yazmıştır. Bu eski savaş gemisinin Boğaz'a mayın döktüğünden şüphelenen Stoker, savaş gemisine saldırmaya karar verdi. Su altından savaş gemisine yaklaşan AE2 denizaltısı gözlem yapmak için periskobunu çıkardığı anda Türk kuvvetleri tarafından fark edildi ve üzerine ateş açıldı. Stoker, periskobu indirerek ateş bölgesinden uzaklaşılması emri verdi. Bir süre sonra Stoker gözlem için tekrar periskopla çevreyi inceledi. Biraz önce gördüğü savaş gemisinin arkasında mayın dökmeye daha uygun olan bir kruvazör gören Stoker, savaş gemisi yerine kruvazöre saldırmaya karar verdi ve kruvazöre bir torpido gönderilmesini emretti. Torpidonun gönderilmesinin ardından denizaltı hızla derinlere indi. Stoker, anılarında denizaltı su altındayken büyük bir patlama sesi duyduklarını yazmıştır⁶⁵. Patlama sesini duyduktan sonra Stoker periskopla torpido attıkları yere baktığında gördüğü manzara bir gambot, birkaç muhrip ve küçük teknelerinin, denizdeki askerleri kurtarmakla ilgilendikleriydi⁶⁶. Brenchley eserinde Stoker'ın torpido gönderdiği kruvazörün "Peyk-i Şevket" sınıfı bir gambot⁶⁷ olduğunu yazmıştır⁶⁸, ancak Peyk-i Şevket torpido kruvazörü İstinye rıhtımında bağlı bulunmaktaydı. Berk-i Satvet kruvazörü de tersanede demirliydi. Turgut Reis'in seyir jurnaline göre AE2 denizaltısının attığı torpido hiçbir gemiye isabet etmeyip sahilde patlamıştır⁶⁹. Stoker, Boğaz'ı geçtikten sonra bir gemi vurduklarını itilaf donanmasına bildirdi⁷⁰. Yabancı kaynaklarda da AE2 denizaltısının bir gemi vurduğu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin kaynağı ise Stoker'ın itilaf donanmasına gönderdiği telgraf ve anılarıdır⁷¹. White, Türk kaynaklarına dayanarak eserinde, Peyk-i Şevket⁷² gambotunun bir torpido tarafından vurulduğunu belirtmektedir. Türk tarafının bakış açısından olay şu şekilde yaşandı: Peyk-i Şevket, son görevinden dönmüş ve motor tamiri için rıhtıma alınmıştı. Aydın Reis gambotu da bu süreçte bir denizaltıyla karşılaştı, denizaltıya ateş açmasına rağmen denizaltının menzil dışında olması nedeniyle vuramadı. Denizaltıyı bir süre takip eden Aydın Reis gambotu, hızının yeterli olmaması nedeniyle denizaltıya

65 Stoker, *a.g.e.*, ss.107-111. Charles Suckling'de anılarında muhribe bir torpido atıldıktan sonra deniz altındayken bir patlama sesi duyduğunu yazmaktadır. Bkz. AWM: RCDIG0001112, 3DRL/6226, Suckling, Memoir.

66 Stoker, *a.g.e.*, s.113.

67 "Fleets of the World 1915" isimli eserde Peyk-i Şevket torpido kruvazörü olarak sınıflandırılmaktadır. Bkz. *Fleets of the World 1915*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1915, s.140.

68 Brenchley, *a.g.e.*, s.88.

69 Nurcan Bal (Hazırlayan), *Marmara'da Denizaltı Avı Sultanhisar ve Stoker'ın Denizaltısı AE2*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2006, ss.60-61.

70 PRO, CAB/37/135/19, From V.-A., Eastern Mediterranean, Tenedos, to Admiralty, 26 April 1915.

71 Kenneth Edwards, *We Dive at Dawn*, The Reilly & Lee Co., Chicago, 1941, s.125. A. M. Low, *The Submarine At War*, Sheriadan House, New York, 1942, s.185.

72 Langensiepen, "The Ottoman Steam Navy" isimli eserinde 25 Nisan günü AE2 denizaltısının saldırdığı geminin Turgut Reis olduğunu ve denizaltının bu saldırısının başarısızlıkla sonuçlandığını yazmaktadır. Bkz. Bernd Langensiepen, Ahmet Gülerüz, *The Ottoman Steam Navy 1828-1923*, Conway Maritime Press, Londra, 1995, s.35. Kaptan Rıza Bey de anılarında AE2 denizaltısının Turgut Reis'e bir torpido attığını ancak başarılı olmadığını belirtmiştir. Bkz. Rıza, *a.g.e.*, s.10.

yetişemedi. Aydın Reis bir denizaltıyla karşılaştığı bilgisini de telsizden haber verdi. Bunun üzerine denizaltının bulunması amacıyla torpidobotlarına devriye görevi verildi. Bu süreçte Peyk-i Şevket'in tamiri askıya alındı ve diğer gemilere yardımcı olması emri geldi. Peyk-i Şevket'e, Haydarpaşa'ya kadar tüm küçük limanlar ve Avrupa kıyılarını arama emri verildi. Peyk-i Şevket zikzak yaparak denizaltıyı aradığı sırada mürettebat birden sağ taraftan kendilerine doğru gelen bir torpido gördü. Manevra ile torpidodan kaçmaya çalışılmasına rağmen torpido gemiye çarptı ve patlama şiddetiyle birkaç denizci denize düştü. Bir filika indirilerek denizciler kurtarıldı. Geminin kıyıya yanaştırılmasından sonra denizaltının bir torpido daha gönderdiği ancak hedefini vuramadığı bilgisi verildi. Gemi ilerleyen günlerde İstanbul'daki askeri rıhtıma getirilerek üç ay süren onarım ve bakımı yapıldı⁷³.

Boğaz'da yaşanan patlama hadisesinden sonrasında gambotlar ve muhripler denizaltı avına başladı. AE2 denizaltısı son saldırısından sonra su altından Boğazı geçme yolculuğuna devam etti. Bu süreçte denizaltının periskobu gözlem için su üstüne çıktı zaman çoğunlukla fark edilmekte ve denizaltının üzerine ateş açılmaktaydı. AE2 denizaltısı bir süre su altında yol aldıktan sonra gözlem için tekrar periskobunu çıkardığında artık Nara Burnu'nu geçtiklerini, aynı zamanda kendilerini arayan gemileri de gördüler. Bu sırada periskobu fark eden Türk gemileri denizaltıya ateş açtı. AE2 denizaltısı 70 fit derinliğe dalarak kırk beş dakika boyunca su altından ilerledi. Kırk beş dakikalık yolculuğun ardından gözlem için satha doğru yaklaşırken kendilerini arayan Türk gemilerine oldukça yaklaşmış olduklarını fark ettiler. Stoker, gözlem için periskobunu çıkardığında denizaltıdan yüz metre ilerde iki römorkörün rotaları üzerine mania ağları gerdiğini gördü. Bunun üzerine Stoker denizaltının rotasını değiştirdi ve 70 fit derinliğe inilmesini ve beklenmesini söyledi. Yaklaşık bir saat sonra denizaltının üstünden arama gemileri geçmeye başladı. Bu geçişler düzenli aralıklarla devam etti. Stoker, gemilerden bir tanesinin tek motorlu olması nedeniyle sesinin diğer gemilerden farklı olduğunu anlarında belirtmektedir. AE2 denizaltı mürettebatı bu gemiye "*Percival*" ismini verdi. Stoker anlarında "*Percival*" ve diğer arama gemilerinin sık sık üzerlerinden geçmesinin mürettebatın sınırlarını bozmakta olduğunu anlarında anlatmıştır. Denizaltı on altı saatten fazla süre su altında bekledikten sonra su üstüne çıkabildi⁷⁴. AE2 denizaltı mürettebatından Charles Suckling, anlarında dipte bekleme sürelerinin on yedi saatten fazla olduğunu yazmıştır⁷⁵.

AE2 denizaltısı Marmara Denizi'ne ulaşınca itilaf donanmasına boğazı geçtiklerinin bilgisini vermek için mesaj gönderdi. Ancak itilaf donanmasından herhangi bir yanıt alamadı. Stoker, denizaltının alıcılarında ya da vericisinde de bir sorun olabileceğini düşündüğünü anlarında belirtmiştir. AE2 denizaltı

73 White, *a.g.e.*, ss.126-127.

74 Stoker, *a.g.e.*, ss.114-118.

75 AWM: RCDIG0001112, 3DRL/6226, Suckling, Memoir.

mürettebatından Telgrafçı William Falconer telsizi herhangi bir arıza olabileceği gerekçesiyle birçok kez kontrol etmesine rağmen görünürde herhangi bir sorun bulamadı. İtilaf donanmasına ulaşması ümidiyle Falconer mesaj göndermeye devam etti⁷⁶. Suckling anılarında gerçekleştirdikleri başarının Amiral de Robeck'e haber verilmesinin çok önemli olduğunu, çünkü başka denizaltıların gönderilmesinin başarılarına bağlı olduğunu üzerinde durmuştur⁷⁷.

Stoker, yıllar sonra Komodor Keyes'ten mesajlarının alındığını ve Savaş Konseyinin Queen Elizabeth'te toplandığı önemli bir anda mesajın iletildiğini öğrendi⁷⁸. Bu sırada Savaş Konseyinin, çıkarma birliklerinin karada kalabilirler mi, yoksa çekilmeleri mi gerekir konusunu tartıştığı bir zamanda, AE2 denizaltısının Boğaz'ı geçme haberinin, tartışmanın seyrini değiştirdiğini ve birliklerin karada tutulmalarına karar verildiğini anlatır. Komodor Keyes anılarında General Birdwood'un mesajı, Queen Elizabeth'e ulaştığında General Ian Hamilton'ın Amiral Thursby'ye geri çekilme hakkında ne düşündüğünü sorduğunu, bu esnada Stoker'ın mesajının kendisine getirildiğini yazmıştır. Komodor Keyes, Stoker'ın mesajını yüksek sesle okuduktan sonra kıyıdaki birliklere Avustralya denizaltısının denizaltı tarihindeki en büyük başarıyı kazandığını ve AE2 denizaltısının Gelibolu'ya gönderilecek destek ve cephane getiren gemileri vuracağını eklediğini belirtti⁷⁹. Stoker'ın mesajını General Hamilton dikkatle dinledikten sonra General Birdwood'a şu mesajı gönderdi: *"Verdiğiniz haber gerçekten çok önemli. Fakat bulunduğunuz mevzilerde direnip tutunmanızdan ve baskılara dayanmanızdan başka yapacak bir şey yoktur. Amiral Thursby'nin size açıklayacağı üzere, birliklerin tekrar gemilere çekilmesi işi iki gün alacaktır. Bu arada, bir Avustralya denizaltı gemisi Çanakkale boğazını aşmış ve bir Türk gambotunu torpilleyip batırmıştır. General Hunter-Weston ağır kayıplar vermesine rağmen, yarın ilerlemeye başlayacak ve birlikleriniz üzerindeki baskıyı hafifletecektir. Kuvetlerinize ve General Goodley'in birliklerine bir çağrıda bulununuz ve tutundukları mevzileri korumaları için olağanüstü çaba göstermelerini isteyiniz. Daha önce de üzerinize çok güç görevler aldınız. Şimdi ise, güvenliğe kavuşuncaya kadar yalnızca siper kazdırınız, siper kazdırınız, kazdırınız"*⁸⁰. AE2 denizaltısının Çanakkale Boğazı'nı geçen ilk denizaltı olmasının denizaltı tarihi açısından büyük bir başarı olması yadsınamaz, ancak bu başarının General Hamilton'un Anzakları karada tutma kararını ne kadar etkilediği üzerine farklı yorumlar bulunmaktadır. Komodor Keyes'e mesajı getiren G. C. Brodie (Komodor Keyes'in yaveri), General Hamilton'ın denizaltının haberini duymadan önce kararını verdiğini, denizaltının Boğaz'ı geçmesinin onu danışmanlarıyla

76 Stoker, *a.g.e.*, ss.119-120. Brenchley, *a.g.e.*, s.96.

77 AWM: RCDIG0001112, 3DRL/6226, Suckling, Memoir.

78 Stoker, *a.g.e.*, s.120.

79 Roger Keyes, *The Naval Memories of Admiral of the Fleet Sir Roger Keyes the Narrow Seas to the Dardanelles 1910-1915*, Thornton Butterworth, London, 1934, ss.303-304.

80 Ian Hamilton, *Gelibolu Hatıraları 1915*, (çev. Mehmet Ali Yalman - Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006, ss.116-117.

yapacağı tartışmadan kurtardığı belirmiştir⁸¹. Aspinall-Oglander, General Hamilton'un Amiral Thursby'ye görüşünü sorduktan sonra emrini verdiğini ve verilen bu emir sonrası bir daha geri çekilmeden söz edilmediğinin altını çizmiştir⁸². E. Keble Chatterton ise "*Dardanelless Dilemma the Story of the Naval Operations*" isimli kitabında Stoker'ın mesajının birliklerin karada tutulması kararının verilmesine pozitif bir etkisi olduğuna değinmiştir⁸³.

AE2 denizaltısının görevi Gelibolu'ya deniz yolundan denizden asker ve mühimmat taşıyan gemileri ve mayın gemilerini batırmaktı. Bunu gerçekleştirebilmek için denizaltında sadece 8 adet torpidosu bulunmaktaydı⁸⁴. Denizaltıya top takılmadığı için torpido tek saldırı gücüydü. AE2 denizaltısı Marmara Denizi'ne ulaşınca gemi batırmak için birkaç başarısız girişimde bulundu⁸⁵. Bu başarısız girişimlerin ardından Stoker, İstanbul'a saldırı yapmayı düşünerek saldırı için gerekli planları hazırladı. Planların hazırlanmasının

81 Brenchley, *a.g.e.*, s.110.

82 Cecil Faber Aspinall-Oglander, *Military Operations Gallipoli Vol.I*, William Heinemann, London, 1935, ss.269-270.

83 E. Keble Chatterton, *Dardanelless Dilemma the Story of the Naval Operations*, Rich & Cowan, London, 1935, s.227.

84 Stoker anılarında AE2 denizaltısının taşıdığı torpido sayısı hakkında bilgi vermezken İngiliz Deniz Kuvvetlerine sunduğu raporda denizaltının 8 adet torpido taşıdığı bilgisini vermektedir. Jose, *a.g.e.*, s.245.

85 25 Nisan günü AE2 denizaltısı Peykişevket'i bir torpido ile vurdu. 26 Nisan günü şafak öncesinde AE2 denizaltısı, iki kruvazör ile karşılaştı ve birine torpido gönderdi ancak hedefini vuramadı. Aynı gün Stoker dört gemi daha gördü. Gemilerin bir tanesinin nakliye gemisi olabileceğinden şüphelen Stoker bu gemiye de bir torpido gönderilmesi emretti. Stoker periskopla torpidonun gidişini izleyemediğini, torpidonun ya iskaladığını ya da motorunun çalışmadığını anılarında yazmıştır. 27 Nisan günü AE2 denizaltısı, iki muhribin eşlik ettiği bir gemiye saldırdı ancak hedefini vuramadı. 27 Nisan günü itibarıyla AE2 denizaltısı toplamda 4 torpido harcamıştır. Stoker anılarında 28 ve 29 Nisan günleri yaptığı saldırılar hakkında bilgi vermemektedir. Stoker, *a.g.e.*, ss.110,121,124-125,129-130. Ancak Stoker'ın İngiliz Deniz Kuvvetlerine verdiği raporda 28 Nisan günü iki saldırı yaptığı ve bu saldırılar sonucunda iki torpido daha harcadığı bilgisini vermektedir. 29 Nisan günü de AE2 denizaltısı bir Türk gambotuna torpido gönderir ancak bu saldırının da sonucu başarısız olmuştur. Stoker'ın verdiği bilgiler çerçevesinde AE2 denizaltısının son 1 adet torpidosu bulunmaktaydı. AE2 denizaltı mürettebatından John Harrison Wheat günlüğünde 29 Nisan günü Stoker'ın iki torpido ateşlediğini iddia etmektedir. Wheat, torpidolar ateşlendikten sonra da denizaltıda son bir adet torpido kaldığını iddia eder. Ancak Stoker'ın verdiği bilgiler dahilinde bu durumda AE2 denizaltısının torpidolarının bitmesi gerekmektedir. Bkz. White, *a.g.e.*, s.157. Çanakkale Boğaz Komutanlığı'nın hazırladığı kitapta AE2 denizaltısının Marmara Denizi'ndeki harekât süreci şu şekilde anlatılmıştır; 25 Nisan günü saat 07.30'da AE2 denizaltısı, Kilya açıklarında demirlemiş olan Turgut Reis gemisine saldırdı, ancak bu saldırıdan herhangi bir başarı sağlanamamıştır. 26 Nisan'da saat 04.00'da Turgut Reis'e tekrar hücum eden AE2 denizaltısı bu saldırısında da sonuç alamamıştır. 27 Nisan günü ise Kütahya torpidobotu eşliğindeki Barbaros Hayreddin gemisine bir torpido atmasına rağmen hedefini vuramamıştır. İlerleyen saatlerde AE2 denizaltısı, Yarhisar destroyerine de bir saldırıda bulundu. Bu saldırıda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 28 Nisan günü AE2 denizaltısı, Muavenet-i Milliye gemisi refakatinde dört gemilik bir konvoya saldırı düzenlemiştir. Bu saldırıdan da başarı elde edememiştir. 29 Nisan'da AE2 denizaltısı, bir torpidobot ve üç nakliye gemisinden oluşan bir konvoya saldırmıştır. Bu saldırının da sonucu başarısızlık olmuştur. Bkz. Çanakkale Boğaz Komutanlığı (Hazırlayan), *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2008, ss.8-9.

ardından denizaltı rotasını İstanbul'a çevirdi. İstanbul'a doğru yol alırken Boğazı yeni geçen E14 denizaltısı ile karşılaştı. İki denizaltı kumandanları arasında yapılan kısa konuşmanın ardından E14 denizaltı kumandanı Boyle, AE2 denizaltısının İstanbul'a gitmekte olduğunu öğrendi. Boyle, amiralden emir alınıncaya kadar beklemenin daha uygun olacağını söyledi. Denizaltılar ertesi sabah aynı yerde saat 10'da buluşmak üzere ayrıldı⁸⁶.

30 Nisan sabahı AE2 denizaltısı buluşma noktasına vardığında E14 denizaltısını buluşma noktasında göremedi⁸⁷. Buluşma noktasında beklerken AE2 denizaltısı bir torpido gemisinin kendisine yaklaşmakta olduğunu gördü. Torpido gemisinin denizaltıyı görmemesi için Stoker dalış emri verdi. Denizaltı dalışa geçtikten bir süre sonra bilinmeyen bir nedenden ötürü denizaltının burnu yükselmeye başladı. Bu süreçte denizaltının kontrolünü ele geçirme girişimleri başarısız oldu. Dalış dümenleri denizaltıyı paralel pozisyona getiremediği için yükselmesine engel olamadı. Stoker periskopla çevresine baktığında kendisine ateş eden bir torpido gemisi gördü. Stoker'ın tekrar dalış emri vermesi üzerine denizaltı tekrar su altına daldı. Bu sefer denizaltıyı 50 fit derinlikte sabitlemek için tanklar arasındaki su aktarımı durdurulsa da denizaltının hızla batması durdurulamadı. Kontrolden çıkan denizaltı yapılan tüm müdahalelere rağmen hızla batmaya devam etti. AE2 denizaltısının su altında inebileceği son değer 100 fitti. Stoker, denizaltının 100 fitten daha derine indiğini anılarında belirtmiştir. Denizaltının hızla batmaya devam etmesi üzerine Stoker tekrar yükselme emri verdi. Tanklardaki sular hızla boşaltıldı ve hafifleyen denizaltı hızla yükselmeye başladı. Kısa bir sürede denizaltı tekrar su üzerine çıktı. Stoker bu süreçte tankların işlemini izlerken başka bir subay da periskopla denizaltının etrafını gözlemekteydi. Subay, torpido gemisinin etraflarında döndüğünü ve bir gambotun da kendilerine yaklaştığını gördü. Stoker, torpidobotun kendilerine iki torpido gönderdiğini ancak iskaladıklarını anılarında belirtmiştir. Stoker, bir kez daha dalış emri verdi. Denizaltı hızla su altına batmaya başladı ancak denizaltının kontrol etme çabaları yine başarısızlıkla sonuçlandı. Stoker yaşanan bu anları anılarında şu şekilde dile getirmiştir: *"Yumurtalar, ekmekler, her çeşit yemek, bıçaklar, çatalar, tabaklar astsubayların yemekhanesinden devrilerek her yere saçılıyordu. Düşebilecek her şey düşmüştü. Ayakta bile duramayan mürettebat tutunabilecek her yere tutunmaya çabalıyor; borulara, vanalara, göstergelere tutunup işlerine devam etmeye çalışıyorlardı"*⁸⁸. Denizaltının batmasının sabitlenememesi üzerine Stoker, tekrar su üstüne çıkma emri verdi. Denizaltının yüzeye çıkmasıyla makine dairesinden bir patlama sesi duyuldu ve makine dairesinden dumanlar çıkmaya başladı. Denizaltında açılan deliklerin deniz seviyesinin üstünde olması nedeniyle denizaltının tekrar su altına dalması imkânsız

86 Stoker, *a.g.e.*, ss.134-135.

87 E14 denizaltısının seyir kaydında saat 09.50'de su üstüne çıktığında AE2 denizaltısını gördüğü yer alır. Saat 10.45'te E14 denizaltısı bir Türk gambotu tarafından görülmesi nedeniyle su altına dalmıştır. White, *a.g.e.*, ss.148-149.

88 Stoker, *a.g.e.*, s.138.

hale geldi. Stoker, denizaltının Türk kuvvetlerinin eline geçmemesi için AE2 denizaltısını batırma kararı aldı. Bir subayla beraber denizaltıyı batırmak için gerekli işlemleri yapmaya başlayan Stoker bu sırada tüm mürettebatın güverteye çıkıp suya atılmasını emretti. Denizaltıyı batırmak için gerekli işlemler yapıldıktan sonra subay ile Stoker da denizaltının güvertesine çıkıp denize atıldı. AE2 denizaltısı kısa sürede denizin derinliklerine doğru son yolculuğuna başladı⁸⁹. AE2 denizaltısının nasıl battığını Suckling⁹⁰ de Stoker'ın hikayesine paralel anlatmaktadır. AE2 denizaltı mürettebatından Wheat de anılarında torpidobotunu gördüklerinde hemen su altına daldıklarını ancak kısa bir süre sonra denizaltında bir sorun olduğunu anlaşıldığını belirtir. Wheat balast tankının su dolu olduğunu ve bu tankın vanalarına dokunulmamasına rağmen nasıl dolduğunu bir muamma olduğunu söyler. Bu olayı açıklama yolunda da suyun bu tanka sızmış olabileceğini belirtir. White eserinde Wheat'ın açıklamasına yaptığı yorumda denizaltının yoğun bir akıntıya girmesinin ardından bu tankın acil önlem olarak su ile doldurulmuş olabileceğini söyler⁹¹. Stoker Deniz Kuvvetlerine verdiği raporda E11 denizaltısının 1914 yılında benzer bir olay yaşadığını belirtir. E11 denizaltısının hiçbir neden yokken bir anda yükseldiğini düşman gemilerini görmeleri nedeniyle denizaltıyı hemen suyun altına daldırdıklarını ve sığ sularda olmaları nedeniyle dipte tehlikenin geçmesini beklediklerini anlatır. Stoker, eğer ateş altında olmasalardı yaşanan durumu atlayabileceklerini de rapora ekler⁹².

Sultanhisar torpidobotunun Kaptanı Rıza Bey ise AE2 denizaltısının batırılış hikayesini daha farklı anlatmaktadır. Sultanhisar torpidobotu Marmara Denizi'nde denizaltı arayan gemilerdendi. Kaptan Rıza'ya İstanbul'dan gelen resmi emir: "*Basra torpidosu sizin yerinizi alacaktır. Rumeli sahilini takiben hemen İstanbul'a dönünüz*"⁹³ şeklindeydi. Verilen emir üzerine Sultanhisar İnebolu'dan ayrılarak İstanbul'a doğru yola çıktı. Gelibolu'dan uzaklaşıldıktan sonra Kaptan Rıza Bey ikinci kumandanına Karaburun'a gitme emri verdi. Bunun üzerine Sultanhisar torpidobotu Karaburun'a doğru yol almaya başladı. Kaptan Rıza Bey Karaburun tarafında denizaltı arayacaklarını mürettebatına bildirdi.

89 *A.g.e.*, ss.135-140. Stoker, raporunda AE2'nin batış saatini 10.45 olarak vermektedir. Jose, *a.g.e.*, s.247. Karakol görevince bulunan Zuhaf korveti 10.45'te Sultanhisar torpidobotunu Hora Feneri açıklarında gördüğünü 10.50'de Sultanhisar'ın AE2'nin üzerine ateş ettiğini gözlemlemiştir. Bal, *a.g.e.*, s.91.

90 Charles Suckling anılarında sabah saat 10'da E14 denizaltısı ile buluşma noktasında Türk gemisiyle karşılaştıklarını yazmıştır. Bunun üzerine Stoker'ın dalış emri verdiğini ve yapılan birçok denemeye rağmen denizaltının kontrolünü sağlayamadıklarını anlatmıştır. Birkaç kez tekrarlanan dalış denemelerinde denizaltının kontrolünü sağlayamadıklarını ve sonunda makine dairesinden vurduklarını ve tekrar dalış yapmalarının imkânsız olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Stoker ve subayların denizaltıyı batırmak için gerekli işlemleri gerçekleştirdiklerini söylemiştir. Suckling suya atladıkları sırada karşılarında iki torpido botu olduğunu belirtmiştir. AWM: RCDIG0001112, 3DRL/6226, Suckling, Memoir.

91 White, *a.g.e.*, ss.152-153.

92 Jose, *a.g.e.*, ss.247-248. White, *a.g.e.*, s.153.

93 Rıza, *a.g.e.*, s.27.

Güverteye gözcüler yerleştirilmesini ve kömürlerin ocaklar önüne konulmasını da sözlerine ekledi. Sultanhisar torpidobotu mürettebatı Kaptan Rıza Bey'in emirlerini yerine getirdikten sonra denizaltı aramaları başladı. Bir süre sonra AE2 denizaltısının görünmesi üzerine Kaptan Rıza Bey, İngiliz kömürlerinin yakılmasını emretti. Sultanhisar torpidobotu hızla denizaltıya yaklaşmaya başladı. Bu sırada denizaltı bir süreliğine gözden kayboldu. Sultanhisar torpidobotu mürettebatı denizaltıyı bulmak için denizi dikkatle taradı. Kısa bir süre sonra denizaltının periskobunun görülmesi üzerine denizaltıya ateş açıldı. Ancak denizaltının periskopunun tekrar gözden kaybolması üzerine Kaptan Rıza Bey, 20 dakika boyunca bölgede denizaltıyı aradıklarını anılarında anlatmıştır. 20 dakikalık arayış sonrasında denizaltının tekrar su üstüne çıkmasıyla Sultanhisar torpidobotu yönünü denizaltıya doğrulttu ve ateş etmeye başladı. Bu sırada denizaltının Sultanhisar torpidobotuna bir torpido gönderdiğini ve Kaptan Rıza Bey gemisini bir dümen manevrası ile torpidodan kurtardığını anılarında anlatmıştır. Sultanhisar torpidobotunun elinde iki adet torpido bulunmaktaydı. Kaptan Rıza Bey denizaltıyı torpido ile vurmaya karar vermesi üzerine torpidoların hazırlanmasını söyledi. Kısa bir süre sonra kendilerine bir torpidonun daha geldiğinin fark edilmesi üzerine Kaptan Rıza Bey, tekrar torpidodan da zarar görülmeden gemisini kurtardı⁹⁴. Uygun pozisyonu yakalayan Sultanhisar torpidobotu, denizaltıya bir torpido göndermek istese de barut ateşlemeli fünyenin ateş almaması nedeniyle torpido atılamadı. Bu sırada denizaltı tekrar su altına daldı. Sultanhisar torpidobotu mürettebatı bir kez daha denizde denizaltıyı aramaya başladı. Kaptan Rıza Bey, bu dakikaları anılarında şu şekilde ifade etmiştir: *"Saat 10'u geçiyordu. Yarım saatten beri denizaltı gemisi hiçbir eseri hayat göstermiyordu. Tezathlı birçok fikirler kafamda yer alıyordu. Acaba kaçtı mı? diyordum. Eğer kaçsaydı ne yapardım? Kendimi ve askerlerimi ne suretle teselli edebilirdim. Öyle bir ruhi halete düşmüştük ki ya o bizi ya biz onu mahvoetmeliydik. Bu mücadelenin yarım kalması, bize olduğu kadar, onlara da şüphesiz büyük bir acı verecekti"*⁹⁵. Bir zaman sonra denizaltının tekrar su üstüne çıktığı ve Tekirdağ istikametine doğru gittiği mürettebat ve Kaptan Rıza Bey tarafından görüldü. Sultanhisar torpidobotu zaman kaybetmeden takibe başladı ve takip sırasında top ateşini sürdürmeye devam etti. Kaptan Rıza Bey denizaltının top darbelerinden etkilenmediğini fark edince ikinci torpidonun gönderilmesi emrini verdi. Torpido denizaltına gönderildi ancak ıskaladı⁹⁶. Sultanhisar torpidobotu takibini sürdürmeye devam ettiği sırada Kaptan Rıza Bey, denizaltını eski deniz muharebelerinde uygulanan bir taktik ile mahmuzlayarak yani gemisinin baş

94 Stoker'ın anıları ve raporunda AE2 denizaltısının Sultanhisar torpidobotuna attığı torpidolar hakkında bilgi bulunmamaktadır.

95 Rıza, a.g.e., s.37.

96 AE2'nin mürettebatından Albert Knaggs da Sultanhisar'ın AE2'ye attığı torpidoları doğrulamaktadır. Günlüğünde *"Sultanhisar, içinde bir Alman subayın bulunduğu botu bizi almak üzere yaklaştırdı, fakat botla aramızda beş karış mesafe vardı. Biz de bota doğru yüzdük. Bota bindiğimizde torpido kovanlarının boş olduğunu fark ettik. İngilizce bilen Alman denizci bize ateş açıldığını fakat isabet etmediğini söyledi"* sözleriyle anlatmıştır. Bal, a.g.e., s.101.

tarafıyla çarparak batırmayı düşündü. Çarpışma için gerekli hazırlıklar yapıldı. Bu hazırlıklar sırasında Kaptan Rıza Bey, Karaburun taraflarında denizaltı arayan Zuhaf gambotuna ve Rumeli Sahili Hora dolaylarında bulunan Aydın Reis gambotuna yapılacak çarpışma sonrasında suya düşecekleri toplamak ve başka yardımları olabileceği gerekçeleriyle işaret verilmesini söyledi. Ancak gemiler Sultanhisar torpidobotunun işaretlerini görmedi. Denizaltının tekrardan su üstüne çıkmasıyla Kaptan Rıza Bey Sultanhisar torpidobotunu denizaltının üzerine çevirdi ve süratle üzerine doğru ilerlemeye başladı. Kaptan Rıza Bey saat tam on bire on varken Sultanhisar torpidobotu ile AE2 denizaltısının kış tarafına çarptı. Çarpışmanın ardından Kaptan Rıza Bey denizaltının yakınında mürettebatı kurtarmak amacıyla bekledi. Kaptan Rıza Bey, denizaltı mürettebatını bekledikleri sırada AE2 denizaltısının kulesine bir askerin İngiltere İmparatorluğu bayrağını çekmeye başladığını ve denizaltı mürettebatının gömlek ve şapkalarını sallayarak teslim olduklarını belirten işaretler yaptıklarını söyledi. Ayrıca Kaptan Rıza Bey, suya atlayan mürettebatı Sultanhisar torpidobotunun güvertesine aldıklarını ve denizaltının yavaş yavaş batmaya başlaması üzerine AE2 denizaltısından en son çıkan subaylarından birinin suya atlamadan İngiltere İmparatorluğu bayrağını selamladığını söyler. *“Vatan sevgisinin bu güzel tecellisi, hepimizi mütehassis etmişti. Hepimiz mağlup düşmanın karşısında aynı hürmet hissini duyarak namağlup armadanın sulara karışan bayrağını selamlıyorduk”*⁹⁷. Sultanhisar torpidobotu, AE2 denizaltısının üçü subay, yirmi dokuzu er olan mürettebatının tümünü esir aldı ve esirlerini önce Gelibolu’ya ardından İstanbul’a götürdü⁹⁸.

30 Nisan’da Zuhaf korveti Süvarisi Tahir Bey’in saat 13.20’de Bahriye Nezaretî’ne gönderdiği telgrafta, saat 11.00’da Sultanhisar’ın düşman denizaltısı takip ettiğini gördüğünü bu nedenle Sultanhisar’ın yanına gittiğini belirtti. Denizaltına iki gemi tarafından ateş edildiğini, denizaltında meydana gelen bir patlama sonucu da mürettebatının teslim olduğunu yazdı. Sultanhisar’ın tüm mürettebatının kurtarıldıktan sonra denizaltının battığını bildirdi. Tahir Bey denizaltının battığı yerin koordinatlarını da Bahriye Nezaretine verdi. Kaptan Rıza Bey saat 16.40’ta Bahriye Nezaretine gönderdiği telgrafta, sabah saat 9.00’da bir denizaltı gördüğünü, iki saat süren mücadele sonrasında denizaltıyı batırdığını ve denizaltının tüm mürettebatının esir alınarak Gelibolu’ya gidildiğini bildirdi. Beşinci Ordu Kumandanlığının emri üzerine de İstanbul’a gidileceğini söyledi⁹⁹.

97 A.g.e., s.45.

98 A.g.e., ss.29-45. Karargâh-ı Umumi İstihbârât Şubesi Müdürü Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Seyfi Bey’in 1 Mayıs 1915 tarihli raporunda AE2 denizaltısının birkaç gün önce Marmara Denizi’ne girme teşebbüsü sırasında batırıldığı ve 3 subay ile 29 erin esir alındığı bilgisi yer almıştır. Seyfi Bey, 5 Mayıs 1915 tarihli raporunda ise AE2 denizaltısının batırılma tarihini 29 Nisan olarak vermiştir. Seyfi Bey, Matbûât Müdüriyet-i Umumiyesi’ne gönderdiği 15 Ağustos 1915 tarihli yazısında AE2 denizaltısının batırılma tarihinin 30 Nisan olduğunu yazmıştır. Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005, ss.90, 97, 223.

99 Bal., a.g.e., ss.104-105.

Umumi Karargâh 1 Mayıs tarihinde AE2 denizaltısının batırıldığı ve mürettebatının esir alındığına dair resmi tebliği yayınladı¹⁰⁰. Türk radyo yayınlarında AE2 denizaltısının batırılması ile ilgili haberleri başlarda İngiliz Deniz Kuvvetleri propaganda olarak görmesi nedeniyle önem vermedi. AE2 denizaltısının batırılması ile ilgili ilk resmi haber Hollandalı kaynaklar aracılığı ile Londra'daki Avustralya Deniz Temsilcisi'ne (Australian Naval Representative) yapıldı. Londra'daki Avustralya temsilcisi de edindiği bilgileri 15 Mayıs 1915'te Melbourne'de bulunan Donanma Ofisi'ne (Navy Office) bildirdi. 25 Mayıs 1915 tarihinde de İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi, AE2 denizaltısının batırıldığını ve üç subayı ile yirmi dokuz mürettebatın esir alındığı bilgisini teyit etti¹⁰¹.

AE2 denizaltısının batmasıyla ilgili haberler Avustralya basınında ancak Mayıs ortalarında yer almaya başladı. Basında yer alan ilk haberler de Türk kuvvetlerinin Marmara Denizi'nde Avustralya denizaltısı AE2'yi batırıldığı ve üç subay ile yirmi dokuz mürettebatının da esir alındıklarının iddia edildiği üzerinedir¹⁰². Basında yer alan bu haberlerin ortak noktası bu haberlerin bir iddia olduğu ve bu iddianın da resmi olarak doğrulanmadığıdır. 13 Mayıs günü de Avustralya basınında yer alan haberlerde AE2 denizaltısının batırılması ile ilgili resmi bir açıklamanın yapılmadığı bilgisi verilmektedir¹⁰³. The Register gazetesi "The Great War" başlıklı haberinde Türklerin AE2 denizaltısını batırdıklarını iddia etmesinin Avustralyalılar için bir şok olduğu ve resmi onay veya inkarın gelmesini merakla beklediklerini yazmaktadır. Haberin devamında verilen bilgilerin doğru olması durumunda Avustralya'nın yas tutmasına neden olacağı ancak bu tür kayıpların savaşın doğal seyrinde beklenmesi gerektiğinin de altı çizilmektedir¹⁰⁴. The Port Pirie Recorder and North Western Mail isimli gazete "The War" başlıklı haberinin "Australia's Submarine" alt başlıklı haberinde AE2 denizaltısının batırıldığının doğrulandığı yer almaktadır¹⁰⁵. 19 Mayıs tarihine kadar çıkan haberlerde resmî açıklama yer almamakla beraber hemen hemen tüm haberlerde AE2 denizaltısının batırıldığının iddia edildiğinin bunun resmi makamlar tarafından doğrulanmadığının altı çizilmeye devam edilmektedir¹⁰⁶. The Sun gazetesinin 19 Mayıs tarihli haberinde Avustralya denizaltısının batırıldığının resmi makamlar tarafından doğrulandığı yer almaktadır¹⁰⁷. Ancak hâlâ bazı gazeteler haberin doğrulanmaya ihtiyacı olduğu ya da resmi makamlar tarafından bilgi gelmediği ile ilgili haberler vermeye devam etmiştir¹⁰⁸.

100 A.g.e., s.106.

101 White, a.g.e., s.164.

102 The Sun, The War, 12 May 1915. The Herald, Submarine AE2 Reported Sunk, 12 May 1915. The Evening Star, Australian Submarine, 12 May 1915.

103 The Daily Advertiser, The Western Front, 13 May 1915. The Daily Telegraph, Gallipoli, 13 May 1915. The Argus, The Dardanelles, 13 May 1915.

104 The Register, The Great War, 13 May 1915.

105 The Port Pirie Recorder and North Western Mail, The War, 13 May 1915.

106 The Age, Australian Submarine, 14 May 1915. The Sydney Morning Herald, The AE2, 14 May 1915. The Australasian, Australian Submarine, 15 May 1915. The Observer, Australian Submarine, 15 May 1915.

107 The Sun, The AE2, 19 May 1915.

108 The Register, Submarine AE2, 19 May 1915. The Herald, Submarine AE2, 19 May 1915.

Sonuç

Savaştan birkaç yıl önce kurulmuş Avustralya Kraliyet Donanmasının denizaltısı olan AE2'nin Çanakkale Boğaz'ını geçen ilk denizaltı olması oldukça önemli bir başarıdır. Eğer AE2 denizaltısı boğazı başarılı bir şekilde geçemeseydi muhtemelen itilaf donanması başka bir denizaltısını daha riske atmayı düşünmeyecekti. Bu nedenle AE2 denizaltısının en büyük başarısı Boğaz'ın denizaltı ile geçilebileceğinin mümkün olduğunu göstermesiydi. AE2 denizaltısı Boğazı geçmesinde gösterdiği başarıyı Marmara Deniz'inde gösterememiştir. Türk ve yabancı kaynaklar birlikte incelendiğinde AE2 denizaltısının Marmara Denizi'nde gerçekleştirdiği saldırılar üzerinde bir fikir birliği bulunmasa da kaynakların ortak noktası denizaltının birçok gemiye saldırmasına rağmen bu saldırılar sonucunda önemli bir başarı elde edemediği üzerinedir.

AE2 denizaltısının Marmara Denizi'nde görünmesiyle beraber İtilaf kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'na çıkarma yaptığı kritik bir zamana denk gelmesi AE2 denizaltısının bölge güvenliği için büyük bir tehdit oluşturarak Marmara'daki deniz trafiğinin azalmasını sağlamıştır. AE2 denizaltısı Çanakkale Boğazı'na girdiği 25 Nisan ile Türk donanması tarafından batırıldığı 30 Nisan tarihleri arasında Marmara Deniz'inde birçok gemiye saldırı düzenlemiştir. Bu durum Türk donanmasından birçok geminin denizaltı avına çıkmasına neden olmuştur. 30 Nisan günü AE2 denizaltısı İngiliz denizaltısı E14'ü beklediği sırada Sultanhisar torpidobotu ile karşılaşmıştır. AE2 denizaltısı, Sultanhisar torpidobotu ile girdiği mücadele sonucunda Marmara Denizi'nde batmıştır. Bu şekilde AE2 denizaltısı, Türk donanmasının I. Dünya Savaşı'nda batırıldığı ilk denizaltı olmuştur.

AE2 denizaltısı ve Sultanhisar torpidobotu arasındaki mücadele ile ilgili en önemli kaynaklar AE2 denizaltısı kumandanı Stoker'ın anıları ile Sultanhisar torpidobotu kumandanı Rıza Bey'in anılarıdır. Anılar yaşanan olayı iki farklı bakış açısından vermesi ve birbirlerinin anlatımlarındaki boşluğu doldurması bakımından da oldukça değerlidir. Stoker ve Rıza Bey anılarını I. Dünya Savaşı'nın bitiminden yıllar sonra yazdıkları için anlatımlarında eksikler ya da hatalı bilgilerin de olabileceği göz ardı edilmemelidir. Yine de yaşanan mücadele ile ilgili resmi evrakların az olması ve AE2 denizaltısının batarken birçok evrakı da beraberinde götürmesi iki kumandanın anılarını yaşanan mücadele hakkında önemli kaynaklar haline getirmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

Public Record Office [Kamu Kayıtları Ofisi], (PRO)

The Australian War Memorial [Avustralya Savaş Anıtı], (AWM)

The National Archives of Australia [Avustralya Ulusal Arşivi], (NAA)

II. Yayımlanan Arşiv Belgeleri

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005.

III. Resmi Yayınlar

Colonial Conference 1907: Minutes of Proceedings of the Colonial Conference 1907, His Majesty's Stationery Office, London, 1907.

Commonwealth of Australia Parliamentary Debates Session 1903 Vol. XVI, Government Printer for the State of Victoria, Australia, 1903.

Commonwealth of Australia Parliamentary Debates Session 1907-8 Vol.XLII, Government Printer for the State of Victoria, Australia, 1908.

IV. Süreli Yayınlar

Sunday Times

The Advertiser

The Age

The Argus

The Australasian

The Daily Advertiser

The Daily Standard

The Daily Telegraph

The Evening Star

The Herald

The Mercury

The Observer

The Port Pirie Recorder and North Western Mail

The Register

The Sun

The Sydney Mail

The Sydney Morning Herald

The Telegraph

The West Australian

V. Kitaplar

ATABEY, Figen, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

ASPINALL-OGLANDER, Cecil Faber, *Military Operations Gallipoli Vol.I*, William Heinemann, London, 1935.

BAL, Nurcan (Hazırlayan), *Marmara'da Denizaltı Avı Sultanhisar ve Stoker'ın Denizaltısı AE2*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2006.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VIII nci Cilt Deniz Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

BEAN, C.E.W., *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.I The Story of Anzac: The First Phase of the Gallipoli Campaign May 4, 1915*, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1941.

BRENCHLEY, Fred & Elizabeth, *Stoker'ın Denizaltısı*, (çev. Pervin Yanıkkaya), Ayhan Matbaası, İstanbul, 2003.

CHATTERTON, E. Keble, *Dardanelles Dilemma the Story of the Naval Operations*, Rich & Cowan, London, 1935.

CHURCHILL, Winston S., *The World Crisis 1915*, Thornton Butterworth Limited, London, 1927.

Çanakkale Boğaz Komutanlığı (Hazırlayan), *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2008.

- EDWARDS, Kenneth, *We Dive at Dawn*, The Reilly & Lee Co., Chicago, 1941.
- FIELD, Cyril, *The Story of Submarine From the Earliest Ages to the Present Day*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1908.
- Fleets of the World 1915*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1915.
- FRAME, Tom, *No Pleasure Cruise the Story of the Royal Australian Navy*, Allen & Unwin, Australia, 2004.
- FYFE, Herbert C., *Submarine Warfare Past and Present*, E. Grant Richards, London, 1907.
- HALL, H. Duncan, *Commonwealth a History of the British Commonwealth of Nations*, Van Nostrand Reinhold Company, London, 1971.
- HAMILTON, Ian, *Gelibolu Hatıraları 1915*, (çev. Mehmet Ali Yalman - Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006.
- JAMESON, William, *Submariners V.C.*, Periscope Publishing Ltd., Penzance, 2004.
- JOLL, James, MARTEL, Gordon, *Birinci Dünya Savaşı Neden Çıktı?*, (çev. Orhan Dinç Tayanç), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2016.
- JOSE, Arthur W., *Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol. IX The Royal Australian Navy*, Angus and Robertson Ltd., Sydney, 1941.
- KEYES, Roger, *The Naval Memories of Admiral of the Fleet Sir Roger Keyes the Narrow Seas to the Dardanelles 1910-1915*, Thornton Butterworth, London, 1934.
- LANGENSIEPEN, Bernd, GÜLERYÜZ, Ahmet, *The Ottoman Steam Navy 1828-1923*, Conway Maritime Press, Londra, 1995.
- LOW, A. M., *The Submarine at War*, Sheriadan House, New York, 1942.
- PATTON, George S., *Gelibolu Savunması*, (çev. İsmail Hakkı Yıldız), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017.
- Rıza Bey Kaptan (Anlatan), Bahadır Dülger (Yazan), *A.E.2 Denizaltı Gemisini Marmara'da Nasıl Batırdım*, Akca Basımevi, İstanbul, 1947.
- SCOTT, Ernest, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.XI Australia During the War*, Angus and Robertson Ltd., Sydney, 1941.
- STOKER, H. G., *Straws in the Wind*, Herbert Jenkins Limited, London, 1925.
- WHITE, Michael, *Australian Submarines a History Vol.I*, Australian Teachers of Media, St Kilda West, 2015.

VI. Makaleler

CRAWLEY, Rhys, "The Dardanelles as a Joint Operation", *The War at Sea: 1914-18*, ed. Andrew Forbes, Sea Power Centre, Australia, 2015, ss.95-102.

HOOPEr, Meredith, "The Naval Defence Agreement of 1887", *Australian Journal of Politics and History*, Vol.14, Issue1, 1968, ss.52-74.

GORDON, Donald C., "The Admiralty and Dominion Navies, 1902-1914", *The Journal of Modern History*, Vol.33, No.4, 1961, ss.407-422.

VII. İnternet Kaynakları

<https://www.awm.gov.au/media/press-releases/hmas-ae1>

<https://www.navy.gov.au/hmas-ae2>

Extended Abstract

Australia was protected by the Royal Navy when it was a British colony. The colonies of Australia united in 1901 to form the Commonwealth of Australia that brought up the issue of the defence of Australia. There were two opposite views in Australia while Britain was in favour of maintaining the current situation. Some wanted the protection of the Royal Navy to continue, while others wanted Australia to have a navy of its own. After long negotiations, Britain allowed the Australian government to establish its own navy, but it caused a new problem. What kind of ships would be in the Australian navy? William Rooke Creswell, a Royal Navy officer who had spent many years in the defence of Australia, thought that submarines were not effective in defence of Australia. On the other hand, Australian Prime Minister Alfred Deakin drew attention to the order of submarines. Discussions on the ordering of submarines continued for a period of time. The Australian government ordered new ships in 1909, but they did not take any action in ordering submarines. Muirhead Collins, the representative of Australia in England, stated in his letter written in October 1910 that England was waiting for an answer from the Australian government regarding the submarine order. Thereupon, the decision-making process began on submarine order. The Australian government officially ordered two E-class submarines in November 1910. After the Australian government placed the order, it requested the submarines to be prefixed with the letter "A" to represent Australia. This request was accepted by Britain and the submarines were named "AE1" and "AE2". On 10 July 1911, King George V named the Australian navy as Royal Australian Navy (RAN). In this way, the foundation of RAN became official. It was agreed that in peacetime within Australian territorial waters, the Australian government would control the RAN. If the Australian government wanted to send its navy outside of its territorial waters, it would liaise with the Royal Navy and the British Foreign Office.

The crews of the submarines were a mix of the Royal Navy and the RAN. Henry Hugh Gordon Dacre Stoker of the Royal Navy was selected to command the submarine AE2 and was appointed on 7 November 1913. AE2 submarine was delivered to the crew on 6 February 1914. The submarines arrived in Sydney on 24 May which was widely appeared in the Australian press. The Australians also came to the port to welcome the submarines. The Australian Ministry of Defence

was pleased both with their new submarines and with the positive response and praise from the Australian public and press to the submarines. Mutual congratulatory letters and telegrams were sent between official institutions.

On 5 August 1914, a telegram came to Australia announcing the start of the war with Germany. Copies of the telegram were sent to the Prime Minister and the Minister of Defence. At a press conference, Australian Prime Minister Joseph Cook officially announced to newspaper representatives that a war had begun between the British Empire and Germany. After the start of the war, the Australian government stated that RAN would be able to send anywhere Britain pointed at. The British government welcomed this offer.

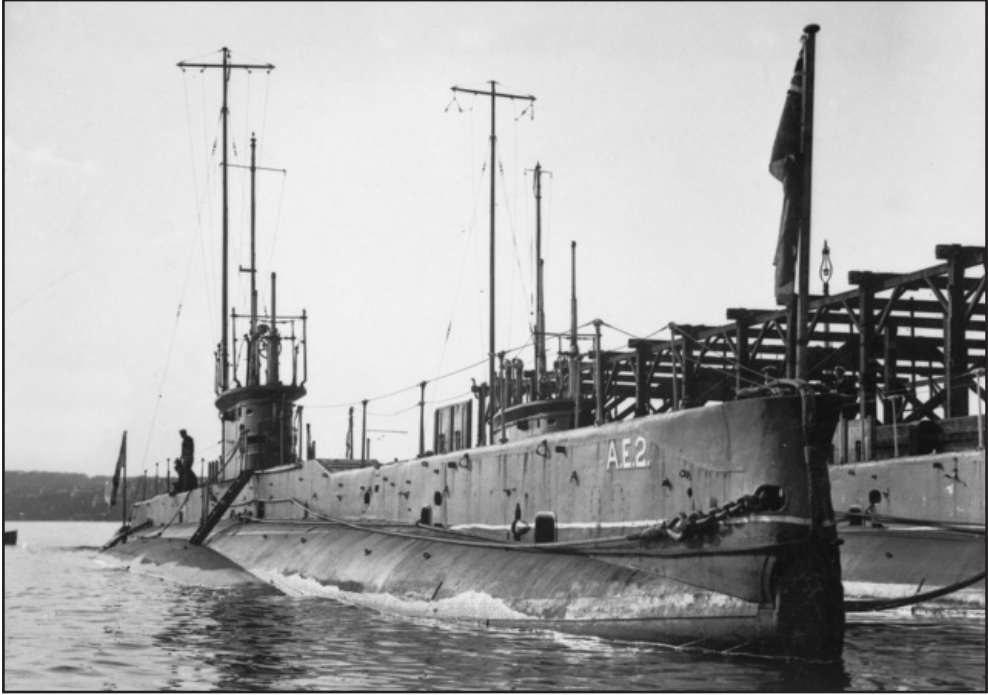
The AE2 submarine joined the allied fleet in the Aegean Sea on 5 February 1915, with 3 British and 2 French submarines under the command of Commodore Roger Keyes. The AE2 submarine was given a patrol task off the Dardanelles. It went on its first patrol in the region on 6 February. The allied navy launched an attack on 18 March to cross the Dardanelles. The mission of the submarines during the operation was to attack the Yavuz and Midilli cruisers if they appeared. Since the AE2 submarine was in Malta to be repaired, it did not take part in the operation on 18 March attack.

After the failure of 18 March attack, the allied powers attached great importance to the passage of the Dardanelles by submarine. The interruption of the maritime supply route would weaken the defence of Turkish forces. For this purpose, Commodore Roger Keyes held a meeting with submarine commanders on 14 April in Lemnos. Since Stoker was in Malta for the repair of the AE2 submarine, he could not attend the meeting in Lemnos. After the AE2 submarine arrived in Lemnos, Admiral de Robeck held a meeting with the AE2 submarine command officers. Admiral de Robeck assigned the AE2 submarine the task of crossing the Dardanelles.

On the morning of 24 April, the AE2 submarine set out to cross the Dardanelles, but due to the inoperative diving mechanism, it returned to the base shortly after departure and it was repaired. On the morning of 25 April, the AE2 submarine set out again to cross the Dardanelles. When the periscope of the submarine was noticed by the watchtowers, he was fired on several times. At the same time, mine lines and ships looking for submarines gave the AE2 submarine a difficult process. Despite all these difficulties, the AE2 submarine managed to cross the strait and became the first submarine to do so. After the AE2 submarine reached the Sea of Marmara, the Turkish navy started submarine hunting in the Sea of Marmara. Although the AE2 submarine attacked many Turkish ships during its five days in the Sea of Marmara, it did not achieve any significant success. The AE2 submarine was sunk by the Sultanhisar torpedo boat on 30 April.

EKLER

Fotoğraf 1: AE2 denizaltısı

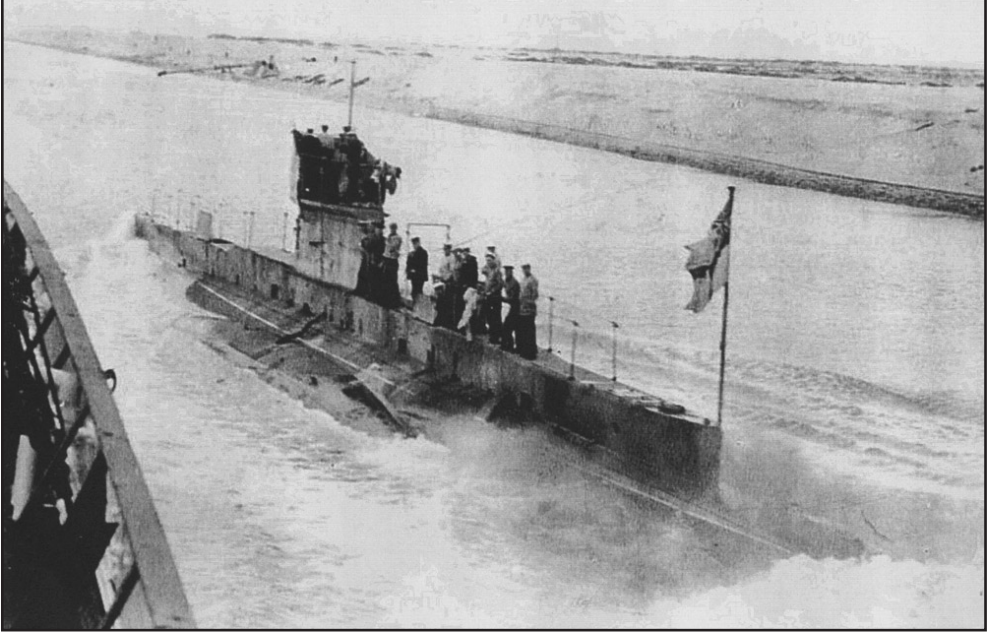

Fotoğraf 2: AE2 mürettebatı soldan sağa: arka sıra: Wheat, G. Todd, Kerran, Guy, Charles George Suckling, Trask, Bray, Able Seaman Reuben Mitchell, Wishart; orta sıra: Dennis, Knaggs, Peddie, Wilson, Cheater, Nicholls, Jarman, Jenkins, Hitchcock. Ön sıra: Gilbert, Gibson, Bell, Broomhead, Stoker, Haggard, Abbott, Marsden, Kinder.

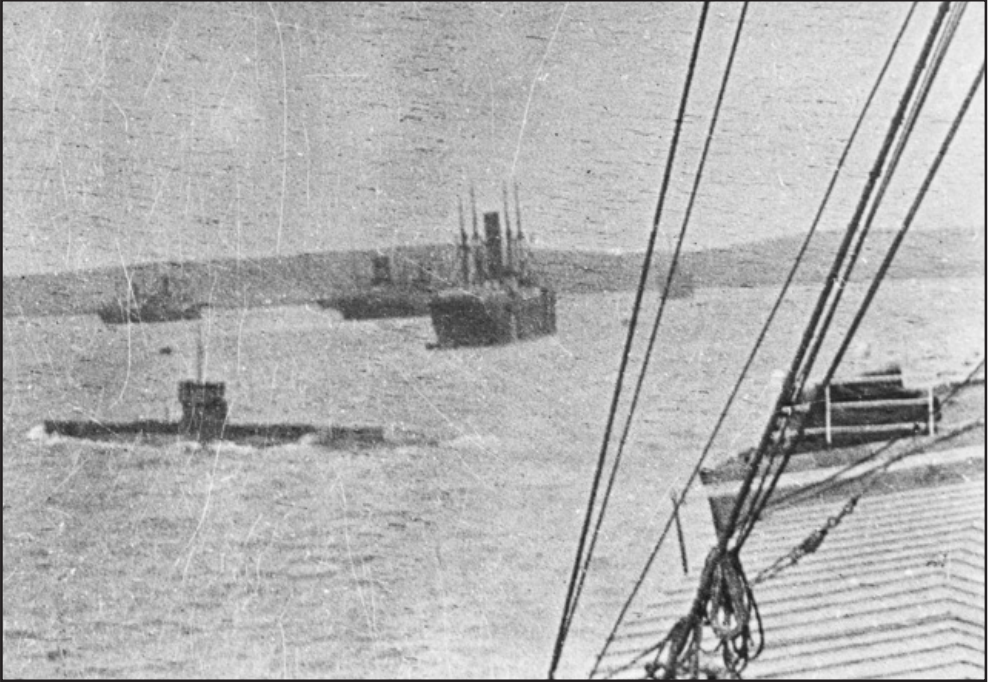

Fotoğraf 3: AE2 Süveyş Kanalı'ndan geçerken

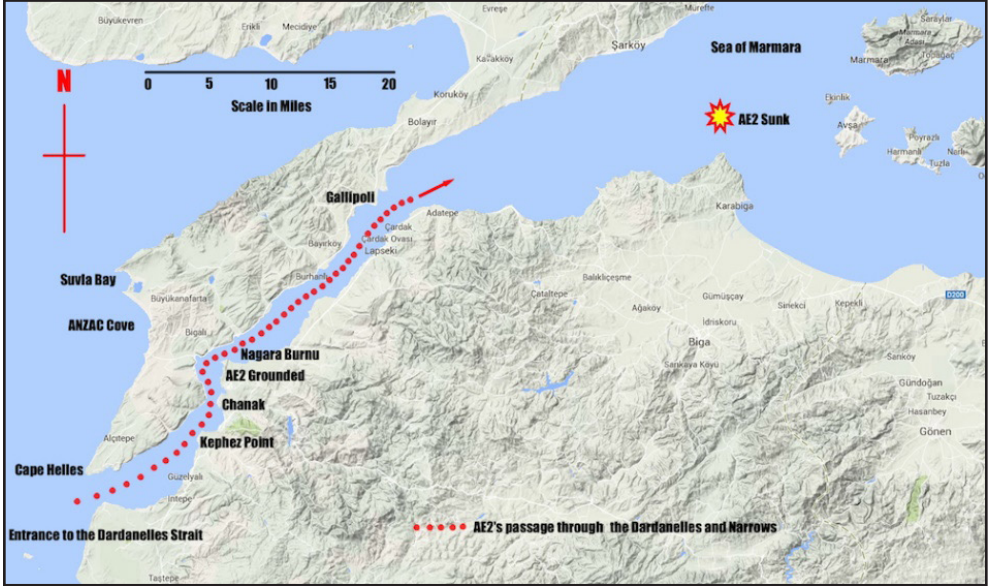
Kaynak: <https://www.navy.gov.au/hmas-ae2>

Fotoğraf 4: AE2 denizaltısı Limni açıklarında

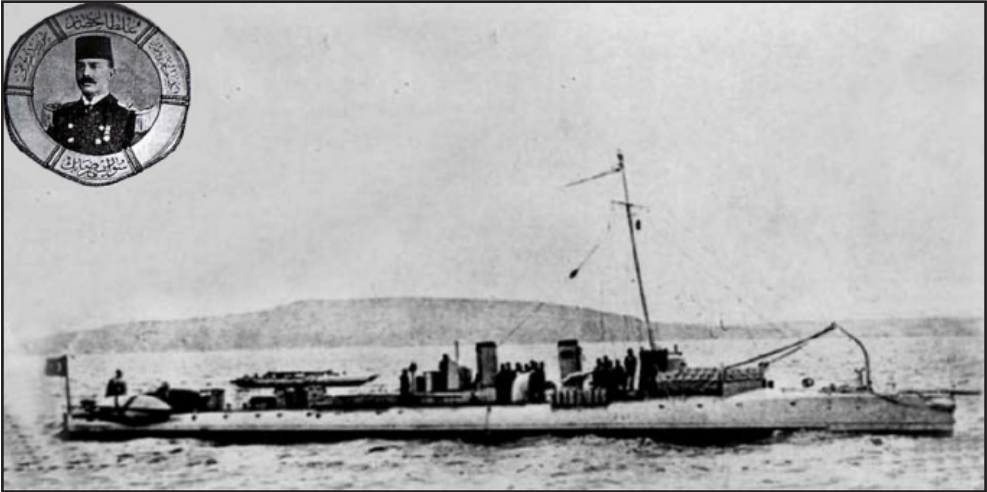

Fotoğraf 5: AE2 denizaltısının izlediği rota ve Marmara Denizi'nde battığı yer

Kaynak: <https://www.navy.gov.au/hmas-ae2>

Fotoğraf 6: Sultanhisar torpidobotu, sol üstte Rıza Bey'in fotoğrafı

Kaynak: White, a.g.e., s.149.

Araştırma Makalesi / Research Article

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA FRANSIZ BASININDAKİ GÖRSEL MALZEME VE ANLATIMLARDA TÜRKLER VE TÜRK DİRENİŞİ*

Evrım Turan KILIÇ**

Öz

Sanayi Devriminin ve Fransız İhtilalinin ardından var olan devletler yapısal değişiklikler geçirmiş, imparatorluklar devri kapanmış ve yeni ulus devletler doğmuştur. Osmanlı Devleti, topraklarındaki farklı unsurların ayaklanmaları nedeniyle dikkatini zorunlu olarak dünyada yaşanan değişimlere çevirmiştir. Batı'dakine benzer politikalar ve çeşitli yeniliklerle toprak kayıplarını önlemeye çalışırken diğer yandan Türklük bilinci gelişmeye başlamış olan halkı ulus haline getirmeye ve varlığını korumaya çalışmıştır.

XIX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi Avrupa devletleri kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumasını isterken, artık bu toprakları kendi aralarında paylaşmak istemişlerdir. 1914 yılında toprak ve sömürge kaygılarıyla egemenlik yarışına giren Batılı güçler, etkisi yıllar sürecektir olan büyük bir savaş başlatmıştır. Bu devletlerle bağdaşmaya çalışan Osmanlı Devleti İttifak grubunun içinde savaşmak durumunda kalmış, bu süreçte Fransız basını Türkiye ve Türklerle ilgili haberlere geniş yer vermiştir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi üzerine Fransız basınındaki görsel malzeme ve anlatımlarda görülen tepkinin savaşın son yıllarında nasıl bir değişim gösterdiği incelenmeye çalışılmıştır. Fransız basınında yaptığımız çalışmadaki gazetelerden ülkenin en yüksek tirajlı gazeteleri olan ve "Beş Büyükler" olarak tanımlanan *Le Petit Parisien*, *Le Petit Journal*, *Le Matin*, *L'Echo de Paris* ve *Le Journal* gazeteleri tarafsız yayın yapmaya gayret etmiştir. Bu gazetelerin yanında bir bakıma hükümetin yayın organı olarak

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

Bu makale Türk Tarih Kurumu'nun 6-9 Aralık 2017 tarihli "100. Yılında I. Dünya Savaşı'nın Hukuki ve Tarihi Yönleri Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (turanevrin@gmail.com), (Orcid: 0000-0001-7108-5919).

değerlendirilebilen ve diplomatik yayınlar yapan *Le Temps* gazetesine de yer verilmiştir. Ayrıca muhafazakâr sayılabilen bir başka yüksek tirajlı gazete *Le Figaro* ve daha düşük tirajlı bir burjuvazi gazetesi olarak yayın yapan *Journal des Debats*'ın haberlerine de yer verilmiştir. Fransız Katoliklerinin yayın organı *La Croix*, komünist partisinin yayın organı ise *L'Humanité*, gazeteleri de Türklerle ilgili haberlerde başvurduğumuz kaynaklardan olmuştur.

Çalışmanın amacı farklı bakış açılarıyla yayın yapan gazetelerde, savaşın başlangıcında ve son dönemlerinde Osmanlı Devleti ve Türklerle ilgili algıyı, yazılı ve görsel kaynaklarla ortaya koymaktır. Savaştan önce Osmanlı Devleti'nin Fransa ile ilişkileri ve sayesinde Fransız basınında Türklerle ilgili olumsuz ifadeler yer almasa da savaşın son yıllarında daha çok ordunun kötü durumuna dikkat çekilmiştir. Görsel malzeme ve anlatımlarda yer alan karikatürler ise Fransız basınının mizah penceresinden Osmanlı Devleti'nin savaştaki durumunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Fransa, Osmanlı Devleti, Türkler, Türk Kimliği.

TURKS AND TURKISH RESISTANCE IN VISUAL MATERIALS AND EXPRESSIONS IN THE FRENCH PRESS IN THE FIRST WORLD WAR

Abstract

After the Industrial Revolution and the French Revolution, the existing states underwent structural changes, the era of empires came to an end and new nation states were born. Due to the revolts of different nations in its lands, the Ottoman Empire had to turn its attention to the changes in the world. While trying to prevent the loss of land with policies and various innovations similar to those in the West, on the other hand, she tried to make the people, whose consciousness of Turkishness had begun to develop, become a nation and preserve their existence.

By the end of the 19th century, while European states such as Russia, England, France, Germany and Italy wanted the Ottoman Empire to preserve its territorial integrity in line with their own interests, they wanted to share these lands among themselves. In 1914, the Western powers, which entered the race for dominance with territorial and colonial concerns, started a great war, the effect of which would last for years. The Ottoman Empire, which tried to align with these states, had to fight within the Alliance group, and in this process, the French press gave wide coverage to news about Turkey and the Turks.

In this study, it has been tried to examine how the reaction seen in the visual materials and narratives in the French press changed in the last years of the war after the Ottoman Empire entered the First World War. Among the newspapers in the study we conducted in the French press, *Le Petit Parisien*, *Le Petit Journal*, *Le Matin*, *L'Echo de Paris* and *Le Journal*, which are the highest circulation newspapers in the country and defined as the "Big Five", tried to publish impartially. In addition to these newspapers, *Le Temps* newspaper, which can be considered as the media organ of the government and makes diplomatic publications, was also included. In addition, the news of *Le Figaro*, another high-circulation newspaper that can be considered conservative, and the *Journal des Debats*, which is a lower-circulation bourgeois newspaper, are also included. The French Catholics' media organ, *La Croix*, and the communist party's media organ, *L'Humanité*, were among the sources we consulted for news about Turks.

The aim of the study is to reveal the perception of the Ottoman State and Turks, with written and visual sources, at the beginning and the last periods of the war, in newspapers broadcasting from different perspectives. Although there were no negative statements about the Turks in the French press before the war, the Ottoman Empire's relations with France and thanks to it, the poor condition of the army was emphasized in the last years of the war. The cartoons in the visual materials and narratives show the situation of the Ottoman Empire in the war through the humor of the French press.

Keywords: *World War I, France, Ottoman Empire, Turks, Turkish Identity.*

Giriş

Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi gibi dünya çapında yaşanan değişimler sonrasında uluslararası sistemin kurucu unsuru, imparatorluklardan toplumsal ve siyasal hayatı şekillendiren ulus devletlere doğru değişmiştir. Önce Avrupa'da başlayan ve birbiri ardına gerçekleşen uluslaşma süreçleri, bir ulusun bağımsız bir devlete dönmesi ya da var olan bir devletin ulusa dönüşme çabaları şeklinde gerçekleşmiştir. Bir devletin sistematik bir biçimde ulusu oluşturmasına en belirgin örnek Fransa'dır¹. Renan, Fransa'da Fransız inkılabı aracılığıyla bir milletin kendiliğinden var olduğunu ilan etmesini, onun büyük şerefi olarak yorumlamıştır. Fransa'yı yaratan esas yok olduğu halde Fransa hâlâ, ırk ya da dile dayalı olmayan bir millet olarak devam etmiştir². Smith'e göre ise Fransa, modern ulusun hayal edilen topluluğunun icat edilmesine klasik bir örnektir. Prusya'ya karşı ihtişam ve ihtilal ruhu, sömürgeci fetihler, asimilasyon ve ekonomik altyapı çalışmalarının hepsi köylülerin Fransızlara dönüşmesine yardımcı olmuştur³.

Ulus, millet, ulusçuluk, milliyetçilik ya da milli kimlik kavramları her ulusun kendi düşünsel, tarihsel ve siyasal koşullarına göre değişiklik gösteren kavramlardır. Batı'da Reform ve Rönesans gibi aydınlanma süreçlerinin izlerini taşıyan bu kavramların içerikleri, bizim coğrafyamıza aktarıldığında; tarihsel koşullar ya da Batıdaki gibi düşünsel bir altyapının olmaması nedeniyle farklılaşmıştır. Batılı fikirler yeni kimlik tanımları, bağlılıklar ve özlemleri de beraberinde getirmiştir. Kimliğin din ile tanımlandığı, hanedana bağlılığın esas olduğu Osmanlı İmparatorluğu içinde Fransa ve İngiltere gibi ülkelerden gelen *vatanseverlik* fikri ve Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen *ulusçuluk* önem kazanmaya başlamıştır.

Fransız İhtilali'ni müteakip Avrupa'da yayılmaya başlayan milliyetçilik fikirleri Balkanlarda etkili olmuş; bu fikrin en çok etkilediği toplumlardan biri

1 J. Lee Stephen, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Çev. Savaş Aktur, C.II, Dost Kitabevi, Ankara, 2002, s.s. 44-45.

2 Ernest Renan, "Millet Nedir?", *Nutuklar ve Konferanslar*, Sakarya Basımevi, Ankara, 1946, s.s. 98-105.

3 Antony D. Smith, "Gastronomy Or Geology? The Role Of Nationalism in The Reconstruction Of Nations", *Nations and Nationalism* 1 (1), 1995, s.s. 3-23.

olan Yunanlıların ayaklanması sonucu Yunan devleti kurulmuştur⁴. Bu gelişme sonucu farklı unsurların milliyetçi faaliyetleri artmıştır. Azınlıkların ayrılıkçı milliyetçi düşüncelerle bağımsızlık mücadelelerine başlamaları nedeniyle, İmparatorluğun dağılmasını önlemek için tepkisel olarak devlet içindeki unsurları birleştirmeye yönelik çabalar olarak Batılılaşma siyasetine paralel karakterde Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük fikirleri gelişmiştir⁵. Ortaya çıkan tüm bu ideolojik akımların başlıca amacı İmparatorluğu kurtarmak ve devletin devamlılığını sağlamak olmuştur⁶. Savaşlarda kaybedilen topraklar, toplumsal kutuplaşmalar ve yaşanan göçler sonucunda ortak din, dil, etnik kökene sahip insanların bir araya gelmesi sonucu Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerinin işlevsiz kalması üzerine Türk milliyetçiliği resmi söylem haline gelmiştir⁷.

Siyasi alan dışında kültürel ve bilimsel alanda da çalışmalar yürüterek halkı bilinçlendirmek ve eğitmek isteyen milliyetçi Türk aydınları dönemin imkanlarını da kullanarak çeşitli dernekler kurmuşlardır. Bu derneklerin yayın organları, yazı dili olarak Türkçeyi kullanmış, Türk dilinin kurallarını uygulamış ve Türkçenin sadeleşmesi konusunda çaba göstermişler, dili halkçılığın merkezinde, milliyetçiliğin ana bileşenlerinden biri olarak görmüşlerdir⁸. Milli bir kültür yaratmak için eğitim dilinin Fransızcadan Türkçeye dönmesinin önemi anlaşılmış⁹, aydınlar dillerinin zenginliğini ve edebiyatlarının güzelliğini yeniden keşfetmiştir. Halka anlamadığı edebi Osmanlıca ile değil kendi sade Türkçesiyle seslenmek gerekmiştir. Özellikle dil ve edebiyat üzerinden yürütülen tartışmalar 1880'lerde lengüistik Türkçülük halini alarak edebiyat alanı içinden siyaset yapmayı gerektirmiştir. Türk milli duygusu bu yolla şekillenmiş, ulusal iktisat düşüncesinin gelişmesi, modernleşmenin önemi, Türkçülük düşüncesine halkçı bir içerik kazandırılması, Türklerin anlayabileceği şekilde sade bir Türkçenin oluşturulması, eğitimin modernleşmesi ve kadın haklarının geliştirilmesi, kültürel birliğe ve ulusal birliğe önem verilmesi gibi konularla bir Türk ülküsü yaratılmaya çalışılmıştır. Türkçülük fikrinin Türk aydınlar arasında yaygınlaşması ve toplumun bütün kurumlarının Batılı ve Türkçü çizgide yapılanması amacıyla çeşitli dernek, ocak ve dergiler kurulmuştur¹⁰.

4 Coşkun Üçok, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s.68-75; Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih, (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1964 s.165-185.

5 Ezel Kural Shaw ve Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2000.

6 Mehmet Karakaş, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri", *Yüzcüncü Yılında II. Meşrutiyet*, Ed. Asım Öz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008, s.s.65-102.

7 Kushner, *a.g.e.*, s. 66.

8 Emre Yıldırım, "Türkiye'de Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus-Devletleşme Sürecinde Türk Milli Kimliği", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, S. 28, Autumn II 2014, s.s. 73-95.

9 Fatma Müge Göçek, "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", (Ed. Tanıl Bora), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 63-76.

10 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.s.440-474.

Tarih, edebi eserler ve Batı etkisindeki eğitim kurumlarında gerçekleştirilen yeniliklerle Türk milliyetçiliğine yön verilmiştir. Batı tarzı eğitimle yetişen genç subaylar, devlet memurları ve aydınlar, siyasi düzene karşı çıkararak Türk dili ve tarihine bağlı kimlik arama çabasıyla milliyetçiliği, etnik Türk milliyetçi unsurlara öncelik vererek siyasileştirmiştir. Dini açıdan padişaha bağlılık sürerken vatan kavramı değer kazanmış, millet ve devlet de düşünce yapısındaki yerlerini almaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde kopuşları önlemek için yapılan yenilikler ve uluslaşma çabaları devam ederken Fransa'nın da içinde bulunduğu Batılı devletler arasında başlayan gerilim bir savaşa dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu ittifak grubunun kaybettiği, yayıldığı alanın ve etkilerinin büyüklüğü sebebiyle batılıların "The Great War", Fransa'nın "La Grande Guerre" dediği Birinci Dünya Savaşı 1914-1918 yılları arasında devam etmiş, savaşın ardından imparatorlukların yıkılarak yeni devletlerin kurulduğu bir dönem başlamıştır. Savaşın sebep olduğu ağır koşullar her yerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ciddi anlamda maddi ve manevi tahribatlar oluşturmuştur. 1911'de Trablusgarb Savaşı ile başlayan 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları ile devam eden dönem boyunca yıpranan ordu, hazır olmadığı bu savaşta aynı anda birçok cephede mücadele etmek zorunda kalmıştır¹¹.

Üzerinden yüz yıldan fazla zaman geçmesine rağmen o güne kadar yaşanmamış büyüklükte ve topyekûn bir savaş olması gibi özellikleri ile milletler ve devletler üzerinde derin izler bırakan Birinci Dünya Savaşı'nın geniş ölçüde incelemeleri hala sürdürülmektedir. Bugün hala etkileri tartışılan "Harbi Umumi" Osmanlı Devleti'nin girdiği son savaş olmasının yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasına da zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin iyi ilişkiler içinde olduğu Fransa'nın karşısında yer alması Fransız basınındaki yansımalarının görsel materyaller üzerinden incelendiği çalışmamızda Fransız basınındaki görsel materyallerle desteklenen haberlerde, zamanla değişen Türk algısı incelenmeye çalışılmıştır¹².

1. I. Dünya Savaşına Kadar Osmanlı Devleti-Fransa İlişkileri

Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki bilinen diplomatik olmayan ilk ilişkiler Yıldırım Beyazıt'ın 1396 Niğbolu Savaşında altı bin kişilik Fransız askeri, Haçlı ordusu içinde Türklere karşı savaştıktan sonra esirlerin bırakılması hususunda gelişmiştir¹³. İlk diplomatik ilişkiler ise, 1484'te II. Beyazıt zamanında

11 Konu ile ilgili bkz: Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000, s.s.38-48

12 Konu ile ilgili daha detaylı bir çalışma için bkz: Mustafa Kırışman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Fransız Kamoyu*, Sentez Yayınları, Bursa, 2022.

13 Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s.1.

Fransa'ya götürülen Cem Sultan'ın tutsaklık koşullarını görüşmek üzere Osmanlı Devleti'nin 14. Louis'ye elçi göndermesiyle başlamıştır¹⁴. 1536'da 1. François ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa ile ittifak anlaşması imzalanmıştır. Böylece Fransa'ya Osmanlı Devleti içinde daimî büyükelçilik ve konsolosluklar açma, limanlardan yararlanma ve ticari işlerde vergi muafiyeti gibi birtakım ayrıcalıklar verilmiştir. Bunların en önemlisi; Osmanlı Devleti içinde ikamet etmekte olan veya ticari faaliyetleri olan Fransızların, Müslümanlarla yaşayabileceği uyumsuzluklara, Fransız konsolosluklarında Fransız kanunlarına göre işlem yapılmasına izin verilmesidir. Türk Fransız ittifakı ile XVI. Yüzyıl ve XVIII. Yüzyıl arasında Türk sanat ve kültüründen etkilenen Fransızlarda Turquerie adlı moda akımı görülmüştür. 1482'den 16. Yüzyılın sonlarına kadar kıyafet ve adetleri büyük merak uyandıran birçok Osmanlı elçisi İtalya ve Fransa saraylarını ziyaret etmiş, halk tarafından büyük bir ilgiyle karşılanan elçiler, yüksek çevrelerde Türk modası oluşmasını sağlamıştır. I. François yolladığı elçilerden özellikle Türklerin yaşam ve kültürü hakkında bilgiler almanın yanı sıra Osmanlı Devleti'nin gücünün sınırlarını öğrenmek istemiştir. Paris'te XIV. Louis döneminde, Osmanlıca ve doğu dilleri öğretmek amacıyla "Jeunes de Langues" adıyla bir okul açılmıştır¹⁵. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin elçilikten dönüşünden sonra saray çevresinde gezinin izlenimleri büyük ilgi toplamış, bu kez Osmanlı'da Fransız etkileri görülmüş, saray çevresinde alafranga Frenk modasını başlamıştır.

Bilindiği gibi ülkelerin ekonomik milliyetçilik ve bağımsızlıkları, siyasi ve ekonomik içsel karar alma yetenekleri ile ilgilidir. Kapitülasyonlar Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan sanayi ürünleri karşısında Türk Sanayi ürünlerini korumaya ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığına engel olmuştur¹⁶. XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devletindeki şirketlerin büyük çoğunluğu Londra ve Paris merkezli olmuştur. 1910-1913 yılları arası dış borçlanmalar ya da yatırımlar şeklinde iki yolla gerçekleşen yabancı sermayenin en önemli kısmı (%55,8) Fransız sermayesi olmuştur¹⁷. Kapitülasyonlarla başlayıp ticaret sözleşmeleri ve dış borçlanmaya tarım, sanayi ve ulaştırma gibi alanlarda Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerin etkinliği görülmüştür. Bu gelişmeler sonrasında dış borçların %53'ü Fransa'dan alınmış, Osmanlı Devleti Fransa ile ticari ilişkilerini arttırmıştır¹⁸. Edindiği imtiyazlar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu ile ekonomik, ticari faaliyetlerini arttıran Fransa okul, hastane ve

14 Halil İnalçık, *Devleti-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1*, İş Bankası Yay. İstanbul 2010, s.131.

15 Halil İnalçık, "Siyaset, Ticaret ve Kültür Etkileşimi", *Osmanlı Uygurluğu*, C.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, ss.1052-1053.

16 Kapitülasyonlar hakkında geniş bilgi için Bkz.: Mehmet Emin Elmacı, *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, 2005.

17 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, ss. 16-17.

18 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s. 34.

dini kurumlarla, demiryolu hatları ve liman inşaları ile endüstri ve bankacılık sektörleri ile nüfuzunu politik anlamda da etkili şekilde kullanmaya başlamıştır¹⁹. 1908 Jön Türk Devriminden sonra Fransız İhtilali'nden etkilenen bir yönetim kadrosu oluşmuş, İmparatorlukta ekonomik anlamda Fransız kontrolü ve etkisi devam etmiştir²⁰.

Dünya Birinci Dünya Savaşı'na doğru ilerlerken Fransa'nın birçok alanda imtiyaz sahibi olduğu Osmanlı Devleti üzerinde Almanların nüfuz alanı oluşturmaları, Fransa'nın Orta Doğu üzerindeki çıkarlarıyla ters düşmüştür²¹. Basında çıkan haberlerde Fransa'nın bu duruma müdahale etmesi gerektiğine ve çeşitli tavsiyelere yer veren haberlerin yanında ayrıca, Osmanlı yönetiminin izlediği politikanın yanlış olduğuna ve ülkeye zarar vereceğine değinen yazılar da çıkmıştır.

İttihat ve Terakki yöneticileri Balkan Savaşları'nın yarattığı tahribat ile İmparatorluğu parçalanmaktan kurtarmak için bloklaşan güçler arasında ittifak kurma arayışlarına başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi İngiltere ve Rusya ile siyasi ittifak girişimleri Türkiye'yi tarafsız tutmak isteyen İngiltere ve Boğazları elde etmek isteyen Rusya tarafından olumsuz karşılanmıştır²². Bahriye Nazırı Cemal Paşa Rus tehdidine karşı alınacak en iyi çözüm olarak Almanya yerine Fransa ile yakınlaşmaya daha sıcak bakmış, ekonomik, ticari, kültürel ve eğitim alanında yüzyıllardır süren ilişkilerin savaş süresinde siyasi bir yakınlaşma sağlayacağını düşünmüştür²³. Fransa ile var olan tarihi dostluğa güvenerek bir ittifak kurmak isteyen Cemal Paşa Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti'ni kurmuş ve savaştan önce Fransa ile yakınlaşma amacıyla Paris'e seyahat etmiştir²⁴. Cemiyetin İstanbul'da kurulmasının ardından Fransızların katkısı ile Paris'te de bir dostluk cemiyeti şubesi açılmış, yakınlaşma adına karşılıklı adımlar atılmıştır²⁵. Cemal Paşa Saraybosna olayının bir savaşa yol açacağını ve İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni de aralarına almasıyla Merkezi Devletleri çember içine alacağını düşünmüştür. Cemal Paşa ittifak teklif etmiş ancak bu teklif Fransa tarafından Rusya onaylamadıkça bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı şeklinde cevaplanmıştır²⁶. Bütün gelişmeler Osmanlı Devleti'ni Almanya bloğuna itmiştir.

Ayrıca Cemal Paşa'nın diplomatik görüşmeler amacıyla yaptığı Paris ziyareti Fransız basınında geniş yer edinirken *Le Humanite* gazetesi "*Türkiye'nin yeni diplomatik yönlendirmesi: Cemal Paşa büyük manevralar için Fransa'ya geliyor. Bu*

19 L. Bruce Fulton, "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Editör: Marian Kent, Çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yay. İstanbul 1999, s.166.

20 Jacques Thobie, *Intérêts et Impérialisme Français dans l'Empire Ottoman(1895-1914)*, Publications de la Sorbonne Imprimerie Nationale, Paris 1977, s.615-621.

21 Kırışman, a.g.e., s. 93.

22 Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s.311.

23 Kırışman, a.g.e., s.s.106-107.

24 Cemal Paşa, *Hatıralar*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s.123-124.

25 *Le Temps*, 15 Haziran 1914.

26 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004, s.59.

davet ve ziyaret, Fransız-Türk yakınlaşmasını kutsuyor.” şeklinde değerlendirmiştir. Haber Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içinde olan Fransa'nın bu ziyareti olumlu karşılayacağını öngörmüş, Jön Türkler'in Osmanlı İmparatorluğunun yeniden canlandırılmasının imkânsız olduğunu kabul etmeyerek mücadele ettiğini de belirtmiştir²⁷. *Le Temps* gazetesinde de Cemal Paşa'nın seyahat programı hakkında detaylı bilgi verilmiş, bu ziyaretten duyulan memnuniyeti kamuoyunun da paylaştığı yazılmıştır²⁸. Cemal Paşa Fransız Hariciye Nezareti Siyasi İşler Müdürü Pierre de Margerie ile yaptığı görüşmelerde ittifak teklifinde bulunmuş ancak Fransa'nın müttefikleriyle görüşmeden tek başına karar veremeyeceği cevabını almıştır²⁹. Cemal Paşa'nın ziyareti basında olumlu karşılanmış ancak İtilaf Devletleri tarafında yer edinebilmek ümidi ile Fransa'ya yakınlaşma girişimleri İtilaf devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu Arap ve Anadolu toprakları olarak ikiye bölüp paylaşmayı uman çıkarları nedeniyle amacına ulaşmamıştır.

2. Savaş Süresinde Fransız Basınında “Türk” Kimliğine Bakış

Birinci Dünya Savaşı'nın gerçekleşmesinden aylar öncesinde Fransız gazetelerinde Osmanlı Devleti'nin izlemesi gereken politikayla ilgili haberler çıkmış, *Journal Des Debats* Osmanlı Devleti'nin hatalarını eleştirirken Almanlarla iş birliği yapmaması gerektiğini yazmıştır³⁰. Osmanlı ordusuyla ilgili geniş haber yapan Fransız basınında, Enver Paşa'nın şöhretinden ve ordudaki rolünden bahseden gazeteler, genç paşanın izleyeceği politikanın merak edilmesi nedeniyle biyografisine ve aldığı kararlara çokça yer vermiştir³¹. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla, Osmanlı Hükümeti ve Fransa arasında diplomatik ilişkiler 30 Ekim 1914 tarihinde kesilmiş, Büyükelçi Rıfat Paşa Paris'ten ayrılmış, Osmanlı Büyükelçiliği kapatılmıştır. Bu gelişmelerin ardından basında Osmanlı Devleti³² geniş yer almıştır.

“Büyük Türk'ün Sebepleri” adlı haber başlığının içeriğinde *“...Eski Türk İmparatorluğu'nu hatırlıyor musunuz? O imparatorluk ki XV. yüzyılda Viyana'nın kapılarına kadar gitmişti... Biz 1912 yılındaki 'Kurtarıcı Savaş'ı alkışladık ama Türk, bizim bakış açımızı paylaşamaz. Ondan alınanlar, ondan çalındı. Yağmacılara karşı anlaşılabilir bir nefret ve daha az anlaşılır gizli bir intikam çılgınlığı...”*³³

Söz edilen haberde Osmanlı İmparatorluğunun güçlü olduğu dönem hatırlatılırken böylesi bir devletin Balkan Savaşında yaşanan kayıplarla öfke ve

27 *Le Humanite*, 5 Temmuz 1914.

28 *Le Temps*, 5 Temmuz 1914.

29 Kırışman, *a.g.e.*, s.s.108-109.

30 Kırışman, *a.g.e.*, s.s.135-136.

31 *A.g.e.*, s.s.166-177.

32 Haberlerde kimi zaman “Osmanlı Devleti” ya da “Osmanlı İmparatorluğu” ifadeleri kullanılırken çoğu haberde “Türkiye” şeklinde tanımlama yapılmıştır. Bu ifadelerin aslına bağlı kalınacaktır.

33 *La Guerre Mondiale*, 6 Kasım 1914.

intikam duyguları ile hareket edeceği öngörülmüştür. Büyük savaşın içinde yer alarak kaybettiği toprakları geri kazanmayı umduğu düşünülmektedir. Osmanlı Devleti'nin güçlü ordusunun dünyada sayılı ordulardan biri olduğu ve savaşa girmesinin tüm sorumluluğunun Almanya'ya ait olduğunu yazan *Le Temps*, "Türkiye ile Savaş – Türk Oyalaması" başlıklı yazıda Türklerin savaşa girmesini çılgınlık olarak yorumlamıştır:

"Türkiye'nin Fransa, Almanya ve Rusya karşısında savaşa gittiğini öğrenince bu çılgın hareketin nasıl açıklanabileceğini kim kendine sormadı ki? Bu işte bir Alman parmağı var, bu iyi biliniyor. Ama ne ölçüde ve nasıl Türk politikacılar ve Prusyalı diplomatlar arasındaki sorumluluklar kalktı? Bunların hepsi konuşuldu ve Alman devletinin adamlarının çaresizliğiyle, ikiyüzlülük ve yalancılıklarının önündeki vicdansızlıkları hakkında konuşmak için çok geç. Uzun yıllardan beri, Fransa, İngiltere ve Rusya'ya karşı aktif, iddialı, büyük ölçüde para ile tutulmuş Alman ajanlar, Konstantinopolis'te çalıştılar ve dünyada Müslümanların yaşadığı her köşede, Sultan Abdülhamid ve danışmanlarının gözleri önünde paralel bir eylem uyanıyordu: Panislamizmin ve Abbasilerin büyük halifesinin serüveni Türkiye'nin yararına yeniden yapılandırıldı."³⁴

Aynı haberde Jön Türk Devriminin ilk etapta Almanların planını bozduğunu, daha sonra Panislamist politikalarla Türkiye üzerindeki politikalarını sürdürebileceklerini belirtmiştir³⁵. Almanya'ya Panislamist kampanyayı başarıyla sürdürmesi için izin verildiği ve tüm Türklerin henüz çıldırmadığı eklenmiştir. Ayrıca Almanların Türkleri savaşa girme konusunda ikna etmek için iki ülkenin askeri güçlerinin İtilaf Devletlerindeki paralı ya da inançsız askerlerden üstün olduğuna ikna ettiği yorumu yapılmıştır. *Le Gaulois* gazetesindeki 5 Mart 1915 tarihli bir haberde Fransa'nın Osmanlı Devleti ile ılımlı bir savaş politikası izlediği ancak Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya karşı silahlandığı ifade edilmiştir. "Türkiye'den bilgiler; Peder Lagrange'ın belirttiğine göre Almanya ve Genç Türk (Jön Türk) komitesi arasında gerçek bir komplo vardı. Sadece ılımlı bir şekilde savaştığımız bu ülke bize karşı silah aldı."³⁶ ifadelerinde henüz o günlerde Türkiye ile savaş içinde olmaktan duyulan rahatsızlık açıkça görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti, Çanakkale'de 18 Mart 1915'te Fransız ve İngiliz donanmaları tahribata uğramış, gazetelerde bununla ilgili haberler 20 Mart tarihinde görülmüştür. Haberlerde 18 Mart yenilgisinin henüz bitmemiş bir savaş olarak gösterilmeye ve bunun bir yenilgi olmadığı mesajı verilmeye çalışılmıştır. Bu konuda daha objektif haber yapan *Le Matin* Çanakkale'deki Türk direnişinin bahsedildiği gibi kolayca bertaraf edilecek bir direniş olmadığını ve Türk askerleriyle ilgili deneyimsiz ve eski model gibi ifadelerin doğru olmadığını belirtmiştir³⁷. Fransız basınında Çanakkale Savaşı'ndan sonra çekilen askerlerin bir yenilgiyle değil bir başka cepheye

34 *Le Temps*, 6 Ocak 1915.

35 Kırışman, a.g.e., s.158.

36 *Le Gaulois*, 5 Mart 1915.

37 Kırışman, a.g.e., s.s.220-223.

aktarımları amacıyla gerçekleştirildiğinin yazılması “başarılı çekilme operasyonu” ifadeleriyle verilmiş, bir yenilgi algısı oluşmaması için gayret edilmiştir³⁸.

Senatör, Eski Dışişleri Bakanı Stephen Pichon, *Le Temps*'te Türkiye hakkındaki yazısında suçlayıcı bir üslupla şunları söylemiştir:

“Çatışma Avusturya-Alman iddiaları tarafından doğudan provoke edildi. Türkiye hakkında yayınlanan birçok yazının yazarı M. Gabriel Charmes'in rapor ettiğine göre M. Thiers; ‘Türkiye ölebilir, ama cesedi elli yıl boyunca Avrupa’yı kirletecek, kötü kokutacak.’ der ve ekler: ‘Gerçek şu ki Türkiye henüz ölmedi, ama onun son kasılmaları cesedinin enfeksiyonundan daha az tehlikeli değildir.’ “Şimdi Türkiye yanımızda yer almadığı ama Avrupa uluslarını ateşe ve kana dönüştüren iki imparatorluktan biri olduğu için hayretler içindeyiz! Bu korkunç maceranın devamı –sonu değil, zira hiçbir şey bitmedi- ne olacak? ... Konstantinopolis'in fethine teşebbüs etmek mümkün değildir, ancak bir kez üstlenildiğinde yerine getirilmelidir. Aksi halde, bu, bedensel ve zihinsel olarak sağlıklı ve özgür halklar tarafından somutlaştırılan fikirler için hesaplanamaz bir gerileme olacaktır”³⁹.

Söz konusu yazıda İstanbul'un fethinin zor olduğu ancak buna teşebbüs edildiğinde mutlaka başarılması gerektiği yazılırken toprakları işgale uğrayan Türkiye'nin Avrupa'yı kana bulayan ülke olarak gösterilmesi Türkiye'yi suçlamaktadır. “Barış teklifleri- İtilaf tarafındaki tarafsızlara Türk notu” Başlıklı yazıda Osmanlı Devleti'nin savaş ile ilgili açıklamalarına yer verilmiştir. Her milletin kendi kaderini belirleme hakkı olması gerekçesi ile yürütülen politikalara Osmanlı Devleti'nin verdiği cevabı içeren haberde Türkleri haklı gören bir bakış açısı sezilebilmektedir. 4 Aralık 1915'te *Le Siecle*, “İmparatorluk Ailesi”⁴⁰ başlıklı uzun yazıda “sultan, çocukları ve Abdülhamid hakkında otantik öyküler” ifadeleriyle imparatorluğun neredeyse hiç bilinmeyen yönleri olduğundan, saraydaki yaşamdan, V. Mehmet, Abdülhamit ve onların ailelerinden çeşitli öykülerle bahsedilmiştir. Basında Osmanlı İmparatorluğu'nun ve sultanın ailesinin genişçe yer alması, Çanakkale Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne artan ilginin bir yansıması olarak değerlendirilebilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun savaşa girmesiyle ilgili Şerif Paşa, *Le Matin*'de yazdığı “Genç Türkler ve Yaşlı Türkler”⁴¹ başlıklı yazıda savaşa girilmesini “Osmanlı İmparatorluğu cezalandırılması gereken vicdansız entrikaların kurbanı olmuştur” ifadeleriyle eleştirmiştir. Yazıda Genç Türkler ve İttihat Terakki yönetiminin de eleştirildiği görülmektedir. Fransız basınının savaşın ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olmasını entrikalar sonucu, haklı bir mücadele olarak değerlendirdiğini *Le Journal*'in haberinde de görmekteyiz.

38 A.g.e., s.s.253-256.

39 *Le Temps*, 21 Eylül 1915.

40 *Le Siecle*, 4 Aralık 1915.

41 *Le Matin*, 09 Eylül 1916.

"Türkiye'nin, savaşın sona ermesini istemek için hiçbir sebepleri yoktur, çünkü topraklarının hiçbir kısmında çoğunluğu bir başka millet oluşturmamaktadır. Rusya'nın İstanbul ve Marmara denizi üzerinde hayalperest bir planı vardır ancak çoğunluğu Müslüman olan bu topraklarda Türkler bölgelerini savunmak için silah tutmaya devam etmek zorundadır. Osmanlı Devleti haklı olarak kendi topraklarında herhangi bir başka milletin bağımsızlığına izin vermeyeceğini söylemiştir. Savaşmadan bu topraklardan çıkmayacak ve başka bir devlet kurulmasına izin vermeyeceklerdir"⁴²

Müttefik kuvvetleri mümkün olduğunca çok askeri çekmek için 1916 sonbaharında Makedonya'da saldırılarını arttırmıştır. İstanbul'daki 46. Piyade Tümeni ile 16. Depo Alayı ve Struma'daki 50. Tümeni emrine alarak 20. Kolordu oluşturularak bölgeye göndermiş ancak 1917 yılı Ocak ve Şubat aylarına kadar ciddi savaşlar olmadığı için, 29 bin donanımlı asker bölgede Mihver kuvvetlerini bağlamak için bölgede kalmıştır⁴³. Bu sırada Doğu Anadolu Rus işgalinde, Suriye cephesinde İngilizler Kudüs'e ilerlemiş, Irak Cephesindeki ordu Bağdat'a çekilmiş, Enver Paşa Avrupa'ya gönderdiği askerleri geri istemeye başlıyordu. 10 Mart 1917'de alınan izinle 21 Mart'tan itibaren Anadolu'ya dönen 20. Kolordu Filistin ve Irak Cephelerine gönderildi. Bu esnada *La Croix*'te çıkan haber gelişmeyi diplomatik bir hareket olarak yorumlarken savaşın daha uzun süre devam etmesini imkânsız olarak değerlendirmiştir. "Türkiye'de durum: Londra, 28 Mart. 'Daily Telegraph'ın muhabiri, padişah ve Osmanlı hükümeti tarafından Enver Paşa'nın görevlendirildiği misyon, askeri olmaktan çok diplomatiktir. Bu misyon, Türkiye'nin içinde bulunduğu ciddi durumla ve savaşı daha uzun süre devam ettirmenin imkansızlığıyla ilgilidir"⁴⁴.

Savaşın üçüncü yılına gelindiğinde tahmin edilenden uzun sürmesi hem itilaf hem de İttifak Devletleri için yıkıcı etkiler yaratmıştır. Savaş dönemi Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşanan gelişmeler hakkında yeterli bilgiye ulaşamayan basının güvenilir kaynaklara ulaşmakta zorlandığı görülmüştür. "Türkiye'de durum: Türkiye'de neler olduğu çok bilinmiyor. Jön Türk kabinesi istifa etti. Güvenilir bir kaynaktan gelen ve Lozan'da yayınlanan haber henüz teyit edilmedi ama gerçek olması muhtemel."⁴⁵ Osmanlı Devleti'nin iç politikasının merak uyandırdığını anladığımız haberlere ek olarak Rus Elçiliği baş tercümanı olan André Mandelstam'ın yazdığı *Le Sort de l'Empire Ottoman* "Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi- Türkiye'nin güçten düşüşü- Ezilen halkların kurtuluşu" adlı kitap⁴⁶ tanıtımında Türkiye'de yaşayan kişilerin ülke ile ilgili verdiği bilgiler basının ilgisini çekmiş, özellikle birinci elden bilgi içerdiği için kitap büyük ilgi toplamıştır. Yine bir ticaret temsilcisinin gözlemlerini içeren bir haber "Türkiye'de durum: 20 Mart, Bern. Türkiye'de birçok hafta geçirmiş bir ticaret

42 *Le Journal*, 22 Ocak 1917.

43 Şefik Ertem, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992, s.317.

44 *La Croix*, 29 Mart 1917.

45 *L'Ouest Eclair*, 11 Temmuz 1917.

46 *Le Matin*, 19 Kasım 1917.

temsilcisi bize Osmanlı İmparatorluğu'nun politik durumuyla ilgili ilginç bilgiler verdi. Türkler pasif bir karaktere sahip olduğu halde nüfusta giderek artan bir sıkıntı var. Askeri birliklerin ruhu ise kötü durumda."⁴⁷ Türkiye'de bir süre yaşamış ve kendi gözlemlerini paylaşan birinin batının barbar olarak tanımladığı Türk Milleti'nin uysal, asi olmayan bir karaktere sahip olduğunu belirtmesi dikkate değer bir ayrıntıdır. Savaşla ilgili halkın duyduğu huzursuzluk ve askeri birliklerdeki kopuşlar da yabancı bir gözlemcinin dikkatini çekecek boyuttadır.

Fransız basını savaş süresince Osmanlı Devleti ile ilgili önemli gelişmeleri yayınlamış, tarihi olaylara tanıklık etmiştir. Bilgi tekrarı olacağı için çalışmaya dahil edilmeyen bu haberlerde önceleri dostane bir hava sürse de savaşın son dönemlerinde artan suçlayıcı ifadeler dikkat çekmektedir.

3. Ateşkes Döneminde Fransız Basınında "Türk" Kimliği ve Türkiye

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda mağlup olmuş, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Osmanlı Devleti'nin toprakları itilaf devletleri tarafından işgal edilerek paylaşılmıştır⁴⁸. 8 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı toplanmış, katılan otuz iki devletin başbakan ve dışişleri bakanlarından meydana gelen bir Onlar Konseyi (Conseil des Dix) kurulmuş olsa da konseyde Fransa ve İngiltere hâkim olmuştur⁴⁹. Konferans sonunda; 7 Mayıs 1919'da Almanya ile Versay, 10 Eylül 1919'da Avusturya ile Saint-Germain, 27 Kasım 1919'da Bulgaristan'la Neully ve 04 Haziran 1920'de Macaristan'la Trianon Barış Antlaşmaları imzalanmıştır⁵⁰.

Ateşkes önerilerinin başladığı dönemde Fransız basınında birçok gazete sık sık ateşkes haberlerine yer vermiştir⁵¹. Başlıca ateşkes haberlerinde Osmanlı Devleti'nin kan dökülmesini kesmek istediği ve ateşkes şartları yazılmıştır. Ateşkes döneminde gazetelerde karşımıza çıkan haberlerde Osmanlı Devletinin durumunun Fransız kamuoyunda sevinçle karşılandığını göstermektedir:

*"Almanya, Avusturya, Türkiye genel bir ateşkes teklif ediyorlar. M. Wilson programı temelinde barış müzakerelerini gecikmeksizin başlatmayı öneriyorlar. Ama Alman başbakanı, birlikleri Douai'ye ateş açarken şartlarını belirledi."*⁵² *"Türkiye barış ve ateşkes talep ediyor. Türkiye bakanı İspanya hükümetine Osmanlı hükümetinden barış ve ateşkes müzakerelerinin başlamasını talep eden bir not teslim etti. Osmanlı hükümeti Birleşik Devletleri barışa davet ediyor. Aynı zamanda Osmanlı hükümeti kan dökülmesine bir son verilmesini de arzu ediyor."*⁵³

47 *Journal Des Debats*, 22 Mart 1918.

48 Akyüz, *Türk Kurtuluş...*, s.s.41-42.

49 Armaoğlu, *a.g.e.*, s.80.

50 *A.g.e.*, s.146-148.

51 Kırışman, *a.g.e.*, s.s.343-352.

52 *Le Journal*, 6 Ekim 1918.

53 *L'action Francaise*, 15 Ekim 1918.

Ateşkes anlaşması ile ilgili Türkiye'nin teslimiyetini coşkulu bir dille veren bir başka yazı Çanakkale'nin ve boğazların teslim oluşu üzerinde durmuştur: "Türkiye ateşkes imzaladı. Çanakkale boğazını müttefik filolarına açıyor. Kalelerin ve Boğaz'ın işgalini kabul ediyor" "Bu ateşkesin şartlarını yayınlamak henüz mümkün değildir, ama müttefik filolarına Karadeniz'e kadar serbest geçiş hakkını, Çanakkale ve Boğaz'ın kalelerinin işgalini ve geçiş güvenliğini garantilemek için gerekli olarak tüm müttefik savaş esirlerinin derhal geri gönderilmesini içeriyor"⁵⁴.

Ateşkes haberleri birçok gazetede haber başlığı olmuş, Fransa kamuoyu gelişmelerle yakından ilgilenmiştir. *Le Petit Parisien* "Türkiye ile ateşkes imzalandı. – Diğerlerinin yanında içerdiği koşullar: Boğaz'da geçiş hakkı, Çanakkale kalelerinin işgali, tutukluların derhal geri gönderilmesi"⁵⁵ haberiyle boğazlardan geçiş hakkının önemi üzerinde durmuştur. *Le Rappel* 1 Kasım 1918'deki haberinde yaşanan savaşın daha önce yaşanmamış topyekûn bir savaş olmasından kaynaklı askeri yöntemleri değiştirme gerekliliğinden bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yenilgisinden duyulan sevincin yanında Mezopotamya ifadesinin kullanılması da dikkat çekmektedir: "Türkiye'nin kapitülasyonu" – "Piave'in doğusunda, düşman hezimet içinde." "Mezopotamya'da, müttefiklerimiz 7000 kişiyi tutsak ediyorlar." – "Türkiye Bulgaristan'a, yaşlı yükselen ayın ülkesine katıldı, hadi Avusturya'ya geçelim! ... Savaş –biraz geç de olsa- bize askeri yöntemlerimizi değiştirmeyi öğretti. Yaklaşan barış, bizi diplomatik yöntemlerimizi iyileştirmek için daha da iyi teşvik etmelidir. Diplomatik eylem de enerjik ve hızlı olmalıdır. Bizi şaşkırtan tüm ciddi sorunları çözenin en iyi yolu, şüphesiz ki hepsini bir kerede tedavi etmemektir." Aynı sayfada diğer gazetelerde de görüldüğü gibi boğazlar konusuna da yer verilmiştir: "Çanakkale ve İstanbul Boğazı, müttefiklere teslim edildi. – Türkiye teslim oldu. Donanma bakanı M. Georges Leygues, bu büyük olayı *La Chambre'a*, itidal ve özlü bir konuşmayla duyurdu."⁵⁶ 2 Kasım 1918 tarihli *Le Journal*, İtilaf Devletleri ile Türkiye'nin ateşkesinin şartlarını madde madde "verirken "Türk ateşkesinin şartları – Bu Osmanlı iktidarının tamamen çöküşüdür"⁵⁷ ifadeleri ile Osmanlı İmparatorluğunun sonunu görmektedir.

İnönü Savaşı'ndan sonra, batılı müttefikler Ankara ve İstanbul hükümetlerini Londra'da bir Barış konferansına davet etmişlerdir. Sevr Antlaşması'nı biraz değiştirerek Ankara hükümetine kabul ettirmeyi amaçladıkları konferans, 23 Şubat-12 Mart 1921 arasında gerçekleşmiştir. Ankara Hükümetini temsil eden Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey Ankara hükümetinin görüşü alınmadan kişisel girişimlerle Londra'da İngiliz, Fransız ve İtalyanlarla birtakım anlaşmalar yaptıysa da bu anlaşmalar, Ankara tarafından kabul edilmemiştir.

Fransız hükümeti, Ankara Hükümeti ile gayri resmi bir temas kurmak üzere Senato Dışişleri Komisyon Başkanı Henry Franklin-Bouillon'u 9 Haziran

54 *Le Journal*, 1 Kasım 1918.

55 *Le Petit Parisien*, 1 Kasım 1918.

56 *Le Rappel*, 1 Kasım 1918; *Le XIXe Siecle*, 1 Kasım 1918.

57 *Le Journal*, 2 Kasım 1918; *Le Figaro*, 15 Kasım 1918.

1921’de Ankara’ya yollamıştır. Henry Franklin-Bouillon, Ankara’da iki hafta kalarak, Mustafa Kemal’le görüşmüştür⁵⁸. Mustafa Kemal kendisine Misak-ı Milli’yi anlatmış, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921), Türk milli hareketinin gücünü bir kez daha ortaya koymuş ve 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması sonucunda Fransa ile savaş hali resmen sona ererek, Türkiye-Suriye sınırı çizilmiştir⁵⁹.

Bu anlaşmayla ilk defa bir Avrupa ülkesi Ankara Hükümetini tanımıştır⁶⁰. Ayrıca anlaşma Fransa’nın Ankara ile diğer müttefiklerinden gizli yürüttüğü diplomatik girişimlerin bir sonucudur⁶¹. Anlaşmayla güneydeki güçlerini batıya kaydırma olanağı bulan Ankara Hükümeti Fransız Hükümetinden askeri yardım da sağlayabilmiş ve Fransa’nın bölgedeki ekonomik isteklerini asgariye indirmiş, ekonomik bağımsızlığı yolunda önemli bir aşama da kaydetmiştir. Ayrıca Ankara Anlaşması’nda kapsayıcı olan *Türklük* ifadesinin kullanılması ve “*Hatay ilinin resmi dili Türk dili olacaktır*” ifadesi, gelecekte kültürel kimlik inşası ile vatandaşlık-ulusal kimlik bütünlüğünün Türk kimliği altında olacağını belirtisi olmuştur⁶².

Fransız gazeteleri kamuoyuna Ankara Anlaşması’nı büyük bir başarı şeklinde duyurmuştur. Basına göre, bu anlaşmadan sadece Fransa, kârlı çıkmıştır⁶³. Anlaşma siyasi açıdan Fransa’ya da büyük kazanımlar sağlamıştır. Fransa’nın gücünü İslam dünyası ve Kuzey Afrika’da arttırmış ayrıca ekonomik çıkarlarını korurken savaşın getireceği ağır yükten de kurtulmuş olacaktır.

Lozan’dan sonra Fransa ve Türkiye arasındaki ilişkilerin büyük bölümü 1923-1930 yılları arasında çözüme kavuşmuştur. Boğazlar ve Hatay Meselesi ise 1930’lu yılların ortalarına sarkmış olsa da Türkiye lehine gelişme göstererek barışçı bir şekilde çözümlenmiştir. Savaş dönemi Müslüman halk tek bir kimlikle tanımlanabilecek kültürel bir bütün olarak görülmüş, Lozan Konferansı görüşmelerinde azınlıklar konusu ortaya çıkmıştır⁶⁴. Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminde imzalanan Sevr Anlaşması’nda Türk Milliyetçiliğinin yenilgisi söz konusu iken Lozan Anlaşmasında Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşayan azınlıkların konumları hukuki açıdan din bağlamında Türk Ulusçuluğuna dâhil olmuştur⁶⁵.

58 A.g.e., s.218.

59 A.g.e., s.219.

60 Armaoğlu, a.g.e., ss. 318-320.

61 Yavuz, *Türk Fransız...*, s.149.

62 İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, 1920-1945, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.51.

63 Auguste Gauvain, *Journal des Débats*, “L’accord Franco-Turc”, 1 Kasım 1921 Akt: Haldun Ögüt “Türk Fransız Diplomatik İlişkileri 1923-1930”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s.10.

64 Baskın Oran, “Lozan’ın ‘Azınlıkların Korunması’ Bölümünü Yeniden Okurken”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 49, S. 03, Mart 1994, s.s.283-301.

65 Ahmet Yıldız; *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 137.

Sonuç

I. Dünya Savaşı sanayi batılı sanayileşmiş ülkelerin ekonomik çıkarları uğruna ortaya çıkan, paylaşım anlaşmaları ile Osmanlı Devleti'ne Mondros Mütarekesiyle kabul ettirilerek sona eren bir savaştır. Büyük savaşın öncesinde Osmanlı Devleti'nde başlayan millileşme hareketleri savaş sırasında da etkisini sürdürmüştür, Fransız basını Birinci Dünya Savaşı sürecinde sık sık Türkiye ile ilgili haberlere yer vermiştir. I. Dünya Savaşı döneminde Fransız basını oldukça canlı ve çeşitlilik gösteren gazetelerden oluşmuş, Osmanlı toprakları içinde yaşanan gelişmeler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Aynı dönemde İngiliz basınında sık sık karşılaştığımız karikatür yoluyla olayların hicvedilmesi Fransız basınında oldukça seyrek görülse de Osmanlı Devleti'nin ordusu, askeri eğitimleri ve cepheleleri ile ilgili fotoğraflara da yer verildiği görülmektedir.

Savaşa giden süreçte Osmanlı Devleti'nin Almanlarla yakınlaşmasının eleştirildiği basında muhtemel bir savaşta müttefik olma ihtimali değerlendirilmiştir. Fransız basını önceleri Enver Paşa'nın barışçıl politikası ve geçmişten gelen ilişkilerin etkisiyle Türkler savaşa dahil olana kadar olumlu haberlere yer vermiştir. Savaşta Almanya'nın yanında yer alındıktan sonra savaşa girilmesi sert eleştirilerle birlikte "*Türk deliliği*" olarak değerlendirilmiştir. Savaşa girmenin daha çok Enver Paşa'nın politikaları ile gerçekleştiği üzerinde duran gazeteler bu politikanın Türklere pahalıya mal olduğu ve Türklerin Avrupa'dan silineceğini yazmıştır. Savaş süresince Osmanlı Devleti'nin karar alıcısı olarak Enver Paşa'nın görülmüş, hakkında oldukça fazla haber yapılmıştır. Dağılması muhtemel Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması yönünde Fransız çıkarlarını gözeten basın, kamuoyunda Osmanlı karşıtlığı oluşmasında etkili olmuştur.

Almanların yanında yer alan Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı yenilmesini coşkuyla karşılayan Fransız kamuoyu Çanakkale cephesindeki yenilgilerini dahi "*kayıpsız gerçekleştirilen başarılı bir operasyon*" şeklinde bir başarı hikayesiyle verirken cephe gerisindeki Türklerin umutsuz olduğu haberlerine yer vermiştir. Özellikle Çanakkale Savaşına kadar Türk ordusunun gösterişli fotoğrafları ön plana çıkarken daha sonra bunun yerini Türk esirlerinin fotoğrafları almaya başlamıştır. Bunların arasında birçok gazetede yayınlanan ağaç dalları ile gizlenmiş Türk keskin nişancının yakalandıktan sonra çekilen fotoğrafı hem Fransız hem İngiliz basınında büyük yankı uyandırmıştır. Fransız basınında Çanakkale önemli bir yer edinmiş, genellikle yaralanmış Türk askerlerine yardım eden İngiliz, Fransız askerlerinin olduğu görsellere yer verilmiştir.

Bu çalışmamızda görüldüğü üzere Fransız basınında Türklere karşı olumlu seyreden haberler Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması ile sert bir tutuma bürünmüş, bu durum savaş sonuna kadar devam etmiştir. Türk direnişinin dünya basınında yansımaları, dağılma döneminde Osmanlı Devleti'nin aldığı kararlar ve yürüttüğü uygulamaların yabancı gözüyle değerlendirilmesi olarak anlam kazanırken, bağımsızlık mücadelemiz öncesinde I. Dünya Savaşı yıllarında Türk algısının yansımalarını görmek açısından da önemlidir.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

Journal Des Debats
L'action Francaise,
Le Journal,
L'Ouest Eclair
La Croix,
La Guerre Mondiale
Le Gaulois
Le Humanite
Le Journal
Le Figaro
Le Matin,
Le Petit Parisien,
Le Rappel,
Le XIXe Siecle,
Le Rire,
Le Temps,
The Sphere

II. Kitaplar

Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

- Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri*, Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- Cemal Paşa, *Hatıralar*, hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000
- Ezel Kural Shaw ve Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2000.
- Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih, (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1964.
- Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Fatma Müge Göçek, "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", (Ed. Tanıl Bora), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Halil İncalcık, *Devleti-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1*, İş Bankası Yay. İstanbul, 2010.
- Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C.I, 1920-1945*, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Jacques Thobie, *Intérêts et Impérialisme Français dans l'Empire Ottoman(1895-1914)*, Publications de la Sorbonne Imprimerie Nationale, Paris 1977.
- J. Lee Stephen, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Çev. Savaş Aktur, C.II, Dost Kitabevi, Ankara, 2002.
- L. Bruce Fulton, "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Editör: Marian Kent, Çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yay. İstanbul 1999.
- Mehmet Emin Elmacı, *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, 2005.
- Mustafa Kırışman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Fransız Kamoyu*, Sentez Yayınları, Bursa, 2022.
- Süleyman Seyfi Ögün, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.
- Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları. İstanbul, 2000.
- Şefik Ertem, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992.
- Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

Coşkun Üçok, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975.

Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.

III. Makaleler

Antony D. Smith, "Gastronomy Or Geology? The Role Of Nationalism İn The Reconstruction Of Nations", *Nations and Nationalism 1* (1), 1995, ss. 3-23.

Baskın Oran, "Lozan'ın 'Azınlıkların Korunması' Bölümünü Yeniden Okurken", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 49, S. 03, Mart 1994, ss.283-301.

Emre Yıldırım, "Türkiye'de Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus-Devletleşme Sürecinde Türk Milli Kimliği", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, S. 28, Autumn II, 2014, ss. 73-95.

Ernest Renan, "Millet Nedir?", *Nutuklar ve Konferanslar*, Sakarya Basımevi, Ankara, 1946, ss. 98-105.

Halil İncalcık, "Siyaset, Ticaret ve Kültür Etkileşimi", *Osmanlı Uygurluğu*, C.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, ss.1052-1053.

L. Bruce Fulton, "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Editör: Marian Kent, Çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yay. İstanbul 1999, s.166.

Mehmet Karakaş, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri", *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, Ed. Asım Öz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008, ss.65-102.

IV. Tezler

Haldun Ögüt "Türk Fransız Diplomatik İlişkileri 1923-1930", Ufuk Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

EKLER

Çanakkale Savaşı öncesine kadar Fransız basınında Türk süvarilerinin ve boğazların fotoğrafları sık sık yayınlanırken, daha sonra daha çok esir fotoğrafları dikkat çekmeye başlamıştır.

Bayraklarıyla Türk ordusu ⁶⁶

Türk Süvarileri ⁶⁷

66 Fransa Milli Kütüphanesi, Kasım 1914.

67 Fransız Milli Kütüphanesi, Kasım 1914.

Gelibolu'daki Türk tutsaklar, İngiliz askerleri tarafından çevrelenmiş Türk askerleri⁶⁸

İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını paylaşırken Rusya, İstanbul ve boğazlar çevresini isterken Orta-Doğu'nun paylaşılması için Fransız temsilci General Georges Picot ile İngiliz temsilcisi Mark Sykes arasında görüşmelerden sonra 3 Ocak 1916 "Sykes-Picot Anlaşması" ile Suriye ve Irak'ın tümü ve Türkiye'nin güney kısmı İngiliz ve Fransız bölgesi olarak paylaşılmıştır⁶⁹. İtilaf Devletleri arasındaki Osmanlı İmparatorluğu paylaşılması ile ilgili bir karikatür İngiltere ile Rusya'nın İstanbul ve boğazlar üzerindeki emellerini gösterirken aralarındaki ilişkiyi de hicvetmiştir⁷⁰.

68 Fransız Milli Kütüphanesi, Temmuz 1915.

69 Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 11.

70 *Le Rire*, 12 Haziran 1915.

Resim:

Ivan - Konstantinopolis benim için iyi, değil mi?

John - Elbette. Zaten yeterince aptalım, hayvan.

Çanakkale Boğazında kendini çalıyla kamufle etmiş bir Türk keskin nişancısı⁷¹. Türk keskin nişancıların kendilerini gizlemekteki marifetini gösteren bu fotoğraf asker yakalandıktan hemen sonra çekilmiş.

71 Fransız Milli Kütüphanesi, Eylül 1915; The Sphere, 4 Eylül 1915.

Extended abstract

After the Industrial Revolution and the French Revolution, the existing states underwent structural changes, the era of empires came to an end and new nation states were born. Nationalism, which started in Europe and spread throughout the world, has resulted in the transformation of an existing state into a nation-state or a nation turning into an independent state. Due to the revolts of different nations in its lands, the Ottoman Empire had to turn its attention to the changes in the world. While trying to prevent the loss of land with policies and various innovations similar to those in the West, on the other hand, she tried to make the people, whose consciousness of Turkishness had begun to develop, become a nation and preserve their existence.

Turkish nationalism has been shaped by the new ideas that emerged in the social field, literature and educational situations under the influence of the West. Young officers, civil servants and intellectuals who grew up with a Western-style education began to seek an identity that would be shaped by the Turkish language and history. The concept of homeland gained value and the concepts of nation and state began to take their place in the structure of thought. While the innovations and nationalization efforts to prevent ruptures in the Ottoman Empire continued, the tension that started between the Western states, including France, turned into a war.

By the end of the 19th century, while European states such as Russia, England, France, Germany and Italy wanted the Ottoman Empire to preserve its territorial integrity in line with their own interests, they wanted to share these lands among themselves. In 1914, the Western powers, which entered the race for dominance with territorial and colonial concerns, started a great war, the effect of which would last for years. The Ottoman Empire, which tried to align with these states, had to fight within the Alliance group, and in this process, the French press gave wide coverage to news about Turkey and the Turks.

In this study, it has been tried to examine how the reaction seen in the visual materials and narratives in the French press changed in the last years of the war after the Ottoman Empire entered the First World War. Among the newspapers in our study in the French press, *Le Petit Parisien*, *Le Petit Journal*, *Le Matin*, *L'Echo de Paris* and *Le Journal*, the newspapers with the highest circulation

in the country and known as “The Big Five”, took care to broadcast impartially by staying out of political conflicts. In addition to these newspapers, *Le Temps* newspaper, which can be considered as the media organ of the government and makes diplomatic publications, was also included. In addition, the news of *Le Figaro*, another high-circulation newspaper that can be considered conservative, and the *Journal des Debats*, which is a lower-circulation bourgeois newspaper, are also included. The French Catholics’ media organ, *La Croix*, and the communist party’s media organ, *L’Humanité*, were among the sources we consulted for news about Turks.

It was seen that the French press gave positive statements about the Turks before the war, and the convergence of the Ottoman Empire and Germany was criticized during the beginning of the war. Entering the war was mostly evaluated as a result of Enver Pasha’s policies. During the war, the criticisms against the Ottoman Empire took a harsh stance, and the defeats of the Turks were met with enthusiasm. So much so that even the Battle of Çanakkale, which was the success of the Ottoman Empire, was reflected as a “successful operation carried out without loss” for France. While the press reported that the Turks were hopeless behind the front, the photographs of the Turkish prisoners were included.

In the last periods of the war, it was seen that the French press had difficulty in reaching sufficient and reliable information about the developments in the Ottoman Empire. During the ceasefire period, the news of the armistice was frequently covered by the French public, and Turkey’s surrender was again enthusiastically described in the press. The negative attitude that continued until the end of the war proceed until the negotiations with the Ankara Government.

The aim of the study is to reveal the perception of the Ottoman State and Turks, with written and visual sources, at the beginning and the last periods of the war, in newspapers broadcasting from different perspectives. Although there were no negative statements about the Turks in the French press before the war, the Ottoman Empire’s relations with France and thanks to it, the poor condition of the army was emphasized in the last years of the war. The cartoons in the visual materials and narratives show the situation of the Ottoman Empire in the war through the humor of the French press.

Araştırma Makalesi / Research Article

**MONDROS MÜTAREKESİ'Nİ ANLAMAK:
MÜTAREKE KAVRAMI, MÜTAREKE ÖRNEKLERİ VE
MONDROS MÜTAREKESİ'NİN
DİĞER MÜTAREKELERLE KARŞILAŞTIRILMASI***

Mustafa MALHUT**

Öz

I. Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu için Mondros Mütarekesi ile son buldu. Mütarekenin diplomatik süreci başlatması ve yapılacak bir barış antlaşması ile çatışmanın yerini barışa bırakması bekleniyordu. Ancak Mondros Mütarekesi daha önceki mütarekelerden farklıydı. Bu nedenle huzuru sağlamaktan ve barışa gidecek yolu açmaktan çok uzaktı. Bu hem mütareke şartlarında hem de mütarekenin uygulanması sırasında ortaya çıktı.

Bu çalışmanın amacı Mondros Mütarekesi'ni daha iyi anlamak ve tarihsel süreç içinde taşıdığı önem itibariyle yeniden değerlendirmektir. Bu amaç uğruna öncelikle tarihsel bir kavram olarak mütareke kelimesi mercek altına alınacaktır. Sonrasında ulaşıldığı kadarıyla daha önceki mütareke örneklerine yer verilecektir ve Mondros Mütarekesi, içeriği, kapsamı, uygulanması, sonuçları ve etkileri açısından diğer mütarekelerle karşılaştırılarak Mondros Mütarekesi'nin diğer mütarekelerle arasındaki farklar ve benzerlikleri belirlenmeye çalışılacaktır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecindeki kırılma noktasına ışık tutularak Türkiye tarihi ve hatta XX. yüzyıl dünya tarihinin şekillenmesine dair önemli ipuçlarına ulaşılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Mütareke Kavramı, Karşılaştırma, Türkiye Tarihi.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üni., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araş. ve Uyg. Merkezi.
(mustafamalhut@akdeniz.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-0421-3818).

UNDERSTANDING THE ARMISTICE OF MUDROS: ARMISTICE CONCEPT, ARMISTICE EXAMPLES AND COMPARATIVE OF THE ARMISTICE OF MUDROS WITH OTHER ARMISTICE

Abstract

World War I ended with the Armistice of Mudros for the Ottoman Empire. The armistice was expected to start the diplomatic process. With a peace treaty, the conflict would be replaced by peace. However, the Armistice of Mudros was different from the previous armistice. Therefore, it was far from providing peace and serenity. This difference occurred both in the conditions of the armistice and during the implementation of the armistice.

The aim of this study is to better understand the Armistice of Mudros and to re-evaluate its importance in the historical process. For this purpose, firstly the word of armistice as a historical concept will be examined. Then as far as it has been reached, previous examples of armistice will be discussed. The Armistice of Mudros will be compared with other armistices in terms of its content, scope, implementation, results and effects and the differences and similarities of Mudros Armistice with other armistries will be determined. Thus will shed light on breaking point in the transition from the Ottoman Empire to the Turkish Republic. And it will be reached important hints about Turkish history and even history of the world in the 20th century.

Keywords: The Armistice of Mudros, The Armistice Concept, Comparison, Turkish History.

Giriş

Mondros Mütarekesi'ni anlamak I. Dünya Savaşı sonrasında galip devletlerin barış algısını ve barış olgusunu nasıl manipüle edebildiklerini anlamaktır; güçsüzlüğün, geri kalmışlığın, yenilginin bedelini anlamaktır; devletlerin Anadolu toprakları üzerindeki niyetlerini ve planlarını, Osmanlı Devleti'nin son günlerini yaşadığını ve Kurtuluş Savaşı'nın gerekçesini anlamaktır. Osmanlı İmparatorluğu tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından Mondros Mütarekesi'ni anlamak bir zaruriyettir.

Tarihsel süreç açısından Mondros Mütarekesi'nin ayrı bir anlam ve önemi vardır. Mondros Mütarekesi hem Türkiye tarihi açısından incelenmeli hem de dünya düzeni içerisinde Büyük Devletlerin yürüttükleri dünya politikası karşısında bir mihenk taşı olarak yarattığı akis üzerinden değerlendirilmelidir.

Mütareke bir kavram olarak ele alındığı zaman da Mondros Mütarekesi, klasik anlamdaki bir mütarekeden çok daha fazlasıdır. Mondros Mütarekesi'ne dair doğru tespitler yapabilmek için konuyu öncelikle kavramsal boyutla ardından karşılaştırmalı perspektifle incelemek yol gösterici olabilir.

Mondros Mütarekesi ile alakalı literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak Mütareke kavramına ilişkin ve karşılaştırmalı olarak yapılan çalışmaların sayısı birkaç tanedir. Bu çalışmalarda karşılaştırma kriterleri I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan diğer mütarekelerle sınırlıdır.¹ Aynı zihniyetin uzantısı olan taydaş ve benzer mütarekelerin birbiri ile karşılaştırılması Mondros Mütarekesi'nin tam olarak anlaşılmasını güçleştirmektedir.

Bu çalışmada, I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan mütarekelerin karşılaştırılmasına kısaca değinilecektir. Ama Mondros Mütarekesi'ni birbirine benzer mütarekeler ile karşılaştırmak yeterli olmayacağı için daha önceki mütareke örnekleri de karşılaştırmaya dâhil edilecektir. Literatürde mütareke örneklerine ulaşmak zor olduğu ve daha önce bu yönde bir çalışma yapılmadığı için mevcut mütareke örnekleri toplu şekilde ve detaylıca ele alınacaktır. Bulunabilen mevcut mütareke örneklerinden hareketle karşılaştırmayı genişletmek ve yol açtığı gelişmeler açısından Mondros Mütarekesi'ni hem Türkiye tarihi hem de Dünya tarihi açısından değerlendirmek bu çalışmanın amaçları arasındadır.

Bu hedefe yönelik olarak öncelikle tarihsel bir kavram olarak mütareke kelimesi mercek altına alınacak, sonrasında bulunabildiği ölçüde daha önceki mütareke örneklerine yer verilecek ve Mondros Mütarekesi, içeriği, kapsamı, uygulanması, sonuçları ve etkileri açısından diğer mütarekelerle karşılaştırılarak Mondros Mütarekesi'nin diğer mütarekelerle arasındaki farklar ve benzerlikleri belirlenmeye çalışılacaktır. Böylece milli mücadelenin çıkış noktasına ışık tutularak lider kadronun ve Anadolu halkının mücadele gerekçesi ile mücadele motivasyonu ve dinamizminin tetikleyici unsurlarından biri temellendirilecektir.

1. Mütareke Kavramının Tanımı

Mütarekeye geniş bir tarihsel boyut üzerinden yaklaşılacağı için "terim" yerine "kavram" tanımlamasının kullanılması uygun görüldü. Kısıtlı bir süre içerisinde belli olayları açıklamak ve karşılaştırmak adına mütareke ele alınsaydı terim kelimesi daha uygun düşebilirdi. Ancak uzunca bir tarihsel süreci içine alan olaylar yığınının arasından tanımlanmaya çalışılan bir imge olarak;

1 Dikkate değer ve yol gösterici olan bu çalışmalardan ilki, kavramın açıklanmasına yönelik giriş bölümü ile sona karşılaştırmaya ayrılmış bir kısmı içeren, 2005 yılında Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yapılmış lisansüstü bir teze aittir. Bkz: Dilek Elvan Öz, *Birinci Dünya Savaşı'nı Bitiren Ateşkes Anlaşmaları, Uygulamaları ve Uluslararası Hukuk*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005. Diğer ikisi 2014 yılında yayımlanan bir kitap ile sempozyum bildirisidir. Savaş Açıkçaya ile Akın Çelik'in eserlerinde I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan mütarekelerin Türkçe çevirileri ile verilmesi konu hakkında çalışacaklara kolaylık sağlamaktadır. Bkz: Savaş Açıkçaya ve Akın Çelik, *Bir Devrin Sonu Mondros*, İskenderiye Kitap, İstanbul, 2014; Temuçin Faik Ertan, "Birinci Dünya Savaşı'nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırmalı Analizi", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu*, 16-18 Ekim 2014, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015, s. 493-507.

zihinde canlandırdığı izlenimin açıklanma çabası, mütarekeye kavramsal açıdan yaklaşılmamasını gerekli kıldı.

Basitçe söylenecek olursa, amaç sadece I. Dünya Savaşı sonrasındaki mütarekeleri incelemek değil, aynı zamanda tarihsel süreklilik içerisinde mütarekenin neyi ifade ettiğini, nasıl ele alınıp kullanıldığını, mütarekeye yüklenen anlamlar üzerindeki devamlılık veya değişimi mevcut veriler ışığında değerlendirmektir. Bu bakış açısı ile bir mütarekeden beklenen ile Mondros Mütarekesi'nin beklentileri ne derece karşıladığı ayrı bir karşılaştırma kriteri olarak belirecektir.

Mütareke kelimesinin sözlük anlamı Arapça terk kökünden gelen terk etmek, bırakmaktır. Bu tek taraflı bir eylem değildir. Mütareke, ateşkes ve silah bırakılması kelimeleriyle çoğu zaman eş anlamlı, kimi zamanda benzer anlamlı olarak kullanılır. Ateşkes veya silah bırakılması kelimelerinde görüldüğü üzere fiillerde bir işteşlik söz konusudur ve karşılıklı yapılan bir eylemi ifade ederler. Kısaca mütareke, karşılıklı ateşin kesilmesi veya karşılıklı silahların bırakılmasıdır.

Batı dillerinde, XVII. yüzyıl sonlarında Fransızca ya da modern Latince Armistitium; arma 'arms' ve 'stoppage' den gelen Armistice kelimesi kullanılır.² İngilizce'de "truce" ve "cease-fire" sözcükleri Armistice ile eş anlamlı ya da benzer anlamlı olarak kullanılmaktadır.³

Sözlüklere bakıldığında zaman birbirine benzer tanımlamalar ve açıklamalar görülür. Kaynakçada künye bilgileri verilen tarih, hukuk ve uluslararası/diplomasi alanlarına dair onlarca sözlüğün incelenmesiyle ortaya çıkan sonuç, kimisinde az/kısa veya çok/uzun bilgi verilse de mütareke kelimesi sözlüklerde genel itibarıyla savaşan taraflar arasında geçici olarak savaşın durdurulması olarak tanımlandığıdır. Bu sözlüklerin çoğunda mütarekenin eş anlamlısı ateşkes, silah bırakma veya bırakmadır.

Sözlüklerdeki bazı örneklerde mütareke ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir.⁴ Bunların bir kısmında özellikle uluslararası ilişkiler ve diplomasi sözlüklerinde mütareke ve ateşkes arasında bir ayrıma gidilerek aralarındaki farklar belirtilmeye çalışılmıştır. Mütarekenin daha uzun süreli olması ve mütarekelerin imzalanmasında siyasi otoritenin yer alması gibi şekilsel farklılıklar belirtilerek mütarekelerin daha formal bir yapıda olduğu vurgulanmaktadır. Bununla

2 <https://en.oxforddictionaries.com/definition/armistice> (Erişim 28 Mart 2021); *Shorter Oxford English Dictionary*, s.119; *Webster's Third New International Dictionary*, s.119.

3 *Dışişleri Bakanlığı Tercüme Dairesi Başkanlığı'nca*, Mütareke=Armistice; Ateşkes Anlaşması=Ceasefire Agreement karşılıkları verilmiştir. Bkz: <http://www.mfa.gov.tr/data/Terminoloji/hukuk-terminoloji-110615.pdf> (Erişim 28 Mart 2021).

4 A. Timur Bilgiç, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2012, s. 44-45; Esat Şener, *Açıklamalı – Madde Atıflı Hukuk Sözlüğü*, Seçkin Yayınları, Ankara 2001, s. 574; Hüseyin Özcan, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, Olgaç Matbaası, Ankara 1980, s. 521; Oğuz Çetinoğlu, *Tarih Sözlüğü: Deyimleri, Terimleri, Kavramları, Kelimeler*, Bilgeoğuz, İstanbul 2009, s. 52, 306; *Türk Hukuk Lügati*, Türk Hukuk Kurumu, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s. 262.

birlikte mütarekelerin de genel ya da kısmi olabileceği gibi, mahalli ya da tüm savaş cephelerini kapsayacak şekilde düzenlenebileceği tanımlarda yer almaktadır.⁵ Farklıkların belirtilmesine rağmen ister mütareke ister ateşkes olarak ifade edilsin ikisinin de anlam itibarıyla özünde yer alan tanım birbirinden açıkça ayırt edilebilmesine olanak tanıyacak mahiyette değildir.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nde ve kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nde kabul edilen kanun, nizamname ve diğer hukuki mevzuatı bir araya getiren resmi külliyat olarak tanımlanan *Düstur*'un 1895-1904 yıllarını içeren 1. Tertib 7. Cilt'in "*muharebe-i berriye kavanin ve âdât-ı nizamiyesi*" ile ilgili bölümde mütareke ile ilgili tanım yapılır: "*Mütareke tarafeyn-i muharibin beyninde bilmukabele muvafakati efkâr husulile harekât-ı harbiyeyi tatil eder. Eğer mütarekenin müddeti muayyen değilse tarafeyn-i muharibin her zaman muharebeye betekrar iptidar edebilir. Şu kadarki mütareke şeraiti mucibince vakt-i muayyende düşmana ihbar-ı keyfiyet etmek lâzımdır.*"⁶ Burada vurgulanan husus karşılıklı anlaşma sonucu savaşın durdurulmasıdır. Yukarıdaki ifadelerle benzer şekilde, ilki 29 Temmuz 1899'da ve ikincisi (öncekinin yerine geçerli olacak) 18 Ekim 1907 tarihinde Lahey'de imzalanmış, *IV Sayılı, Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkında Sözleşme*'nin 5. bölümünün 36.-41. maddeleri arasında yer alan mütarekeye ilişkin açıklamalar, çoğu tanımlamaya öncülük etmiş, mütarekenin kriterlerini belirlemiştir.⁷

Mütareke, ateşkes ve silah bırakılması tanımlamaları birbirini karşılayacak ifadeler olarak düşünüldüğünde asıl olan bunların barış antlaşmasıyla arasındaki farkın karşılaştırılması olmalıdır. Mütarekeyle barış antlaşması karşılaştırıldığında, mütarekenin savaş ile barış gibi iki zıt kutbun aracı olduğu anlaşılır. Mütareke geçici ve kısa süreli bir barış sürecini ifade

5 Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 42; <http://w3.balikesir.edu.tr/~akolbasi/uluslararasıpolitika.doc> (Erişim 28 Mart 2021); <https://www.britannica.com/topic/armistice-law> (Erişim 28 Mart 2021); *Türkçe - İngilizce Ansiklopedik Askeri Sözlük*, haz. İrfan Uğurlu, Meteksan Yayınları, Ankara 1991, s. 300; *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, der. Faruk Sözmezoğlu, Der Yayınevi, İstanbul 2000, s. 63, 535.

6 *Düstur*, 1. Tertib, Cild:7, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1941, s. 334.

7 "36. Madde: Mütareke, muharip tarafların karşılıklı bir anlaşması ile harp harekâtını talik eder. Eğer mütarekenin süresi tayin edilmemişse, mütareke şartlarına göre uygun görülmüş zamanda düşman haberdar edilmiş olduğu takdirde, muharip taraflar her zaman harekâta tekrar başlayabilirler. 37. Madde: Mütareke umumi veya mahalli olur. Birincisi muharip devletlerin harp harekâtını her yerde, ikincisi ise, sadece muharip ordunun bazı kısımları arasında ve belli bir muntıkada talik eder. 38. Madde: Mütareke ilgili yetkililere ve askeri birliklere gerekli zamanda resmen tebliğ edilmelidir. Düşmanlıklar tebliğden derhal sonra veya tespit edilmiş bir sürede talik edilir. 39. Madde: Harp sahasında, halklarla ve onlar arasında meydana gelebilecek münasebetleri, mütareke şartları içinde tespit etmek akit taraflara bağlıdır. 40. Madde: Taraflardan biri tarafından mütarekenin her ciddi şekilde ihlali, diğerine mütarekeyi feshetmek ve hatta acele halde düşmanlıklara derhal yeniden başlamak hakkını verir. 41. Madde: Kendisine has teşebbüsleriyle hareket eden şahıslar tarafından mütareke şartlarının ihlali sadece suçluların cezalandırılmasını ve gerekirse, yapılmış hasarlar için bir tazminat istemek hakkını verir." Bkz: http://askerihukuk.net/FileUpload/ds158941/File/kara_harbinin_kanunlari_ve_adetleri_hakkinda_sozlesme.pdf. İngilizcesi için bkz: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art36 (Erişim 28 Mart 2021).

eder. Kalıcı barışın yapılabirliğinin sınındığı bir dönemdir. Mütarekelerde kabataslak ele alınan konular barış antlaşmalarında detaylıca incelenir. Mütarekenin kabulü barış ihtimalini kuvvetlendirir ama barışın kesin olarak sağlanması barış antlaşmasının eseridir. Barış antlaşması mütarekeden daha detaylı, daha kapsamlı, daha geçerli ve uzun sürelidir. Mesela, Mondros Mütarekesi 25 madde iken Sevr Barış Antlaşması 433 maddedir, ya da Mudanya Mütarekesi 14 madde iken Lozan Barış Antlaşması 143 maddedir. Lozan Barış Antlaşması imzalandığı günden itibaren geçerliliğini ve barışın devamlılığını sürdürmektedir.

2. Mütareke Kavramının Kullanımı ve Mütareke Örnekleri

Mütareke kelimesinin terminolojik veya etimolojik köken bilgisine ulaşmak pek mümkün olmasa da içerdiği anlam bakımından mütareke kavramı tarihsel çağların başına kadar geri götürülebilir. Bu belki de diplomasi anlayışının ortaya çıktığı ilk kabile veya topluluklarla alakalıdır. Mütarekenin ilk örneklerini bulmak kolay değildir. MÖ. 585’de Medler ve Lidyalılar arasında yıllarca süren savaş güneş tutulmasına yüklenen mistik inanış dolayısıyla son buldu. Güneş tutulması silahların bırakılmasına neden oldu ancak burada bir mütarekenin varlığı şüphelidir. Ya da başka bir örnek olarak, Olimpiyat Oyunları’nın etkisiyle Yunan şehir devletleri arasında yapılan barış, “mütareke dönemi” olarak adlandırılır.⁸

Mütareke barış antlaşmasına giden süreçte tarafların silahları bırakması olarak değerlendirildiğinde savaşlardan sonra sıklıkla mütarekelerle karşılaşılır. Ancak barış antlaşmasının imzalanabilmesi için mütareke olmazsa olmaz değildir. İslam hukuku ve Osmanlı uygulamasına göre bir yerin fethinden önce halkına İslamiyet’i seçmeleri veya cizye vermeyi kabul ederek teslim olmaları teklifi götürülürdü. Kabul edilmediği takdirde savaş açılır ve fetih gerçekleşmezse taraflar arasında mütareke ve ardından bir sulh yapılırdı. “... fakat şartlar eşit değilse kuvvetli taraf mütarekeye yanaşmadan savaş halinde iken görüşmelerin başlamasını isteyebilirdi. Küçük Kaynarca’da Rusya’nın bu stratejiyi uyguladığı görülmektedir.”⁹ Yine de mütareke yapılsın ya da yapılmayın barış antlaşması imzalanabilmesi için kılıçların kınına sokulması veya silahların susturulması barış görüşmelerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesinin ön koşullarındandır.

8 “Olimpik Mütareke (Ekecheria) geleneği İÖ. IX. yüzyılda, Elis’li Iphitos, Pisa’lı Cleosthenes ve İspartalı Lycurgus arasında imzalanan bir sözleşme ile yaratılmıştır. Daha sonra, bütün Yunan şehirlerinin de onaylamasıyla Olimpia’nın ve Elis bölgesinin dokunulmazlığı fiilen hayata geçmiştir. Mütareke döneminde, atletler, sanatkârlar ve aileleri yanında her türlü ziyaretçiler Olimpiyat Oyunları’na katılmak için veya seyretmek için mutlak bir güvenlik içinde seyahat edebilmekte ve sonradan ülkelerine dönebilmekteydi.” Bkz: Temel İskit, *Diplomasi, Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 61.

9 Mehmet İspirli, “Sulh (Osmanlılar’da)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 37, 2009, s. 490.

Mütareke, silahları bir kenarı bırakarak barış şartlarını belirleyebilecek miyiz ve barışı sağlayabilecek miyiz sorularının yanıtının sorgulandığı ara dönemdir. Diğer bir ifade ile mütareke, daha fazla kan dökmeden diplomasi yoluyla, tarafların kabul edebileceği şartlar üzerinde görüşmeleri başlatıp, barışa ulaşmanın mümkün olup olmadığının sınanmasıdır. Barış şartları mütarekenin sağladığı geçici barış ortamında konuşularak, taraflarca kabul edilebilecek sınırları belirlenir. Eğer barışın sağlanabilmesi mümkünse mütareke bir barış antlaşması ile sonlandırılır dahası taçlandırılır. Barış şartları üzerinde taraflar uzlaşmaya varamadıkları takdirde mütarekenin süresi uzatılabilir veya geçici barış son bularak tekrar silahlar devreye girer. Sonrasında ise benzer süreç tekrar eder. Komutanların inisiyatifinde kısa süreli ve kısmi olarak çatışmaya ara verilmesi örnekleri bir tarafa bırakılırsa, mütareke kısaca, barışın sağlanabilirliğinin sınanması veya barışın olabilirliğinin test edilmesi sürecinin başlangıcını ifade eder ve mütarekeyle geçici de olsa bir barış söz konusudur.

Diplomasi ve devletler hukuku ile ilgili yapılan araştırmalarda veyahut devletler arasında yapılan siyasi metinlerin yer aldığı çalışmalarda mütareke kavramına ilişkin ayrıntıları belirginleştirecek örnekler pek bulunmaz. Mesela Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri* isimli eserinde siyasi tarih metinlerini bir araya getirmiş ve konuyla ilgilenen araştırmacılara büyük kolaylık sağlamıştır. Ancak bu eserde yer alan mütareke metinleri sadece “*Rusya ile Edirne Mütarekenamesi (1878)*” ile “*Mondros Mütarekenamesi*”nden ibrettir.¹⁰ Benzer şekilde, büyük ölçüde Erim’in eserinin şekillenmesini sağlayan *Muâhedât Mecmûası*’nda da mütareke örnekleri yok denecek kadar azdır. İstisna olarak, 1799 tarihli Rusya ve İngiltere arasında yapılan ittifak antlaşmalarının içerisinde “*musalaha ve mütareke*” kelimeleri geçmektedir. Bir de Rusya ile imzalanan 31 Ocak 1878 tarihli Edirne Mütarekesi “*Mütareke Mukavelesnamesi*” başlığı ile eserde yer almaktadır.¹¹ İngilizce literatürde de durum benzerdir. Mesela ön plana çıkan örneklerden Yakın ve Ortadoğu ile Kuzey Afrika’ya ilişkin siyasi metinleri bir araya getiren Hurewitz, eserinde mütarekelere yer vermez.¹² Osmanlı Devleti’nin daha önce yapmış olduğu mütarekeleri araştırırken, alanında başvuru niteliğinde olan Uluslararası İlişkiler Tarihi, Diplomasi Tarihi veya Siyasi Tarih kitapları da beklentiye karşılamaz.¹³

Mütareke örneklerine ulaşabilmek için, spesifik çalışmalara veya ilk el kaynaklara başvurulması elzemdir. Eski mütareke örnekleri, Osmanlı Devleti’nin

10 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1953.

11 *Muâhedât Mecmûası*, C.I-V, TTK Yayınları, Ankara, 2008.

12 J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1914*, D. Van Nostrand Company, INC., Princeton, New Jersey, 1956; J. C. Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics, A Documentary Record, Volume I European Expansion, 1535-1914*, Second Edition, Revised and Enlarged, Yale University Press, London, 1975.

13 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010; İskit, *a.g.e.*; Oral Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000; *Uluslararası İlişkiler Tarihi, Diplomasi Tarihi*, C.I-II, der. Vladimir Potyemkin vd., çev. Atilla Tokatlı, May Yayınları, İstanbul, 1978.

yürüttüğü diplomasının değişimine paralel olarak şekillenebiliyordu. Osmanlı Devleti'nin yapılan savaşların ardından barış antlaşmasına giden süreçteki konumu ve tutumu, genişlemeyi sürdürdüğü zamanlar ile gücünü kaybetmeye başladığı dönemlerde farklıydı.

XVI. yüzyıl ortalarında devam eden Osmanlı İran Savaşları sırasında Osmanlı ordusu Nahçıvan'a girdiğinde yağma ve tahribe mübarek Ramazan ayı girdiği için son verdi. Devam eden savaş, İran Şahı Tahmasb'ın barış isteğini getiren elçi vasıtasıyla son buldu. 29 Mayıs 1555'te Amasya'da Osmanlı Devleti ile İran arasında barış imzalandı.¹⁴ Aynı dönemde Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında süren savaş, 1555'te altı aylığına mütareke ile kesilmesine rağmen barış ancak 1 Haziran 1562 tarihinde imzalandı.¹⁵

1593'ten 1606 senesine kadar Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında resmen ve fiilen süren savaşı bitiren Zıtvatorok Antlaşması, savaş sırasında barış girişimleri ve kısa süreli mütarekeler olmasına rağmen, 15 Haziran 1606'da 32 gün süreli bir mütarekenin ardından devam eden görüşmelerle 11 Kasım 1606'da 17 maddelik bir uzlaşma ile imzalandı.¹⁶

Zıtvatorok ile Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışında bir değişim meydana geldi. O zamana kadar, "*Osmanlı Devleti, sulh yaptığı devlete, istediklerini adeta dikte ettirdi. Yani karşısındaki hükümet Osmanlıların arzusunun boyun eğdi... Sulhun akdi ile ilgili müzakereler umumiyetle kısa ceryan ederdi.*" Ayrıca Zıtvatorok görüşmelerinde daha önceki barış görüşmelerinden farklı olarak hükümet adına salâhiyetleri yüksek memurlardan müteşekkil bir heyet müzakereleri yürüttü. XVI. yüzyılda savaşlardaki barış teklifinin genellikle karşı taraftan gelme eğilimi değişmeye başladı.¹⁷ Ortaylı, XVII. yüzyıla kadar *Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle olan antlaşmalarının hukuken mütareke statüsündeki geçici sözleşmeler olduğunu ve bunların sultan tarafından başlatılan bir barış veya geçici ve tek taraflı ahidnâme adı verilen belgeler olduğunu söyler.*¹⁸ Hammer, bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da diplomasi alanında geçerli olan uluslararası hukuk usulünü kabul ettiğini ve Osmanlı Devleti'nin üstünlüğünün son bulunduğunu belirtir.¹⁹

XVII. yüzyılın sonundaki örnek, Karlofça Antlaşması'nın imzalanması sırasında görülür. 16 yıl süren savaş, Osmanlı Devleti ile Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya arasında Karlofça'da 72 gün ve 36 oturum devam eden uzun müzakereler neticesinde Karlofça Antlaşması (26 Ocak 1699) ile son buldu. Ama Rusya ile barış yapılamadı. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında iki yıllığına beş

14 Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.II, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 906-908.

15 *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.II, s. 1059-1060.

16 B. J. Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.4, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 384-409.

17 *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.II, s. 1719-1720.

18 İlber Ortaylı, "Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 278.

19 Hammer, *a.g.e.*, s. 382.

maddelik bir mütareke kararı alındı. Rusya ile barış antlaşması İstanbul'da 14 Temmuz 1700 tarihinde imzalandı.²⁰

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasında kara ve denizde olmak üzere onar maddeden müteşekkil mütarekeler imzalandı. 1772'de tarihe Yergöğü Mütarekesi olarak geçen bu mütarekeler barışı getirememiş ve savaş tekrar alevlenmişti. Alınan mağlubiyetler üzerine Osmanlı Devleti tekrar mütareke isteğinde bulunmuştu. Ancak General Romanzow mütareke teklifini reddederek direkt barış görüşmelerinin yapılmasını istedi. 28 maddelik Küçük Kaynarca Antlaşması 21 Temmuz 1774 tarihinde imzalandı.²¹

Ziştovi Barış Antlaşması öncesinde Avusturya ile yapılan Yergöğü Mütarekesi (18 Eylül 1790) maddelerini bulabildiğimiz ilk mütareke örneğidir. Altı maddeden oluşan bu mütarekenin 1. maddesinde mütarekenin imzasından itibaren Osmanlı Devleti ile Avusturya (Nemçe) askeri arasında karada ve sulardaki düşmanlıkların son bulması ve mütarekenin ilgili komutanlara ve bölüklere bildirilmesi ile mütarekeye aykırı hareketlerin önüne geçilmesi hususunda uyarıda bulunması yer aldı. 2. madde, ahalinin mütarekeye aykırı olan taarruz ve tecavüzlerinin cezalandırılması ve ortaya çıkan zararın giderilmesine; 3. madde, antlaşmanın bir an önce kararlaştırılması ve mütarekenin 1791 Mayısının sonuna kadar geçerli olacağına ilişkindi. 4. Madde, askerler geri çekilecek, sadece Eflak'ı işgal altında tutan Avusturya, burada asayişli sağlayacak miktarda kuvvet bulundurabilecek, bu kuvvetler yerlerinde kalacak ve Kule, Yergöğü, İbrail nahiyelerine girmeyeceklerdi. Osmanlı tarafı Eflak sınırında ancak buralardaki kaleler için yeterli, İbrail'de ise Rus harbinin devam etmesinden ötürü gerekenden fazla muhafız asker bulundurabilecekti. 5. madde, görüşme yerinin güvenli, tarafsız ve serbest bir yer olmasına ilişkin iken sonuncu yani 6. madde, işgal edilen yerlerin dolaşıma açılıp ahalinin izin alarak işlerini serbestçe görmelerini ve mütarekenin imzalandığı yer ile zamanı içeriyordu. 6. maddenin sonunda, mütarekenin Prusya Kralı'nın aracılığı ve kefaletiyle karar verildiği tasdik ve beyan edildi.²²

Avusturya ile barış antlaşması 4 Ağustos 1791 tarihinde imzalandığında Rusya ile süren savaşın sonuna gelinmişti. Ziştovi Antlaşması'ndan bir hafta sonra Ruslar ile Yaş Barış Antlaşması'nın yolunu açan Kalas Mütarekesi imzalandı.

Mütarekenin imzalanmasından önce Rusların bazı şartları vardı. "Esas sened" diye anılacak beş maddelik, bir ön barış (mukaddime-i sulhiye) metni tanzim edilerek barışın bu çerçevede yapılması şartı ileri sürüldü. Ruslar barış

20 Abdülkadir Özcan, "Karlofça Antlaşması", *İslam Ansiklopedisi*, c. 24, 2001, s. 504-507; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.6, s. 592.

21 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.8, s. 485-541; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, 2002, s. 524-527; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s. 107-108; *Tarih-i Vasıf*, C.2, s. 121-122.

22 Ahmed Câvid, *Hadika-i Vekâyi'*, haz. Adnan Baycar, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 120-123. Ayrıca bkz: Kemal Beydilli, "Ziştovi Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 44, 2013, s. 467-472.

veya savaş tercihinin yapılmasını ve kararın on gün içinde bildirilmesini istediler. Beydilli çalışmasında, Yergöğü ile Kalas Mütarekelerini karşılaştırdığında ilkinde herhangi bir ön şart olmadığını belirtir. Ayrıca Kalas Mütarekesi, “ön şartlı mütarekelerden biri olarak muâhedât külliyatında müstesna bir yer işgal eder” demektir.²³ Bu mütarekelerde ön şart olmasına rağmen şartlar sınırı belirlenmesine ilişkindir ve devletin varlığına ve geleceğine ilişkin herhangi bir tehdit söz konusu değildir.

Beş maddeden oluşan Kalas Mütarekesi'nin maddelerine bakıldığında, 1. madde ile Kaynarca Antlaşması onaylanır; 2. madde, Turla Nehri'nin sınır kabul edileceği öngörülür; 3. madde, iade edilecek olan Memleketeyn'in daha önce yapılan antlaşmalarla tanınan imtiyazlarını teyit eder; 4. madde, ikinci madde dışında kalan yerlerdeki sınırların savaştan önceki hale döneceği ve istilaya uğrayan topraklardaki mevcut kalelerin barıştan sonra tahliye edileceği belirtilir; 5. madde, Turla Nehri'nden sınırın kesilmesinden ötürü Rusya'ya bırakılacak yerlerde bulunan istihkâmların terkiyle ilgili meselelerin müzakeresini barış görüşmelerine bırakır. Belirlenen esaslar üzerinden görüşmelere başlamak için yetkili murahhasların gönderilmesi ve mütareke mucibince çatışmaların kesilmesi istenerek, mütarekeye sekiz aylık bir süre tanınmaktadır.²⁴

Osmanlı arşivinde bulunan bir mütareke örneği, 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı sırasında imzalanan 25 Ağustos 1807 tarihli mütarekedir. Mütarekenin yapıldığı yer Slobozia'da yer alan Yergöğü Kalesi'ydi. Küçük Kaynarca ve Zıştovi Antlaşmaları'ndan önceki mütarekeler de Yergöğü'nde yapılmıştı.²⁵

1807 tarihli Yergöğü Mütarekesi'nin maddeleri incelendiğinde: 1. madde, “işbu sened-i mütarekenin imza ve hitamı akabinde berr ve bahr ve nehirden kâffe-i mevazi'de Devlet-i Aliyye ve Rusya askerleri beyninde cümle harekât-ı hasmane terk ve def' oluna” sözleri ile başlar ve bir an önce askerler arasında harp ve husumetin bitip dostluğun kurulması belirtilir; 2. madde, “Devlet-i Aliyye ve Rusya beyninde muvalatnamenin (dostluğun) mecduden rabtı” için vakit geçirmeksizin “musalaha-ı hayriyyenin” yani barış antlaşmasının imzalanması için murahhasların ve görüşme yerinin tayin edilmesi ile hızlıca görüşmelerin başlaması dile getiriliyor. İhtimalden uzak olmasına rağmen anlaşma sağlamada zorluk yaşanırsa mütareke 1808 Nisanı'na kadar uzatılacak deniliyordu (mütareke yaklaşık 7 aylık bir süreyi içeriyor); 3. madde, işgal edilen yerler, kaleler ve Eflak ile Boğdan memleketleri tahliye edilip işgalden önceki sınırlara çekilecek. Geri çekilme işlemi 35 gün içerisinde tamamlanacak. İsmail, İbrail ve Yergöğü Kalelerinde gereğinden fazla asker bırakmayıp Rus askerleri Eflak ve Boğdan'dan çekilirken Osmanlı askerleri dahi beraber çekilecek; 4.

23 Kemal Beydilli, “Zıştovi Antlaşması”, s. 468; Kemal Beydilli, “Yaş Antlaşması”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 43, 2013, s. 343-344.

24 Kemal Beydilli, “Yaş Antlaşması”, s. 344.

25 1810 yılında Rusların eline geçen Yergöğü, 1829 Edirne Antlaşması ile Eflak Prensiği'ne bırakılacaktır. Yergöğü daha sonra Rusçuk olarak anılacaktır ve bugün Romanya sınırında ve Tuna'nın kıyısında bulunan Giurgiu şehridir.

madde, Rusya Bozcaada'yı ve mütareke haberi duyulduğunda istila olunmuş mahaller var ise onları tahliye ve teslim edecek, Akdeniz (Çanakkale) Boğazı yolunun açılması için gemilerini limanlarına çekecek, Akdeniz Boğazı savaşı sırasında Rusların eline geçen kalyon, esir ve sair gemi ve eşya var ise iade edilecek; 5. madde, Sünne ve civarındaki diğer boğazlar yolunda Osmanlı gemilerinin geçişine mani olunmayacak, lazım olduğu takdirde bir limana giriş engellenmeyecek; 6. madde, karşı tarafın topraklarında kalan halkın kendi ülkesine geçişine izin verilmesi ile Devlet-i Aliyye kale muhafızları ve memurları ve sair ahali mütareke imzalandığında buldukları yerlerden eksiksiz olarak ihraç, göç ve eşyalarıyla Osmanlı topraklarına gönderilecek; 7. madde, komutanlar arasında imzalanan bu mütareke en geç bir hafta içerisinde onaylanıp mübadele edilecekti.²⁶ İmzalanan mütarekenin hemen ardından barış antlaşması yapılamadı. Devam eden mücadele sonunda barış ancak 28 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş Antlaşması ile sağlandı.

Mütarekeleri araştırırken yukarıda verilen örneklerle aynı dönemde bulunan ve Avrupa devletleri arasında imzalanan bir mütarekeyi incelemek, Osmanlı Devleti ile yapılan mütarekelerle Avrupalı devletlerin kendi aralarında yaptıkları mütarekelerin benzerlikleri ya da farklılıklarını görmek açısından anlamlı olacaktır.

The Times gazetesinde yer alan ve Fransa ile Prusya arasında 25 Haziran 1807 tarihinde imzalanan 6 maddelik mütareke şu maddelerden oluşmaktadır:

"1. madde, Fransa ve Prusya orduları arasında bugünden itibaren bir mütareke meydana getirilecek; 2. madde, Stralsund'da bulunan Prusya askerleri hiçbir düşmanca girişimde bulunmayacak; 3. madde, Colberg, Grandentz ve Pillan kalelerinde bulunanlar aynı yerlerinde kalacak ve hiçbir saldırı ve operasyona girişmeyecekler; 4. madde, Prusya ordusunun elinde bulunan Silesia bölgesinde aynı koşullar geçerli olacak; 5. madde, Pomerania ve Silesia'da bulunan Prusya orduları silahlarıyla birlikte hizmete alıma son verecek ve garnizonlarında sakin bir şekilde kalacaklar; 6. madde, bu ateşkes onayının karşılıklı olarak değiştirilmesi en kısa zamanda gerçekleşecek." Haberin sonunda Prusya ile barışın bu ayın 9'unda Tilsit'te imzalanacağı yazmaktadır.²⁷

Kırım Savaşı sonrasındaki barış süreci klasik olarak savaş ardından mütareke ve barış sıralamasının farklı bir versiyonudur. XIX. yüzyıl, diploması tarihi açısından artık sıklıkla kongre veya konferansların görüldüğü bir dönemdir. Bu resmi ve üst düzey toplantılar da barışa esas teşkil eden mütarekelerin yanı sıra barış sürecini başlatıyordu. Paris Konferansı buna dair karakteristik bir örnektir.

Kırım Savaşı'nın sonlarında barış sürecini başlatabilmek için Rusya'ya bir ultiatom verildi. Mütarekeden farklı olarak ama barışa esas teşkil edecek bu ultiatomda 1. Eflak-Boğdan hakkında ortak güvence verilmesi; 2.

²⁶ BOA, HAT., 1437/59056, 20 Cemaziyülahir 1222 (25 Ağustos 1807).

²⁷ "Armistice between France and Prussia", *The Times*, 24 July 1807.

Tuna'daki seyr-ü seferin düzenlenmesi; 3. Karadeniz'de Rus deniz gücünün sınırlandırılması; 4. Osmanlı Devleti'ne savaş tazminatı verilmesi; 5. Müttefikler tarafından zabt olunan arazinin Rusya'ya iade edilmesi; 6. Besarabya'nın bir kısmının Rusya tarafından terki ile sonradan İngiltere'nin isteği ile müzakereler sırasında devletlerin uygun göreceği başka şartların da ileri sürülebilme hakkının gizli tutulması yer aldı.²⁸

Barış şartları için ön anlaşma 1 Şubat'ta imzalandı ve Konferans 25 Şubat'ta Paris'te açıldı.²⁹ Paris Konferansı'nın ilk günü katılımcılar tarafından, barış görüşmelerinin sağlıklı bir biçimde gerçekleştirilmesi için 31 Mart 1856 tarihine kadar sürecek bir mütareke yapılması kararlaştırıldı.³⁰ Erkân-ı Harp Miralay Halil Bey Rus başkumandan ile görüşüp 12 Mart 1856 tarihinde "*Rusya kumandanı tarafından çakerlerine hitaben tanzim ve irsal olunmuş olan mütareke senedini teslim ve ita eyledi.*"³¹

Paris Konferansı'nda, önce devletler toplanmış ardından bir mütarekeye karar verilmişti. Berlin Kongresi'nde ise önce mütareke yapılmış sonrasında devletlerin temsilcileri bir araya gelmişti. Barış sürecini belirleyen bir farklılık savaşın taraflarından kaynaklanıyordu. 93 Harbi'nin Kırım Savaşı'ndan farkı Osmanlı tek başınaydı ve diğer Büyük Güçler fiilen savaşa dâhil olmamışlardı. Bu nedenle savaş, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında sonlandırılıp ardından Kongre'de görüşmeler başladı.

Savaşın nedeni Balkanlarda başlayan karışıklıklardı. 93 Harbi öncesinde Balkanlarda Osmanlı Devleti ile savaşan Karadağ ve Sırbistan ile de mütarekeler imzalandı:

*"Sırbli ve Karadağlı namuna devletlerle altı ay müddet için suret-i resmîyede bir mütareke akdi ve işbu müddet zarfında Sırbîliler ve Karadağlılar tarafından az çok tecavüz vuku' bulmamış ve elhaletühazihi asakir-i şahane yedinde bulunan mahallere taarruz olunmamak ve hariçden Sırbistan ve Karadağ'a gönüllü eşkiya ve esliha ve mühimmat idhali men' olunmak maddelerinin devletler tarafından kavîyyen taahhüd olunmasının kabul edilecek mütarekeye esas-ı ittihazı tensib edilmiş..."*³²

Rusya'nın müdahalesiyle mütareke süresi kısaltılarak 2 aya indirilip sürelerin bitimini takiben tekrar uzatıldılar. Sırbistan ile barış antlaşması 28 Şubat

28 Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.I, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 85-86, 95.

29 Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923) Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, YKY, İstanbul, 2010, s. 157.

30 BOA, A.İMKT.UM., 229/81, 7 Recep 72 (14 Mart 1856). Paris'ten gelen telgraf üzerine haber, ertesi günü *The Times* gazetesinin sütunlarındaki yerini aldı. Habere bu mütarekenin şu an kurulan ya da kurulabilecek kuşatmaları etkilemeyeceği eklenmişti. Bkz: "The Peace Conferences. The Armistice", *The Times*, 26 February 1856.

31 BOA, A.İMKT.UM., 229/81, 7 Recep 72 (14 Mart 1856). Ertesi gün *The Times* gazetesinde bu sabah bir ateşkese karar verildiği haberi yer aldı. Bkz: "The Armistice in the Crimea", *The Times*, 13 March 1856.

32 BOA, Y.EE., 84/82, 22 Ramazan 1293 (11.10.1876).

1877 tarihinde imzalandı. Karadağ ile yapılan mütareke önce 21 Mart'a sonra 13 Nisan'a uzatıldı. Bir sonuç alınamayan barış girişimleri sonucunda Rusya'nın savaş ilanı ile süreç bambaşka bir mecraya yöneldi. "Rusya, Karadağ'ı yüzüstü bırakmayacaktır" söylemiyle Rusya, iki devlet arasındaki barış sürecini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdi.³³ 93 Harbi, Karadağ ile barış yapılamadan başladığı için doğal olarak iki devlet arasındaki mücadele devam ediyordu ve barış 93 Harbi sonrasında sağlanabildi.

93 Harbi'nin sonunda Rusya ile barışa giden süreç Edirne Mütarekesi ile açıldı. Sonrasında Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Ancak XIX. yüzyılın diplomasi sistemi gereğince barış görüşmeleri Berlin Kongresi'ne taşındı. Ayastefanos Antlaşması da bir ön barış antlaşması olarak kaldı.

93 Harbi sonrasında başlayan mütareke görüşmeleri öncesinde, *The Times* gazetesinde çıkan bir haberde, "mütareke" kelimesinin esasen askeri bir işlem olarak geçici şeyler anlamına geldiği belirtildi. Ayrıca kelimenin elastiki anlamından dolayı Rusya'nın bunu şartlara göre yorumlayabileceğinin üstünde duruldu. "Şu anda müzakereler başlamak üzereyken, terimin Villafranca'daki veya Nisholsburg'daki gibi bir ön barış anlaşması olarak daha geniş bir şekilde kullanımı uygulanabilir" denilmekteydi.³⁴

10 maddelik Edirne Mütarekesi, maddelerine ulaşılabilen mütareke örneklerinden biridir. 31 Ocak 1878 tarihli Edirne Mütarekesi'nin maddelerine göre; 1. madde, Rusya, Sırbistan, Romanya ve Osman Devletleri arasında bir mütareke olmuştur. Eğer mütarekeyi taraflardan biri bozacak olursa üç gün önceden haber vermesi gerekmektedir. Bu durum ayrıca Rusya tarafından Karadağ'a bildirilecektir; 2. madde, imzalar atıldıktan sonra tayin edilen yerlerin haricinde askeri ilerleme olursa buralar terk edilecektir; 3. madde, Osmanlı Devleti, Vidin, Rusçuk ve Silistre kalelerinden başka Belgradcık, Hezargrad ve Hacıoğlu Pazarcığını terk edecektir. (Mütarekede sınır hattı bu maddede ayrıntılı olarak verilmiştir); 4. madde, bu hatların dışındaki askerler derhal geri çekilecektir; 5. madde, Osmanlı askerleri geri çekilirken silahları, savaş mühimmatlarını, teçhizatları ve taşıyabilecekleri eşyaları yanlarında götürebilecek ya da isterlerse Rus askeri idaresine bırakabileceklerdir. Halkın mallarına dokunulmayacaktır; 6. madde, Tuna'daki Osmanlı askerleri ve savaş gemileri engellenmeden Sünne'yi terk edecektir; 7. madde, Rusya veya müttefiklerinin askerleri bulunan yerlerde Osmanlı Devleti'nin mülkiye memurları varsa görevlerine devam edecek, asayişini sağlayacak ve Rus askeri yetkililerinin isteklerini mümkün olduğunca yerine getireceklerdir; 8. madde, Rus

33 "Lord A. Loftus to the Earl of Derby (31 March 1877)", *British House of Commons Parliamentary Papers, 1877 [C.1738] Turkey, No. 15 (1877). Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey*, s. 345-346.

34 "The Armistice Negotiations", *The Times*, 17 January 1878. 1859 Kuzey İtalya Savaşı'nı sona erdiren Villafranca Mütarekesi ve 1866 Avusturya Prusya Savaşı'ndan sonra Nikolsburg ön barışı imzalanmıştı. Bkz: F. R. Bridge and Roger Bullen, *The Great Powers and the European States System 1814-1914*, Pearson, Harlow/England, 2005, s. 19.

askerinin bulunduğu yerlerdeki demiryolları serbestçe işlemeye devam edecek, yalnız sınır arasında savaş mühimmatı ve asker nakli önlenecektir; 9. madde, Babıâli Karadeniz limanlarındaki ablukayı kaldıracak ve gemilerin serbestçe bu limanlara girmesine karşı çıkmayacaktır; 10. madde, Rus, Sırp ve Karadağ askerlerinin bulunduğu yerlerde kalacak hasta ve yaralı Osmanlı askerleri savaş esiri sayılmayacak ama özel izin olmadıkça başka yerlere nakledilmeyeceklerdir. Mütareke Ocak ayının 31. günü saat yedide başlayacaktır.³⁵

13 Haziran'da başlayan, 31 gün ve 20 oturum süren Berlin Kongresi sonucunda 13 Temmuz 1878 tarihinde 64 maddelik Berlin Antlaşması imzalandı. XIX. yüzyılın son çeyreğindeki kalan süre Osmanlı Devleti'nin büyük bir savaştan uzak kaldığı dönemdi. Sadece yüzyılın sonunda 1897 tarihinde Yunanlar ile Teselya Savaşı yaşandı. Savaş, Osmanlı Devleti için galibiyetle sonuçlandı. Rusya'nın araya girmesi ile bir an evvel silahların susturulacağı ve mütarekenin kabul edileceği bildirildi. "...iki taraf kumandanları beyninde kararlaştırılacak suretle bir anda terk-i muhasamat edilmesi..." için kumandanlara emir verilip "...Mütarekenin iktiza etdireceği musalaha şurutunun devletin hak ve mevki'ne ve hudud-ı memalik-i şahanenin müstakbelen ve mütemadiyen teminiyle müsalemet-i umumiyenin vikayesine (genel barışın korunmasına) salih olacak vecihle istihsali tayin ve ityan kılınacağı ilan olundu."³⁶

Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nda yer aldı. Mondros Mütarekesi öncesinde karşılaştırma yapılabilecek son örnek olarak karşımıza 8 maddelik Çatalca Mütarekesi çıkmaktadır. "*Bir mütareke akdi zımında Sadrazam fehâmetlü devletlü Kamil Paşa hazretleri tarafından vaki olan teklife binaen...*" taraflar arasında mütareke yapıldı.

1. Madde, "*Muharib taraflar arasında iade-i sulh için müzakerata ibtidar olunabilmek üzere bir taraftan Devlet-i Aliyye-i Osmaniye kuvâ-i müsellahası diğer taraftan Bulgaristan Sırbistan ve Karadağ kuvâ-i müsellahası beyninde bir mütareke akd olunmuşdur; Sani (2.), bu mütareke müzakerat-ı sulhiyenin bütün devamı müddetince ve müzakerat-ı mezkurenin müsaid bir neticeye iktiranına veya inkıza'ına (tamamlanmasına) kadar akd olunmuşdur; Salise (3.), müsalahanın akdine mahsus müzakerat Londra'da cereyan edecek ve işbu protokolün imzasından on gün sonra başlayacaktır; Rabia (4.), işbu müzakerat neticelenmediği takdirde muharib taraflardan her biri muhasamata tekrar başlanılacak tarih ve saati tayin ederek mütarekenin mefsuhiyetini (yürürlükten kaldırılmasını) dört gün evvel ilan etmeğe mecburdur. Bu dört gün taraflardan birinin başkumandanı canibinden diğer tarafın başkumandanına icra-ı tebligat edildiği zaman müteakib hulul eden akşamın saat yedisinden itibaren gúzeran etmeğe başlayacaktır; hamis (5.), muharib tarafların askeri mevki'-i hazırlarını müteakiben işgal ve muhafazaya devam edeceklerdir. Muharib taraflar başkumandanlarınca bu maksada mebni suret-i*

35 BOA, Y.EE.d., 1016, s. 82-89; "Mütareke mukavelenamesinin tercümesi suretidir", *Muâhedât Mecmûası*, C.IV, TTK Yayınları, Ankara, 2008, s. 177-183. Edirne Mütarekesi'nin transkripsiyonu için bkz: Erim, a.g.e., s. 381-385.

36 "İlânname-i Resmîyye", BOA, A.İDVN.MKL., 38/14, 6 Mayıs 313 (18 Mayıs 1897).

mahsusada tayin edilecek olan zabitler canibinden bil-ittifak bi-taraf muntika tesis kılınacaktır; sadise (6.), mütareke işbu protokolün tarih-i imzasından itibaren meri-ül icra olunacaktır. Eğer muharib taraflardan birinin askeri işbu mütarekenin akdinden sonra hatt-ı fasılı tecavüz ederler ise evvelki mevki'lerine tekrar iade olunacaklardır; sabi' (7.), Hükümet-i Osmaniye Bahr-i Siyah (Karadeniz) limanlarından ablukayı ref' etmeği (kaldırmayı) ve sefainin mezkûr limanlara serbestçe duhullarına (girmelerine) müsaade eylemeği ve Bulgar asakirine Bahr-i Siyah tarikiyle erzak ve me'kulât (yiyecek) celb ve i'tasına mümanaatda bulunmamağı taahhüd ettiği gibi Bulgaristan'dan vürud eden veya oraya aadet eyleyen Bulgar askeri trenlerinin Edirne İstasyonu dahi dâhil olduğu halde Edirne Kalesi muntikasındaki timuryollarından (demiryollarından) serbestçe mürur etmelerine müsaade etmeği dahi taahhüd eyler; samine (8.), mütareke 1912 senesi Teşrinisani Rumisinin yiğirminci (3 Aralık 1912) günü akşam saat yediden itibaren başlayacaktır."

Bu protokol 3 Aralık 1912'de Çatalca'da dört nüsha olarak tanzim ve imza olunmuştur.³⁷

Mütarekenin imzalanmasından sonra 17 Aralık'ta Londra'da başlayan görüşmeler, Ocak 1913'ün sonlarına kadar devam etti. Sonuç alınmadığından dolayı savaş yeniden başladı. 16 Nisan'da Bulgarlarla on günlük bir mütareke imzalandıktan sonra tekrar başlayan Londra'daki görüşmelerde 30 Mayıs'ta barış imzalandı.³⁸

Mondros Mütarekesi barışı sağlayamadığı için başlayan Milli Mücadele yine bir mütareke ile sona erdi. Galip taraf olarak oturuşan barış masasında asıl hedefin barış olması, uzun ve çetin geçen müzakerelerin barış antlaşması ile sonuçlanmasını mümkün kıldı. Mondros Mütarekesi'nin alternatifi olmasa da devam eden mücadeleyi nihayete erdiren Mudanya Mütarekesi'ni karşılaştırma örneklerine eklemek, yapılacak değerlendirmeleri daha sağlıklı kılacaktır.

11 Ekim 1922 sabahı İsmet Paşa, Fransız General Charpy, İtalyan General Monbelli ve İngiliz General Harrington tarafından imzalanan 14 maddelik Mudanya Mütarekesi'ne göre: 1. madde, işbu sözleşmenin yürürlüğe girmesi üzerine Türk ve Yunan silahlı kuvvetleri arasında çarpışmalar durdurulacaktır; 2. madde, Yunan kuvvetleri, Akdeniz'e döküldüğü yerden Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği noktaya kadar Meriç'in sol kıyısına çekilecektir; 3. barış yapılana kadar Karaağaç dâhil Meriç'in sağ kıyısı müttefiklerce işgal edilecektir; 4. madde, Edirne'ye ulaşan demiryolunun Cisir-i Mustafa Paşa'dan Kuleliburgaz'a kadar Meriç'in sağ kıyısını izleyen kısmı üç müttefik, bir Yunan ve bir Türk delegeden oluşan komisyonun gözetimi altında olacaktır; 5. madde, Doğu Trakya'daki Yunan askeri kıtaları, araç gereç ile cephaneleri ve yiyecek depoları dâhil on beş günde tahliyesi yapılacaktır; 6. madde, jandarma dâhil

³⁷ "Protokol", BOA, A.}DVN.MKL., 53/36.

³⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 327-338. Ayrıca Karal'ın eserinde söz konusu mütarekenin maddeleri özet olarak yer almaktadır.

Yunan sivil memurları mümkün olan en kısa zamanda çekilecek ve yerlerini Türk tarafına teslim edilmek üzere müttefiklere devredecektir. Bu devir teslim azami otuz günde tamamlanacaktır; 7. madde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, memurlarıyla birlikte, yerel düzen ve güvenliğin sürdürülmesi ve sınır ve demiryollarının korunması için subayları dâhil sekiz bini aşmayacaktır; 8. madde, Yunan askerlerinin çekilmesi ve mülki idare teslimi işlemi, başlıca merkezlerde yerleştirilecek olan Müttefiklerarası Kurulların gözetimi altında yapılacaktır; 9. madde, bu kurullardan başka, Doğu Trakya'yı Müttefik Kuvvetleri işgal edip asayişin devamını sağlayacaktır; 10. madde, Müttefik heyet ve kıtalarının geri çekilmesi Yunanlılar kuvvetlerinin boşaltma hareketinin bitişinden sonraki otuz gün içinde gerçekleştirilecektir. Müttefikler, asayişin sağlanması ve Türk olmayan halkın korunması için yeterli tedbirlerin alındığında hemfikir olursa bu geri çekiliş daha erken bir tarihte de olabilecektir; 11. madde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuvvetleri boğazların yaklaşık 15 km. doğusundaki hatta duracak, barış konferansı sırasında da ileriye geçmeyecektir. (maddenin devamında kuvvetlerin duracağı çizgiler detaylıca verilmiştir.); 12. madde, Müttefiklerin birlikleri buldukları yerde kalacak, barış konferansı sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de buna riayet edecektir. (Söz konusu yerler, maddenin devamında belirtilmiştir.); 13. madde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti barış antlaşması onaylanuncaya kadar Doğu Trakya'ya askeri kıtalar geçirmemeyi ve orada ordu toplamamayı taahhüt eder; 14. madde, bu sözleşme, imzasından üç gün sonra, 14/15 Ekim 1922 gece yarısı yürürlüğe girecektir. Mudanya'da, Fransızca olarak, 11 Ekim 1922 günü imza edilmiştir.³⁹

Mudanya Mütarekesi'nin açtığı barış süreci Lozan Antlaşması ile tamamlanmıştı. I. Dünya Savaşı sonrası için Kennedy, Avrupa'nın Versailles Antlaşması'ndan sadece 20 yıl sonra tekrar büyük bir savaşa atılması karşısında tarihçilerin bu dönemi "20 yıllık bir mütareke" olarak değerlendirdiklerini belirtir.⁴⁰

3. Mondros Mütarekesi'nin Diğer Mütarekelerle Karşılaştırılması

Mondros Mütarekesi bir mütarekeden beklenenleri karşılamaktan çok uzaktadır. Mondros Mütarekesi ile alakalı yapılan araştırmalar ve yazılan bilimsel eserlerde mütarekenin ağır şartlarından ve uygulamalarından etraflıca bahsedilmiştir. Mondros Mütarekesi'ni daha iyi anlayabilmek için başka mütarekeleri Mondros Mütarekesi ile karşılaştırmak gerekecektir. Böylece Mondros

39 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 71-74. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Mudanya Mütarekesi'nin 10 maddelik özeti için bkz: "Mudanya Mukarrerât-ı Askeriyyesi", *BOA,HSD.AFT.*, 6/121. Ayrıca bkz: Cezmi Eraslan, "Mudanya Mütarekesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 30, 2005, s. 356-358; İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 240-244.

40 Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 352.

Mütarekesi'nin süregelen bir diplomatik geleneğin devamı mı yoksa bir kopuş mu olduğu anlaşılabilir ve yapılan değerlendirmeler daha anlamlı hale gelir.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi, I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren mütarekelerden bir tanesidir ve savaştan sonra imzalanan ikinci mütarekedir. I. Dünya Savaşı'ndan mütareke imzalayıp çekilen ilk devlet Bulgaristan'dı. Bulgaristan, 29 Eylül 1918 tarihinde Selanik Mütarekesi'ni imzaladı. Avusturya için savaşın sonu 3 Kasım 1918 tarihli Villa Giusti Mütarekesi ile geldi. Almanya ise 11 Kasım 1918 tarihli Rethondes (Compiègne) Mütarekesi ile en son mütareke imzalayan İttifak devleti oldu.

Mütarekelerin madde sayılarına bakıldığında⁴¹; Selanik 11 (4'ü gizli madde), Villa Giusti 19, Mondros 25 ve Rethondes 34 maddedir. Mütarekeler boyut ve içerik açısından incelendiğinde ilk mütareke imzalayan Bulgaristan'a yönelik şartlar daha hafif iken Almanya ile imzalanan mütarekenin en ağır şartlar içerdiği anlaşılmaktadır. Doğal olarak İttifak devletlerinin en güçlü devletine yönelik tutum diğerlerinden farklıdır.

Mondros Mütarekesi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına yönelik en büyük tehdit olan ve işgalleri meşrulaştıran 7. maddenin benzerleri diğer mütarekelerde de bulunmaktadır.⁴² Yine askerin terhisi ve silahların teslimine dair Mondros Mütarekesi'nin 5. ve 20. maddelerinin benzerleri diğerlerinde mevcuttu.⁴³ Mondros Mütarekesi'nde iletişim ve ulaşım ile ilgili demiryollarına dair 8. ve 15. maddeler, tersane ve limanlara dair 9. madde, Toros tünellerine dair 10. madde ve telsiz, telgraf ve kabloların denetimine dair 12. maddede belirtilen şartlar diğer mütarekelerde az ya da çok yer almıştı.⁴⁴

Bunların haricinde mütarekelerin ortak maddeleri arasında önemli geçiş noktalarının kontrolü bulunmaktadır.⁴⁵ İttifak devletlerinin aralarındaki iletişimin kesilmesi, İtilaf devletlerinden esir düşenlerin serbest bırakılması, İttifak devletlerinin işgal ettikleri yerlerden çekilmesi, mayınların ve torpillerin temizlenmesi mütarekelerde göze çarpan benzerliklerdendir.

Avusturya ve özellikle Almanya ile yapılan mütarekelerde savaş malzemesi, işgal edilen yerlerin durumu, askeri konumları ve donanmaya,

41 Söz konusu mütarekelerin maddeleri için bkz: Frederick Maurice, *The Armistices of 1918*, Oxford University Press, London, 1943, s. 84-100; Harry R. Rudin, *Armistice 1918*, Yale University Press, New Haven, 1944, s. 404-411, 426-432. Selanik, Villa Giusti ve Rethondes Mütarekelerinin Türkçe çevirisi ve karşılaştırma için bkz: Açıkçaya ve Çelik, *a.g.e.*, s. 75-95. Karşılaştırma için ayrıca, yukarıda belirtilen Ertan ve Öz'ün çalışmalarına bakınız.

42 Selanik: 2. gizli madde, Villa Giusti: A-4, Rethondes: 2, 4, 17 vb. çeşitli maddeler içerisinde.

43 Selanik: 2, 3, 4, 5, Villa Giusti: A-2, A-3 ve B'deki donanmaya dair maddeler, Rethondes: 3, 4, 7, 12, 13, 22, 23, 27 vb. çeşitli maddeler içerisinde. Askerlerin terhisine ilişkin Rethondes Mütarekesi'nde açıkça bir madde yoktur, belirtilen maddelerde izlerine rastlanabilir.

44 Selanik: 1. ve 4. gizli madde, Villa Giusti: A-4 ve B'deki donanmaya dair maddeler, Rethondes: 6, 7, 16, 20, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 33 vb. çeşitli maddeler içerisinde.

45 Osmanlı Devleti'nde Çanakkale ve Boğaziçi (1. madde), Avusturya'da Tuna (B-4. madde), Almanya'da Cattagat'dan Baltık Denizi'ne serbest geçişe (25. madde) dair maddeler.

limanlara, deniz ulaşımına ilişkin ayrıntılı maddeler bulunmaktadır. Devletin gücü ile savaştaki ve Avrupa'daki konumuna göre mütareke maddeleri farklılık gösterebiliyordu. Bu açıdan Selanik Mütarekesi söz konusu hususlarla ilgili daha temel ve kabataslak ifadeler içerirken diğer mütareke maddeleri daha kapsamlı ve ayrıntılı bir hal alabiliyordu. Mesela Selanik Mütarekesi'nde donanmaya ilişkin madde yokken, Mondros'ta bir madde, Villa Giusti ile Rethondes Mütarekelerinde birer bölüm bulunmaktadır. Yine Rethondes Mütarekesi'nde motorlu kara taşıtları ve uçaklara ilişkin maddeler bulunuyordu. Mondros ile Rethondes Mütarekelerinde işgalci güçlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik maddeler vardı.⁴⁶

Sadece Rethondes Mütarekesi'nde yer alan maddelerden biri mütarekenin süresi⁴⁷ (36 günlük, ancak uzatılacaktır) diğeri ise Bükreş ve Brest-Litovsk Antlaşmaları'nın ve bunlara ilave antlaşmaların feshidir (16. madde). En önemlisi ise mütareke metinlerinde görmeye alışkın olunmayan ekonomik boyuta ilişkindir. Diğer mütarekelerden farklı olarak Rethondes Mütarekesi'nin 19. maddesi mali hükümleri içine alarak savaş sırasında Almanya'nın İtilaf devletlerine verdiği zararın tanzimini içeriyordu. Bu, bir mütareke maddesinden çok barış antlaşması maddesini andırmaktadır.

Şekil ve içerik açısından en ağır hükümlerin Almanya ile yapılan mütareke olduğu söylenebilir.⁴⁸ Ancak Mondros Mütarekesi'ni diğerlerinden kesin şekilde ayıran fark, barış antlaşmasına giden uzun süreçte mütarekenin uygulamaya geçirilmesinde kendisini gösterecektir. Mondros Mütarekesi'ni I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan mütarekelerden ayıran bir özellik de mütarekenin içinde belli bir etnik grubun istisnai şekilde vurgulanmasıdır. 4. ve 24. maddede Ermeni kelimesinin geçmesi bu istisnaya sebebiyet vermektedir.⁴⁹

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan mütarekelerin birbirleri ile karşılaştırılması araştırmalara konu olmuş, aralarındaki benzerlikler ve farklılık belirtilmiştir. Sadece I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan mütarekeleri kendi aralarında karşılaştırmak Mondros Mütarekesi'ni anlamada ve anlamlandırmada yeterli olmayacaktır. Çünkü I. Dünya Savaşı daha önceki savaşlardan farklıdır ve tanımlamasını hak eden bir dünya savaşıdır. Doğal olarak daha önce örneği görülmemiş bir savaşın barış süreci de öncekilerden farklı olacaktır.

46 Mondros: 14. ve 21. maddeler, Rethondes: 9. madde.

47 Son madde olan 34. maddede mütareke süresi uzatma opsiyonu ile birlikte 36 gün olarak belirlendi. Ancak 13 Aralık ve 16 Ocak'ta birer ay uzatıldıktan sonra mütareke 16 Şubat'ta süresiz olarak uzatıldı. Bkz: Maurice, *a.g.e.*, s. 66-68.

48 Mütareke zamanında *The Times* gazetesinde pek çok makale yayımlanmış ama doğal olarak dikkatler Almanya ile yapılacak mütarekeye yoğunlaşmıştı. Almanya ile mütareke haberi en sonunda veya nihayet anlamında "*At Last!*" başlığı ile duyuruldu. Bkz: "*At Last! Paris on the Great Day*", *The Times*, 12 November 1918. Aynı sayıda mütareke maddeleri verildi. Bkz: "*Armistice. Full Text of the Terms*", *The Times*, 12 November 1918.

49 4. madde: "İtilaf Hükümetine mensup üsere-yı harbiye ile Ermeni üsere ve mevkufini İstanbul'da cem edilecek ve bilâkaydüşart İtilaf Hükümetlerine teslim olunacaktır." 24. maddeye aşağıda ayrıca değinilecektir.

I. Dünya Savaşı sonrasındaki mütarekeler arasında, aktarılmaya çalışıldığı üzere farklılıklar vardı. Ancak bu mütarekelerin birbiri arasındaki farklar daha önceki mütarekelerle kıyaslandığında önemsiz kalacaktır.

Mondros Mütarekesi öncesinde Osmanlı Devleti'nin imzaladığı mütarekelerde hedeflenen ilk husus barıştır. Bir an evvel silahların bırakılması ve düşmanca girişimlerin son bulması, işgal edilen yerlerin boşaltılması, askerlerin geri çekilmesi ya da takviye edilmemesi, en kısa sürede barış görüşmelerinin başlaması, mütarekenin başlangıcı ve geçerlilik süresi ile mütarekeyi bozacak şartlar daha önceki mütarekelerin içeriğini oluşturmaktadır. Mütarekelerde askerlerin konumlarına ilişkin maddeler genelde uzuncadır. Madde sayısı arttığında ise yine barış arzusunun izlerinin görüldüğü maddeler belirir. Bunlar halka, esirlere, geri çekilecek askerlere veya ablukalara ilişkin hükümler olabilmektedir.

Madde sayılarına bakıldığında: 18 Eylül 1790 tarihli Yergöğü Mütarekesi 6; Kalas Mütarekesi 5; 25 Ağustos 1807 tarihli Yergöğü Mütarekesi 7; Edirne Mütarekesi 10; Çatalca Mütarekesi 8; Mudanya Mütarekesi ise 14 maddedir. Sadece madde sayısı dikkate alındığı zaman bile 25 maddesiyle Mondros Mütarekesi daha önceki mütarekelerden farklı bir konuma yerleşir. Maddelerin çokluğu, detaylı ve kapsamlı olması genel olarak mütarekelerde görmeye alışık olunmayan bir durumdur.

Bazı mütarekeler kısa sayılabilecek sürelerde barış ile sonuçlanmışken, bazılarında süre uzamış bazılarında ise barış sağlanamayıp tekrar başlayan savaş sonunda nihai barış mümkün olabilmisti. 18 Eylül 1790 tarihli Yergöğü Mütarekesi'nin ardından Zıştovi Barış Antlaşması 4 Ağustos 1791'de; 25 Ağustos 1807 Yergöğü Mütarekesi'nin ardından yeniden savaşıldığı için Bükreş Barış Antlaşması ancak 28 Mayıs 1812'de; Kırım Savaşı sonrası Rusya'ya verilen ultimatoma kabulü 1 Şubat 1856'da iken Paris Barış Antlaşması 30 Mart 1856'da; 31 Ocak 1878 tarihli Edirne Mütarekesi'nin ardından Berlin Barış Antlaşması 13 Temmuz 1878'de; 3 Aralık 1912 tarihli Çatalca Mütarekesi'nin ardından Londra Barış Antlaşması 30 Mayıs 1913'te; 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Mütarekesi'nin ardından Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır.

Örnekler, mütarekelerin ardından barış antlaşmasının imzalanma süresini belirlemeyi sağlayacak bilgiler sunmamaktadır. Tarihler değişkenlik gösterdiği için belli bir yargıya varmak zordur. Yine de ele alınan örnek mütarekelerden hareketle, mütareke süreci tekrar savaşa dönmedikçe, barış antlaşmalarının en fazla bir yıl içerisinde imzalandığı görülür. I. Dünya Savaşı sonrasındaki mütareke ile barış antlaşmalarının tarihleri arasındaki süre de yaklaşık bir yıldır.

Almanya ile imzalanan 11 Kasım 1918 tarihli Rethondes (Compiègne) Mütarekesi'nin ardından Versailles Barış Antlaşması 28 Haziran 1919'da; Avusturya ile imzalanan 3 Kasım 1918 tarihli Villa Giusti Mütarekesi'nin

ardından Saint Germain Barış Antlaşması 10 Eylül 1919'da; Bulgaristan ile imzalanan 29 Eylül 1918 tarihli Selanik Mütarekesi'nin ardından Neuilly Barış Antlaşması 27 Kasım 1919'da imzalanarak mütareke dönemleri son buldu.

Yani Almanya ve Avusturya ile barış antlaşmaları kabaca 8-9 ayda, Bulgaristan ile barış antlaşması ise yaklaşık 14 ayda yapıldı. Osmanlı Devleti ile yapılan 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Barış Antlaşması'na kadar geçen süre ise neredeyse 22 buçuk ay kadardı.

I. Dünya Savaşı sonrasındaki veya daha önceki mütareke dönemlerindeki süreler düşünüldüğünde Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının fazlaca uzun sürdüğü açıktır. Bunun nedeni neydi? Barış antlaşmasının imzalanma sürecinin uzamasının asıl nedeni, Anadolu topraklarını paylaşmanın zorluğundan ziyade, Mondros Mütarekesi'nin ilgili devletlere sunduğu geniş haklar ve rahatça istedikleri eylemde bulunmalarına olanak tanıyan maddelerinde yattığı yorumunu akla getirmektedir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan barış denildiğinde Mondros Mütarekesi, Sevr Antlaşması'nın önüne geçmiş ve daha çok akıllarda kalmıştır. Sevr Antlaşması çok ağırdır ama en azından belli sınırları ve netliği vardır. Mondros Mütarekesi ise daha ağırdır çünkü İtilaf devletlerini sınırlandırmamaktadır. Mütareke ile savunmasız kalan Osmanlı Devleti'nin askeri ve idari bağımsızlığı hiçe sayılmış, devletin kaderi galip güçlere teslim edilmek zorunda bırakılmıştı. Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin yönetim erkiyle birlikte bağımsızlık ve egemenliğini kaybettiğinin açık göstergesidir. Mütarekenin uygulanması sırasında yaşanan olaylar, halkın devlet korumasından mahrum kaldığını gösteren trajik örneklerle doludur.

Bir devletin temel görevi, halkının can, mal ve namusunu korumasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan modernleşme aşamalarında önemli bir kırılma noktası olan Tanzimat Fermanı'nın özünde bu yatıyordu. Padişahların tahta çıktıkları zaman ilan ettikleri Adâletnâmeler ya da Hattı Hümayunların temelinde de aynı husus bulunur. Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti artık tebaasının canını, malını ve namusunu koruyamayacak duruma düşmüştür.

Mondros Mütarekesi'nin maddeleri malumdur ve sonrasında meydana gelen olayları anlayabilmek için mütarekenin maddelerini dikkatlice okumak gerekir. Maddeler incelendiğinde ortaya kısaca: 7/24⁵⁰ yani işgal, asker, silah, iletişim ve ulaşım ile ilgili maddeler çıkar. Bu maddeler mütarekenin hangi zihniyet ve istekle hazırlandığını özetlemek için yeterlidir. 7. madde işgali resmileştirirken,⁵¹ herhangi bir karşı koyuşu önlemek adına ordu kontrol altına

50 Bu iki madde Osmanlı topraklarını yabancı işgaline karşı sürekli açık halde bıraktığı için bu iki maddeyi ifade ederken teşbih sanatından faydalanıldı.

51 "7. madde: Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkiülceş noktasını işgal hakkını haiz olacaktır." Burada ne tehdit unsurunun içeriği ne de işgale

alınıyordu. Öncelikli amaç devletin işgalleri kabulü, sonrasında ordunun tamamen etkisiz hale getirilmesiydi. Yani işgale başladıkları andan itibaren işgalin sorunsuz gerçekleşmesi temel amaç gibi görülmektedir. İkinci aşamada ise ilk eylemlerini garanti altına aldıktan sonra gelecekteki pozisyonlarını da garanti altına almaya çalışmışlardı. Bu yöndeki niyetlerinin temelini oluşturan, yönetim ve askeri yapının kontrolünü takiben, halkın arasında meydana gelebilecek bir karşı koyuşun önlenmesine yönelik mütarekeye konulan maddelerdir. İletişim ve ulaşımın ele geçirilmesi, halkın arasındaki birliktelik ve koordinasyonun önüne geçerek halk tarafından gösterilecek bir tepkinin geniş boyutlara ulaşmaması ve etkili bir direniş gösterememesine yönelik olduğunu akıllara getirmektedir. Böylece muhtemel bir karşı koyuşun etkisi azaltılacak ve başarı ihtimali oldukça düşürülecekti. Milli Mücadele yıllarına bakıldığında bütün zorluklar ve olanaksızlıklar bir tarafa bırakılsa dahi Mondros Mütarekesi'nin bu maddelerdeki ezici ağırlığı hissedilecekti. Başak'ın ifade ettiği üzere, Türkiye'nin direnme gücünü kırmak ve işgalleri yasal bir zemine yerleştirmek üzere kurgulanan Mondros Mütarekesi, başta İngiltere olmak üzere galip devletlerin "politik arzu ve tasarıların gerçekleşmesine zemin hazırlayacak askeri bir enstrümandan farksızdı ve açıkçası taraflar arasında savaşa son veren bir sözleşmeden ziyade, bir teslimiyet belgesiydi."⁵²

Ayrıca ele alınması gereken bir de 24. madde vardı. 7. maddede güvenlik sorunu olan yerler işgal edilebilir derken bu madde tüm Anadolu'yu kapsıyordu. Tekrar belli bir bölgenin işaret edilerek işgal edilebileceğinin vurgulanması başta anlamsız gelebilir. Kaldı ki, Türkçe metinde yer alan ifadeler neden böyle bir maddenin konulduğunu açıklamaya yetmez: "Vilayat-ı Sitte'de iğtişaş zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf devletleri muhafaza ederler." Ancak İngilizce metinde yer alan "the six Armenian vilayets" ifadesi ile sınırları çizilen bölgenin Ermeni Vilayetleri olduğunun belirtilmesi yeni bir siyasi yapının temel atma çalışmasını düşündürmektedir. Bu düşüncenin haklılığı Sevri Antlaşması ile onaylanacaktır. I. Dünya Savaşı sonrasındaki mütarekelerin hiçbirinde etnik bir gruba işaret edilmezken Mondros Mütarekesi'nde yer alan 24. madde haricinde esirlerin durumuyla ilgili 4. madde de Ermeni adı geçmektedir. Mütarekelerde görmeye alışık olunmayan böyle bir hususun açıklanması ise basitçe ve muhtemelen, geleceğe dair yapılan planlarda rol almasını düşündükleri bir etnik grubun hoşnut edilmesi düşüncesinden ileri gelmektedir.

Mondros Mütarekesi'nin neden kabul edildiği sorgulanabilir. Ya daha önceki mütarekelerin belleklerde bıraktığı izlerle birlikte İngilizlere güvenilerek eski dost kabul edilen İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini ipotek

uğraması muhtemel olan yerler bellidir. Maddede yer alan ifadelerin ucu açıktır ve tersten okunduğunda, herhangi bir sebeple herhangi bir yer işgal edilebilir demektir.

52 Tolga Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim - 30 Kasım 1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. XVI-XVII, 272-273, 849-850.

altına almayacağı düşünölmüş ya da tehlikenin farkına varılmış ama çaresizlik içinde belli ölçülerde kadere boyun eğilmişti.

İlk olasılık, Mütarekeyi imzalayan heyet başkanı Hüseyin Rauf Bey'in mütareke müzakerelerindeki izlenimleri ile mütareke imzalandıktan hemen sonra basına yaptığı açıklamalarla desteklenmektedir. Amiral Calthorpe, mütareke maddeleri görüşölürken Rauf Bey'e bazı vaatlerde bulunmuştu. En önemli vaadi işgallere dairdi ve Amiral "İstanbul'un işgal olunmayacağına eminim" diyordu. Ancak bunun hukuki ve diplomatik bir dayanağı yoktu. Akşin'e göre bu "Orbay'ın her bakımdan çok ürktücü olan affedilemez bir saflığı" idi.⁵³ Orbay, anlarında İngilizlere güvendiğini saklamıyor ve İngilizlerin amaçlarının Türkiye'yi işgal etmek değil, boğazlardan serbestçe geçmek olduğunu düşünüyordu.⁵⁴ Rauf Bey, İstanbul'a döndüğü zaman basın karşısında son derece iyimser bazı açıklamalarda bulundu. Rauf Bey'e göre devletin bağımsızlığı ve saltanatın hukuku tamamen kurtarılmış ve mütareke umduklarından daha iyi sonuçlanmıştı. Ayrıca Rauf Bey, sürekli bir işgalin olmayacağı ve Yunan askerlerinin işgallere katılmayacağı kanaatini basınla paylaşmıştı. Aynı şekilde Hariciye Nazırı Nabi Bey ile Müsteşar olan ve müzakerelerde bulunan Reşad Hikmet Bey, 3 Kasım'da yaptıkları basın toplantısında Rauf Bey'in takındığı iyimser tutumu gösterdiler.⁵⁵

Daha önceki mütarekelerin şartları belli ve Mondros Mütarekesi'nin şartları da açık iken bu tarz açıklamaların sebebini sadece iyimserlik, saflık veya İngilizlere olan güven duygusuyla açıklamak mümkün değildir. İyi niyetli olarak düşünöldüğünde, barışa ve huzura duyulan özlemin giderilmesi ve halkın yüreğine bir nebze de olsa su serpilmesi amacıyla yapılmış açıklamalar olduğu ihtimal dâhilindedir. Bir mütarekeden beklenen siyasi varlığın parçalanması veya son bulması değildir. Eğer böyle olduğu kabul edilseydi, vatanperver ve akli başındaki hiçbir lider veya yönetici, devletin ya da ülkenin geleceğini koşulsuz şartsız biçimde başkalarına teslim eden bir mütarekeyi kabul etmezdi.

Mütarekenin imzalanmasına neden olabilecek ikinci ve daha kuvvetli olasılık ise sadece İngilizlere güven ve maddelerin tedbir amaçlı olmasının yanı sıra belli ölçüde fedakârlıkların göze alınarak mütarekenin imzalanmak zorunda kalınmasıydı.

30 Ekim 1918 günü mütareke şartları Osmanlı Mebusan ve Ayan Meclisleri'nin gizli oturumlarında görüşöldü. Her iki mecliste de mütarekenin

53 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 60.

54 *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2005, s. 92, 100-106.

55 Rauf Bey İstanbul'a dönünce gazetecilerle görüşmüş ve 2 Kasım tarihinde "Bahriye Nazırımız ile Mülakat" başlıklı yazıda açıklamaları yer almıştı. Bkz: *Tasvir-i Efkâr*, 1 Teşrinievvel 1334; 2 Teşrinievvel 1334; 3 Teşrinievvel 1334. Mütareke maddeleri 2 Kasım'da *The Times* gazetesinde de yayımlandı. Bkz: "Terms to Turkey, Text of Armistice", *The Times*, 2 November 1918. Ayrıca bkz: Akşin, *a.g.e.*, s. 61-62; Açıkaya ve Çelik, *a.g.e.*, s. 120-123; Başak, *a.g.e.*, s. 252-272; Selçuk Ural, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 36-38.

ağır şartları üzüntü ve endişe içinde karşılandı. Bıyıklıoğlu, Hükümet Reisi'nin genel durumun başka türlü hareket edilmesine imkân bırakmadığı hakkında yaptığı açıklama sonucunda her iki meclisin de mütarekenin imzalanması için hükümete yetki vermek zorunda kaldığını yazdı.⁵⁶ İmparatorluğun en kritik günlerinde, 25 gün kadar sadaret koltuğunda oturan Ahmet İzzet Paşa anılarında, Almanlarınkine nazaran nispeten hafif olarak gördüğü Mondros Mütarekesi'nin maddeleri için "*Mebusan ve Ayan'a okunarak imzası için hep birlikte rıza ve muvafakatları da alınmıştı*" demekteydi. Karşı çıkılсын ya da çıkılmasın barışın sağlanabilmesi için mütarekenin kabulü olmazsa olmaz durumdaydı. Ahmet İzzet Paşa da Mondros Mütarekesi'nin önceki mütarekelere benzemediğini kısa sürede deneyimleyecekti.⁵⁷

Mütarekenin kabul edilmesinde karar vericiler, eğer içlerini maddelerin tedbir amaçlı olduğu düşüncesiyle rahatlatmışlarsa yanıldıklarını çok kısa sürede anlayacaklardı. Daha mütarekenin üzerindeki imzaların mürekkebi kurumadan işgaller başladı. Mütarekeye imzalar atılır atılmaz Musul ve İskenderun'un işgal hazırlıkları mütarekeyi takip eden ilk hafta içinde olgunlaştırılıp ikinci haftada tamamlandı. Musul'un ve İskenderun'un işgalleri ile Mondros Mütarekesi'nin ağır sonuçlar doğuracak içerikteki maddelerinin uygulanmasına geçilmiş oldu. "*Osmanlı kamuoyu neyin ne olduğunu idarecilerin ağızından değil; görerek, yaşayarak, tecrübe ederek öğrenecekti.*"⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa gibi askerlik bilgisinin yanında tarih ve diplomasi bilgisine de sahip ve muhakeme yetenekleri kuvvetli komutanlar böyle bir mütarekenin nelere yol açabileceğini tasavvur edebiliyorlardı ve vahametini farkındaydılar. Mustafa Kemal Paşa, mütarekenin ilk gününden itibaren uyarılarını çekinmeden merkeze yazmış ve 5 Kasım 1918'de Ali Fuat Paşa'ya "... *Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve koruması, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır.*" sözleriyle yine ilk günden itibaren Mondros Mütarekesi'nin şartlarının karşısında durmuştu.⁵⁹ Ancak İstanbul Hükümeti'nin tutumu ve mütarekenin uygulanması yönündeki emirler karşısında yapılacak olan nihayetinde sineyi millete dönmek olacaktı.

6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, mütarekeyi haber alır almaz 1 Kasım'da Marshall'a bir mektup göndererek iki ordu arasındaki bölgenin tarafsız sayılmasını istedi. General Marshall, Musul'a 60 km mesafede olan İngiliz birliklerine mütarekeye aykırı olarak Musul'un işgali emrini verdi. Ali İhsan Paşa, işgale dair bir sebep olmadığını ileri sürmesine rağmen "*mutlak bir aczin ifadesini taşıyan*" Ahmet İzzet Paşa'nın talimatında, İngilizlerin göstereceği

56 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1962, s. 48.

57 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 29.

58 Açikkaya ve Çelik, *a.g.e.*, s. 130.

59 Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Kronolojisi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 116-119.

hatta kadar geri çekilme emri aldı.⁶⁰ 3 Kasım'da Musul'a giren İngilizler, 8 Kasım'da Musul hükümet konağındaki Türk bayrağını indirerek yerine İngiliz bayrağını çekti.

Ahmet İzzet Paşa, 30 Ekim 1918'de Adana'da bulunan Liman Von Sanders Paşa'ya bir telgraf göndererek Yıldırım Ordular Grubu'nun Mustafa Kemal Paşa'ya teslim edilerek İstanbul'a dönmesini bildirdi. 3 Kasım 1918'de Fransızların Arbalet isimli savaş gemisi İskenderun Limanı'na girdi. Mustafa Kemal Paşa yeni atandığı görevinde iken İskenderun'a asker çıkarılırsa karşı koyacağını bildirmiş ve merkezle devam eden yazışmaların sonucunda Yıldırım Orduları Grubu lâğvedilerek Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağrılmıştı. Ardından Ahmet İzzet Paşa İskenderun'un işgaline karşı konulmayacağını ilan etmişti. 9 Kasım'da İskenderun işgal edildi.⁶¹

Mustafa Kemal Paşa, 10/11 Kasım 1918 tarihinde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'dan aldığı telgraf üzerine Adana'dan trenle İstanbul'a hareket etti. Aynı zamanlarda İtilaf devletlerinin savaş gemileri İstanbul'a doğru, savaş sırasında büyük kahramanlık örnekleri sergilenerek geçit verilmeyen Çanakkale Boğazı'ndan geçmeye devam ediyorlardı. 13 Kasım'da İtilaf donanması İstanbul'un karşısına demir attıkları gün,⁶² Mustafa Kemal Paşa da Adana treninden inip Haydarpaşa rıhtımına ayak bastı. Yaveri Cevat Abbas'a söylediği "Geldikleri gibi giderler" sözü ilk andan itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın işgaller karşısındaki dirayetini ve kararlılığını gösteren bir sembol oldu.⁶³ Ne var ki işgaller artarak devam etti ve Anadolu'nun dört bir köşesini sardı. 15 Mayıs 1919'da Yunanların İzmir'i işgale başlaması ve Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması Milli Mücadele'de bir dönüm noktası oldu.

İşgaller tedbir amaçlı birer uygulama olmanın çok uzağındaydı. Daha Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na katılır katılmaz İtilaf Güçleri kendi aralarındaki gizli anlaşmalarla Osmanlı topraklarını bölüşmüşlerdi. O zamanlar ne savaşın sonucu belliydi ne de savaşın sonu gözüküyordu ama bölüşüm savaş bitmeden tamamlanmıştı. Mondros Mütarekesi ise bu bölüşümün uygulanmasına uygun zemin hazırladı. Kuşkusuz 7. madde önceden hazırlanan bir senaryonun kılıfı konumundaydı.

Mondros Mütarekesi, diplomatik ve hukuksal açıdan kendisinden önceki mütarekelerle karşılaştırıldığı zaman da bir farklılık söz konusudur. 18 Ekim

60 Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, Dördüncü Cilt, Nehir Yayınları, 1991, İstanbul, s. 316-318.

61 Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 58-63, 78-91; Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa Askerî ve Siyasî Hayatı*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 213; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 32-40; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III, K.IV, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 759-772.

62 14 Kasım 1918 tarihli haberde İtilaf donanmasının dün İstanbul'a geldiği yazıldı. Bkz: "Through the Dardanelles. Allied Fleet off Constantinople", *The Times*, 14 November 1918.

63 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 309; Kocatürk, *a.g.e.*, s. 118. İstanbul'un işgal süreci için bkz: Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 108-123.

1907 tarihinde Lahey'de imzalanmış, *IV Sayılı, Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkında Sözleşme*'de veya *Düstur*'da yer alan ifadeler incelendiğinde, Mondros Mütarekesi açıkça bir ihlali ya da diplomatik ve hukuksal dayanaktan bir kopuşu beraberinde getirir. Mondros Mütarekesi olağandışılığın senedi gibidir. Mütareke ile amaçlanan barış kapısının aralanması ise Mondros Mütarekesi bu kapıyı aralayamamıştır. Bunu bir mütareke olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Çünkü Mondros'ta karara varılan ve uygulamaya geçirilen, karşılıklı silahların bırakılması değil tek taraflı olarak silah bıraktırma'dır. Mondros Mütarekesi ile bu durum kabul edilmiş dahası mütarekenin tahmin edilemeyecek boyutlara ulaşan uygulamalarında Osmanlı Devleti sesini çıkaramamıştır. Devletin en önemli görevlerinden birini yerine getirememesi yani halkın canını, malını, namusunu koruyamaması ve ülkenin geleceğini belirsiz, belki de karanlık bir yöne sürüklemesi sonucu bu görev, vatansever askerlere, idarecilere ve halka düşmüştü.

Mücadele başladığında, ilk zamanlar bazı yerler habersiz, bazıları duyarsız, bazıları teslimiyetçi ve işbirlikçi, bazıları da uzayıp giden savaşlar sırasında yitip giden umutları dolayısıyla çekingen bir tutum takınmışlardı. Zaten yönetimi elinde bulunduran siyasi otorite barışı müjdelememiş miydi?

Ancak Mondros Mütarekesi'nin ağır şartlarının sert bir şekilde uygulanmasının sonuçlarıyla karşı karşıya kalan bölgeler ya da başka bir ifadeyle ateşin düştüğü yerler kendi can, mal ve namuslarını koruyabilmek adına ellerindeki kısıtlı imkânlarla bir mücadeleye giriştiler. 19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ve izleyen süreçte üstlendiği zorlu görevi sayesinde Anadolu halkı liderini buldu, kenetlendi ve tek yumruk olabildi. Milli Mücadele tek çatı altında toplandı. Anadolu halkı birlikte hareket ettiğinde ve iyi yönetildiğinde neler yapabileceğini dünyaya gösterdi ve anavatan olarak kabul ettiği Anadolu coğrafyası üzerinde bağımsızlığını ve egemenliğini diğer devletlere kabul ve tasdik ettirdi.

Mondros Mütarekesi'nin yol açtığı olumsuzluklar ve galip devletlerin Mondros Mütarekesi'ne dayanarak yürüttükleri politikalar, yeni bir mücadelenin başlamasına sebep oldu ve bu mücadele Büyük Güçlerin hegemonyası altında kurulmuş dünya düzenine karşı mazlum milletlere örnek olacak bir başarıyla sonuçlandı.⁶⁴

I. Dünya Savaşı sonrasındaki mütarekelerin asıl amacı barışı sağlamak değil savaşı sonlandırmaktı. Sonrasındaki barış antlaşmaları aynı yönde şekillendi. Kalıcı bir barış amaçlanmış olsa idi Mondros Mütarekesi'nden sonraki süreç farklı olabilirdi. Benzer şekilde Almanya ile yapılan Versailles Antlaşması da yeni bir dünya savaşının tohumlarını içinde gizlemezdi.

I. Dünya Savaşı sonunda başlatılan barış sürecinde açıkça görülen, intikam duygusuyla bir cezalandırma politikasına gidildiğidir. Viyana düzeninin

64 Orhan Koloğlu, *Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi*, Kaynak Yayınları, Ankara, 1979.

oluşturduğu denge ve “Avrupa Uyumı (Concert of Europe)” anlayışı⁶⁵ savaş sonrasında bilerek ve isteyerek rafa kaldırıldığından⁶⁶ dolayı yeni düşmanlıkların ve çatışmaların tohumları ekildi.

Avrupa’da düşmanlık tohumunun filizlenmesi ve çatışmaya dönüşmesi biraz zaman aldı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik eylemin sadece intikam ve cezalandırma duygusuyla açıklanamayacağı açık olduğu için bunun yanına, XIX. yüzyılda farklı ve değişken politikalar bütünü olarak gündeme gelen Doğu Sorunu’na kökten çözüm getirecek bir politika da eklendi. Barış antlaşmasına bile gerek kalmadan bu politikanın alt yapısı Mondros Mütarekesi ile hazırlandı ve uygulanma aşamasına geçmek için hiç vakit kaybedilmedi.

Sonuç

Bu çalışmada gösterilmeye çalışıldığı üzere bir mütarekenin amacı ve mütarekeden beklenen barışa giden yolu açmasıdır. Bu nedenle mütarekeler genel itibariyle kısa süreli ve az maddeli olarak barışın sağlanabilmesi amacına hizmet eden ara dönemler olarak değerlendirilir. Mondros Mütarekesi’nden önceki mevcut örnekler buna işaret etmektedir. Mondros Mütarekesi hem mütareke kavramına yüklenen anlam hem de daha önceki mütarekelerin karakteristik yapısı itibariyle belirgin ve kesin bir kopuşu simgeler. Klasik anlamdaki bir mütarekenin aksine, Mondros Mütarekesi kayıtsız şartsız teslim belgesi mahiyetindedir. I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan benzer içerikli mütarekelerle karşılaştırıldığında ise Mondros Mütarekesi, kayıtsız şartsız bir teslim belgesi olmanın ötesine geçerek mütarekenin uygulanması sırasında bölüşümün ve yıkımın meşrulaştırıcı belgesi olarak tarihte iz bırakır. Bu nedenle Kurutuluş Savaşı’nın gerekçelerinin başında yer alır.

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan mütarekelerde İtilaf güçleri, barış antlaşmalarında istedikleri şartları kabul ettirebileceklerini test etmişlerdi. Bir sene içerisinde Almanya başta olmak üzere Avusturya Macaristan ve Bulgaristan ile barış antlaşmaları peş peşe imzalandı. Ancak Osmanlı Devleti ile barış antlaşması bir türlü belirlenemediğinden uzayıp gidiyordu. Galip güçler belki de mütarekenin kendilerine sunduğu sınırsız hareket özgürlüğünü bir barış antlaşması ile sınırlandırmak istemiyorlardı. Ya da savaş sonrası kurgulamaya çalıştıkları senaryonun içinde öncelikli olarak barışa yer yoktu. Diğer devletlerle yapılan barış görüşmeleri bir sene civarında sonuca ulaştırıldı ama Osmanlı Devleti’yle imzalanan ve barışı sağlamaktan çok uzak olan Sevr Antlaşması neredeyse iki seneye yaklaştı. Sevr Antlaşması imzalandığı zaman

65 “Viyana düzenlemesinin sağladığı görelî barış ve istikrar, yani bu düzenlemenin başarısının gizi, Castlereagh ile Metternich’in, ‘cezalandırma’ yerine denge, ‘intikam’ yerine meşruiyet yönünde hareket etmelerinde ve kısır çıkar çatışmalarını bir kenara itmelerinde yatar.” Bkz: Sander, a.g.e., s. 177.

66 5 Ocak 1918 tarihinde Lloyd George, sadece kendi kabine üyelerine değil, bütün politik parti liderlerine Viyana düzeninin artık mazide kalmış olduğunu bildirdi. Bkz: Maurice, a.g.e., s. 6-8.

zaten Mondros Mütarekesi'nin uygulamaya geçirilmekte tereddüt edilmeyen hükümleri kabul edilemez bulunduğu için Anadolu'da yeni bir mücadele başlayıp ilerledi. Olanlara sessiz kalan ve yönetim erkini kaybeden İstanbul Hükümeti'nin yerini Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Ankara'da kurulan yeni hükümet aldı. Ankara'da kurulan siyasi yapılanmanın kısa sürede iktidarı eline alarak mütarekenin uygulamalarına karşı bir birliktelik sağlamasının ardından Sevr Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne sunulması tesadüf olmasa gerekir.

Mondros Mütarekesi'nin ardından bir hayli gecikmeyle yapılan Sevr Antlaşması'nı nasıl değerlendirmek gerekir? Barış şartları olgunlaştığı için mi ya da gerçekten barış arzulandığı için mi Sevr Antlaşması yapıldı? Bu çalışmanın amacı Sevr Antlaşması'nın veya Kurtuluş Savaşı'nın açıklanması/tartışılması değildir. Ama Sevr Antlaşması'nın kabul edilemeyecek kadar ağır hükümler içermesi doğal olarak asıl amacın kalıcı bir barış olmadığına göstergesidir. Bununla birlikte Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Türk tarafının sahip olduğu egemenlik alanları ve sınırları ile Sevr'de kararlaştırılan hükümler ve sınırlar arasındaki büyük fark, daha önceki mütareke ile barış antlaşmaları örneklerinde görülemeyecek kadar büyüktür. Ayrıca Mondros Mütarekesi her ne kadar çok ağır şartlar içerse de kabulü konusundaki samimiyet, kalıcı barışa duyulan özlemin bir nişanesidir. Kurtuluş Savaşı'nın yol haritası durumundaki Misak-ı Milli'deki sınırların kabaca Mondros Mütarekesi'nin kabulü sırasındaki mevcut topraklar olması, mücadelenin barış sürecine karşı veya kaybedilen toprakları geri alma amacıyla değil, mütarekenin imzalandığı gün elde bulunan sınırlar içinde bağımsız ve egemen bir şekilde yaşama isteğinden kaynaklandığını göstermektedir.

Mondros Mütarekesi ile uygulanmaya çalışılan planların başarısızlığı, I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa merkezli dünya düzenine indirilen bir darbeydi. Mütarekenin yol açtığı olaylar, yeni kurulacak dünya düzeninde yazarların ve yönetmenlerin sadece Avrupalı devletler olmayacağını gösteren açık ve ilk kanıtlardan biri oldu. Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'da yaşananlardan ders çıkaramayan devletler barış adı altındaki dayatmalar ile II. Dünya Savaşı'nın sorumluluğunu üstlenmek durumunda kalacaklardı. Ayrıca Mondros Mütarekesi sonrasında başarıyla sonuçlanan mücadele, sömürgecilik karşıtı gelişmelere bir dayanak olması açısından benzer zorluklarla karşılaşan diğer toplumlara örnek teşkil edecekti. Kısaca tarihi örneklerle ve uluslararası hukuki teamüllere aykırı olan Mondros Mütarekesi'ne ve sonrasındaki uygulamalara verilen tepki, Türk ve dünya tarihinde önemli bir kesit olma özelliğine sahiptir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD.AFT.), 6/121.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun (HAT.), 1437/59056, 20 Cemaziyülahir 1222 (25 Ağustos 1807).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Mukâvelenâmeler (A.)DVN.MKL.), 38/14, 6 Mayıs 313 (18 Mayıs 1897).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Mukâvelenâmeler (A.)DVN.MKL.), 53/36.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Umum Vilayat Evrakı (A.)MKT.UM.), 229/81, 7 Recep 72 (14 Mart 1856).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 84/82, 22 Ramazan 1293 (11.10.1876).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı Defterleri (Y.EE.d., 1016).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzat (Y..PRK.HR.), 3/35.
- British House of Commons Parliamentary Papers, 1877 [C.1738] Turkey, No. 15 (1877). Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey.*

II. Süreli Yayınlar

- "Armistice between France and Prussia", *The Times*, 24 July 1807.
- "Armistice. Full Text of the Terms", *The Times*, 12 November 1918.
- "At Last! Paris on the Great Day", *The Times*, 12 November 1918.
- "Terms to Turkey, Text of Armistice", *The Times*, 2 November 1918.
- "The Armistice in the Crimea", *The Times*, 13 March 1856.
- "The Armistice Negotiations", *The Times*, 17 January 1878.
- "The Peace Conferences. The Armistice", *The Times*, 26 February 1856.

“Through the Dardanelles. Allied Fleet off Constantinople”, *The Times*, 14 November 1918.

Düstur, 1. Tertib, Cild:7, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1941.

Muâhedât Mecmûası, C.I-V, TTK Yayınları, Ankara, 2008.

Tasvir-i Efkâr, 1 Teşrinievvel 1334; 2 Teşrinievvel 1334; 3 Teşrinievvel 1334.

III. Kitaplar

AÇIKKAYA, Savaş ve ÇELİK, Akın, *Bir Devrin Sonu Mondros*, İskenderiye Kitap, İstanbul, 2014.

Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekâyi'*, haz. Adnan Baycar, TTK Yayınları, Ankara, 1998.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.

ALTAY, Şakir, *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983.

ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu (1774-1923) Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, YKY, İstanbul, 2010.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

AYIŞIĞI, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa Askerî ve Siyasî Hayatı*, TTK Yayınları, Ankara, 2013.

BAĞDATLI, Selahattin, *Hukuk Sözlüğü*, Derin Yayınları, İstanbul, 2002.

BAĞDATLI, Selahattin, *Temek hukuk Kavramları*, Yasa Yayınları, İstanbul, 1995.

BAŞAK, Tolga, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim – 30 Kasım 1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2019.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III, K.IV, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1962.

BİLGİÇ, A. Timur, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2012.

BRIDGE, F. R. and Bullen, Roger, *The Great Powers and the European States System 1814-1914*, Pearson, Harlow/England, 2005.

Büyük Türk Sözlüğü, Hayat Yayınları.

Büyük Türkçe Sözlük, haz. Hasan Tuncay, Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1988.

- CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.II, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- ÇETİNOĞLU, Oğuz, *Tarih Sözlüğü: Deyimleri, Terimleri, Kavramları, Kelimeler*, Bilgeoğuz, İstanbul, 2009.
- DAĞ, Ahmet Emin, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2005.
- DEMİRAY, Kemal, *Temel Türkçe Sözlük*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1985.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002.
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1953.
- EYYUPOĞLU, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- HAMMER, B. J. Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.4-6-8, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1990.
- HUREWITZ, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1914*, D. Van Nostrand Company, INC., Princeton, New Jersey, 1956.
- HUREWITZ, J. C., *The Middle East and North Africa in World Politics, A Documentary Record, Volume I European Expansion, 1535-1914*, Second Edition, Revised and Enlarged, Yale University Press, London, 1975.
- İSKİT, Temel, *Diplomasi, Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- KOCATÜRK, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Kronolojisi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- KOLOĞLU, Orhan, *Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi*, Kaynak Yayınları, Ankara, 1979.
- KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, TTK Yayınları, Ankara, 2006.
- MAURICE, Frederick, *The Armistices of 1918*, Oxford University Press, London, 1943.
- ÖZ, Dilek Elvan, *Birinci Dünya Savaşı'nı Bitiren Ateşkes Anlaşmaları, Uygulamaları ve Uluslararası Hukuk*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.

- ÖZCAN, Hüseyin, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, Olgaç Matbaası, Ankara, 1980.
- Rauf Orbay'ın *Hatıraları (1914-1945)*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2005.
- RUDIN, Harry R., *Armistice 1918*, Yale University Press, New Haven, 1944.
- SÂBİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, Dördüncü Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Shorter Oxford English Dictionary*.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- ŞENER, Esat, *Açıklamalı - Madde Atıflı Hukuk Sözlüğü*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2001.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.
- Tarih-i Vasıf*, C.2.
- Türk Hukuk Lûgati*, Türk Hukuk Kurumu, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991.
- Türkçe - İngilizce Ansiklopedik Askeri Sözlük*, haz. İrfan Uğurlu, Meteksan Yayınları, Ankara, 1991.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 2011.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C.I, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, der. Faruk Sözmezoğlu, Der Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Uluslararası İlişkiler Tarihi, Diplomasi Tarihi*, C.I-II, der. Vladimir Potyemkin vd., çev. Atilla Tokatlı, May Yayınları, İstanbul, 1978.
- URAL, Selçuk, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Webster's Third New International Dictionary*.
- YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbuğu, İstanbul, 2010.

IV. Makaleler

“Mütareke”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, 2006.

BEYDİLLİ, Kemal, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, 2002, s. 524-527.

BEYDİLLİ, Kemal, “Yaş Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 43, 2013, s. 343-347.

BEYDİLLİ, Kemal, “Ziştovi Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 44, 2013, s. 467-472.

ERASLAN, Cezmi, “Mudanya Mütarekesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 30, 2005, s. 356-358.

ERTAN, Temuçin Faik, “Birinci Dünya Savaşı’nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırmalı Analizi”, *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu, 16-18 Ekim 2014, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları*, İzmir, 2015, s. 493-507.

İŞPİRLİ, Mehmet, “Sulh (Osmanlılar’da)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 37, 2009, s. 490-492.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 278-292.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Karlofça Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, 2001, s. 504-507.

V. İnternet Siteleri

http://askerihukuk.net/FileUpload/ds158941/File/kara_harbinin_kanunlari_ve_adetleri_hakkinda_sozlesme.pdf (Erişim 28 Mart 2021).

http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art36
(Erişim 28 Mart 2021).

<http://w3.balikesir.edu.tr/~akolbasi/uluslararasıpolitika.doc>
(Erişim 28 Mart 2021).

<http://www.mfa.gov.tr/data/Terminoloji/hukuk-terminoloji-110615.pdf>
(Erişim 28 Mart 2021).

<https://en.oxforddictionaries.com/definition/armistice>
(Erişim 28 Mart 2021).

<https://www.britannica.com/topic/armistice-law> (Erişim 28 Mart 2021).

Extended Abstract

World War I, which started in 1914, ended in 1918. The warring parties first signed an armistice and then made peace treaties. Bulgaria was the first state to sign an armistice and withdraw from World War I. Bulgaria signed the Armistice of Salonica on September 29, 1918. The end of the war for Austria came with the Armistice of Villa Giusti of 3 November 1918. Germany, on the other hand, was the last to sign an armistice with the Rethondes (Compiègne) Armistice of 11 November 1918. The Ottoman Empire signed the Armistice of Mudros, dated 30 October 1918, at the end of the war. However, the Armistice of Mudros did not bring peace to the Ottoman Empire. Due to the harsh conditions it involved, the Armistice of Mudros was far from ensuring lasting peace.

The aim of this study is to better understand the Armistice of Mudros and to re-evaluate its importance in the historical process. For this purpose, firstly the word of armistice as a historical concept will be examined. Then as far as it has been reached, previous examples of armistice will be discussed. The Armistice of Mudros will be compared with other armistices in terms of its content, scope, implementation, results and effects and the differences and similarities of Mudros Armistice with other armistries will be determined. Thus will shed light on breaking point in the transition from the Ottoman Empire to the Turkish Republic. And it will be reached important hints about Turkish history and even history of the world in the 20th century.

The dictionary meaning of the word by “mütareke”, which comes from the Arabic root of “terk”, is to leave, to stop. In western languages, the word armistice is often used. Origin of this word is based on late 17th century from French or from modern Latin armistitium, from “arms” and “stoppage”. In English, the words “truce” and “cease-fire” are used synonymously with armistice. Shortly armistice an agreement made by opposing sides in a war to stop fighting for a certain time. It is not necessarily the end of a war as it may constitute only a cessation of hostilities while an attempt is made to negotiate a lasting peace. However, a peace is expected after the armistice. No matter how the armistices are concluded, the main thing during the armistice is laying down the arms and talking about peace.

Armistice refers to a temporary and short-term peace process. It is a period in which the feasibility of lasting peace is tested. The issues that are roughly handled in the armistices are examined in detail in the peace treaties. The acceptance of the armistice strengthens the possibility of peace, but the final achievement of peace is the result of the peace agreement. The peace treaty is more detailed, more comprehensive, more valid and longer lasting than the armistice. For example, the Treaty of Sevres has 433 articles, while the Armistice of Mudros has 25 articles, or the Treaty of Lausanne has 143 articles, while the Armistice of Mudanya has 14 articles. The Lausanne Peace Treaty has been in force since the day it was signed, and the continuity of peace.

The purpose of an armistice is to open the way to the peace expected from the armistice. For this reason, armistices are generally considered as interim periods that serve the purpose of achieving peace with a short duration and few articles. Existing examples before the Armistice of Mudros point to this. The Armistice of Mudros symbolizes a clear and definite break both in terms of the meaning attributed to the concept of armistice and the characteristic structure of previous armistices. Contrary to an armistice in the classical sense, the Armistice of Mudros is an unconditional surrender document. When compared to the armistices of similar content signed after the First World War, the Armistice of Mudros goes beyond being an unconditional surrender document and leaves its mark in history as the legitimizing document of division and destruction during the implementation of the armistice. For this reason, it is at the beginning of the justification for the Turkish War of Independence. The reaction to the Armistice of Mudros and its subsequent practices, which is against historical examples and international legal practices, has the feature of being an important section in Turkish and world history.

Araştırma Makalesi / Research Article

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA
AVRUPA DEVLETLERİNİN
RUS İÇ SAVAŞI'NA VE RUS MÜLTECİLERİNE BAKIŞI***

Kezban ACAR KAPLAN**

Öz

Bilindiği üzere, 1917'deki Bolşevik Devriminden sonra Rusya'da iktidara gelen Bolşeviklerle, onları devirmek isteyen muhalifleri arasında bir savaş patlak vermiştir. 1918-1922 yılları arasında devam eden bu savaşa, İngiltere, Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa devleti, Bolşeviklerin karşısında dâhil olmuşlardır. Bir yandan Rusya'nın değişik bölgelerini işgal ederken, bir yandan da içerde Bolşeviklere karşı savaştan ve çoğunluğu Çarlık Ordusu subay ve askerlerinden müteşekkil, aynı zamanda Rus toplumunun üst kademelerinden birçok sivil de içeren ve tarihte Gönüllü Ordusu, Beyaz Ordu olarak da anılan muhaliflere maddi ve manevi destekte bulunmuşlardır. Bununla, kendi rejimlerine tehdit olarak gördükleri Bolşeviklerin iktidarını devirmeyi ve Çarlık rejimini yeniden tesis etmeyi amaçlamışlardır. Bu ortak amaca rağmen Rus İç Savaşı'nda muhaliflere veya Bolşevik karşıtlarına destek veren devletlerin hem Sovyet Rusya'ya hem de Rus mültecilere yönelik politikası, birçok etkene bağlı biçimde değişiklik göstermiştir.

Türkiye'de Beyaz Rus mültecilerini ele alan ve onlarla ilintili olarak Rus İç Savaşı hakkında birtakım bilgiler sunan bazı çalışmalar mevcuttur. Ayrıca Milli Mücadele Döneminde Ankara-Moskova ilişkilerini veya Ankara Hükümeti ile İtilaf Devletleri'nin ilişkilerini inceleyen ve bu bağlamda bu ülkelerin Beyaz Rus mültecilerine bakışına değinen önemli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların hemen hiç birisinde Almanya'nın, Balkan ülkelerinin politikalarına değinilmez. Beyaz Ruslarla, Bolşeviklerin Avrupalı devletlerin ilişkilerinde önemli bir rol oynayan Çek Lejyonu hakkında hiçbir bilgi sunulmaz.

Makalenin ele aldığı konu, her bir ülke ayrı bir araştırma konusu olacak kadar geniştir. Ancak bu makalenin, her bir ülkeyi derinlemesine değerlendirmek gibi bir amacı

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (kacar45@yahoo.com), (Orcid: 0000-0003-4702-9778).

yoktur. Rusça ve İngilizce bazı birincil ve ikincil kaynaklardan da istifa ederek, daha çok hem bu eksik kalan yönleri ele almayı hem de Avrupalı devletlerin Beyaz Rus Mültecilere yönelik politikalarını analitik bir biçimde sunmayı ve buna dair bazı çıkarımlar yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Rus İç Savaşı, Beyaz Ordu, Vrangeli Mültecileri, Avrupalı Devletler.

THE POLICIES OF EUROPEAN STATES TOWARD THE RUSSIAN CIVIL WAR AND THE RUSSIAN REFUGEES

Abstract

As known, a civil war broke out between the Bolsheviks that came to power in the fall of 1917 and their opponents, called also as the Whites. Many European powers, especially England and France, intervened in the war against the Bolsheviks. While occupying some regions in Russia, they also provided the Whites, consisting of many Tsarist Army officers (also known as the Voluntary Army) as well as civilians with moral and material support. With this, European states in general aimed at the toppling Bolshevik rule and restate Tsarist regime.

Their support and policies toward the White Army and Russian refugees changed and developed based on many different factors. The main factor was their anger at Bolsheviks since they ended Tsarist rule and withdrew from the World War I.

Romania, Bulgaria, the Kingdom of Serbia-Croatia-Slovenia (later the Kingdom of Yugoslavia) were the countries the Russian refugees wanted to go or went more than any other country. Despite this common aspect, they also differed from each other in their policies toward the Russian Civil War as well as Russian refugees.

To see, on one side, the whole picture, and to underline differences on the other, it is important to note that despite some alliances, European powers were not always on the same page in terms of their policies to the Bolsheviks, Russian Civil War and Russian refugees.

In Turkey, there are many studies on Russians Refugees, touching upon the Russian Civil War and European states' policies toward the Whites and Russian refugees. There is not a single study, however, dealing solely on the policies of European powers toward the Russian Civil War and Russian refugees.

The subject this article deals with is rather comprehensive since almost every country is worth dealing separately. However, it is not the goal of this study. Based on some primary Russian and English sources, this article aims to present in an analytical and comparative way how European powers approached toward the Russian Civil War and Russian refugees.

Giriş

Rusya tarihi çalışanlar arasında 1917 Devrimi'nin ani veya öngörülen bir gelişme olup olmadığına dair farklı görüşler mevcuttur. Bir kısmı, devrimin esasen, Rus toplumsal ve ekonomik yapısının temeli olan serfliliğin 1861'de ilgasıyla başladığını yazarken¹ bir kısım araştırmacılar da devrimin aslında beklendiğini ama bu kadar ani olabileceğine dair hiçbir işaret olmadığını savunurlar.² Bazı araştırmacılar ise eğer Birinci Dünya Savaşı patlak vermeseydi, son Başbakan Stolypin döneminde yapılan toprak reformu başta olmak üzere birçok düzenlemeden dolayı devrim de olmazdı görüşünü ileri sürerler.³

Ancak bu farklı görüşlere rağmen, sebebi ister 1860'lardan sonra çözülmeye başlayan sosyo-ekonomik yapı ve buna bağlı olarak çatırdayan siyasi rejim olsun, ister yirminci yüzyılın başından itibaren artan sosyal, ekonomik ve siyasi krizler olsun, 1917 Bolşevik İhtilali'nin Rusya'daki geleneksel yapıyı baştan sona değiştirdiği veya değişmesine vesile olduğu kesindir. Ekim 1917'de iktidara gelen Bolşevikler, dünya görüşü itibarıyla, eski rejimi yerle bir etme amacı taşıyan, yerine sosyalist ideolojiye uygun bir düzen yaratmak amacıyla olan bir gruptu. Hatta Lenin'in "dünyanın bütün işçileri birleşin" sözüyle ifadesini bulan, kendi görüşlerine uygun sistemlerin dünyanın her yerinde kurulmasını savunan, bir anlamda dünya ihtilali gerçekleştirme arzusunda olan insanlardı. Bu görüşleri yüzünden hem eski rejim yanlıları tarafından hem de Avrupa'da liberal eğilimli veya sosyalizm karşıtı rejimler tarafından tehdit olarak algılanmışlar ve bu da Rusya'da eski rejim yanlıları ve onları destekçileriyle, Bolşevikler ve taraftarları arasında bir iç savaşın çıkmasına neden olmuştur.

Bazı tarihçiler, iç savaşın güney Rusya, Ukrayna'da 1917 yılında başladığını ve özellikle 1918 yazından itibaren Bolşeviklerin kuzey Rusya'da kontrolü ele geçirmeye, eski rejimde ayrıcalıklara sahip olan sınıfların mallarına el koymaya, sivil ve siyasi özgürlükleri kısıtlamaya ve din karşıtı bir söylemde bulunmaya başlamasıyla daha da kızıştığını savunurlar. Ancak çoğu da 1918 yazının ortasında, Bolşeviklerin Sibirya'yı ve Kuzey Rusya'yı kontrol altına almasıyla başlayıp, 1920 yılına kadar sürdüğünü ifade ederler.⁴

Netice itibarıyla 1917'deki gelişmeleri temel alan ve askeri anlamda 1918 yazında başlayan iç savaş, 1920 güzünde son bulmuştur. Bu dönemde Bolşeviklere karşı savaşan birkaç ordu vardı. Bunlardan en önemlileri, 1918'de Sibirya'da

- 1 Alan Wood, *The Origins of the Russian Revolution 1861-1917*, Routledge, London & New York, 1993, s. 12.
- 2 Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 36.
- 3 Leopold Haimson, "The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905-1917 (Part one)", *Slavic Review*, 23 (4), 1964, ss. 619-642.
- 4 John M. Thompson, *A Vision Unfulfilled. Russia and the Soviet Union in the Twentieth Century*, D. C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, Toronto, 1996, s. 159.

Amiral Aleksandr Kolçak, kuzeyde General Yevgeny Miller, Estonya'da ise General Nikolay Yudenic'in kurduğu ordulardı. Bunlara 1920'de, Estonya, Letonya ve Finlandiya'daki 7. Ordu; Batı cephesindeki Litovskiy, Jelihovskiy Ordusu, Polonya Ordusu ve Balahoviç Ordusu, güney cephesi, Kafkas cephesi ve Türkistan'daki Beyaz Ordu birlikleriyle, güney batı-cepnesindeki Vrangell Ordusu da eklenmiştir.⁵

Sivil açıdan ise Bolşeviklere yönelik ilk ciddi muhalefeti başlatanlar anayasal demokrasiyi savunan Kadetler ve Sibirya'nın Omsk bölgesinde bulunan ve buradaki eski Çek savaş esirlerinden yardım alan Sosyal Demokratlar ve Volga bölgesindeki Samara şehrinde yer alan Kurucu Meclis Komitesinden müteşekkil bir gruptu. Bu gruplar, Eylül 1918'de bir "Direktuvar" oluşturmak için birleşmişlerdir. Fakat sonunda Bolşevik karşıtı hareketin başını çeken, uçlardaki üs bölgelerindeki eski imparatorluk ordusunun "Beyazlar" olarak anılacak kıdemli subayları olmuştur. Sibirya'da Amiral Aleksandr Kolçak, Kafkasya'da ve Kosaklar arasında General Anton Denikin, Baltık bölgesinde General Nikolay Yudenic, Direktuvardan yönetimi zorla devralmışlardır.⁶

Bahsi geçen bu komutanların ve diğer bazı meslektaşlarının liderlik ettiği Bolşevik karşıtı güçler, ilk başta onlara karşı bazı bölgelerde ve tarihlerde önemli başarılar elde etmişlerdir. Mesela, 1918 yazında ataman General Peter Krasnov'un liderlik ettiği Kosaklar, Volga Nehri kıyısındaki Tsaritsyn şehrini Kızılardan almayı başarmışlardır. Konuyla ilgili bilgiler veren John M. Thompson'a göre Kızılların bu başarısızlığında Stalin ile savaştan sorumlu Komiser Lev Troçki arasında, eski çarlık subaylarının kullanılıp kullanılmamasına dair anlaşmazlıkları etkili olmuş, hatta bu olay iki ismin arasının açılmasına da neden olmuştur.⁷

Ayrıca Beyazlar Ağustos 1918'de Çeklerle koordine bir şekilde Moskova'ya 400 km uzaklıktaki Kazan'ı işgal etmişler ve o dönemde yeterince Kızıl Ordu askerinin bulunmadığı başkenti tehdit eder konuma gelmişlerdir. Ancak yavaş hareket ettikleri, daha da önemlisi, o dönemde Troçki, Kazan-Moskova yolu üzerindeki Sviyajsk kasabasına çok hızlı bir şekilde asker yığarak Kazan'ı yeniden ele geçirmeyi başardığı için başarısız olmuşlardır. Beyazların ve Çeklerin Kazan'ı işgali, gerçek anlamda bir Kızıl Ordu oluşturulmasına da zemin hazırlamıştır.⁸ Bu tarihlerde daha çok gönüllülerden oluşan ve Şubat Devrimi sırasında 20.000 askerden müteşekkil olan Bolşevik güçleri, Kızıl Ordu'ya dönüştükten sonra büyümüş ve bünyesindeki toplam asker sayısı, 1920 yılının sonuna kadar 5,5 milyona ulaşmıştır.⁹

5 RGVA, f. 6, op. 4, d. 596, l. 178.

6 Thompson, *a.g.e.*, ss. 168-169.

7 Thompson, *a.g.e.*, s. 167.

8 Hosking, *a.g.e.*, 2011, s. 65.

9 Geoffrey Hosking, *The First Socialist Society. A History of the Soviet Union from Within*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1993, s. 44; Thompsom, *a.g.e.*, ss. 154-156.

Beyazların Kızılıarı yenmeye yakın oldukları bir diğer hadise, General Denikin komutasında, Ağustos 1919'da güney Rusya'nın çoğu bölgesini ve Ukrayna'yı ele geçirmeleri ve Ekim'de Çernigov ve Orel'e kadar ilerlemeleriydi ki bunlar da Moskova'ya 320 km uzaklıktaydı. Aynı dönemde General Yudenic de Baltık bölgesinden hareket ederek, Petrograd üzerine yürümüştür. Ancak Kızıl Ordu birlikleri bu ilerleyişı durdurmayı da başarmışlardır.¹⁰ Benzer şekilde, emrinde 125.000 kişilik bir ordu bulunan Amiral Kolçak, kısa sürede Perm, Orenburg ve Ufa şehirlerini ele geçirmiş ve sırada Moskova'nın olduğunu düşündüren başarılar elde etmişti.¹¹ Ancak Beyazlar bu ve benzeri başarılarına rağmen mağlup olmuşlardır. Bunun birçok nedeni vardır.

İlki, Gönüllü Ordusu komutanları arasındaki koordine eksikliği veya anlaşmazlıklardı. Örneğin, hem Denikin hem Kolçak, Bolşeviklere karşı ayrı ayrı başarılı olmalarına rağmen, bu başarıyı Bolşeviklere karşı eş zamanlı, ortak bir plan çerçevesinde askeri bir harekâta dönüştürememişlerdir. Bolşevikler bundan istifade edip, çok daha organize ve planlı bir hareketle, cepheler arasında çok hızlı bir insan ve askeri mühimmat takviyesi yapıp, Beyazlara üstünlük sağlamışlardır.¹² Hosking de Beyazların başarısızlığında komutanlar arasındaki anlaşmazlıklar veya çekişmelerin önemli bir rol oynadığını vurgular. Örneğin, General Kornilov'un Gönüllü Ordusu komutanlığı yaptığı dönemde, ordunun siyasi ve finansal işleriyle General Alekseyev'in ilgilendiğini ama bu iş bölümünün gerçekten tam olarak işlemediğini çünkü iki ismin de birbirlerinin yoluna çıktığını belirtir. Her ne kadar ikisi de Şubat Devrimini destekliyor olsalar da, Kornilov'un Kadetlere düşmanlık beslediğini, oysa aynı politikacılarla Alekseyev'in arasının iyi olduğunu yazar.¹³

Ayrıca Gönüllü Ordu komutanlarının halk desteğini alamaması da Beyazların başarısızlığında etkili olmuştur. Denikin'in "Tek ve bölünmez bir Rusya" sloganında ısrar etmesi, Rus olmayan, Ukraynalılar, Lehler ve hatta Finlerle İş birliği yapmasına engel olmuştur. Benzer şekilde, kuzeybatı Rusya'da etkili olan General Nikolay Yudenic de, birkaç nedenin yanı sıra, Estonyalılara ve Finlilere şartsız bağımsızlık sözü vermeyip, onların desteğini yitirdiğinden de başarısız olmuştur.¹⁴

Hosking de, Beyazların, Bolşevikler fikirlerini hayata geçirmesiyle, işçiler ve köylülerin çoğunun Bolşevik yönetimi konusunda hayal kırıklığına uğradığı dönemde bile halk desteği alamamış olmalarına dikkat çeker ve bunun Beyazların nihai başarısızlığında çok önemli bir rol oynadığını vurgular. Ona göre Beyazlar, muğlak ve yetersiz bir siyasi programa sahip olup, köylülere,

10 Hosking, 1983, s. 65.

11 *Yeniğün*, 17 Şubat 1920, aktaran Bülent Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 9.

12 Thomsson, *a.g.e.*, s. 167.

13 Orlando Figes, *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891-1924*, Jonathan Cape, London, 1996, s. 561.

14 Thomsson, *a.g.e.*, s. 168.

Beyaz Ordu'nun galip gelmesi durumunda, 1917'de el koydukları toprakların yine onların elinde kalacağı ve işçilere de, 1917'den sonra oluşturulan, işçi sendikalarının, fabrika komitelerinin devam edeceği ve buralardaki yerlerinin korunacağı konusunda söz verememişlerdir. Daha da önemlisi, Beyazlar halka Bolşeviklerden daha büyük sorumluluk duygusuna sahip ve daha adil olduklarını gösterememişlerdir. İç Savaş boyunca, erzak ve askeri mühimmat ihtiyaçlarını geçtikleri kasaba ve köyleri yağmalayarak sağladıkları da olmuş, Denikin ve Kolçak gibi isimler, aslarının aşırılıklarını önleyememişlerdir.¹⁵ Orlando Figes de Beyazlara halk desteği olmamasına dikkat çeker. Figes, her şeyden önce Beyaz Ordu'nun bir subay ordusu olduğunu, askerlerden hiç destek almadığını ileri sürer. Hatta Beyazların en güçlü olduğu kabul edilen Kosak bölgesinde bile tam bir destek tabanı sağlayamadığını, güneydekiler Beyazları desteklerken, kuzeydekilerin Bolşeviklere arka çıktıklarını belirtir. Ancak zaman içerisinde Bolşevik terörü yüzünden kuzeydekiler de Beyazlarla iş birliği yoluna gitmişlerdir.¹⁶

Bolşevikler ise zafer için ideolojik öğretilerinden ödün vermek, küçük burjuva köylülerle, militarist Almanlarla veya emperyalist müttefiklerle iş birliği yapmak zorunda kalmışlardır. Ancak onları asıl başarı kılan çok daha etkili ve önemli faktörler vardı. Bunlardan ilki, Lenin'in her şeyi "Sovyet"ler/Meclisler adına yaptığını iddia etmesiydi. Bu onun politikalarına meşruiyet kazandırmaktaydı. İkincisi, devrim öncesinde vaat ettiği gibi, köylülere toprak vermesi; dağıtmasıydı. Üçüncüsü yine devrim öncesi söz verdiği gibi Rusya'nın savaştığı ülkelerle barış yaparak, Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesiydi. Ayrıca Lenin'in "acımasız kararlılığı" ve "politik zekâsının, Troçki'nin teşkilatlanma veya organizasyon konusundaki yeteneklerinin ve diğer devrimci liderlerinin davalarına olan inançları ve duydukları heyecanın da önemli bir payı vardı.¹⁷

Bunların yanı sıra, Kızılların Rusya'nın sanayi merkezlerini ve demiryolu/ulaşım ağını ve çok geniş bir alanı kontrol etmelerinin de büyük bir payı vardı. Ayrıca, desteklerini sağladıkları, yeni rejim yanlısı eski çarlık Rus ordusu subaylarının komuta ettiği ve yine çarlık ordusu malzemeleri ile donatılmış, üyelerinin çoğu köylüler tarafından oluşturulan çok büyük bir orduya sahip olmaları da başarılarında önemli bir etkendi.¹⁸

Bazı araştırmacıların vurguladığı ve bu makalede de belirtileceği üzere, İtilaf Devletlerinin Beyazlara verdikleri veya gerçek anlamda tam olarak da sağlamadıkları destek de, Bolşevikler karşısında alınan yenilgide etkili olmuştur. Bunu en iyi ifade edenlerden biri, İngiliz tarihçi Geoffrey Hosking'tir. Ona göre, İtilaf Devletleri, Beyaz Ordu'ya bazı silah, askeri malzeme ve teçhizat sağlamıştır ancak hiçbir zaman savaşın sonucunu değiştirmeye yetecek

15 Hosking, 1983, ss. 65-67.

16 Figes, *a.g.e.*, ss. 560-565.

17 Thompson, *a.g.e.*, ss. 150-151.

18 Evan Mawdsley, *The Russian Civil War*, Birlin, Edinburg, 2000, ss. 273-275.

kadar asker göndermemişlerdir. Hatta “kıt kanaat yardımlarıyla Beyazların da yabancı güçleri Rusya’ya çağıran vatanseverlikten uzak insanlar” olarak damgalanmalarına neden olmuşlardır. Ayrıca Komünistlere de, yabancıların komünizmi ezme için uğraştıklarını savunmalarına yetecek kadar malzeme vermişlerdir.¹⁹

Bütün bu ve benzeri nedenler yüzünden başarısız olan Beyaz Ordu birlikleri, ülkelerinde kaybettikleri savaşı, iltica ettikleri ülkelerde devam ettirmeye çalışmışlar ve Bolşeviklerin iktidarının bir gün mutlaka devrileceğine inanmışlardır. Bu yolda en çok kendilerine ve onları 1917’den beri öyle ya da böyle destekleyen Avrupalı devletlere güvenmişlerdir. Ancak bu makalede daha ayrıntılı bir biçimde gösterileceği üzere, Avrupalı müttefikleri sadece onları yarı yolda bırakmakla kalmamış, aynı zamanda onların saygınlığına ve kendilerine güvenlerine de zarar verecek bir tavır sergilemişlerdir.

1. Avrupa Devletlerinin Rusya’yı İşgalleri

İtilaf Devletleri’nin Rus İç Savaşı’na ve Rus mültecilerine yönelik politikalarını belirleyen en önemli gelişme, Birinci Dünya Savaşı’nda aynı tarafta savaştıkları Rusya’da Çarlık rejiminin Şubat 1917’de devrilmesi ve daha da önemlisi Ekim 1917’de Bolşeviklerin iktidara gelmesidir. Ayrıca 8 Şubat 1918’de, Bolşeviklerin 1 Aralık 1917 itibarıyla, Çarlık Rusya’sının bütün dış borçlarından feragat ettiklerini açıklamaları da İngiltere ile Fransa’nın Sovyet Rusya’ya tepki göstermesinde etkili olmuştur.²⁰ Bunun üzerine 23 Aralık 1917’de İngiliz ve Fransız yetkililer bir araya gelerek Rusya’yı işgal planları yapmışlar, Fransa’nın Ukrayna’da ve Besarabya’da, İngiltere’nin ise Kafkasya ve Hazar Denizi bölgesinde etkili olmasına karar vermişlerdir. Japonya ise Sibiryaya ve Uzak Doğu’yu kontrolü altına almayı planlamıştır. Bu planlar gösteriyor ki, Rusya’nın Cihan Harbindeki iki müttefiki, Bolşeviklerin söylemleri ve politikalarından rahatsız olarak Rusya’yı kendi çıkarlarına uygun bir şekilde paylaşım telaşına kapılmışlardır. Bu planla ayrıca, bu ülkelerin bahsi geçen bölgeleri ve buradaki kaynakları Almanların ve Türklerin eline geçmesini önlemeyi amaçladıkları da söylenebilir.²¹

Ancak araştırmacılar, Fransa ve İngiltere’nin Rusya’daki yeni rejime gösterdikleri bu tavra rağmen, önce Rusya’yı yeniden savaşın içine çekmeye çalıştıklarını, ancak Bolşeviklerin 3 Mart 1918’de imzaladıkları Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekildiğini duyurması ve barış yapmasıyla, muhalefete destek verdiklerini belirtirler. Thompson, Brest-Litovsk Anlaşması’nın, Almanya’yı rahatlattığı için müttefikleri çok kızdırdığını yazar. Onun aktardığı

19 Hosking, 1983, s. 64.

20 Terry L. Smart, *The French Intervention in the Ukraine, 1918-1919*, University of Kansas, Doktora Tezi, 1968, s. 9.

21 Thompson, *a.g.e.*, 163; British Document, III, ss. 369-370, aktaran Bülent Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, çev. Sermet Yalçın, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s. 11.

üzere, anlaşma, Almanya'ya birliklerini Batı Cephesine transfer etme imkânı vermiş ve Almanlar büyük bir taarruz başlatıp, Paris'i tehdit eder hale gelmişlerdir. Ancak bu gelişmelere rağmen bile İtilaf Devletleri, Almanya'ya karşı savaşlarında destek olurlar ümidiyle Bolşeviklerle ilk başta gayri resmi yollardan iletişime geçmişler ama bu umutları, Bolşevikler Rusya'nın savaştığı diğer ülkelerle de barış görüşmelerine başlayınca suya düşmüştür. Böylece, Rusya'nın savaşa devam edecek kadar ne gücünün ne de isteğinin olmadığını farkına varan İngiltere ve Fransa, hem Rusya'da Almanya karşıtı bir cephe açmaya hem de Bolşevik karşıtı gruplara destek olmaya karar vermişlerdir. Thompson'ın yazdığına göre, bu konuya tereddütle yaklaşan tek devlet ABD idi çünkü Başkan Wilson, Bolşeviklerin demokrasi karşıtı söylemlerinden rahatsız olsa da Rusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi gerektiğine inanıyordu. Bu aşamada, Fransa ve İngiltere'nin imdadına Çek Lejyonları yetişti. Fransa ve İngiltere, Çek lejyonlarının yardıma ihtiyacı olduğuna, onlara yardım amacıyla Rusya'ya asker çıkarmaya ABD'yi ikna ettiler.²²

Fransa, İngiltere ve ABD'nin Rus topraklarına asker çıkarmalarına gerekçe olarak öne sürdükleri Çek lejyonunun oluşumu, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Bohemya ve Slovakya'nın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı yürüttükleri bağımsızlık mücadelesine kadar gider. Bohemya ve Slovakya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı kendilerine destek vereceklerini umdukları İtilaf Devletleri'ne yardım etmek için 1914'te kurulan gönüllü Çek ve Slovak birlikleri oluşturdular. Daha sonra bu birlikler 1917'de Rus Ordusu içinde bir Lejyona dönüştüler. Bu lejyonun üyeleri arasında sadece gönüllüler, Avusturya-Macaristan ordusundan kaçanlar değil, aynı zamanda Rusya'da esir düşen askerler ve subaylar da vardı. Rusya'daki Çek Lejyonunda yaklaşık 70.000 kişi vardı. Çek lejyonunun ayrıca Fransa, Sırbistan ve İtalya gibi ülkelerde de birlikleri vardı.²³

1917 Ekim'inde iktidara gelen Bolşevikler, Brest-Litovsk Anlaşması ile savaştan çekince, lejyonun, tarafsız olması ve Rusya'yı terk etmesi şartıyla, Sibirya, Vladivostok limanı üzerinden güvenli bir şekilde Fransa'ya gitmek üzere tahliye edilmesini garanti ettiler. Ancak bu anlaşmaya rağmen, Halkın Savaş Komiseri Troçki, Almanlardan gelen baskı sonucu, henüz yarısı tahliye edilmiş olan lejyonun silahsızlandırılmasını ve tutuklanmasını emretti. Bunun üzerine Çek-Slovak lejyonuyla Bolşevikler arasında Mayıs 1918'de gerginlik ve çatışma başladı. Bazı tarihçilere göre bu emrin asıl nedeni, Bolşeviklerin, propaganda ile Çek-Slovak lejyonunu kendi taraflarına çekmek istemesi ve bunda başarılı olamayınca, onların silahlarına el koymak istemesiydi.²⁴

22 Thompson, *a. g.e.*, ss. 153-163.

23 John F.N. Bradley, *The Czechoslovak Legion in Russia 1914-1920*, East European Monographs, Boulder, 1990, ss. 156-157.

24 Jonathan D. Smele, *Historical Dictionary of the Russian Civil Wars, 1916-1926*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2015, s. 27, 50.

Netice itibariyle Çek lejyonunu gerekçe gösteren Müttefikler, kendi aralarında yaptıkları anlaşmaya istinaden, Rusya'nın değişik bölgelerini işgal ettiler. Asker çıkardıkları bölge ağırlıklı olarak kuzey Rusya, özellikle Sibiry-Vladivostok bölgesi ve Arhangelsk bölgesiydi. Burada Bolşevik komünizminden rahatsız olan ve kuzey sınırının güvenliğinden endişe eden Japonya, Temmuz 1918'de kuzey Rusya'ya ve Vladivostok bölgesine 70.000 asker gönderdi. İngiltere ve Fransa ise 1914'ten beri eski müttefikleri Rusya'ya Murmansk ve Vladivostok limanları aracılığıyla gönderdikleri silah ve mühimmatın Bolşeviklerin kontrolüne geçmesini istemiyorlardı. Zaten "dünya ihtilali" amaçlayan Bolşeviklerin Rusya'da iktidarı ele geçirmiş olmasından da rahatsız idiler. Ayrıca Nisan 1918'de Finlandiya'yı işgal eden Alman askeri birliklerinin oradan ileriye doğru hareket ederek Murmansk-Petrograd demiryolu ve hatta Arhangelsk limanını ele geçirmesinden endişe ediyorlardı. İngilizler bu bölgeye 40.000 asker çıkardı. ABD ise aynı bölgeye 13.000 asker çıkardı. Wilson'un yaptığı açıklamaya ve verdiği direktiflere göre, Amerikan birliklerinin asıl amacı Trans-Sibiry Demiryolunun güvenliğini sağlamak ve yerel toprak sahipleri ile çeteler arasındaki savaştan bölgeyi korumaktı. 50,000 kişilik Çek-Slovak lejyonu Trans-Sibiry demiryolu bölgesini işgal ederken; Polonyalılar Sibiry bölgesine 12.000 kişilik, Kanada ise Vladivostok bölgesine yaklaşık 4.200 kişilik, Murmansk ve Arhangelsk bölgesine ise 1.100 kişilik birlikler gönderdi. Aynı bölgeye Romanya ve Sırbistan da 4.000 kişilik, İtalya ve Çin ise 2000-2500 kişilik birlikler gönderdiler. Bu bölgeler dışında Bolşevik karşıtı ülkelerin asker çıkardığı ikinci yer, Kırım bölgesiydi. Burada en çok askeri olan ülke 24.000 kişilik birlikleriyle Yunanistan ve ardından Fransa idi.²⁵

Bir yandan Rusya'nın değişik bölgelerini işgal eden Avrupa devletleri, bir yandan da Bolşevik rejimini devirmek için onlara karşı olan gruplarla iş birliği yapmışlar; Gönüllü Ordusuna veya sonraki adıyla Beyaz Ordu'ya/Beyazlara maddi manevi destek vermişlerdir. Örneğin, Kerime Şahiner'in aktardığına göre, İtilaf Devletleri, Amiral Kolçak'a 30 uçak, 580 top, 70.000 tüfek, 3150 mitralyöz, milyonlarca fişek ve top mermisi göndermişlerdir.²⁶

Bolşevik karşıtı gruplara ve güçlere verdikleri destek, aslında Avrupalı devletlerin asıl amacının Çek lejyonuna yardım etmek değil, onu gerekçe göstererek Rusya'yı işgal etmek ve aynı zamanda karşıt grupları destekleyerek Bolşevik rejimini yıkmak olduğu görülür. Müteakip başlık altında görüleceği üzere, aslında bu destek verme işini de tam anlamıyla yapmamışlar, çıkarlarına göre Beyazları kısmen destekleyip, gerektiğinde onları da yarı yolda bırakmışlardır.

25 Miroslav Yovanoviç, *Russkaya Emigratsiya Na Balkanah 1920-1940. Russkiy Put'*, Moskva, 2005, s. 24; Thompson, *a.g.e.*, ss. 160-161.

26 Kerime Şahiner, "Bolşevik İhtilalinden Sonra Türkiye'ye Gelen Wrangel Ordusu ve Faaliyetleri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* 1 (1), 2003, s. 151.

2. Avrupalı Devletlerin Beyaz Ordu'ya ve Beyaz Rus Mültecilerine Yönelik Politikaları ve Destekleri

Birçok araştırmacının işaret ettiği üzere, Avrupalı devletlerden Rus İç Savaşı'na dâhil olan ve Beyaz Ordu'ya değişen oranlarda en çok destek veren İngiltere ile Fransa idi. Oysa Denikin'in karargâhında sadece Fransa ve İngiltere'nin değil, aynı zamanda ABD, Çekoslovakya ve diğer ülkelerin temsilcileri de bulunuyordu. Fransa ve İngiltere'nin, diğer ülkelere göre öne çıkmasının temel sebebi, bu ülkelerin Rusya ile Birinci Dünya Savaşı'na müttefikler olarak girmesi ve Bolşeviklerin Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilmesi idi. Yukarıda açıklandığı üzere, İngiltere ve Fransa buna çok öfkelenmişlerdi. Çünkü onlar Rusya'nın Almanya'ya karşı savaşa devam etmesini istemişlerdir. 21 Şubat 1918'de, Noulens, Troçki'yi arayarak, eğer Almanlara karşı direniş gösterirlerse, Fransa'nın kendilerine askeri ve finansal destek sağlayacağını belirtmiştir. Aynı desteği daha sonra İtalyan, Amerikan ve Japon elçileri ve İngiliz temsilcisi de dillendirmişlerdir. Ancak Bolşevikler buna yanaşmamışlardır.²⁷

Gerek İngiltere gerekse Fransa'nın, Beyaz Ordu birliklerine verdiği desteğin en önemli nedeni, hiç kuşkusuz, hem bu birlikleri kontrol altına almak hem de onu Bolşeviklerle mücadelede yeni bir müdahalenin aracı olarak kullanmaktı. Ancak bu ülkelerden Beyazlara politik ve diplomatik destek veren ilk ülke İngiltere idi. Bunun önemli bir göstergesi, 1919 Mayıs'ında İngiltere'nin, yeni askeri ataşesi G. Hollman aracılığıyla Denikin'e İngiltere'nin en saygın ödülllerinden biri olan BAN nişanını vermesidir. Nişanın yanı sıra Hollman, Denikin'e Churchill'in kişisel bir mektubunu da vermiştir. Churchill mektubunda, "General Hollman'ın size gelmesinin amacı Bolşevik tiranlığı için; onun inadını kırmak için size yardımcı olmaktır. Biz hükümet olarak, size her türlü konuda yardımcı olma kararı aldık" demekteydi.²⁸ Ancak destek konusunda ilk davranan İngiltere, aynı zamanda, Kızıllar karşısında çok fazla şansı olmadığını gördüğü Beyazlardan desteğini çeken ilk ülkeldi.

Mart 1920'de Denikin'in ordusu bütün Ukrayna ve kuzey Kafkasya bölgesinden geri çekilmek zorunda kalınca, Antant Devletleri Yüksek Meclisi, Avrupa'daki durumu analiz etmek suretiyle Rusya'daki iç savaşın son derece büyük bir tehlike ve asayişsizlik ögesi olduğuna karar verdi. Onlar için yapılması gereken en doğru şey, savaşı durdurmaktı. Bunun üzerine, 1920 Nisan'ı başında

27 Smart, s. 9'da aktarıldığı üzere, R. H. B. Lochart, *British Agent*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1933, s. 228; United States Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918. Russia*. Three vols. Washington, 1931-1932, 1918: I, s. 383 ve s. 386; J. Noulens, *Mon ambassade en Russie sovietique. 1917-1919*, 2 vols. Plon, Paris, 1933, I, s. 223; J. Sadoul, *Notes sur la revolution bolchevique*, Paris, 1919, ss. 241-43.

28 Dimitri V. Lehoviç, *Belye protiv krasnyh sud'ba generala Antona Denikina*, Voskresen'e, Moskva, 1992, s. 247.

Denikin güney Rusya'daki Beyaz Ordu Birlikleri komutanlığından istifa ederek, Rusya'yı terk etti. Bir İngiliz torpidosuyla Novorossisk'ten İstanbul'a geldi.²⁹

İstanbul'da bulunduğu sırada, İngiliz hükümeti, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri aracılığıyla, Denikin'e gizli bir telgraf göndererek yeni bir teklif yaptı. Telgrafta "Rusya'daki iç savaşın devamının, Avrupa'daki koşullar göz önüne alındığında büyük bir tehlike arz ettiğini" belirtti ve Denikin'e Kırım'da genel bir af ilan edilmesini de dikkate alarak ya ordu ile ya da tek başına Sovyet hükümetine geri dönmesini önerdi. Bunun karşılığında ona askeri olmasa da diplomatik destek sözü verdi. Ancak Denikin Bolşeviklerle barış önerisini ve Sovyet Rusya'ya geri dönme tavsiyesini reddetti. Denikin ordusundan kalanlar Bolşeviklerle savaşı devam ettirmek için Kırım'da toplandı.³⁰ Bu sırada İstanbul'da bulunan General Vrangal, buradan Kırım'a geçerek, üst düzeydeki komutanların isteği üzerine Beyaz Ordu Birlikleri komutanlığını üstlendi. Vrangal Beyaz Ordu komutanlığının yanı sıra Beyaz Ordu işgali altında bulunan Rus topraklarının da tek hükümet başkanı oldu.

İngiltere, Denikin'e sağladığı desteğin çok azını bile Vrangal'e vermek istemedi. Curzon, Earl of Derby (Edward George Villiers Stanley)'e yazdığı bir mektupta, İngiliz hükümetinin Vrangal konusunda hiçbir sorumluluk almayacağını; Sibiryayı kontrol eden Amiral Kolçak veya bile Müttelikler tarafından tanınmazken, Sovyet Rusya'nın "mütegallibe/gaspçı ve isyancı" olarak gördüğü Güney Rusya'daki bir subayı tanımamasının hiç mümkün olmadığını belirtmiştir. Curzon'a göre Fransa, Vrangal'i tanımış olsa bile bunun diğer devletlerle görüşülmeden ilan edilmesi doğru değildi. Mektubun devamında yazdıklarından, Curzon'un Bolşeviklerle görüşmeler devam ettiği için özellikle Vrangal'in tanınmasının doğru olmadığını düşündüğü görülür. Ona göre Sovyetlerle devam eden görüşmeler kesilirse ve Bolşevik Rusya Polonya'yı işgal eder ve Almanya'ya kadar gelirse ve burada ikisi birleşirse, bu, Versay Antlaşması'nın uygulanması ve barış açısından ölümcül sonuçlar doğurabilirdi.³¹ Zaten Vrangal de, kişilik özellikleri ve askeri eğitim ve tecrübesine rağmen, Beyazların başarılı olmasını sağlayamamıştır. Bolşeviklerin galip gelmesinden sonra, Beyaz Ordu mensupları ve Bolşevikleri tehdit olarak algılayıp, ülkeyi terk etmek isteyenler, Rusya'nın Karadeniz'e kıyısı olan şehirlerinden tahliye edilmeye veya ülkeden ayrılmaya başlamışlardır. 1919'daki ilk tahliye sırasında Odesa'dan 15.000-20.000 kişi ayrılmıştır. Bu dönemde göç eden Rus askerleri, Novorossisk, İstanbul ve Köstence, Romanya'ya yönlendirilmişlerdir. Kızıllar karşısında aldığı yenilgiler sonucu Şubat-Mart 1920'de başlayan ikinci dönem tahliye sırasında ise Odesa ve Novorossisk'ten 14-15.000 kişi ayrılmıştır. Bunlardan 8000'i Yugoslavya'ya, 2500'i Bulgaristan'a, 6000'i Mısır'daki kamplara, bir kısmı da İstanbul'a ve Akdeniz'deki Limni, Kıbrıs

29 Natalya İvanovna Komandorova, *Russkiy Stambul*, Veçe, Moskva, 2009, s. 290.

30 Yovanoviç, *a.g.e.*, s. 24.

31 TNA, CAB 24/110/75.

ve Prens Adalarına yönlendirilmiştir.³² Avrupa devletleri, müteakip sayfalarda açıklanacağı üzere, ülkelerinden kopan bu mültecilere, farklı oranlarda ve nitelikte destek vermişlerdir. En son ve en büyük göç dalgası ise Kasım 1920'de gerçekleşmiştir. Bu dönemde, Rusya'dan 145.000 ila 150.000 insan ayrılmış ve bunların büyük çoğunluğu ya Osmanlı Devleti'ne gelmiş ya da Balkan ülkelerine gitmişlerdir. Bir kısmı da Fransa, Almanya, Çek Cumhuriyeti gibi ülkelere ve daha sonraki yıllarda ABD, Uzak Doğu ülkeleri ve Latin Amerika ülkelerine gitmişlerdir.

İngiltere, başta da bahsedildiği üzere, Beyazlara, özellikle de askeri birliklere Fransa'ya göre daha mesafeli durmuş fakat sivil mültecilere bazı yardımlarda bulunmuştur. Özellikle 1919 yılı Nisan ayında gerçekleşen tahliye sonucu İstanbul'a gelen ve daha çok Prens Adalarına yerleştirilen mültecilere maddi anlamda destek olmuştur. Onların kamplara yerleşiminden, iaşelerinin temininden, sağlık hizmetlerine kadar birçok konuda Amerika ve diğer Rus dernekleriyle birlikte önemli bir destek sağlamıştır.³³ Hatta 1920 yılında gerçekleşen tahliyelerle gelen mültecilere de benzer yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımların büyük bir kısmı 10.000 veya 20.000 pound şeklinde para yardımlarıdır.³⁴

Bir yandan İngiliz hükümeti ve dernekleri Rus mültecilerine maddi yardımlarda bulunurken, bir yandan da aynı ülkenin İstanbul'daki işgal kuvvetleri içerisinde görev yapan bazı İngiliz subayları Rus mültecilerini aşağılayan tavırlar sergilemişlerdir. Bu subayların Rus mültecilerini hakir gören ve dışlayan muameleleri, Rus mültecilerin günlüklerinde sıkça vurgulanmış ve bir anlamda Beyaz Rus mültecilerinin İtilaf Devletlerine özellikle de İngiltere ve bir sonraki kısımda örnekler verileceği üzere Fransa'ya bakışını değiştirmiştir. Hatta onların, İngiliz ve Fransızlarla savaş halinde olan Türklere sempati duymalarına ve ellerindeki silahları onlara vermelerine veya satmalarına neden olmuştur.

Rus mültecilerden A. Slobodskoy ile N. Çebyşev, bu durumu çok iyi ifade ederler. 1925'te Prag'da ele aldığı eserinde Çebyşev, 1920 İstanbul'unun, Adalar da dâhil, İtilaf Devletleri arasında nüfuz ve kontrol alanlarına bölündüğünü ifade eder. Yazdığına göre, İstanbul Fransızların, Pera İngiliz ve İtalyanların kontrolündeydi. Marmara denizindeki adalardan Heybeliada Fransızların; Kınalıada Amerikalıların, Burgazada İtalyanların ve Büyükkada da İngilizlerin denetimindeydi. Bu şekilde İtilaf Devletlerince kontrol alanlarına bölünmüş ve İtilaf Devletleri yetkililerinin ev sahibi kendileri imiş gibi davrandıkları İstanbul'da, Çebyşev'in ifadesiyle sadece Ruslar değil, herkes, Türklere bile misafir gibiydi.³⁵ Onun aktardığı üzere, bu bölgelerden her birinde bir polis

32 Yovanoviç, *a.g.e.*, ss. 11-12, s. 86-88; *Russkiy Emigrant* (15-30 Ekim 1920). No 3, s. 11.

33 GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, l. ss. 39-40.

34 *The Orient News*, 1921/0445; TNA, T 161/164, C.472.M.297.1922; TNA, CAB 23/38/13.

35 Nikolay Nikolayeviç Çebyşev, *Blizkaya Dal'. Vospominaniya*. Paris, 1933, s. 284.

karakolu vardı. İngiliz polisi ve Fransız jandarması sadece yerel halk Türkler için değil; Rus göçmenler için de bir tehdit ve korku unsuruydu. İngiliz ve Fransızlar şiddetleriyle ve malumatlı oluşlarıyla diğerlerinden ayrılmaktaydılar. Çebyşev bunu, “İngiliz ve Fransızlarda hiçbir kanun yoktu. Gizli bir askeri emir vardı” sözleriyle açıklar.³⁶ Slobodskoy’un yazdığına göre ise, bu iki ülkenin kendi emirleri altında, yerel halktan özellikle Türkler ve Rumlar arasından gizli ajanları bulunmaktaydı. Ayrıca Novorossisk’ten tahliyeden sonra Rusya’dan gelen Rus istihbaratından ajanlar da vardı. Rus göçmenlerin İngiliz polisine duydukları nefret, Türklerin duydukları nefret gibi, fevkalade büyüktü.³⁷

İngiliz subayları Rus mültecilere bu tür olumsuz tavırlar sergilerken, İngiliz hükümeti ve bazı İngiliz dernekleri de, yukarıda da bahsedildiği üzere, Rus mültecilere maddi yardımlarda bulunmuşlardır. Ancak hem 1919’da hem de 1920’deki yardımlarını sivil mültecilerle sınırlı tutmuşlardır. Askeri birliklere hemen hiç yardımları olmamıştır. Bunun bir nedeni, Boğazlar gibi önemli bir bölgeye sahip, üstelik politik olarak istikrarlı olmaktan uzak yabancı bir ülkede Beyaz Ordu gibi askeri bir gücün mevcudiyetiydi. Ayrıca İngiltere’nin Bolşeviklere karşı başlatılan savaşın da kazanılamayacağına inanmasıydı.³⁸ Nitekim Mart 1920’den sonra Bolşevikler karşısında alınan yenilgiler yüzünden, Beyaz Ordu veya Gönüllü Ordu birliklerine İç Savaş sırasında verdiği desteği çeken ilk ülke de İngiltere olmuştur.

Aynı İngiltere, İstanbul’da Bolşevikleri takip etmeye ve tutuklamaya devam etmiştir. Bununla birlikte bir yandan da Sovyet Rusya ile ticari ilişkiler kurmak ve geliştirmek amacıyla Moskova ile görüşmelere başlamıştır. 16 Mart 1920’e Vrangel Fransızlarla ordunun geleceği hakkında konuşurken, Büyük Britanya Ticaret Bakanı R. Horn Londra’da SSCB’nin temsilcisi L.B. Krosinblü ile bir ticaret anlaşması imzalamıştır. Çebyşev’in yazdığına göre İstanbul’un Bolşeviklerden temizlenmesi ise temmuz sonuna kadar devam etmiştir. Çebyşev’e göre İstanbul’da Bolşevik karşıtı bir politika izleyen İngiliz hükümetinin aynı zamanda Moskova ile bir ticaret anlaşması imzalamayı başarması, Lloyd George’un marifetiydi. 1922 Nisan’ında ise Sovyet temsilcileri Cenevre’de uluslararası bir konferansa çağırılmışlar, iki yıl sonra da 1 Şubat 1924’te Büyük Britanya (D.R. McDonald’ın başkanlığında) SSCB’yi resmen tanımıştır.³⁹

Fransa ise, birçok araştırmada vurgulandığı üzere, İngiltere’den farklı olarak Gönüllü Ordusu’na, nam-ı diğer Beyaz Ordu’ya desteğini en uzun süre devam ettiren ülke olmuştur.⁴⁰ Hatta Beyaz Ordu birliklerinin veya ona destek

36 Çebyşev, *a.g.e.*, s. 313.

37 A. Slobodskoy, *Sredi Emigratsiy*. izd. “Proletariy.” Har’kov, 1925, ss. 97-98.

38 Sergey Sergeyeviç İppolitov, Vladimir M. Nedbayevskiy, Yu. I. Rudentsova, *Tri Stolitsy izgnaniya. Konstantinopol’, Berlin, Parij. Tsentry zarubejnoy Rossiiy 1920x-1930x* gg. Spac, Moskva, 1992, s. 27.

39 Çebyşev, *a. g.e.*, s. 310; Yovanoviç, *a.g.e.*, s. 27.

40 Oya Dağlar Macar ve Elçin Macar, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye’de*, Libra Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 199-201.

verenlerin tahliye kararını alan ilk ülke de Fransa idi. Nisan 1919'da Odesa'dan gerçekleşen ilk göç dalgası, Fransa'nın Aralık 1919'da Güney Rusya'ya müdahalesi sonucu oluşan ve bizzat Paris'ten Odesa'daki Fransız Doğu Orduları Komutanı Frange d'Espire'ye Odesa'ya verilen tahliye emri sonucu başlayan ve gerçekleşen bir göç dalgasıydı. Kaynakların aktardığı üzere, Fransızlar bu kararlarını, Güney Rusya'daki Gönüllü Ordusu komutanı General Denikin'e bile beyan etmemişlerdir. General J. D'Ansel 2 Nisan'da Frange d'Espre ve Güney Rusya'daki komutanlara Odesa'yı 48 saat içinde tahliye etmelerini emretmiştir. Şehir halkı için bu karar hiç beklenmedik bir gelişmeydi. Fransızlar için en önemli iş, Fransız, Yunan ve Romen ordu birliklerinin tahliyesiydi. Bu dönemde Odesa'dan 15.000-20.000 kişi ayrılmıştır.⁴¹

Fransa'nın Rus göçmenlere yardım etmesinin birden fazla nedeni vardır. Bunlardan ilki, sürgündeki Vrangel hükümetini tanıyan Fransız hükümetinin, "sonsuz bir müttefikin" mağlubiyetini kabul edemeyişiydi. Ayrıca, Türkiye'de tecrübeli, iyi eğitilmiş ve kısmen silahlı bir Rus ordusunun stratejik anlamda önemli Boğazlara ve pratik olarak savunmasız İstanbul'a yakın olması yüzünden Fransız komutanlığı için aç Rus askerlerinin beslenmesi çok önemliydi. Son olarak, yukarıda bahsi geçtiği üzere, Fransız yardımı hiç kuşkusuz çıkardan uzak değildi ve finansal açıdan bakıldığında Ruslara yapılan yardım karşılığında Rus gemileri ve bütün malzemeleri Fransa'ya geçecekti. Bununla Fransız hükümeti bir taştan iki kuş vurmuş oluyordu çünkü hem Rus göçmenlerin desteklenmesi için kullanılan gelirler büyük ölçüde sağlanmış olacaktı, hem de Sovyet Rusya oldukça güçlü bir askeri ve ticari donanmadan yoksun kalacaktı.⁴² Bu şartlara ve anlaşmaya rağmen, ileriki sayfalarda bahsedileceği üzere, Fransızlar 1921 yılı ortalarında Vrangel Ordusu'na yaptığı yardımı çok masraflı olduğu gerekçesiyle sonlandırmıştır.

Fransa ile Rusya arasındaki teminat meselesi çözüldükten sonra, taraflar için en can alıcı mesele, sayıları beklenin çok üzerinde çıkan Rus göçmenlerin nerelere ve nasıl, hangi sayılarda yerleştirileceğiydi çünkü bunu yapacak belirlenmiş veya oluşturulmuş tek bir kurum bile yoktu. Vrangel esas itibarıyla, daha sonraki savaş için ordunun olduğu gibi korunmasından yanaydı. Fransa buna başlangıçta karşı çıkmamış ama iş, tecrübeli, eğitilmiş ve disiplinli 50-60.000 kişilik bir ordunun kimin komutası altında olması gerektiği meselesine gelince anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Fransa, böyle bir ordunun kendi komutasında olmasını isterken, Vrangel aksini düşünüyordu. Ona göre Beyaz Ordu birlikleri kendisinin ve diğer Rus komutanların idaresinde olmalıydı. Fransa bunu kabul etmeyince, Vrangel, Yugoslavya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Yunanistan, Avusturya, Gürcistan ve Japonya ile temaslar kurmuştur. Kendi belirlediği şartlarda ordusunun bu ülkelere kabulü için görüşmeler yapmıştır. Bunlardan da özellikle Bulgaristan ve Yugoslavya üzerine yoğunlaşmıştır. Vrangel

41 Yovanoviç, a.g.e., s. 27.

42 İppolitov vd. a.g.e., s. 33.

Ordusu'nun olduğu gibi korunması, özellikle de Rus komutanların idaresinde olması, Boğazların önemli konumunda ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu karmaşa ve istikrarsızlıktan dolayı, bunu bir tehdit olarak algılayan İngiltere'nin de itirazına neden olmuştur. Zaten İngiltere ile Vrangal arasındaki ilişkiler, ikincisinin Bolşeviklerle barış görüşmelerine yanaşmaması yüzünden gergindi. Üstüne bir de büyük bir ordunun komutası konusundaki kriz eklenince, iki taraf arasındaki ilişkiler daha da gerilmiştir. Sonuçta, Ordu'nun askeri yapısını ve silahlarını korumasına, ancak Boğazların güvenliği için İstanbul dışında ama İstanbul'a da yakın askeri kamplara yerleştirilmesine karar verilmiştir. Siviller de benzer şekilde İstanbul ve yakınlarındaki sivil ve askeri kamplara; bir kısmı da Balkan ülkelerine, özellikle Yugoslavya ve Bulgaristan'a yerleştirilmişlerdir.⁴³

Fransa bu gruplardan özellikle Gelibolu kampına yerleştirilen ve sayıları 25.000-30.000'i bulan Beyaz Ordu birliklerinin sorumluluğunu üstlendi. Ancak 1921 yılının başında Vrangal ordusuna yapılan maddi yardımın 1 Şubat 1921'de durduracağını ilan etti. Mart 1921 tarihli bir bildiriyle 1 Nisan 1921'den sonra Ruslara yapılan yiyecek yardımını durduracağını duyurdu.⁴⁴ Bildiride o ana dek 200 milyon frank harcadığını ve artık daha fazla yardım edecek durumda olmadığını belirtti.⁴⁵ Oysa Vrangal'e göre, Kırım'dan gemilerle getirilen ve Fransa'ya Vrangal göçmenlerinin bakımını garanti etmesi karşılığında teslim edilen kömür, kumaş, ayakkabı, üniforma, askeri mühimmat vs. çok değerli olup, sadece orduyu en az altı ay destekleyecek kadar çoktu. Yardımın durduracağına dair açıklamalardan sonra Fransız hükümeti Vrangal'e ordunun kaderi konusunda 3 öneride bulundu. Ordu ya SSCB'ye dönecek, ya Brezilya ve Peru'ya gitmeyi kabul edecek ya da kendi olanaklarıyla yola devam edecekti.⁴⁶ Vrangal bu önerilerden ilk ikisini geri çevirdi. Askeri birliklere dağıtılan tayınlar önce azaltıldı; sonra ise tamamen durduruldu. Ordusunu bir arada tutmak için ya kendi imkânlarını kullandı ya da diğer devletlerden yardım ve destek istedi. Sivillere yapılan yardım da önce azaltıldı, sonra da tamamen durduruldu.⁴⁷

Beyaz Rus mültecilerin günlükleri ve notları, Fransızların onları başka ülkelere göçe zorlamak için ne kadar baskı yaptığını çok etkili bir biçimde ortaya koyarlar. Bu notlarda, hem Fransızların hem de onların birlikler içinde yer alan Senegallilerin Rus mültecilere çok kötü davrandığı belirtilir. Örneğin Rus mültecilerden P. S. Bobrovskiy, daha İstanbul'a gelmeden Fransızların Rus mültecilerine kaba ve aşağılayıcı bir biçimde yaklaştığını, örneğin, Nisan 1919'daki tahliyede, "kaba ve aptal" bir Fransız subayın, Kırım hükümetinin temsilcileri olan Rus mültecilere bas bas bağırdığını, onlardan olmayan paralarını istediğini, onları gemide hapsedtiğini yazar. İstanbul'a gelince de hem Fransızların hem de diğer İtilaf Devletleri temsilcilerinin onların İstanbul'a ayak

⁴³ Yovanoviç, *a.g.e.*, ss. 25-26.

⁴⁴ Yovanoviç, *a.g.e.*, ss. 25-26, s. 96.

⁴⁵ *Amerikanskiy Vestnik* (29 Mart 1921), s. 36.

⁴⁶ GARF, f. 5776, op. 1, d. 274, l. 2; Yovanoviç, 2005: 6.

⁴⁷ *Poslednie Novosti*, N. 382, 1921, N'yu-York, s. 37.

basmalarına izin vermediklerini belirtir. Daha sonra İstanbul'a çıktıklarında da, San Stefano ve diğer kampların Fransız Ordusundaki Senegallilerin kontrolü altında verildiğini hem onların hem de Fransızların ne istiyorlarsa onu yaptıklarını belirtir.⁴⁸ Bu ve benzeri muamele, Fransız Hükümetinin, hem henüz Vrangeli ile yapılan anlaşmaya istinaden Beyaz Rus Ordusunun masraflarını üstlenmeyi kabul etmesinden önce hem de sonrasında Rus mültecileri aslında bir yük olarak gördüğünü ve onlara saygı duymadığını gösterir. Zaten daha anlaşmanın üzerinden bir yıl geçmeden, 1921 yılı başında Beyaz Rus Ordusu birliklerinin önce askeri statüden sivil konuma geçmelerini, sonra da sivil mülteciler olarak başka ülkelere göç etmesini teşvik etmeye, buna aracı olmaya ve hatta bunlarda başarılı olmayınca zora başvurduğu görülür.

Fransa ve diğer müttefik ülkelerin Rus göçmenlere yaklaşımını belirleyen en önemli etkenlerden biri de Bolşeviklerin galibiyeti kadar, Anadolu'daki ulusal bağımsızlık savaşının giderek güçlenmesidir. Anadolu'daki hareket güçlendikçe ve özellikle 1921'de İtilaf devletlerine/işgalcilere karşı başarı kazandıkça, İstanbul ve Boğazların kontrollerinden yitip gideceğini gören itilaf devletleri, Rus göçmenleri gözden ve elden çıkarmaya başlamışlardır. Kızıl Ordu askeri arşivindeki belgeler ve Rusça günlük ve notlar, bu konuya yakın ilgi göstermelerine ve bu bağlantıyı ima etmelerine rağmen, ikinci elden kaynaklar bu noktaya çok temas etmezler.

Almanya ise Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa cephesinde aldığı yenilgiyi, kısmen Rusya'daki muhtemel kazanımlarıyla telafi etmeye çalışmıştır. Kızıl İstihbarat ajanlarının, "Fransızların müdahale planı" başlıklı bir planına göre, Almanlar Fransa'nın organize ettiği Bolşevizm karşıtı bloğun içinde yer alarak, bu konuda ciddi bazı adımlar atmıştır. Almanya'daki Bolşevik karşıtı güçlerin merkezinin Bavyera olması ve Bolşevizm karşıtı, "Yeni Almanya" adında bir ordu kurulması bile kararlaştırılmıştır.⁴⁹ Ancak bu raporlarda verilen planın hayata geçirildiğine dair başka somut hiçbir bilgi yoktur. Kaldı ki Almanya'nın Rus İç Savaşı sırasında Rusya'yı işgalinin de Gönüllü Ordusu veya Beyaz Ordu birliklerine destekle hiçbir ilgisi yoktur. Bilindiği üzere, Bolşevikler iktidara gelir gelmez, Birinci Dünya Savaşı'nda çekildiklerini duyurmuş ve savaş sonunda da Rusya'nın savaştığı ülkelerle, yani Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgar Krallığı ile 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Anlaşması'nı imzalamıştı.

Sovyet Rusya daha bu anlaşmayı imzalamadan, Brest-Litovsk görüşmeleri öncesinde ve sonrasında, Rus Çarlığına bağlı bazı devletler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Bunlardan Finlandiya ve Kırım Aralık 1917'de, Ukrayna Ocak 1918'de, Litvanya ve Estonya Şubat 1918'de, Belarus, Mart 1918'de, Gürcistan ise Mayıs 1918'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Almanya, Avusturya-Macaristan'la

48 P. S. Bobrovskiy, "Kımskaya Evakuatsiya," *Beloe Delo. Kniga XIII. Konstantinopol-Gallipoli*, Rossiyskiy gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet. Moskva, 2003, s. 365.

49 RGVA f. 109, op. 3, d. 360, l. 4.

birlikte, bu devletlerden özellikle Brest-Litovsk'da bağımsızlık talebinde bulunan ve daha sonra da Avrupalı devletlerle Şubat 1918'de ayrı bir anlaşma imzalayan Ukrayna'ya destek vermek için Sovyet Rusya ile karşı karşıya gelmiş ve 18 Şubat 1918'de birlikleriyle Baltık üzerinden Ukrayna'ya asker çıkarmıştır ve Avusturya-Macaristan ile Kırım'ın tamamını ele geçirmiştir. Oradan da Rostov-on-Don bölgesine ilerlerken, Avusturya-Macaristan da kuzey Besarabya bölgesini işgal etmiştir. Benzer şekilde Almanya 1918 baharında, bağımsızlığını ilan eden Gürcistan'a da destek çıkmış ve Kafkasya'ya asker göndermiştir.⁵⁰

Ancak hem Bolşeviklerin başarılarından dolayı hem de Birinci Dünya Savaşı sonrası düzeni belirlemek için toplanan Paris Barış Konferansı'nda, mağlup bir ülke olarak kendi hesaplarını görmek durumunda olduğundan, Almanya, Paris Barış Konferansı (Ocak 1919) sonrası Rusya'daki birliklerini de geri çekmiştir.⁵¹ Ancak, 1919 ve 1920'lerde, Bolşeviklerden kaçan mültecilere de kucak açmıştır. Berlin; Paris ve Prag gibi, Rus entelektüellerinin sığındığı bir şehir haline gelmiş ve sürgündeki Rusların kültürel faaliyetlerinin merkezlerinden birine dönüşmüştür.⁵²

Birinci Dünya savaşı sırasında İtilaf Devletleri bloğunda yer alan Yunanistan ise Bolşevik Devrimi'ni müteakip, Beyaz Ordu ve sivil Rus göçmenlere karşı Fransa ile aynı paralelde politikalar izlemiştir. Bunun nedeni, Fransa, Büyük Britanya ve ABD'nin desteğini alarak Doğu Trakya ve İzmir'in kendisine verileceğini ümit etmesiydi. Hatta Yunanistan bu politika çerçevesinde Bolşeviklere karşı Fransa'ya yardım etmek için 42.000 asker gönderme kararı bile almıştır. Metz'e de 15.000 asker göndermiştir. [Ancak] 1919 baharında Kızılların Nikoloyeva ve Herson'da müttefik birliklerini yenilgiye uğratmasından sonra Yunan birlikleri Rusya'dan çekilmiştir. Kasım 1920'deki Kırım tahliyesinden sonra ise birçok göçmeni topraklarına kabul etmiştir. Öte yandan Sovyet Rusya ile de ilişkiler içine girmiş ve 1 Haziran 1924'te ise SSCB'yi tanımıştır.⁵³

3. Balkan Ülkelerinin Rus Mültecilere Yönelik politikaları

1921 Baharında Wrangel, Bulgar ve Yugoslavya hükümetlere başvurarak Rus göçmenlerin bu ülkelere yerleştirilmesi konusunda görüşmeler yapmış, Balkan ülkeleri de genel olarak Rus göçmenlere yardım konusunda çok daha olumlu cevaplar vermişlerdir. Büyük Britanya, Fransa ve Almanya'dan farklı olarak ve çok daha fazla sayıda Rus mülteciyi ülkelere kabul etmişlerdir.⁵⁴

50 Vejas Gabriel Liulevicius, *The German Myth of the East: 1800 to the Present*, Oxford University Press, Oxford, 2009, ss. 145-146.

51 Robert C. Williams, "Russian War Prisoners and Soviet-German Relations: 1918-1921," *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, 9(2), 1967, s. 278.

52 *Informatsionnyy byulletin OPERCO* (10 Avgusta 1923g). No 5, Praga.

53 Yovanoviç, *a.g.e.*, s. 89.

54 Efim Y. Pivovarov, *Rossiyskaya Emigratsiya v Turtsi, Yugo-Vostochnoy Sentral'noy Evrope 20-x godov (grajdanskije bejensiy, armiya, uçebnye zavedeniya). Uçebnoe posobie dlya studentov*, Moskva, 1994, s. 28.

Ancak onların içinde de göçmenlere yardım konusunda farklılıklar söz konusuydu.

Yugoslavya (Sırp-Hırvat Krallığı/SHK), Rus mültecilere en çok yardım eden ülke oldu. 1918 baharında müttefikler SHK'den Rusya'ya müdahale etmesini istediler ama SHK bunu kabul etmedi. Hatta Rusya ile geleneksel iyi ilişkilerini devam ettirdi. Ancak I. Dünya Savaşı süresince Bolşevik karşıtı Beyaz yanlısı bir politika izledi. Bu politikasına paralel olarak birçok mülteciyi topraklarına kabul etti. Genel olarak Rus mültecilerden Rus yetkililerin sorumluluk alanına girenler, sadece, torpidolarla gelenler ve hali hazırda kıyıya çıkıp, İstanbul'a gidenlerdi. Geri kalanlar ise genel olarak Fransa'nın sorumluluğundaydı. Bu nedenle Rus göçmenlerin nerelere yerleştirileceği veya gönderileceği meselesi, esas olarak Fransa'nın meselesiydi. Fransa, bu soruna çözüm bulmak ve göçmenlerin kendi imkânlarıyla yer ve barınma sağlayamayacağı için, ilk olarak, yabancı devlet temsilcileriyle görüşmeler yapma yoluna gitti; bu görüşmeler sonucunda sayıları 145.693'ü bulan Rus göçmenlerden 21.343'ü gemilerden inmeden Sırp-Hırvat Krallığı'na (sonraki adıyla Yugoslavya) sevk edildi. Daha sonra da mültecileri kabul etmeye devam etti. Toplamda 40.000 kadar mülteciye kapılarını açtı. SHK, SSCB'yi en son tanıyan ülkelerden biriydi. İki ülke arasındaki ilişkiler ancak, I. Dünya Savaşı'ndan sonra başladı.⁵⁵

Bulgaristan, Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa, İngiltere gibi ülkeleri içeren İtilaf Devletleri'nin karşısındaki blokta yer almasına karşın, Rus I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri yanlısı bir politika izlemiştir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Neilly Anlaşmasını müteakip, müttefik yanlısı bu politika izleyerek, bu anlaşmanın getirdiği yükü hafifletmeye çalışmıştır. Aynı zamanda 3 Mart 1918'de Sovyet Rusya ile Brest-Litovsk Anlaşmasına imza atan ülkelerden de biri olmuştur. Bu anlaşmadan sonra Moskova ile diplomatik ilişkiler kuran Bulgaristan, 29 Eylül 1918'de Salanikox Anlaşması'nın imzalanmasından sonra ise Denikin'e silah temin etmek zorunda kalmıştır. Bulgaristan Denikin'e on binlerce (10-20 bin) tüfek ve makineli tüfek, mitralyöz 30 milyona yakın fişek/mermi ve az sayıda top, ayrıca Denikin hükümetine bir temsilci göndermiştir.

1920-21 yılları boyunca ise 50.000'e yakın Rus mülteciyi ki bunların 17.000 kadarı Rus askeri idi, kabul etmiştir. Bunu mümkün kılan en önemli faktör, Bulgaristan'ın Neilly Anlaşması'nın yükümlülüklerini yerine getirmekten kurtulmak istemesiydi. 1922 Nisan'ında, Bulgaristan'ın başında bulunan Stan Bölünski hükümeti, Cenevre konferansında Sovyet temsilcileriyle irtibat kurmuş, bu tarihten itibaren Bulgaristan'ın Moskova'ya olan sempatisi artmaya başlamıştır. Nitekim Cenevre'deki Sovyet- Bulgar görüşmesi, Bulgaristan'daki Rus göçmenler üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. 1922 sonunda Sofya'daki Rus/ Beyaz Rus temsilciliği kapatılmıştır. Ancak Eylül 1923'te ise Bulgaristan'da komünistlerin isyan etmesi üzerine Sofya'daki Sovyet kurumları kapatılmış ve

55 Yovanoviç, *a.g.e.*, ss. 31-33, 88, 114; Pivovar, *a.g.e.*, ss. 28-29.

yine göçmenlere tekrar aktif destek politikası başlamıştır. Bolşeviklerle arası bozulan Bulgaristan, SSCB'yi resmen ancak 23 Temmuz 1934'te tanımıştır.⁵⁶ Görüldüğü üzere, Bulgaristan'ın Rus İç Savaşı'na ve Rus mültecilerine yönelik politikası, birçok ülke örneğinde olduğu gibi zikzaklar çizmiş, kendi çıkarları doğrultusunda gelgitlerle seyretmiştir.

Romanya da, birçok Avrupa ülkesi gibi, Bolşevik Devrimi'nin yarattığı karmaşadan yararlanarak ilk başta kendisine toprak kazanmak amacıyla Rusya'nın elindeki bazı yerleri işgal politikası izlemiştir. İlk Almanya ile ayrı bir anlaşma imzalamış ve Bukovin ve Besarabya'yı kendi sınırlarına katmıştır.

İç savaş sırasında ise Fransa ile paralel bir politika izlemiş ve Güney Rusya'ya gönderdiği askerleriyle Bolşeviklere karşı savaşmıştır. Fakat buraya gönderilen bazı Romen subaylar, hemen Gönüllü Ordusu ile bağlantı kurulup, iş birliği yapılmasına, Bulgaristan ve Yugoslavya'daki subayların yaptığı gibi, karşı çıkmışlardır. Çünkü Denikin, Beyazların veya Gönüllü Ordusu'nun Bolşeviklere karşı galip gelmesi durumunda, kendisine destek veren Romanya gibi ülkelerin Rusya'nın vakt-i zamanında el koyduğu topraklarının iade edilmesine karşı çıkmıştır. Ancak buna rağmen Denikin Romanya ile ilişkilerini güçlendirmek istemiş ve bir temsilcisini Bükreş'e göndermiştir. Romen birlikleri ise Nikolayeva ve Herson bölgelerindeki yenilgilerden sonra (bahar 1919'da) Secconofiya bölgesine geri çekilmişlerdir.

Romanya'nın Sovyet Rusya ile ilişkileri de çok olumlu ilerlememiştir çünkü Bukovin ile Besarabya'nın birleştirilmesi, Romen- Sovyet ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır. Romanya, nüfusunun çoğunluğu Romenlerin oluşturduğu Besarabya'nın "ana-vatana" katılmasının doğal olduğunu düşünüyorlardı. Sovyetler ise bu kararın işgal anlamına geleceğine inanıyorlardı. Netice itibarıyla, bu birleşmeyi önlemek için Sovyet hükümetinin, 1920 yılı başlarında birliklerini Romen sınırına yığdığı söylentileri dolaşmaya başladı. Bunun üzerine, iki ülke arasında sınır olan Dinyester, 1923'te deniz ulaşımına kapatıldı. Avrupa Besarabya ile Bukovin'in birleşmesi konusunda uzun bir süre karar veremedi; Ancak Mart 1920'de Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya, Romanya ile "Paris Protokolü"nü imzaladılar. Tarafları bu protokolün Sovyet Rusya tarafından da imzalanmasını istediler. Ama SSCB imzalamadı. Romanya - Sovyet Rusya arasındaki diplomatik ilişkiler ancak 9 Temmuz 1933'te başlayabildi.⁵⁷

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, İngiltere ve Fransa gibi İtilaf Devletleri Beyaz Ordu ve Rus göçmenlere yaptıkları yardımları 1921 ortasında kesip, SSCB'yi 1921-22 gibi tanırken, Balkan ülkeleri Beyaz Ordu'ya ve Rus göçmenlere yaptıkları yardımları, kesintilerle de olsa, çok daha uzun süre devam ettirmişler ve SSCB'yi ancak en erken 1930'lu yılların başında tanımışlardır. Bu, Balkan

56 Yovanoviç, *a.g.e.*, ss. 33-37; Pivovarov, *a.g.e.*, ss. 30-47, s. 53.

57 Yovanoviç, *a.g.e.*, ss. 38-39; Pivovarov, *a.g.e.*, s. 28.

ülkelerinin o an içinde buldukları politik durumla ve belki kısmen de Ruslarla aralarındaki etnik ve dini bağlarla açıklanabilir.

4. Sovyet Rusya ve Mültecilere Yönelik Politikaları

Sovyet Rusya, Rus İç Savaşı'nı kazanmış olsa da, birçok arşiv belgesinden anlaşıldığı kadarıyla, Beyaz Ordu'nun veya Bolşevik rejim karşıtı Rus mültecileri ve onların sürgündeki faaliyetlerini takip etmeye devam etmiştir.

Moskova'daki Askeri Tarih Arşivinde, Kızıl İstihbarat ajanlarının buna dair birçok mesajı ve notu mevcuttur. Bu notlarda, öne çıkan en önemli konular, Rus mültecilerin Osmanlı Devleti'ndeki durumu, İtilaf Devletleri ve Ankara hükümeti ile ilişkileri ve Sovyet Rusya'ya dönme ihtimalleridir. Bunlardan ilk ikisi özellikle dikkat çeker çünkü Moskova, sürgündeki Rus Ordu birliklerinin İtilaf Devletleriyle birlikte hareket ederek kendisine karşı ortak bir iş birliği içinde olup olmadıklarından ve genel olarak ne tür planlar yaptıklarından haberdar olmak istemiştir.⁵⁸ Bir yandan bunları takip ederken, bir yandan da Anadolu'ya ve İstanbul'a gönderdiği ajanları aracılığıyla Rus mültecileri arasında komünizm propagandası yapmaya devam etmiş ve onları Rusya'ya dönmeleri için ikna etmeye çalışmıştır.⁵⁹

Sovyet Rusya, her ne kadar ajanları aracılığıyla mültecilerin Rusya'ya geri dönmelerini teşvik etse de esasen bu konu, Batılı devletlerin, özellikle de Fransa'nın mültecilere yardımı kesmeye karar vermesinden sonra Rus mültecileri farklı ülkelere dağıtma ve yerleştirme politikası ve Milletler Cemiyeti temsilcilerinin girişimleri bağlamında gündeme gelmiştir.

Rus göçmenlerin durumu, 1921 yılı başında Fransa'nın yaptığı yardımları durdurması üzerine daha da bozulmuştur. Bu dönemden itibaren Rus göçmenlere özellikle yasal sorunlarda ve yurt dışına çıkma, çalışma izni gibi konularda yardım etme işi, 1921 Şubat'ında Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulan Milletler Cemiyeti'nin Rus Göçmenleri Yüksek Komiserliği'ne bırakılmıştır. Bu kurumun başına da, daha önce MC adına savaş tazminatı ve savaş esirleri işiyle ilgilenen Norveçli Dr. Fridtjof Nansen getirilmiştir. Nansen, bu görevi için MC'den düzenli maaş almamış ama Uluslararası Kızıl Haçtan gerektiğinde maddi destek görmüştür. Görevi, Rus göçmenlerin en kısa sürede ülkelerine dönüşünü sağlamak, göçmenlerin yasal statüsünü tanımlamak ve böylece onlara bir kimlik belgesi kazandırmaktı. Böylece, seyahat etmelerini mümkün kılmak ve onların İstanbul'dan iş bulabilecekleri yerlere dağılımını sağlamaktı.⁶⁰

58 RGVA, f. 109, op. 3, d. 360, l. 7; RGVA f. 109, op. 3, d. 360, l. 4; RGVA f. 109, op. 3, d. 365; RGVA f. 109, op. 3, d. 373.

59 İppolitov vd. *a.g.e.*, ss. 34-35.

60 J. A. Hutchins, *The Wrangel Refugees: A Study of General Baron Peter N. Wrangel's Defeated White Russian Forces, Both Military and Civilian, in Exile*, University of Louisville, Louisville, 1972, s. 38.

Nansen, bir yandan Rus mültecilerin yasal bir kimlik kazanmasına gayret gösterirken, bir taraftan da isteyen Rus mültecilerin Sovyet Rusya'ya dönmesini sağlamak için SSCB ile iletişim içinde olmuştur. Biraz da bu çabaların sonucu olarak, Sovyetler Birliği, 3 ve 10 Kasım 1921'de genel bir af ilan etmiştir. Buna göre, Sovyet Hükümeti, John Gorvin'e ve Dr. Nansen'in diğer bir temsilcisine ve Rus mültecilere yukarıda bahsi geçen genel af kapsamında Rusya'ya girmeleri için izin vermektedir. Ayrıca, Sovyet hükümeti geri dönen mültecilerin, yüzde 1'eri kadar temsilci bulundurma haklarını tanımaktadır. Bu temsilciler mültecilerin kendileri tarafından seçilecektir. Anlaşmaya göre her ay en fazla 2.000 mülteci kabul edilecektir. Bu mülteciler, Don, Kuban ve Terek Kosaklarından olup, kendi istekleriyle, kendi memleketlerine dönen kişiler olmak zorundadır. Bunlar ancak hem Sovyet hem de Dr. Nansen'in Mülteci Delegasyonundan geçtikten sonra ülkeye geri dönebilirler. Bu kurallara uymayan mültecilerin sorumluluğu kendilerine aittir. Sovyet hükümeti, İade Delegasyonunun sadece bu işle ilgilenmesini şart koşturmaktadır. Ayrıca, Sovyet Hükümeti, diğer ülkelerle yapılan anlaşmaların hiç birisinin Dr. Nansen'in çalışmalarına müdahale etmesine izin vermeyecektir. Sovyet Hükümeti, Yüksek Komisyon'a yazdığı mektupta bütün bu şartlara ilaveten, her grup mülteci için 20-50 kişilik bir temsilci heyeti seçilmesini talep etmiştir. Ayrıca Sovyet Rusya'ya kadar olan mültecilerle ilgili ulaşım/nakil masraflarının hiç birisini üstlenmeyeceğini beyan etmiştir.⁶¹

Nansen'in Sovyet Rusya ile sağladığı bu anlaşma çerçevesinde, özellikle Gelibolu'da 1921 güzüne kadar Fransa'nın desteğiyle varlık gösteren ama onun yardımı kesmesi üzerine çıkış yolu arayan bazı Rus mülteciler, ülkelerine geri dönmüşlerdir. Onların kararlarında hem Fransa'nın teşviki hem de Sovyet Rusya'nın genel af ilanı ve propagandasının etkisi olmuştur.

Rusça kaynaklarda Sovyet Rusya'ya geri dönüşlerle ilgili birçok bilgi bulunmaktadır. Hemen hepsinde bu iş için kullanılan Reşit Paşa isimli geminin adı öne çıkar. Bu gemiyle, Mart 1921'de Fransız komutanlığı tarafından biraz da Rus birliklerinin itirazı ve onların zorla ikna edilmesiyle 6.500 kişilik bir Kosak grubu gemiyle Sovyet Rusya'ya gönderilmiş, Nisan 1921'den itibaren de İstanbul'dan Odesa ve Novorossisk'e bu tür seferler düzenli hale gelmiştir. *Üç Başkent (Tri Stolitsa)* aldı esere göre, "Göçmenler, Sovyet yetkililerin geri dönenleri çok iyi karşılayacağına ve hiçbir baskı yapılmayacağına inanmışlardır." Bu inançlarında Fransız ajanlarının Rusya'da durumun çok iyi olduğu, ekonominin iyileştiğine yönelik yaydıkları söylentiler kadar, Türkiye'deki Sovyet ajanlarının yürüttüğü aktif propaganda ve buna yönelik Kırım'dan İstanbul'a her hafta gelen yüzlerce kilo kitap, beyanname ve propaganda mektubunun da etkisi olmuştur.⁶²

Bunların yanı sıra, geri dönüşlere etki eden bir diğer faktör, Kasım'da Sovyet Hükümeti tarafından geri dönecekler için ilan edilen genel af ve

61 TNA, T 161/164, A.30.1923.XII.

62 İppolitov vd. *a.g.e.*, s. 34.

ardından hala dönmeyenlerin vatandaşlıktan çıkarılacağına dair 15 Aralık 1921 tarihli bir bildiridir. Rusya Federasyonu Halk Komiserleri Konsülünün 15 Aralık 1921 tarihli bu bildirisi, 28 Ekim 1921 tarihli bildiri ile aynı olup, onun yerine geçmiştir. Bunlara, “Yurt Dışında ikamet eden ve Sovyet Vatandaşlığını Kaybeden Kişiler” şunlardır:

1- Yurt dışında kesintisiz 5 yıl yaşayan ve 1 Haziran 1922’den önce Sovyet yetkililerden pasaportlarını veya ilgili belgelerini almayan kişiler. (Bu madde, Sovyet temsilcilerinin olmadığı ülkeler için uygulanamaz)

2- Rusya’yı 7 Kasım 1917’den sonra, Sovyet yetkililerin izni olmadan terk eden kişiler

3- Sovyetlere karşı mücadele eden Ordularda gönüllü olarak hizmet eden veya devrim karşıtı faaliyetlere katılanlar.

4- Sovyet vatandaşlığını seçme hakkı olan ancak başvurmayan kişiler.

5- Birinci maddedeki kişiler dışında olup, yurt dışında ikamet eden ve Sovyet yetkililerine 1 Haziran 1922’den önce başvurmayan kişiler.⁶³

Bu tür faktörler, daha önce de bahsi geçtiği üzere Sovyet Rusya’ya dönüşü teşvik etmiştir. Ancak bu herkes için bir af ilanı değildi. *Tri Stolitsa* isimli eserde de ilanın bu yönüne dikkat çekilir. Ayrıca, aynı esere göre, aftan istifade edenler, anavatanlarında çok büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Her şeyden önce sürgündeki yokluğun bir benzerini Sovyet Rusya’da yaşamışlardır. Çünkü hükümetin yayınlamış olduğu 19 Kasım 1921 tarihli bildiriyle, cumhuriyet sınırlarının dışına kaçan sivillerin/vatandaşların bütün menkullerinin Sovyet Rusya’ya ait olduğunu ilan edilmiş, böylece Rusya’ya geri dönen Rus göçmenler, mülkiyet haklarından yoksun bırakılmışlardır.⁶⁴ Bu sınırlı affa rağmen Rus mültecilerden bir kısmı, Sovyet Rusya’ya geri dönmüştür. Nansen, bu genel af ilanından sonra, Balkanlardaki bazı ülkelerle özel iletişime geçmiş ve orada yaşayan bazı Rus mültecilerin Rusya’ya dönmelerine de vesile olmuştur. Bu bağlamda Bulgaristan’la imzalanan anlaşma uyarınca, Mayıs-Ekim 1922 tarihleri arasında 3.887 mülteci dağılık gruplar halinde Sovyet Rusya’ya dönmüştür. Bu arada, Avrupa devletleri de ilgilerini Moskova ile ilişkileri geliştirmeye yöneltmişlerdir.⁶⁵

Nansen ve genel olarak Milletler Cemiyeti’nin Rus Göçmenleri Yüksek Komiserliği, sadece mültecilere yer bulmak konusunda değil, yer değişikliği, ülkelere giriş ve çıkışları ve iş başvuruları vs. gibi konularda çok daha rahat hareket etmeleri için onlara yasal bir kimlik kazandırmak için de bazı adımlar atmışlardır.⁶⁶ Bu girişimler sonucu, 3-5 Temmuz 1922 tarihleri arasında Cenevre’de

63 G. Ginsburg, “The Soviet Union and the Problem of Refugees and Displaced Persons 1917-1956,” *The American Journal of International Law*, 51 (2), 1957, s. 329.

64 İppolitov vd. a.g.e., s. 37.

65 Yovanoviç, a.g.e., ss. 27, 41.

66 Holborn, 1938: 688.

düzenlenen ve Avusturya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Finlandiya, Fransa, Büyük Britanya, Yunanistan, Macaristan, Japonya, Polonya, Romanya, Sırp-Hırvat Krallığı, İspanya, İsveç ve İsviçre'nin katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Burada, Rus mülteciler için kimlik sertifikaları görüşülmüş ve Dr. Nansen'in 17 Mart 1922'de Konsüle yaptığı önerilerden yola çıkılarak Rus mültecilere söz konusu kimliklerin hangi şartlarda verileceği karara bağlanmıştır.

Buna göre:

1. Herhangi bir devletin yabancıları kontrol etmekle ilgili hiçbir kanununa ve düzenlemesine aykırı olmamalıdır.

2. Rus tabiiyetinden olanlar veya başka bir ülkenin tabiiyetine geçmeden Rus tabiiyetini kaybeden kişilerle ilgili hiçbir özel düzenlemeye etki etmemelidir.

3. Kimlik belgesi hiçbir şekilde bunu alan kişiye, hiçbir izin ve onay olmadan, belgeyi aldığı ülkeye dönme hakkı vermez.

4. Kimlik belgesini yenileme yetkisi sadece bunu veren ülkeye aittir ve bu ancak kimlik sahibi mültecinin söz konusu ülkede ikamet ediyor olmasına bağlıdır.

5. Kimlik belgesini göstermesi durumunda mülteci girmek istediği ülkeye özel durumlarda, eğer bahsi geçen ülke kimliğin üzerine vize belgesini koymuşsa veya bu ülke kimlik belgesini, geçerli bir kimlik belgesi olarak kabul etmişse ve buna istinaden sınırdan geçiş izni vermişse kabul edilebilir.

6. Transit vize: Bahsi geçen ülkeler, konuyla ilgili düzenlemeye onay vermiş olmalarından dolayı transit vize verebilmelidirler.

7. Kimlik belgeleri en az iki dilde olmalıdır. Vizeyi veren ülkenin dilinde ve 21 Ekim 1920'de Paris Konferansı'nda uluslararası pasaportlarla ilgili olarak kabul edilen düzenleme üzerine Fransızcada olmalıdır. Vizeler zor durumda olan kişiler için ücretsiz olmalıdır. Aksi halde ücrete tabidir.

8. MC üyeleri ve Konferansa katılmayan diğer ülkeler, yukarıdaki düzenlemeye göz atarak, kararlarını en kısa sürede MC Genel Sekreterliği'ne bildirmelidirler.⁶⁷

Nitekim Nansen'in önerisiyle göçmenler için Nansen Pasaportu adı verilen bir kimlik basılmıştır. 1923 yılına kadar bu pasaport projesi 31 ülke tarafından onaylanmıştır; bununla birlikte kişisel pasaport göçmenleri zorluklardan kurtaramamıştır. Bu pasaportla bir ülkeden başka bir ülkeye gitmek daha kolay hale gelmiştir. Ancak mültecileri resmen hiç kimse almak istememiştir ve birçok göçmen, her an içeri atılmak riskiyle, illegal bir biçimde yaşamak zorunda kalmıştır Nansen tarafından yaratılan teşkilat, genel anlamda,

⁶⁷ HO45/1995, League of Nations.

işsizlik ve göçmenlerin yerleşimi konularıyla ilgilenmiştir. Resmi verilere göre 25.000 göçmen Amerika, Avusturya, Belçika, Almanya, Macaristan'da ve Çekoslovakya'da iş bulmuştur. Rus göçmenleri meselesi zamanla bütün dünyanın ilgisini çekmeye başlamıştır.⁶⁸

Netice olarak, Rus mülteciler, Rusya ve Avrupa ülkeleri dışında Brezilya, Peru, Şili, ABD, Kanada ve Çin gibi çok daha uzak ülkelere de göç etmişlerdir.⁶⁹ Mülteciler meselesi, bir biçimde çözümlenmişken, Batılı ülkeler, Moskova ile daha önce başlayan ilişkilerini geliştirme yoluna gitmişlerdir. Daha önce bahsedildiği üzere, İngiltere, 1 Şubat 1924'te SSCB'yi resmen tanıırken, İtalya da 7 Şubat 1924'te Sovyetler Birliği ile bir ticaret ve deniz anlaşması imzalamıştır. Ayrıca Fransa, Avusturya, Yunanistan, Norveç, İsveç, Danimarka, Meksika ve Çin de SSCB ile diplomatik ilişkiler kurmuşlardır. 18 Eylül 1934'te de SSCB'yi Milletler Cemiyeti'ne kabul etmişlerdir.⁷⁰

Sonuç

Buraya kadar aktarılan bilgilerden birtakım sonuçlar çıkarmak gerekirse, İngiltere, Rus İç Savaşı'na daha çok Almanya'ya karşı Rusya'da açılan cephenin kapanmamasını istediği için destek vermiş ve iç savaşa, Bolşeviklerden ziyade Almanlardan çekindiği için dâhil olmuştur. Rusya'da rejim değişir değişmez ise, kendi jeopolitik çıkarları ve planları çerçevesinde, Fransa ile Rusya'nın bazı bölgelerini işgal planları yapmıştır. Bolşevikler Almanya ve diğer İttifak Devletleri ile barış anlaşması imzalayınca da bu planlarını hayata geçirmiştir.

Öte yandan, İngiltere, Bolşeviklerle iletişime geçme konusunda da ilk adım atan ülkelerden olmuştur. Ancak, Rus İç Savaşı ve Rus mültecileri konusunda olduğu gibi, Sovyet Rusya ile ilişkilerinde de mesafeli ve çıkarlarına göre davranmış, bir yandan Moskova ile ticaret Anlaşması imzalamış, bir yandan da işgal altındaki İstanbul'da Bolşevikleri takip ettirmeye ve tutuklatmaya devam etmiştir. Bu ikili politikasının nedeni, hem Rusya'da hem de Anadolu'da kazanan taraf olmak istemesindedir. İstanbul'da Bolşevikleri takip ettirmesinin temel nedeni, Bolşevik İhtilali karşıtlığından ziyade, Bolşeviklerle Ankara Hükümeti arasında iş birliği ihtimalidir.

Fransa ise hem Rusya'nın Almanya'nın işine yarayacak şekilde Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilmesine öfkelenendiğinden hem de Bolşevik karşıtlığı yüzünden Rus İç Savaşı'na en çok angaje olmuş ülkedir. Aynı zamanda, İç Savaş'tan sonra, Gelibolu ve İstanbul çevresindeki kamplara yerleştirilen Beyaz Ordu'ya en çok destek veren Avrupa devletidir ancak bu desteğini büyük oranda 1921 yılı baharında kesmiştir. Bunun en önemli nedeni, hem İstanbul'da

68 İppolitov vd. *a.g.e.*, s. 32.

69 GARF, f. 6425, op. 1, d. 23, l. ss. 85-90; GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, l. 28.

70 Yovanoviç, *a.g.e.*, ss. 27-29.

hem de Moskova'da işlerin beklediği gibi gitmemesidir. Buna rağmen 1921 sonrasında mültecilerin en çok tercih ve göç ettiği ve kültürel anlamda Berlin ve Prag ile en aktif oldukları ülkelerden biridir.

Diğer Avrupa devletlerinin desteği, Balkan ülkelerini ayrı bir yere koyarsak, çok belirleyici olmamıştır. Balkan ülkelerinin Rus İç Savaşı'na ve Rus mültecilerine yönelik politikaları ise süreklilikten yoksun olup, kendi çıkarlarına göre zikzaklar çizmiştir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, çoğu Avrupa ülkesi gibi Rusya'daki iç karışıklıklardan yararlanarak ya Romanya örneğinde olduğu gibi toprak kazanmak, ya da Bulgaristan'ın durumunda olduğu gibi, savaş sonrası imzaladıkları anlaşmaların yükünü hafifletmeye çalışmışlardır. Ancak İç Savaşı Bolşeviklerin kazanmasından sonra Sovyet Rusya ile de iletişim e geçmişler, onunla da bazı anlaşmalar yapmak istemişlerdir. Görünen o ki, Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa ile anlaşmaya daha büyük bir öncelik ve önem verirken, görece zayıf gördüğü Balkan ülkelerini çok da önemsememiştir. Bu yüzden taraflar arasındaki ilişkiler, Fransa ve İngiltere'nin aksine çok daha gelgitli olmuş ve çok daha geç gelişmiştir. 1920'lerin başında İngiltere ve Fransa, Sovyet Rusya ile bir şekilde anlaşmaya varmış iken, Balkan ülkelerinin Sovyet Rusya ile ilişkileri en erken 30'lu yılların başında bir gelişme göstermiştir.

Bu bağlamda Sovyet Rusya ile doğrudan çatışma içine giren tek Balkan ülkesi Romanya gözükmektedir. Yugoslavya Krallığı ise Sovyet Rusya ile ilişkilerini en geç geliştiren ülke olmuştur. Rus mülteciler konusunda, Romanya en az destek veren ülke olurken, Bulgaristan ve Yugoslavya en çok kucak açan ülkeler olmuşlardır. Bu ülkeler, Rus mültecilerce de büyük ilgi görmüşler, tercih edilmişlerdir. Bunun en önemli nedenleri sadece bu ülkelerin onları, diğer ülkelere göre daha çok kabul etmesi değil, aynı zamanda buraların İstanbul'a daha yakın olması ve buralardaki halklarla Ruslar arasındaki tarihi, kültürel, etnik ve dini bağlardır.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Gosudarsvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy/Rusya Federasyonu Devlet Arşivi

GARF, f. 6425, op. 1, d. 23, l. 85-90.

GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, l. 28.

GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, l. 39-40.

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voenny Arhiv/Rus Devlet Askeri Arşivi

RGVA, f. 6, op. 4, d. 596, l. 178.

RGVA, f. 109, op. 3, d. 360, l. 4.

RGVA, f. 109, op. 3, d. 360, l. 7.

RGVA, f. 109, op. 3, d. 360, l. 4.

RGVA, f. 109, op. 3, d. 365.

RGVA, f. 109, op. 3, d. 373 (1/2 1921-28.9.1921).

The National Archives

TNA, CAB 24/110/75, Recognition by the French Government of General Wrangel, From Earl Curzon of Kedleston to Earl of Derby, 13 August 1920.

TNA, CAB 23/38/13, Conclusions of a Conference of Ministers, 25 November 1920.

TNA, HO45/19995, League of Nations. Papers of Identity. Memorandum by the High Commissioner for Russian Refugees.

TNA, T 161/164, A.30.1923.XİY.

TNA, T 161/164, C.472.M.297.1922.

Amerikanskiy Vestnik (29 Mart 1921).

Informatsionnyy byulletin OPERCO, 10 Avgusta 1923 g., no 5, Praga.

Russkiy Emigrant, 15-30 Ekim 1920, no 3.

The Orient News, 20 Ekim 1921.

II. Kitaplar

BAKAR, Bülent, *Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.

BRADLEY, John F.N., *The Czechoslovak Legion in Russia 1914-1920*, East European Monographs, Boulder, 1990.

ÇEBYŞEV, Nikolay N., *Blizkaya Dal'. Vospominaniya*. Parij, 1933.

FIGES, Orlando, *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891-1924*, Jonathan Cape, London, 1996.

GÖKAY, Bülent, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, çev. Sermet Yalçın, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.

HOSKING, Geoffrey, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

HOSKING, Geoffrey, *The First Socialist Society. A History of the Soviet Union from Within*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1993.

HUTCHINS, John A. Jr. *The Wrangel Refugees: A Study of General Baron Peter N. Wrangel's Defeated White Russian Forces, Both Military and Civilian, in Exile*, University of Louisville, yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, 1972.

İPPOLİTOV, Sergey Sergeyeviç, Vladimir M. Nedbayevskiy, Yu. I. Rudentsova, *Tri Stolitsy izgnaniya. Konstantinopol'*, Berlin, Parij. Tsentry zarubejnoj Rossiy 1920x-1930x gg. Spac, Moskva, 1992.

KOMANDOROVA, Natalya İ., *Russkiy Stambul*, Veçe, Moskva, 2009.

LEHOVİÇ, Dimitri V., *Belye protiv krasnyh sudıba generala Antona Denikina*, Voskresen'e, Moskva, 1992.

LIULEVICIUS, Vejas G., *The German Myth of the East: 1800 to the Present*, Oxford University Press, Oxford, 2009, ss. 145-146.

LOCHART, R. H. B. Lochart, *British Agent*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1933.

MACAR, Oya Dağlar ve Elçin Macar, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de*, Libra Yayınları, İstanbul, 2010.

MAWDSLEY, Evan, *The Russian Civil War*, Berlin, Edinburg, 2000.

- PİVOVAR, Efim Y., *Rossiyskaya Emigratsiya v Turtsiy, Yugo-Vostoçnoy Sentral'noy Evrope 20-x godov (grajdanskije bejentsy, armiya, uçebnye zavedeniya). Uçebnoe posobie dlya studentov*, Moskva, 1994.
- SADOUL, J. *Notes sur la revolution bolchevique*, Paris, 1919.
- SLOBODSKOY, A. *Sredi Emigratsiy. izd. "Proletariy."* Har'kov, 1925.
- SMART, Terry L., *The French Intervention in the Ukraine, 1918-1919*, University of Kansas, Doktora Tezi, 1968.
- SMELE, Jonathan D., *Historical Dictionary of the Russian Civil Wars, 1916-1926*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2015.
- THOMPSON, John M., *A Vision Unfulfilled. Russia and the Soviet Union in the Twentieth Century*, D. C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, Toronto, 1996.
- United States Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918. Russia*. Three vols. Washington, 1931-1932.
- WOOD, Alan. *The Origins of the Russian Revolution 1861-1917*, Routledge, London & New York, 1993.
- YOVANOVIÇ, Miroslav, *Russkaya Emigratsiya Na Balkanah 1920-1940*. Russkij Put', Moskva, 2005.

III. Makaleler

- BOBROVSKII, P. S. "Krimskaya Evakuatsiya," *Beloe Delo. Kniga XIYI. Konstantinopol-Gallipoli*, Rossiyskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet. Moskva, 2003.
- GINSBURG, G. "The Soviet Union and the Problem of Refugees and Displaced Persons 1917-1956," *The American Journal of International Law*, 51 (2), 1957.
- HAIMSON, Leopold, "The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905-1917 (Part one)", *Slavic Review*, 23 (4), 1964, ss. 619-642.
- ŞAHİNER, Kerime, "Bolşevik İhtilalinden Sonra Türkiye'ye Gelen Wrangel Ordusu ve Faaliyetleri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* 1 (1), 2003, ss. 135-159.
- WILLIAMS, Robert C., "Russian War Prisoners and Soviet-German Relations: 1918-1921," *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, 9(2), 1967, ss. 270-295.

Extended Abstract

As known, a civil war broke out between the Bolsheviks that came to power in the fall of 1917 and their opponents, called also as the Whites. Many European powers, especially England and France, intervened in the war against the Bolsheviks. While occupying some regions in Russia, they also provided the Whites, consisting of many Tsarist Army officers (also known as the Voluntary Army or the White Army) as well as civilians with moral and material support. With this, European states aimed at the toppling Bolshevik rule and restating Tsarist regime.

Their support and policies toward the White Army and Russian refugees changed and developed based on many different factors. The main factor was their anger at Bolsheviks since they ended Tsarist rule and withdrew from the World War I. Also, they felt threatened by Bolshevik ideology, calling all works of the world to unite. Fearing radical worker movements and socialism, European powers supported anti-Bolshevik Russian army corps and thus tried to topple Bolshevik government. Finally, they occupied and aimed to obtain different corners and territories of former Russian Empire. Probably due to the last factor, many Russian people sided with the Bolsheviks, or Reds, rather than Whites that fought on the same side with European powers.

When they started to lose against the Bolsheviks, many Russians, mainly officers of former Tsarist Russian Army, some Cossacks, Russian bourgeois, and aristocrats, even some peasants who felt threatened by the Bolsheviks and their ideology began to leave Russia. Since it, via the Black Sea, was the closest city to Russia, many Russians first came to Istanbul. Another reason for their arrival first to Istanbul was that it was under the allied control from March 1920. It was the Allied Powers rather than Istanbul government or refugees themselves that decided where they would be transferred from the Black Sea ports. But for many Russian refugees, Istanbul was a transfer point rather than a place they wanted to stay. Therefore, when they had a chance, they went through Istanbul and sometimes directly to other European countries. They mostly went to the Balkan countries such as Romania, Bulgaria, the Kingdom of Serbia-Croatia-Slovenia (later the Kingdom of Yugoslavia). The main reason was that those countries were very close to Istanbul. In addition, there were racial and/or religious ties

with the Balkan nations. Finally, Balkan countries were more willing to accept Russian refugees than any other European country.

Despite their support for Russian refugees, European countries differed from each other in their policies toward the Russian Civil War as well as Russian refugees. To see, on one side, the whole picture, and to underline differences on the other, it is important to note that despite some alliances, European powers were not always on the same page in terms of their policies to the Bolsheviks, Russian Civil War and Russian refugees.

For instance, while supporting the Voluntary Army at the beginning of Civil War, England withdrew its support for army corps sooner than any other European power even though it continued to support civilian refugees. France, on the other hand, supported White Army until the summer of 1921. Even though French authorities explained that they could no longer support Russian army corps financially due to funding problems, it looks like victory of both Turkish nationalists against the Greeks and their supporters, including France, beginning in 1921 and the Bolshevik success against the Whites in all fronts also influenced French decision to stop its aid for Russian refugees.

In Turkey, there are many studies on Russians Refugees. While some focus on the White Army in Gallipoli, many deal with Russian refugees and their contribution and influence on social life in Istanbul. There are also a few studies about Russian refugees in Anatolia. Some of these studies touch upon the Russian Civil War and European states' policies toward the Whites and Russian refugees. However, there is not a single study dealing solely on the policies of European powers toward the Russian Civil War and Russian refugees.

The subject this article deals with is rather comprehensive since almost every country is worth dealing separately. However, it is not the goal of this study. Based on some primary Russian and English sources, such as archival documents, memoirs, etc. this article aims to present in an analytical and comparative way how European powers in general approached toward the Russian Civil War and Russian refugees.

Araştırma Makalesi / Research Article

KAFKAS CEPHESİ'NDE TÜRK ORDUSU'NUN FİRARÎ ASKERLER SORUNU*

Yavuz Selim ÇELOĞLU**

Öz

Savaş zamanlarında önu alınamayan firarlar, orduların insan gücünü büyük oranda zaafa uğratar. Kafkas Cephesi'nde uzun süre temel ihtiyaçlardan yoksun kalan Türk ordusu, üstün Rus kuvvetlerine karşı tutunamayıp geri çekilmeye başlayınca cephe hattında büyük firarlar baş gösterdi. Ordudaki firarî askerlerin bir kısmı, Gayrimüslim erlerden oluşuyordu. Kahir ekseriyeti Rum ve Ermeniler oluşan Gayrimüslim askerlerin bir kısmı doğrudan Rus ordusuna iltihak ederek Ruslar tarafından örgütlenen gönüllü Ermeni taburlarında Türk ordusuna karşı savaştılar. Ordudaki firarlar elbette yalnızca Gayrimüslimlerden oluşmuyordu. Müslüman erler arasında da firar olayları oldukça yaygındı. Özellikle Sarıkamış yenilgisinden sonra başlayan Rus taarruzları neticesinde Erzurum, Trabzon, Bayburt ve Erzincan gibi önemli kentlerin düşmesi ordunun maneviyatını büsbütün bozmuştu. Özellikle geri çekilmeler esnasında yaşanan panik ve kargaşa ortamı firarları daha da arttırdı. Cephe önu alınamayan firarlar yalnızca ordunun muharip gücünü zayıflatmakla kalmadı aynı zamanda cephe gerisinde ciddi bir iç güvenlik zafiyetinin doğmasına da neden oldu.

Bu çalışmada, Kafkas Cephesi'ni savunan 3. Ordudaki firar olayları ele alınmıştır. Bu bağlamda firarların nedenleri, ulaştığı boyutlar ve firarları engellemeye yönelik çabalar üzerinde durulmuştur. Ayrıca bölgede büyük bir iç güvenlik sorununa neden olan firarî askerlerin cephe gerisindeki faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin bunlara karşı aldığı tedbirler üzerinde durulmuştur. Böylece firarî askerler sorununun ordunun muharebe kabiliyeti üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi, Türk Ordusu, Firarî Askerler, İç Güvenlik Sorunu.*

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Arş. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(ys_celoğlu@hotmail.com), (Orcid: 0000-0002-7962-2982).

ESCAPER SOLDIERS TROUBLE IN THE TURKISH ARMY IN THE CAUCASIAN FRONT

Abstract

Desertions that cannot be prevented in times of war greatly undermine the manpower of armies. Large desertions began on the frontline when the Turkish army, which had long lacked basic needs in the Caucasus Front, failed to endure against superior Russian forces and began to retreat. Some of the soldiers in the army were non-Muslim soldiers. Some of the non-Muslim soldiers made up of Rum and Armenian mostly participated directly in the Russian army, fighting against the Turkish army in the volunteer Armenian battalions organized by the Russians. Deserters in the army, of course, were not made up solely of non-Muslims. Escapees were also frequent among Muslim soldiers. The fall of important cities such as Erzurum, Trabzon, Bayburt, and Erzincan, especially as a result of the Russian attacks that began after the defeat of Sarıkamış, disrupted the morale of the army. The panic and turmoil during the retreats exacerbated the desertion. Unpreventable desertions not only weakened the military's combat power but also caused a serious internal security weakness behind the front lines.

In this study, desertion cases in the 3rd Army defending the Caucasian Front are discussed. In this context, the causes of desertions, the dimensions they reach, and efforts to prevent desertions are focused on. It is also focused on the activities of deserted soldiers behind the front line, which caused a major internal security challenge in the region, and on measures taken by the Ottoman State against them. Thus, the effect of the escaped soldier problem on the military's combat capability was revealed.

Keywords: *World War I, Caucasus Front, Turkish Army, Deserters, Internal Security Issue.*

Giriş

Seferberliğin ilanıyla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce kabul edilen Geçici Askerî Yükümlülük Yasası'na göre askerî yükümlüler silahaltına alınmaya başlandı.¹ Alman Askeralma (Ahz-ı Asker) sistemi örnek alınarak hazırlanan bu yasaya göre kolordu ve tümenler asker ihtiyacını Askeralma şubeleri vasıtasıyla kendi bölgelerinde karşılayacaktı.² 3. Ordunun

1 Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarında aldığı ağır yenilgi, ordunun yeniden yapılandırılmasını gündeme getirmiş ve bu amaçla Sadrazam Mahmut Şevket Paşa isteği üzerine Liman Von Sanders ve heyetinin çabalarıyla 12 Mayıs 1914 tarihinde (Rumi: 29 Nisan 1330) Geçici Askerî Yükümlülük Yasası (Mükellefiyet-i Askeriyye Kanun-ı Muvakkâti) hazırlandı. Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 50; Şenol Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askere Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 61; Guze (Alman Yarbay), *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, (Çev. Yarbay Hakkı [Akoğuz]), Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 2007, s. 51.

2 Balkan Savaşlarındaki acı tecrübelerle rağmen seferberliğin ilanıyla birlikte Müslim ve Gayrimüslim ayrımı yapılmadan tüm mükellefler silahaltına almaya başlandı. Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 172-174.

Askeralma bölgesi, ordunun insan gücü gereksinimini karşılayacak durumda olmasına rağmen bu “mahallinde toplanması usulü” başarıyla yürütülemediğinden ordunun mevcudu bir türlü istenilen seviye çıkarılamadı.³

Bununla birlikte askeralma bölgesinin kozmopolit yapısı nedeniyle mükelleflerin önemli bir kısmı seferber edilememiştir. Zira 3. Ordu askeralma bölgesinde, Rum ve Ermeni nüfus yoğun olarak bulunuyordu. Bölgede yaşayan Gayrimüslimler ise tıpkı Balkan Savaşlarında olduğu gibi seferberliğe gerekli ilgiyi göstermemiş hatta bu hususta ciddi direnç de göstermişlerdi. Dolayısıyla bölgedeki Gayrimüslimlerin celbinde istenilen hedefe ulaşamadı.⁴ Ayrıca özellikle XI. Kolordu Askeralma mıntıkası içinde yer alan Mutki, Hakkâri, Nusaybin ve Dersim’de (Tunceli) Kürt aşiretler yoğun olarak bulunuyordu. Aşiret mensupları ise hukuken olmasalar bile çoğu fiilen askerlikten muaf sayılırlardı. Zira aşiret bireylerinin büyük kısmı doğrudan orduya dâhil olmak yerine daha çok Aşiret Süvari Alayları bünyesinde silahlı olarak bulunuyorlardı. Dolayısıyla bölgedeki aşiret mensuplarının celbinde de arzu edilen seviyeye ulaşamamıştı.⁵

Bölgede devlet kontrol ve denetiminin oldukça zayıf olması ve Osmanlı nüfus kayıt sistemindeki aksaklıklar silahlı olarak alınacak mükelleflerin tespiti ve bunların eksiksiz olarak silahlı olarak alınmasını zorlaştırmıştı.⁶ Bununla birlikte Osmanlı’daki yaygın muafiyet sistemi nedeniyle yükümlülükten kurtulması da sefer edilecek mükelleflerin oranını düşürüyordu.⁷ Nitekim Osmanlı’daki muafiyet sistemi nedeniyle harp süresince şartları taşıyan her Müslim ve Gayrimüslim belli bir ücret mukabilinde askerlikten muaf olabiliyordu. 1915 Nisanında yapılan yeni bir düzenleme ile bedelli askerliğin miktarı astronomik düzeye çıkarılarak askerlikten muaf tutulacakların sayısı azaltılmaya çalışılmışsa da bedel ödeyerek askerlikten muaf olma usulü harp süresince devam etti.⁸

3 Şenol Çöklü, *a.g.e.*, s. 100-101.

4 Bölgedeki Gayrimüslim tebaanın büyük çoğunluğunu oluşturan Ermeniler savaş süresince açıkça Ruslarla işbirliği içine girmiş hatta Ruslar tarafından örgütlenen Ermeni taburlarına katılarak Türk ordusuna karşı savaşmışlardır. Maurice Larcher, *Büyük Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleleri, Kafkas Harekâtı*, (Çev. Can Kapyalı), İstanbul, 2010, s. 94; Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007, s. 164; Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Ulusallaşma; Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, (Çev. Ergun Aydınoglu), İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul, 2009, s. 172.

5 Kürt aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı Mutki, Hakkâri, Nusaybin ve Dersim’de seferberliğe icabet en düşük seviyedeydi. Hidayet (Erkânı Harb Binbaşısı), “Harbi Umumide Osmanlı Kafkas Cephesi”, *Mecmua-i Askeriye*, C. 1, S. 1, Matbaai Askeriye, İstanbul, 1 Nisan 1335, s. 11-12; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 165.

6 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 163.

7 Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa ülkelerinde nüfusun yaklaşık % 10'unu silahlı olarak alınırken Osmanlı Devleti'nde bu oran yalnızca % 4 civarındaydı. Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 170-171; Hakan Yaşar, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firarî Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, İzmir, 2016, s. 16.

8 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 182.

Seferberliğin ilanıyla birlikte 3. Ordunun insan gücü hızla arttırmaya başlandı. Başlangıçta 3. Ordu kuruluşuna dâhil olan nizamiye birlikleri oldukça yetersiz olmasına rağmen ekim ayına kadar ordunun kuvveti iki kolordu, bir tümen, bir nizamiye ve dört buçuk ihtiyat süvari tümeni ile hudut jandarma birlikleri ordu bünyesine dâhil edildi.⁹ Böylece savaş öncesinde seyyar ordunun mevcudu 129.000'e çıkarılırken geri hizmetler dâhil olmak üzere ordunun genel mevcudu ise 189.562'e ulaştı.¹⁰ Ancak özellikle Sarıkamış bozgunu ile Türk ordusu mevcudunun büyük bir kısmını yitirdi. Kısa sürede ordunun asker sayısı yeniden eski seviyeye ulaştırılmaya gayret gösterilmişse de Rusların 1916 yılı başından itibaren giriştiği ileri harekât neticesinde Türk ordusu büyük zayıf verdi. Muharebeler esnasında ölüm, yaralanma ve hastalıktan kaynaklanan büyük kayıplar ve önü alınamayan firarlar neticesinde ordunun mevcudu iyice azalarak yaklaşık 40.000 civarına indi.¹¹

Osmanlı Devleti ordunun her geçen gün artan asker ihtiyacını karşılayabilmek için silahlıya çağrılanların yaş aralığı 19-45'den 15-55'e çıkarıldı.¹² Buna rağmen ordunun sayısal gücünün yeniden eski seviyelere ulaştırmadı. Bunun üzerine 23 Eylül 1916'da ordudaki zayıf kuvvetler birleştirilerek kuvvetli birlikler oluşturma yoluna gidildi. Böylece kolordular tümene, tümenler alaya, alaylar da tabura indirilerek yeniden güç kazanılmaya çalışıldı.¹³ Böylece I. ve II. Kafkas Kolordusu adı ile iki kolordu ve bir müstakil süvari tümeni teşkil edildi.¹⁴

1. Cephede Firar Olayları ve Firarın Boyutları

Muharebelerin başından itibaren Türk ordusunda baş gösteren firar hadiseleri ordunun üstün düşman kuvvetleri karşısında tutunamayıp geri çekilmeye mecbur kaldığı dönemlerde daha da artarak ciddi boyutlara ulaşmıştır.¹⁵ Ordudaki firarî askerlerin bir kısmı, Gayrimüslim erler oluşuyordu. Kahir ekseriyeti Rum ve Ermeniler oluşan Gayrimüslim firarîlerin bir kısmı doğrudan Rus ordusuna iltihak etmiş, hatta Ruslar tarafından örgütlenen gönüllü Ermeni taburlarına katılarak Türk ordusuna karşı savaştılar. Gayrimüslimlerin

9 Guze, *a.g.e.*, s. 7.

10 Şenol Çöklü, *a.g.e.*, s. 93.

11 Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 110; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 185; Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993a, s. 61; Hans Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İş Bank. İstanbul, Şubat 2016, s. 29-30; Guze, *a.g.e.*, 84-85.

12 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 182.

13 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, "X ncu Cilt", Ankara, 1985, s. 405; Guze, *a.g.e.*, s. 84-85.

14 Tefvik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmetler*, İstanbul, 1941, s. 37.

15 Ali Rıza Eti, *Bir Onbaşımın Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915*, (Haz: Gönül Eti), İş Bankası, İstanbul, Ekim 2019, s. 106; *Mülâzım-ı Sanî Sivaslı Hakkı, Mülâzım-ı Sanî Sivaslı Hakkı'nın Günlüğü, Çanakkale'den Kafkasya'ya'nın Günlüğü, Çanakkale'den Kafkasya'ya*, (Yay. Sevilay Özer), Sivas, 2015, s. 46, 48.

bu ihanetleri neticesinde hem Türk ordusunun muharip gücü zayıflamış hem de bu firariler sayesinde Ruslar, Türk ordusunun zayıf noktaları hakkında malumat sahibi oluyorlardı.¹⁶

Gayrimüslim firarîlerin bir kısmı ise cepheden kaçarak özellikle Gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ülkenin iç güvenliğini tehlikeye atacak faaliyetler içinde bulundular. Nitekim cephe gerisinde biriken Gayrimüslim erler çeteler oluşturarak biryandan gasp, soygun ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunurken biryandan da cephe gerisinde Rum ve Ermenilerin neden olduğu isyan hareketlerine destek vererek devletin güvenliğini zaafa uğratabilecek eylemler içinde bulundular.¹⁷ Gayrimüslimlerin bu ihanetleri karşısında Türkler, cephedeki Gayrimüslim erleri silahsızlandırılarak amele taburları başta olmak üzere geri hizmetlerde istihdam etmeye başladılar.¹⁸

Ordudaki firarlar elbette yalnızca Gayrimüslimlerden oluşmuyordu. Müslüman erler arasında da firar olayları oldukça yaygındı. Özellikle geri çekilme esnasında yaşanan panik ve kargaşa ortamı askerler arasında toplu firarlara neden olurdu. Bu nedenle cephe gerisinde binlerce firarî asker birikmişti.¹⁹ Nitekim muharebelerin başlangıcından 28 Şubat 1917 tarihine kadar Kafkas Cephesi'ndeki firarî asker sayısı 194.565 olarak tespit edildi. Bunun 160.251'i doğrudan firarî, 34.314'ü ise bakaya kalan, diğer bir ifade ile mazeretsiz olarak askere gitmediğinden firari kabul edilen şahıslardan oluşuyordu. Firarîlerin 140.894'ü Müslüman, 19.357'si ise Gayrimüslim erlerden oluşuyordu. Bakaya kalanların ise 27.117'si Müslüman, 7.197'si Gayrimüslimlerden oluşuyordu.²⁰ Bu verilerden de anlaşılacağı üzere firarîler arasında Gayrimüslimlerin oranı yaklaşık %12 iken, bakaya kalanlar arasındaki oranı ise yaklaşık % 21'dir. Bakaya kalanlar arasında Gayrimüslim oranının bu denli yüksek olması, Gayrimüslim tebaanın seferberliğe icabet etme hususunda yeterli ilgiliyi göstermediği açıkça anlaşılmaktadır.²¹

16 Ali Rıza Eti, *a.g.e.*, s. 146; Mehmet Bilgin, *Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi Sol Kanat Muharebeleri (1914-1915)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015, s. 226; Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 94.

17 ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/24; Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), 2. Baskı, Mayıs 2011, s. 255-256; Cengiz Mutlu, *a.g.e.*, s. 136.

18 Cengiz Mutlu, *a.g.e.*, s. 49.

19 Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 178.

20 ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/24.

21 ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/24.

Tablo 1: 3 Ağustos 1914-28 Şubat 1917 Tarihleri Arasında Firarî ve Bakaya Er Sayısına Ait İstatistik Cetveli.

Yakalanan/ Müslüman			Yakalanan/Gayrimüslim		
Firarî	Bakaya	Toplam	Firarî	Bakaya	Toplam
135.824	25.720	161.544	17.182	6.699	23.881
Yakalananların Toplamı: 185.425					
Yakalanamayan/Müslüman			Yakalanamayan/Gayrimüslim		
Firarî	Bakaya	Toplam	Firarî	Bakaya	Toplam
5.070	1.397	6.467	2.175	498	2.673
Yakalanamayanların Toplamı: 9.140					
Genel Toplam: 194.565					

(Kaynak: ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/24)

Firar sayısının bu denli yüksek olmasının bir nedeni de ordudaki mükerrer firarî sayısının çok fazla olmasıyla ilgilidir. Firarîlere verilmesi gereken cezalar pratikte uygulanmadığından, yakalanıp birliklerine teslim edilen asker kaçakları, fırsatını buldukça yeniden firar ediyordu. Orduda mükerrer yani birden fazla firar etmiş asker sayısı oldukça yüksek olması, doğal olarak toplam firarî sayısının yüksek olmasına neden oluyordu.²²

Ordudaki firarlar, elbette yalnızca cepheden kaçanlardan ibaret değildi. Firarların bir kısmı daha cepheye yapılan intikaller esnasında yaşanıyordu.²³ Rusların Karadeniz'deki faaliyetleri neticesinde denizyolunun Türklere kapanmasıyla cepheye yapılan intikaller Ulukışla demiryolu istasyonu üzerinden yapılmaya başlandı. Anadolu demiryoluyla Ulukışla İstasyonuna nakledilen birlikler buradan da oldukça uzun bir mesafeyi yaya olarak kat etmek zorundaydı.²⁴ Dolayısıyla gerek kömür eksikliğinden dolayı trenlerde gerekse yayan olarak yapılan uzun ve yorucu intikaller esnasında askerlerin bir kısmı firara ediyordu. Nitekim savaş yıllarında Osmanlı Devleti yeterli miktarda kömür ithal edemediğinden trenlerde kömür yerine odun kullanılıyordu. Bu nedenle özellikle yokuşlarda trenlerin süratini oldukça düşüyordu. Bu durumdan faydalanan bazı erler, gecenin karanlığından istifade ederek firar ediyordu.²⁵ Firarların bir kısmı ise Ulukışla'dan cepheye yapılan yürüyüşler esnasında yaşanıyordu. Ulukışla istasyonundan cepheye yaklaşık iki ayı bulan oldukça zorlu ve yorucu yürüyüşler esnasında askerlerin bir kısmı firara yelteniyordu.²⁶ İntikaller esnasında artan firar vakalarını engellemek amacıyla

22 Hakan Yaşar, *a.g.m.*, s. 30-31.

23 ATASE Arşivi, BDH, 2829-105-2/6, 2/161, 2/167, 2/129, 22; ATASE Arşivi, BDH, 3036-42-1/23; Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 88.

24 *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, "X ncu Cilt", s. 783; Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 88.

25 BOA, DH.EUM.6.Şb, 8/5.

26 Ulukışla istasyonuna ulaşan birlikler yaklaşık 900 kilometrelik bir yürüyüşten sonra ancak cepheye ulaşabiliyorlardı. Bu intikaller ise ortalama 1,5-2 ayı buluyordu. Halil Ataman, *Harp ve Esaret "Doğu Cephesi'nden Sibirya'ya"*, (Haz. Ferhat Ecer), İstanbul, Haziran 2011,

Menzil Noktaları bünyesinde muhtelif kuvvetlerde piyade ve süvari takip müfrezeleri tertip edilmesine rağmen müfreze sayısı yetersiz olduğundan askerler; intikal esnasında, çadırılı ordugâhlarda veya kışlalarda istirahat halinde iken firar edebiliyorlardı.²⁷ Yol güzergâhlarında tesis edilen Menzil Noktaları bünyesinde tertip edilen muhafız birliklerinin sayısı yetersiz olduğundan intikaller esnasında firarların önüne bir türlü geçilemiyordu.²⁸

Ordudaki firar olayları yalnızca muharip erler arasında değil aynı zamanda amele taburları, nakliye kolları, sıhhi hizmetler başta olmak üzere ordunun geri hizmet erleri arasında da oldukça yaygındı. Elde yeterli miktarda müfreze birlikleri bulunmadığından cephe gerisinde de firarların önüne geçilemiyordu.²⁹

Harp zamanlarında yalnızca cepheden kaçanlar firarî olarak değerlendirilmeyordu. Bununla birlikte yaralanma ve tebdil-i hava³⁰ ile evlerine gönderilen ancak izin süresi bittiği halde görevine geri dönmeyenler de firarî olarak değerlendirilirdi. Ayrıca bireyin savaşmayı reddederek askerlik hizmetine icabet etmemesi, askerî terimle ifade edecek olursak “*bakaya*” kalanlar da firari sayılırdı. Bu bakımdan kolluk kuvvetlerince yakalanan bakayalar, Askeralma Şubelerine teslim edilir ve buradan da ordu talimğâhlarına gönderilirdi.³¹

2. Firarların Nedenleri

Savaş zamanlarında askerlik vazifesinden kaçmak, hemen her kültürde olduğu gibi Türkler gibi “*asker millet*” vasfına sahip bir milletin kültüründe de onur kırıcı ve yüz kızartıcı büyük bir suç olarak telakki edilirdi. Dolayısıyla savaş anında cepheden kaçanların cezası ölümdü. Bu nedenle savaş esnasında birliklerini terk edenler vurularak öldürülürdü. Cephe gerisinde yakalanan firariler ise Divan-ı harplerde idamla yargılanırdı. Bu ağır cezalara rağmen Kafkas Cephesi'nde firar olayları her geçen gün daha da artarak baş edilemez bir soruna dönüşmüştür. Bunun altında yatan nedenlerin başında muharebeler esnasında

s. 32-44; Vasfi Şensözen, *I. Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları*, (Yay. Haz. Saro Dadyan), Okyanus Yay., İstanbul, 2013, s. 56-57; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 186.

27 ATASE Arşivi, BDH, 3063-40-35, 44; ATASE Arşivi, BDH, 2863-246-3, 3/38; ATASE Arşivi, BDH, 2911-459-77/45; ATASE Arşivi, BDH, 2880-322-13, 13/1; ATASE Arşivi, BDH, 2863-246-3/7; ATASE Arşivi, BDH, 2829-105-2/102; Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 257; Ali Rıza Eti, *a.g.e.*, s. 57, 66-67, 101; Eyüp Durukan, *Günlüklerde Bir Ömür-III Çanakkale'den Mondros'a*, (Haz: Murat Uluğtekin), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011, s. 199.

28 ATASE Arşivi, BDH, 2829-105-23/2.

29 Kemah boğazında çalışan ikinci amele taburundaki firar olaylarından dolayı 325 olan tabur mevcudu 250 nefere inmişti. ATASE Arşivi, BDH, 2863-246-3/10; Cengiz Mutlu, *a.g.e.*, s. 150-157.

30 Yaralanma veya bir hastalık nedeniyle bir süreliğine izinli sayılan erler izin süreleri bittiği halde izinlerini yasal veya yasal olmayan yollarla uzatmaya çalışırlardı. Bu nedenle hava değişimine gönderilen erlerin büyük çoğunluğu cepheye bir daha dönmediğinden bunlar da fark edilmeden firariler arasına giriyordu. Hans Kannengisser Pasha, *Çanakkale Cehenneminde 500 Alman*, (Çev. Ege Çınar Arcan), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 250-252.

31 Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kül. Yay., İstanbul, 2015, s. 267-270; Hans Kannengisser Pasha *a.g.e.*, s. 250-252.

ordunun büyük kayıplar vererek geri çekilmesi gelir. Türk ordusunun üstün Rus kuvvetleri karşısında büyük kayıplar vererek geri çekilmesi ile ordunun moral ve motivasyonu büyük oranda kaybolduğundan bu geri çekilmeler esnasında yaşanan kargaşa ve panik ortamından faydalanan bazı erler, birliklerinden kaçarak cephe gerisindeki köylere sığınırldı.³² Özellikle Erzurum, Trabzon, Bayburt ve Erzincan gibi büyük yerleşim yerlerinin Rus işgaline uğramasıyla bölge halkı, kitleler halinde Anadolu içlerine doğru göç etmeye başladı.³³ Halkın kitleler halinde geriye göç ettiği bu dönemde ailelerinin hayatından endişe duyan kimi askerler, halk arasına karışarak kolayca firar ediyordu.³⁴ Büyük kargaşanın yaşandığı bu dönemlerde geriye sevk edilen hasta ve yaralı askerler dahi firara yelteniyordu. Nitekim Erzurum'un düşmesiyle Erzincan'a sevk edilen 18.000 hasta ve yaralının yaklaşık 6.000'i Erzincan ovasındaki köylere dağılmış ve bilahare memleketlerine firar etmişlerdi.³⁵

Bölgenin düşman işgaline uğramasıyla çoğunluğu kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan yöre halkı, çok ağır şartlarda altında ülkenin içlerine doğru göç etmeye başladı. Nakliye yolları ve vasıtalarının oldukça yetersiz olduğu bu dönemde muhacir halkın önemli bir kısmı açlık, salgın hastalıklar ve aşırı soğuklar nedeniyle hayatını kaybediyordu.³⁶ Ailelerinin hayatları hususunda endişe ve kaygıya kapılan kimi askerler, ailelerinin akıbetini öğrenebilmek için birliklerinden firar ediyordu.³⁷ Aile kaygısı ile firar etmek, dönemin yargısı tarafından da geçerli bir sebep olarak görülmüş olacak ki aile kaygısı ile cepheden kaçanların idam cezaları 12 aylık mahkûmiyete dönüştürülüyordu.³⁸

Askerlerin ailelerine yönelik ekonomik kaygıları da firarların nedenleri arasındaydı. Ekonomik bakımdan zor günler geçiren Osmanlı Devleti, ihtiyaç sahibi asker ailelerine yaptığı yardımları savaş süresince devam ettiremedi. Özellikle "muinsiz" yani askere alındığı zaman geride ailesine bakacak kimsesi olmayan ailelere yapılan yardımların kesilmesi, askerlerin ailelerine yönelik kaygısını arttırarak firarları tetikliyordu. Bunu engelleyebilmek için asker ailelerine yapılan yardımların kesilmesine neden olanlar, firarları kolaylaştırmak suçlamasıyla yargılanmaya başlandı.³⁹

Cephedeki firarların bir başka nedeni de askerin uzun süre yeme-içme ve giyim gibi en temel ihtiyaçlardan yoksun kalmasıdır. Oysa devletler, silahaltına

32 Guze, *a.g.e.*, s. 86; Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 279-280; Hakan Yaşar, *a.g.e.*, s. 11-12; Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 110.

33 Vasfi Şensözen, *a.g.e.*, s. 65-66.

34 Bu geri çekilmeler esnasında ordudan yaklaşık 50.000 askerin firar ettiği tahmin edilmektedir. Bkz. Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 184; Hans Guhr, Guhr, *a.g.e.*, s. 29-30; Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 178; Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 279-280.

35 Tefik Sağlam, *a.g.e.*, s. 27.

36 Hafız Hakkı Paşa, *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, (Yay. Haz. Murat Bardakçı) Türkiye İş Bankası Kül. Yay., İstanbul, Mart 2020, s. 95, 100; Tefik Sağlam, *a.g.e.*, s. 51.

37 Guze, *a.g.e.*, s. 86; Hans Guhr, *a.g.e.*, s. 106; Mehmet Bilgin, *A.g.t.*, s. 438.

38 BOA, İ.DUİT, 109-67.

39 BOA, DH.HMŞ., 23/124; Şenol Çöklü, *a.g.e.*, s. 53.

aldığı askerlerin temel ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılamakla mükelleftir. Bu hususta devlet ile kişiler arasında bir nevi zımnî sözleşme bulunur. Devletlerin yükümlülüklerini yerine getirememesi, kişilerin bu zımnî sözleşmeye olan bağlılıklarını zayıflatır. Bu durum firarların haklı gerekçesini oluşturur.⁴⁰ Muharebelerin başından itibaren orduda baş gösteren iâşe sorunu, her geçen gün daha da büyüyerek çözümü imkânsız bir soruna dönüşmüştü. Bu nedenle ordu, bir yandan üstün düşman kuvvetlerine karşı mücadele ederken bir yandan da açlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Ayrıca bölgedeki ağır kış koşullarına rağmen erlerin önemli bir kısmı kışı yaz elbisesi ile geçirmek zorunda kalmıştı. Ayakkabı eksikliği ise ordunun genelini için büyük bir sorundu.⁴¹ Ordudaki elbise ve donatım eksikliği, zorlu kış şartlarında askerlerin donarak veya hastalanarak savaş dışı kalmasına neden oluyordu.⁴² Nitekim askerlerin içinde bulunduğu içler acısı durumu Ali Rıza Eti, hatıratında şu şekilde aktarmaktadır. *“Zavallı askerler kiminin sırtında hiçbir şey yok, kiminin ayağı çıplak, insanın ciğerinin parçalanmaması imkânsız”*⁴³

Muharebeler süresince ordudaki beslenme ve donatım eksikliği hastalıklara adeta davetiye çıkarıyordu. Nitekim muharebelerin başlamasından kısa süre sonra orduda salgın hastalıklar baş göstermiş ve bu salgınlar ordu geneline yayılarak ordunun önemli bir kısmını savaş dışı bıraktı.⁴⁴ Dolayısıyla ordudaki beslenme ve donatım eksikliğinin yarattığı sorular, ordunun moral ve disiplinini bozmuş ve bu durum ordudaki firarları arttırmıştı.⁴⁵

Ordudaki subay sınıfının erlerle olan ilişkileri de firarları etkiler. Zira subay sınıfının erlere gösterdiği ilgi ve alaka, erlerin komuta kademesine olan güven ve sadakati artırır. Özellikle tecrübeli ve yetkin kumandanların askerlerle kurduğu güçlü bağ firarları önlemede oldukça etkili olur. Birinci Dünya Savaşı'nda Türklerle omuz omuza savaşan Alman komutan Hans Guhr, bu hususla ilgili olarak şu tespitite bulunmaktadır:

*“Türkler hiçbir zaman korkaklık gösterdikleri için askerden kaçmazlar, aksine muharebe olduğu zaman Kurandaki “Cennet kılıçların gölgesindedir.” Sözüünü hatırlayarak aslanlar gibi dövüşürler. Bana göre firar daima subayların birliklerine gösterdikleri ilginin en güvenilir göstergesiydi.”*⁴⁶

Ancak Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce ordudaki tecrübeli subay takımını emekli etmesiyle Türk komuta kademesi askerî bilgi ve tecrübeden yoksun kaldı. Bu durum ordunun sevk ve idaresinde

40 Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 267-268. Halil Ataman, *a.g.e.*, s. 61; Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 351.

41 *BDHTH Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 222.

42 Tefvik Sağlam, *a.g.e.*, s.125-127.

43 Ali Rıza Eti, *a.g.e.*, s. 63.

44 Tefvik Sağlam, *a.g.e.*, s. ; 67; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 184.

45 Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 351; Guze, *a.g.e.*, s. 53, 84, 86; Vasfi Şensözen, *a.g.e.*, s. 105, 107; Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 118; Mehmet Bilgin, *A.g.t.*, s. 303, 320; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 186-187; Hakan Yaşar, *a.g.e.*, s. 12-13.

46 Hans Guhr, *a.g.e.*, s. 107.

büyük sorunlara yol açtığı gibi ordunun komuta kademesine olan güveni de zayıflatmıştı.

Ordudaki eğitim ve disiplin durumu da firarları etkiler. Seferberliğin ilanıyla birlikte silahlı altına alınan erler oldukça kısa bir talim ve terbiyeden sonra cepheye gönderilirdi. Ancak talimgâhlardaki eğitim ve talimlerde ehil olmayanlar tarafında ve eksik silah ve teçhizatla yapılmaya çalışılıyordu. Ordudaki acil asker ihtiyacı nedeniyle acemi erler oldukça kısa bir eğitimden sonra birliklerine sevk edildiğinden ordu, genellikle henüz eğitimlerinin başında olan acemilerle takviye edilirdi.⁴⁷ Yeterli eğitim görmeden cepheye sürülen bu acemi erler, en ufak bir zorluk karşısında firara yelteniyorlardı. Cephedeki firarların askerî talim ve terbiyedeki noksanlıktan kaynaklandığının anlaşılmasıyla, kolluk kuvvetleri tarafından yakalanan asker kaçakları yeniden ordu talimgâhlara gönderilerek askerî talim ve terbiyeden geçirilirdi.⁴⁸

Savaş süresince ordunun insan gücü eksikliğini daha da derinleşmesini önlemek amacıyla Osmanlı devlet adamları, firarileri cezalandırmak yerine onları geri kazanmaya çabalamışlardır. Firarî sayısının on binlerle ifade edildiği bir cephede firara neden olan temel sorunları ortadan kaldırmadan yalnızca ağır cezalarla firarları önlemeye çalışmak, ordunun zaten sınırlı olan insan kaynağını kendi eliyle heba etmekten başka bir işe de yaramazdı. Dolayısıyla firarileri yeniden orduya dâhil edebilmek için sık sık af kanunları çıkarıldı.⁴⁹ Ancak firarilerin cezalandırılmadan her defasında affedilmesi firara yeltenenleri daha da yüreklendiriyordu.⁵⁰

Düşman tarafından yapılan propaganda faaliyetleri de ordudaki firarları arttıran bir diğer faktördü. Rusların, Türk ordusunun savaşı kaybettiği ve savaşın kısa sürede kendi lehlerine neticeleneceğine dair propagandaları, Müslüman erlerin üzerindeki tesiri sınırlı olsa Gayrimüslim erler üzerindeki etkisi oldukça büyüktü. Zira bir süreden beridir Osmanlı toplumunda aidiyet sorunu yaşayan Ermeniler, bu propaganda faaliyetlerinin tesiri ile fırsat buldukça firar ederek Ruslara iltihak etmişlerdir.⁵¹

47 Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 256; Guze, *a.g.e.*, s. 51-51, 61; Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 88-89; *BDHTH Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 222.

48 BOA, DHEUM. 6.Şb, 41-21; ATASE Arşivi, *BDH*, 2911-459-77/23, 77/24, 77/38, 77/39, 77/54; ATASE Arşivi, *BDH*, 2829-105-2/55, 2/57, 2/81; ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3/26; ATASE Arşivi, *BDH*, 2877-311-3/11, 3/12; ATASE Arşivi, *BDH*, 2797-15-4; ATASE Arşivi, *BDH*, 2880-322-5-2.

49 Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları esnasında askerlik hizmetinden kaçanları yeniden seferber edebilmek için savaş öncesinde yani 6 Ağustos 1914'te genel af ilan edildi. Firar olaylarının had safhaya ulaştığı 1915 yılı yazında (Rumi: 15 Haziran 1331) ise yeni bir af kanunu çıkarıldı. Savaş yıllarında çıkarılan son genel af ise Temmuz 1918 tarihindeydi. Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 328; Cengiz Mutlu, *a.g.e.*, s. 147; Hakan Yaşar, *a.g.m.*, s. 35.

50 ATASE Arşivi, *BDH*, 2911-459-77/43; *Erkân-ı Harp Binbaşı Hidayet*, *a.g.m.*, s. 11-12.

51 Guze, *a.g.e.*, s. 64.

Savaşın beklenenden uzun sürmesi, ağır yaşam koşulları, ölüm korkusu ve aile özlemi gibi nedenler de firarların nedenleri arasındaydı.⁵² Bölgenin sarp ve dağlık coğrafyası da firarîlerin takip ve yakalanmasını zorlaştırıyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti, uzun süreden beri bölgede denetim ve güvenliği tam olarak sağlayamıyordu. Muharebelerin başlamasıyla birlikte cephe gerisindeki güvenlik zafiyeti daha büyüdüğünden bu bölge, firarîler için yaşamlarını rahatça sürdürebilecekleri doğal bir sığınağa dönüşmüştü.

Yukarıda bahsedilen tüm bu sebepler, halkın nazarında da hafifletici sebepler olarak görülmüş olacak ki bölge halkı, firarîleri koruyup kollamakta sakınca görmemiştir. Asker kaçakları üzerinde toplumsal baskının bulunmaması hatta bunların korunup kollanması, cephedeki firarîleri daha da arttırmıştı.⁵³

3. Firarîleri Önlemeye Yönelik Çaba ve Gayretler

Muharebelerin başından itibaren cepheye baş gösteren firarî hadiseleri her geçen gün daha da artarak önü alınamaz boyutlara ulaştı. Ordudaki firarîleri engelleyebilmek için gerek cephe gerekse cephe gerisinde birtakım tedbirlerin alınmasına ihtiyaç vardı. Cephedeki firarîleri önleyebilmek amacıyla kolordular bünyesinde Süvari İnzibat Birlikleri teşkil edildi.⁵⁴ Ancak bu birliklerin sayısı yetersiz olduğundan özellikle geri çekilmeler esnasında yaşanan toplu firarîleri engellenemiyordu. Dolayısıyla firarîler büyük bir engellemeye karşılaşmadan en yakın köylere sığınıyorlardı. İnzibat birliklerinin yetersiz kaldığı dönemlerde Teşkilat-ı Mahsusa efradından da faydalanılarak köylere dağılmış olan firarîler yakalanarak yeniden birliklerine sevk edildi.⁵⁵ Cephe gerisinde biriken firarîleri yakalanabilmesi için ise tümenlerin gerilerinde karakollar teşkil edildi. Bu karakollar arasında da devriyeler tertip edilerek firarîlerin yakalanmasına çalışıldı.⁵⁶

Cephe gerisindeki firarîlerin daha gerideki şehir ve kasaba merkezlerine girişlerini engelleyebilmek için de şehir ve kasabaların girişlerine inzibat erleri yerleştirildi.⁵⁷ Cephedeki firarîlerin artmasıyla birlikte özellikle kırsal bölgelerde başıboş dolaşan asker kaçaklarının yakalanabilmesi için Takip Müfrezeleri tertip edildi.⁵⁸ Bu müfrezelerin asker ihtiyacı ise alay ve müstakil taburlar bünyesinde bulunan daha çok 35 yaş üstü erlerden karşılandı.⁵⁹ Bir zabitanın uhdesinde teşkil edilen bu müfrezelerin asker mevcudunun yetersiz kaldığı dönemlerde, Jandarma kıtalarından takviye alınırdı.⁶⁰

52 Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 369; Hakan Yaşar, *a.g.e.*, s. 1314 ; Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 284.

53 Guze, *a.g.e.*, s. 86; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 186.

54 Yalnızca firarîlerin takip edilerek yakalaması ile iştilig edecek bu Süvari takımları, ilk olarak Erzincan'da teşkil edildi. ATASE Arşivi, *BDH*, 2829-105-23/1, 2, 3.

55 Tevfik Salim, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik", *Askeri Mecmuası*, c. VI, S. 97, İstanbul, 1335, s. 494.

56 Vasfi Şensözen, *a.g.e.*, s. 103.

57 Ali Rıza Eti, *a.g.e.*, s. 125.

58 Tevfik Salim, *a.g.m.*, s. 494.

59 ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3.

60 ATASE Arşivi, *BDH*, 2829-105-23; ATASE Arşivi, *BDH*, 3031-26-18; 3036-42-1/239, 1/243,

Ülkenin iç bölgelerinde yani mülki idarenin vali ve mutasarrıfların uhdesinde olduğu bölgelerde ise firariler, Jandarmanın tarafından yakalanırdı. Ancak harbin başından itibaren Jandarmanın bünyesinde bulunan genç personelinin ordu emrine verildiğinden cephe gerisinde biriken asker kaçaklarının takip ve yakalanmasında büyük zorluklar yaşandı. Budan dolayı 6 Haziran 1332'de vilayet ve müstakil sancaklara gönderilen tebligatla yalnızca firarilerin yakalanması ile iştilal edecek takip kolları teşkil edilmeye başlandı. Sabit Jandarmanın birliklerinden personel desteği sağlanarak oluşturulan Seyyar Jandarmanın birlikleri sayesinde firariler ve firarilerin sebep olduğu eşkıyalık olaylarının önüne geçilmeye çalışıldı. Süvari olarak tertip edilen bu müfrezelerinin silah ve teçhizatı ise Harbiye Nezareti tarafından karşılanırdı.⁶¹

Seyyar Jandarmanın birlikleri sayesinde özellikle firarilerin yoğun olarak bulunduğu yol ve geçitlere devriyeler tertip edilerek birçok firarî yakalandı. Bu devriyeler esnasında zaman zaman firarî çetelerle çatışmalar yaşandı ve bu çatışmalar esnasında her iki taraftan çok sayıda kayıp verdi.⁶² Firarilerin yakalanması hususunda en büyük sorun, jandarmanın elindeki genç ve dinamik personelin ordu bünyesine alınmış olmasıydı. Dolayısıyla jandarmanın efradının büyük bölümü orta yaş ve üzeri kişilerden oluşuyordu. Jandarmanın elinde bulunan silah ve teçhizat da oldukça yetersizdi. Asker kaçaklarının elinde orduda iken kendilerine verilen mavzer gibi ağır piyade tüfekleri bulunurken jandarmanın elinde ise şınayder marka hafif piyade tüfekleri bulunuyordu.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen firarilerin daha sıkı takibi için çeşitli önlemlere başvuruldu. Firarilerin yakalanması için teşkil edilen kolluk kuvvetlerini teşvik amacıyla firarilerin yakalanmasında yararlılık gösterenler mükâfatlandırılmaya başlandı. Jandarmanın tarafından yakalanan her silahlı firarî için maaşlarına ek olarak 50'şer kuruş, her silahlı firarî için de 100'er kuruş mükâfat verilmeye başlandı. Takip ve çatışma esnasında yararlılık gösterenler de yine ise maaşları nispetinde nakdi mükâfat verilir veyahut çeşitli şekillerde taltif edilirdi.⁶³

Firarilerin yakalanabilmesi için alınan bu askerî tedbirlerin yanında halka da bazı sorumluluk ve yükümlülükler getirildi. Firarilerin görüldükleri yerde ihbar edilmesi, hatta köy ve kasabalarda başıboş dolaşan firarilerin muhtar veya ihtiyar heyeti tarafından yetkili mercilere bildirilmesi gibi biz dizi yükümlülük getirildi. Yükümlülüklerini yerine getirmeyen askerî ve sivil makamlara bilerek firarilere yardım etmek veya vazifesinde zafiyet ve noksanlık göstererek firara neden olmak suçlamalarıyla yargılanmasına başlandı.⁶⁴ Ayrıca

1/244, 1/246, 1/250, 1/252, 1/253, 1/257, 1/260.

61 ATASE Arşivi, BDH, 2293-38-20/1; ATASE Arşivi, BDH, 2883-336-14/10, 16-4.Guze, a.g.e., s. 86; Cengiz Mutlu, a.g.e., s.133-134.

62 BOA, DH.EUM. 3.Şb, 15 - 3,

63 BOA, DH.EUM.6.Şb, 8/5.

64 Vazifesinde zafiyet göstererek firarlara neden olanlar Askeri Ceza kanununun 102. Maddesine göre yargılanırken Bilerek firarlara neden olanlar ise 12 Ağustos 1914 tarihli Mükellefiyeti

halkı, firarîlerin yakalanmasına teşvik etmek amacıyla yakalanarak orduya teslim edilen her asker kaçağı için 5 Osmanlı lirası ödül vaat edildi. Böylece her Osmanlı vatandaşı sürece dâhil edilerek firarîlerin halk arasında rahatça dolaşmasının önüne geçilmeye çalışıldı.⁶⁵

Alınan tedbirlerle bir yandan firar edenlerin yakalanması için çalışırken bir yandan da cepheden firar edecekleri engelleyebilmek için bazı tedbirler alındı. Firarların önü almak için ihtiyaç sahibi asker ailelere yapılan nakdî yardımlar kesildiği gibi firarîleri himayeye çalışanlar da buldukları bölgelerden tehcir edilmesi ve bunların hanelerinin yıkılması ve mallarının müsadere edilmesi gibi oldukça ağır tedbirlere başvuruldu.⁶⁶ Özellikle düşman tarafına firar ettiği anlaşılan firarînin ailesi 3. Ordu kumandanlığının emriyle tehcire tabi tutuldu. Ancak oldukça sert ve ağır olan bu tedbirler kısa süre sonra tehir edildi.⁶⁷

Firarların önlemeye yönelik faaliyetlerden biri de firarîlerin damgalanması uygulamasıydı. Özellikle de mükerrer firarların önü geçmek amacıyla 3. Ordu Kumandanı Mehmed Vehib Paşa emriyle yakalanan asker kaçaklarının damgalanmasına karar verildi. Böylece halk arasına karışan firarîler kolayca ayırt edilerek yakalanabilecekti. Bu amaçla kolluk kuvvetleri tarafından yakalanan firarîler birliklerine gönderilmeden önce Ahz-ı Askeri Şubeleri tarafından damgalanarak birliklerine sevk edilmeye başlandı.⁶⁸

Damgalama işlemi içi hazırlanan kimyasal karışım sağlık personeli tarafından firarînin sol el üstüne ve el bileğinin 5 cm. altına iğne ile yaklaşık 6 cm.'lik bir Arapça F (ف) harfi dövme şeklinde işlenecekti. Bu harfin altında firarînin mensup olduğu bölük, alay mahreci ve kıtası da yer alacaktı. Böylece halk arasına karışan firarîler kolayca tanınarak yakalanabilecekti. Her Osmanlı vatandaşına da damgalanmış firarîlerin kolluk kuvvetlerine ihbar edilmesi yükümlülüğü getirilerek firarîlerin halk arasında kolayca dolaşmasının önüne geçilmeye çalışıldı. Nitekim bu uygulama ile çok sayıda firarî damgalanarak birliklerine sevk edilmeye başlandı.⁶⁹

Askeriye Kanununun (Mükellefiyeti Askeriye Kanun-ı Muvakkat) 3. Maddesine göre yargılanırlardı. BOA, ŞD., 667/6; ATASE Arşivi, BDH, 2797-15-4/5a.

65 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 186.

66 ATASE Arşivi, BDH, 2797-15-2/2, 2-3, 2/4, 2/6, 2/7; BOA, DHEUM. 2.Şb, 5/6; BOA, DH.MB..HPS., 154/49; BOA, DH. ŞFR., 459/74.

67 BOA, DHEUM.ADL., 48/11.

68 ATASE Arşivi, BDH, 2797-15-2/2, 2-3.

69 Damgalanma esnasında Üçüncü Ordudaki Kafkas alayları ile diğer ordulardaki aynı numaralı alayları birbirlerinden ayırmak için yeni bir tebligat yayınlanarak 3. Orduya mensup firarîlere yapılacak damgalarda alay rakamının sol tarafına Kafkas Ordusuna ait olduğunu belirtmek üzere bir K harfinin eklenmesi, firarî topçu neferi ise bölük rakamının sol tarafına T harfi, Makineli tüfek bölüğü neferi ise M harfi, Sihhiye Neferi ise S, telgraf neferi ise T, istihkâm neferi ise I, Süvari neferi ise Su, Fırka karargâhında ise F, kolordu karargâhından ise K, Ordu karargâhında ise Or, Seyyar hastaneden ise S, Menzil den ise L, Nakliyeden ise N, Depo kutaatından ise D, hücum bölüğünden ise H, Tayyare bölüğünden ise TE, Avcı taburundan ise Av, Amele taburundan ise A harfi eklenecekti. ATASE Arşivi, BDH, 3047-83-1, 1-1, 1/4, 1/6, 1/26, 1/27, 1/28; ATASE Arşivi, BDH, 2797-15-2/8, 4/5.

Bir yandan cephedeki firarların önüne geçmeye yönelik tedbirler alınırken bir yandan da silahaltına alınamayan yani “bakaya” durumunda olanların yakalanabilmesi için de son derece sert tedbirler alınmaya başlandı. Zamanında silahaltına alınmayan veya hava değişimi ile bir süreliğine izin verilen ancak izin süreleri dolduğu halde birliklerine dönmeyenler de tıpkı firarilerde olduğu gibi kolluk kuvvetleri tarafından yakalanarak bağlı oldukları Ahz-ı Askeri Şubelerine teslim edilir ve buradan da ordu talimğâhlarına yollanırdı.⁷⁰

Firarları önlemeye yönelik bir diğer tedbirde firarîlerin özellikle de mükerrer firarîlerin yargılanması ve bunlara verilen cezaların ertelenmeden tatbik edilmesiydi. Aslında firarîlere verilecek cezalar kanunda en ağır şekilde yerini bulmuştu. Ancak bölgedeki büyük firarî kitlesinin yargılanması ve bunların tümüne ölüm cezası verilmesi pratikte pek de mümkün değildi.⁷¹ Zira 3. Ordu bölgesinde firarî asker sayısı oldukça yüksekti ve bu denli büyük bir kitlenin idama mahkûm edilmesi pratikte mümkün değildi. Ayrıca yakalanan her firarînin cezalandırılması da ordunun asker ihtiyacının had safhada olduğu bir dönemde ordunun insan gücünü tüketmekten başka bir işe yaramayacaktı. Bu bakımdan yakalanan firarî ve bakayalar öncelikle Divan-ı harbe verilmeksizin doğrudan birliklerine sevk edilirdi.⁷² Ancak artan firar hadiselerini önünü alabilmek için özellikle mükerrer firarî olup eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanlar, Divan-ı harplerde yargılandı. Hatta bazıları idama mahkûm edildi.⁷³

Tüm bu önlemlere rağmen cephe gerisinde külliyetli miktarda asker kaçağı birikmişti.⁷⁴ Kahir ekseriyeti silahlı olan firarîler, yaşamlarını idame ettirebilmek çeteler oluşturarak gasp, soygun ve eşkıyalık faaliyetlerine girişmişlerdi.⁷⁵ Daha çok etnik ve dinî ortaklık temelinde oluşturulan bu çeteler özellikle kırsal bölgelerde ciddi asayiş olaylarına sebep oldular.⁷⁶ Asker kaçaklarının bu faaliyetleri yalnızca bölge halkı değil aynı zamanda ordunun geri hizmetlerini de olumsuz etkiliyordu. Zira asker kaçaklarından meydana

70 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 211.

71 Divan-ı harplerde yargılanan firarîler en ağır ceza olan idam cezası ile yargılanırlardı. ATASE Arşivi, *BDH*, 2883-336-16/14; BOA, DH.EUM. 6.Şb, 8/5.

72 Erkânı Harb Binbaşısı Hidayet, *a.g.m.*, s. 11-12.

73 İdama edilenlerin büyük çoğunluğu mükerrer firarî olup eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanlardı. Artan firar hadiselerinin önüne geçmek için bazı firarîler halka açık alanlarda kurşuna dizilmişlerdir. ATASE Arşivi, *BDH*, 2883-336-16/17; Mülâzım-ı Sanî Sivaslı Hakkı, *a.g.e.*, s. 24, 30; Vasfi Şensözen, *a.g.e.*, s. 90-91.

74 1916 yılı sonlarına doğru cephe gerisinde biriken firarî sayısı 3. Ordunun muharip gücünden çok daha fazlaydı. Zira bu dönemde ordu mevcudu yaklaşık 30.000 civarında iken cephe gerisinde biriken firarî sayısı yaklaşık 50.000 civarındaydı. Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, (Çev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul, Aralık 2003, s. 191.

75 ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3/22; ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3/24; Guze, *a.g.e.*, s. 86; Hakan Yaşar, *a.g.e.*, s. 17-18.

76 ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3/11; ATASE Arşivi, *BDH*, 2863-246-3-3, 3-4; Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 269; Guze, *a.g.e.*, s. 86-87; Hakan Yaşar, *a.g.m.*, s. 23.

getirdiği bu çeteler, denetimden uzak yol güzergâhı ve geçitlerde ordunun nakliye kollarına baskınlar düzenleyerek ordunun bütünleme hizmetlerinin aksamasına da neden oluyorlardı.⁷⁷

Cephe gerisindeki eşkıyalık faaliyetleri hem Müslüman hem de Gayrimüslim firarîler tarafından da yapılıyordu. 3 Ağustos 1914 tarihi ile 28 Şubat 1917 tarihleri arasında firarî eşkıyalık faaliyetlerine katılan Müslim ve Gayrimüslim firarîlere ait istatistik cetveli incelendiğinde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Gayrimüslim sayısı 1.166, Müslüman sayısı da 1.390 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Gayrimüslim oranının yaklaşık %46 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Gayri Müslim askerlerin ordudaki oranı hesaba katıldığında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Gayrimüslim oranın oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸

Tablo 2: 3 Ağustos 1914-28 Şubat 1917 Tarihleri Arasında Eşkıyalık Faaliyetinde Bulunan Firarîlere Ait İstatistik Cetveli

Yakalanabilenler			Yakalanamayanlar		
Müslüman	Gayrimüslim	Toplam	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1.275	1.144	2.419	115	22	137
Genel Toplam: 2.556					

Kaynak: ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/24

Gerek cephe gerekse cephe gerisinde alınan tüm bu tedbirlere rağmen firarîlerin yakalanmasında istenilen başarı edilmedi. Buna rağmen özellikle muharebelerin nispeten durulduğu dönemlerde asker kaçaklarının yakalanmasına yönelik faaliyetlerin hız kazandığından bu dönemlerde çok sayıda firarî ele geçirilerek cepheye gönderildi.⁷⁹ Ancak bilhassa 1916 yılı başından itibaren başlayan Rus taarruzları neticesinde cephe hattında orduda toplu firarlar baş gösterdi. Önü alınamayan bu firarlar neticesinde ordunun mevcudu bir türlü istenilen seviyeye çıkarılamadı.⁸⁰

77 Vasfi Şensözen, *a.g.e.*, s. 104; Cengiz Mutlu, *a.g.e.*, s. 145; Hakan Yaşar, *a.g.m.*, s. 8. Cengiz Mutlu, *a.g.e.*, s. 139.

78 ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/24.

79 Yakalanan firarî sayısı için Tablo 1'e bakınız.

80 Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 117.

Sonuç

Harbin başından itibaren Türk ordusunda firarî askerler sorunu baş göstermiştir. 3. Ordu Askeralma sınırları içinde yer alan Rum ve Ermeni nüfusun kahir ekseriyeti ise harbe iştirak etme hususunda pek de istekli davranmadılar. Hatta bu hususta büyük bir direnç gösterdiler. Silahaltına alınanlar ise fırsatını buldukça ya Rus ordusuna iltihak ederek Türklere karşı savaşmakta ya da cephe gerisine firar ederek bölgedeki isyan hareketlerine katılarak ülkenin iç güvenliğini tehlikeye atacak faaliyetler içinde bulundular.

Silahaltına çağırılma hususunda Müslüman Anadolu halkı iyi bir yanıt vermişti. Ancak 2. ve 3. Ordu Askeralma sınırları içinde yer alan Müslüman nüfusun hatırı sayılır bir kısmı aşiretlerden oluşuyordu. Bu aşiretler ise hukuken olmasalar dahi fiilen askerlikten muaf tutulduklarından bölgedeki insan gücünden tam anlamıyla istifade edilemedi. Nitekim seferberliğin ilanyla birlikte başlayan celp işlemlerinde başarı elde edilemediğinden ordunun insan gücü bir türlü istenilen seviyeye çıkarılamadı.

Muharebelerin başlamasıyla birlikte üstün düşman kuvvetine karşı mücadele eden Türk ordusu, mevcudunun önemli bir kısmını firarlar nedeniyle kaybetti. Özellikle Sarıkamış yenilgisinden sonra başlayan Rus taarruzları neticesinde Erzurum, Trabzon, Bayburt ve Erzincan gibi önemli kentlerin düşmesi ile ordunun maneviyatı büsbütün bozulmuş ve cephedeki firar hadiseleri endişe verici boyuta ulaştı.

Cephedeki firarlar neticesinde ordunun insan gücünün büyük oranda zaafa uğradığı gibi cephe gerisinde biriken asker kaçakları ülkede, ciddi bir iç güvenlik zafiyeti doğurdu. Ordudaki asker ihtiyacının had safhada olduğu bir dönemde, ordunun bir kısmının iç güvenliğin korunması için ayrılması var olan asker ihtiyacının daha da arttırdı. Netice itibariyle Kafkas Cephesi'nde önü alınamayan firarlar nedeniyle ordunun insan gücü her geçen gün daha azaldı. Bu durum ordunun muharebe gücünü olumsuz etkileyerek harbin neticesini doğrudan etkiledi.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

ATASE Arşivi

ATASE Arşivi, BDH, 2293-38-20/1.

ATASE Arşivi, BDH, 2797-15-2/2, 2/3, 2/4, 2/6, 2/7, 2/8, 4/5, 15-4.

ATASE Arşivi, BDH, 2829-105-1/23, 2/6, 2/35, 2/55, 2/57, 2/78, 2/81, 2/102, 2/161, 2/167, 2/129, 22, 23, 23/1, 23/2, 23/3.

ATASE Arşivi, BDH, 2863-246-3, 3/3, 3/4, 3/11, 3/7, 3/20, 3/22, 3/24, 3/26, 3/30, 3/33, 3/38, 3/40, 3/41, 3/49.

ATASE Arşivi, BDH, 2877-311-3/11, 3/12, 3/24, 3-40.

ATASE Arşivi, BDH, 2880-322-5-2, 11/1, 13, 13-1.

ATASE Arşivi, BDH, 2883-336-14/10, 16/4, 16/14, 16/17.

ATASE Arşivi, BDH, 2911-459-77/23, 77/24, 77/25, 77/26, 77/28, 77/32, 77/36, 77/38, 77/39, 77/40, 77/42, 77/43, 77/44, 77/45, 77/54.

ATASE Arşivi, BDH, 3031-26-1, 5/2, 26-18.

ATASE Arşivi, BDH, 3036-42-1/111, 1/239, 1/243, 1/244, 1/246, 1/250, 1/252, 1/253, 1/257, 1/259.1/260.

ATASE Arşivi, BDH, 3047-83-1, 1/1, 1/4, 1/6, 1/26, 1/27, 1/28.

ATASE Arşivi, BDH, 3063-40-35, 44, 48.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, DH.EUM, 6.Şb, 38/36.

BOA, DH.EUM., 2.Şb, 5/6.

BOA, DH.EUM., 3.Şb, 15/3.

BOA, DH.EUM., 6.Şb, 41/21.

BOA, DH.EUM., 6.Şb, 8/5.

- BOA, DH.EUM.ADL., 48/11.
 BOA, DH.EUM.MTK., 80/54.
 BOA, DH.HMŞ., 23/124.
 BOA, DH.İ.UM.EK., 21/71.
 BOA, DH.MB..HPS., 154/49.
 BOA, DH.ŞFR., 459/74.
 BOA, DH.ŞFR., 592/52.
 BOA, İ.DUİT, 109/67.
 BOA, ŞD., 667/6.

II. Kitaplar

- ATAMAN, Halil, (Haziran 2011). *Harp ve Esaret “Doğu Cephesi’nden Sibirya’ya”*, (Haz. Ferhat Ecer), İstanbul.
- AYIN, Faruk, (1994). *Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BELEN, Fahri, (1964). *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, C. I, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BEŞİKÇİ, Mehmet, (2015). *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kül. Yay.
- BİLGİN, Mehmet, (2015). *Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi Sol Kanat Muharebeleri (1914-1915)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- MÜLÂZİM-I SANÎ SİVASLI HAKKI, (2015). *Mülâzım-ı Sanî Sivashı Hakkı’nın Günlüğü, Çanakkale’den Kafkasya’ya, ’nın Günlüğü, Çanakkale’den Kafkasya’ya*, (Yay. Haz. Sevilay Özer), Sivas.
- ÇÖKLÜ, Şenol, (2014). *Birinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyete Askere Alma Sistemi (Ahz-ı Asker)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- DURUKAN, Eyüp, (2011). *Günlüklerde Bir Ömür-III Çanakkale’den Mondros’a*, (Haz: Murat Uluğtekin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kül. Yay.
- ERİCKSON, Edward J., (Aralık 2003). *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- ETİ, Ali Rıza, (Ekim 2019). *Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915*, (Hazırlayan: Gönül Eti), İstanbul: İş Bankası Kül. Yay.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, (1993a). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, C. I, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, (1985). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik "X ncu Cilt"*, Ankara: Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay.
- GUZE, (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, (Çev. Yarbay Hakkı [Akoğuz]), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.
- GÜLSOY, Ufuk, (2010). *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, İstanbul: Timaş Yay.
- HAFIZ HAKKI PAŞA, (Mart 2020). *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, (Yay. Haz. Murat Bardakçı) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kül. Yay.
- GUHR Hans, (Şubat 2016). *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuz*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul: İş Bankası Kül. Yay.
- HANS KANNENGISSER PASHA, (2015). *Çanakkale Cehenneminde 500 Alman*, (Çev. Ege Çınar Arcan), İstanbul: Doğu Kitabevi.
- LARCHER, Maurice, (2010). *Büyük Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleeri-Kafkas Harekâtı*, (Çev. Can Kapyalı), İstanbul.
- MUTLU, Cengiz, (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- SAĞLAM, Tevfik, (1941). *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmetler*, İstanbul.
- SANDERS, Liman Von, (Mayıs 2011). *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen) 2. Baskı, İstanbul.
- ŞENSÖZEN, Vasfi, (2013). *I. Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları*, (Yay. Haz. Saro Dadyan), İstanbul: Okyanus Yay.
- YALÇIN, Hatice, (2008). *Harp Ceridesi (I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ZÜRCHER, Erik Jean, (Ağustos 2009). *Savaş, Devrim ve Ulusallaşma; Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928*, (Çev. Ergun Aydınoglu), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yay.

III. Makaleler

- ARSLAN, Mehmet, (2015). "Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, (100. Yıl Özel Sayısı), Yıl 13, S. 18, ss. 219-248.
- HİDAYET (Erkân-ı Harp Binbaşı), (1 Nisan 1335). "Harbi Umumide Osmanlı Kafkas Cephesi", *Mecmua-i Askeriye*, C. 1, S. 1, s. 7-26.

TEVFİK SALİM, (Mütekaid Doktor Tümğ.), (1 Haziran 1335). “Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik”, *Askeri Mecmua*, c. VI, S. 97, ss. 487-504.

YAŞAR, Hakan, (2016). “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Firarî Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, ss. 5-41.

Extended Abstract

Since the establishment of the Caucasus Front, the problem of escaped soldiers had arisen in the Turkish army. Most of the Rum and Armenian populations within the 3rd Army recruitment boundaries showed great resistance in this regard. Those who were recruited, as they had the opportunity, either participated in the Russian army and fought against the Turks or deserted behind the front lines, endangering the internal security of the country by participating in insurgency actions in the region.

Deserters in the army, of course, were not made up solely of non-Muslims. Escapees were also frequent among Muslim soldiers. Especially during the retreat, panic and turmoil would have caused mass desertions. Therefore, thousands of fugitives had accumulated behind the front. In fact, from the beginning of the battles until February 28, 1917, the number of deserted soldiers had been identified as 194,565. Of this, 160,251 were deserters and 34,314 were draft evasion cases. Of the deserters, 140,894 were Muslim, 19,357 were non-Muslim, while, of the draft evasion cases, 27,117 were Muslim and 7,197 were non-Muslim. According to this data, the proportion of non-Muslims among deserters is about 12%, while the proportion among the draft evasion cases is about 21%. The high proportion of Non-Muslims in draft evasion cases clearly shows that the Non-Muslim citizens had not shown sufficient interest in taking part in the mobilization. Part of the reason why the number of deserters on the front line is so high is that there are so many duplicate desertions in the army. Since the penalties for the deserters were not practically enforced, the deserters, who were captured and handed over to their troops, were on the run again. The high number of deserters in the army who tried to escape more than one naturally caused the total number of deserters.

The desertion cases that had been occurring in the Turkish army since the beginning of the battles had increased even more and reached serious proportions during the periods when the army could not resist the superior enemy forces and was forced to retreat. Some of the army's deserters were non-Muslim soldiers. Some of the non-Muslim soldiers, including Rum and Armenian mostly, had joined directly into the Russian army and even fought against the Turkish army, joining volunteer Armenian battalions organized by

the Russians. Some of the non-Muslim deserters have fled the frontline, taking refuge in areas with particularly non-Muslim populations, endangering the country's security. As a result, Non-Muslim soldiers who had been accumulating behind the frontlines had been involved in extortion, robbery, and banditry by forming gangs, while behind the fronts supporting the rebellion movements caused by Rum and Armenian people to undermine the security of the state.

Escaping military duty in times of war was known as a disgraceful and embarrassing major crime in almost every culture especially in the culture of a "warrior nation" like the Turks. Indeed, the punishment for those who fled the front line at the time of the war was execution. Nevertheless, desertions in the Caucasus Front escalated day by day into an unassailable problem. After the Turkish army withdrew with large casualties in the face of superior Russian forces and the morale and motivation of the army were largely lost, some soldiers who had benefited from the panic and turmoil during the retreat were fleeing their troops and taking refuge in villages behind the front lines. As a result of the Russian attacks, especially after the defeat of Sarıkamış, and the fall of important cities such as Erzurum, Trabzon, Bayburt, and Erzincan, the morale of the army was disrupted. Especially during these retreats, the people of the region were forced to migrate into Anatolia in masses, causing the soldiers to worry about the lives of their families. Worried about the fate of their families, soldiers were deserting their troops.

Due to escalating desertions in the army, the Turkish army had lost a significant portion of its presence. Just as the unstoppable desertions at the front greatly weakened the army's manpower, the deserters accumulated behind the front, creating a serious internal security problem in the country. At a time when the need for soldiers in the army was at an extreme level, the separation of a part of the army for the protection of internal security increased the need for soldiers. As a result, the desertions that could not be prevented on the Caucasian Front caused the army's manpower to decrease day by day.

Geliş Tarihi : 24.05.2021
Kabul Tarihi: 06.07.2022

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XXII/44 (2022-Bahar/Spring), ss. 227-244.

Araştırma Makalesi / Research Article

İLK OSMANLI SOSYALİSTLERİNDEN DR. REFİK NEVZAT VE SİYASİ FAALİYETLERİ*

Akif ÇARKÇI**

Öz

Meşrutiyet Döneminde Osmanlılık, Türkçülük ve İslâmcılıkla birlikte var olan akımlardan biri de Sosyalizmdir. Özellikle İştirakçi Hilmi'nin liderliğinde siyasallaşan ve İştirak Dergisi etrafından fikirlerini yaymaya çalışan akımın Osmanlı'daki adı "İştirakiyyun" olarak bilinmektedir. İştirakçi Hilmi liderliğinde başlatılan hareket daha sonra Osmanlı Sosyalist Fırkası olarak örgütlenmiş ancak diğer Meşrutiyet dönemi akımları olan İslâmcılık, Türkçülük ve Osmanlılık kadar etkili olamamış, yeteri kadar ilgi görmemiştir. İştirakçi Hilmi yanında Osmanlı'nın son döneminde kendisini sosyalist çizgide konumlandıran hatta kendisini "ilk Osmanlı sosyalisti" olarak tanımlayan önemli bir diğer isim ise Dr. Refik Nevzat'tır. Beşeriyet isimli yayın organı ile sosyalist düşünceye hizmet eden Dr. Refik Nevzat Paris'te Osmanlı Sosyalist Fırkasının bir şubesini de açmıştır. 1900'lü yılların başlarında Türkiye Sosyalist Fırkasının faaliyetlerine katılan Dr. Refik Nevzat, 1919'da bu partinin İstanbul adayı olmuş, ancak ciddi bir siyasi başarı yakalayamamıştır. Bu çalışmada Osmanlı'da sosyalist akımın ortaya çıkışıyla birlikte Dr. Refik Nevzat'ın sosyalist akıma katkıları ve yürüttüğü faaliyetler konu edilmiş, ilk Osmanlı sosyalistlerinden Dr. Refik Nevzat'ın fikri ve siyasi biyografisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyalizm, Osmanlı'da Sosyalizm, Dr. Refik Nevzat, Beşeriyet.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi,
(akif.carkci@gmail.com), (Orcid: 0000-0001-6522-7140).

ONE OF THE FIRST OTTOMAN SOCIALISTS DR. REFİK NEVZAT AND ITS POLITICAL ACTIVITIES

Abstract

One of the movements that coexisted with Ottomanism, Turkism and Islamism during the Constitutional Monarchy is socialism. The name of the movement, which became politicized under the leadership of İştirakçi Hilmi and which tried to spread its ideas around İştirak Magazine, is known as "İştirakiyyun" in Ottoman Empire. The movement, which was initiated under the leadership of participant Hilmi, was later organized as the Ottoman Socialist Party, but did not attract as much attention as Islamism, Turkism and Ottomanism, which were other Constitutional period movements. Another important name who, together with his associate Hilmi, defined himself in a socialist line in the last period of the Ottoman Empire and even defined himself as the first Ottoman socialist is Dr. Refik Nevzat. Serving the socialist thought with his publication called Beşeriyet, Dr. Refik Nevzat also opened a branch of the Ottoman Socialist Party in Paris. In early 1900's, Dr. Refik Nevzat participated in the activities of the Socialist Party and became the party's candidate for Istanbul in 1919, but did not catch a political success. In this study, with the emergence of the socialist movement in the Ottoman Empire, Dr. Refik Nevzat's contributions to socialist thought and the activities he carried out were discussed, and idea and political biography of Dr. Refik Nevzat has been examined.

Keywords: Socialism, Socialism in the Ottoman Empire, Dr. Refik Nevzat, Beşeriyet.

Giriş

Meşrutiyet Dönemi siyasal akımları içerisinde siyaset ve toplum hayatı içerisinde en az etkili olmuş akım sosyalizmdir. Osmanlılık, Türkçülük, Batıcılık, İslâmcılık gibi fikir hareketleri son dönem Osmanlı aydınları üzerinde daha fazla etkili olmuş akımlardır. Özellikle Türkçülük, Batıcılık ve İslâmcılık, Meşrutiyet aydınlarını yönlendiren ve "imparatorluk nasıl kurtulur?" sorusuna cevap arayan üç temel akımdır. Osmanlılık başlangıçta derleyici, toparlayıcı bir akım olarak görülmüşse de imparatorluk çatısı altında bulunan milletler birer birer bağımsızlıklarını kazanmaya başlayınca Osmanlıcılığın toplum ve siyaset üzerindeki etkisi azalmaya başlamıştır.

Hiç olmazsa Türk tebaanın imparatorluk çatısı altında kalmasını ve devletin dağılmasını engellemesini arzu eden Türkçüler ise hem Genç Osmanlılar hem de İttihat ve Terakki hareketi içinde etkili olmuşlar, bunların içinden aynı zamanda Batıcılığa ve Sosyalizme yakın duran aydınlar da olmuştur. Dönemin genel karakteristiklerinden birisinin fikir hareketlerinin bazı noktalarda ciddi şekilde iç içe geçtiği ya da çeşitli noktalarda kesişim gösterdiği göz önüne alınırsa; hem Türkçü, hem İslâmcı, hem Batıcı, hem Türkçü hem Sosyalist aydınların ortaya çıkması normal karşılanmalıdır.

İşte, Dr. Refik Nevzat da bu tür aydınlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dr. Refik Nevzat esasında sıkı bir Türk milliyetçisi olup ilk zamanlar İttihat ve Terakki kadrolarında bulunmuştur. Pek çok kaynakta da zikredildiği gibi İttihat ve Terakki ise pek çok farklı fikri zeminden gelen aydınları bir araya toplamasıyla öne çıkmış bir harekettir. Pozitivist Ahmet Rıza ile liberal Prens Sabahaddin'in, İslâmcı Mehmet Akif ile Batıcı Celal Nuri'nin aynı çatı altına girmesi bu fikri çeşitliliğin bir sonucudur. Belki de böyle olmasının temel sebebi esasında bütün bu farklı görüşteki aydınların temel meselesinin "imparatorluğun dağılmaktan nasıl kurtulacağı, devletin nasıl selamete ereceği" sorusuna cevap aramak olduğu göz önüne alınırsa bu durum garip karşılanmamalıdır. Buradan hareketle esasında sıkı bir Türk milliyetçisi olan Dr. Refik Nevzat'ın da daha sonra Sosyalist kanatta yer alması da benzer bir durum arz etmektedir.

İttihat ve Terakki içinde kimi unsurlar çeşitli Ermeni örgütleri ile iş birliği yaptıktan sonra Dr. Refik Nevzat bu çatı altından ayrılmış, hayatının önemli bir kısmını geçirdiği Paris'te muayenehanesini Osmanlı Sosyalist Fırkasının bir şubesi haline getirerek *Beşeriyet* adında bir yayını çıkarmıştır.

İştirakçi Hilmi gibi ilk Osmanlı sosyalistlerinden olan Dr. Refik Nevzat hakkında yapılan araştırmalar sınırlı sayıdadır. Meşrutiyet döneminin önemli simalarından birisi olarak Dr. Refik Nevzat gibi renkli simaların kendi ideolojik çizgilerine yapmış oldukları fikri ve fiili katkılar söz konusu dönemdeki fikir hareketlerinin ana karakteristiklerinin anlaşılması bakımından önemlidir. Ayrıca Türk düşünce tarihinin pek bilinmeyen simaları hakkında daha fazla araştırma ve yayını yapılması düşünce tarihimizdeki karanlık noktaların aydınlatılması bakımından da önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Osmanlı'nın son dönem fikir akımlarından birisi olan Sosyalizmin önemli simalarından birisi olan Dr. Refik Nevzat'ın hayatı ve ilk dönem Sosyalist hareket içerisindeki faaliyetleri incelenecektir. Çalışmada temel bilimsel yöntem olarak "nitel araştırma" esas alınmıştır. Nitel araştırmayı, "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak tanımlamak mümkündür. Creswell'in de işaret ettiği gibi nitel araştırma varsayımlarla ve bireyler veya grupların bir sosyal ya da insan sorununa attedikleri anlamlara değinen ve araştırma problemlerinin incelenmesini içeren yorumlayıcı/kuramsal çerçevelerin kullanımı ile başlar. Bu problemi araştırmak için, nitel araştırmacılar; araştırmada, çalışmadaki insan ve yerlere duyarlı olan doğal ortamdaki veri koleksiyonlarını ve hem tümevarım hem de tümdengelimli örüntü ve temalar kuran veri analizlerini içeren nitel bir yaklaşım kullanırlar. Nihai yazılı bir rapor veya sunum; katılımcıların seslerini, araştırmacıların derin düşünmelerini, problemin kompleks bir açıklama ve yorumlamasını ve literatüre katkısını içerir. Biz de araştırmada nitel yöntemin problem odaklı, yorumlayıcı, veri analizlerini içeren ve nihayet elde ettiği bulguları yorumlayıcı rapora dönüştüren yöntemini esas aldık.

Çalışmada nitel araştırmanın üç sacayağından birisi olan doküman analizi yöntemi tercih edilmiş olup bu bağlamda “literatür analizi” yöntemi araştırmada alt yöntem olarak kullanılmıştır. Doküman analizinin önemli bir safhasını teşkil eden literatür tarama sürecinde bir planlama yapılmış bu planlama kapsamında nelerin nerede taranacağı kararlaştırılmış, Dr. Refik Nevzat’la ilgili bilgiler belli bir disiplin altında taranarak çalışmaya dahil edilecek veriler çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

Araştırmamızda karşımıza çıkan en büyük sorun Dr. Refik Nevzat’la ilgili bilimsel ölçekte yapılmış yeterli sayıda araştırmanın bulunmamasıdır. Çeşitli dergilerde yayınlanmış birkaç makale dışında Dr. Refik Nevzat’ın hayatı ve siyasal faaliyetleriyle ilgili basılı yayın neredeyse yok gibidir.

Bu çalışmanın alan yazınına temel katkısını ise, “hakkında çok az şey yazılmış bulunan bir Osmanlı aydınının hem şahsi biyografisini ana hatlarıyla incelemek hem de kendisinin hayatı boyunca sosyalist düşünce çerçevesinde gerçekleştirdiği faaliyetleri masaya yatırmak” olarak ifade edebiliriz.

1. Osmanlı’da Sosyalist Akımın Doğuşu

Osmanlı’da henüz batılı ülkelerdeki gibi gelişmiş bir endüstri ve gelişmiş bir işçi sınıfı bulunmadığından 19.yy’ın son yıllarındaki yayınlarda Sosyalizm, Marks’ın bazı resimlerinin basılmasından öteye ciddi bir tartışma konusu olmamıştır. Tarık Zafer Tunaya’nın da işaret ettiği gibi Meşrutiyet Dönemi fikir hareketleri içerisinde en zayıf akım Sosyalizmdir. Dönemin sosyalistleri batılılaşma ve insan hakları konusunda birtakım gelişmeler sağlanacaksa bunun Sosyalizm ile mümkün olabileceğini düşünmekteydiler. Osmanlı sosyalistleri klasik sosyalizmi savunmuşlar ancak bunda pek başarılı olamamışlardır.

Osmanlı aydınlarının bazı batılı düşünce sistemlerini tanımaları 1800’lerin ikinci yarısından sonra Genç Osmanlılar hareketi kurulduktan sonra mümkün olmuştur. Osmanlı aydınlarının Sosyalizm akımıyla tanışmaları da bu süreçte başlamıştır. Reşad ve Nuri Bey’ler 1871 yılında Paris’te gerçekleştirilen Paris komününe katıldıktan sonra Namık Kemal’in çıkardığı *İbret* isimli yayın organında enternasyonal fikriyatı ve Komünizmi öven bazı yazılar yazmışlardır. Namık Kemal de bu süreçte Reşad Bey’i ve Paris komününü işleyen yazılar yazmıştır. Fakat gerek dönemin şartları gerekse Komünizmin Osmanlı toplumuna oldukça yabancı bir ideoloji olması sebebiyle komünist fikirler ve taraftarları Osmanlı’da ciddi eleştiriler almışlar ve pek itibar görmemişlerdir. Mesela Sadrazam Mehmed Emin Âlî Paşa Emirnâme-i Sâmi isimli yazısında (25 Temmuz 1871) komünist fikirleri savunanları açıktan eleştirmiştir. Cevdet Paşa ise sosyalist fikirleri İran’da neşet eden Mezdekiyye mezhebi ile karşılaştırmış ve mülkiyet sistemi ve evlilik kurumunu ortadan kaldırdıkları için temelde aynı olduklarını ifade etmiştir. Cevdet Paşa’ya göre Haçlı seferleri sırasında bazı Hristiyanlar doğu dünyasında Mezdekî fikirlerle tanışmışlar ve bu fikirleri Avrupa’ya taşımışlardır.

1870'lerden sonra ise Osmanlı aydınlarınca Komünizm ve Sosyalizm arasında açık bir ayırımı gidilerek her iki akıma yönelik değişik reaksiyonlar geliştirilmiştir. Örneğin Şemseddin Sâmî, 1878 yılında *Tercüman-ı Şark'ta* yayınlanan bir makalesinde Alman Sosyalist Partisi'nin tüzüğü'nün yayınlandığı "Gotha Programının" İslâm şeriatına ters düşmediğini ifade etmiştir. Ancak Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Fransevî* isimli eserinin 4. baskısında Sosyalizmi "Silk-i Sakîm-i İştirâkıyyûn" şeklinde tarif etmiştir. Şemseddin Sâmî gibi Sava Paşa da bazı sosyalist görüşlerin İslâm'la tenakuz göstermeyeceğini ileri süren şahsiyetlerdendir. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinin önemli edebiyatçılarından Ahmet Mithat Efendi ise Nihilizm, Anarşizm, Sosyalizm, Materyalizm, gibi bazı Batı kaynaklı doktrinleri temelleri dinsizliğe dayandığı için açıkça eleştirmiştir.

1871 Paris'te toplanan komün hakkında İstanbul'da çıkan bazı gazetelerde haberler yayımlanmış, buraya katılan Mehmed, Nûri ve Reşad gibi Türk kökenli şahsiyetler memlekete döndükten sonra gözlemlerini aktaran yazılar kaleme almışlardır. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar arasında da sosyalist fikirler yayılmaya başlamıştır. Osmanlıda sosyalist fikri savunan şahsiyetlerin teşkilatlanmaya yöneldikleri ilk yer Selânik'tir. 1908 Meclis-i Mebûsanı'na Federal Halk Partisi temsilcileri olarak katıldıkları bilinen Dimitri Vlahof ve Zohrap isimli milletvekilleri kendilerini sosyalist olarak tarif eden ilk isimler arasında yer almışlardır.

Esasında sosyalist akımın Türkiye'deki ilk esaslı temsilcisi "İştirakçi Hilmi" lakabı ile bilinen Hilmi Bey olup görüşlerini *İştirak* isimli dergi yoluyla paylaşmıştır. Bu dergi 1910 yılında haftalık olarak yayımlanmaya başlamış, ancak 17. sayıdan sonra Divan-ı Harb-i Örfî kararı ile kapatılmıştır. Dergi, 1 Eylül 1911 tarihinde Divan-ı Harb-i Örfî'nin izin vermesiyle yeniden yayın hayatına başlamış ve 20. sayısında Osmanlı Sosyalist Fırkasının beyannameyi ve programını yayımlamıştır. Bu olay üzerine dergi yeniden ve süresiz olarak kapatılmıştır. Dergi yayına tekrar ancak Haziran 1912'de başlayabilmiş, yayının bu tarihe kadar olan nüshalarının içeriği, günlük politik haberler, siyasi olaylar ve bilhassa işçi hareketlerini takip eden bir yayın görünümündedir. 1912 yılının ilk üç nüshası tamamıyla sosyalist fikirleri halka öğretmek amaçlı bir dergi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı'da ilk sosyalist fırka, kuruluş tarihi net olmamakla birlikte 15 Eylül 1910 yılında *İştirak* gazetesinin sahibi Hüseyin Hilmi tarafından kurulmuştur. Türk siyasal hayatının ilk sosyalist fırkası Meclis-i Mebusan'a hiç vekil sokamamıştır. II. Meşrutiyet yıllarında kurulmaya başlanan yeni partiler arasında yerini alan sosyalist fırka, gerçek anlamda bir sosyalist parti vasfı kazanamamış, İttihat ve Terakki'ye muhalefet etmekten başka önemli bir siyasal varlık gösterememiştir. Ülke çapında örgütlenemeyen parti ara ara işçileri greve çağırmış, kurucu ve yöneticileri arasında işçi kökenli kimse de olmamıştır. Tevetoğlu'na göre İştirakçi Hilmi'nin etrafında toplanan kimseler işçi haklarını

savunmaktan öte bu işi bir nam yapma aracı olarak görmüşler, bir geçim kapısı haline dönüştürmüşlerdir. Partinin kuruluş beyannamesi ve programı *İştirak* isimli yayın organında yayınlanmış, kimilerine göre parti programı sosyalist bir programdan çok liberal bir yapıya sahiptir. Programda yer alan belli başlı siyasal vurgular daha çok özgür bir basın ortamı oluşturulması, işçilerin çalışma saatlerinin düzenlenmesi, vergi reformu, siyasal hürriyetlerin genişletilmesi ve bazı başka liberal talepler üzerinedir.

Daha önce de ifade edildiği üzere Osmanlı Sosyalist Fırkası, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde temsilci bulunduramamıştır. Fırka daha çok, *İştirak*'te çeşitli yazılar yazan ve çeşitli başka partilerle ilişkisi olan mebuslar üzerinden mecliste bazı çalışmalarda bulunabilmiştir. İttihat ve Terakki'den Mecdi Efendi, Ahali Fırkası ve Ermeni Sosyal Demokrat Partisi'ne (Taşnak) mensup bazı milletvekilleri bu cümledendir. Mecliste pek etkin olamayan fırka uluslararası camiada daha görünür veya daha aktif olmuştur. Fransa gibi ülkelerdeki sosyalistlerle iş birliği yapılmış, Avrupa ülkelerindeki sosyalist hareketlerle irtibat kurulmuş ve Sosyalist Enternasyonale üye olunmuştur.

1913 yılı Bâbîâli Baskını ve Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın katledilmesinden sonra *İştirakçi* Hilmi Anadolu'ya sürülmüştür. *İştirakçi* Hilmi'den sonra I. Dünya Savaşı döneminde daha evvel İttihat ve Terakki çevresinde bulunmuş "Rus Yahudisi Parvus" olarak bilinen Alexander Israel Helphand fırkanın lideri olmuştur. Parvus, sosyalizm için millî sermayenin oluşmasını bir ön şart olarak gördüğünden İttihatçıların millî iktisat düzeni kurma gayesini desteklemiştir. 1917 senesinde yapılan Bolşevik İhtilâli ile birlikte Türkiye'de sosyalizm yanlısı fikirler öne çıkmaya başlamıştır. İhtilalin önderlerinden birisi olan Müslüman, Tatar kökenli Mîr Said Sultan Galiyev gibi şahsiyetler "Sosyalist turan" fikrinin Asya Türkleri ve Müslümanlar arasında da karşılık bulması için gayret etmişler, daha sonra proletarya diktatörlüğünün sömürge altında bulunan toplumlara fayda getirmeyeceği kanısına varmışlardır.

1918 yılında, İstanbul'da mütareke yapıldıktan sonra sosyalistler tekrar harekete geçmişler, Hüseyin Hilmi, o yıllarda İngiliz işgali altında bulunan İstanbul'a yeniden dönerek 1919 yılında Türkiye Sosyalist Fırkasını kurmuştur. Ayrıca aynı dönemde *İdrak* Gazetesi neşredilmeye başlanmıştır. Eşzamanlı olarak Avrupa'da bazı Türk sosyalistleri Berlin'de I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasını kurdular ve *Kurtuluş Dergisini* yayınladılar. Aynı grup Türkiye'ye döndüğünde yine aynı adla bir siyasi parti kurmuşlar, Şefik Hüsnü (Değmer) de onlara *İştirak* ederek Osmanlı'daki Rus yanlısı ilk Marksist siyasi partinin oluşumunda ciddi rol almıştır. *Kurtuluş Dergisinden* sonra çıkan *Aydınlık* dergisi, 1920 senesinde kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti, Çerkez Ethem'in *Seyyâre-i Yeni Dünya*, Yunus Nadi'nin *Anadolu'da Yeni Gün* isimli gazeteleri de dönemin sosyalist ve İslâmcı görüşlerin karışımından müteşekkil neşriyat yapmışlardır. 1920'de kurulan Türkiye Komünist Partisi, Aralık 1920'de kurulan Türkiye Halk *İştirakîyyûn* Fırkası ise sol cemahta kurulmuş diğer önemli

partilerdir. Dolayısıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel çizgide pek çok sosyalist parti kurulmuşsa da bazıları siyasi başarı elde edememiş bazıları da Türkçülükle Sosyalizmi, İslâmlıkla Sosyalizmi harmanlama yoluna giderek farklı arayışlar içerisine girmişlerdir.

2. İlk Osmanlı Sosyalistlerinden Dr. Dr. Refik Nevzat ve Siyasi Faaliyetleri

Dr. Refik Nevzat İzmir-Seferihisarlı bir ailenin oğludur. Babası Hasan Efendi, annesi Habibe Hanım'dır. Aile İzmir'de İkiçeşmelik'e yerleşmiştir. Abisi Tevfik Nevzat da Dr. Refik Nevzat da İzmir doğumludurlar. Tevfik Nevzat ile Dr. Refik Nevzat arasında altı yaş kadar fark vardır.

Dr. Refik Nevzat İstanbul'da askeri tıbbiyede okumuş ve 1894'te okuldan ayrılarak Paris'e kaçmış bir İttihat Terakki üyesidir. Dr. Refik Nevzat henüz Kuleli İdadisinde okurken *İstikbal* isimli bir taşbasması gazete çıkarmıştır. İbrahim Temo ile tanışması ve sonrasında diğer ittihatçılar gibi yurtdışına, Paris'e gitmesi ise bir tesadüf değildir. Askeri Tıbbiyede okurken tutuklanma tehlikesi ile karşı karşıya gelmiş, henüz ikinci sınıfta iken arkadaşı Cemil Zeki ile Paris'e kaçmıştır. Yarıda kalan tıp eğitimini ise Paris'te tamamlamıştır.

Döneme damgasını vuran pek çok şahsiyet gibi o da Abdülhamid karşıtı tavır ile öne çıkmış bir kişidir. *Milliyet'in* 22 ve 23 Nisan 1952 tarihli sayılarındaki "Her Gün Bir Röportaj" köşesinde yazılanlara bakılırsa, "Abdülhâmid'i öldürüp hürriyetin ilânına karar vermek için seçilen" iki tıp talebesinden biri Dr. Refik Nevzat'tır. Bu bilginin kesin olup olmadığı yönünde şüpheler bulunsa da saraya jurnallenmiş sayılı kişilerden birisi olması ve Paris'e kaçması bilgi etrafındaki şüpheyi bir parça dağıtmaktadır. Nitekim bir röportajda; "... Paris'e kaçığımız zaman cebimizde beş paramız yoktu. Buna rağmen ufak tefek işler yaparak hem hayatımızı kazandık ve hem de bir gazete çıkararak Abdül Hâmid'in zulmüne karşı cihâdımızı devâm ettirdik," demekte, Abdülhamid'e olan düşmanlığını saklamamaktadır.

Dr. Refik Nevzat'ın sosyalist fikirlerle tanışması ise Paris'te söz konusu olmuştur. Hürriyetçi ve atılgan yapısı ile dikkat çeken Dr. Refik Nevzat, askeri tıbbiyede okurken "İttihâd-ı Osmanî" örgütü ile tanışmış, bu teşkilat kendisini Paris'e Ahmet Rıza'nın yanına göndermiştir. Orada Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmıştır. Paris'te İttihatçı çizgide yayın yapan *Meşveret* isimli ittihatçı yayın organının çıkarılmasında da katkısı olmuştur. Yine bu süreçte Prens Sabahaddin ile de temas kurmuş ancak ilerleyen dönemde hem Ahmet Rıza hem de Prens Sabahaddin ile arası bozulmuştur.

Dr. Refik Nevzat eski bir Jön Türk olup, siyasi ilimler sahasında bilgili, filozofik zihin yapısına sahip, fikir üretme kabiliyeti olan bir şahsiyettir. Dr. Nevzat, sosyalist kimliği yanında aynı zamanda sıkı bir Türk milliyetçisidir. Ağabeyi Tevfik Nevzat'ın tavsiyesi ve bastırması sonucu yarım kalan tıp

öğrenimini Paris'te tamamlamış, Paris'te bulunduğu süre içinde oradaki Türklerle yakından ilgilenmiş ve Türk hastalarından ücret almamıştır. Dr. Refik Nevzat sosyalist fikirlerle tanıştıktan sonra Kapitalist batıya karşı Türkleri ve Türklüğü savunmaktan da geri kalmamıştır. Bir mektubun da bu fikirlerini açıklamıştır:

“Kanım Türk kanıyla yoğrulmuş, vücudum Türk kanıyla beslenmiş, dimağım Türk hukukunun müdafasıyla harp etmiş bir adamımdır. Eroğlu er, Türkoğlu Türk’üm. Halis Türk’üm. Hayatımın sonuna kadar Türk kalacağım.”

Dr. Refik Nevzat bu sözleri, *Son Posta* gazetesinin 1934 yılında yaptığı bir habere öfkelenerek söylemiş, gazetenin haberindeki *“pek eskiden Fransız tabiiyetini kabûl etmiş ve bir Fransız kadınla evlenmiş zât”* ibâresi üzerine sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Harp zamanında, Birinci Dünya Savaşı’nda, Paris’teki yabancıların çektikleri meşakkate rağmen yine Türk kaldım. Büyük bir mâziye, lekesiz bir hayata mâlik ve sâhip olan ben, yine Türk’üm ve teba değiştirmedim ve değiştirmem de. Vakia bir Fransız kadınla evlendim. Evleneli 28 sene oluyor. Aşkta milliyet yoktur...”

Kendisini ilk Türk sosyalisti olarak tanıtan Dr. Refik Nevzat çalışmalarını daha çok yurtdışında yapmış, Paris'te *Beşeriyet* isimli bir gazete çıkarmıştır. Sosyalizmin savunuculuğunu yurt dışından sürdüren ve Tevetoğlu tarafından *“ilk Türk Marksçılarından biri”* olarak nitelendirilen Dr. Refik Nevzat, 1911 Eylül ayında, Paris'te, Osmanlı Sosyalist Fırkasının bir şubesini açmıştır. Osmanlı Sosyalist Fırkasının Paris kolunun kurucuları arasında Dr. Refik Nevzat ile birlikte Fuat Nevzat, Avni Kemal ve Zeki isimleri de bulunmaktadır. Fırka, İttihat ve Terakki'ye ve II. Abdülhamit'e karşı başlattığı muhalefeti Paris'ten sürdürmüştür. Fırka, İttihat ve Terakki ile iş birliği halindeki Taşnak sosyalistlerini ise şiddetle eleştirmiştir. 1911 yılında Paris'te düzenlenen bir mitingde İtalya'nın Trablusgarp saldırısını şiddetli bir şekilde kınamıştır.

Dr. Refik Nevzat 1904 yılında yayınladığı *Kardaşım* isimli bir risale yüzünden *“irade-i seniyye”* ile Osmanlı Devleti'ne girişi yasaklanmış, bu belgede; *“Dr. Refik Nevzat namında bir müfsid tarafından Paris'te Türkçe risale şeklinde Kardaşım unvanlı tab ve neşredilen hezeyannamenin de memalik-i şahaneye men-i duhul ve intişarı şeref-sudur buyrulan irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahi iktiza-i âlisindendir ol babda emir ve ferman hazret-i men-lehül emrindir.”* denilmiştir. Böylece Dr. Refik Nevzat'a konulan yasak bir resmî belge ile kayıt altına alınmıştır.

Bu süreçten sonra Dr. Refik Nevzat'ın sadece kendisinin değil yazdığı eserlerin de ülkeye girişi yasaklanmıştır. Abdülhamid'e karşı sert şekilde muhalefet etmesi bu durumun en büyük sebebidir.

Dr. Refik Nevzat Paris yıllarında II. Enternasyonal'e bağlı olmakla birlikte Jean Jaures ve Emil Vanderveld gibi tanınmış sosyalistlerle de temas

halindedir. Ancak Osmanlı Sosyalist Fırkasının Paris şubesi olarak çok fazla bir etkinlik gösterememiştir. Süleyman Çapanoğlu gibi yazarlar Dr. Refik Nevzat'ın Paris'teki sosyalist faaliyetlerinin bir gençlik hevesinden, biraz fazla uzamış bir gençlik macerasından ibaret olduğunu öne sürmektedir.

1912 Şubat'ında Osmanlı Sosyalist Fırkasının Paris şubesinde çeşitli belgeler yayınlanmış olup bunlar sosyalist hareketin Paris'teki önemli faaliyetleri olarak zikredilebilir. *Islahat Programı, Hatt-ı Hareket Beyannamesi ve Belediye Programı* bu mühim belgeler arasındadır. *Islahat Programı* bunların içinde en kayda değer olanı olup bazı sahalarda çeşitli toplumsal reformların yapılmasını önermektedir.

Dr. Refik Nevzat Osmanlı Devleti'nde yapılan üçüncü genel seçimler olan 1908 seçimlerine katılmıştır. Bu seçimler İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkasının rekabetine sahne olmuştur. Dr. Refik Nevzat bu süreçte seçimlere İzmir'den katılmış, İzmir adaylarından birisi olarak ismi dönemin İzmir gazetelerinden *İttihad'* da yayınlanmıştır. Söz konusu seçimlerde mebus adayları seçildikleri takdirde uygulayacakları programlar yayınlamışlar, Dr. Refik Nevzat da bu anlamda esaslı bir program hazırlamıştır. Dr. Refik Nevzat, hazırladığı programda Jean Jacques Rousseau'dan ciddi şekilde etkilenmiş, diğer adaylardan oldukça farklı bir programla seçmenin karşısına çıkmıştır. Bu programda Kanun-ı Esasi'nin bazı maddelerinin ivedilikle değiştirilmesi önerilmektedir:

"Bundan otuz iki sene evvel Midhat Paşa sayesinde alınan Kanun-ı Esasisi ile görüldüğü ki o, Kanun-ı Esasinin bizzat Padişah tarafından verildiğini söyleyen sahte (nimetşinas)lardan görünmüyor-bugünkü milletin muhtaç olduğu Kanun-ı Esasi otuz iki senede yetiştirilmiş bir neslin şahsi fikri vardır ki o da, Kanun-ı Esasi bugün millet tarafından istirdat edildiği cihetle hakimiyet-i milliyeden başka bir şey olamaz. Onun için maddelerden bazılarının tadiline taraftarım."

Mebus seçimlerinin önemli bir konu olduğuna dikkat çeken Dr. Refik Nevzat, *"Mebus göndermekten maksat, mademki bizim vilayetimizden, nahiye ve kazamızdan da mebus göndermek lazımdır, filan efendi gidiversin diyerek işin içinden el çekmek değildir,"* dedikten sonra bu seçimleri ne kadar ciddiye aldığını şu şekilde ifade etmiştir:

"Vazifenin pek büyük, pek ağır olduğunu göz önüne getirmeli, ona göre hareket etmeli. Seçim hakkı ulusundur. Herkesin bunu reddetmek hakkı da vardır. Hatır gönül için bu hak kullanılmamalıdır. Yüz bin defalarca rica ederiz; intihap edeceğiniz zevatın mazisini, halini istikbalde tutacağı mesleğini iyice bilmeden, öğrenmeden, anlamadan biz vazife ile mükellef açılacak Meclis-i Mebusan'a aza olarak göndermeyiniz. Son pişmanlık faide vermez. Bir de "çok hacıların çıktı haçı zir-i balgalde kelam-ı hikmet-i ihtirası göz önünden nazar-ı mütalaadan dâr tutulmamalıdır."

Dr. Refik Nevzat bu seçimlerde yollarını ayırdığı İttihat ve Terakki mensuplarının engellemesi veya baskısı neticesinde mebus seçilememiş, *İttihad* Gazetesinde ismi geçen zatlardan 6 kişi İzmir Mebusu olarak seçimi kazanmışlardır. Dr. Refik Nevzat'ın İttihad ve Terakki tarafından dışlanması nedeninin, 1908 darbesinde iktidarı deviren silahlı gruba karşı çıkmasıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dr. Refik Nevzat, bu süreçte eli silahlı kişilerin milli irade üzerinde otorite kurmasını açıkça eleştirmiştir. Hatta mebusluk adaylığı sürecinde padişahın dahi tek bir kişi olarak milli irade üzerinde söz sahibi olmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Dr. Refik Nevzat'ın İttihat ve Terakki karşıtlığının tebarüz ettiği bir başka olay ise kendisinin Osmanlı İslahat-ı Esasiye Fırkasına (Le Parti Radical Ottoman) katılmasıdır. Bu fırka Paris'te, eski bir ittihatçı olan Şerif Paşa tarafından kurulmuştur. Şerif Paşa çeşitli nedenlerden dolayı ittihatçılarla anlaşamamış 1909 yılında Paris'e geçerek bu partiyi kurmuştur. Fırkanın önde gelen müntesipleri Dr. Nihat Reşat Bey, Dr. Refik Nevzat, Pertev Tevfik ve Avni Kemal Beylerdir. Refik Nevzat, Tarık Zafer Tunaya'ya yolladığı mektupta bu fırkaya katıldığını ve fırkayı desteklediğini ifade etmiştir. Paris'ten Partiyi destekleyen gazeteler başta İttihat ve Terakki karşıtı yayın yapan Şerif Paşa'nın *Meşrutiyet*'i ile Mevlanzade Rıfat'ın *Serbesti*'si ve *Yeni Yol* gazeteleri olmuştur.

Dr. Refik Nevzat İttihatçı politikaya sosyalist bir yaklaşımla muhalefet etmiş, karşı çıkmıştır. Kendisinin 1911 yılında yayınlanan *Siyâset-i Hâzıra-ı Meş'ûme* isimli eserinde şu satırları yazarak bu konudaki çizgisini ortaya koymuştur:

“Lakin hükümet-i hazıra bize bunun aksini ispat ediyor. Güya bu saydığımız sıfatlar hükümet-i meşruta için değilmiş; zira bir hükümet meşruti olmak için mutlaka zalim, cabir olmalı imiş, sa'yü amel sahibini ezmeli imiş. Hele o Tatil-i Eşgal Kavani'nin mevaddı meş'umeleri muhit-i iktisad-i amelenin terfii için değil, bilakis sermaye sahibi tufeyli hayvanatın menafi-i şahsiyelerini tezyid için yapılmıştır. Zaten heyet-i mecmuasıyla zengin ve burjuva takımı adamlardan mürekkebe bir kabineden, bir hükümetten bundan başka menfi-i cu-i amelekavanin beklenmez ya! Kesmekle biçmekle bir memleketin, bir milletin şerait-i ictimaiye ve iktisadiyesi tamir edilmez, edilemez. Sefk-i dem ile salb ile Sultan Hamid politikası takip ve taklit ediliyor demektir.”

Dr. Refik Nevzat, 1912 yılında yapılan seçimlere de girmek istemiş ancak aday olmamıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihat Terakki Fırkaları bu seçimlerin ağır topları olarak seçim hazırlıklarına girişmişlerdir. Birinci derece seçimlerin şubat sonunda, ikinci derece seçimlerin ise Nisan içerisinde yapılması planlanmıştı. Dr. Refik Nevzat bu seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkasını desteklemiştir. İttihat ve Terakki Fırkası ise Taşnaksutyun komitesi ile ittifak yapmıştır. İttihatçıların Taşnak çetelerini desteklemesi sebebiyle Dr. Refik Nevzat İttihatçıları sert şekilde eleştirmiştir. 1912 Seçimleri İttihat ve Terakki Fırkasının zaferi ile sonuçlanmıştır.

Dr. Refik Nevzat Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesine karşı çıkmış, bu yüzden 1917 yılında Divan-ı Harp kendisini ölüm cezasına çarptırmıştır. Daha sonra Paris yıllarında, 1.Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Sevr Anlaşması'na sert bir şekilde karşı çıkmış, Sevr'i eleştiren yazılar ve kitaplar yazmış, "*Türkiye Üzerinde Akbabalar*" ismiyle Fransızca kaleme alınan kitabı toplatılmıştır. Türkiye'yi parçalamak isteyenlere karşı çıkan bu kitap Paris'te kaleme alınmış ve Paris'te yayınlanmıştır. Bu süreçte Dr. Refik Nevzat tam da Türkiye'yi işgal etmek ve yutmak isteyen emperyalist güçlere karşı yayın yoluyla da olsa siyasi mücadele vermekten geri kalmamıştır.

Dr. Refik Nevzat daha evvel de kısaca belirtildiği gibi Paris'te *Beşeriyet* isimli bir gazete çıkarmıştır. Bu gazete "*Mesleğimiz ihtilalci sosyalist fırkanın mesleğidir, Beşeriyet Gazetesi ise o fırkanın malı, mal-i müşterekidir*" mottosuyla çıkmış, Osmanlı Sosyalist Fırkasının vasıtayı neşri efkârı ibaresi ile 1911 yılında yayın hayatına atılmıştır. Gazetenin adının olduğu kısmın altında Tefvik Fikret'in meşhur "*Milletim nev'i beşerdir, vatanım rûy-ı zemin*" ifadesi yer almakta, gazetenin başyazarlığını Dr. Refik Nevzat yapmaktadır. Birkaç sayısı Fransızca çıkan gazete genel itibarıyla 15 günde bir yayınlanmıştır. Gazete Trablusgarp Savaşının başladığı yıllarda çıkmaya başlamış ve İtalyan sosyalistlerine bu savaşın durdurulması için çağrıda bulunulmuştur. Ayrıca gazetede Osmanlı'nın iç politik meseleleri yanında İttihat ve Terakki'yi eleştiren yazılar da yayınlanmıştır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Dr. Refik Nevzat'ın yazı hayatı 1911 yılında başlamış olup, kitapları ve risâleleri arasında;

"46 sayfalık Siyâset-i Hâzıra-ı Meş'ûme (Paris,1911), 63 sayfalık Sosyalizm ve Rehber-i Amele (Ankara Vilâyet Matbaası, 1327), 36 sayfalık Siâsel Khadreh mechoumin... Les Méfaits du gouvernement turc actuel (Paris, 1911), 32 sayfalık Haraç Mezâd Satıyoruz (Mecheroutiette, 1913), 13 sayfalık Ahâlîye Davet (Paris, 1913), Hesâb Başına (Paris, 1913), 16 sayfalık Osmanlı Millî Muhâlefet Fırkasının İkinci Beyânnâmesi: Ne Bakıyorsunuz? (Paris, 1913), 32 sayfalık La trahison du gouvernement turc (Albin Michel, 1914), 83 sayfalık La Fédération Ottomane (Paris, 1915), 117 sayfalık L'Europe et la Turquie (Images de la Paix, 1917) ve 24 sayfalık Les vautours et la Turquie (Société mutuelle d'édition, 1918) dikkat çekerler. Siyâset-i Hâzıra-ı Meş'ûme, Haraç Mezâd Satıyoruz ve Hesâb Başına 11 Nisan 1951 günlü, L'Europe et la Turquie de 27 Eylül 1951 günlü kararlarla Türkiye'de yasaklanmışlardır. Ahâlîye Davet ise, onlardan epey önce, Meclis-i Vükelâ'nın 1331 T.'li ve 926 S.'li kararıyla yasaklanmıştır. Dr. Refik Nevzat'ın bir de Abdülhalim Memduh ile birlikte yazdıkları 52 sayfalık Abdül Hâmid ve Genç Türk Bir Harem Ağası (Keşişyan Matbaası,1327) isimli bir tiyatro eseri bulunmaktadır."

Dr. Refik Nevzat'ın Türkiye'ye kesin dönüş tarihi 1951 yılının Ağustos ayıdır. Dr. Refik Nevzat ülkeye döndüğünde İleri Jön Türkler Örgütü ile bağlantısı olduğu gerekçesiyle yargılanmış, doktorluk mesleğine ise Paris'te

emekli olmasına rağmen İstanbul'da devam etmiştir. 1900 yılında Paris'te masonluğa kabul edilen ve 32. Derece mason olan Dr. Refik Nevzat öldüğünde Türk mason locaları gazete ilanları yayınlamışlar, başsağlığı mesajlarını basın-yayın aracılığı ile kamuoyuyla paylaşmışlardır.

Dr. Refik Nevzat'ın ölüm tarihi ile ilgili olarak literatürde 1953 ve 1960 gibi iki ayrı tarih verilmiştir. Taner Ay'ın Dr. Refik Nevzat'la ilgili araştırma makalesinde kendisinin Şişli Sıhhat Yurdu'nda 13 Ağustos 1953 sabahında geçirdiği kalp krizi neticesinde hayata veda ettiği ifade edilmektedir. Taha Toros'un *Tarih ve Toplum* Dergisi'nde yazdığı biyografik makalede Dr. Refik Nevzat'ın ölüm tarihi verilmeyenken, *Büyük Larousse* Sözlük ve Ansiklopedisi'nin 19. Cildinde ölüm tarihi 1960 olarak verilmiştir. Ancak Cengiz Yolcu'nun *Müteferrika* dergisinde yayınladığı bilimsel makale esas alınırca Dr. Refik Nevzat'ın 1953 yılında öldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim *Hürriyet* ve *Cumhuriyet* Gazetelerinin 14 Ağustos 1953 tarihli nüshalarındaki ölüm ilanları bunu doğrulamaktadır.

Sonuç

Dr. Refik Nevzat İştirakçi Hilmi ile birlikte Osmanlı'nın ilk sosyalist isimlerinden birisi olarak tebarüz etmiş bir Osmanlı aydınıdır. Gerek Osmanlı dönemindeki siyasi faaliyetleri gerekse Cumhuriyet dönemine tevafuk eden faaliyetleri incelendiğinde Dr. Refik Nevzat'la ilgili şu sonuçlara varmak mümkündür.

Öncelikle Dr. Refik Nevzat dönemin diğer aydınlarının pek çoğu gibi askeri tıbbiyeden yetişmiş, askeri tıbbiyede örgütlenen Jön Türklerden etkilenmiştir. Özellikle "hürriyetçi düşünce" ve "Osmanlı nasıl kurtulur?" noktalarında kendisini o yılların kaotik fikir ve mücadele dünyasının içinde bulmuş bir şahsiyettir. Aslında sıkı bir Türk milliyetçisi olan Dr. Refik Nevzat Paris yıllarında sosyalist görüşten etkilenmiş ve sosyalizm akımının önemli Türk temsilcilerinden birisi haline gelmiştir. Dönemin pek çok aydınında görüldüğü gibi Dr. Refik Nevzat da birden fazla siyasi ya da ideolojik vasıf aynı anda var olabilmektedir. Bu anlamda Dr. Refik Nevzat hem sıkı bir Türk milliyetçisi hem de sosyalist görüşe sahip bir Osmanlı aydınıdır. Vatansever olması ve Osmanlı topraklarına yönelecek herhangi bir taarruz ya da tecavüz karşısında suskun kalmaması hatta bu uğurda yayın yoluyla da olsa emperyalist güçlere karşı durmuş olması ne milliyetçi kimliğinden ne de sosyalist kimliğinden vazgeçmesini gerektirmiştir. Paris'te yayınladığı ve Sevr anlaşmasını eleştiren *Akbalalar ve Türkiye* adlı eseri bu anlamda değerli bir işaret taşıdır. Yine İtalyanlar Trablusgarp'ı işgal ettiğinde Paris'ten İtalyan sosyalistlerine çağrıda bulunması ve İtalyanları bu işgalden vazgeçirmeye çalışması gerçekten de kendisine has çizgisini ortaya koyması noktasında anlamlı bir girişimdir. Yine 1908 İzmir seçimlerinde Taşnaksutyun çeteleri ile iş birliği yapan İttihatçıları eleştirmesi

ve İttihatçılara karşı durması, 1908 devriminde silahlı baskın yoluyla iktidarı ele geçiren ittihatçıları “halkın üzerinde silahla otorite kurulamaz” gerekçesiyle karşı çıkması kendisinin düşünsel ve siyasi çizgisi hakkında bize az çok fikir vermektedir. Hatta İttihat ve Terakki’ye olan muhalifliği neticesinde Şerif Paşa tarafından Paris’te kurulan Osmanlı İslahat-ı Esasiye Fırkasına da katılmıştır.

Dr. Refik Nevzat yaptığı yayınlarla, bilhassa *Beşeriyet* isimli gazete aracılığı ile Osmanlı Sosyalist Hareketi üzerinde etkili olmuş, Osmanlı’nın iç politikası ve İttihatçıların siyasi temayülleri konusunda yayınlar yaparak dönemin siyasi-fikri yapısı üzerinde de kendi çapında etkili olmuştur. Ayrıca padişahın dahi tek başına milli iradeyi temsil edemeyeceği görüşü ile cumhuriyetçi görüşe yakın durması bir başka mühim siyasi görüşü olarak kaydedilebilir. Türkiye’yi parçalayacak emperyalist girişimler karşısında dik durması ve Türk toplumunu Batı kamuoyu nezdinde savunmuş olması sadece sosyalist çizgideki aydınlar tarafından değil milliyetçi aydınlar tarafından da incelenmesi gereken detaylar barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH. MKT, 810/58, 17 Ocak 1904.

II. Süreli Yayınlar

Ahenk, 10 Eylül 1908

Ahenk, 29 Eylül 1908.

Aydınlık, 1921, 1 Kasım

Beşeriyet, 1911, 15 Eylül

Cumhuriyet, 1953, 14 Ağustos

Hürriyet, 1953, 14 Ağustos

İttihad, 1908, 11 Teşrin-i Sani

Milliyet, 1986, 11 Şubat

III. Kitaplar

BEYAZ, Cenk, *Dersaadette Bir Sosyalist: Parvus Efendi, Ötüken Neşriyat*. İstanbul, 2013.

BİRİNCİ, ALİ. "Dr. Refik Nevzat", *Yapıtları ve Yaşamlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.2, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul, 1999.

CRESWELL, John. W, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, *Türkiyede sosyalizm hareketleri ve sosyalist Hilmi*, Pınar Yayınevi, İstanbul, 1964

ERDEM, Hamit, Osmanlı HYPERLINK "http://www.kitapgalerisi.com/Osmanli-Sosyalist-Firkasi-ve-istirakci-Hilmi_157289.html?search=i%FEtirak%E7i%20h%11" Sosyalist Fırkası ve İştirak "http://www.kitapgalerisi.com/Osmanli-Sosyalist-Firkasi-ve-istirakci-Hilmi_157289.html?search=i%FEtirak%E7i%20h%ci" Hilmi, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.

- GÖRGÜN, Hilal, "Sosyalizm", *İslâm Ansiklopedisi* (C.37), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.
- GÜRSOY, Selçuk, Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- HAUPT, George-Dumont, Paul, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler, Gözlem Yayınları, İstanbul,1977.
- NESİN, Aziz, Bir Sürgünün Anıları, Nesin Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994
- ÖZCAN, Ömer, Türkçüler, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020
- "Dr. Refik Nevzat", *Milliyet Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C.19), İstanbul, 1986
- Dr. Refik Nevzat, *Siyaset-i Hazıra-i Meş'ume*, Paris, 1911.
- SOMAR, Ziya, Bir Şehrin Ve Bir Adamın Tarihi Tefik Nevzat, Ahenk Matbaası, İzmir, 1948.
- ŞİMŞEK, Hasan. Yıldırım A, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008.
- TUNÇAY, Mete, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, BDS Yayınları, İstanbul, 1991.
- TUNÇAY, Mete. Ve Zürcher Erich.V, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik,: İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, BDS Yayınları, İstanbul, 2000.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.
- TEVETOĞLU, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967.
- TEBER, Serol, Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler / Paris Komününde Üç Yurtsever Türk, De Yayınevi, İstanbul, 1986.

IV. Makaleler

- AYDAR, Ö. Osmanlı Devleti'nde İlk Sosyalizm Tartışmaları ve İlk Sosyalist Örgütlenmeler, *V. European Conference on Social and Behavioral Sciences*, St Petersburg. (2014, September 11-14).
- DURGUN, Hatice, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Görülen Sosyalist Faaliyetler (1908-1914)". *Türk Yurdu Dergisi*, S.293, 2012, ss.30-36.

- ÖZDİLLİ, Mesude Sezer, 1908 Seçimlerinde Tanin'in Seçim Kampanyası, Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, Yıl/Vol. 4, Sayı/No. 1, Bahar/Spring 2019, ss.266-317.
- Paris'te Bulunan Türk Tıp Üstadlarından Bay Dr. Dr. Refik Nevzat, Yeni Adam, Sayı 60, 21. 2. 1935, ss.15-16.
- Şemseddin Sami, "Sosyalizm İştirak-ı Emval", Tercüman-ı Şark Gazetesi, 10 Haziran 1878.
- TOROS, Taha, Paris'te 50 Yıl Doktorluk Yapan Bir Jöntürk: Dr. Refik Nevzat, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S.126, 1994, ss.23-26.
- TEKİN, Yusuf, Türkiye'de İlk Sosyalist Hareket "İştirak Çevresi"nin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ocak, 2002, (57-4), ss. 171-184.
- YOLCU, Cengiz. Beşeriyet Gazetesi ve Dr. Dr. Refik Nevzat, *Müteferrika*, Güz, 2011/2, S.40, ss.117-193.

V. İnternet

- AY, T. Unutulmuş Yazarlar 27, [http://www.kalabalikcadde.com/unutulmus-yazarlar-HYPERLINK "http://www.kalabalikcadde.com/unutulmus-yazarlar-27/"27 HYPERLINK "http://www.kalabalikcadde.com/unutulmus-yazarlar-27/"](http://www.kalabalikcadde.com/unutulmus-yazarlar-HYPERLINK%20%22http://www.kalabalikcadde.com/unutulmus-yazarlar-27/%27%20HYPERLINK%20%22http://www.kalabalikcadde.com/unutulmus-yazarlar-27/%27%20/) /, 16.03.2021
- BOZKURT, M. Osmanlı'da islam ve sosyalizm tartışmaları (I), [https://haber.sol.org.tr/yazarlar/mehmet-bozkurt/osmanlida-islam-ve-sosyalizm-tartismalari-i-HYPERLINK "https://haber.sol.org.tr/yazarlar/mehmet-bozkurt/osmanlida-islam-ve-sosyalizm-tartismalari-i-126457"126457](https://haber.sol.org.tr/yazarlar/mehmet-bozkurt/osmanlida-islam-ve-sosyalizm-tartismalari-i-HYPERLINK%20%22https://haber.sol.org.tr/yazarlar/mehmet-bozkurt/osmanlida-islam-ve-sosyalizm-tartismalari-i-126457%22126457)

VI. Tezler

- HOCAOĞLU, Baran, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar Ve Muhalefet İlişkileri* (Yayınlanmamış Y.L. Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.
- ÖZKUL, Ömer. Faruk. *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkiye'de Sol Hareketler*, (Yayınlanmamış Y.L. Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2019.
- YILDIRIM, Kadir, *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Extended Abstract

Socialism, which co-existed with Ottomanism, Turkism and Islamism in the Second Constitutional Era, is known as the “İştirakiyyun” movement, became politicized in the Ottoman Empire under the leadership of İştirakçi Hilmi and tried to spread its ideas around the Participation Journal. The socialist movement initiated under the leadership of İştirakçi Hilmi was later organized as the Ottoman Socialist Party. In addition to personalities such as İştirakçi Hilmi, another person who was positioned as a Socialist in the last period of the Ottoman Empire and even defined himself as the “first Ottoman socialist” is Dr. Refik Nevzat. He served to socialist thought with the publication called *Beşeriyet*, which broadcasts on socialist lines. In addition to the magazine he published he opened a branch of the Ottoman Socialist Party in Paris. Dr. Refik Nevzat also participated in the activities of the Turkish Socialist Party in the early 1900s. The Istanbul candidate of this party in the 1919 elections, Dr. Refik Nevzat, could not achieve a serious political success. In our study, with the emergence of the socialist movement in the Ottoman Empire, his contributions to the socialist movement and his political activities were discussed. Dr. Refik Nevzat’s intellectual and political biography has also been examined in the study. Dr. Refik Nevzat is a strict Turkish nationalist who has been trained in the Committee of Union and Progress. The Committee of Union and Progress, which included many intellectuals of the period, has a very colorful political and intellectual background. Therefore, it should not be considered strange that intellectuals like Dr. Refik Nevzat took part in both Turkish nationalist and Socialist lines. The main reason why he left the Unionists is that the Committee of Union and Progress cadres cooperated with Armenian organizations for a while. A staunch Turkish nationalist, Dr. Refik Nevzat could not accept this situation and left the Committee of Union and Progress. Later, when he was in Paris, he did not accept the Treaty of Sèvres and made publications against Sèvres. He was tried by the Ottoman Court of War and sentenced to death for his opposition to the Ottoman entry into the First World War. Most of his political activities were carried out in Paris. Because he made his office in Paris a branch of the Ottoman Socialist Party and published there a publication called *Beşeriyet*. The study was based on “qualitative research” as the basic scientific method. It is possible to define qualitative research as “research in which qualitative data collection techniques

such as observation, interview and document analysis are used, and a qualitative process is followed to reveal perceptions and events in a natural environment in a realistic and holistic manner". In the study, the document analysis method, which is one of the three pillars of qualitative research, was preferred, and in this context, the "literature analysis" method was used as a sub-method in the research. In the literature review process, which constitutes an important stage of the document analysis, a planning was made and it was decided what and where to be scanned within the scope of this planning. Information about Dr. Refik Nevzat was scanned under a certain discipline and the data to be included in the study were evaluated within the scope of the study. In the section titled "The Birth of the Socialist Movement in the Ottoman Empire", the birth process of the Socialism movement in the Ottoman Empire, which was not as effective as other political movements in the Ottoman Empire, but there is a considerable literature about it, was examined under the first title of the study. In this section, İştirakçi Hilmi, who laid the foundations of the Ottoman socialist movement, and his publication organ were examined, the activities of the Ottoman Socialist Party were mentioned, and the relations of some of the leading intellectuals of the period with the Socialist movement were examined. A biography of Dr. Refik Nevzat was given and was focused on how his life went, then his process of meeting with the Socialist movement, his relations with the Committee of Union and Progress, which works he wrote, what activities he carried out in Paris, where he stayed for many years, were discussed in the section called "One of the First Ottoman Socialists, Dr. Refik Nevzat and His Political Activities". On the other hand, in the same section, the dates of Dr. Refik Nevzat's participation in the Ottoman elections, whether he was successful in these elections, his political activities as both a Turkish Nationalist and a Socialist intellectual are discussed, and finally, various information is given about his death.

Araştırma Makalesi / Research Article

**ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ
HALK FIRKASI'NA EVRİLİRKEN
SALİHLİ MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NİN
KURULUŞU (1923)***

Hasan TÜRKER**

Öz

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından, mütarekeye dayanılarak Anadolu'nun yer yer işgal edilmesi, işgallere karşı Türk halkının dağınık, birbirinden kopuk karşı koyma, örgütlenme çabaları hem bir liderin hem de yeni bir devletin doğuşunu hazırladı. Mustafa Kemal Paşa işgallere karşı Anadolu'da başlayan tepkileri 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastıktan sonra belli bir program çerçevesinde ortak bir paydada buluşturmaya amaçladı. Ve bu planı Amasya Tamiminden başlayarak adım adım uygulamaya koydu. Bunu yaparken de başlattığı hareketin meşruiyetini sağlamaya çalıştı. Meşruiyetin kaynağı halk olacaktı. Erzurum Kongresi'nden itibaren köylerden başlayarak nahiye ve vilayet merkezlerine uzanan bir temsil silsilesinin kurulması amaçlandı. Tüm direniş örgütleri Sivas Kongresi'nde alınan bir kararla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleştirildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan bir yıl sonra da meclis çalışmalarındaki aksamaları ortadan kaldırmak için yine Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle Müdafaa-i Hukuk Grubu kuruldu. Grup, siyasal bir parti gibi hareket etti. İstiklal Savaşı sonrasında da siyasal bir partiye dönüştü. Halk Fırkası adını aldı.

Mustafa Kemal'in daha 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası kurma fikrini açıklamasından sonra, işgalden kurtarılan yörelerde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini kurma faaliyetlerinin başladığı anlaşılıyor.

Bu çalışmada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunu hazırlayan koşullar ve gelişmeler değerlendirildikten sonra, 1923 yılı Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatlanmasına ilişkin belgeler incelenip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk, İstiklal Savaşı, Salihli.

THE ESTABLISHMENT OF THE ASSOCIATION OF THE DEFENCE OF

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, DEÜ, Buca Eğt. Fak., Türkçe ve Sosyal Bilimler Bl., Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD.
(hturker@deu.edu.tr), (Orcid:0000-0002-6250-5341).

NATIONAL RIGHTS OF SALIHLI, AS THE ASSOCIATION FOR THE DEFENCE OF NATIONAL RIGHTS OF ANATOLIA AND RUMELIA EVOLVED INTO THE PEOPLE'S PARTY

Abstract

After the Armistice of Mudros signed between the Ottoman Government and the Allied Powers at the end of the World War I, the occupation of Anatolia took place based on the armistice. The scattered and disjointed resistance and organization efforts of the Turkish people against the occupations prepared the birth of both a leader and a new state. Mustafa Kemal Pasha aimed to gather the reactions started in Anatolia against the invasions within the framework of a certain program on common ground after he set foot in Samsun on 19 May 1919. And this plan was put into practice starting with the Amasya Circular. While doing this, he tried to ensure the legitimacy of the movement he started. The source of legitimacy was to rely on people. Chain of representation was established from villages to province centers from Erzurum Congress. All resistance groups upon a decision which was taken in Sivas Congress were merged under the roof of Association for the Defence of Rights of Anatolia and Rumelia. One year after the opening of the Grand National Assembly of Turkey, Association for the Defence of Rights Group was established through the initiatives of Mustafa Kemal Pasha in order to eliminate the disruptions in the parliamentary work. The group acted like a political party. After the War of Independence, group turned into a political party. It was named as People's Party.

It is understood that just after Mustafa Kemal announced the idea of founding the People's Party on 6 December 1922, the activities to establish Association for the Defence of Rights started in the liberated regions.

In this study, after evaluating the conditions and developments which prepared the foundation of the Association for the Defence of Rights of Anatolia and Rumelia, the documents about the Salihli Association for the Defence of Rights in 1923 were examined and evaluated.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Association for the Defence of Rights, War of Independence, Salihli.

Giriş

Osmanlı Devleti 1 Kasım 1914'te İttifak Devletleri yanında I. Dünya Savaşı'na girdi. Dört yıl sonra da savaşı kaybettiğini kabullenip, 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesini imzaladı.¹ Mütareke hükümleri gereğince Osmanlı Devleti fiilen sona erdi.² Fakat bunu görememiş olan Türk yetkilileri mütarekeden umutluydu. Bahriye Nazırı ve Osmanlı Delege Heyeti Başkanı sıfatıyla Mondros Mütarekesi'ni Osmanlı Hükümeti adına imzalayan Hüseyin Rauf (Orbay) Bey İstanbul'a döndüğü gün, basına

1 Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1988, s. 1

2 Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s.17

yaptığı açıklamada oldukça iyimser şeyler söylemişti. Ona göre devlet ve saltanatın geleceği kurtarılmıştı.³ Ağır koşullar içermesine rağmen mütarekenin Türkler lehine olduğuna inanan bir başka kişi de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ydı. Öyle ki Ahmet İzzet Paşa mütarekenin, mecliste, oy birliğiyle kabul edilmesini bile sağlamıştı.⁴ Ne var ki yaratılan bu iyimser hava çok sürmedi. İtilaf Devletleri, mütareke hükümlerini hemen uygulamaya koyuldular. Buna göre ordu dağıtılırken, ulaşım yollarının, haberleşme araçlarının, limanların ve tersanelerin kontrolü İtilaf Devletlerine terk edildi.⁵ Mondros Mütarekesi'nin Osmanlılar açısından en tehlikeli maddesi, 7. maddeydi. Çünkü bu madde, İtilaf Devletlerine kendi güvenliklerini tehdit altında gördükleri herhangi bir yeri işgal hakkını veriyordu.⁶ Nitekim, "1 Kasım 1918 tarihinden başlayarak Fransızlar, Dörtöl, Mersin, Adana illerini, Afyonkarahisar istasyonunu; İngilizler, Batum'u, Antep'i, Cerablus'u Konya istasyonunu, Maraş'ı, Birecik'i Urfa ve Kars'ı; İtalyanlar, Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i"⁷ işgal ettiler. İngiltere, daha önce Fransa ile aralarında yapmış oldukları Sykes- Picot antlaşmasına uyarak, 7 Kasım'da işgal ettiği bölgeleri Fransa'ya bıraktı ve Musul'a çekildi.⁸ Mütarekenin yürürlüğe girmesiyle birlikte Rumlar ve Ermeniler de ayağa kalkmışlardı. Rumlar, Samsun ve Trabzon dolaylarında bir Rum devleti kurmak isterken, İstanbul Rum Patrikhanesi de İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini ya da uluslararası bir yönetime bırakılmasını istiyordu.⁹ Doğrudan Yunan hükümetinin desteklediği Mavri Mira Cemiyeti ise Trakya ve İstanbul'da terör eylemleri gerçekleştirirken, Anadolu'da da Pontusçuluk hareketini destekliyordu.¹⁰ Mondros Mütarekesi'nden güç alan Ermeniler de boş durmayıp 30 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri'ne başvurarak tam bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını istediler ve bu taleplerini daha sonra da Paris Barış Konferansı'na taşıdılar.¹¹ Türkiye Ermenilerinin önderi olmak iddiasıyla Bagos Nubar, Paris Barış Konferansı'na yaptığı başvuruda Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon'dan oluşan yedi doğu ilini ve güneyde Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket ve İskenderun limanlarını Ermeniler adına talep etti.¹² 26 Şubat 1919'da da Paris Barış Konferansı huzuruna çıkan Ermeniler, anılan sınırlar içinde, Ermenistan'ın tanınmasını resmen istediler.¹³ Kürtler, İngilizlere

3 Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983, s.61

4 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, ss. 8-9

5 Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977, ss.19-20

6 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.201

7 Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Anka Ofset Basımevi, İstanbul 1984, s.2

8 Kemal Çelik, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 1993, s.52

9 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (Kuruluş)*, Zeus Kitapevi, İzmir 2006, s.86

10 A.g.e., s.86

11 A.g.e., s.87

12 Sonyal, a.g.e., s.21

13 A.g.e., s.22

başvurarak Ermenilerin de istediği Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput'ta nüfusun ezici çoğunluğunun Kürt olduğunu öne sürmüşlerdi.¹⁴ Görüldüğü gibi Ermeni talepleri ile Kürt talepleri çatışyordu.

*“Mütarekenin imzalanmasının hemen ardından başlayan işgaller çeşitli nüfuz bölgeleri meydana getirme çabaları, Türk aydın ve idarecilerini ülkenin toprak bütünlüğünün ortadan kalkacağı endişesine sevk etmişti.”*¹⁵ Endişeler Türk aydınlarını harekete geçirdi. Vatan topraklarının savunulabilmesi için Trakya ve Anadolu'da Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk isimleri altında savunma-direnme cemiyetleri kuruldu. Birbirinden bağımsız ve kopuk olan bu cemiyetlerin ortak bir amaç çerçevesinde birleştirilebilmeleri için ilerleyen dönemde çalışmalar başlatıldı. Anadolu'nun batısında Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir, doğusunda ise; Erzurum ve Sivas Kongreleri toplandı. Sivas Kongresi'nde alınan kararlar Trakya ve Anadolu'da kurulan cemiyetler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Cemiyeti adı altında birleştirildiler. Bundan sonra bağımsızlık mücadelesi bu kuruluşun şemsiyesi altında yürütüldü.

26 Ağustos 1922'de Türk ordusunca, Yunan ordusuna karşı başlatılan Büyük Taarruzun başarıyla tamamlanmasının ardından, Yunanistan'ın katılmadığı, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın yer aldığı mütareke görüşmeleri 4-11 Ekim 1922'de Mudanya'da yapıldı.¹⁶ Mudanya görüşmelerinde varılan uzlaşmanın ardından 13 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde barış konferansı toplandı.¹⁷ Barış Konferansı çalışmaları devam ederken Mustafa Kemal Paşa, Ankara gazeteleri temsilcileriyle yaptığı söyleşide onlara barış döneminde halkçılık esaslarına dayanan bir parti kurma fikrinde olduğunu açıkladı.¹⁸

Bu açıklamadan yaklaşık bir ay sonra 9 Ocak 1923'te Salihli Kaymakamlığının, Salihli'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurma çalışmalarını başlattığı görülüyor. Mustafa Kemal Paşa'nın parti kurma fikrini kamuoyuyla paylaşmasıyla, Salihli'de ve benzer yörelerde başlayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatlanma çalışmaları arasında doğrudan bir bağlantı var mıdır? Bu sorunun yanıtı büyük olasılıkla evet olmalıdır. Ancak araştırma sırasında yapılan literatür taramalarında buna doğrudan yanıt verebilecek bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sada-yı Hak gazetesinde yer alan haberlere göre, İstiklal Savaşı sonrasında, Vilayet Müdafaa-i Hukuk Kongresinin ilk yapıldığı yerlerden birinin İzmir olduğu anlaşılıyor. Bu kongrenin çalışmalarının Mustafa Kemal Paşa'nın parti kurma fikrinin açıklamasından yalnızca dokuz gün sonra gerçekleştiği görülüyor. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğü'nün 3. maddesine göre teşkilatlanmanın öncelikle köy ve mahallelerden

14 A.g.e., s.27

15 Metin Ayışığı, Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s.10

16 Kocatürk, a.g.e., s.356

17 A.g.e., s.365

18 Mete Tunçay, T.C'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.47

başlayarak, sırasıyla nahiye, kaza, müstakil liva ve vilayetlerde tamamlanması gerekmektedir.¹⁹ Aynı tüzüğün 6.maddesine göre de vilayet kongrelerinin senede bir kez mart, nisan ve mayıs aylarında, kaza ve liva heyeti idarelerinden seçilen ikişer üyenin katılımıyla toplanması hükmü bulunmaktaydı.²⁰ Sada-yı Hak gazetesi Müdafaa-i Hukuk Kongresi'nin mülhakat Müdafaa-i Hukuk üyelerinin katılımıyla ²¹ gerçekleştirildiğini bildirmesine rağmen İzmir'de yapılan Müdafaa-i Hukuk Kongresi'nin, Müdafaa-i Hukuk Grubu kararları doğrultusunda ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğüne uygun olarak yapılıp yapılmadığı anlaşılmamaktadır. Benzer bir çabanın İstanbul'da da gerçekleştirildiği görülmektedir. İkdam gazetesinin haberine göre Müdafaa-i Hukuk, İstanbul'da Erzurum hanında 25 Şubat 1923 tarihinde faaliyete geçmiştir.²² İsmi vermeyen bir cemiyet yetkilisi aynı gazeteye yaptığı açıklamada, İstanbul'da seçim yapılmadan teşkilatlanma yoluna gidildiğini söylemiştir.²³ Bu da söz konusu girişimin Ankara'dan bağımsız bir girişim olduğu izlenimi vermektedir. Nitekim 29 Mart 1923 tarihli İkdam gazetesinde; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu tarafından İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatlanmasını gerçekleştirmek üzere Antalya Milletvekili Rasih Efendi ve Afyon Karahisar Milletvekili Ali Bey'in görevlendirildikleri haberi yer almıştır. Haberde, grubun nizamnamesinde teşkilatlanmanın seçimle gerçekleşmesi hükmü bulunduğu için İstanbul'da da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatlarının seçimle kurulacağı, teşkilatlanmanın köylerde 3, kazalarda 5, livalarda 7 üyeden oluşacağı bilgisine yer verildiği görülmektedir.²⁴ Bu haberden hareketle işgalden kurtarılan yörelerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatlanması için, Ankara'da, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda bir karar alındığı

19 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesine göre teşkilatlanma izlencesi şöyledir:

Teşkilat her biri derece derece diğerine bağlı olmak üzere köy ve mahallelerden başlayarak nahiye, kaza, liva, vilayet, bağımsız liva taksimatına tabidir. Köy, nahiye, kaza ve çevre livalarda idare heyetleri ve bağımsız livalarla vilayetlerde merkez heyetleri ve kongrece seçilen bir temsil heyeti vardır.

1. Köy heyeti idaresi: Köyde ve mahallelerde oturan köy ve mahalle halkından seçilen üç azadan meydana gelir.

2. Nahiye heyeti idaresi: Nahiyeyi teşkil eden köyler heyeti idarelerince seçilen üç azadan meydana gelir.

3. Kaza heyeti idaresi: Merkeze bağlı mahalle ve köy ve nahiye heyeti idareleri tarafından seçilen beş azadan meydana gelir.

4. Liva heyeti idaresi: Livaya dahil kazalar ile merkezi livaya bağlı köy ve mahalle ve nahiye heyetleri tarafından seçilen yedi azadan meydana gelir.

5. Müstakil liva ve vilayet heyeti merkeziyesi: Nahiye, kaza ve liva heyeti idareleri tarafından seçilen on azadan meydana gelir.

Faik Reşit Unat, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Tarih Vesikalari*, C.I, sayı 2, Ağustos 1941, ss.87

20 Unat, *a.g.e.*, s.89

21 "Müdafaai Hukuk Kongresi İctimar" *Sada-yı Hak*, 16 Aralık 1922

22 "Müdafaai Hukuk Kongresinin Telgrafları" *a.g.g.*, 17 Aralık 1922

23 "Müdafaai Hukuk İstanbul'da Faaliyette" *İkdam*, 26 Şubat 1923

24 "İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı", *a.g.g.*, 1 Mart 1923

24 "İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı", *a.g.g.*, 29 Mart 1923

ve uygulamaya geçildiği düşünülebilir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nineylül ayında Halk Fırkasına dönüştürüldüğü göz önüne alındığında, bu çalışmaların Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirmek istediği Halk Fırkası projesinin bir hazırlık aşaması olduğunu da kabul etmek gerekir. Kamuoyunun dikkatinin Lozan Barış görüşmeleri üzerine yoğunlaştığı bir dönemde bu tür çalışmaların basına neredeyse hiç yansımadağı anlaşılmaktadır. Yukarıda da açıklandığı gibi bu araştırma sırasında yapılan literatür taramalarında işgalden kurtarılan yörelerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatlanmasına ilişkin birkaç gazete haberi dışında başkaca bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bu çalışmada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunu hazırlayan koşullar ve gelişmeler değerlendirildikten sonra, işgalden kurtarılan Salihli'de, 1923 yılında gerçekleşen, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu, bu amaçla yapılan seçimler sonrasında düzenlenen mazbatalar üzerinden incelenip değerlendirilmiştir.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Kuruluşu

İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu ve Trakya'ya yönelik başlattığı uygulamalar ve bundan cesaret alan Gayr-ı Müslim Osmanlı vatandaşlarının talepleri karşısında Türkler de boş durmayıp harekete geçerek peyder pey kurtuluş çareleri aramaya ve seslerini duyurabilmek amacıyla cemiyetler kurmaya başlamışlardı. İlk kurulan cemiyetlerden biri Edirne'de kurulan Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye Cemiyeti (2 Aralık 1918) oldu.²⁵ Cemiyet, Trakya İslam ve Türk topluğunu bir bütün olarak kurtarmayı amaçlıyordu. Cemiyet, bunu başarabilmek için İngiltere'nin, bu olmazsa Fransa'nın desteğini almayı planlıyordu.²⁶ Doğu illerinin Ermenistan'a bırakılacağı kaygısıyla İstanbul'da Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti (4 Aralık 1918) kuruldu. Cemiyet, 10 Mart 1919'da Erzurum'da da bir şube açtı.²⁷ Cemiyetin amacı bilimsel ve tarihsel belgelerle doğu illeri halkının haklarını savunmaya çalışmaktı.²⁸ Yine Karadeniz kıyılarında bir Pontus Rum devleti kurulacağı kaygısıyla Müslüman halkın haklarını koruyabilmek için merkezi İstanbul'da, Trabzon ve Havalisi Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti kuruldu. Cemiyet, daha sonra Trabzon'da da şube açtı. Fakat varlık gösteremeyen cemiyet, Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılınca, Trabzon'un İttihatçı eşrafı Rum ve Ermeni tehlikesine karşı örgütlenerek Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni kurdular.²⁹ Çukurova bölgesinin Ermenilere verilmesinin önüne geçebilmek düşüncesiyle de İstanbul'da Kilikyalılar Cemiyeti (21 Aralık 1918) kuruldu. Cemiyet'in Adana şubesi de 20 Nisan 1919'da açıldı.³⁰

25 Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.IV, sayı 10, 1987, s. 139

26 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev, I.C 1919-1920*, TTK Basımevi, Ankara 1981, ss.4-5

27 Özkaya, a.g.e., s.139

28 Atatürk, a.g.e., ss.5-6

29 Özkaya, a.g.e., s.154

30 A.g.e., s.151

Olası Yunan işgaline karşı koyabilmek için İzmir’de de İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti (1 Aralık 1918) ve İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesi (4 Mayıs 1919) kuruldu.³¹ Mondros Mütarekesi’nin haksız uygulamalarına karşı kurulan belli başlı bu cemiyetlerin dışında Anadolu’da daha birçok cemiyet kurularak faaliyete geçmişti. Mütareke sonrasında, farklı bölgelerde, benzer kaygılarla ortaya çıkan cemiyetler daha çok buldukları bölgenin hakkını korumak, savunmak için oluşturulmuş kuruluşlardı.³²

Doğu Ergil, cemiyetlerin isimlerini dikkate alarak yaptığı değerlendirmede şöyle diyor; “*Redd-i İlhak cemiyetleri, yaşanılan toprak parçasının herhangi bir yabancı ama o günün deyimiyle ‘medeni’ uluslarınca değil, geçmişte ve hala Osmanlı uyruğu olan soy kümelerince ilhak edilmesine karşı kurulmuşlardı. Müdafaa-i Hukuk ise, genelde Osmanlı ama özelde artık Osmanlı’dan arta kalan Müslüman nüfusun haklarının savunulmasını içeren bir örgütlenmenin belirtisiydi.*”³³ Sabahattin Selek’e göre ise; tek amaçları temsil ettikleri bölgelerin Türklere ait olduğunu kanıtlama peşinde olan bu cemiyetler işgallerin fiilen başlamasına kadar silahlı direnişi düşünmemişlerdi. Bölgesel direniş çabalarının ülke bütünlüğünü sağlamayacağını öğrenmeleri için de Mustafa Kemal gibi realist birinin Anadolu’ya gelmesi gerekiyordu.³⁴

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Tek Bir Çatı Altında Birleştirilmeleri: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Kuruluşu

Mustafa Kemal Paşa, İzmir’in işgalinden bir gün sonra 16 Mayıs 1919’da 9. Ordu Kıttaat-ı Müfettişliği göreviyle İstanbul’dan ayrıldı. Hükümet, kendisine Samsun ve yöresinde Türkler ve Rumlar arasında meydana gelen çatışmaların önlenmesi, asayişin sağlanması, silah ve cephanenin toplattırılması görevini vermişti.³⁵ Fakat o, vatanın ve milletin kurtuluşu için daha İstanbul’da iken Ali Fethi (Okyar) Bey, İsmet (İnönü) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Kazım (Karabekir) Paşa,³⁶ vb. yakın arkadaşlarıyla yaptığı görüşmelerden sonra vatanın kurtuluşu için kafasında olgunlaştırdığı düşüncelerini bu fırsatla uygulamaya koymak istiyordu. Mustafa Kemal ve maiyetindekiler 19 Mayıs 1919 günü Samsun’a ayak bastılar. 21 Mayıs günü, daha 13 Mart’ta Erzurum’daki 15. Kolordu Komutanlığına atanan ve giderken kendisini de ısrarla Anadolu’ya davet eden,

31 A.g.e., s.142

32 İlhan Tekeli- Selim İlkın, *Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı’na Geçerken Uşak Heyet-i Temsiliyesi ve İbrahim (Tahta Kılıç) Bey*, TTK Basımevi, Ankara 1989, s.56

33 Doğu Ergil, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitapevi, Ankara 1981, s.48

34 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali Birinci Kitap*, İstanbul 1963, s.95

35 Faik Reşit Unat, “Mustafa Kemal Paşa’ya Dokuzuncu Ordu Kıttaatı Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Salahiyetlere Dair Bazı Vesikalar”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, C.II, Sayı 11, Ağustos 1943, ss.406-408

36 Falih Rıfkı Atay, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, ss.93-97
Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1959-1960, s.17-18

Kazım (Karabekir) Paşa'ya gönderdiği bir telgrafla "...Millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazife vicdaniyeyi yakından mesaii müştereke ile en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaati ile bu son memuriyeti kabul ettim..."³⁷ diyerek Samsun'a geldiğini haber verdi. O, Samsun'da çok kalmayarak 25 Mayıs'ta Havza'ya geçti. Buradan komutanlıklara ve sivil örgütlere gönderdiği bir genelge ile tüm yurttaki milli örgütlerin kurulması gerektiğini bildirdi. 28 Mayıs 1919 günü ise valiliklere, bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum, Ankara, Diyarbakır Kolordu Komutanlıklarına ve Konya'daki Ordu Müfettişliğine bir tamim göndererek İzmir, Manisa ve Aydın'ın haksız işgali karşısında gösterilen tepkilerin canlı tutulması ve sürdürülmesi gerektiğini bildirdi.³⁸ Bu son tamimden de anlaşılıyordu ki o, bölgesel de olsa Anadolu'da yanmaya başlayan bağımsızlık ateşinin canlı tutulmasını, milli heyecanın artarak devam etmesini sağlamaya çalışıyordu. Esas hedefi ise dağınık, birbirinden kopuk olan milli cemiyetleri tek bir çatı altında birleştirmekti. Bunun için ilk adımını Havza'dan sonraki durağı olan Amasya'da attı. Hazırladığı genelgeyi maiyeti dışında Ankara'dan gelen Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Sivas'tan gelen Refet (Bele) Bey, İstanbul'dan gelen Rauf (Orbay) Bey'in de imzaladığı ve Erzurum'da bulunan Kazım (Karabekir) Paşa ile Konya'da bulunan II. Ordu Müfettişi Cemal (Mersinli)Paşa'nın, Edirne'den Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa'nın da telgrafla onay verdikleri³⁹ söz konusu tamimde, yurdun içinde bulunduğu tehlikeye ve bu tehlike karşısında İstanbul'daki hükümetin sorumluluğunu yerine getirmediğine dikkat çekiliyor ve bu durum karşısında milletin bağımsızlığını sağlamanın yine milletin azim ve iradesi ile mümkün olacağını işaret ediliyordu.⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa, ihtilal programı niteliğindeki bu tamimin içeriğiyle, milli iradeye dayanarak, milletin birliğini sağlamayı hedefliyor, milletin kurtuluşu için bir dayanak ve meşru hakkını savunmak için temel kaynak oluşturuyordu.⁴¹ Mustafa Kemal Paşa, daha 18 Haziran 1919'da Edirne'deki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa'ya gönderdiği telgrafta, milli teşkilatların birleştirilmesi için milletin sesini gür bir şekilde duyuracak güvenilir bir yer olan Sivas'ta bir kongre toplamaya karar verildiğini açıklamıştı.⁴² Bu karara Amasya Tamiminde de yer verilmişti. Fakat bu arada doğu illerinin Ermeni tehlikesine karşı savunulması amacıyla kurulan Vilayat-ı Şarki Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum şubesinin girişimleri sonucunda, Trabzon ve yöresinin Rum tehlikesine karşı savunulması amacıyla kurulan, Trabzon Muhafaza-i Hukuk Milliye Cemiyeti birlikte hareket etme konusunda anlaşmaya varmışlar ve iki cemiyet Erzurum'da bir kongre toplanmasını kararlaştırmışlardı.⁴³ Vilayat-ı Şarki Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti üzerinde etkili olan Kazım (Karabekir) Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve

37 Karabekir, *a.g.e.*, s.32

38 Atatürk, *a.g.e.*, ss.30-33

39 Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (Kuruluş)*, s.143

40 Atatürk, *a.g.e.*, ss.42-47

41 Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Milli Egemenlik*, TTK Basımevi, Ankara 1987, ss.18-19

42 Atatürk, *a.g.e.*, ss.28-29

43 Karabekir, *a.g.e.*, s.41

Rauf (Orbay) Bey'i de bu kongreye davet etti.⁴⁴ Davete icabet eden Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaştılar.⁴⁵ Onların Erzurum'a ulaşmasından sonra yaşanan en önemli gelişme Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliği görevinden ve askerlikten istifa etmesi oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki çalışmalarını hoş karşılamayan İstanbul, onu iş yapamaz duruma düşürmek için görevden almak istedi. O ise, rahat çalışabilmek ve İstanbul'un girişimlerini önlemek amacıyla 8 Temmuz gecesi aldığı bir kararla görevlerinden istifa ettiğini İstanbul'a bildirdi.⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa, bundan böyle çalışmalarına "*milletin bağrında bir ferd-i mücahit olarak*"⁴⁷ devam edecektir. 23 Temmuz'da başlayan kongrenin çalışmaları 14 gün sürdü. Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar milli bağımsızlıktan ve bütünlükten yana olmasına rağmen milli örgütleri birleştiremedi. Bununla birlikte İstiklal Savaşı'nın esasları Erzurum Kongresi'nde belirlendi.⁴⁸

Tüm yurttaki dağınık bir halde faaliyet gösteren milli cemiyetlerin tek bir çatı altında birleştirilmeleri, Sivas Kongresi kararları ile mümkün oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle tüm milli cemiyetler tek bir çatı altında toplanmaya çalışılırken, aynı dönemde Batı Anadolu'da da bu girişimlerden bağımsız olarak, yurtseverler tarafından, milli cemiyetleri birleştirme çalışmaları yapıyordu. Bu amaçla Temmuz ve Ağustos aylarında Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli'de kongreler toplanmış, Yunan ordusunun ilerleyişini durdurabilmek için cepheyi ve cephe gerisini düzenleme çalışmaları başlatılmıştı. Bu çalışmalardan haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa aracılığıyla Alaşehir Kongre Başkanlığına gönderdiği telgrafta Alaşehir'deki toplantıların doğu vilayetleri halkı üzerinde samimi etki yarattığını yazmıştı. Kongre Başkanı Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey ise, "*Doğudan batıya genişleyen vatansever teşkilatınızla batıdan doğuya genişleyecek olan naçiz teşkilatımızın birleştiği gün gayemiz, vatanın kurtuluşuna yönelmiş vatanperverane teşebbüslerimizin en büyük bayramı olacaktır*"⁴⁹ yanıtını vermişti. Kısa süre sonra Batı Anadolu'daki "*Müdafaa-i Hukuk*" örgütleri de Sivas'ta alınan ve tüm milli örgütleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştiren karara uymuşlar ve böylece ülkedeki bütün askeri ve sivil otoriteleri birleştirmek, tek biri isim altında toplayabilmek mümkün olabilmiştir.⁵⁰ Kongre kararlarına göre teşkilatlanma, köy ve mahallelerden başlayıp nahiye, kaza, liva, vilayet ve bağımsız liva merkezlerine doğru hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleştirilecekti.⁵¹ Aslında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatlarının kuruluşuna ilişkin bu düzenleme, Erzurum'da kabul edilen

44 A.g.e., s.42

45 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I.C, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.23

46 Selek, a.g.e., s.266

47 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, I.C, Remzi Kitapevi, İstanbul 1981, s.101

48 Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Tekin yayınevi, İstanbul 1982, s.36

49 Selek, a.g.e., s.279

50 Aybars, a.g.e., s.161

51 Unat, a.g.e., ss.87-88

Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nizamnamesi esas alınarak ve bazı değişiklikler yapılarak hazırlanmış ve kabul edilerek yürürlüğe konulmuştu.⁵²

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu

Erzurum'da alınan başka bir kararla Temsil Heyeti'nin oluşturulması kabul edilmişti.⁵³ Ne var ki Erzurum'da oluşturulan Temsil Heyeti'nin bazı üyeleri Sivas'ta toplanacak olan kongre çalışmalarına katılmak için Sivas'a gitmediler.⁵⁴ Bu nedenle Sivas Kongresi'nde Temsil Heyetine yeni üyeler seçildi. Bundan sonra Mustafa Kemal'in başkanlığındaki Temsil Heyeti Anadolu'da geçici bir hükümet rolünü oynadı. Ülkenin geleceğinin milli irade tarafından belirlenmesini isteyen Müdafaa-i Hukukçular, bunun için de seçimlerin bir an evvel yapılmasını ve meclisin toplanmasını istiyorlardı.⁵⁵ Ancak bunun, Sivas Kongresi çalışmalarını engellemek için her türlü kötülüğü yapma girişiminde bulunan Damat Ferit Paşa Hükümeti ile sağlanması mümkün görünmüyordu. Bu nedenle Sivas Kongresi'nin son günü Damat Ferit Paşa Hükümeti hedef alındı. Buna göre; *"meşru bir hükümet başa geçinceye değin merkezi hükümet ile yönetim ilişkilerini ve her türlü posta ve telgraf bağlantısını tamamen kesme kararı alınıp her yana duyuruldu."*⁵⁶

*"İstanbul Hükümeti ile her türlü ilişkinin kesilmesinden sonra ortaya çıkan otorite boşluğunu, Mustafa Kemal Paşa çok akıllı bir yöntemle doldurmaya, Anadolu'da sivil ve askeri yönetimi ele geçirmek için bütün bu makamları Temsil Heyeti'ne bağlamaya başladı."*⁵⁷ Müdafaa-i Hukukçuların baskıları karşısında direnemeyen Sadrazam Damat Ferit Paşa, 30 Eylül 1919'da istifa etti.⁵⁸ İstanbul'da yeni hükümeti Ali Rıza Paşa kurdu.⁵⁹ Anadolu'daki milli harekete sempati duyduğu bilinen⁶⁰ Ali Rıza Paşa ve hükümeti uzlaşmacı bir tavır izleyerek⁶¹ Müdafaa-i Hukukçular ile görüşmelerde bulunmak üzere Anadolu'ya bir heyet gönderilmesine karar verdi. Bu iş için Bahriye Nazırı Salih Paşa görevlendirildi.⁶² Temsil Heyeti ile İstanbul hükümet temsilcileri arasında 20-22 Ekim 1919 günlerinde yapılan görüşmelerde anlaşmaya varıldı. Buna göre İstanbul Hükümeti, Sivas Kongresi'nde saptanan

52 Kansu, a.g.e.,s. 120-122. Unat, A.g.e., s.82

53 Kansu, a.g.e., s.112

54 Atatürk, a.g.e., s.111

55 İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1987, C.III, Sayı 8, ss.567-569

56 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1983, s. 560

57 Aybars, a.g.e., ss. 162-163.

58 Aydemir, a.g.e., s.126

59 Selek, a.g.e., s.302

60 İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.53

61 Zürcher, a.g.e., s.226

62 Zeki Çevik, *Millî Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (1918-1923)*, ATAM, Ankara 2002, s.248

esasları ve Temsil Heyeti'ni tanıdığını kabul etti. Görüşmelerde kapatılan Mebusan Meclisi'nin yeniden açılmasına da karar verildi.⁶³ Bu sonuç, Müdafaa-i Hukuk hareketinin üç ay gibi çok kısa bir sürede ulaştığı gücün göstergesiydi. Amasya Tamiminde öngörüldüğü şekilde seçimler gerçekleştirildi. Gayr-ı Müslimlerin katılmadığı, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının boykot ettiği seçimleri Müdafaa-i Hukuk düşüncesini benimsemiş adaylar kazandı.⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa, seçimlerin tamamlanmasının ardından Sivas'tan ayrılarak 27 Aralık'ta Ankara'ya geldi. Temsil Heyeti adına, daha önceden Ankara'ya davet ettiği milletvekilleriyle farklı günlerde görüşmeler yaptı. Onlardan, vatan bütünlüğünün ve milletin bağımsızlığının sağlanabilmesi için, mecliste; güçlü bir grup kurulmalarını, Misak-ı Milli programını kabul etmelerini ve kendisini meclis başkanlığına seçmelerini istedi.⁶⁵

Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920 tarihinde açıldı. Fakat meclis çalışmalarına katılan vekiller Mustafa Kemal'in istediği Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu'nu oluşturmadılar,⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa'yı da meclis başkanı olarak seçmediler.⁶⁷ Fakat vekiller, 22 Ocak 1920'de meclis gizli oturumunda okunduktan sonra, 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Milliyi kabul ettiler ve 17 Şubat 1920'de de yabancı meclislere ve basına duyurulmasına karar verdiler.⁶⁸ Misak-ı Millinin kabul edilmesi, İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından hoş karşılanmadı ve öfkelenmelerine neden oldu. Hükümete baskı yapmaya başladılar. Baskılara dayanamayan Ali Rıza Paşa Hükümeti 3 Mart 1920'de istifa etti.⁶⁹ Yeni hükümeti Salih Paşa kurdu. Ancak bu değişiklik de yeterli olmadı ve 16 Mart 1920'de İngilizler İstanbul'u işgal ettikten sonra, Mebusan Meclisini basarak, başta Rauf Bey ve Kara Vasıf olmak üzere daha birçok Müdafaa-i Hukukçuyu tutuklayarak Malta'ya sürdüler.⁷⁰ Gelişmelerin milli iradeye vurduğu darbe üzerine Mebusan Meclisi 18 Mart'ta bu koşullar altında çalışmalarına devam edemeyeceğini açıklayarak, dağılma kararı aldı. Daha sonra Padişah Vahdettin, anayasanın kendisine verdiği yetkiyi kullanarak, Mebusan Meclisini 11 Nisan 1920'de süresiz olarak kapatma kararı aldı.⁷¹

Öteden beri yaptığı çalışmalar neticesinde Anadolu'daki siyasi ve askeri otoriteyi kontrolü altında tutan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgali üzerine Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla 16 Mart günü İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri'ni protesto etti.⁷² O, yayınladığı başka bir bildiri ile de İstanbul'un işgal

63 Bülent Tanör, "Milli Mücadele'de Kongreler" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, s. 1137-1150

64 Güneş, *a.g.m.*, s.431

65 Atatürk, *a.g.e.*, ss.481-485

66 *A.g.e.*, s.483

67 *A.g.e.*, 485

68 Güneş, *a.g.m.*, s.434

69 Çevik, *a.g.e.*, 272

70 Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s.169

71 Selek, *a.g.e.*, s.330-331

72 Atatürk, *a.g.e.*, ss.557-559

edilmesi suretiyle Osmanlı Devleti'nin yedi yüz yıllık hayat ve egemenliğine son verildiğini açıklayıp Türk milletini, bağımsızlığını ve geleceğini savunmaya çağırdı.⁷³ Gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'ya, Amasya'dan beri ortaya koyduğu fikirlerini uygulama fırsatını sağladı. Hemen harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, 17 Mart 1920'de Valilik ve Kumandanlıklara gönderdiği bir telgrafla rejimi değiştirme yetkisine sahip olacak bir kurucu meclisin Ankara'da toplanacağını duyurdu.⁷⁴ Erzurum'dan XV. Kolordu Kumandanı Kazım (Karabekir) Paşa ve Sivas'tan III. Kolordu Kumandanı Albay Selahattin (Köseoğlu) Bey, Kurucu Meclis fikrine taraftar olmadıklarını açıkladılar.⁷⁵ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın, kurucu meclis ifadesinde ısrarcı davranmadığı ve nitekim 19 Mart 1920'de valiliklere, sancaklara, kolordu kumandanlıklarına gönderdiği bir başka genelgede, kurucu meclis ifadesinden vazgeçerek yerine Salahiyet-i Fevkaladeye Malik Bir Meclis ifadesini kullandığı görüldü. Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı bu son genelgeye göre her sancaktan beş üye seçilecekti ve üyelerin seçimini ikinci seçmenler, Belediye Meclisleri, Vilayet ve Liva İdare Meclisleri ve Müdafaa-i Hukuk üyeleri yapacaklardı. Seçimler on beş gün içinde tamamlanacak ve seçilenler hemen Ankara'ya doğru yola çıkacaklardı. Genelgede yer alan diğer bir hükme göre de dağılmış olan Mebusan Meclisi üyelerinden gelebileceklerin Ankara'da açılacak meclise katılmalarının zorunlu görüldüğü vurgulanıyordu.⁷⁶

Meclisin açılış hazırlıkları devam ederken Ankara, iç isyan dalgası ile çepeçevre kuşatılmak üzereydi. Bu durumda Mustafa Kemal Paşa 21 Nisan 1920'de kolordulara, valiliklere, bağımsız sancaklara, Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetlerine ve belediye başkanlıklarına gönderdiği yeni bir genelge⁷⁷ ile meclisin 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılacağını duyurdu. Duyurulduğu şekilde meclis, 23 Nisan 1920'de cuma günü büyük bir dini törenden sonra en yaşlı üye Sinop milletvekili Şerif Bey'in başkanlığında toplandı⁷⁸ ve Büyük Millet Meclisi adını aldı.⁷⁹ Mecliste yer alan milletvekilleri, aynı siyasal kuruluşun üyeleri olmalarına rağmen ilerleyen günlerde mecliste bazı görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve bu da bazı zorlukların yaşanmasına yol açmıştı.⁸⁰ Özellikle de Halkçılık Programının kabul edilmesinden (13 Eylül 1920) sonra mecliste Tesanüt, İstiklal, İslahat grupları, Müdafaa-i Hukuk Zümresi ve Halk Zümresi gibi adlar altında gruplaşmalar başlamıştı.⁸¹ Mustafa Kemal Paşa'ya göre, "sayıları çok, üyeleri az olan bu gruplar birbiriyle yarışmaya kakışmışlar ve birbirlerini dinlememek yüzünden

73 A.g.e., s.561

74 A.g.e., s.563

75 Selek, a.g.e., s.332

76 Atatürk, a.g.e., ss. 563-565

77 Güneş, a.g.e., 66

78 Selek, a.g.e., s.337

79 Aybars, a.g.e., 188, Güneş, A.g.e., s.70

80 Çevik, a.g.e., s.397

81 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Nutuk/Söylev, II.C, 1920-1927, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s.795

mecliste hemen her gün bir kargaşa doğurmaya başlamışlardı.”⁸² 20 Ocak 1921’de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kabul edilmesinden sonra meclis çalışmalarında aksamalar daha da artmış, yasa çıkarmak güçleşmişti.⁸³ Bunun üzerine meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa, duruma el koymuş ve mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurmaya karar vermiştir.⁸⁴ Mustafa Kemal Paşa’ya inanmış kişiler bu grup içinde birleşmişlerdir. ⁸⁵ “Bir süre sonra esas amacı Mustafa Kemal Paşa’nın kişisel egemenliğine karşı çıkmaktan ibaret olan”⁸⁶ “muhalefet hareketi, Başkumandanlığın 3. kez uzatılışında resmen örgütlü bir şekilde ortaya çıkmıştır” .⁸⁷ Mecliste, örgütlenen muhalefet, I. Grup’un kuruluşundan 14 ay sonra 1922 Temmuz’unda II. Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlü bir yapı içine girmiştir.⁸⁸ Bir başka deyişle grup üyeleri, “bizde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne mensubuz... biz de aynı isimle iki numaralı grubuz dediler.”⁸⁹ Muhalefet, bundan sonra II. Grup adını alırken, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu da I. Grup, adıyla anılmaya başlandı.

Mustafa Kemal Paşa’nın Parti Kurma Kararı Alması

Türk ordusunun Yunan ordusuna kaşı elde ettiği zafer sonrasında mütareke görüşmeleri 4 Ekim’de Mudanya’da başladı. Yunanistan’ın yer almadığı İngiltere, İtalya, Fransa ve Türkiye’nin katılımıyla gerçekleşen görüşmeler 11 Ekim 1922’de olumlu sonuçlandı ve mütareke imzalandı.⁹⁰ Mudanya Mütarekesi’nde varılan uzlaşma gereğince İtilaf Devletleri, Türk hükümetini 28 Ekim 1922’de Lozan Barış Konferansı’na davet ettiler.⁹¹ Lozan Barış Konferansı çalışmalarına, 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre devlet başkanının açılış konuşmasıyla başladı.⁹² Lozan Barış Konferansı çalışmalarına devam ederken Mustafa Kemal Paşa, 6 Aralık 1922 günü Ankara’da Anadolu’da Yeni Gün, Hakimiyet-i Milliye ve Öğüt gazetelerinin temsilcileriyle yaptığı görüşmede onlara; “...bir ferd-i millet sıfatıyla hayatımı sonuna kadar vatan hayrına vakfeylemek emeliyle sulhun istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek...”⁹³ niyetinde olduğunu açıkladı. Mustafa Kemal Paşa’nın bu cümlelerle parti kurma fikrinde olduğunu açıklamasından sonra, açıklamanın kamuoyunda geniş bir yankı uyandırdığı görüldü. Ona,

82 A.g.e., s.795

83 Güneş, a.g.e., s.197

84 Atatürk, a.g.e., s.797

85 Mumcu, a.g.e., s.56

86 Tunçay, a.g.e., ss. 46-47

87 Çevik, a.g.e., s.415

88 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim yayınları, İstanbul 1994, s.379

89 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, s.59

90 Atatürk, a.g.e., s.907

91 A.g.e., s.911

92 Afet İnan, a.g.e., s.101

93 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, II.C, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.50

Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün, İkdam ve İleri olmak üzere birçok gazete destek verirken, Tanin gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey ve Vakit gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Bey (Yalman), ise kendisinden partiler üstü tarafsız bir lider olarak kalmasını istemişler ve parti kurmasına karşı çıkmışlardır.

Ahmet Emin Bey'in itirazları iki nokta üzerinde yoğunlaşmıştı; "... itirazlarımızdan biri, fırka tarzının tercih edilmiş olmasıdır. İkincisi de fırkaya, 'Halk Fırkası' namı verilmesidir. Bizce 'Halk Fırkası' kelimesinde bir sınıf mücadelesi manası vardır."⁹⁴ Hüseyin Cahit Bey ise, "...ülkenin siyasi fırkalara değil, vatan fikri etrafında toplanabilecek mukadder, afif, fedakâr ve çalışkan kimselere ihtiyaç..."⁹⁵ duyduğunu yazarak Mustafa Kemal'in parti kurma fikrine sıcak bakmadığını açıklamıştı.

Yaşanan gelişmeler konusunda kamuoyunu aydınlatmak için 14 Ocak'ta Ankara'dan ayrılarak Batı Anadolu gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa, 16/17 Ocak akşamı İzmit'te gazetecilerle de buluştu.⁹⁶ Halk Fırkası fikrini açıklamasından sonra ortaya çıkan bazı endişeleri gidermek adına onlara şunları söyledi; "*Ben Halk Fırkası namı altında bir fırka teşkil edeceğim dediğim zaman zannolunmasın ki milletin sunuf-ı muhtelifesinden bir veya iki sınıfın menafîni veyahut refahını temin etmeğe matuf bir gaye takip edeceğim ve sunuf-ı sairenin menafîni düşünmeyeceğim ve onlarla mücadele edeceğim*".⁹⁷

Bu buluşmada Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı açıklamalardan sonra Ahmet Emin Bey'in, gazetesinde yazdıklarından anlaşıldığına göre ikna olduğu anlaşılıyor. Nitekim, Ahmet Emin Bey 18 Ocak 1923'te yayınlanan yazısında "*Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin verdiği izahat, bizi ikna etmiştir*".⁹⁸ Diyerek açıkça itirafta bulunuyordu.

Bu arada Lozan Barış görüşmeleri 4 Şubat 1923'te kesilir⁹⁹ ve konferans dağılır. İsmet Paşa Türkiye'ye döndükten sonra Lozan Barış görüşmeleri üzerine mecliste 27 Şubat'ta başlayan ve 6 Mart'a kadar süren oturumlarda sert tartışmalar yaşanır¹⁰⁰. II. Grubun uzlaşmaz bir tavır sergilemesi üzerine böyle bir meclis yapısıyla barışı sağlamanın güç olacağına inan Mustafa Kemal Paşa, hükümet ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu üyeleri ile görüşür ve onları meclisin yenilenmesi konusunda ikna eder.¹⁰¹ Daha sonra gerçekleşen Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısında, Aydın Milletvekili Esat Bey ve 120 arkadaşı derhal seçimlerin yapılmasını ve meclisin yenilenmesini isteyen bir önerge verirler. Teklif, Müdafaa-i Hukuk Grubunda oy birliği ile kabul edildikten hemen sonra¹⁰² TBMM'ye gelir. TBMM'de 1 Nisan 1923'te yapılan oturumda,

94 Ahmet Emin, "Halk Fırkası", *Vakit*, 21 Kanun-ı Evvel 1922

95 Hüseyin Cahit, "Kuvvetli Hükümet", *Tanin*, 1 Nisan 1923

96 Arı İnan, *a.g.e.*, s.39

97 *A.g.e.*, s. 80

98 Ahmet Emin, "Millî İstiklal", *Vakit*, 18 Ocak 1923

99 Atatürk, *a.g.e.*, s.959

100 *A.g.e.*, s.961

101 *A.g.e.*, s.969

102 "İki Ay Zarfında İntihabatın İcrası ve Yeni Mebusların Vüruduna Kadar Meclisin Hal-i

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun seçimlerin yenilenmesini isteyen teklifi görüşülür. Görüşmelerin tamamlanmasının ardından yapılan oylama sonucuna göre, teklif oy birliği ile kabul edilerek seçim kararı alınır.¹⁰³

Meclisin seçim kararı almasından bir hafta sonra 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubunun, Halk Fırkasına dönüştürüleceğini açıklayan Dokuz Umdeyi duyurdu.¹⁰⁴ Umdeler 9 Nisan'dan sonra, Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün, İleri, Vakıf ve İktidar gibi bazı gazetelerde Zaferden Saadete Ulaşmak İçin Etrafında Toplanacağımız Umdeler başlığı altında aralıklarla yayınlanırken, bu gazetelerin yazarları da seçimlerde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarının desteklenmesi çağrısında bulundular.¹⁰⁵

Seçimler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarının kesin üstünlüğü ile sonuçlandı. Seçimlerde ne İttihat ve Terakki ileri gelenleri ne de II. Grup adayları başarı gösterebildi. Bağımsız birkaç milletvekili dışında, seçilenlerin hepsi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri idi.¹⁰⁶

Seçimlerin ardından, henüz yeni meclis toplanmadan, Ankara'da, Halk Fırkasının kuruluş çalışmaları başlatıldı. Temmuz ayında Mustafa Kemal Paşa başkanlığında oluşturulan bir komite, Halk Fırkasının tüzüğünü hazırlamak üzere çalışmalarına başladı. Hazırlanan tüzük, 7 Ağustos'ta yapılan toplantıda milletvekillerine dağıtıldı.¹⁰⁷

9 Eylül 1923'te Halk Fırkası resmen kurulurken, hazırlanan parti tüzüğü de aynı gün kabul edildi ve 11 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa parti başkanlığına, Ali Fethi Bey'de Halk Fırkası Meclis Grup Başkanlığına seçildikten sonra partinin kuruluş dilekçesi Genel Başkan Mustafa Kemal imzasıyla yine aynı gün İçişleri Bakanlığı'na sunuldu.¹⁰⁸

Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu

Salihli'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatı ilk kez İzmir'in işgalinden sonra, 1919 yılının haziran ayında, Salihli Cephesi'ni kurma çalışmalarının başlamasını takip eden günlerde kurulmuştu. Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden olan eski Salihli Kadısı Zahit Molla Alaşehir Kongresi'nde Salihli'yi temsil etmişti. Salihli o yıllarda küçük bir kaza merkeziydi. Ancak Gediz havzasında ve bu havzadan geçen demiryolu hattı üzerinde bulunması Salihli'yi önemli kılıyordu. İzmir'in işgalinden sonra, işgal

İçtimada Kalması Teklif Edildi. Teklif Meclis Tarafından Alkışlarla Kabul Edildi." *Akşam*, 2 Nisan 1923

103 "Millet Meclisinde Yeni İntihabat" *Tanin*, 2 Nisan 1923

104 "Yeni İntihabat Etrafında. Müdafaa-i Hukukçular", *Anadolu'da Yeni Gün*, 9 Nisan 1923

105 Türker, *a.g.e.*, ss.69-72

106 Tunçay, *a.g.e.*, ss.55-56

107 Türker, *a.g.e.*, s.74

108 Çevik, *a.g.e.s.*,483

bölgesini terk ederek iç kesimlere göç edenler bu güzergâhı kullanıyorlardı. Zahit Molla ve Salihli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı Bozdağ çatışmalarından sonra Salihli'ye gelen göçmenlerin sorunsuzca Alaşehir, Eşme ve Uşak yörelerine doğru gitmelerine yardımcı oluyordu.¹⁰⁹ Öte yandan Salihli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın, ülke siyasetine de seyirci kalmadığı anlaşılıyor. Müdafaa-i Hukuk fikrine sempati duyan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İtilaf Devletlerinin baskıları karşısında 3 Mart 1920'de istifa etmesi üzerine, Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul'a bir telgraf gönderip, milli iradenin dışında kurulacak olan başka bir hükümetin galeyan ve ıstırapları yatıştırılmayacağı uyarısında bulunduğu görülüyor.¹¹⁰ Anadolu'da başlayan milli direniş fikrinin giderek gelişmesi, ne var ki İtilaf Devletlerini yeni bir karar almaya iter ve onların da izniyle Yunanistan işgal sahasını genişletme kararı alır. Yunan ordusunun 20 Haziran 1920'de başlattığı harekâtın ardından Salihli, 22 Haziran 1920 günü işgal edilir. İşgal altına giren Salihli'de, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bundan sonraki akıbeti bilinmemektedir.

Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de başlattığı Büyük Taarruzundan, 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da gerçekleşen Başkomutan Meydan Muharebesini kaybeden Yunan ordusu, bozguna uğrayarak İzmir'e doğru çekilmeye başlar. Yunan ordusu çekilirken geçtiği birçok Batı Anadolu şehrini ateşe verir. Ateşe verilen yerlerden biri de tam 26 ay 14 gün işgal altında kaldıktan sonra 5 Eylül 1922 işgalden kurtarılan Salihli ve köyleri olur. Salihli ve civarındaki köylerde birçok ev ve işyeri yanıp kül olur ve kullanılamaz hale gelir.¹¹¹ Salihli halkı bu travmanın yaralarını sarmaya çalışırken, kurtuluşun beşinci ayında 9 Ocak 1923 tarihinde Salihli Kaymakamı Faik Bey, kazada, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu için Salihli Jandarma Kumandanlığına çalışma başlatılması talimatı verir. Salihli Kaymakamlığı'nın Salihli Jandarma Kumandanlığına gönderdiği talimatta, Salihli kazasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatının kurulmasında izlenecek yol haritasının da açıklandığı görülmektedir. Buna göre ilk aşamada her köy ve mahallede ahali tarafından seçilen ve üç kişiden oluşan köy ve mahalle Müdafaa-i Hukuk Heyetlerinin oluşturulması ve seçim mazbatalarının köy ve mahalle halkı tarafından doldurulup imzalanması, ikinci aşamada köy ve mahallerden seçilen heyetlerin, ortaklaşa gerçekleştirecekleri bir toplantıda beş kişiden oluşacak nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyetlerini seçmeleri ve düzenlenecek mazbatanın köy ve mahalle heyetlerince mühür ya da imza edilmesi, üçüncü aşamada, oluşturulan Salihli merkez nahiyesi ve Adala nahiyesi Müdafaa-i Hukuk heyetlerinin yapacakları ortak toplantıda, Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerini seçmeleri ve düzenlenen mazbatayı

109 Enver Konukçu, *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s.69

110 İbrahim Çiçek, *Kurtuluş Savaşı'nda Salihli Kuvay-ı Milliyecileri*, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları-41, Salihli 2013, ss. 78-79

111 Falih Rıfki, "Salihli Harabelerinde", *İzmir'den Bursa'ya*, Akşam Teşebbüs Matbaası, Dersaadet 1338, ss.87-89

onaylamaları, son olarak da Salihli merkez nahiyesi dahilindeki köy ve mahalle Müdafaa-i Hukuk Heyetlerinin seçim evraklarının jandarma kumandanlığı tarafından süratle kaymakamlığa gönderilmesi ve Adala nahiyesine bağlı köy ve mahalle Müdafaa-i Hukuk Heyetleri seçim evraklarının ise Adala nahiyesi merkezinde alıkonulması, Adala nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyeti seçim mazbatasının ise seçim sonrasında nahiye müdürü tarafından merkez nahiyeye gönderilmesi isteniyordu. (Ek 1)

Kaymakamlık yazısına uygun bir şekilde, Salihli'nin köy ve mahallelerinde, ocak ve şubat ayları içerisinde Müdafaa-i Hukuk Heyetleri oluşumu tamamlanmış, her mahalle ve köyden üçer kişi Müdafaa-i Hukuk Heyeti'ne seçilmiştir. Merkez nahiye, köy ve mahallelerinde gerçekleştirilen seçimlere ilişkin düzenlenen mazbatalar incelendiğinde, birkaç köy dışında, mazbataların başta imam olmak üzere muhtar-ı evvel, muhtar sani, ihtiyar heyeti azaları, mahalle ve köy ahalisinden bazılarınca imzalandığı anlaşılmaktadır. Kaymakamlık yazısında Adala nahiyesine bağlı köylerden ve mahallerden gelen seçim mazbatalarının nahiye müdürlüğünde alıkonulması istenildiğinden, Adala nahiyesine bağlı köylerin Müdafaa-i Hukuk Heyetleri mazbatalarına mevcut belgeler arasında rastlanılmamaktadır. Ancak Adala nahiyesine bağlı köylerin Müdafaa-i Hukuk Heyetlerince seçilen Adala nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyeti üyelerini gösterir mazbatanın, Nahiye Müdürü Refet imzasıyla kaymakamlık makamına iletildiği görülmektedir.

Adala nahiyesine bağlı köylerde Müdafaa-i Hukuk Heyetleri seçimleri 21 Şubat'a kadar tamamlanmıştır. Adala nahiyesi dahilinde Müdafaa-i Hukuk Heyetlerinin oluşturulmasından sonra, bu heyetlerin ortak katılımıyla 21 Şubat 1923'te Adala Nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyeti seçimi tamamlanmıştır. Mevcut mazbataya göre seçime, nahiye merkezi Adala ile birlikte toplam 30 köyün¹¹² Müdafaa-i Hukuk Heyetleri üyelerinden 74 kişi katılırken, 16 kişinin ise seçime katılmadığı görülmektedir. Katılımcılardan 8 kişinin mazbataya parmak bastığı, 50 kişinin mühür bastığı, 16 kişinin ise imza attığı anlaşılmaktadır.

Adala nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyeti şu isimlerden oluşmuştur.

Asaf Bey (Hacıhıdır Köyü), Ethem Efendi (Durasıllı Köyü), Emin Efendi, (Çapaklı Köyü), Hafız Yaşar Efendi, (Poyraz Köyü), Hasan Efendi (Deli Başlı Köyü) (Ek 2)

Nahiye merkezi Adala'dan herhangi bir kişinin Müdafaa-i Hukuk Heyeti'ne seçilmediği görülürken, seçilen kişilerin hepsinin Adala nahiyesine bağlı köylerin halkından olduğu anlaşılmaktadır.

112 1326/1908-1909 Tarihli Aydın vilayet salnamesine göre Adala nahiyesine bağlı köy sayısı 47'dir. Mevcut mazbatada Adala Nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyeti'ne seçilen üyelerden birisi de Durasıllı köyünden Ethem Efendi'dir. Fakat mazbatada Durasıllı Müdafaa-i Hukuk Heyeti adı yer almamaktadır. Bu da mazbatanın ikinci sayfasının kaybolmuş olabileceğini akla getirmektedir.

Salihli merkez nahiyede Müdafaa-i Hukuk Heyeti seçimlerinin Adala nahiyesinden sonra tamamlandığı görülmektedir. Merkez nahiye köy ve mahallelerinde tamamlanan Müdafaa-i Hukuk Heyetleri seçim mazbataları ve yine bu heyetlerin ortak katılımı ile gerçekleşen merkez nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyeti seçimi için düzenlenen mazbatasının 3 Mart'ta kaymakamlık talimatına uygun bir şekilde jandarma komutanlığına iletildiği görülmüyor. Müdafaa-i Hukuk Grubunun aldığı karar¹¹³ doğrultusunda, her iki nahiyeden de herhangi bir memurun Müdafaa-i Hukuk Heyetlerine seçilmediği görülmektedir.

Salihli merkez nahiye, köy ve mahalle seçim mazbataları incelendiğinde dikkat çeken olay, Taytan ve Çavlı köyleri ile Abdal Mahallesi'nde de Müdafaa-i Hukuk Heyeti oluşturulmasına ve düzenlenen mazbataların Salihli Jandarma Kumandanlığına gönderilmesine rağmen (Ek 3) Taytan ve Çavlı köyleri ile Abdal mahallesinin adlarına merkez nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyeti seçimi için düzenlenen mazbatada rastlanılmamasıdır.

Taytan köyünden 16 Ocak 1923 tarihinde düzenlenerek gönderilen mazbatada seçmen olarak ahaliden 12 kişinin adı ve bunlardan 11 tanesinin imzaları bulunurken, seçmenler arasında imam, muhtar, muhtar-ı saninin adları ve imzaları bulunmamaktadır. Çavlı köyünden 5 Şubat 1923 tarihinde düzenlenerek gönderilen mazbatada ise, mazbataya 8 mühür basıldığı ve 1 imza atıldığı ama hiç isim yazılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla imza atanın ve mühür basanların kimlikleri belli değildir. Merkez nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyeti seçimi sonrasında düzenlenen mazbatada da bununla ilgili hiçbir açıklamaya yer verilmediği görülmektedir. Bu iki köyün Adala nahiyesine bağlı oldukları halde¹¹⁴ düzenlenen mazbataları merkez nahiyeye göndermiş olmalarından dolayı mazbatalarının kabul edilmemiş olduğu düşünülebilir.

Roman vatandaşların yaşadığı bir yerleşim alanı olarak bilinen Abdal mahallesinden 16 Ocak 1923 tarihinde gönderilen mazbatada ise muhtar, muhtar-ı sani ve ahaliden 6 kişinin isim ve mühürleri yer almaktadır. Mazbatada dikkat çeken tek eksik mahalle imamının imzasıdır. Fakat Abdal mahallesi tarafından seçilen Müdafaa-i Hukuk Heyeti üyelerinin hangi sebeple merkez nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyeti seçimlerinde yer almadıkları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla ilgili ileri sürülebilecek tek gerekçe, Abdal mahallesi diye bir mahallenin resmiyette bulunmadığı olabilir.¹¹⁵

113 "Memurlar Müdafaa-i Hukuk Heyetlerine giremezler", *Ahenk*, 5 Kanunu Sani 1923

114 H 1326/1908-1909 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesine göre Taytan ve Çavlı köyleri Adala nahiyesine bağlı görülmektedir. Bkz. *Aydın Vilayet Salnamesi* 1326, s.635

115 1922 yılında yapılan belediye meclisi üyeliği seçim tutanaklarına göre Salihli'de dört mahallenin var olduğu anlaşılmakta ve Abdal mahallesi diye bir mahallenin adı geçmemektedir. Bkz. Hasan Türker, "1922 Salihli Belediye Meclisi Üyeliği Seçimi" *Krallardan Efelelere Salihli Sempozyumunu Bildirileri*, Tarih 2, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları no:37, İzmir 2013, s.124.

Ahmet Otman, yaptığı araştırmada Salihli Abdal mahallesi ile ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır: "Salihli'de yerleşik olan birkaç alanda bulunan Romanlardan Abdallar, Ankara asfaltı altında Sanayi çarşısı girişinde bulunan mahallede ikamet etmektedirler.

Ancak, bir ihtiyar heyetinin olması, diğer mahalle ve köylerden ayrı bir yerleşim yeri olduğuna da kanıt sayılmalıdır.

Salihli merkez nahiye, mahalle ve köylerinde yapılan seçimler sonrasında düzenlenerek kaza merkezine gönderilen mazbatalara göre, Abdal mahallesi dikkate alınmadan, seçimlerin 4 mahalle ve 26 köyde gerçekleştirildiği anlaşılıyor. Buna göre merkez nahiye mazbatalardaki toplam imza ya da mühür sayısı 476'dır. Seçime katılanların ortalaması mahalle ve köy başına 15,96 kişidir. En çok katılımın sağlandığı köy 35 kişi ile Yenipazar olarak dikkat çekmektedir. Fakat Yenipazar köyünün düzenlediği mazbatada imam, muhtar ve azaların adlarına yer verilmediği görülmektedir. (Ek. 4) En düşük katılımın ise, 4 kişi ile Çakallar köyünde olduğu görülmektedir. Çakallar köyü mazbatasında sadece imam, muhtar, muhtar-ı sani ve bir azanın mühürü bulunmaktadır. (Ek. 5) Çelikli köyünün ise iki farklı tarihte iki mazbata düzenlediği anlaşılıyor. Birinci mazbatada imam, muhtar ve muhtar-ı sani ve azaların isim ve mühürleri yer alırken, ikinci mazbatada ahalden 15 kişinin isim ve mühürleri yer aldığı görülüyor. (Ek.6)

Salihli merkez nahiye köy ve mahalleleri halkınca seçilen Müdafaa-i Hukuk Heyetleri üyeleri, 3 Mart 1923'te Salihli'de toplanarak, merkez nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyeti seçimini gerçekleştirirler. Yapılan seçime, mahalle ve köylerden Müdafaa-i Hukuk Heyetlerine seçilmiş olan 71 üyenin katıldığı, 19 üyenin ise katılmadığı görülmektedir. Katılmayanların dağılımı Hamidiye mahallesinden 2, Camii Atik mahallesinden 2, Sultaniye mahallesinden 1 ve köylerden 14 üye şeklindedir. Katılımcılardan 11 üyenin mazbataya imzasını attığı, 60 üyenin ise mühür bastığı anlaşılmaktadır. Merkez nahiyede mazbataya parmak basan üyeye rastlanılmamaktadır.

Seçim sonuçlarına göre merkez nahiye Salihli Müdafaa-i Hukuk Heyeti şu isimlerden oluşmuştur:

Belediye Reisi Hüseyin Hüsnü Efendi, Tavaslızade Rıza Bey, Kendirlik'ten Mevlut Necmi Efendi, Hacı Muafzade Yusuf Efendi, Belediye Azasından Bakkal Hafız Şükrü Efendi (Ek 7)

Kaymakamlık talimatına uygun olarak gerçekleştirilen nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyetleri seçimlerinin tamamlanmasından sonra Salihli,

Kesin yerleşme tarihi tam olarak bilinmemektedir. Fakat mahallenin yaşlıları ile yaptığımız sohbette babalarının Horasan'dan gelen Türkmenlerden Abdal Alevilerden olduklarını öğreniyoruz.", Ahmet Osman, "Salihli'de Kültür ve Sanat," *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2013 Cilt :11 Sayı :3, s.536

H 1326 tarihli Aydın Vilayet Salnamesinde Salihli köyleri arasında Abdal Mehmet Bey adında bir köy adına rastlanılmaktadır. Bkz. H 1326 *Aydın Vilayet Salnamesi*, s.634

Yine, "Salihli Müdafaa-i Hukuk" Cemiyeti seçimlerinden sonra, 1923 yılı mayısında tekrarlanan belediye meclisi üyeliği seçim tutanaklarında da Cami-i Atik, Sultaniye, Hamidiye ve Reşadiye adlarında dört mahalle yer alırken, Abdal mahallesi adı geçmemektedir. Bkz. Hasan Türker, "Salihli'de 1923 Belediye Azalığı Seçimi", *Toplumsal Tarih*, Toplumsal Tarih, Mayıs 1999, sayı 65, c.11, s.24.

merkez nahiyesi ve Adala nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyetlerinin katılımıyla 14 Mart 1923 tarihinde Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin seçimi de tamamlanmıştır. Seçim mazbatasına göre, seçime her iki heyetten toplam yedi üye katılmıştır. İki Adala nahiyesinden, birisi de merkez nahiyeden olmak üzere seçime üç üyenin katılmadığı anlaşılmaktadır. Seçime katılmayan üyelerden birisi merkez nahiyeye bağlı Kendirlik'ten Mevlut Necmi Efendi'dir. Mevlut Necmi Efendi'nin seçime neden katılmadığı bilinmiyor. Katılım sağlamayan diğer iki üye Adala nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyeti'ne Hacıhıdır köyünden seçilen Asaf Bey ve Poyraz köyünden seçilen Hafız Yaşar Efendi'dir. Bu iki üyenin köyleri Hacıhıdır ve Poyraz dağ köyleri olup, Hacıhıdır'ın Salihli'ye olan uzaklığı yaklaşık 35 km, Poyraz'ın ise, 32 km dolaylarındadır. Asaf Bey ve Hafız Yaşar Efendi, köyelerinin Salihli'ye olan uzaklığından dolayı ya da ağır kış koşulları sebebiyle Salihli'de yapılan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti seçimine katılamamış olabilirler. Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti seçimine katılan üyeler şunlardır: Adala Müdafaa-i Hukuk Heyetinden: Ethem Efendi (Durasılı), Emin Efendi (Çapaklı), Hasan Efendi (Delibaşlı). Salihli merkez nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyetinden: Bakkal Hafız Şükrü, Hacı Muafzade Yusuf, Tavaslızade Rıza, Belediye Reisi Hüseyin. Salihli merkez nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyeti'ne seçilmiş olan, Belediye Reisi Hüseyin Efendi'nin de mazbatada adı yazılı olmasına rağmen imzası bulunmamaktadır. Bu yüzden seçime katılıp katılmadığı belli olmamakla birlikte, olasılıkla seçime katılmadığı için mazbatada imzası bulunmamaktadır. Kısacası, mazbatada yedi üyenin adı yer almakla beraber altı üyenin imzası mevcuttur. Seçime katılan altı üyenin mazbataya mühür ya da parmak basmayıp imza atmaları Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti seçimine katılan üyelerin tamamının okur yazar olduklarına kanıt sayılabilir.

Adala Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nden hiçbir üyenin Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne seçilmediği ya da seçilemediği, Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şu isimlerden oluşmuştur: Tavaslızade Rıza Bey, Bakkal Hafız Şükrü Efendi, Mevlut Necmi Efendi, Hacı Muafzade Yusuf Efendi, Ortaköylü Mustafa Efendi. (Ek 8)

Seçilen üyeler arasında yer alan Tavaslızade Rıza Bey, Bakkal Hafız Şükrü Efendi ve Hacı Muafzade Yusuf Bey aynı zamanda Salihli merkez nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyeti üyesiydiler. Tavaslızade Rıza Bey'in adına, İstiklal Savaşı'nın ilk günlerinde kurulan Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine İstanbul'a çektiği telgrafa imza atan azalar arasında da rastlanılmaktadır.¹¹⁶ Diğer üyeler Ortaköylü Mustafa, Mevlut Necmi ve Hafız Şükrü Efendilerin 1922'de yapılan ve 1923'te tekrarlanan belediye azalığı seçimlerine de aday olarak katıldıkları görülmektedir. Bu kişilerin Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne seçildikten sonra 1923 mayıs ayında tekrarlanan belediye azalığı seçimlerindeki oy oranlarını bir önceki

116 Çiçek, a.g.e., ss.78-79

belediye azalığı seçimine göre artırdıkları anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Bu üç ismin oylarının büyük oranda artırmaları, Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeliğine seçilmiş olmalarına ve bu durumu etkili bir şekilde lehlerine kullanmalarına bağlanabilir. Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için yapılan seçimin ardından hazırlanan mazbata 17 Mart 1923 tarihinde kaymakamlığa iletilerek Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş süreci tamamlanmış olur.

Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bundan sonraki süreçte nasıl çalıştığına ilişkin herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bilinen tek gerçek Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunun tamamlanmasından yaklaşık altı ay sonra, 9 Eylül 1923'te kurulan Halk Fırkasının, Salihli kazası teşkilatına dönüşmüş olmasıdır.

Sonuç

1920 ilkbaharında Ankara'ya yeni gelen Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı, ziyareti sırasında kendisine şu soruyu yöneltir: "... kerameti Meclis'ten beklemek niyetinde miyiz?" Her konuda meşruiyet arayan Mustafa Kemal Paşa, Yunus Nadi Bey'e "Ben bilakis her kerameti Meclis'ten bekleyenlerdenim Nadi Bey. Bir devre yetiştik ki onda her iş meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet ancak milli kararlara dayanmakla milletin genel eğilimine tercüman olmakla mümkündür."¹¹⁸ Yanıtını verir. Mustafa Kemal Paşa'nın aradığı meşruiyetin kaynağı halktı. O, kaleme aldığı Amasya Genelgesi'nde Vatanın ve milletin geleceğini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır diyerek millet iradesine verdiği önemi ortaya koymuş, ihtilalin dayanacağı meşruiyetin kaynağını daha o zaman açıklamıştı. Millete ve millet iradesine dayanma fikri Erzurum ve Sivas kongrelerinde tekrarlandıktan sonra TBMM'nin açılmasıyla da hayat bulmuştu. İstiklal Savaşı millet iradesinden güç alarak başarıya ulaşmıştı.

İstiklal Savaşı bitiminde yeni bir devre başlıyordu. Bu yeni devrede askeri başarıyı ekonomik kalkınmayla taçlandırmak, devrim atılımlarını başlatmak gerekiyordu. Bu da mecliste güçlü bir grupla mümkün olabilirdi. Bunun bilincinde olan Mustafa Kemal Paşa 1922 yılının aralık ayı başında gazetecilere yaptığı açıklamada bu yeni devrede Halk Fırkası adıyla bir parti

117 1922 Ekim ayında gerçekleşen Salihli Belediye Meclisi üyeliği seçimlerinde aday olan Tavaslzade Rıza Bey 120, Hafız Şükrü Efendi 94, Mevlut Necmi Efendi 124, Ortaköylü Mustafa Efendi ise 54 oy almışlardır. Mustafa Bey dışındakiler belediye azalığına seçilmişlerdir. Bkz. Türker, "1922 Salihli Belediye Meclisi Üyeliği Seçimi" *Krallardan Efelere Salihli Sempozyumunu Bildirileri, Tarih 2*, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları no:37, İzmir 2013, s.127.

1923 yılı ilkbaharında tekrarlanan Belediye meclisi üyeliği için yapılan seçime katılan Mevlut Necmi Efendi 197, Ortaköylü Mustafa Efendi 195, Hafız Şükrü Efendi'nin ise 185 oy olarak seçilmişlerdir. Bkz. Türker, "Salihli'de 1923 Belediye Azalığı Seçimi", *Toplumsal Tarih*, Toplumsal Tarih, Mayıs 1999, sayı 65, c.11, s.27

118 "Yunus Nadi'nin Atatürk ile Yaptığı Söyleşi. Bu millet zilleti ve esareti kabul etmez." *Cumhuriyet*, 10 Kasım 2016

kurmak düşüncesinde olduğunu açıkladı. Bu açıklamayı takip eden aylarda işgalden kurtarılan yörelerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çalışmalarının başlatıldığı görüldü. Bu çalışmaların başladığı yerlerden biri de Salihli oldu.

9 Ocak 1923 tarihinde Kaymakam Faik Bey'in yazılı emriyle Salihli'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurma çalışmalarının başlatıldığı görüldü. Sivas Kongresi'nde alınan kararlarla tüm milli örgütler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleştirilirken, cemiyetin tüzüğüne göre teşkilatlanmanın köylerden başlayarak il merkezlerine doğru ve seçimle oluşturulması isteniyordu. Salihli merkez nahiye ve Adala nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyetleri için yapılan seçimlerin de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğüne göre gerçekleştirildiği anlaşılıyor. Salihli merkez nahiyeye bağlı mahallelerin ve köylerin seçim mazbataları incelendiğinde, köy ve mahallelerde yapılan seçimlere imam, muhtar, muhtar yardımcısı, ihtiyar heyeti üyeleri ve halktan bazı kimselerin seçmen olarak katıldığı ve onların iradeleriyle Müdafaa-i Hukuk Heyetlerinin oluşturulduğu görülüyor. Bu da seçimlerin kısıtlı sayıdaki kişilerin katılımıyla gerçekleştirildiğini gösteriyor. Adala nahiyesine bağlı köylerden seçilen ve Adala Müdafaa-i Hukuk Heyeti için yapılan seçime katılan üyelerden 16 üyenin imza attığı, 50 üyenin mühür bastığı ve 8 üyenin de parmak bastıkları görülüyor. Salihli merkez nahiyesinde ise, parmak basan üyeye rastlanmazken 11 üyenin imza attığı, 60 üyenin ise mühür basmış olduğu görülüyor. Her iki nahiyeden toplam 118 üyenin mühür ve parmak basmış olmaları köy ve mahallerden Müdafaa-i Hukuk Heyetlerine seçilen üyelerin okur yazarlık durumlarını ortaya koyduğu söylenebilir. Buna karşın Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni seçen Adala ve Salihli merkez nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyeti üyelerinin tamamının mazbataya imza attıkları görülmektedir. Kaymakamlık makamının, jandarma kumandanlığına verdiği bu işin takipçisi olunması şeklindeki talimatından ve talimat yazısı üzerine düşülen notlardan da anlaşılmaktadır ki seçimleri denetleyecek başkaca bir kurum bulunmadığından Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti seçimleri jandarma nezaretinde gerçekleştirilmiş iş ve işlemlerin takibi jandarma tarafından yapılmıştır. Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için yapılan işlemlerin tamamlanmasının ardından tüm seçim evrakının, kaymakamlık makamının yazılı talimatının üzerine düşülen notlardan anlaşıldığına göre, yine kaymakamlık tarafından, Salihli Belediye Başkanlığına gönderilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin, Halk Fırkasına dönüştürüleceğinin açıklanmasından sonra, Müdafaa-i Hukuk Grubu yöneticilerinin Ankara'da yaptığı, içeriği bilinmeyen ama basına çok önemli bir toplantı olarak yansıyan haberlerden sonra, işgalden kurtarılan yörelerde teşkilatı bulunmayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin buralarda hızla teşkilatlanmaya gittiği, bununla da Halk Fırkasının teşkilatlanmasına yönelik bir zemin oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Salihli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilatı Seçim Mazbataları (1923) Hasan Türker'in kişisel arşivinden.

II. Resmi Yayınlar

Aydın Vilayet Salnamesi H 1326/1908-1909, Vilayet Matbaası.

III. Süreli Yayınlar

Ahenk

Akşam

Anadolu'da Yeni Gün

Cumhuriyet

İkdam

Sada-yı Hak

Tanin

IV. Kitaplar

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1983.

(Atatürk), Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, I.C 1919-1920, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981.

....., *Nutuk/Söylev*, II.C, 1920-1927, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II.C, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

ATAY, Falih Rıfki, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

-, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (Kuruluş)*, Zeus Kitapevi, İzmir 2006.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal*, I.C, Remzi Kitapevi, İstanbul 1981.
- AYIŞIĞI, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004.
- ÇELİK, Kemal, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 1993.
- ÇEVİK, Zeki, *Millî Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (1918-1923)*, ATAM, Ankara 2002.
- ÇİÇEK, İbrahim, *Kurtuluş Savaşı'nda Salihli Kuşay-ı Milliyecileri*, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları 41, Salihli 2013.
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim yayınları, İstanbul 1994.
- ERGİL, Doğu, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitapevi, Ankara 1981.
- EROĞLU, Hamza, *Atatürk ve Milli Egemenlik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- İNAN, Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977.
- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I.C, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1959-1960.
- KİLİ, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Tekin yayınevi, İstanbul 1982.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1988.
- KONUĞU, Enver, *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- MUMCU, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Anka Ofset Basımevi, İstanbul 1984.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali Birinci Kitap*, İstanbul 1963.
- SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

TEKELİ, İlhan – İlkin, Selim, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Temsiliyesi ve İbrahim (Tahta Kılıç) Bey, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.*

TUNÇAY, Mete, *T.C'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul 1992.*

TÜRKER, Hasan, *Türk Devrimi ve Basın 1922-1925, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000.*

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.*

V. Makaleler

Ahmet Emin, "Halk Fırkası", *Vakit*, 21 kanun-ı Evvel 1922.

....., "Millî İstiklal", *Vakit*, 18 Ocak 1923.

Ahmet Otman, "Salihli'de Kültür ve Sanat," *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2013 Cilt :11 Sayı :3, ss 536-545.

TANÖR, Bülent, "Millî Mücadele'de Kongreler" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, ss. 1137-1150.

Falih Rıfki, "Salihli Harabelerinde", *İzmir'den Bursa'ya, Akşam Teşebbüs Matbaası, Dersaadet 1338, ss.87-89.*

GÜNEŞ, İhsan, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1987, C.III, Sayı 8, ss.565-581.

Hüseyin Cahit, "Kuvvetli Hükümet", *Tanin*, 1 Nisan 1923.

ÖZKAYA, Yücel, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.IV, sayı 10, 1987, ss.139-186.

TÜRKER, Hasan, "Salihli'de 1923 Belediye Azalığı Seçimi", *Toplumsal Tarih*, Toplumsal Tarih, Mayıs 1999, sayı 65, C.11, ss.24-27.

....., "1922 Salihli Belediye Meclisi Üyeliği Seçimi" *Krallardan Efelere Salihli Sempozyumu Bildirileri, Tarih 2, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları no:37, İzmir 2013, ss.117-143.*

UNAT, Faik Reşit, "Mustafa Kemal Paşa'ya Dokuzuncu Ordu Kıtaaatı Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Salahiyetlere Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, C.II, Sayı 11, Ağustos 1943, ss.401-409.

....., "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Tarih*

....., "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupunun Kuruluşuna ve Çalışmalarına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, C.III, Sayı 13, Ağustos 1944, ss. 81-90.

Extended Abstract

The Ottoman Empire which joined the World War I on the side of the Central Powers on 1 November 1914, accepted loss of war exactly four years later, surrendered to the Allied Powers because of the Armistice of Mudros which was signed on 30 October 1918. Provisions of the armistice ceased Ottoman Empire. Allied Powers began to occupy some parts of the Anatolia based on the terms of the armistice. News began to spread those Turkish lands would be given to Greece and Armenia. This situation motivated the Turkish intellectuals. The efforts to organize against the occupations begun. But those efforts were scattered and disconnected from each other. The step that would unite these organizations and organize them within a plan was taken after Mustafa Kemal Pasha set foot in Samsun on 19 May 1919. Mustafa Kemal Pasha laid the foundations of the attempts to bring the Turkish people together on a common ground with the Amasya Circular. Movement which he started was a revolutionary attempt. He relied on people to ensure the legitimacy of the revolution. Chain of representation was established from villages to province centers from Erzurum Congress. All resistance groups were merged under the roof of Association for the Defence of Rights of Anatolia and Rumelia based on the decision which was taken in Sivas Congress. Even though all members of the Grand National Assembly of Turkey, which was opened on 23 April 1920, were members of the Association for the Defence of Rights, differences in the opinions began to arise. This situation affected the work of the parliament and started to disrupt works. In order to prevent this the Association for the Defence of Rights Group was established through the initiatives of Mustafa Kemal Pasha. Although the group was not a political party, it acted like a political party. In the following days, those who remained outside of this formation formed the II. group.

In the autumn of 1922, the military aspect of the War of Independence was over. And now a new era was beginning. In this new era, it was necessary to bring peace to life, to crown military success with the economic development, and to initiate revolutionary breakthroughs. This could have been possible with a strong group in the parliament. Mustafa Kemal Pasha, who saw the disagreements and conflicts in the Grand National Assembly of Turkey while the Lausanne peace negotiations continue, must have been convinced that

these conflicts could not be solved with the current parliamentary structure. He announced to the journalists at the beginning of December 1922 that he was thinking of founding a party called the People's Party. In the months following this announcement it was seen that the efforts to establish an Association for the Defence of Rights started in the liberated regions.

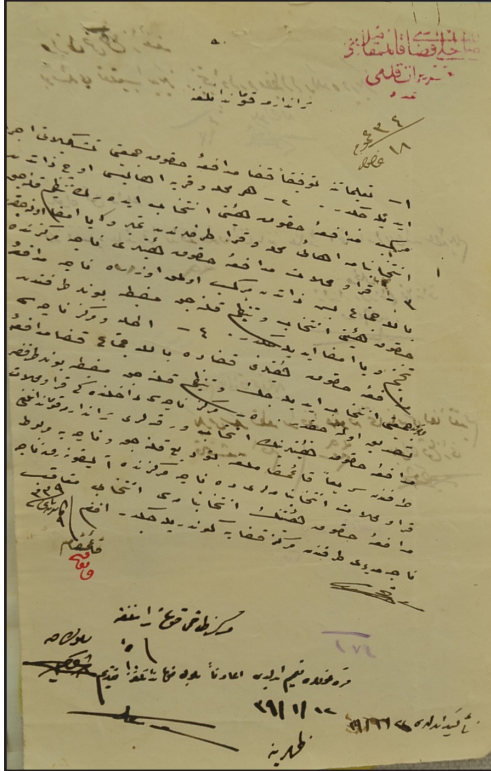
One of the places where these works started was Salihli. In a letter dated 9 January 1923 sent to the Gendarmerie Command with the signature of District Governor Faik Bey, it was announced that Association for the Defence of Rights would be established in Salihli. According to the statute prepared at the Sivas Congress, while all national organizations were united under the name Association for the Defence of Rights of Anatolia and Rumelia, it was foreseen that the organization would be formed starting from the villages to provincial centers and through elections. In the letter sent from the Gendarmerie Command with the signature of Salihli District Governor Faik Bey, it was requested to establish Association for the Defence of Rights in villages and its neighborhood. Afterwards, with the joint decisions of the delegations, town organization should be done, and then the establishment of the Salihli Association for the Defence of Rights should be completed. The elections are organized in villages and quaters first, followed by the sub-district and finally the district center establishment of the Defence of Rights organization. According to the available documents, it is seen that the elections were carried out in accordance with the instructions of the district governor's office. It is understood that the purpose of quick organizations of Association for the Defence of Rights in the beginning of 1923 in the liberated regions where did not have an organization was a step towards the establishment and organization for People's Party.

In this study, after evaluating the conditions and developments which prepared the foundation of the Association for the Defence of Rights of Anatolia and Rumelia, documents related to the organization of Salihli Association for the Defence of Rights in 1923 were examined and evaluated.

EKLER

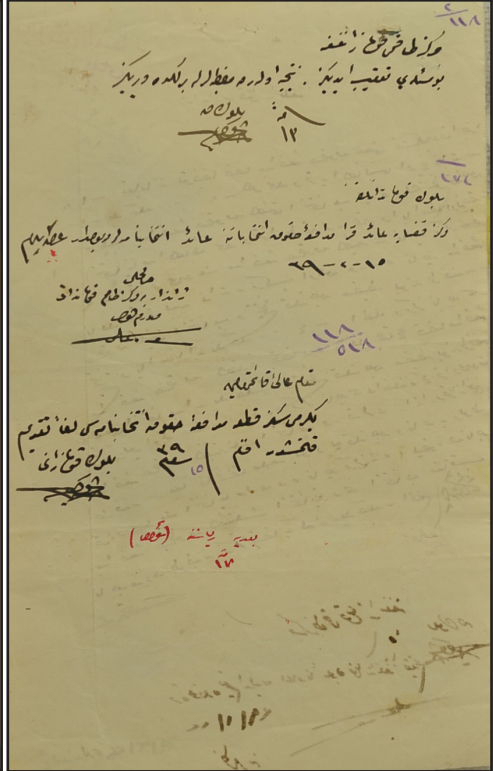
Ek 1- Salihli Kaymakamlığının Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilatının Kurulması İçin Jandarına Kumandanlığına Gönderdiği Talimat (1. Sayfa) ve Talimatın Takibini Gösterir Notlar (2. Sayfa).

Talimatın birinci sayfası

Salihli Kaymakamlığı

Talimatın ikinci sayfası

Tahrirat kalemî

Numoro 18 /434

Jandarma Kumandanlığına

1-Talimatına tevfikân kaza Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilatı icra edilecektir.

2-Her mahalle ve kariye ahalişi üç zattan mürekkep Müdafaa-i Hukuk Heyeti intihap ederek tanzim kılınacak intihapname ahali-i mahalle ve kura tarafından temliye(doldurma) veya imza olunacaktır.

3-Kura ve mahallat Müdafa-i Hukuk Heyetleri nahiye merkezlerinde bil içtima beş zattan olmak üzere nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyeti intihap ve tanzim kılınacak mazbata bunlar tarafından tahtim(mühür basma) veya imza edilecektir.

4-Adala ve merkez nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyetlerini kazada bil içtima kaza Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti intihap edilecek ve tanzim kılınacak mazbata bunlar tarafından tasdik olunacaktır.

5- Merkez nahiyesi dahilindeki kura ve mahallat Müdafaa-i Hukuk heyetlerinin intihap varakaları jandarma kumandanlığı tarafından serian kaymakamlığa tevdi kılınacak ve nahiyeye merbut kura ve mahallat intihapnameleri de nahiye merkezinde alıkonularak nahiye Müdafaa-i Hukuk Heyetinin intihapnamesi intihabı müteakip nahiye müdürü tarafından merkez kazaya gönderilecektir efendim.

Fi 9 Kanun-ı Sani sene 339

Kaymakam Faik

Merkez takım kumandanlığına karakollara tamim edildi ilaveten bölük kumandanlığına takdim 12/1/339 Bölük Kumandanı Şevki

Te'kid edildi. 22/1/339.

Zahirine

2/118

Merkez kumandanlığına

Bu meseleyi takip ediniz. Netice olarak mazbatalarla birlikte veriniz.

Bölük K. Şevki

13 Ocak sene Minhü (aynı sene)

Bölük Kumandanlığı

Merkez kazaya ait kura Müdafaa-i Hukuk intihabına ait intihapnameler merbuttur arz eylerim.

15/2/39

Salihli Jandarma Merkez Takım Kumandanı Mülazim-i Evvel Ali

118/518

Makam-ı Ali-i Kaymakamlık

Yirmi sekiz kıta Müdafaa-i Hukuk intihapnamesi leffen (sarılmış olarak) takdim kılınmıştır efendim.

Fi 15 Şubat 39

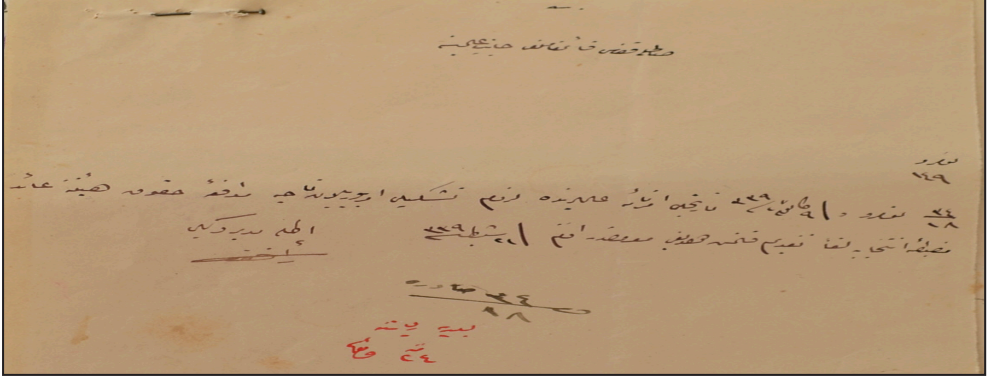
Bölük Kumandanı Şevki

Belediye Riyasetine

17 Minhü

Ek 2- Adala nahiyesi bağlı köy Müdafaa-i Hukuk Heyetlerince gerçekleştirilen Adala nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyeti seçim mazbatası

Adala nahije müdürlüğünün Salihli kaymakamlığına gönderdiği Müdafaa-i Hukuk Heyetlerinin seçim mazbatası üst yazısı

Salihli Kazası Kaymakamlığı Canibi Alisine

Numara 149

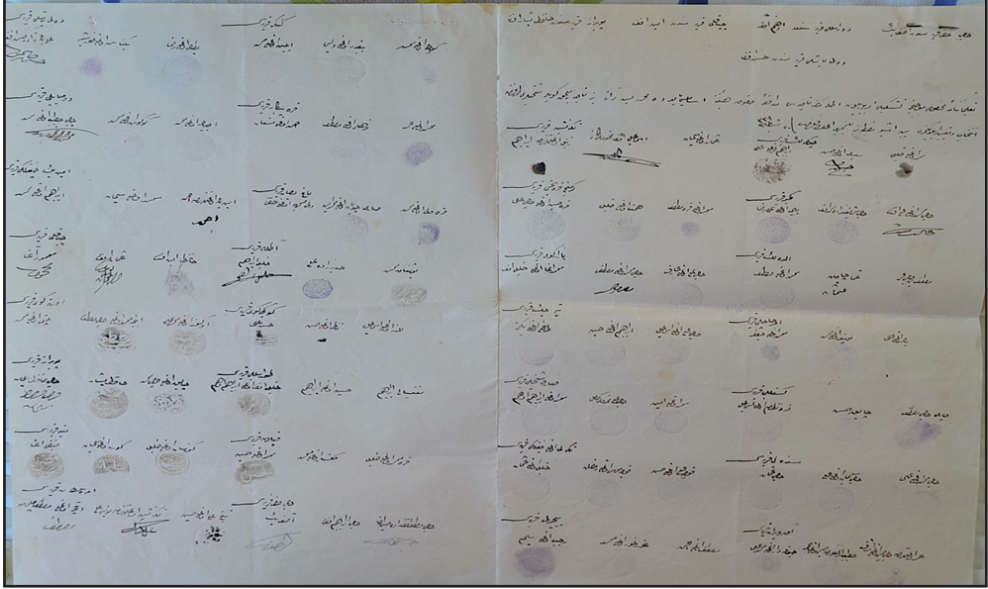
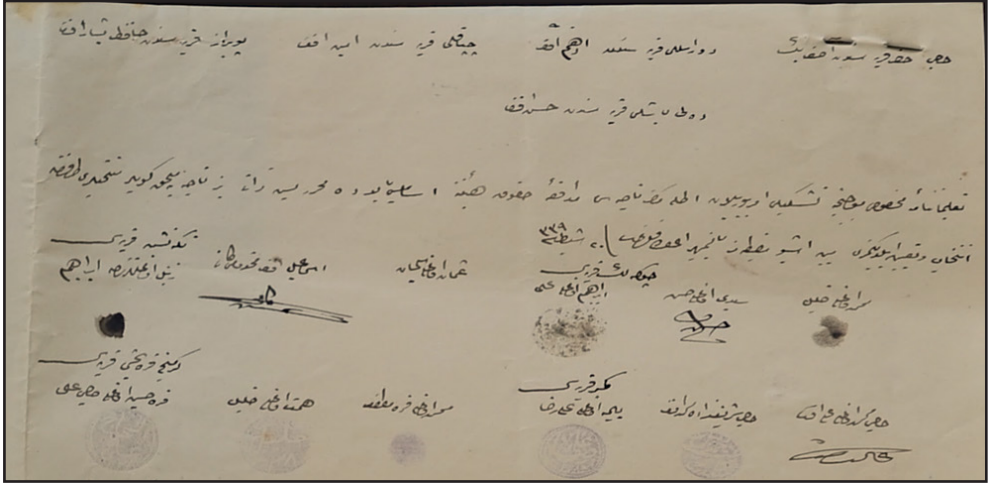
34/18 Numaralı fi 9 Kanun 339 tarihli emirname-i alilerinde lüzum-u teşkili emir buyrulan nahije Müdafaa-i Hukuk Heyetine ait mazbata-i intihap leffen takdim kılınmış olduğu muvafıktır efendim fi 21 Şubat 339

Adala Müdür Vekili

Refet

Belediye riyasetine

24 minhü

Hacıhıdır Karyesinden Asaf Bey,
 Durasılılı Karyesinden Ethem Efendi,
 Çapaklı Karyesinden Emin Efendi,
 Poyraz Karyesinden Hafız Yaşar Efendi,
 Deli Başlı Karyesinden Hasan Efendi.

Talimatname-i mahsus mucibince teşkili emir buyrulan Adala merkez nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyeti esamisi balada muharrer beş zevat biz nahiyeye merbut köyler müntahipleri tarafından intihap ve tayin edildikleri mübeyyen iş bu mazbatamız bil-temhir ita kılınmıştır

Fi 20 Şubat 339

Çökelek Karyesi:

- Mehmet Oğlu Halil
- Seydi Oğlu Hasan
- İbrahim Oğlu Ali

Tekkenişin Karyesi:

- Osman Oğlu Süleyman
- İsmail Kadı Mahdumu Kani
- Zeynel Oğullarından İbrahim

Kemer Karyesi:

- Hacı Mehmet Oğlu Ali Efendi
- Hacı Şerefzade Mehmet Efendi
- Balyaoğlu Alırıza

Merkezi Karayahşi Karyesi:

- Mehmet Oğlu Kara Mustafa
- Himmet Oğlu Halil
- Kara Hüseyin Oğlu Hacı Ali

Eldelek Karyesi:

- Mustafa Bin Hacı Ömer
- Osman Çavuş
- Mehmet Oğlu Mustafa

Pazarköy Karyesi:

- Hacı Ali Oğlu Arif
- Hacı Mehmet Oğlu Mustafa
- Mehmet Ağa Oğlu Halil Efendi

Emirhacılı Karyesi:

- Beyoğlu Ali
- Yusuf oğlu Mehmet
- Mehmet Oğlu Cafer

Tepecik Karyesi:

- Hacı Ali Oğlu İsmail
- İbrahim Oğlu Hüseyin
- Dağlı Oğlu Bekir

Kestelli Karyesi:

- Çallı Hacı Mustafa
- Çalık Hasan
- Kara Nizam Oğlu İsmail

Sarı Şıhlı Karyesi:

- Mehmet Oğlu Emin
- Hacı Ali Mehmet Oğlu Kâmil
- Mehmet Oğlu İbrahim Ethem

Sindel Karyesi:

- Hacı Mehmet Oğlu Ali
- Hacı Süleyman Oğlu Ali
- Hacı Osman

Tekeli Oğlu Çiftliği Karyesi:

- Koca Ali Oğlu Hasan
- Koca Musa Oğlu Ramazan
- Halil Oğlu Osman

Akviran Karyesi:

- Ömeroğullarından Hacı Hüseyinoğlu Eşref
- Hatipoğullarından Hüseyin Oğlu Hamit
- Cevkadaroğlu Mehmet Ali

Biçerli Karyesi:

- Mustafa Oğlu Ahmet
- Gurgur Oğlu Mehmet
- Recep Oğlu Süleyman

Kenger Karyesi:

- Kocaoğlu Mehmet
- Seyfeddin Oğlu Veli
- Emin oğlu Mehmet

Delibaşlı Karyesi:

- Bakkaloğlu Rıza
- Bektaş Oğlu Hürşid
- Ali Bey Zade Hasan Efendi

Karapınar Karyesi:

Mehmet Oğlu Ömer
Ferhat Oğlu Mustafa
Himmet Oğlu Mestan

Dombaylı Karyesi:

Açiloğlu Mehmet
Göğünoğlu Mehmet
Hacı hatıpoğlu Mehmet

Yağbasan Karyesi:

Karavelioğlu Mehmet
Sarı Çobanoğlu Mehmet Emin
Veli Tahsinoğlu Hakkı

Emin Bey Çiftliği Karyesi:

Emin bey Oğullarından Emin
Mehmetoğlu Süleyman
İbrahimoğlu Mehmet

Adala Karyesi:

Boşnak Mehmet
Haydarzade Ali
Halil İbrahim

Çapaklı Karyesi:

Hafız Emin Ağa
Osman Efendi
Mahmut Ağa

Gökköy:

Lazoğlu İsmail
Nazaroğlu Hasan
Hasan Ali
Orta Köy Karyesi
Öğütoğlu Mehmet Ali
İnce Mehmetoğlu Hacı Mustafa
Çetmioğlu Mehmet

Tavaslı Karyesi:

Manisalı İbrahim
Hüseyinoğlu İbrahim
Halil Efendi Oğlu İbrahim Ethem

Poyraz Karyesi:

Çalıkoğlu Hacı Mehmet
Hafız Yaşar
Hacı Hafız Süleyman

Kaplan Karyesi:

Kara Mehmetoğlu Halil
Keşanoğlu Mehmet
Mehmetoğlu Hüseyin

Menye Karyesi:

Günsan Oğlu Halil
Gören Oğlu Süleyman
Feyzi Ağa

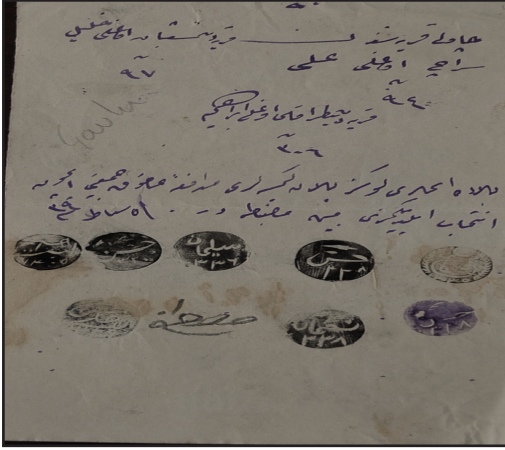
Hacıhıdır Karyesi:

Hacı Mustafalardan Hüseyin Ağa
Hacı İbrahim Efendi
Asaf Bey

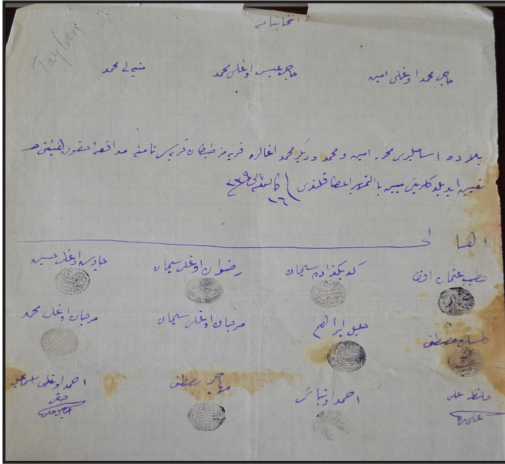
Emre Sultan Karyesi:

Şeyh Alioğlu Hüseyin
Tekkenişin oğullarından Yunus Ali
Akçeoğlu Mustafa Çavuş

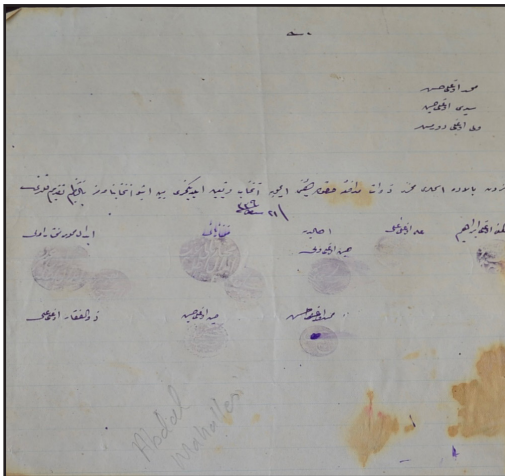
Ek 3- Çavlı, Taytan köyleri ve Abdal mahallesi Müdafaa-i Hukuk Heyetleri Mazbataları

Çavlı Karyesi
Müdafaa-i Hukuk Heyeti Mazbatası
Çavlı Karyesinden, karyemizden
Şabanoglu Halil Tevellüt 97
Saraçoğlu Ali Tevellüt 94
Karyeden Pıtraklıoğlu İbrahim tevellüt 306
Balada esamileri gönderilen kimseleri
Müdafaa-i Hukuk Heyeti için intihap
eylediğimizi mübeyyen mazbatadır.
Fi 5 Şubat sene 39

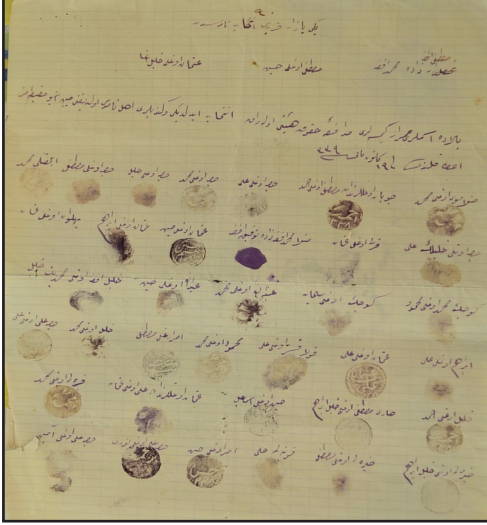

Taytan Karyesi
Müdafaa-i Hukuk Heyeti Mazbatası
İntihap name
Hacı Mehmetoğlu Emin,
Hacı Abbasoğlu Mehmet,
Menyeli Mehmet.
Balada esamileri muharrer Emin ve
Mehmet ve diğer Mehmet ağalar karyemiz
Taytan karyesi namına Müdafaa-i Hukuk
Heyetine tayin edildiklerini mübeyyen
bil-temhir ita kılındı.
Fi 16 Kanun-ı Sani sene 339

Abdal Mahallesi
Müdafaa-i Hukuk Heyeti Mazbatası
Mehmetoğlu Hasan,
Seydioğlu Hüseyin,
Velioglu Dursun.
Mahallemizden balada esamileri
muharrer zevatı Müdafaa-i Hukuk
Heyeti için intihap ve tayin eylediğimizi
mübeyyen işbu intihap namemiz tanzim-i
takdim kılındı. Fi 21 Şubat sene 339

Ek 4- Yenipazar

Yenipazar Karyesi**Müdafaa-i Hukuk Heyeti Mazbatası**

Yenipazar karyesi İntihap namesidir.

Mustafa Ağazade Mehmet Efendi,

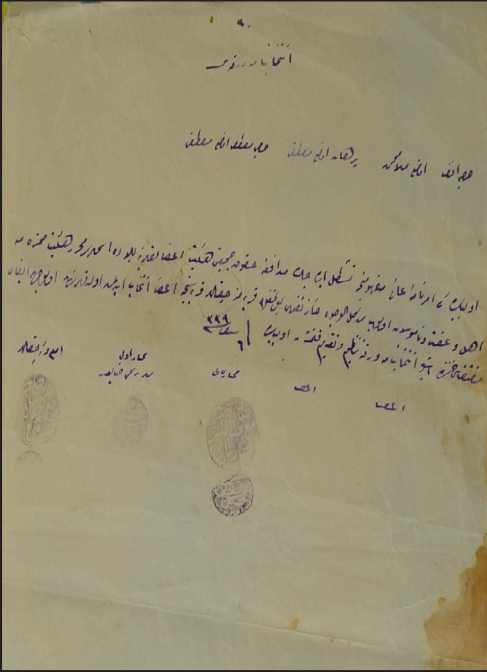
Mustafa Oğlu Hüseyin,

Osman Oğlu Halil Ağa.

Balada esamileri muharrer kimseler Müdafaa-i Hukuk Heyeti olarak intihap edildikleri ve kendileri ehl-i namus olduğu mübeyyen iş bu mazbatamız ita kılındı.

Fi 19 Kanun-ı Sani sene 339

Ek 5- Çakallar

İntihap name Varakası

Hacı Efendioğlu Molla Mehmet,

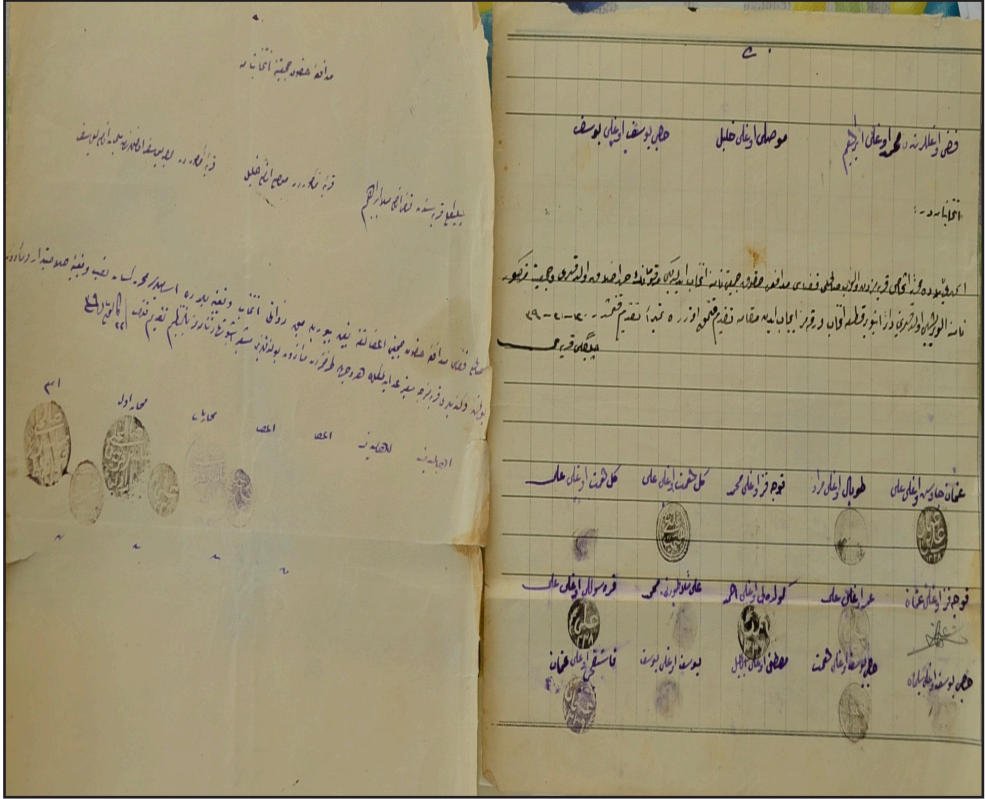
Burhan Oğlu Mustafa,

Hacı Mustafa Oğlu Mustafa

Ol babdaki emirnamei ali mucibince teşekkül edecek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti azalıklarına balada esamileri muharrer heyet-i muhtereme ehil-ü iffet ve namustan olup min-küllü'l-vücuha haiz-i nefsleri namus bulunmakla karyemiz Çakallar karyesince aza intihap edilmiş olduklarını ol babda ifa-yı muktezası zımnında iş bu intihap name-i varaka tanzim ve takdim kılınmıştır ol bab

Fi 6 Şubat sene 339

Ek 6-Çelikli

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine İntihap name
Çelikli karyesinden Kadioğlu Molla İbrahim,
Karye-i mezkurdan Musaoğlu Halil,
Karye-i mezkurdan Hacı Yusufogullarından
Süleymanoğlu Yusuf

Salihli kazası MHC azalığına tayin
buyrulacak zevatı intihap ve tayine balada
esamileri muharrer kesani lakap vazifeye
salahiyettar ve mezun bulunmuş ve kendileri
karyemizce muteber addedilmekle hasr-ı
vecihle tarafımızdan mezun bulduklarını
müş'ir iş bu tahrirat namemiz tanzim-i
takdim kılındı.

Fi 22 Kanun-ı sani 339

Kadioğullarından Mehmet Oğlu İbrahim,
Musaoğlu Halil,
Hacı Yusufogulları Yusuf

İntihap namemizdir

Esamileri balada muharrer eşhas
karyemizden olup Salihli kazası MHC
namına intihap edildikleri merkumenin
hüsn-ü ahlak oldukları ve cemiyet-i mezkûr
namına elverişli olduklarına dair iş bu bir
kita intihap varakamız icap eden makama
takdim kılınmak üzere tahriren takdim
kılınmıştır.

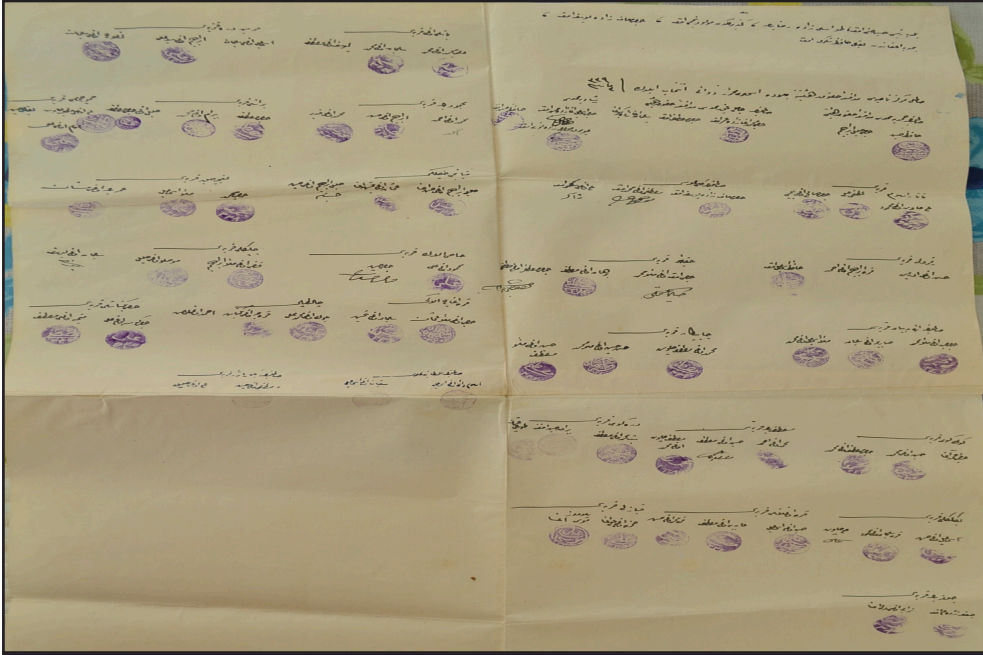
12.21.39 Çelikli karyesi

Ek 7- Merkez Nahiyeye (Salihli) Bağlı Köy ve Mahalle Müdafaa-i Hukuk Heyetlerince gerçekleştirilen Merkez Nahiy Müdafaa-i Hukuk Heyeti Seçim Mazbatası

Belediye Reisi Hüseyin Hüsnü Efendi, Tavaslızade Rıza Bey, Kendirlikten Mevlüt Necmi Efendi, Hacı Muafzade Yusuf Efendi, Belediye azasından Bakkal Hafız Şükrü Efendi

Salihli merkez nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyetine balada(yukarıda) esamileri (isimleri) muharrer (yazılı) olan zevatı intihap eyledik. 3 Mart 339

Salihli Hamidiye Mahallesi

Müdafaai Hukuk Heyeti:

- Giritli Nuri Efendi
- Orta Köylü Hacı Halil İbrahim
- Hacı Ömer Efendi Damadı Hafız Hüseyin

Salihli Camii Atik

Müdafaai Hukuk Heyeti:

- Hacı Mehmet Ağazade Ömer Efendi
- Hacı Mustafa Efendi
- Süleyman Ağazade Bekir Ağa

Reşadiye Mahallesi:

- Hacı İsmail Ağa zade Hasan Efendi
- Hafız Hasan Efendi
- Çolak Mollazade Nuri Efendi

Kariyesi Tatar İslam:

- Ali Savan Oğlu Mahmut
- Lütfi Ali
- Hacı Salih Oğlu Necmi

Salihli Keli Mahallesi:

- Hacı Muafzade Yusuf Efendi
- Mustafa Oğlu Mehmet Efendi
- Ali Oğlu Şakir Ümit

Kırveli Karyesi:

- Hasan Oğlu İdris
- Kara İbrahim Oğlu Ahmet
- Hafız İsmail Efendi

Çakallar Karyesi:

- Hacı Efendi Oğlu Molla Mehmet
- Burhan Oğlu Mustafa
- Hacı Mustafa Oğlu Mustafa

Salihli Allahdiyen Karyesi:

- Hacı Hüseyin Oğlu Molla Mehmet
- Sarıca Oğlu Süleyman
- Molla İsmail Oğlu Mehmet

Çay Pınar Karyesi:

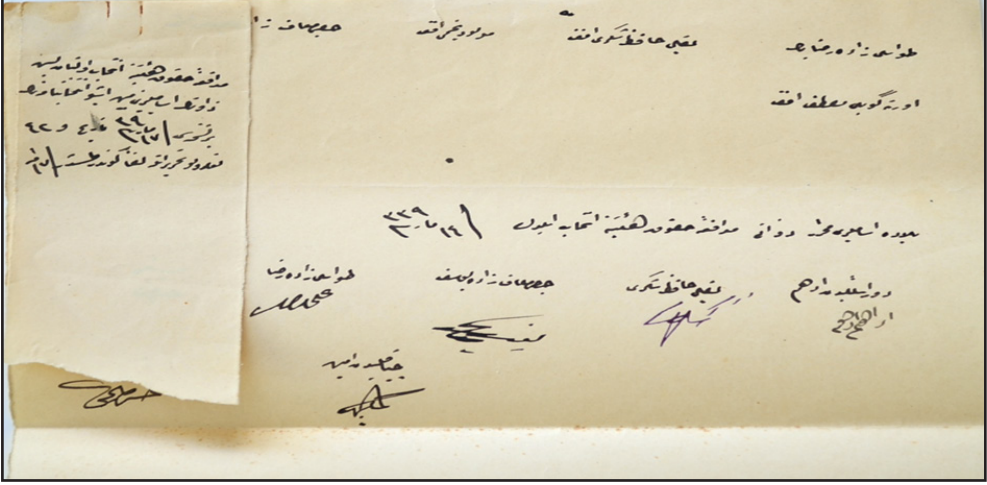
- Mehmet Oğlu Mustafa Çavuş
- Hasan Hüseyin Oğlu Molla Mehmet
- Hasan Oğlu Molla Mustafa

Gökköy Karyesi:

- Hacı Ahmet Ağa
- Hüseyin Oğlu Mehmet
- Hacı Mustafa Oğlu Mehmet

<p>Mustafa Bey Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mehmet Oğlu Ahmet - Hüseyin Oğlu Mustafa - Mustafa Çavuş Oğlu Mehmet <p>Dereköy Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Şeb Mehmet Oğlu Mustafa - Bayrak Hüseyin Efendi - Topal Osman <p>Beylikli Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - İsmail Oğlu Hasan - Kara Süleyman Oğlu Mahmut - Ali Çavuş <p>Karaoğlanlı Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hüseyin Oğlu İsmail - Abidin Oğlu Mustafa - Kara Mehmet Oğlu Hasan <p>Kabazlı Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Beş Ali Oğullarından Abidin Oğlu Mehmet - Hamzaoğlu Ali Ağa - Palavezir oğlu Musa <p>Cafer Bey Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Caferzade Ali Efendi - Şıracı Oğlu Veli Ağa - Hacı Ali Oğlu Hacı Halil Ağa <p>Başlıoğlu Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hacı Mehmet Oğlu Mehmet - Süleyman Oğlu Mehmet - Yusuf Oğlu Mustafa <p>Mersindere Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - İsmailoğlu Süleyman - İbrahim Oğlu Seyid Ali - Nasuh Oğlu Süleyman <p>Mahmut Bey Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mehmet Oğlu Ahmet - İbrahim Oğlu Hasan - Mehmet Oğlu Kadri <p>Yaraşlı Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hacı Mustafa - Bayram Oğlu Mehmet - Cemil Oğlu Hacı Mustafa 	<p>Çamur Hamamı Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ali Oğlu Hatip Çavuş - İmam Oğlu Ali - Bakkal Hüseyin (Ağa) <p>Kapancı Çiftliği</p> <ul style="list-style-type: none"> - Halil İbrahim Oğlu Hasan Ağa - Osman Oğlu Tahsin Ağa - Hacı İbrahim Oğlu Hüseyin <p>Bahçecik Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hacı Mehmet - Molla İsmail - Ömer Bey Oğlu Mestan <p>Hasalan Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - (İmam Oğullarından) Mahmut Oğlu Ali - (Molla İsmail Oğullarından) Hacı Hüseyin - Derviş Oğullarından Abidin Oğlu Süleyman <p>Çelikli Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kadioğlu Molla İbrahim - Süslüoğlu Halil - Süleyman Oğlu Yusuf <p>Karaağaç Elaki</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hacı Oğlu Molla Osman - Süleyman Oğlu Tahsin - Harik Oğlu Molla Hüseyin <p>Çaltılı</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bölük Oğlu Mehmet Ali - Karaca Oğlu Bektaş - Ahmet Oğlu Hasan <p>Hacı Bektaşlı Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hacı Köse Oğlu Ali - Münci Oğlu Mustafa - Beyoğlu İsmail <p>Salihli Sultaniye Mahallesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - İslam Dayı Oğlu İsmail - Şaban Oğlu İsmail - Abdüvani <p>Salihli Yenipazar Karyesi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mustafa Oğlu Hüseyin. - Ali Oğlu Halilağa. - Mustafa Efendizade Mehmet Efendi
---	--

Ek 8- Merkez Nahiye ve Adala Nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Heyetlerinin Ortak Katılımları Sonrası Gerçekleşen Salihli Kazası Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Seçim Mazbatası

Müdafaa-i Hukuk Heyetine intihap olunan zevatın esamileri mübeyyen iş bu intihapnamenin berneticesi fi 17 Mart 39 tarih ve 42 numarolu tahriratla leffen gönderilmiştir. Fi 17 minhü

- Tavaslızade Rıza Bey
- Bakkal Hafız Şükrü Efendi
- Mevlüt Necmi Efendi
- Hacı Muafzade Yusuf Efendi
- Ortaköylü Mustafa Efendi

Balada esamileri muharrer zevatı Müdafaa-i Hukuk Heyetine intihap eyledik.

Fi 14 Mart 339

- Durasılıdan Ethem (Adala nahiyesi)
- Bakkal Hafız Şükrü (Merkez nahiyeye)
- Hoca Muafzade Yusuf (Merkez nahiyeye)
- Tavaslızade Rıza (Merkez nahiyeye)
- Belediye Reisi Hüseyin (Merkez nahiyeye)
- Çapaklıdan Emin (Adala nahiyesi)
- Delibaşlıdan Hasan (Adala nahiyesi)

Geliş Tarihi : 10.05.2021
Kabul Tarihi: 06.07.2022

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XXII/44 (2022-Bahar/Spring), ss. 287-311.

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRK VE RUM MÜBADİLLERİN KARŞILAŞMALARINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME*

Meryem ORAKÇI**

Öz

30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Yunan Ahalinin değişimine dair sözleşme imzalanmış ve Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının karşılıklı değişimine karar verilmiştir. Bu sözleşme, yüz binlerce insanın hayatında keskin bir dönüşüme yol açmıştır. Gittikleri bilinmezliğin yanı sıra, kendilerine tanınan sürede buldukları ülkeden ayrılmak zorunda olmak iki ülkenin mübadilleri için de büyük bir güçlük teşkil etmiştir. İki taraftaki sürecin eşzamanlı olarak ilerlemediği durumlarda yerini henüz terk etmemiş olan mübadiller, diğer ülkeden gelenlerle birlikte yaşamak zorunda kalmışlardır. Bazı mübadiller, mallarıyla birlikte tüm geçmişini diğer ülkede bırakıp gelmişken, kendilerine ait olacağı sözü verilen evlerde hala diğer ülkenin göçmenlerinin yaşamasına tepki göstermişlerdir. Bu olumsuz karşılaşma örneklerinin tam aksine, aynı kaderi yaşamaları nedeniyle anlayışlı davranan hatta birbirlerine gidecekleri yeni vatanları hakkında tavsiyelerde bulunanlar da olmuştur. İşte bu çalışmada mübadillerin sözlü ifadelerine dayanılarak, onların hatıralarında yer etmiş olan bu karşılaşmaların olumlu ve olumsuz farklı sonuçları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Mübadelesi, Mübadiller, Türkiye, Yunanistan.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.
23 Kasım 2019 tarihinde Samsun’da düzenlenen 13. Uluslararası Balkan Tarihi Kongresi’nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve yayımlanmamış halidir.

** Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(orakci@ankara.edu.tr), (Orcid: 0000-0003-2264-6032).

AN EVALUATION ON THE ENCOUNTERS OF TURKISH AND GREEK REFUGEES

Abstract

On 30 January 1923 the convention concerning the exchange of Turkish and Greek populations was signed and it was decided to exchange Turkish nationals of the Greek Orthodox religion settled in Turkish territory and Greek nationals of the Muslim religion settled in Greek territory. This convention led to a sharp transformation in the lives of hundreds of thousands of people. In addition to the obscurity they were heading towards, being obliged to leave their homelands within the given period of time was a major trouble for the refugees of both countries. In such cases of non-synchronism of the exchange process on both sides, the refugees who had not yet left their lands, had to live along with the refugees of the other country. As some of the refugees left their entire histories along with their goods in their homelands, they reacted to the situation of being obliged to live together with the refugees of the other country in the settlements which were promised to themselves. Contrary to these examples of negative encounters, there had also been some refugees who acted insightfully because of sharing the same destiny with the others and even advised each other about their new homeland. In this study, the positive and negative results of these encounters of the refugees of both sides will be discussed on the basis of oral testimonies and memories of the refugees.

Keywords: Greece, Population Exchange, Refugees, Turkey.

Giriş

1922 yılında, Anadolu içlerindeki Türk ordusunun İzmir yönüne ilerleyişi sırasında yüzbinlerce Rum'un Yunanistan'a doğru harekete geçmesi ile beraber devasa bir göç akını başlamıştır. Türk zaferinin ardından toplanan Lozan Konferansı'na giden Türk heyeti bir antlaşma ile bu süreci resmîyete kavuşturmak istemiştir. Ancak bunu nasıl teklif edip konferans gündemine alacağını düşünürken, iki ülkedeki azınlığın değişimi teklifi -Yunanistan'ın da rızasıyla- müttefikler tarafından masaya getirilmiştir.¹ Çünkü Yunanistan, Balkan Savaşları ile ele geçirdiği Kuzey Yunanistan (Makedonya)² topraklarını demografik olarak homojenleştirmek amacını gütmüş, bu nedenle karşı çıkacağı

1 TBMM tarafından Lozan'a gidecek Türk heyetine verilen 14 maddelik talimatnamenin dokuzuncu maddesi nüfus mübadelesiyle ilgiliydi. Bu maddeye göre Türk heyeti azınlıkların mübadelesinin gerçekleşmesine uğraşacaktı. Tüm maddeler için bkz: *Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım IV Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969, s. 117-118. Türk heyetinden Dr. Rıza Nur hatıralarında bu konudaki şaşkınlığını şöyle anlatmaktadır: "...Ruznamede yalnız esir mübadelesi vardı. Hayrette kaldım. Bu mübadele benim Türklük noktasından esas emelim idi; fakat böyle tarihte görülmemiş bir şeyi nasıl teklif edeceğim diye öteden beri düşünüp duruyordum. Şimdi kendi kendine ortaya geldi. Yani gökten düşmüş, minkudret oldu." Bkz: Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım III. Cilt*, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 1040.

2 Selanik, Kavala, Vodina, Drama, Florina, Yannitsa (Yenice), Kastorya (Kesriye), Kozani, Kilkis, Serez, Veria (Karaferye) ve Pieria şehirlerini içeren bölge.

düşünüldürken, mübadeleyi desteklemiş daha doğrusu Yunanistan'daki Türkleri göndermek istemiştir.³ Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Fridtjof Nansen'in arabuluculuğu ve iki ülke nezdinde yaptığı çalışmalar sonucu, 30 Ocak 1923 tarihinde "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanarak iki ülke de gelecekte sorun yaşayacaklarını düşündükleri azınlıkları gönderme kararı almıştır:

*"Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir."*⁴

Sözleşmenin bu ilk maddesi kimlerin mübadeleye tabi olduğu ve sürecin hangi tarihte başlayacağını belirtiyordu. Ancak söz konusu göçmenlerin büyük kısmı zaten sözleşmenin imzalandığı tarihte Türkiye'den ayrılmış bulunuyordu.⁵ Dolayısıyla bu sözleşme Yunan topraklarındaki 355 bin Müslüman ve çoğunlukla Karadeniz ve Orta Anadolu'da bulunan 190 bin Ortodoks Rum'u ilgilendiriyordu.⁶

Tüm bu bürokratik işlerin ve rakamların ötesinde mübadele meselesinin insani boyutuna odaklanıldığında her iki ülkede de dramatik başlangıçlar veya sonlar yaşandığı görülmektedir. Öncelikle göçmenler bütün kişisel geçmişlerini, anılarını barındıran evlerinden ve memleketlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır.⁷ Ancak zaten hüznü barındıran bu durumun yanı sıra bir de bu

3 Venizelos henüz 17 Ekim tarihinde Yunan Dışişleri'ne yazdığı mektupta bu düşüncesini şöyle dile getiriyordu: "...Yunanistan'ın geleceğinin bu soruna iyi ya da kötü bir çözüm bulunmasına bağlı olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Başarısızlık insanın tüylerini ürperten felaketlere yol açacaktır; halbuki başarılı bir sonuç, savaşın talihsiz sonucunun omuzlarımıza yüklediği feci yükten kurtulmamıza ve Büyük Yunanistan ideali çökse de, Batı Trakya ve Makedonya Yunan toprakları haline gelmeden hiçbir zaman istikrarlı sınırlara kavuşmayacak olan Büyük bir Yunanistan'ın sadece siyasi olarak değil, etnik bağlamda da sağlam bir temele oturmasına neden olacaktır." Bruce Clark, *İki Kere Yabancı: Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, Çeviren: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 61

4 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.185

5 Ocak 1923'e kadar Yunanistan'a giden göçmenlerin sayısı bir milyonun üzerindedir. Bkz: Renee Hirschon, *Ege Bölgesi'ndeki Ayrılan Halklar*, *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 7.

6 Giorgos A. Giannakopoulos, "To Prosfigiko Zitima", *Istorika*, 30 Ağustos 2001, S. 98, s. 12.

7 Gaston Bachelard doğduğumuz evin bizi hayatımız boyunca etkilediğini şu sözlerle dile getirmektedir: "...ev sayesinde anılarımızın büyük bir bölümü yerleşecek bir yer bulur; hele de ev biraz karmaşıkta, mahzeni ve tavanarası, köşe bucağı ve koridorları varsa, anılarımız da niteliği gittikçe belirginleşen sığınaklar edinir. Ömrümüz boyunca kurduğumuz düşlerde dönüp dönüp geliriz buralara... Mekân, peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar.", Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017, s.38-39. Gelveri (Güzelyurt/Aksaray) göçmeni bir mübadilin oğlu "90 yıllık Ayrılık Mübadele" isimli belgeselde, babasının aradan uzun yıllar geçmesine rağmen hala geriye dönmek istemesiyle ilgili bir anısını anlatmıştır. Buna göre Gelverili mübadil, Amerika'da iki kişilik bir hava aracının olduğunu ve düğmesine basıldığında hızlı bir şekilde istenilen yere götürdüğüne dair kahvehanede yapılan konuşmalara kulak misafiri olur. Eve geldiğinde eşine şunları söyler: "Avrat, ölmeden buraya gelse, tarlayı tabanı satacağım, alacağım

ayrılığı huzur ve sükûnet içerisinde yaşayamamışlardır. Buldukları ülkeden ayrılırken ve yeni vatanlarına ulaştıklarında birtakım sıkıntılar yaşamış ve bu da bir döngü oluşturmuştur. Daha açık ifade etmek gerekirse Eylül 1922 itibarıyla Yunanistan'a kaçmış olan Rum göçmenler, vatanlarını terk etmiş olmanın hıncını oradaki Türklere çıkarmışlardır. Birtakım haklarından mahrum bırakılarak adeta Yunanistan'dan kovalanan Türk mübadiller Anadolu'ya geldiklerinde, ruhlarındaki bu sarsıntıyı henüz yerlerini terk etmemiş olan Rumlara yansıtılmışlardır.

Mübadile ilgili yapılan çalışmalarda genellikle iki ülkenin mübadillerinin karşılaşma tecrübelerine de kısaca değinilmiştir. Bu makalede Yunanistan'da başlayan sürecin yukarıda bahsedilen etki-tepki ekseninde Anadolu'da devam ettiği mübadil anlarına dayanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Anılara dayalı mübadile çalışmaları yapmak için Yunan tarafının daha fazla malzemeye sahip olduğu görülmektedir. 1930 yılında kurulan Küçük Asya Araştırma Derneği mübadillerle röportajlar yapmış, Anadolu'ya dair yanlarında getirdikleri dokümanları, belleklerdeki hatıraları, sözlü kültürü kayıt altına almışlardır.⁸ Bu çalışmada Rum göçmenlerin memleketlerini, Türk komşularıyla olan ilişkilerini, mübadile süreci ve sonrasını anlattıkları röportajları derleyerek hazırlanan beş ciltlik *Göç (Eksodos)* adlı kitap, Anadolu'dan ayrılan göçmenlerden bahsedilen kısımda ana kaynağı oluşturmuştur. Bu gibi çabaların yanı sıra Rumlara Osmanlı döneminden kalmış olan örgütlenme yetenekleri, farklı coğrafyalardan giden grupların kendi içlerinde kültürlerini devam ettirme ve anılarını canlı tutma imkânı sağlamıştır.⁹ Bu göçmen derneklerinin mübadillerin Anadolu'ya ve mübadileye ait deneyimlerini yayımlamalarıyla birlikte, devlet arşivlerinde bulunamayacak, insani duygulara ait kaynak ihtiyacı karşılanmıştır.

bir tane. (düşmesine) basacağım, çek Gelveri'ye! (Diyeceğim) <https://www.youtube.com/watch?v=LQPshwC1QCg&t=181s>, (Erişim tarihi: 5 Şubat 2020.)

- 8 *Küçük Asya Araştırmaları Merkezi*: 1930 yılında müzikolog Melpo Logotheti-Merlier ve Yunan dili ve edebiyatı uzmanı Octave Merlier tarafından Atina'da kurulmuştur. Merkezde, mübadillerle yapılan sözlü mülakatların kayıtlarının yanı sıra el yazmaları, fotoğraflar ve Yunan harfli Türkçe eserler bulunmaktadır. Merkezin internet adresi için bkz: <http://en.kms.org.gr/>. Erişim Tarihi: (11 Kasım 2019.) Derneğin 2002 yılından beri direktörlüğünü yapan İstanbullu Stavros Anestidis'in dernekle ilgili verdiği bir röportaj için ayrıca bkz: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi-etiket/15515/kucuk-asya-incelemeleri-merkezi>. (Erişim tarih: 17 Eylül 2018.)
- 9 Arnold Toynbee Anadolu'daki Rumların örgütlenme konusunda başarılı olduklarını şöyle dile getirmektedir: "...muhtar, papaz, başöğretmen ve doktor birbirlerinin vazifeleriyle ilgilenmekten kaçınmamakta ve bir arada nasıl çalışılması gerektiğini de bilmektedirler. Sadece tacirler ve toprak sahiplerinden değil aynı zamanda esnaf ve rençberlerden de kilise, okul ve hastanenin yapım ve işletme masrafları yanında din adamlarının ve öğretmenlerin maaşları için gönüllü katkılar sağlanmaktadır... Sosyal birlikler kurma açısından gerçekten büyük bir yaratıcılık sahibidirler." Bkz: Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Türkçesi: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 144-145. Ayrıca 1908-1922 yılları arasında Rumların Anadolu'da kurdukları cemiyetler için bkz: Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2017.

Mübadele çalışmalarında Yunan tarafındaki kaynak bolluğunun, Türk tarafında sessizliğe karşılık olduğu görülmektedir. Ortodoks göçmenlerin aksine Müslüman göçmenler getirdikleri kültürü ve hatıraları yaşatmayı değil, yerleştikleri bölgeye adapte olmayı öncelik edinmişlerdir.¹⁰ Bu nedenle çıkarımda bulunulabilecek örnek sayısı Anadolu'ya göre daha azdır. 2000 yılından sonra kurulan mübadele derneklerinin yayınları,¹¹ henüz birinci kuşak hayattayken gazeteciler, araştırmacılar tarafından yapılan röportajların derlendiği kitaplar ve yapılan lisansüstü çalışmalar Türk mübadillerin karşılaşma anlarına dair yazdıklarımızın kaynakları olmuştur. Aynı zamanda, bu zorunlu misafirliği Türkiye kamuoyuna duyuran dönemin Türk basını da faydalanılan diğer malzemeyi oluşturmuştur.

1. Yunanistan'da Mübadillerin Karşılaşmalarının Yankıları

Ağustos 1922'de Yunan işgalindeki bölgeleri kurtarmak için ilerleyen Türk ordusunun önünden geri çekilen Yunan ordusu geçtiği köyleri yakarak panik halinde kaçıyordu. Ancak Türk ordusuna yakalanma korkusu sadece Yunan askerlerine özgü değildi. İşgal esnasında Yunan ordusuna destek vermiş olsun olmasın on binlerce Rum, Anadolu içlerine sıkıştırılmış, fakat artık dörtnala ilerleyen Türk ordusundan korkuyordu. Cezalandırılacaklarından çekinen bu kalabalık kitle yanlarına hiçbir şey almadan, bir an önce Yunanistan'a ulaşabilecekleri taşıma noktalarına kaçmaya çalışıyordu. Anadolu'dan başlayan göç akını, kısa sürede Doğu Trakya'ya sirayet etmiş ve göçmen sayısı artmıştı. *Toronto Daily Star* gazetesinin muhabiri olarak Trakya'da bulunan Ernest Hemingway, şahit olduğu göç manzarasını şöyle anlatıyordu:

"...Doğu Trakya'nın Hristiyan halkı, bitmek bilmez, ıstıraplı bir yürüyüşle, Makedonya yollarında. Edirne'de Meriç ırmağını geçen ana gövde otuz kilometre uzunluğunda. Dünyalıklarını yükledikleri, inek, öküz, mandaların çektiği kağınların yanında, başlarında battaniyeleriyle, aç, biilaç erkekler, kadınlar ve çocuklar harabeler arasında körlemesine yürüyorlar..."¹²

Göçmenlerin büyük kısmı Yunanistan'a ulaşmak için çeşitli bölgelere yığılmıştı ve süresi belli olmayan bir bekleyiş içindeydiler. Çoğunluğu kadın ve

10 Ayşe Lahur Kırtunç'un ilk kuşak Türk mübadillerin bu sessizliklerini anlatan şiirinin bir kısmı şu şekildedir: *Onlar konuşmadılar sustular/sustular sustular/onlar birinci kuşaktı/acılarını gömdüler/ Yanya'dan Grebene'den, Resmo'dan getirdikleri keseciklerin/torbacıkların içindeki toprağa gömdüler/anlatmadılar/çünkü birinci kuşaktılar/konuşmadılar/birinci kuşak konuşmaz/yenidir/ sığıntıdır/geri dönecek mecali kalmamıştır.../yeni kuşak buralı olacak/öyleyse ne var eski toprakları anlatacak.../geç kaldık anıları kaydetmeye/o ilk malzeme yitti gitti/ilk mübadiller götürdüler anılarını/oysa onlar hemen kaydedilmeliydi..." Tamamı için bkz: Ayşe Lahur Kırtunç, "Mübadeleyle İlgili Metinler: İki de İki Kere Yabancı", *Yeniden Kurulan Yaşamlar- 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 187-188-190.*

11 <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/kisaca-mubadele/>, (Erişim Tarihi: 07.02.2020.)

12 Marjorie Housepian Dobkin, *İzmir 1922: Bir Kentin Yıkımı*, Çev. Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul, 2012, s. 303.

çocuk olan göçmenlerin yeme, içme ve barınma ihtiyaçları büyük bir sorundu ve müdahale edilmemesi halinde kitleler halinde ölümlerin gerçekleşmesi kaçınılmazdı. Patrikhane tarafından metropolitlerden oluşan bir heyet Marmara, Tekirdağ, Silivri, Midilli, Sakız ve Sisam adalarında biriken göçmenlerin durumunu yerinde tespit ederek; Uluslararası Kızılhaç örgütleri, Amerikan ve İngiliz yardım cemiyetlerine başvuruda bulunmakla görevlendirilmişti.¹³ Yine Patrik Meletios bekleyiş içerisindeki bu göçmenler için Türkiye, Amerika ve çeşitli ülkelerdeki Rum cemaatlerinden ve zenginlerinden bağışta bulunmalarını istedi.¹⁴

Yunanistan bu kalabalık kitlenin iâşesi ve ihtiyaçlarını karşılama konusunda çaresiz durumda kaldı.¹⁵ Yunanistan'a gitmeye çalışanlar kadar, sonunda varmış olanların da halleri içler acısıydı. Ülke nüfusu ancak beş milyondur ve bu göç dalgası ekonomi ve devlet mekanizmalarının işleyişini derinden sarstı. Amerikan Kızılhaçı, Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi, YMCA (Genç Hristiyan Erkekler Birliği) gibi kurumların yardımlarına rağmen yetersiz beslenme nedeniyle birçok göçmen vardikten kısa bir süre sonra ölüyordu.¹⁶ Şehirlerden küçük köylere kadar göçmenlerle doluydu ve kimse ne kadar insan olduğunu bilmiyordu.¹⁷ Pinelopsis Delta, Ocak 1923'de Makedonya ve Trakya'daki göçmenler için şunları yazıyordu:

"...Göçmenler yığınla ölüyorlar, kuzeyden soğuk gittikçe güçleniyor ve kar tüm Makedonya ve Trakya'yı kaplıyor... Türk zulmünden zayıflamış ve tükenmiş (göçmenler) geldiler ve (burada) ölüme yakalandılar."¹⁸

13 *Nea Anatoli*, 2 Eylül 1922.

14 "...bu perişan kardeşlerimiz için iktidarınız dairesinde değil, iktidarınızdan fazla olarak muavenet ve ianeneizi talep ediyoruz. Ekserisi kadın ve çocuklardan ibaret olan 500 bin kardeşlerimizin açlıktan, soğuktan ve hastalıktan ölmemeleri sizin merhametinize mütevakıftır. *Nea Anatoli*, 3 Eylül 1922. İstanbul'da yayımlanan *Nea Anatoli* gazetesi yapılan bağışlara yönelik olarak şu rakamları veriyordu: "muhacirin komisyonuna Zaharof 10 bin lira, Mısır'da Mansura'daki Rum kinotisi 200 İngiliz lirası göndermişlerdir. Madam Venizelou muhacirin için Atina'dan 500 bin drahmi göndermişlerdir... Amerikalılar külliyetli miktarda su, süt, ekme, battaniye ve çamaşır tevzi etmişlerdir. Bununla beraber yine yiyecek, giyecek ve ilaç gönderilmesinin şiddetle lüzumu bildiriliyor..." *Nea Anatoli*, 13 Eylül 1922. "...Papa Hazretleri İzmir muhacirleri için 100 bin frank vermişti. Bu kere Trakya'daki muhacirlere tevzi edilmek üzere İstanbul'daki Rum Katolik Episkoposuna 400 bin İtalyan frankı göndermiştir..." *Nea Anatoli*, 20 Eylül 1922.

15 "Anadolu ve Trakya'dan gelen muhacirlerin yerleştirilmesi meselesi gayet mühim bir şekil alıyor. Yunan adaları artık başka muhacir kabileleri kabul edemeyeceklerini bildirmişlerdir. 2100 muhaciri hamil bir vapur bu muhacirleri ve Midilli'ye ve de Sakız'a çıkaramamıştır. Diğer taraftan Makedonya'da ve Yunanistan dâhilinde de büyük bir galebek görülmeğetedir. Muhacirlere yapılan yardım kâfi derecede değildir. Atina merkez muhacirin komisyonu eski Yunanistan ahalisine hitaben gayet hararetli bir beyanname neşrederek herkesin muhacirlerin yardımına şıtap etmesini talep etmiştir. Elyeom 200 bin açta bulunuyor." *Nea Anatoli*, 11 Ekim 1922.

16 Milletler Cemiyetinin rakamlarına göre Eylül 1922 ve Temmuz 1923 arasında yetmiş bin göçmen hayatını kaybetmişti. Bkz: Giannakopoulos, a.g.m, s. 15. Göçmenlerin önemli bir kısmı sıtma nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Kars'tan Selanik'e gelen bir Rum şöyle demektedir: *Kars'ın soğuk ikliminden Karaburun'un [Selanik] sıtmasına geldik ve sonra da mezara!...*, Vasilis Tzanakaris, *Sto Onoma tis Prosfigias*, Metahmio Yayınevi, Atina, 2009, s. 113.

17 Tzanakaris, a.g.e, s. 53.

18 Tzanakaris, a.g.e, s. 508.

Balkan Savaşları'nın ardından Yunanistan hâkimiyetine giren Osmanlı topraklarında Türk nüfus zamanla azalmasına rağmen, Türkler Selanik gibi büyük bir şehirde hala Rum ve Yahudilerden daha fazla mülke sahipti.¹⁹ Bu göçmen akını üzerine hem Türklerin mülklerinden faydalanmak hem de onları Türkiye'ye göçe zorlamak amacıyla Yunanistan birtakım yaptırımlarda bulundu. Anadolu'dan gelen göçmenlerin anlattıkları dehşetli hikâyeler de, Türklerle yönelik tutumun sertleşmesinde etkili oldu. Köylerden şehirlere tüm Türkler gelen göçmenlerle evlerini, tarlalarını, hayvanlarını paylaşmak mecburiyetinde bırakıldı. Bazı yerlerdeyse Türkler evlerinden çıkarılıp ahırlara ve sonunda oralarda bulunmalarına da tahammül edilemeyip sokaklara atıldı.²⁰

Türk basını 1923 yılının yaz aylarında Yunanistan'daki Müslümanların içler acısı durumunu anlatan mektuplarına veya gelen mübadillerin ifadelerine "Yunan Mezalimi" başlığıyla yer veriyordu. Türklerin maddi manevi büyük bir eziyet yaşadığını gösteren bu mektuplardaki eziyetin derecesi günden güne artış gösteriyordu. 1923 yılının Ağustos ayında Karaferye'de mübadeleyi bekleyen bir Türk'ün feryadı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine şu şekilde yansımıştı:

...Biz Makedonya Müslümanları sulh olur olmaz artık bütün mezalimin biteceğine ve rahat rahat mübadeleye intizar edebileceğimizi ümit ediyorduk... Yunanistan'daki Hıristiyan muhacirler cebren hanelerimize yerleştiriliyor. Her türlü tahkikat hatta dayak bile eksik değildir. Izdırıp içinde yaşıyoruz. Himayeye muhtaç bir halde bize mübadele meselesi daha iki ay uzayacak olursa biz burada nasıl idame-i mevcudiyet edeceğiz...²¹

Kavala'dan gelen haberler ise Anadolu'dan Rumların gelmesiyle birlikte Müslümanların mahsullerinin yüzde 75'ine savaş vergisi olarak el konulduğunu, kalanların ise gelen göçmenlere verildiğini gösteriyordu. Türkler, Rumlar için çalışmaya zorlanmakla birlikte, hayvanlarına ve bankadaki paralarına yine göçmenlere dağıtılmak üzere el konulmuştu. Evlere yerleştirilen Rumlar, Türklerle eziyet edip yanlarına yatak yorgan gibi eşyalarını almalarına dahi izin vermiyorlar, hatta halılarını çalmak için camilere saldırıyorlardı.²² Türkler için köylerinde kalma imkânı kalmadığından mümkün olabildiğince çabuk şekilde Türkiye'den gelecek gemileri beklemek için şehirlere akın ediyorlardı.²³

Selanik'teki Türk basını, mübadillerin sözcülüğünü üstlenerek, gelen göçmenlerin yükünün yakın bir gelecekte kendileri de göçmen olacak Türklerin üzerine yıkılması eleştirmiştir. Uygulanan politikanın henüz mübadele edilmeyen, yerlerinden ayrılmayan mübadilleri perişan bir hale düşürdüğü dile getirilmiştir:

19 Mark Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, Alfa Yayıncılık, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2013, s. 466.

20 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinievvel 1923.

21 "Yunan Mezalimi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Ağustos 1923.

22 Mazower, *a.g.e.*, 461.

23 "Yunan Mezalimi Elan Devam Etmektedir", *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Ağustos 1923.

*Yarınki Müslüman muhacirler kendi felaket ortakları olan Rum muhacirlerden halen ve istikbalen daha müreffeh bir halde midir? Nazarımızda hükümetin emri emirdir. Fakat anlayamıyoruz. Bu buhranlı dakikalarda kendimiz ne olacağız ve nasıl yaşayacağız? Gelecek kış bizim için kış değil midir?"*²⁴

Türlere baskı yapmak ve göçe zorlamak için ileri gelen kişilerin tutuklanmaları yine 1923 yılı yaz aylarında gelen haberlerdendir.²⁵ Selanik'te Anadolu'dan gelen Rumlar ve askerlerin Türk dükkânlarını yağmaladıkları, en küçük gürültünün bile Türklerin ürkmesine ve dükkânlarını kapatmasına neden olduğu öğrenilmiştir.²⁶ Ancak Türkiye'deki Rum gazetecilerin göçlerinden sonra Yunanistan'da yayımlamaya başladıkları yeni gazeteler tüm bu iddiaları reddediyordu.²⁷

Günler ilerledikçe Yunanistan'daki Türklerden gelen haberler kötüleşiyor ve vahim boyutlara ulaşıyordu. Katerin kazasında beş Türkün ağızlarına kızgın zeytinyağı dökülmek suretiyle, İskeçe'de ise yine beş Türkün kurşuna dizilerek öldürüldükleri haberi gelmişti. Yine Katerin'de Yunan subayları köyleri dolaşarak Türklerin mallarına ve eşyalarına el koymakta ve Türkleri kaçırmaya mecbur bırakmaktaydı. Evlerinden kovulan ve korku içerisinde yaşayan mübadiller Türkiye'nin daha fazla gecikmesi halinde yalnızca cesetlerini bulabilecekleri uyarısında bulunuyordu.²⁸ Haberlerin çoğu

24 *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Ağustos 1923. *Yeni Asır*, 1895 yılında Selanik'te yayımlanmaya başlamış, mübadeleyle birlikte 1924 yılında İzmir'e taşınmıştır. Gazeteye ilgili detaylı bilgi için bkz: Türkmen Parlak, *Yeni Asır'ın Selanik Yılları 1985-1924*, Yeni Asır Yayınları, İzmir, 1986.

25 "...bundan on gün evvel Drama'da teokif edilerek Gümülcine'ye gönderilmiş olan Hüseyin Hüsnü Efendi'nin idam edileceği şayi olmuş ve bundan başka Drama eşrafından Mahmut ve Kemal Beylerle Eczacı Ahmet Efendi'nin de Gümülcine'ye seok edildikleri haber alınmıştır..." *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Ağustos 1923.

26 "Yunan Mezalimi Berdevam", *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Ağustos 1923. Bir Türkün mandırasına girip peynir çalan Rum göçmenler geride bir not bırakmışlardı: *Bizi korkutan ölüm değil, sadece açlık ve çocuklarımız, onlar açlıktan ölüyor*". Mazower, a.g.e, s. 461.

27 "...(Türkiye'de) vahşetin yapılmadık hiçbir cinsi kalmamıştır. Yunan hükümeti böyle adi ve vahşi muameleye tenezzül etmediği gibi buradan Türkiye'ye giden Türklere büyük teshilat gösterdiği gibi, her mallarını hatta kedi ve köpeklerini beraberlerinde almaya müsaade etmiştir. Yunanlar tarafından Türklere katılan zulüm değil adi bir hakaret bile yapılmadığı ecnebler ve mübadele heyetinde bulunan Türk mümessilinin tahdi ikrar ve itirafındandır..."", *Muhacir Sedası*, 12 Nisan 1924. 1924 yılında Atina'da yayımlanmaya başlayan Yunan harfli Türkçe yayımlanan *Muhacir Sedası* gazetesi için bkz: Meryem Orakçı, "Karamanlıca Muhacir Sedası Gazetesine Göre Yunanistan'da Mübadelenin İlk Yılları ve Türkçe Konuşan Ortodoksların Yaşadığı Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Güz: 2019, S. 65, s. 263-299.

28 *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1923. "Bizi alın kurtarın! Bir ay daha geçecek olursanız ancak naaşlarımızı bulabileceksiniz.", *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1923. Sarışaban'da bir derede 12 Müslüman'ın parçalanmış cesedi bulunmuş ve Yunan hükümeti olayla ilgilenmemiştir. (*Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinievvel 1923) Drama'dan gelen bir mektupta, biri kadın on Müslümanın parçalanarak, parçalarının ağaçlara asıldığı iddialarına yer veriliyordu. Yine Drama'da bir köyde dört erkek ve üç kızın dağa kaldırılması üzerine, köy halkı yollara dökülerek köylerini terk ediyorlardı. (*Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinievvel 1923) Mart 1924'e gelindiğinde hala Rum çetelerin Drama köylerini basarak Türklere zarar verdikleri haberleri gelmeye devam ediyordu. (BCA, 272-0-0-12 / 41 - 46 - 15, 27 Mart 1924) Ancak tüm bunlara rağmen her şeyi bırakarak göçmek kolay değildi ve bazı bölgelerdeki Türkler toplanarak

Selanik ve çevresinden gelirken yine Girit adasında bekleyen mübadillerin zor durumda olduğu ve Yunan yetkililer tarafından göçe zorlandığı öğrenilmiştir. Buna göre Hanya ve Resmo'da bulunan Türklere en geç Eylül ayı sonuna kadar Türkiye'ye gitmeleri söylenmiş, aksi takdirde Karadeniz'den gelecek olan Rum göçmenlerin evlerine yerleşip eşyalarını yağma edeceği ve yetkililerin bunu engellemeyeceği tehdidinde bulunulmuştur.²⁹

Yunanistan'a özellikle de Makedonya'ya yığılan göçmenler, hala buralarda Türklerin yerlerinden ayrılmamış olmasına kızıyor ve bir an önce gitmelerini istiyorlardı. Şubat 1924 yılında yayımlanmaya başlayan Anadolu Rumlarına ait bir göçmen gazetesi ağır ifadelerle Türklerle birlikte yaşamak istemediklerini ve daha fazla gecikmelerinden rahatsız olduklarını yazıyordu.³⁰ Aynı zamanda Türkiye'den ayrılıp Yunanistan'a giden Rumlar, sadece canlarını kurtararak yanlarına hiçbir şeylerini almadan göçtükleri halde, Türklerin gayet rahat ve tüm taşınır mallarıyla gittiğini iddia ediyor ve bu durumu eleştiriyorlardı.³¹ Türklere ait her şeyin kendilerine ait olması gerektiğine inandıkları için mallarından hiçbir şeyin eksilmesini istemiyorlardı.³² Bu nedenle sözleşmeyle kendilerine bu hak verilmesine rağmen, göçmenlerin önemli bir kısmı eşyalarını yanlarına almalarına izin verilmediğinden şikâyet etmiştir.³³ İleride görüleceği gibi iki ülke göçmenleri de bu durumdan yakınmış ve taşınır mallar konusundaki keyfi uygulamalara maruz kaldıklarını dile getirmişlerdir.

mitingler düzenliyor, dilekçeler veriyor ve mübadeleye tabi tutulmak istemiyorlardı. Mübadele henüz imzalanmadan önce Ocak ayının ortalarında Yenice, Halkidiki ve Katerini'de bazı Türkler bildiriler hazırlayarak gitmek istemediklerini dile getirmişlerdi. Tzanakaris, *a.g.e.*, s. 107-108.

29 *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Ağustos 1923.

30 "...biz bunların tehirinden katiiyen memnun değiliz. Bir an s... gitsinler ki sokaklarda sefil bir halde gezen muhacirlerimiz yerleşsinler..." *Muhacir Sedası*, 7 Eylül 1924. Ancak aynı gazete Anadolu'dan henüz ayrılmamış Rumların evlerine Türk mübadillerin yerleşmesini "zillet" olarak nitelendiriyor ve o bölgelerdeki yerli Türklerin bu duruma müdahale etmemelerine kızıyordu: "...bu makule İslam muhacirlerine ayıp diyerek suratlarına iki tokat yerleştirecek Türk ricalinden kimse kalmadı mı..." *Muhacir Sedası*, 18 Mayıs 1924.

31 "...Şurasını da arz ederiz ki, Türkiye'den ihraç edilen Rumlar, çırlıçplak denize atıldıkları halde, Yunan hükümetinin insaniyeti sayesinde burayı terk eden Türkler tavuklarına varınca kadar beraberlerinde götürüyorlar..." *Muhacir Sedası*, 24 Şubat 1924.

32 Mazower, *a.g.e.*, s. 462.

33 Mübadele sözleşmesinin taşınır mallarla ilgili hükmü şu şekildedeydi: Göçmenler her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıtırmakta serbest olacaklar ve bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş ya da başka herhangi bir vergi alınmayacaktır. (Soysal, *a.g.e.*, s. 186.) Ancak Yunanistan'da bu maddenin keyfi olarak uygulanmadığı örnekler bulunmaktadır. Örneğin Kozlu (Drama) köyünden bir göçmen Manisa'dan gelen Rumların ev ve mallarını aldığını, hayvanlarını sattırmayıp aralarında paylaştıklarını, kendilerinin sadece yorganla Türkiye'ye geldiklerini söylemiştir. Bkz: Gülcan Yenice Erdem, *Ayrılık Olmasaydı: Mübadele ve Göç Öyküleri*, Meta Basım, İzmir, 2018. Selanik'in Bubuşt köyünden gelen bir Türk, kendileri Yunanistan'dan bir lokma ekmekle gelirken, Anadolu'daki Rumların Yunanistan'a eşyalarıyla gittiğini söylemiştir. (İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları: Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003, s. 55) Kalkış'ın Serçili köyünden bir Türk, mübadeleden önce Trakya'dan göçmen Rumların geldiğini, evlerinin yarısını onlara verdiklerini söylemiştir. Türkler ayrılırken yanlarına hiçbir şey alamamış, hatta paralarının bile yarısını almışlardır. (Özsoy, *a.g.e.*, s. 56)

Rumlarla beraber yaşamaya mecbur bırakılan ve mallarına el konulan Türk mübadiller, zamanından önce köylerinden ayrılarak kendilerini alacak gemileri beklemek üzere liman şehirlerine doğru ilerlemeye başladılar. Ancak yollarda da kötü muamele eksik değildi. Rum kayıkçılar taşıdıkları Türklerden daha fazla para istiyor, yolda iken tehditle tekrar para alıyorlardı.³⁴ Demiryoluyla Selanik'e gelecek olan Kayalar, Kozani, Karacaova gibi yerlerden ayrılan mübadiller ise kendilerini limana götürecek trene binmek için Karaferye istasyonuna kadar 40-65 kilometrelik yolu yürüyerek geçmek zorundaydı.³⁵ Selanik'e geldiklerinde aylarca gemileri bekleyen mübadillerden maddi imkâna sahip olanlar ev kir alıyor,³⁶ olmayanlar ise limanda açıkta hatta yatak yorgan gibi hiçbir eşyaları olmadan bekliyordu.³⁷

Görüldüğü gibi, Yunanistan'daki Türk mübadiller hükümetin ve gelen Rum göçmenlerin baskılarına dayanamayarak zamanından önce, kendilerini alacak gemileri beklemek üzere liman şehirlerine yığıldı. Ancak bu birkaç aylık dönem de oldukça çileli geçmiştir. Göçmenler parasızlık nedeniyle geçici işler yaparak geçinmeye çalışmışlardır.³⁸ Sadece Selanik'te değil Midilli adasında da durum aynıydı. Midilli Müftülüğünden İzmir Vilayetine gönderilen bir telgrafta, Müslümanların mübadelenin hemen olacağını zannederek eşya ve mallarını elden çıkarıp limana geldikleri ve sefalet içerisinde oldukları yazılmıştır. Eğer hemen taşınmaları mümkün değilse açlıktan ölmemeleri için yardım gönderilmesi istenmiştir.³⁹ Tüm bunların yanı sıra limanlarda bekleyen mübadiller sadece hava şartları, açlık ve susuzlukla değil, geleceğine dair umutsuzluk aşıl原因an söylentilerle de mücadele ediyordu. Özellikle Yunanlar, Türk hükümetinin gidecek olan mübadillere verimsiz, ekonomik değere sahip olmayan topraklar vereceğini ve adı duyulmamış üçra şehirlere yerleştirileceklerini söylüyorlardı. Bunlar, henüz yolun başında olan Türklerin canını sıkıyor ve büyük bir umutsuzluğa kapılmalarına neden oluyordu.⁴⁰ Türkiye'den Yunanistan'daki mübadillerin durumlarını yerinde tespit eden Türk yetkililer de bitkin ve psikolojik olarak büyük bir çöküntü içerisinde olan Müslüman mübadillerin daha erken bir tarihte ayrılmalarının zaruri olduğunu dile getiriyordu:

34 *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinievvel 1923.

35 Kemal Arı, *Büyük Mübadele/Türkiye'de Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2014, s. 46.

36 Özsoy, *a.g.e*, s. 64.

37 Örneğin beraber yaşadıkları Rum ailenin baskılarına dayanamayan Vodinalı bir aile yanlarına hiçbir şey almadan yola çıkmış ve 1-2 ay kadar limanda açıkta beklemiştir. Bkz: Özsoy, *a.g.e*, s. 50.

38 Mübadele esnasında henüz çocuk olan bir mübadil su satarak para kazanmaya çalıştığını söylemiştir. Fakat Rum çocuklarının satışmaları, sürekli fesini parçalamaya çalışmaları nedeniyle oldukça zorlanmıştır. Özsoy, *a.g.e*, s. 56

39 Mesut Çapa, "Mübadele'de Kızılai (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, Güz 2001, s. 35

40 Arı, *a.g.e*, s.81.

“...Bütün bunları arz etmekte maksadım; bu kış binlerce aç ve çıplak halkın komisyon mukarreratı hilafına Türkiye’ye nakline mecburiyet hâsıl olacağını şimdiden nazarı devletlerine arz etmektir...”⁴¹

Hâlihazırda Türkiye, Yunanistan’daki Türklere yapılan baskıları yakından takip ediyordu. TBMM’deki oturumlarda milletvekilleri oldukça sert bir üslupla Türkiye’nin duruma müdahale etmesini, tepkisiz kalmamasını istiyordu:

“Hain ve zalim Yunan; dindaşlarımızı, her gün binlerce kardeşlerimizi, kandaşlarımızı zulmü altında ve ifna eyliyor. (Kahrolsun sesleri) Neden, evet arkadaşlar, neden benim hükümetim bu mazalime göz yumuyor? (Hayır, göz yummuyor sesleri) neden benim hükümetim her gün kanları akan bunca kardeşlerimizin muhafaza-i hayatı için şedit tedbirler almıyor, neden benim galip hükümetim; mağlup, alçak, rezil, hunhar Yunanın elinde, dindaşlarımızı öldürtüyor?”⁴²

Türkiye mübadillerin taşınması için 1924 yaz aylarını düşünüyordu. Ancak tüm bu gelişmeler süreci hızlandırmasının zorunlu olduğunu göstermiştir. Ülkenin yeterli hazırlığı yoktu ve gerekli planlama yapılmadan göçmenlerin ülkeye taşınmasının büyük sorunlara yol açacağı açıktı. Ancak Türkiye, Türk göçmenlerin Yunanistan’da kalmalarının daha riskli olduğuna karar vererek, ileride yaşanacak sorunları göze aldı.⁴³ Kasım 1923’te Yunanistan’da bekleyen mübadillerin Türkiye’ye sevkine başlandı.⁴⁴

Türklerin evlerine yerleşmiş Rum göçmenler şeytan çıkarma ayinleri düzenlerken,⁴⁵ Türk mübadiller ilk süreci tamamlayarak gemilere biniyor ve zorlu bir yolculuğa çıkıyordu. Vapurlardaki kamaralarda hastalar, kadınlar ve çocuklar kalırken, büyük bir kısmı güvertelerde, eşya yığınlarının arasında yolculuk ediyordu. Yolculuk süresi 3-10 gün arasında değişiyor; hava koşulları, vapurun hızı ve gidilen limana göre bu süre daha da uzayabiliyordu.⁴⁶ Önceki süreçte mübadillerin yetersiz beslenmeleri ve bitkin olmaları birçok kişinin yolculuk şartlarına dayanamamalarına neden oluyor, hayatını kaybedenler denize atılarak salgın hastalıkların meydana gelmesi önlenmeye çalışılıyordu.⁴⁷

41 Çapa, a.g.m., s. 37

42 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:3, İkinci İntihap Devresi, Birinci İctima Senesi, 10 Teşrinisani 1339, s. 318. Bazı milletvekilleri ise Türkiye’nin de hataları olduğunu dile getirmiştir. Örneğin, Mentеше vekili Şükrü Kaya, Karma Komisyonun toplanma yerinin Selanik değil Atina olmasını eleştirmiştir: “...Merkezi içtimanın Selanik olması lazımdı ve heyetin ilk vazîfesi de Selanik’e gitmekti. Hâlbuki Yunanlıların -iğfali demiyeyim- teşvik ve tergipleriyle bunlar Atina’nın daha sükûnetli ve daha huzurlu olan yerlerini tercih ettiler ve bunların eli boş kaldı ve mazalime devam ettiler...” TBMM Zabıt Ceridesi, s. 320.

43 Arı, a.g.e, s. 22.

44 Hâkimiyet-i Milliye, 16 Teşrinievvel 1923.

45 Mazower, a.g.e, s. 466.

46 Arı, a.g.e, 84. Örneğin Temmuz 1924’te Kesriye ve Kozani’den gelen mübadilleri taşıyan gemi hava muhalefeti yüzünden Urla önlerinde beklemek zorunda kalmıştı. Bkz: BCA, 272-0-0-11/ 18-89-12.

47 Denizli Honaz’a gelen bir mübadil, yolculuk sırasında görevlilerin sık sık ceset araması yaptıklarını ve göçmenlere ölenleri saklamamalarını tembihlediklerini hatırlamaktadır. Bkz: Ercan Haytoğlu, “Denizli-Honaz’a Yapılan Mübadele Göçü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/12, (2006/Bahar), s. 52.

2. Anadolu Topraklarında Zorunlu Misafirlik Günleri

Kasım 1923'te Yunanistan'da bekleyen mübadillerin Türkiye'ye sevkine başlandı ve 1923'ün son iki ayı yaklaşık altmış bin göçmen getirildi.⁴⁸ Göçmenlerin getirildiği ilk aylarda yani 1923-24 kışı oldukça ağır geçmiş, kar yolları kapatmış ve ulaşımı zorlaştırmıştı. Bu koşullarda Türkiye'ye gelmiş olan göçmenlerin yiyecek, içecek, giyecek ve ısınma gibi ihtiyaçlarını sağlamak oldukça önemliydi.⁴⁹ Üzerine bir de ülke içinde göçmenlerin iskân edilecekleri yerlere gitmeleri söz konusu olduğundan, bu durum göçmenleri sıkıntılı bir yolculuğun daha beklediği anlamına geliyordu.

Türkiye'deki Rumların büyük kısmı 1922-23 yıllarında zaten ayrılmıştı. Gelen mübadiller büyük oranda Rumlardan boşalan bölgelere iskân edildi. Ancak yaklaşık 190 bin Rum henüz Türkiye'deydi ve bunların da yakın zamanda ülkeyi terk edeceği bilindiğinden yaşadıkları bölgelere de göçmen gönderilmesi kararı alındı. Böylece Yunanistan örneğinde olduğu gibi Anadolu da mübadillerin karşılaşmaları ve zorunlu misafirliklere sahne oldu.

Türk göçmenler kabileler halinde geldikleri sırada Rum mübadillerin henüz gündelik hayatlarına devam ettiği bölgelerden biri Orta Anadolu'dur. Türk göçmenler ilkbahar aylarından itibaren bölgeye gelmeye başlamış, buradaki Rumlar ise 1924 yılının Haziran ve Kasım ayları arasında evlerinden ayrılmışlardır.⁵⁰ Dolayısıyla 1923 yılının sonlarında Yunanistan'dan ayrılıp Türkiye'ye gelen çoğunlukla Drama, Serez ve Kozani Türkleri bir süre Rumlarla beraber yaşama tecrübesinde bulunmuşlardır.⁵¹ Bir parantez açarak en ilginç karşılaşmaların da bu bölgede yaşandığı söylenebilir, çünkü buradaki Ortodoks mübadillerin ana dilleri çoğunlukla Türkçe iken, gelen Türk mübadillerin Yunanca bilmeleri ve konuşmaları hem iki tarafı hem de yerli Türkleri şaşırtmıştır.⁵²

48 Türkiye Kasım ve Aralık aylarında 50 bin Türk mübadilin taşınması öngörmüş fakat bu rakamın üstüne çıkmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Teşrinievvel 1923. 1924 Ekim ayına kadar taşınan mübadil sayısı 370 bine ulaştı ve büyük oranda tamamlandı. Arı, *a.g.e.*, s.92.

49 Arı, *a.g.e.*, s.86.

50 Athanasios E. Karathanasis, *Kappadokia*, Kiriakidi Kardeşler, Selanik, 2008, s. 281. Rumların Kapadokya dediği bölge Niğde, Nevşehir, Kayseri ve Aksaray'ı kapsıyordu. 1924 yılında bölgeden 44.432 Ortodoks ayrılmıştır. Bkz: Vasso Stellakou, "Alan, Mekan ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubun Yerleşiminde Bellek ve Din", *Ege'yi Geçerken...*, s. 272.

51 Orta Anadolu gibi Karadeniz'de de Türk mübadiller geldiğinde, Rumlar henüz yerlerinden ayrılmamıştı. Kavala'dan Sinop'a gelen göçmenlerin iskânı için, Rumların bir an evvel sevk edilmesine dair belge için bkz: *BCA*, 272-0-0-11 / 18 - 83 - 25. Adana bölgesine yönelik aynı emir için bkz: *BCA*, 272-0-0-11/19-92-7.

52 Kayseri Zile göçmeni bir Rum, gelen Türk göçmenlerin Yunanca bildiklerini ve ilk geldiklerinde Rumların Yunanca bildiklerini farz ederek, Yunanca konuştuklarını söylemiştir. Karma Komisyonun üç üyesi Kayseri'ye geldiğinde, Türk göçmenlerin komisyonun Yunan üyesine rahatlıkla cevap verdiğini görünce, kendileri Yunanca bilmezken Türklerin bilmesine hayret ettiklerini söylemiştir. (*İ Eksodos: Martries Apo tis Eparhies tis Kentrikis kai Notias Mikrasias* [Göç: İç ve Kuzey Anadolu'dan Tanıklar], C. 2,

Rum mübadillerin bu zorunlu birlikte yaşama tecrübesinden hoşnut kalmadıkları ve bu dönem hakkında olumsuz anılara sahip olduğu görülmektedir. Gelen göçmenlerin alışkın oldukları yerli Türklerden farklı olduğunu düşünmüşler; kılık-kıyafetlerinden yeme-içme alışkanlıklarına değin garipsemişlerdir.⁵³ Türkler ise adeta Yunanistan'dan kovularak vaktinden önce Türkiye'ye gönderilmişken, kendilerine ait olacağı söylenen evlerde hala Rumların yaşıyor olmasından rahatsızlık duymuşlardır. İki taraftaki bu nahoş hisler birlikte yaşadıkları sürenin gerilimli geçmesine neden olmuştur. Helvadereli (Aksaray) bir Rum'un anlattığına göre, kendileri köyden ayrılmadan üç ay önce Kozani'den Türk göçmenler gelmiştir. Gelen göçmenlerin Yunanca bildiğini, kendileriyle kavga ettiklerini ve kendilerinden yemek istediklerini söylemiştir. Göçmenlerden çekindikleri için Türk komşularına sığınmışlar, yardım istemişlerdir. Türk mübadillerin ellerinde Türk bayraklarıyla köyde dolaşip Yunanca *Yaşasın Kemal Paşa* (Zito Kemal Paşa) şeklinde bağırduklarını hatırlamaktadır.⁵⁴

Rum mübadillerin Türk göçmenler hakkında yaptıkları olumsuz yorumların çoğu ürünlerinden faydalanmalarına, taşınır mallarını yanlarına almalarına veya satmalarına izin vermemeleri ile ilgilidir. Ağırnas (Kayseri) göçmeni bir mübadil, yerli Türkler kendilerini uğurlarken, bir sepet üzüm

Düzenleyen: Gianni Mourelou, Kentro Mikrasiatikon Spoudon, Atina, 2004, s. 63). Szalca (Taşlıca/Niğde) Rumları ayrılmadan 15 gün önce Türk göçmenler gelmiştir. Yerli Türkler göçmenlere ayran ikram ederek karşılamıştır. Ancak gelenler sadece Yunanca bildiği için anlaşamamışlardır. Bu nedenle yerli Türkler Rumları uğurlarken "gavurlar geldi, Türkleri uğurluyoruz" demişlerdir. (*Eksodos*, s. 236.) Skopi (Subaşı/Kayseri) göçmeni Rumlar, ayrılmadan önce Giriş'ten göçmenlerin geldiğini ve gelenlerin sadece Yunanca konuştuğunu söylemişlerdir. Rumlar da sadece Türkçe bildiğinden anlaşamamışlardır. (*Eksodos*, s. 108.)

- 53 Çeltek (Aksaray) göçmeni bir Rum, köyelerine gelen mübadillerin Giritli olduğunu ve iyi Yunanca konuştuklarını söylemiştir. Kendileri de Yunanca bilmelerine rağmen Giritlilerin konuşmalarını anlayamamışlardır. Gelen göçmenlerin yabancı insanlar olduklarını düşünmüş ve üstlerinde çift taraflı bıçaklarla dolaştıklarını gözlemlemiştir. (*Eksodos*, s. 25.) Zile göçmeni bir Rum, köyelerine gelen Türk mübadil erkeklerin mağrur ve özgür olduklarını, sanki Yunanistan'ın çobanlarına benzediklerini ifade etmiştir. Yünlü şapkalarını omuzlarına doğru düşüren bu Türk göçmenlerin, yerli Türk ağalarla konuşurken ellerini arkadan bağlamaları dikkatlerini çekmiştir. Çünkü kendilerinin Türk ağalar karşısında o şekilde durmaya ve konuşmaya cesaret edemediklerini belirtmiştir. (*Eksodos*, s. 63.) Taksiarhis (Karabağ/Kayseri) köyünden bir Rum, köyelerine Makedonya'dan Türk göçmenlerin geldiğini ve bunların uzun fes ve şalvar giydiklerini söylemiştir. Göçmenlerin yemek kültürü Rumların dikkatini çekmiştir. Mısır yoğurup arasına bol yeşillik koyduklarını, hepsinin fasulye aradıklarını ve Rumlara ayran olup olmadığını sorduklarını hatırlamaktadır. Türkçe bilmelerine rağmen gelenlerin değişik bir Türkçe konuştuğunu ve onları anlamadıklarını belirtmiştir. (*Eksodos*, s. 121.) Çukur (Kayseri) köyü mübadilleri Nisan-Ağustos arası Türk göçmenlerle beraber yaşamışlardır. Gelen Türklerin buğday bilmemeleri ve sadece mısır yetiştirip yemeleri Rumların dikkatlerini çekmiştir. (*Eksodos*, s.129.) Sementre (Ovacık/Niğde) Rumları yetmiş aile olan göçmenleri vahşi, yoksul olarak nitelendirmiştir. Lastik pabuçlar giymelerini ve sandıklarında hayvan zilleri taşımalarını garipsemişlerdir. (*Eksodos*, s. 239.) Çarıklı (Niğde) Rumları, Türk göçmenlerin çiftçi gibi görünmediklerini ve ekip biçmeyi bilmediklerini söylemişlerdir. Türklerin tarlaya gidip, iki demet hasat edip omuzlarına alarak eve dönmeleri dikkatlerini çekmiştir. (*Eksodos*, s. 256.)

54 *Eksodos*, s.30.

verdiklerini ancak Türk göçmenlerin “biz Yunanistan’da birçok şey bırakıp geldik, bunlar (üzümler, ürünler) bizim” dediklerini söylemiştir.⁵⁵ Yine Endürlük (Kayseri) göçmeni bir Rum, ayrılmadan üç ay önce Türk göçmenlerin geldiğini, kendi evlerine yerleştiklerini ve Rumların da iki üç aile birlikte yaşamaya başladıklarını ifade etmiştir. Göçmenler haber vermeden tarlalarını almış ve ürünlerden Rumların faydalanmasına izin vermemişlerdir. Gerekçe olarak yine kendilerinin Rumlar için Yunanistan’daki bağlar ve tarlalarını bıraktıklarını söylemişlerdir.⁵⁶

Karacaören (Kayseri) Rumları ayrılmadan önce Yunanistan’ın Kayalar bölgesinden Türkler gelmiştir. Köydeki 101 hane Rum, evlerin yarısını Türk göçmenler için boşaltmıştır. Köy tamamen Rumlardan oluştuğundan, köyün Rumları ilk kez Türklerle beraber yaşadıklarını belirtmişlerdir. Türk göçmenler, Rumların ürün ve eşyalarını istemişler ve bu nedenle jandarmaya şikâyetinde bulunmuşlardır. Ancak buna rağmen Rumlar son kez ürünlerini toplayarak yakındaki köylere gidip satmışlardır.⁵⁷ Yine aynı köyden bir Rum, gelen Türk göçmenlerden (Kozani) korktuklarını, onları vahşi insanlar olarak tanımladıklarını söylemiştir. Türklerin bütün arazilerine el koyduklarını, kendilerinin bostanlarına, bağlarına gitmelerine izin vermediklerini, her şeyin kendilerine ait olup, Rumların bir salkım üzüm bile almaya haklarının olmadığını tekrarladıklarını hatırlamaktadır.⁵⁸ Bir başka bölge olan Malakopi (Derinkuyu/Nevşehir) Rumları, Kozani’den gelen Türklerin kendilerini evlerinden çıkarmaya çalıştığını, göçmenlere direndiklerini ve yerli Türklerin de kendilerine destek olduklarını belirtmişlerdir. Göçmen Türkler kendilerinin de ev ve tarlalarını Yunanistan’da bıraktıklarını, Rumların onları alacaklarını dolayısıyla Anadolu’dakilerin kendilerine ait olduğunu söylemişlerdir.⁵⁹ Telmisos (Hançerli/Niğde) köyünden bir Rum mübadil ise Türk göçmenlerin bağlarından hiçbir şey almalarına izin vermediklerini ifade etmiştir. Göçmenler fasulyelerini ellerinden alarak “bunlar bizim. Biz de Yunanistan’da ürünlerimizi bıraktık, gidince bulacaksınız” demişlerdir.⁶⁰ Ferteke (Niğde) Rumları ise gelen göçmenlerin Rumların evlerine hiç sormadan girip oturduklarını, konuşmadıklarını ve bu halleriyle kendilerini korkuttuklarını hatırlamaktadırlar. Yerli Türkler Rumlar ayrılırken ağlamış ancak göçmenler tepkisiz kalmış ve Rumların bahçelerinden bir ceviz bile almalarına izin vermemişlerdir.⁶¹

Türkler açısından bakıldığında, kendilerinin de dile getirdiği gibi ürünlerini ve birçoğu taşınır mallarını alamadığından; Anadolu’dakilerin kendilerine ait olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak Türk göçmenlerin tepkilerine

55 Eksodos, s.44

56 Eksodos, s. 49.

57 Eksodos, s. 78

58 Eksodos, s. 80.

59 Eksodos, s. 163.

60 Eksodos, s. 247

61 Eksodos, s. 258-259.

rağmen görüldüğü gibi sonuç olarak Rum mübadiller eşyalarını ve ürünlerini -istedikleri fiyata olmasa da- satabilmişlerdir. Bunu doğrulayan bir göçmen ifadesine göre Akso köyüne (Hasaköy/Niğde) Mart 1924'ten Temmuz'a kadar Kozani'den gelen 180 Türk aile, Rumların eşyalarını satmalarına izin vermemiştir. Ancak Rumlar yine de çevre köylerden gelen Türklere hayvan, kazan, tencere, kilim gibi eşyalarını satmışlar fakat aldıkları paranın çok komik olduğunu söylemişlerdir.⁶²

Rum mübadillerin Türklere yaşadıkları süre içerisinde şikâyetçi oldukları diğer bir husus, Türk makamlarının gelen mübadillerden yana tavır koymasındadır. Aksolu Rumlar gelen Türklerin evlerine girmeye ve eşyalarını almaya çalışması üzerine, havaya ateş açarak onları korkutmaya çalışmışlardır. Vali Akso'ya gelerek tarafları dinlemiş ve Rumlara göçmenlere nazik davranmalarını aksi halde kendilerini Yunanistan'a İzmir yoluyla yollayacağını söylemiştir.⁶³ Yine Türk göçmenlerle beş ay birlikte yaşayan Misti (Konaklı/Niğde) Rumları, gelenlerle çeşitli nedenlerle kavga ettiklerini anlatmışlardır. İlk kavga, göçmenlerin muhtarın mührünü istemesi nedeniyle çıkmış, ikincisi ise Rumların eşyalarını satmalarından kaynaklanmıştır. Rum göçmenlerin ifadesine göre göçmenler, eşyaları satın almaya gelen yerli Türklere tartışmışlardır. Yine Rumların ürünlerini hasat etmek istemesi üzerine büyük bir çatışma yaşanmış, Rumlar Niğde'ye şikâyetle bulunmuş ve belediye başkanı köye gelmiştir. Belediye başkanı, Rumlara yakında gideceklerini ve Yunanistan'da hasat yapacaklarını ayrıca eşyalarını değil yalnızca büyük hayvanlarını satabileceklerini, sadece kıyafetleriyle Türkiye'den ayrılacaklarını ifade etmiştir.⁶⁴

Rum göçmenlerin, memleketlerinin yerli Türklerinin, kendilerini gelen mübadillere tercih etmelerini gururla anlattıkları görülmektedir. Bir Sivrihisar göçmeni, gelen göçmenler kendilerini evin bir köşesine atarken, yerli Türklerin kendilerine sahip çıktıklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda evlerine yerleşen göçmenler, hiçbir ürün ve eşyalarını satmalarına izin vermezken, yerli Türklerin buna karşı çıkıp onlarla alışveriş yaptıklarını söylemiştir.⁶⁵ Çeltikli bir göçmen ise köylerinden ayrılmadan dört ay önce Girit'ten gelen göçmenlerin ürünlerini hasat ederek, Rum mübadillere vermediklerini belirtmiştir.⁶⁶

Yerli Türklerin gelen göçmenleri kabullenmemesi ve gidecek olan Rumları tercih etmesine dair hatırladıkları söylemler dikkat çekicidir. Kayseri

62 Agni Koladimou, *Apo tin Akso tis Kappadokias sto Nomo Pellas [Kapadokya Akso köyünden Pellas'a]*, University Studio Press, Selanik: 2015, s.64.

63 *Eksodos*, s. 211

64 *Eksodos*, s. 229. Daha önce de belirtildiği gibi Mübadele Sözleşmesinin sekizinci maddesinin uygulanmasında iki ülkede de keyfi tutumlar bulunmaktadır. Bahsi geçen Rum mübadil bu durumdan şikâyet ederken, sorun yaşanmayan bölgelerde bulunuyordu. Örneğin Yozgat'taki Rum göçmenlerin taşınır mallarını istedikleri gibi satabilecekleri veya yanlarına alabileceklerine dair belge için bkz: *BCA*, 272-0-0-11 / 18 - 83 - 17,

65 *Eksodos*, s. 21.

66 *Eksodos*, s. 25

göçmeni bir Rum, ayrılmadan bir ay önce gelen göçmenleri gören bir Türk komşusunun, başını ellerinin arasına alarak “altını verdik demiri aldık vallahi billahi sizi çok arayacağız” dediğini aktarmıştır.⁶⁷ Germir göçmeni başka bir Rum kendileri ayrılmadan sekiz ay önce Türk göçmenlerin geldiğini ve herhangi bir işle uğraşmayıp, evlerin doğramalarını söktüklerini söylemiştir. Yerli Türkler gelen göçmenlere iyi gözle bakmamış ve “bu politikada Venizelos bize güldü. Bize faydasız insanları yolladı, ne tüccar/esnaf ne başka bir şey” demişlerdir. Köylerindeki hoca ise kendileri ayrılırken ağlayarak “Vah vah Venizelos bu politikada aldattı bizi. Elmas gibi komşularımızı aldılar da yerine paslı demir gönderdiler” demiştir.⁶⁸ Yine Stefana (Reşadiye/Kayseri) göçmeni Rumlar, yerli Türklerin gelen fakir haldeki göçmenlerden hoşlanmadıklarını ve “altını verdik bronzu aldık” dediklerini hatırlamaktadırlar.⁶⁹

Niğde köylerinden göçen Rumlar da benzer anılara sahiptir. Silata (Özlüce) göçmeni başka bir Rum, kendisi ayrılmadan bir ay kadar önce Kozani ve Selanik’ten gelen 300 hane kadar Türk’ün yerliler tarafından kabul görmediğini anlatmıştır. Ancak bir önceki örneğin aksine gelen göçmenlerin yerli Türklerden daha zengin ve gelişmiş olduklarını ve bu nedenle yerlilerin göçmenlerden hoşlanmadığını ve “altını bakıra değiş ettik” dediklerini söylemiştir.⁷⁰ Andaval (Aktaş) göçmeni bir Rum ise 3-4 ay beraber yaşadıkları Türk mübadillerle olan anlaşmazlıklarında yerli Türklerin kendi taraflarında yer aldığını anlatmıştır. Göçmenin ifadesine göre yerliler gelen mübadillere “gavur sizsiniz, onlar (Rumlar) bizim kardeşimiz” demişlerdir.⁷¹ Uluğağaç yerlileri ise göç için hazırlanan Rumlara “biz başkasını istemiyoruz. Siz bizdensiniz” diyerek, Rumların gitmesini istememişlerdir.⁷²

Her ne kadar Rum mübadiller yerli Türklerin kendilerini gelen göçmenlere tercih ettiklerini gururla anlatsalar da her şeylerini kaybederek anavatana gelmiş Türkler için bu durumun çok acı bir başlangıç olduğu muhakkaktır. Kaderin bir cilvesi olarak, Rum mübadiller de Yunanistan’a gittiklerinde –özellikle anadili Türkçe olanlar- aynı durumla karşılaşacaklar, yerli Yunanlar onları kabul etmeyecek ve uzunca bir süre dışlayacaklardır.⁷³

67 Eksodos, s. 40.

68 Eksodos, s.91

69 Eksodos, s. 116.

70 Eksodos, s. 179-180

71 Eksodos, s. 201

72 Eksodos, s. 231.

73 Yerli Yunanlar özellikle Türkçe konuşan göçmenler için “Türk tohumu” (Tourkosphoro) tabirini kullanmışlardır. Aynı zamanda Türklere benzemeleri nedeniyle, Hıristiyan olduklarına da inanılmamış ve onlar için “yoğurtla vaftiz edilmiş” (giaourtovaftismeni) ifadesi kullanılmıştır. Bkz: George Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*, University of California Press, Londra, 1983, s. 194. “Yerliler bizi istemiyorlardı. Gidin defolun, siz Türk’sünüz, Türkiye’ye geri dönün diye bağırıyorlardı bize”, Stellakou, “a.g.m”, s. 284.

3. "Toprağımızı Koklayın, Çeşmemizden Su İçin"

Elbette insanın olduğu her yerde her türlü duygunun olduğu gibi, insan değişimi temelli mübadele esnasında da sadece olumsuz örnekler bulunmamaktadır. Her iki tarafta da evini, ocağını ve geçmişlerini bırakıp alışkın olmadıkları bir yere gitmenin tedirginliği vardı ve birbirlerini en iyi ancak mübadiller anlayabilirdi.⁷⁴ Bu şekilde aynı kaderi paylaşıyor olmanın mübadilleri yakınlaştırdığına dair birçok örnek bulunmaktadır. Bir Türk göçmen bu örneklerden birini şöyle aktarmıştır:

"...Biz oralardan evlerimizden çıkmadan önce Anadolu'dan Rumlar gelmeye başlamışlardır. Boşalan yerlere, evlere yerleştiriyorlardı. Boş ev bulamayanları ailelerin yanına vermişlerdi. Biz gidinceye kadar onlarla yaşamak zorunda bırakıldık, aynı evi paylaştık. İstesek de istemesek de... Vakti gelince gelenlere bıraktık evimizi, ocağımızı. Ağlaştık ayrılırken, kaderimiz aynıydı. "selam söyleyin memleketimize" dediler. "toprağımızı koklayın, çeşmemizden su için" dediler."⁷⁵

Yunanistan'daki olumlu karşılaşma örneklerinde, çoğunlukla aynı dili konuşmanın göçmenleri yaklaştırdığı görülmektedir. Kayalar göçmeni bir Türk, ayrılmadan önce yüz kişilik bir kafilenin köylerine geldiğini, gelenlerin aç, susuz ve perişan halde olduğunu söylemiştir. Kendi evlerine dört kişilik Bursalı bir Rum ailenin yerleştirildiğini, Türkçe bilen bu aileyle iyi anlaştıklarını aktarmıştır.⁷⁶ Sarışaban göçmeni bir Türk Karadeniz'den gelen Rumlarla bir ay kadar beraber yaşadıklarını, gelenlerin çok iyi Türkçe konuştuklarını, aynı kaderi paylaşmanın verdiği ortak psikolojiyle iyi anlaştıklarını belirtmiştir.⁷⁷ Selanik'e bağlı Menteşe köyünden bir Türk ise 3-4 ay beraber yaşadıkları Türkçe konuşan Eceabat Rumlarıyla iyi anlaştıklarını söylemiştir.⁷⁸

Yunanistan'daki bu örneklerde olduğu gibi Anadolu'da da benzer olaylar yaşanmıştır. Bazı Rum mübadiller yerli Türklerin uzun bir yoldan gelmiş

74 Mübadiller aynı zamanda ibadet ettikleri mekânları bırakmış olmanın acısını yaşamışlardır. Bir Kayseri göçmeni mübadeleden uzun yıllar sonra şunları söylemiştir: *Çocuğum bu söyleyeceğimi hiçbir zaman unutmam: biz orda sadece evlerimizi, çiftliklerimizi, mallarımızı bırakmadık. Kutsal köklerinizi bıraktık. Bizimle beraber atalarımızın mezarları, kiliselerimiz, manastırlarımız, azizlerimizin şapelleri öksüz kaldı.* Bkz: Lazaros Kelekidis, *Ta Farasa tis Kappadokias: Mnimes Farasioton Geronton [Kapadokya'nın Farasa Köyü: Yaşlı Farasalıların Anıları]*, Ieron İsihastirion Monazouson, Selanik, 2005, s. 102. Yanya'dan Pendik'e gelen bir Türk göçmen, geldiklerinde ailelerine tahsis edilen evin önünde, evin sahibi olan Rum kadının oturduğunu görmüşlerdir. Kadın, evin anahtarını uzatarak Türkçe "hoş geldiniz güle güle oturun" demiştir. Ancak Türk aile Türkçe bilmediğinden anlamamıştır. Daha sonra Rumca anlaşmışlardır. Pendik Rumları 3-4 eve toplanarak, evleri Türkler için boşaltmışlardır. Rumlar birkaç gün sonra ayrılmışlar, giderken evlerinin eşiklerini öperek gitmişlerdir. Bu manzara Türk göçmenleri çok etkilemiştir. Rumların gemilerle gidişini pencerelerden seyretmişlerdir. Özsoy, a.g.e, s. 88

75 Erdem, a.g.e, s.52.

76 *Hasretin İki Yakasından Mübadele Öyküleri*, Yay. Haz: Sefer Güvenç, Haris Rigas, İstos Yayınları, İstanbul, 2015, s. 164

77 *Hasretin..*, s.234

78 Özsoy, a.g.e, s.58

yorgun, aç ve sokakta bulunan mübadillerle ilgilenmediklerini gözlemlemiş ve buna üzölmüşlerdir.⁷⁹ Göçmenlere sadece zorunlu oldukları için, canı gönölden evlerini açmış, yiyeceklerini paylaşmışlardır.⁸⁰ Gelen ve evlerine yerleşen mübadillerle iyi geçinip onları “iyi insanlardı” olarak tanımlayanlar olmuştur. Sivrihisar (Aksaray) göçmeni bir kadın, evlerine yerleşen Türk göçmenlerin kendilerine “*gitmeyin, birlikte yaşayalım*” dediklerini söylemektedir.⁸¹

Dila (Til köyü/Nevşehir) Rumları ayrılmadan 3-4 ay önce, Epir bölgesinden Türk göçmenler gelmişlerdir. Yunanca bilen Türkler, Rumlara yardımcı olmuşlardır. Bu nedenle Rumlar gelen göçmenleri iyi ve nazik olarak nitelendirmiştir. Rumların bahçelerinden meyve almaları kendilerine başlangıçta yasak olmasına rağmen, gelen göçmenler ne kadar isterlerse almalarına izin vermiştir.⁸² Malakopili bir göçmen gelen ise Kozani’den gelen göçmenlerin kendisine “*ah neler çektik buraya gelene kadar*” dediğini hatırlamaktadır. Çoğunun Yunanca bildiğini, yoksul olduğunu ve yiyeceklerinin olmadığını belirtmiştir. Rumların onlara ekmek ve bulgur verdiğini ancak yerli Türklerin onlardan hoşlanmadığını ve hiçbir şey bölüşmek istemediklerini söylemiştir.⁸³

Göçmenlerin geldiği ve artık vatanları olacak ülkeyi en iyi bilen gidecek olan göçmenlerdi. Bu nedenle kimi karşılaşmalarda, gidecek mübadillerin birlikte yaşadıkları kısa sürede, gelen mübadillere hayatlarını kolaylaştıracak birtakım bilgiler verdikleri, onları yeni memleketlerindeki hayata hazırladıkları görölmektedir. Szalcalı bir Rum göçmen, ayrılmadan 15 gün önce gelen ve evlerine yerleşen göçmenlerin kendilerinden sonra zorlanmamaları için bahçelerinin, tarlalarını sınırlarını gösterdiklerini anlatmıştır.⁸⁴ Niğde’nin Çarıklı köyündeki Rumlar ayrılmadan önce Makedonya’dan Türk göçmenler gelmiştir. Rumlar, iki mahalleden oluşan köylerinin aşağı mahallesini Türk mübadillere bırakarak, yukarıya toplanmışlardır. Rumlar, kötü bir olay yaşamadıklarını hatta birçok konuda zorlanan Türklere yardım ettiklerini anlatmışlardır. Örneğin Rumlar, Türklerin tandırı yakamadıklarını ve evlerin dumanla dolduğunu görerek yardıma gitmişler ve Türklerin dumana boğulmuş bir halde “*ah kiremit evlerimiz*” diyerek, bıraktıkları evleri için ağladıklarını görmüşlerdir.⁸⁵ Bu manzara Rumları oldukça duygulandırmıştır.

Benzer şekilde gelen göçmenleri evlerinde misafir eden mübadiller bu esnada gidecekleri ülkenin verimli bölgeleri hakkında tavsiye almışlar ve fikir

79 Niğde’ye gelip, hemen bir ev verilmemiş bazı mübadil aileler Aralık ayında hala kilise avlularında, açıkta bekliyorlardı. Bkz: BCA, 272-0-0-11/ 20-99-10.

80 Eksodos, s. 9

81 “...Yunanistan’dan Türk göçmenler geldiler. Söylediklerine göre Akpınar ve Kozani’den gelmişlerdi. Çoğu iyi insanlardı. “*Gitmeyin, bizimle beraber oturun diyorlardı.*”, Eksodos, s. 19

82 Eksodos, s.159.

83 Eksodos, s. 166

84 Eksodos, s. 236

85 Konstantinos I. Karalidis, *Tsarıklı Niğdis Kappadokias [Çarıklı Niğde Kapadokya]*, Kapadokya Mavrolofou O Agios Georgios-Tsarıklı Derneği, Atina, 2005, s.145.

sahibi olmuşlardır. Böylece birbirlerinin gelecek yıllarını daha rahat geçirmesini sağlamaya çalışmışlardır. Kılış'ın Sevindik köyüne Hayrabolu'dan gelen Rumlar, evlerinde kaldıkları Türklere memleketlerinin verimliliğini övmüşler ve Türkiye'ye gittiklerinde Hayrabolu'ya yerleşmelerini tavsiye etmişlerdir.⁸⁶ Selanik'te Türkler ile aynı evi paylaşan Alaçam Rumları ise memleketlerinde verimli bütün arazilerinin olduğunu söyleyerek Alaçam'ı önermişler hatta bazıları geri dönemeyeceklerini anlayarak sakladıkları altınların yerlerini aktarmışlardır. Bu konuşmalar Türk mübadillerin henüz Selanik'teyken Alaçam'a gitmeye karar vermelerini sağlamıştır.⁸⁷ Nevşehir Suvermez köyünden bir Rum, gelen Türk mübadillere teker teker nereden geldiklerini sorup fikir aldığını anlatmıştır. Serezliler "Serez ovası altın yuvası, çok zengin yerdir" diyerek, Rum göçmene oraya gitmesini tavsiye etmişlerdir.⁸⁸

Birlikte yaşayıp aynı evi paylaşan mübadillerin yanı sıra böyle bir tecrübe yaşamasa da yol üzerinde birbirlerine rastlayıp, bu kısacık zamanlarda tavsiye isteyen veya tavsiye veren göçmenlere dair örneklere de bulunmaktadır. Kesriye'den gelen bir göçmen trenle geldikleri Ulukışla'dan yaya devam ederken göçmen Rumlarla karşılaştıklarını, Rumların kendilerine "Ürgüp'e gidin, orası güzel" dediğini söylemiştir.⁸⁹ Göçmenler aynı zamanda gitmemeleri gereken yerler hakkında da birbirlerine bilgi vermişlerdir. Kayseri Taşçı köyünden ayrılan Rumlar yolda Selanik'ten gelen Türk göçmenlerle karşılaşmıştır. Türkler Rumlara Yenice'ye gitmemelerini önermiş, çünkü orada sıtma olduğunu söylemişlerdir.⁹⁰

Sonuç

Anadolu'dan 1922 Sonbaharında Yunanistan'a doğru başlayan göç dalgası, 30 Ocak 1923 tarihinde, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Mübadele Sözleşmesiyle karşılıklı bir hal almıştır. Yüz binlerce insanın yer değiştirdiği bu süreç eş zamanlı olarak gerçekleşmemiştir. Bu nedenle buldukları yerden ayrılıp diğer ülkeye göçen bazı mübadiller, henüz yerlerinden ayrılmamış olan göçmenlerle karşılaşmış ve aynı evleri paylaşmışlardır. Bu çalışma boyunca; bazen aylarca bazen ise birkaç gün süren bu karşılaşmaların, birlikte yaşama tecrübelerinin ortak yönleri örneklerle ele alınmıştır.

86 Özsoy, a.g.e, s. 30-37-40.

87 Tuncay Ercan Sepetcioğlu, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aydın, 2007, s.59.

88 *Eksodos*, s. 188.

89 *Hasretin...*, s. 105. Bu karşılaşmalar bazı örneklere göre hayal kırıklığına da neden olmuştur. Nevşehirli Rumlar Yunanistan'a gitmek için Ulukışla'ya geldiklerinde Türk göçmenlerle karşılaşmışlardır. Türk kadınları Rum kadınlarına Anadolu'da mısır yetişip yetişmediğini de sormuştur. Ancak Rum göçmenler hiç mısır yemedikleri cevabını vermişler, bu da Türk göçmenler için kötü bir izlenim olmuştur. Bkz: *Eksodos*, s. 140.

90 *Eksodos*, s. 332-333.

Mübadillerin anılarına ve o dönemde yayımlanan gazetelere gönderdikleri mektuplara dayanarak, bu sürecin çoğunlukla zor geçtiği söylenebilir. Özellikle mübadele kararı alınmadan önce Anadolu'dan kaçarak Yunanistan'a gelen kalabalık kitle, Yunanistan'da bulunan Türklerin bir an önce Türkiye'ye gönderilmesini istemiştir. Birlikte hatta aynı evlerde yaşadıkları sürede Türk mübadillerin gidişini hızlandırmak için onlara yönelik birtakım yıldırma eylemlerine girişmişlerdir. Bunun sonucunda çoğu Türk göçmen vaktinden önce evlerinden ayrılarak limanlara gitmiş, Türkiye'den gelecek gemileri beklemeye başlamıştır.

Yunanistan'dan bu olumsuz uygulamalar sonucu ayrılan Türkler, Anadolu'da henüz yerlerinden ayrılmamış Rum mübadillerle karşılaşmışlar ve tıpkı Yunanistan'da olduğu gibi bir süre birlikte yaşamışlardır. Bu kez Anadolu topraklarında iki ülke mübadilleri arasında birtakım krizler yaşanmıştır. Anlaşmazlıkların daha çok gidecek Rum mübadillerin mallarına ve ürünlerine dayalı olduğu görülmektedir. Çünkü Yunanistan'dan ürünlerini toplayamadan, sözleşmeye aykırı şekilde taşınır mallarının tamamını alamadan ayrılan Türkler, Anadolu'daki Rumların bunlar üzerinde hak iddia etmelerine karşı çıkmışlardır.

Yüz binlerce insanın büyük bir dönüşüm yaşadığı nüfus mübadelesi aynı şekilde yüz binlerce hikâye barındırmaktadır. Karşı ülkenin mübadillerinin memleketlerindeki son zamanlarını sıkıntı içerisinde geçirmesine neden olan olumsuz örnekler kadar, olumlu karşılaşma anıları da bulunmaktadır. Dayanışma içeren bu örnekler her iki ülkede de rastlanmaktadır. Yakında evlerini terk edip zorlu bir yolculuğa çıkacak olan mübadiller, bu çileyi çoktan yaşamış olan gelen göçmenlerin yeni vatanlarındaki ilk günlerini kolaylaştırmıştır. Birlikte yaşadıkları kısıtlı sürede çevreye ve toprağa dair verdikleri bilgilerle, yeni yaşam alanlarına daha hızlı uyum sağlayabilmelerine katkıda bulunmuşlardır. Benzer olarak kendi yaşadıkları sıkıntıların aynısıyla yakında yüz yüze gelecek olan göçmenlere, gidecekleri ülke hakkında tavsiye veren göçmenler de olmuştur. Özellikle gidecek göçmenler verimli bölgelere yönlendirilmiştir.

Türk-Yunan nüfus mübadelesi içerisindeki spesifik bir duruma odaklanan bu çalışmada, her iki ülkede mübadillerin karşılaşma ve birlikte yaşama tecrübelerine odaklanılmıştır. Çalışma boyunca verilen olumlu ve olumsuz örnekler; coğrafya ve kültürler başka olsa da, Türkiye ve Yunanistan fark etmeksizin iki tarafta da benzer insani tepkilerin verildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

II. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

III. Gazeteler

Hâkimiyeti Milliye

Muhacir Sedası

Nea Anatoli

IV. Kitaplar

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele/Türkiye'de Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

BACHELARD, Gaston, *Mekânın Poetikası*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017.

CLARK, Brue, *İki Kere Yabancı: Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, Çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

DOBKİN, Marjorie Housepian, *İzmir 1922: Bir Kentin Yıkımı*, Çev. Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul, 2012.

I Eksodos: Martries Apo tis Eparhies tis Kentrikis kai Notias Mikrasias [Göç: İç ve Kuzey Anadolu'dan Tanıklar], Cilt:2, Düzenleyen: Gianni Mourelou, Kentro Mikrasiatikon Spoudon, Atina, 2004.

Hasretin İki Yakasından Mübadele Öyküleri, Yay. Haz: Sefer Güvenç, Haris Rigas, İstos Yayınları, İstanbul, 2015.

- KARALİDİS, Konstantinos I., *Tsarıklı Nigdis Kappadokias [Çarıklı Niğde Kapadokya]*, Kapadokya Mavroloufou O Agios Georgios-Tsarıklı Derneği, Atina, 2005.
- KARATHANASİS, Athanasios E., *Kappadokia*, Kiriakidi Kardeşler, Selanik, 2008.
- KELEKİDİS, Lazaros, *Ta Farasa Tis Kappadokias: Mnimes Farasioton Geronton [Kapadokya'nın Farasa Köyü: Yaşlı Farasalıların Anıları]*, Ieron İsihastirion Monazouson, Selanik, 2005.
- KOLADİMOU, Agni, *Apo tin Akso tis Kappadokias sto Nomo Pellas [Kapadokya Akso köyünden Pellas'a]*, University Studio Press, Selanik, 2015.
- MAVROGORDATOS, George Th., *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*, University of California Press, Londra, 1983.
- MAZOWER, Mark, *Selanik Hayaletler Şehri*, Alfa Yayıncılık, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2013.
- ÖZSOY, İskender, *İki Vatan Yorgunları: Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003.
- PARLAK, Türkmen, *Yeni Asır'ın Selanik Yılları 1895-1924*, Yeni Asır Yayınları, İzmir, 1986.
- Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım III. Cilt*, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967.
- SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- TOYNBEE, Arnold Joseph, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Türkçesi: Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım IV Kitap İstiklal Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969.
- TZANAKARİS, Vasilis, *Sto Onoma tis Prosfigias*, Metaihmio Yayınevi, Atina, 2009.
- Yenice Erdem, Gülcan, *Ayrılık olmasaydı: Mübadele ve Göç Öyküleri*, Meta Basım, İzmir, 2018.

V. Makaleler

- ÇAPA, Mesut, "Mübadele'de Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 2001, ss. 29-56.
- GIANNAKOPOULOS, Giorgos A., "To Prosfigiko Zitima", *Istorika*, S. 98, 30 Ağustos 2001, s. 11-16.
- HAYTOĞLU, Ercan, "Denizli-Honaz'a Yapılan Mübadele Göçü", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/12, (2006/Bahar), ss. 47-65.

HİRSCHON, Renee, *Ege Bölgesi'ndeki Ayrışan Halklar", Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

LAHUR KIRTUNÇ, Ayşe, "Mübadeleyle İlgili Metinler: İki de İki Kere Yabancı", *Yeniden Kurulan Yaşamlar- 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2005, ss. 187-190.

ORAKÇI, Meryem, "Karamanlıca Muhacir Sedası Gazetesine Göre Yunanistan'da Mübadelenin İlk Yılları ve Türkçe Konuşan Ortodoksların Yaşadığı Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Güz 2019, Sayı: 65, ss. 263-299.

STELLAKOU, Vasso, "Alan, Mekân ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubun Yerleşiminde Bellek ve Din", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2007.

VI. Tezler

KILIÇOĞLU Cihangir, Çiğdem, *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2017.

SEPETCİOĞLU, Tuncay Ercan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aydın, 2007.

VII. İnternet Kaynakları

<https://www.youtube.com/watch?v=LQPshwC1QCg&t=181s>,

Erişim tarihi: 5 Şubat 2020.

<http://en.kms.org.gr/>, Erişim tarihi: 11 Kasım 2019.

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi-etiket/15515/kucuk-asya-incelemeleri-merkezi>. Erişim tarihi: 17 Eylül 2018.

<http://www.lozanmubadilleri.org.tr/kisaca-mubadele/>.

Erişim tarihi: 07.02.2020.

Extended Abstract

The year 1923 was a turning point for the Greeks living in Turkey and the Turks living in Greece. At the Lausanne Conference, on January 30, 1923, the Convention and Protocol on the Exchange of Turkish and Greek Populations was signed between Turkey and Greece. With this signature, it was decided to exchange Turkish nationals of the Greek Orthodox religion in Turkey and Greek nationals of the Muslim religion in Greece. Exchange therefore meant the displacement of a very large mass of people.

In fact, this decision was the formalization of immigration that had already begun. Because with the Turkish victory, which was finalized in September 1922, hundreds of thousands of Greeks fled to Greece. Greece wanted to send the Turks in the country to settle the immigrants and homogenize the population of Greece. On the other hand, the request of the Turkish administration was in the same direction. Thus, the exchange of Greeks staying in Turkey and Turks in Greece officially started with the contract signed in Lausanne.

However, the Turkish-Greek population exchange did not occur simultaneously. This situation has led to the start of a problematic migration process for the refugees in the two countries. Before the population exchange decision was taken, the Greeks who went to Greece put pressure on the Turks living there. They did not accept the fact that the Turks in Greece were still there, while they had fled leaving all their possessions in Turkey. In this direction, the security of the Turks in Greece has come under great danger. Raids on Turkish villages and ill-treatment of Turks worried Turkey. Turkey has predetermined a date for the bringing of Turks in Greece. However, due to the bad news, the necessary preparations were not expected and the move of the Turks was accelerated.

The exchange of the Turkish population, which started before its time, affected the Greeks who had not yet left Anatolia. Turks from Greece were settled in houses where Greeks still live in some regions. In other words, the immigrants of the two countries lived together in the same houses for a while. This experience has had positive and negative consequences for both parties. Those who left the other country with great pressure did not want the immigrants in the country they settled. In return for the goods they left in the other country,

they displayed a negative attitude towards the exchanged houses in the houses that should belong to them. However, unlike these examples, it is seen that the exchanges of the two countries that share the same fate help each other. During the time they lived together, they gave information about the country they came from to the party they were going to. Thus, they tried to facilitate each other's future adaptation process.

In the studies on the exchange, the encounter experiences of the exchanges of the two countries are also briefly mentioned. In this article, it is explained that the process that started in Greece continued in Anatolia on the axis of action-reaction, especially based on the memories of exchange. The Greek side of the issue has more resources. In particular, the Asia Minor Studies Association, which was founded in 1930, conducted interviews with the Greek Cypriots and recorded them. Some of these records on the life and migration process of the Greek immigrants in Anatolia were converted into a five-volume book. This book based on the Archives of the Society of Asia Minor Studies named "Exodos" has been one of the main sources of the article. Apart from this, small and large-scale immigrant associations established in Greece also carried out important studies on the exchange. They published the memories of their compatriots about Anatolia and the population exchange with their own means. This article also includes the information in these works.

There is more work on the Greek side of the country of origin and the exchange. Looking at the Turkish exchanges, it is seen that they give priority to adapting to Turkey. For this reason, there are not as many immigrant associations and memoirs as in Greece. Although there are more limited resources; The interviews made by the journalists with the exchanges and the books in which they were compiled filled an important gap. Again, important information was obtained in the graduate studies prepared by one-to-one interviews with the first generation. In addition to these, the news given by the Turkish press about the situation of Turkish immigrants in Greece and the migration process during the period of the exchange was not overlooked.

Araştırma Makalesi / Research Article

**TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN
BAŞBAKAN İSMET PAŞA'NIN ATİNA ZİYARETİ
(3-6 EKİM 1931)***

Aydın ÖZGÖREN**

Öz

1923 yılında imzalanan Lozan Barış Anlaşmasıyla Türkiye ile Yunanistan sınırı çizilmesine rağmen anlaşmanın uygulanma safhasında birçok mesele ortaya çıkmıştır.

İki ülkede yaşanan iç ve dış sorunlardan dolayı uzun yıllar Türk-Yunan ilişkileri sağlam bir zemine oturtulamamıştır. 1923 yılında Lozan'da iki ülke temsilcisi arasında başlayan yakın temas ile yeniden başlayan ilişkiler 1928 yılına kadar dalgalı bir seyir izlemiştir. 1928 yılında emperyalist mücadeleden büyük dersler çıkararak Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un iktidara gelmesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir yola girmiştir. Venizelos ile İsmet Paşa arasında yaşanan mektup diplomasisi sonucunda iki ülke arasında mevcut sorunların kesin çözümüne yönelik görüşmeler yoğunlaştırılmıştır.

İki ülke arasındaki yakınlaşmanın en somut adımı Başbakan İsmet Paşa'nın Türkiye'ye daveti üzerine Yunanistan Başbakanı Venizelos'un 27-31 Ekim 1930'da Türkiye'yi ziyaret etmesi olmuştur. Bu ziyaretin sonucunda Ankara'da bir Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Anlaşması imzalanmıştır. Böylece Türk-Yunan ilişkilerinde sorun oluşturan meseleler kâğıt üzerinde bir çözüme kavuşturulmuştur. İsmet Paşa'nın bir yıl sonra 3-6 Ekim 1931 tarihinde Atina'ya yapmış olduğu ziyaret ise bölgedeki barış ve istikrar için bir umut ışığı olmuştur. Bu ziyaretlerde her iki tarafın verdiği mesajın ana fikri geçmişin kötü hatıralarını bir kenara bırakıp ortak çıkar temeli üzerinde barışı inşa etmek olmuştur.

Makalede İsmet Paşa'nın Atina ziyaretlerinin detaylarına yer verilmiş ve her iki ülkenin devlet adamlarının yaşanan yakınlaşmadan beklentilerinin ne olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Makalede ayrıca İsmet Paşa'nın ve Türk heyetinin Atina ziyaretinin her iki ülkenin kamuoyunda oluşturduğu beklenti ve siyasilerin söylemleri ele alınmıştır. Bu kapsamda hem Türk hem de Yunan basını incelenmiş ve konuya yeni bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İsmet Paşa, Venizelos, Tevfik Rüştü, Atina Ziyareti, Türk-Yunan İlişkileri.*

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr., Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı,
(aydinozgoren@yahoo.fr), (Orcid: 0000-0002-5255-0907).

THE PRIME MINISTER İSMET PASHA'S ATHENS VISIT IN TERMS OF TURKISH-GREEK RELATIONS, 3-6 OCTOBER 1931

Abstract

Although the border between Turkey and Greece was drawn with the Treaty of Lausanne signed in 1923, many issues arose during the implementation phase of the treaty. Due to the internal and external problems experienced in the two countries, Turkish-Greek relations could not be placed on a solid ground for many years.

The relations, which started again with the close contact between the representatives of the two countries in Lausanne in 1923, followed a fluctuating course until 1928.

After the Greek Prime Minister Eleftherios Venizelos, who received great lessons from the imperialist struggle in 1928, came to power, the relations between the two countries entered a new path.

As a result of the letter diplomacy between Venizelos and İsmet Pasha, the negotiations for the ultimate solution of the existing problems between the two countries were intensified. The most concrete step of the rapprochement between the two countries was the visit of Greek Prime Minister Venizelos to Turkey on 27-31 October 1930 upon the invitation of Prime Minister İsmet Pasha to Turkey. As a result of this visit, a Friendship, Impartiality, Conciliation and Arbitration Agreement was signed in Ankara. Thus, the issues that cause problems in Turkish-Greek relations have been resolved on paper. İsmet Pasha's visit to Athens, on 3-6 October 1931, a year later, was a beacon of hope for peace and stability in the region. The main idea of the message given by both sides during these visits was to set aside the bad memories of the past and build peace on the basis of common interest.

The article includes the details of İsmet Pasha's visits to Athens. It has been tried to reveal what the expectations of the statesmen of both countries from the rapprochement. The article also deals with the expectations of İsmet Pasha and the Turkish delegation's visit to Athens in the public opinion of both countries and the discourses of the politicians. In this context, both Turkish and Greek press were examined and a new perspective was tried to be brought to the subject.

Keywords: *İsmet Pasha, Venizelos, Teofik Rustu, Visit to Athens, Turkish-Greek Relations.*

Giriş

Lozan Barış Anlaşmasının müzakere sürecinde Türkiye ile Yunanistan arasında gündemde olan en önemli meselelerden bir tanesi, artık bir arada yaşamasına imkân kalmayan Müslüman ve Ortodoks Rum ahalinin mübadele edilmesi meselesiydi. Bu kapsamda mesele Lozan'da 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında *Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*'ün imzalanmasıyla çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Sözleşmenin 1. Maddesi uyarınca, Türkiye'de bulunan Ortodoks Rumlarla, Yunanistan'da bulunan Müslüman Yunan uyrukları, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu göçe tabi tutulacaklar ve göç edenler Türk ve Yunan makamlarının izni olmadıkça geldikleri ülkelere yerleşmek amacıyla geri dönemeyeceklerdi.¹ Adı geçen anlaşmanın uygulanmasından doğacak bütün meselelerle meşgul olmak ve bunları çözmek üzere bir Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulmuştu. Lozan Mübadele Anlaşması, Lozan Sulh Muahedesiyle 6 Ağustos 1924'te yürürlüğe girmiştir. Ancak Muhtelit Mübadele Komisyonu 1923 yılının sonlarında çalışmalarına başlamış ve bir miktar mübadele işlemi gerçekleştirmişti. Ancak bu faaliyetlerin karmaşık bir mesele olmasından dolayı istenilen başarıyı elde edememişti.²

Lozan Barış Anlaşması imzalanmasına rağmen iki ülke arasında ilişkiler belirli bir düzleme oturtulamamıştı. Çünkü anlaşma hükümleri uygulanmaya başlayınca yeni sorun alanları ortaya çıkmıştı. Bu sorunlar mübadillerin geride bıraktıkları malların akıbetinin ne olacağı yani emval-i metruke meselesi, Lozan Anlaşmasında geçen "etabli" teriminin farklı yorumlanmasından dolayı ortaya çıkan belirsizlik, Millî Mücadele döneminde Türkiye'nin parçalanmasına yönelik faaliyetlerin merkezi haline gelmiş olan İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'nde patrik seçiminden doğan uyuşmazlık ile ilgili anlaşmazlıklardan oluşmaktaydı. 1925 yılında yaşanan iç gelişmeler, özellikle Şeyh Sait İsyanı'nın sonunda yaşanan hükümet değişikliği ile İsmet Paşa'nın (İnönü) Ali Fethi Bey'den (Okyar) başbakanlığı devralmasıyla Türk-Yunan ilişkilerinin de seyri değişmiştir. Nitekim İsmet Paşa Lozan'dan bakiye kalan sorunları çözerek Türkiye'nin uluslararası alanda yalnızlığını sona erdirmeye ve içeride ekonomik ve sosyal reformlar yaparak yeni Cumhuriyetin temellerini güçlendirmek azmindeydi. 1925'te başlayan ikili görüşmelerde mübadele kapsamında kimlerin yerleşik sayılacakları, mübadillerin malları, Patrikhane'nin konumu gibi sorunlar ele alınmıştır. Kendi ülkesinde de çeşitli ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya kalan ve dış politikada da komşularıyla olan sorunlarını çözüme kavuşturmak isteyen Andreas Mihalakopoulos hükümeti bu

1 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.177.

2 *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl- Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Pakti (1923-1934)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1974, s.167.

fırsatı değerlendirmek istemiştir. İkili ilişkileri iyileştirme yönünde iki tarafında bir irade ortaya koymasının bir sonucu olarak başlayan ikili görüşmeler 21 Haziran 1925 yılında Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Söz konusu anlaşma mübadeleden kaynaklanan mali ve hukuksal sorunları kapsamaktaydı.³

Ankara Anlaşması'yla ilişkilerin normale dönüşmesinin bir göstergesi olarak 28 Temmuz 1925'te Cevat Bey Atina'ya ilk Türk büyükelçi olarak atanarak I. Dünya Savaşı'ndan sonra Atina'ya gönderilen ilk Türk büyükelçisi olmuştur. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşme süreci kısa sürmüştür. Cevat Bey'in Atina'ya atanmasından bir ay sonra General Pangalos bir darbe ile Yunanistan'da iktidara gelmiş ve diktatörlüğünü ilan etmiştir. Kısa süren iktidar döneminde General Pangalos, Türkiye'ye karşı düşmanca bir tutum sergilemiştir. General, Türkiye ile İngiltere'nin Musul meselesi yüzünden savaşa gireceğini düşünerek Türkiye'nin düşebileceği zor durumdan istifade edebilmek için fırsat kollamıştır. Hatta Dışişleri Bakanı Konstantin Rendis, Pangalos'un Türkiye'ye savaş ilan edeceğini düşündüğü için 1925 yılının Ekim ayında görevinden istifa etmiştir. Pangalos'un Türkiye muhalifi siyasetinin yanında Yunan iç kamuoyunda özellikle mübadil derneklerden Ankara Anlaşması'nın onaylanmaması için hükümete yoğun bir baskı söz konusuydu. Bu yüzden Atina, anlaşmanın onaylanması meselesini aylarca sürüncemede bırakmıştır.⁴ Bunun en önemli nedeni General Pangalos'un eski hükümetin çizgisini terk ederek dış politikada Lozan Anlaşmasını revize etmek üzerine temellendirilmiş bir politika takip etmesiydi. Pangalos, Akdeniz'de yayılmacı bir politika takip eden Mussolini'den gelen iş birliği daveti ve o dönemde Türkiye ile İngiltere arasında devam eden Musul sorunundan istifade ederek Türkiye ile ilişkileri askıya almıştır. Trakya ve İstanbul'a ilişkin askeri planlar hazırlayan Pangalos'un hayalleri kısa sürmüştür. Nitekim İtalya'nın Yunanistan ile askeri bir pakt imzalamaktan kaçınması ve Musul meselesinin çözüme kavuşması Pangalos'un Türkiye'ye karşı planlarını sekteye uğratmıştır. Ağustos 1926'da Pangalos'un iktidardan düşürülmesi Türk-Yunan ilişkilerinin yeniden tesis edilmesine fırsat tanımıştır.⁵

1 Kasım 1926 tarihinde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal mecliste yaptığı bir konuşmada harici siyasette sulh politikasını takip ettiklerini ve bu politikanın olumlu sonuçlarını aldıklarını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlara barışçıl bir çözüm bulunması için Türkiye'nin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirdiğini ve Türk tarafının bir uzlaşma için iyi niyetle hareket edeceğinin işaretini vermiştir.⁶

3 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler" içinde Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 342-343.

4 Bestami S. Bilgiç, "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 31, S. 91, Ankara, 2015, s.12.

5 Fırat, a.g.e., s. 343.

6 TBMM Zabıt Ceridesi, C. 27, Birinci İçtima, 1 Kasım 1926, s.4.

Türkiye'nin en üst makamından gelen bu yeşil ışık sonrası iki ülke arasında yaşanan sorunların çözümü üzerinde taraflar 1 Aralık 1926 tarihinde mutabakata varmıştır. Anlaşma, Yunanistan tarafından 25 Şubat 1927'de, Türkiye tarafından ise 5 Mart 1927'de onaylanmıştır. Kâğıt üstünde anlaşmalar yapılmasına rağmen Muhtelit Mübadele Komisyonu halen daha mübadillerin geride kalan mallarına değer biçilmesi konusunda sorunlar yaşamaya devam etmiştir. Bu yüzden iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar gerilmeye başlamıştır.⁷

1928 yılı hem Türkiye hem de Yunanistan için yakınlaşma fırsatının doğduğu bir yıl olmuştur. Ankara hükümeti Lozan'dan miras kalan ve Batılı devletlerle ilişkilerin normalleşmesini engelleyen sorunları Fransa ile Paris'te borçlar konusunda yaptığı bir anlaşma ile çözdükten sonra özellikle Balkanlarda güven ve istikrarın artırılması için aktif rol almaya çalışmıştır. Türkiye'nin bu tutumuna karşı Yunanistan'dan olumlu bir karşılık gelmiştir. Aynı yıl, bir zamanlar *Megali İdea* fikrinin en önemli savunucularından Eleftherios Venizelos, onu iktidara taşıyan 1928 seçimleri için seçim kampanyasını başlattığı Selanik'te yaptığı konuşmada Türkiye'ye ile uzlaşma çağrısı yaparak Türkiye'nin uzlaşmacı tutumuna olumlu bir yanıt vermiştir. Venizelos konuşmasında iki ülke arasında yaşanan temel sorunların ekonomik kaynaklı olduğunu ve bunların kolaylıkla aşılması gerektiğini söylemiştir. Ona göre sağlam bir temel üzerine kurulan uzun süreli bir ilişki için her iki ülkenin de birbirlerinin mevcut sınırlarına saygı duyması gerekmektedir.⁸

İkili ilişkilerde zemin arayışı Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in (Aras) bütçe görüşmeleri vesilesiyle 22 Nisan 1928'de Büyük Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada da kendini göstermiştir. Tevfik Rüştü ikili ilişkilerin iyi bir yola girdiğini ve görüşmelerin olumlu işaretler verdiğini şu şekilde ifade etmiştir: *"Yunanistan ile münasebetlerimiz dostça olup ahali mübadelesinden çıkan meselelerin kesin olarak çözümlenmesi için şimdi aramızda kayda değer bir dostluk ve yakınlık havası içerisinde görüşmeler olmaktadır. Son günlerde vaki olan seyahatim sırasında komşularımız Yunanistan ile Yugoslavya'nın dışişleri bakanlarıyla yapmış olduğum görüşmeler bu iki ülke ile aramızda hiçbir aykırılık olmadığını müteakilen ve memnunlukla müşahede ettiğimize yeni ve iyi bir vesile olmuştur."*⁹

Aynı yıl, iki ülke arasındaki var olan sorunların çözüme kavuşturularak iyi ilişkilerin kurulmasına yönelik Türkiye'nin tutumunu gösteren başka bir gelişme yaşanmıştır. Yunan genel seçimlerinden önce Türkiye'ye büyükelçi olarak atanan Papas, Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunarken Mustafa Kemal Paşa kendisine Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığı görevini sürdürdüğü sürece barışçıl bir politika izleyeceğini, Yunanistan'a karşı hasmane bir tutum izleyecek bir durumun kalmadığını söylemiştir. Mustafa

7 Antlaşmanın tam metni için bkz. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl*, s. 196-210.

8 Bilgiç, *a.g.m.*, s. 14.

9 Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.252.

Kemal Paşa devam eden mevcut meselelerin karşılıklı iyi niyet çerçevesinde halledilebileceğini ve bu sorunların tamamının hallinden sonra ise karşılıklı bir saldırmazlık, hakem paktının düşünülebileceğini ifade etmiştir.¹⁰

Ağustos ayına gelindiğinde Yunanistan'da yapılan seçimlerde Venizelos tek başına hükümeti kurma hakkını kazanmasıyla Türk-Yunan ilişkilerinde yeniden bir yakınlaşma politikası göze çarpmaktadır. Gelinek noktada Ankara hükümeti ve Atina hükümeti İtalya'nın önderliğinde kümelenen revizyonist ülkelerin oluşturdukları tehdidin ve ikili ilişkilerde yaşanan güvensizliğin silahlanmayı beraberinde getirdiğini ve özellikle deniz kuvvetlerinde yaşanan silahlanmanın her iki ülkenin ekonomisine ciddi bir yük bindirdiğinin farkındaydılar. İçerde ekonomik kalkınmayı ve sosyal reformları gerçekleştirmek için bu silahlanma yarışından vazgeçip barışçıl bir dış politika izlenmesi gerekiyordu. İki ülke arasındaki bu yakınlaşma siyaseti dolayısıyla Venizelos mevkidaşı İsmet Bey'e 30 Ağustos 1928 tarihinde Türkiye'ye karşı izleyeceği politikayı özetleyen bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Türkiye ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurma isteğini ifade etmiştir. Venizelos, seçim konuşmasında dile getirdiği hususu mektubunda da tekrar etmiş ve Yunanistan'ın Türkiye'nin topraklarında gözü olmadığını belirtmiştir. Türkiye'nin de aynı şekilde Yunanistan'ın toprakları hakkında herhangi bir hak iddia etmemesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.¹¹

Venizelos mektubunda seçimleri büyük bir farkla kazandıktan sonra iki ülke arasında var olan sorunların çözümüne katkıda bulunmak arzusunda olduğunu dile getirmiştir. Venizelos bu ortak arzunun gerçekleşmesinin önünde iki ülke arasındaki nüfus mübadelesi anlaşması ve onu takip eden anlaşmalar nedeniyle oluşan mevcut sorunlar dışında hiçbir engel olmadığını ifade etmiştir.¹²

Venizelos mektubunun devamında şu sözlerle yeni bir sayfa açılması gerektiğini vurgulamıştır: *"Ülkem için çok talihsiz koşullarda gerçekleştirilmesine rağmen Lozan'daki işbirliğimizle ilgili her zaman güzel anılarım var ve o zamandan beri Türkiye'deki yenilik çalışmalarınızı büyük bir ilgiyle takip ediyorum. Eminim ki, iki ülke arasında uzun süren mücadeleleri, içlerinden birinin muzaffer bir savaşın ardından değil, özgür iradelerinden kaynaklanan bir eylemle imzalanacak yeni bir dostluk anlaşması ile kesin olarak sona erdirmeyi başarırırsak, bu anlaşma çok daha önemli bir ahlaki değere sahip olacaktır. Böylece tüm insanlığın can attığı barış davasına ve karşılıklı dostluğa dayanan iki ülkemizin çok yönlü çıkarlarını daha etkin bir şekilde koruyabilecek yaşamsal çıkarlarına üstün bir hizmet etmiş olacağız"*.¹³

İyi ilişkiler kurmak iradesini ortaya koyan bu mektup İsmet Paşa'da iyi bir intiba uyandırmıştır. İsmet Paşa, Latin alfabesine geçiş dönemine

10 Enis Tulça, *Atatürk, Venizelos ve Bir Diplomat Enis Bey*, Simung Yayınları, İstanbul, 2003, s. 15.

11 Venizelos'tan İsmet Paşa'ya gönderilen 30 Ağustos 1928 tarihli mektup, Benaki Museum Archive of Eleftherios Venizelos (BMAEV), belge n°: 173/91.

12 A.g.b.

13 A.g.b.

rastlayan bir tarihte, 13 Eylül 1928 tarihinde yeni harf seferberliği için gittiği Malatya'da yaptığı konuşmada Türk-Yunan ilişkilerinde artık sorunların nihai bir çözüme kavuşturulması gerektiğinin altını çizmiştir. İsmet Paşa konuşmasında hukuk meseleleri tarafında hüsnü niyet mevcut oldukça nihai bir barış yapılması gerektiğini söyleyerek "...Mösyö Venizelos'un son zamanlarda muhtelif nutuklarından kendisinin ciddi bir arzu ile muğlak meseleleri sulh etmek istediği intibai alıyoruz. Ankara'dan hemen buraya hareket etmek üzere iken aldığımız dostane mektubunda da itimadım daha ziyade kuvvetlenmiştir" demiştir. İsmet Paşa bu arzuların kendilerinde samimi bir yankı bulduğunu ifade ederek aradaki meseleleri sürüncemede bırakmayarak köklü bir şekilde barış yapılması gerektiğinin altını çizmiştir.¹⁴

Fransa'nın Çekoslavakya, Yugoslavya ve Romanya üzerinden bölgede etkin olmaya çalışması üzerine Fransa'nın oluşturmaya çalıştığı bu etkinliği kırmayı planlayan İtalya'nın harekete geçmesiyle Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir. 1926'da Romanya ve Arnavutluk'la birer pakt imzalayan İtalya, Yugoslavya'ya karşı Türkiye ve Yunanistan ile de yakınlaşmak ve bu ülkelerle de birer anlaşma imzalayarak Balkanlarda etki alanını arttırmak istemiştir. İtalya bu kapsamda tehditkâr söylemleri bir yana bırakarak 30 Mayıs 1928'de Türk hükümeti ile *Tarafsızlık, Uzlaşma ve Yargısal Çözüm Anlaşması* ve *Anadolu Kıyısı ile Meis Adası arasındaki Deniz Sınırına İlişkin Sözleşme* başlıklı iki anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaların imzalanması sırasında İtalyan yetkililer Anadolu toprakları üzerinde herhangi bir isteklerinin olmadığını, Türkiye ile dostluğun ekonomik çıkarlar açısından son derece önemli olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵

Türk-İtalyan anlaşmaları Yunanistan'ı harekete geçirerek Roma ile daha önce başlatılmış olan görüşmeler Venizelos tarafından tamamlanmıştır. 23 Eylül 1928'de iki ülke arasında Ankara ile Roma arasında yapılan anlaşmaya benzer hükümler içeren *Tarafsızlık, Uzlaşma ve Yargısal Çözüm Anlaşması* imzalanmıştır. Böylece İtalya aracılığıyla Ankara-Atina yakınlaşması da başlamıştır. Her iki Balkan ülkesiyle de temas halinde olan İtalya, kendi liderliğinde bir Balkan Paktını gerçekleştirmek için Türk-Yunan sorunlarının çözümü konusunda tarafların görüşlerini dinlemiş ve bu görüşleri uzlaştırmaya çalışmıştır.¹⁶

Venizelos Eylül 1928 yılında İtalya ile Yunanistan arasında yapılan *Dostluk, Uzlaşma, Adli Tesviye Anlaşmasını* imzalamak için Roma'ya geldiği sırada *Corriere Della Sera* Gazetesi'nin muhabirine verdiği demeçte İtalya ile imzalayacakları anlaşmanın Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin de düzelmesi için bir ilk adım olduğunu söylemiştir. Venizelos bu vesileyle İtalyanların Türkiye ile Yunanistan arasında askıda olan meselelerin çözümünde önemli bir rol oynadığını ima etmiştir.¹⁷

14 "Yunanistan ile Münasebetimiz", *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Eylül 1928, no: 2580.

15 *Firat, a.g.e.*, s. 344, 345.

16 *A.g.e.*, s. 344, 345.

17 *Akşin, a.g.e.*, s.251.

İsmet Paşa, Venizelos'un 30 Ağustos 1928 tarihli mektubuna 27 Eylül tarihli bir mektupla cevap vermiştir. İsmet Paşa da sorunlara barışçıl bir çözüm bulunması konusunda Venizelos'a katıldığını ve mevcut sınırlara her iki ülkenin saygı duyuyor olmasının iyi komşuluk ilişkilerinin tesisi için sağlam bir zemin oluşturduğunu yazmıştır. İsmet Paşa, iki ülkenin mevcut anlaşmalara riayet etmesi halinde barışın sağlanabileceğini, mübadeleden kaynaklanan finansal meselelerin halledilmesinden sonra siyasi olarak bir yakınlaşma olabileceğini ifade etmiştir.¹⁸

İsmet Paşa mektubunda: “Kendi görüşlerime tam anlamıyla uyan ve Türk-Yunan ilişkilerinde açık yüreklilikle ve sadakatle dostça bir eğilimin başlangıcına işaret eden bu mektubun içeriğini seyahatim sırasında büyük bir zeokle öğrendim. Gerçekten de iki ülkemizin birbirine karşı hiçbir toprak amacı olmayan ilişkilerini sağlam bir temele oturtmak yönündeki ortak arzumuzla, sürekli bir dostluğun ve imzalanacak olan bir paktın sonuçlarına elverişli ortamı şimdiden yarattık. Mutlu bir sonuca ulaşabileceğimize kesin umudum vardır. Türkiye'nin hararetle bağlı olduğu barış ideali, bana göre, ancak anlaşma yaparak ve bunlara sadık kalınarak ve titizlikle uygulanarak gerçekleştirilebilir. Tartışılmaz bir gerçek olan bu temel ilke, Ekselansları tarafından sık sık alenen tekrarlandı ve ben, kendi tarafımdan, bunu birkaç kez beyan ettim ve onayladım” cümleleriyle iki ülke yakınlaşmasına yönelik arzusunu dile getirmiştir.¹⁹

Bu yakınlaşma arzusunun bir neticesi olarak karşılıklı elçi atanması için her iki ülke de girişimlerde bulunmuştur. 1924 yılından beri Türkiye Cumhuriyeti'ni Yunanistan'da Nebil (Batı), Esat (Cemal) ve Cevat (Ezine) temsil etmekteydi. Cevat Bey, 1929 Ocak ayında merkeze dönünce iki ülke arasındaki mektup diplomasisinin oluşturduğu hava bozulmuş ve 1929 yılının ilk altı ayı Büyükelçilik makamı boş kalmıştır.²⁰ Bu atmosferde 1929 yılında Enis Bey (Akaygen)²¹ Dışişleri Müsteşarlığından Atina elçiliğine tayin olmuştur.²² 11 Temmuz 1929 günü Enis Bey, Yunanistan Cumhurbaşkanı Pavlos Kunturiotis'e güven mektubunu sunmuştur. Enis Bey, Kunturiotis'e Gazi Mustafa Kemal'in samimi selamlarını iletmiştir. Kunturiotis de Gazi'ye en iyi dileklerini iletmiştir.²³

Liderlerin iyi niyetli açıklamalarına rağmen 1928-29 yıllarındaki görüşmeler müspet sonuçlar doğurmamıştır. 1929 yılının Mayıs ayına gelindiğinde Yunan Dışişleri Bakanı Andreas Michalakopoulos iki ülke

18 İsmet Paşa'dan Venizelos'a gönderilen 27 Eylül 1928 tarihli mektup BMAEV, 173/83.

19 A.g.b., 173/83.

20 Tulça, a.g.e., s.30.

21 13 Mayıs 1880 yılında Filibe'de doğmuştur. 1901 yılında Hariciye teşkilatına girmiş Osmanlı Devleti döneminde St. Petesrburg, Ancona ve Bükreş'te görev yapmıştır. İstiklal Harbi döneminde MM Grubunda çalışmış, 1923 yılında Moskova Büyükelçiliği'nde müsteşar, 1925'te Dışişleri Bakanlığı'nda müsteşar yardımcılığı, 1927 yılında bakanlık müsteşarı ve 1929 yılında Yunanistan elçisi olmuş daha sonra Büyükelçiliğe terfi olmuştur. 1934-1939 yıllarında Tahran, 1939-1945 yılları arasında da tekrar Atina Büyükelçisi olmuştur. 1945 yılında emekli olmuştur. Daha sonra milletvekili olarak meclise girmiştir. (Tulça, a.g.e., s.17).

22 A.g.e., s.30.

23 A.g.e., s.34.

arasındaki diplomatik ilişkilerin kopabileceğinden endişe etmekteydi. Mübadele üzerinde Ankara'da devam eden müzakereler 20 Temmuz 1929'da kopmuş ve Muhtelit Mübadele Komisyonu üyeleri İstanbul'a dönmüşlerdir. Müzakereler ağırlıklı olarak İstanbul'dan kaçmış olan Rumların mallarının iadesi ve mübadillerin geride bıraktıkları mallara değer biçilmesi meselesinde düğümlenmiştir.²⁴ 1929 yılında bu ilişkiler iyice gerginleşince, iki taraf deniz kuvvetlerini güçlendirmeğe başlamıştır.²⁵

1929 yılının yaz aylarında ikili ilişkiler yine bozulmuştu. Bundan dolayı her iki büyükelçi Enis Bey ve Polychnoridis karşılıklı olarak geri çekilmişlerdir. Bu sıkıntılı süreç 1929 yılının sonuna doğru yumuşamaya başlayınca iki elçi karşılıklı olarak görev yerlerine geri dönmüşlerdir. Enis Bey 29 Aralık günü Yunanistan Cumhurbaşkanı Zaimis ile görüşmüş ve Zaimis'in de ikili ilişkilerin düzeltilmesi konusunda Venizelos ile hemfikir olduğunu bildiren bir telgrafi Ankara'ya göndermiştir.²⁶

1929'da başlayan dünya ekonomik buhranı Balkan devletlerini de sarsmıştır. Bu durum Balkan Birliği fikrinin gerçekleştirilmesi konusunda Türkiye ve Yunanistan'ı harekete geçirmiştir. Diğer yandan daha önce giriştiği emperyalist mücadeleden büyük dersler alarak çıkan Venizelos, bu yolun iki devlet için de iyi olmayacağını biliyordu.²⁷

Görüşmeler 1930 yılının ilk yarısında yoğun bir şekilde sürmüştür. Nisan ayında Atina'daki Türk büyükelçisi Yunan Dışişleri Bakanı Michalakopoulos'a Türk tarafının artık daha fazla müzakere edilecek bir şey olmadığını düşündüğünü söylemiştir. Bunun üzerine Yunan hükümeti diğer siyasi partilerin liderleriyle bir araya gelmiş ve artık süreci daha fazla uzatmaya gerek olmadığına karar vermişlerdir. Venizelos, Ankara'daki Yunan büyükelçisine Atina'nın anlaşmaya hazır olduğunu Türk yetkililere iletmesini söylemiştir.²⁸

Venizelos'un zihninde Türkiye ile ilişkileri bir adım öteye taşımak için bir Türkiye seyahati gerçekleştirme fikri gittikçe olgunlaşıyordu. 1928 yılında mektuplaşma ile başlayan bir diyalog süreci bir sonuca ulaşmamıştı. Bu seyahate karşı oluşacak bir muhalefetten çekinen Venizelos bu seyahati haklı kılacak bir gelişme beklemekteydi. Venizelos'un beklediği fırsat 25 Mayıs 1930 tarihinde 100. yılını kutlayacakları Yunan Milli Günü'ne Türk Büyükelçiliği'nden Enis Bey'in katılımıyla olmuştur. Enis Bey Ankara'dan kendisine verilen törene katılma konusunda inisiyatif alma izni ile Messologni'de düzenlenen törene katılmıştır.²⁹

24 Bilgiç, *a.g.m.*, s.15.

25 Soysal, *a.g.e.*, s.391.

26 Tulça, *a.g.e.*, s. 34.

27 25 Mart 1930 Yunan Milli Günü törenlerini takiben Amerika'dan gelen bir grup Yunan tebaası Amerikalıyı başbakanlıkta kabulünde "Türklerle beşyüz yıldır süren bir davamız var. Ancak biz şimdilik bu davamız için tenyiz hakkımızı kullanmıyoruz" demiştir. (Tulça, *a.g.e.*, s.17.)

28 Bilgiç, *a.g.m.*, s.15.

29 Tulça, *a.g.e.*, s.35.

Türkiye'nin bu tavrı sonucu 10 Haziran 1930'da Ankara'da taraflar nihayet bir anlaşmaya varmıştır. Mübadeleden kaynaklanan meselelerin halledilmesi ile Türkiye ile Yunanistan için siyasi yakınlaşmanın yolu açılmıştır. Ankara Anlaşması'nın imzalandığı gün İsmet Paşa, Venizelos'u Ankara'ya davet etmiştir.³⁰

Venizelos bu davet kapsamında Ankara'ya gitmeden aylar önce bir Türk gazetecisine verdiği demeçte şunları söylemiştir: " *Harp ettik, harbi kaybettik. Önce bertaraf etmek istediğimiz mücadeleye razı olduk. Şimdi etnik problemler kalktı, Ekselansları İsmet Paşa'ya daha ilk mektubumda yazdığım gibi ülkelerimiz arasında samimi bir dostluk beynelmilel dünyada prestijimizi arttırır. Bu düşüncelerimde hiçbir değişiklik yok. Bunları hadiselerin akışı içerisinde yürütmek ve yaşatmak durumundayız. Bu bir ihtiyaçtır ve insanlar olduğu kadar milletler için de bir vazife telakki edilmelidir*"³¹

İki ülkenin ortak çıkar üzerine temellendirilen komşuluk ilişkilerinin her iki ülkenin de yararına olacağı fikrini savunan Venizelos ve Gazi Mustafa Kemal'in ortaya bir irade koymasının yanında bu yakınlaşmanın bir diğer etkeni de Doğu Akdeniz'de bir dostluk ve güvenlik düzeni kurmak isteyen İtalya'nın Ankara ile Atina'yı yaklaştırmaya çalışmaları olmuştur.³²

Başbakan İsmet Paşa'nın Türkiye'ye daveti üzerine Yunanistan Başbakanı Venizelos 27-31 Ekim 1930'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Dostluk gösterileri içinde geçen bu ziyaretin sonunda, Ankara'da bir *Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Anlaşması* yapılmıştır. Anlaşmaya bir de Deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasına ilişkin Protokol eklenmiştir. Ayrıca, bir de *Oturma, Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi* de imzalanmıştır.³³

30 Ekim 1930 tarihinde Türk-Yunan Anlaşmaları Türkiye'de Bakanlar Kurulu'nda onaylandıktan sonra 14 Eylül 1931 tarihli karar ile Atina Büyükelçisine bu anlaşmayı parafe edebilmesi için yetki verilmiştir.³⁴

Venizelos 2 Kasım 1930 yılında Türkiye'den ayrıldıktan sonra bu seyahatle ilgili tespitlerini 13 Kasım'da ziyaret ettiği eski Bakanlardan Banakis'e şu sözlerle ifade etmiştir: " ...Türkler dostane sözlerimin arkasında yine fetih fikirlerimin olduğunu sanıyorlardı. Hatta bazı Türk milletekilerinin bakışlarından bu adam burada ne arıyor şeklinde ifadeleri seziyor gibi idim. Ancak konuşmalar ilerledikçe yumuşadılar. Baştaki düşünceleri de zamanla samimiyetimize inandıkça düzelecektir. Belki bir iki yıl içerisinde yine Anadolu'ya Yunanların yerleşmesini biraz da olsa isteyeceklerdir. Dini fanatizmin bittiğinin farkındalar. Yunanları istiyorlar. Bizi ayıran duvarlar yok artık."³⁵

30 Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl, s. 230.

31 Tulça, a.g.e., s.17.

32 Soysal, a.g.e., s.392.

33 A.g.e., s.392.

34 Tulça, a.g.e., s.40.

35 A.g.e., s.45.

Kasım ve Aralık 1930 aylarında Yunan Meclisinde çeşitli vesilelerle Venizelos'un Ankara seyahati muhalefet tarafından tartışmaya açılmıştı. Venizelos bu seyahate muhalefet edenlere şu cevabı vermiştir: “*Yunan ordusunun Anadolu’da verdiği kurbanları unutarak Ankara’ya gitmiş olmakla itham edildim. Fakat efendiler, her iki taraf da bu vakayı unutmak kararı verilmedikçe el ele vermek ve hakiki bir dostluk temin ve tesis etmek kâbil olur muydu?*”³⁶

1. İsmet Paşa Başkanlığında Türk Heyetinin Atina Ziyareti

1.1. Türk Heyetinin Atina’ya Gidişi

Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos’un 1930 yılında Türkiye’ye yapmış olduğu ziyarete nazikâne bir karşılık olması amacıyla Başbakan İsmet Paşa başkanlığında bir heyet 1931 yılı Ekim ayında Yunanistan’a diplomatik bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Seyahat planında Türk heyeti Atina ziyaretinin devamında Macaristan’ın başkenti Peşte’ye devam edecekti. Atina’ya gidecek heyette İsmet Paşa, Özel Kalem Müdürü Vedit Bey, Âli İktisat Meclisi Umumi Kâtibi Nurullah Esat, Dışişleri Bakanlığında Dr. Tevfik Rüştü, I. Daire Umum Müdürü Cevat, Özel Kalem Müdürü Kemal Aziz Bey, İçişleri Bakanlığında Ali Rıza, Mustafa, Sinan, Aziz ve Kâşif Beyler, Ankara Polis Müdürü Salih Bey, Büyük Millet Meclisi Muhafız Alayından Binbaşı Fahri ve Kıdemli Yüzbaşı Nazmi Beyler bulunmaktaydı.³⁷

Üst düzey bürokrat ve görevlilerin yanında geziyi yakından takip edip izlenimlerini okuyucu ile paylaşmak için geziye birçok gazeteci de katılmıştır. Bu kalabalık basın heyeti Bolu Milletvekili ve Hakimiyet-i Milliye Başyazarı Falih Rıfki (Atay), Yunus Nadi (Abaloğlu) Bey, Artvin Milletvekili ve Vakit gazetesinin sahibi Asım (Us) Bey, Sivas Milletvekili ve Akşam gazetesinin Başyazarı Necmeddin Sadık (Sadak) Bey, Ordu Milletvekili ve Servet-i Fünun dergisi sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz) Bey, Denizli Milletvekili ve İzmir’de çıkan Anadolu gazetesinin sahibi Haydar Rüştü (Öktem) Bey, Mersin Milletvekili ve Türk Sözü gazetesinin sahibi Ferid Celâl (Güven) Bey, Milliyet gazetesinin sahibi ve Basın Yayın Birliği Genel Sekreteri Ahmet Şükrü (Esmer) Bey, Vakit gazetesi Yazı İşleri Müdürü Refik Ahmet (Sevengil) Bey, Son Posta gazetesinin sahibi Ali Ekrem (Uşaklıgil) Bey, Anadolu Ajansı Başyazarı Kemalettin Kâmi (Kamu), Ankara Yazı İşleri Müdürleri Birliği Başkanı ve Genel Sekreteri olan Neşet Halil (Atay) Bey ve Ankara ve İstanbul basını adına fotoğrafçı olarak Ethem ve Cemal Bey’den oluşmaktaydı.³⁸

³⁶ A.g.e., s.47.

³⁷ Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2 / 23 - 65 - 4:1, Belge Tarihi: 21.09.1931.

³⁸ “Türk Halkı Ankaradan Atinaya Gidecek Olan Bakanları Heyecanla Uğurladı”, *Akropolis*, 3.10.1931, no: 962, s.1

Türk heyeti Atina'ya gelmeden günler önce Türk Heyetinin Atina'yı ziyaret edecekleri yönündeki haberler kamuoyunda ilgi uyandırmıştı. İktidara muhalif yayın yapan *Akropolis* gazetesi 22 Eylül 1931 tarihli nüshasında bir yıldan beri Türk-Yunan dostluğunun ikmal edilmeye çalışıldığı ve Venizelos'a Türkiye'de gösterilen misafirperverliğe karşı Yunan halkının aynı şekilde mukabele edeceği ifade edilerek henüz çözüme kavuşmamış birçok meselenin bu ziyaret kapsamında ele alınması gerektiği vurgulanmıştır.³⁹

Yunan basını heyet Atina'ya gelmeden önce Atina Büyükelçisi Enis Bey ile mülakatlar gerçekleştirerek Türk-Yunan ilişkilerinde girilecek yeni dönem ile ilgili görüşlerine başvurmuşlardır. Bu kapsamda ziyareten bir gün önce 2 Ekim'de Türkiye Cumhuriyeti Atina Büyükelçisi Enis Bey Yunan *Patris* gazetesine verdiği beyanatta yapılacak olan ziyaretin ne anlama geldiğini şu cümlelerle açıklamıştır: "*Türkiye sefiri sıfatıyla ve Türk-Yunan dostluğunun en samimi taraftarı olmak itibarıyla Yunan toprağı üzerinde yarın Türk milletine karşı yapılacak tezahürü düşünmekle bahtiyarım. Bu ziyaret bu iki millet arasındaki sağlam rabitaları arttıracak, iki memleketin refah ve saadetine hizmet edecektir.*"⁴⁰

Aynı şekilde *Akropolis* gazetesinden İordanis Kollitidis, Enis Bey ile bir mülakat gerçekleştirerek bu mülakat ile ilgili detayları "Atina Büyükelçisi Akropolise Konuştu" başlığı altında gazetede yayımlamıştır. Kollididis imzalı yazının sonunda Kollididis, Enis Bey ile mülakattan sonra elçilikten ayrılırken Türk-Yunan dostluğunun sağlam temeller üzerine kurulacağı intibamı edindiğini not etmektedir.⁴¹

Türk heyeti Atina'ya gitmeden önce şehirde büyük bir hazırlık yapılmaya başlanmış, bütün mağaza ve dükkânlar Türk bayraklarıyla süslenmişti. Gazetelerin haberine göre şehirde bir Türk bayrağı 40 drahmiye dahi bulunamamaktaydı.⁴²

Türk heyetini Atina'ya götürecek Ege vapuru İstanbul'dan hareket etmiş, 2 Ekim günü sabah saatlerinde Çanakkale'ye varmıştır. Gemide bulunan gazeteciler sık sık bir araya gelmekte ve seyahat ile ilgili konuşmaktaydılar. Başbakan İsmet Paşa da zaman zaman bu toplantılara iştirak etmekteydi. Ege vapuru ile Atina arasında yapılan telsiz görüşmelerinde Türk heyetinin Atina'ya yapacağı seyahate yönelik yoğun ilgi olduğu belirtilmektedir.⁴³

Bu ziyareten en çok heyecananlar şüphesiz Türkiye'den göç eden Rumlar olmuştur. Göçmen Üniversiteliler Federasyonu basına yaptığı açıklamada göçmenlerin Yunan vatanseverliğine sahip olduğunu ancak gelen heyete misafirperverlik gösterip göçmen sorununa fayda sağlamayacak aleyhte bir girişimde bulunmayacaklarını beyan etmişlerdir. Birçok göçmen derneği de Pire limanına gidip heyeti karşılayacaklarını duyurmuştur. Yine birçok

39 BCA, 30-10-0-0 / 109 - 726 - 17:94B, Belge Tarihi 01.10.1931.

40 "Enis Bey'in Beyanati", *Milliyet*, 3 Teşrinievvel 1931, no: 2028.

41 "Atina Büyükelçisi Akropolise Konuştu", *Akropolis*, 3.10. 1931, no: 962

42 "Atina Kırmızılar İçinde", *Cumhuriyet*, 3 Teşrinievvel 1931, no: 2661.

43 "İsmet Paşa ile Beraber", *Cumhuriyet*, 3 Teşrinievvel 1931, no: 2661.

göçmen derneğinin imzası bulunan bir ilanda Türkiye ve Yunanistan ortak menfaatleri gereğince her iki halkın huzuru ve ilerlemesi için ve Türk-Yunan dostluğunun kökleşmesi için asırlık dostluklar inşa edilmesi niyetiyle göçmen belediye başkanları ve milletvekillerine seslenilerek bu karşılamaya gidilmesi istenmiştir. Bu dernekler arasında Pire Pontus Derneği de yer almaktaydı. Yine Yunanistan'daki İstanbullular Derneği Başkan ve Genel Sekreterinin olduğu bir açıklamada yönetim kurullarının aldığı kararlar Türkiye'den gelecek heyetin karşılanmasına yönelik çağrıda bulunulmuştur.⁴⁴

Türk heyetini taşıyan gemi 3 Ekim sabah 7'de Pire açıklarına varmıştır. Gemiye karşılamaya gelen Yunan uçakları ise bu saatlerde semada görünmüşlerdir. Saat 8'de Nelli kruvazörü ile iki torpido muhribinden mürekkep bir Yunan deniz fırkası Ege vapurunu karşılamak için denize açılmış ve Fleves adaları yakınında Türk gemisini karşılamıştır. Nelli kruvazörü hemen "Hoş geldiniz" işaretini ve Türk bayrağını çekerek 19 pare selam topu atmıştır. Türk heyeti Pire limanına sabah saat 9'da vardığında içerisinde kalabalık halkın olduğu çok sayıda özel vapur ve römorkör geminin etrafını sarmış ve burada bulunan halk ellerinde Yunan ve Türk bayraklarıyla "Zito, hoşgeldin" nidaları atmaya başlamıştır. Ege vapuru limana yaklaşıncaya top atışları yapılmıştır. Rıhtımda, caddelerde evlerinin pençelerinde yoğun bir kalabalık mevcuttu. Şehir Türk-Yunan bayraklarıyla donatılmıştı. Rıhtımda büyük taklar üzerinde Türkçe büyük harflerle "Hoş geldiniz" yazılmaktaydı. İsmet Paşa ve beraberindeki heyet bir motorlu ile rıhtıma çıktığında kendisini Venizelos ve Hükümet üyeleri karşılamıştır.⁴⁵ Türk heyetini karşılayanlar arasında Türkiye göçmeni 3 bakan da bulunmaktaydı.⁴⁶ Yunanistan Savaş Esirleri Birliği de Türk heyetini karşılamaya gelenler arasındaydı.⁴⁷ Venizelos İsmet Paşa'yı şu sözlerle karşılamıştır: "*Sevgili başbakanım, vatanımda sizleri ağırlamaktan mutluluk duyuyorum. Benimle birlikte sizi selamlamak için yanımda göçmen bakanlarda bulunmaktadır*".⁴⁸ İki devlet adamı birbirlerini selamlayarak sarılmışlardır. Bu esnada mızıkacı takım Türk ve Yunan istiklal marşlarını çalmıştır. İsmet Paşa, Hükümet üyeleri ile tokalaştıktan sonra biri Hükümet biri de Pire Belediyesi namına İsmet Paşa'ya iki buket takdim edilmiştir. Bundan başka kırmızı zemin üzerine beyaz harflerle yazılmış "Hoş geldiniz Efendiler-Nevşehirli Cemiyeti" yazılı bir buket daha verilmiştir. Daha sonra ilk arabaya İsmet Paşa ve Venizelos, ikinci arabaya Tevfik Rüştü Bey ve Mihalakopulos, üçüncü arabaya İsmet Paşa'nın ve Venizelos'un eşleri, dördüncü arabada Tevfik Rüştü Beyin eşi ve kızı olmak üzere Petit Palais Oteline hareket edilmiştir. Arabalar otele doğru yol alırken halk coşkun bir şekilde tezahüratlarda bulunmuştur.⁴⁹

44 "Göçmenlerin İsmet'i Karşılması", *Akropolis*, 3.10.1931, no: 962

45 "Atina ve Pire'de Şenlik", *Cumhuriyet*, 4 Teşrinivevvel 1931, no: 2662.

46 "Bugün Türk Bakanlar Pire'ye Varıyor", *Akropolis*, 3.10.1931, no: 962, 8. sayfa.

47 "Türk Bakanların Karşılmasında Ek Önlemler", *Esperini*, 1.10.1931, no: 12097, 6. sayfa.

48 "İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey'in Büyük Bir Kalabalık Tarafından Karşılınması", *Akropolis*, 4.10.1931, no: 963, 6. sayfa

49 "Atina ve Pire'de Şenlik", *Cumhuriyet*, 4 Teşrinivevvel 1931, no: 2662.

1.2. İsmet Paşa'nın Atina'daki Temasları ve Türk-Yunan Dostluk ve Ticaret Anlaşması'nın İmzalanması

Program kapsamında ilk gün Yunan Cumhurbaşkanı Zaimis, Türk heyetini öğle yemeğinde kabul etmiştir. İsmet Paşa burada yaptığı konuşmada Yunanistan ile en samimi bir surette anlaşmış bulduklarını ve bu iyi ilişkilerin bütün Balkanlara yayılacağını ifade etmiştir. Tevfik Rüştü Bey ise beyanatında Türkiye Cumhuriyeti'nin Başvekilinin Lozan'dan sonra yaptığı Avrupa seyahatinin ilk menzilinin Atina olmasının geçen sene yapılan ziyaretin iadesinden ibaret olan bir formalite olmaktan daha ziyade farklı bir anlam ifade ettiğini söylemiştir.⁵⁰

İsmet Paşa ilk günkü programın devamında saat 13.30'da Petit Palais Oteli'nde sırasıyla Yunan, Türk ve yabancı basın mensuplarını kabul etmiştir. Yapılan basın toplantısında yabancı basın mensuplarının İsmet Paşa'ya mübadil ve firari Rumların Türkiye'ye geri dönüp dönemeyecekleri hakkındaki sorusuna karşılık İsmet Paşa "bu gibilerin vaziyeti muahede ile tayin edilmiştir. Fakat ileride, bu da mümkün olabilir" demiştir.⁵¹

İsmet Paşa, Türk gazetecilerine Yunan basınına verdiği beyanattan bahsetmiştir. İsmet Paşa burada uzun bir mücadele devrinden kalan herhangi bir ihtilâfın kalmadığını cihana ilan ettiğini belirterek gelecekte her iki milletin dostlukta ve münasebetlerinin her sahasında ilerleme kaydedeceğini söylemiştir.⁵²

İsmet Paşa beyanatının devamında dünya siyasetinin gidişatı veya mevcut şartların ne göstereceği bilinmediğinden Türk-Yunan ilişkilerinin nereye doğru gideceğinin şimdiden kestirilemeyeceğini ifade ederek kurulan iyi dostluk ilişkilerinin hem iki ülke arasında hem de bölge için önemli bir adım olduğunun altını çizmiştir. İsmet Paşa ayrıca tesis edilen iyi ilişkilerin iki halk arasında da benimsendiğini belirtmiştir.⁵³ İsmet Paşa bu dostluk münasebetlerinin sağlam zeminde devamı için "yeni nesilleri, yeni hissiyat ve yeni anlayışla yetiştirmek lâzımdır" demiştir.⁵⁴

İsmet Paşa ve Türk heyeti saat 16:30'da Akropol'ü⁵⁵ gezmişlerdir.⁵⁶ İsmet Paşa Akropol'ü gezerken yanında bulunan gazetecilere Türk-Yunan yakınlaşmasını şu sözlerle açıklamıştır: "Atinalıların ilahi hikmet tahtını vaktiyle kurmuş oldukları bu kayalığa çıkışın manasını anlayan bir insan faydasız bir iş ve hareket yapmamış demektir. Akıl ve hikmet bugün bizlere yani Türklere ve Yunanlara

50 Aynı yer.

51 "Mübadil ve Firari Rumlar Gelebilecekler mi?", *Cumhuriyet*, 5 Teşrin-evvel 1931, no: 2663.

52 "İsmet Paşa'nın Atina'da Gazetecilere Beyanati", *Cumhuriyet*, 5 Teşrin-evvel 1931, no: 2663.

53 Aynı yer.

54 Aynı yer.

55 Atina Akropolisi.

56 Aynı yer.

bu iki milleti yeniden bir mücadele sahasına atabilecek herhangi bir hareketten daha manasız ve daha caniyane bir çılgınlık olamayacağını göstermektedir.”⁵⁷

Aynı gün Atina'da Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Anastasyadis'in daveti üzerine Atina'nın büyük tacirleri bir araya gelerek "Türk-Yunan Dostluk Birliği"nin kurulmasına karar vermiştir. Birlik Venizelos'la, İsmet Paşa'yı fahri başkanlığa, Tefvik Rüştü Bey ile Mihalakopulos'u da başkan vekilliklerine seçmiştir. Birliğin Başkan Yardımcılarından Atina Milletvekili Makas, Birliğin amacını şöyle açıklamıştır: "*Birliğin maksadı iki millet arasında, fikri, ticari, içtimai münasebatı inkişaf ettirmektir. Ben şahsen Türk halkına karşı dostluğumu bir kere daha izhar etmeye yeni bir vesile, yeni bir zemin bulduğum için cidden bahtiyarım. Bunun için birlikte gayretle çalışacağım.*"⁵⁸

3 Ekim akşamı Venizelos tarafından Büyük Britanya Otelinde İsmet Paşa ve Tefvik Rüştü Bey şerefine bir ziyafet verilmiştir.⁵⁹ Venizelos bu yemekte yaptığı konuşmada İsmet Paşa'nın Atina ziyareti için çok memnun olduklarını belirterek bir yıl önce kendisine Türkiye'de gösterilen misafirperverliğe teşekkür etmiştir. Venizelos bu kısa sürede önemli ölçüde bir yol aldıklarını, bu süreçte iki halkın da bu yakınlaşmaya destek verdiğini ifade etmiştir. Yunan Başbakan, iyi niyet temelinde yükselen bu ikili ilişkilerin sonuçlarını gün geçtikçe daha çok alacaklarını belirtmiştir. Venizelos, Milletler Cemiyeti'nin birer üyesi olan her iki devletin üzerlerine düşen sorumlulukların farkında olduklarını, barışın her alanda tesisini içtenlikle istediklerini belirtmiştir. Yunan Başbakan geçmişin kötü hatıralarını tasfiye eden ve tam bir barışı sağlayan ilk milletlerden olmaktan gurur duymaya hakları olduklarını ifade etmiştir.⁶⁰

Venizelos iki ülke arasındaki sulhun bölgedeki barışa hizmet ettiği gibi dünya barışına da katkı sunduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir: "*...mukaddes sulh davasına sadakat ve merbutiyetimizle samimi itilafımızın Yakın Şark'ta çok müessir bir surette hizmet ettiği bu sulhun kuvvetlendirilmesi ile cihan sulhuna çok büyük bir yardımda bulunduğumuzdan eminim.*"⁶¹

Venizelos konuşmasının sonunda kadehini yeni Türkiye'nin şan ve şeref sahibi Reisi'nin ve büyük ıslahatçısının, İsmet Paşa, Tefvik Rüştü ve eşlerinin ve nihayet Türk milletinin ve Türk-Yunan dostluğunun saadet ve refahının şerefine kaldırmıştır.⁶²

Venizelos'un konuşması bittikten sonra İsmet Paşa kendisine söylemiş olduğu güzel sözlerden dolayı teşekkür ederek kendisi Türk-Yunan yakınlaşmasının ana fikrini şöyle ortaya koymuştur: "*...Herhangi bir binanın*

57 "Messenger d'Athenes'de Bir Makale", *Milliyet*, 5 Teşrinvevvel 1931, no: 2031.

58 "Türk-Yunan Dostluk Birliği", *Cumhuriyet*, 5 Teşrinvevvel 1931, no: 2663.

59 "M. Venizelos'un Ziyafetinde İki Başvekil Çok Mühim Nutuklar İrat Ettiler", *Cumhuriyet*, 5 Teşrinvevvel 1931, No: 2663.

60 "M. Venizelos'un Nutku", *Cumhuriyet*, 5 Teşrinvevvel 1931, No: 2663.

61 Aynı yer.

62 Aynı yer.

yerinde durabilmesi, senelerin ve devirlerin arızalarına karşı koyabilmesi için sağlam ve dayanıklı olması icap eder. Bu lüzum bilhassa siyasi mahiyetteki yapılar mevzuu bahis olduğu zaman kendisini daha kuvvetli bir surette hissettirir. Çünkü siyaset dünyasında hava sık sık değişebilir. Aziz dostum Başvekil Hazretleri bizim bu hususta müsterih olmazlığımız için ciddi sebepler mevcut bulunmaktadır. Gözlerimiz önünde yükselen ve gittikçe büyümekte olan bina en sağlam ve dayanıklı yapılardan biri olup her bir türlü tecrübelerle karşı durabilecek bir kuvveti haiz bulunmaktadır. Çünkü biz bu yapı için çok iyi levazım kullandık. Bu yapının kuruluşunda kullanılan harç dünyanın en iyi ve sağlam çimentosu olan menfaat birliğidir. Coğrafya ile iktisadiyatın milletler arasındaki münasebetlerde başlıca âmiller rolünü ifa ettikleri müddetçe Türk-Yunan dostluğunun atisinden emin olabiliriz. Bu dostluk daha şimdiden semere vermeye başlamıştır.”⁶³

İsmet Paşa iki devletin de artık savaş yerine barış istediğini, Venizelos’un da bu konuda kararlı olduğunu bildiklerini söylemiştir.⁶⁴

Program esnasında Anadolu göçmeni olan Yunan Sosyal Yardım Bakanı İasonidis, Katherini’de yaşayan göçmenlerden gelen ve olumlu duygularını belirten telgrafları Tevfik Rüştü Bey’e okumuştur. Ordu milletvekili ve Gazeteci Ahmet İhsan Bey, İasonidis’i Ordu fahri hemşehrisi olarak ilan ettiklerini söylemiştir.⁶⁵

Bu programda Osmanlı Mebusan Meclisi’nde milletvekilliği yapmış olan ve İstanbul’dan göç ettikten sonra Selanik Belediye Başkanı olan Vamvakas da katılmıştır. Vamvakas iki başbakanın da bulunduğu bir ortamda söz alarak iki halkın tekrar yakınlaşmasında Makedonya bölgesinin başkenti Selanik halkının mutluluklarını dile getirmiştir. İsmet Paşa da Osmanlı eski mebuslarından bir kişiyle karşılaşmaktan dolayı memnuniyetini dile getirmiştir.⁶⁶

O geceki resmî kabule Darülbedayi sahnelerinin aranan ve sevilen oyuncusu olarak öne çıkan Bedia Muvahhit de katılmıştır. Bedia Muvahhit 1930 yılında Gavrilidis’in başkanlığında İstanbul’a gelen bir Yunan tiyatro heyeti ile Odeon Tiyatrosu’nda sahnelenen Othello oyununda konuk sanatçı olarak rol almış, Desdemona’yı Yunanca oynaması çok başarılı olduğundan ünü Yunanistan’a kadar ulaşmıştır. Bu nedenle Bedia Muvahhit, Başbakan İsmet Paşa başkanlığındaki Yunanistan’a giden heyete katılması için davet almıştır. Bedia hanımın heyette olması Türkiye’nin çağdaş yüzünün gösterilmesi açısından önem arz etmiştir.⁶⁷

Bedia Muvahhit Yunanistan’da gerek basından gerekse sanat çevrelerinden büyük ilgi görmüştür.⁶⁸ Atina Konservatuvarı tarafından Bedia

63 Aynı yer.

64 Aynı yer.

65 “Türk Bakanların Dünkü Programı”, *Akropolis*, 5.10.1931, no: 964, 7. sayfa.

66 Aynı yer.

67 Gökhan Akçura, *Bedia Muvahhit Bir Cumhuriyet Sanatçısı*, İBB Yayınları, İstanbul, 1993, s.58.

68 Bedia Hanım, Atina’dan döndükten sonra *Artist* dergisinde seyahati ile ilgili bazı detaylar vermektedir. Bedia Hanım, dergide Yunan Başbakan ile yemek yerken geçen bir anekdotu

Muvahhit'e bir de fahri diploma takdim edilmiştir.⁶⁹ Venizelos o akşamki yemekte Bedia Muvahhit Hanıma çok iltifat etmiştir.⁷⁰

Ziyafetten sonra büyük bir resmî kabul yapılmıştır. Venizelos resmî kabulde İsmet Paşa'nın yaptığı konuşma ile ilgili ne düşündüğünün sorulması üzerine "*tabii bir kaynaktan fışkıran su gibi temiz ve samimi*" ifadesinde bulunmuştur.⁷¹

Ziyaret programının ikinci günü olan 4 Ekim Pazar sabahı İsmet Paşa, Tefik Rüştü Bey, Venizelos ve Yunan Bakanlardan Papadatos ve İasonides birlikte Kızılhaç Hastanesi'ni ve Atina'nın su ihtiyacını gidermek için yapılan Marathon suni göletini ziyaret etmişlerdir. Yol güzergâhında muhacirlerin yerleştiği köy ve mahallelerde bulunan halk oradan geçen Türk ve Yunan heyetini coşkun tezahüratlarla selamlamıştır. Kızılhaç Hastanesi ziyaretinde Venizelos, İsmet Paşa'ya 1929 yılında tutulduğu dank hastalığı⁷² esnasında kendisine ihtimam ile bakan hasta bakıcıyı taktim etmiş, İsmet Paşa da hasta bakıcının elini sıkarak dostunu tedavi ettiği için kendisine teşekkür etmiştir.⁷³

Öğleyin Yunan Dışişleri Bakanı Mihalakopoulos Türk ve Yunan heyetinin şerefine Kifisy'a da Necil Oteli'nde bir öğle ziyafeti vermiştir. Aynı zamanda Yunan Matbuat Müdürü Kimon Diamantopoulos, Theoxeneia Oteli'nde Türk gazetecileri şerefine bir öğle ziyafeti vermiştir.⁷⁴ Bu ziyafete birçok Yunan gazeteci de davet edilmiştir. Milliyet Gazetesi Müdürü Ahmet Şükrü Bey bu programda Türk gazetecileri adına yaptığı konuşmada iki memleket matbuatının Türk ve Yunan milletlerinin menfaati namına iki millet arasında bir anlaşma ve yakınlaşma siyasetinin kuvvetlenmesi için el birliği ile çalışmalarını istemiştir.⁷⁵

Öğleden sonra İsmet Paşa ve Türk heyeti, Yunan Başbakanı ve devlet erkânı ile birlikte Balkan Oyunlarının açılışına katılmak üzere Atina Stadyumu'na gitmişlerdir. Saat 15'te stadyumu 60 bine yakın bir seyirci doldürmüştü. Heyet seyircilerin coşkun tezahüratları arasında 15:35'te stada girmişlerdir.⁷⁶ *Ethnos* gazetesi İsmet Paşa'nın stat programından ayrıntılar verirken 60 bin kişilik bir insan denizinin coşkunluğundan bahsederken bu kalabalıklar arasında sadece sade vatandaşların olmadığını Küçük Asya'da savaşmış ve vücudunun bazı uzuvlarını orada bırakmış gazilerin, Anadolu'dan göç etmiş olanların, eşlerini ve ailelerini defnetmiş kişilerin de olduğunu altını çizmiştir.⁷⁷

anlatmıştır. Bedia Hanım, Venizelos'un yemekte kendisine "*Sizinle görüştükten sonra karar verdim ki Türkün kadını diğer milletlerin kadınlarından daha zeki ve daha okumaya, malûmat toplamaya hâşişker...*" dediğini aktarmaktadır. (Akçura, a.g.e., s. 59).

69 "M. Venizelos'un Beyanati", *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

70 "Ahmet Şükrü Bey'in Nutku", *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

71 "M. Venizelos'un Beyanati", *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

72 Grip ve benzeri şiddetli semptomlara neden olan viral bir hastalık.

73 "Atina'da Yeni Tezahürat", *Akşam*, 5 Ekim 1931, Yıl: 14, no: 4665.

74 "Yunan Harciye Nazırının ve Matbuat Müdürünün Ziyafetleri", *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

75 "Ahmet Şükrü Bey'in Nutku", *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

76 "Atina'da Yeni Tezahürat", *Akşam*, 5 Ekim 1931, Yıl: 14, no: 4665.

77 "Bilinçli Dostluk", *Ethnos*, 5.10.1931, no: 6139, 1. sayfa.

İsmet Paşa resmi protokolde yerini aldığı bir esnada Türkiye’den göç eden bir kişi yanına gelmiştir. Bu kişi İsmet Paşa’nın ortaokuldan sınıf arkadaşı olan bir kişiydi. Türk başbakan kendisini tanımış ve kucaklaşmışlardır.⁷⁸ Açılış esnasında Türk atletlerin geçişinde Yunan seyircilerin tezahüratı ve Yunan atletlerin geçişinde ise İsmet Paşa’nın ayağa kalkarak şapkası ile onları selamlaması gibi karşılıklı jestler yapılmıştır. Venizelos bir konuşma yaparak yarışları açmıştır.⁷⁹

4 Ekim akşamı Cumhurbaşkanı Zaimis, Türk misafirleri şerefine Cumhurbaşkanlığı sarayında resmi bir ziyafet vermiştir. Bu görüşmeye İsmet Paşa, Tevfik Rüştü, Venizelos ve Yunan Dışişleri Bakanı hazır bulunmuştur. İsmet Paşa bu görüşmede Zaimis’e hitaben şunları ifade etmiştir: *“Hareketim esnasında Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretleri zati devletlerine samimi temenniyatının ve dost Yunan milletiyle yüksek şahsiyetiniz hakkında beslediği derin dostane hissiyatının tebliğine beni memur ettiler.”*⁸⁰

Ziyafet sonrası resmî kabul yapılmıştır. Resmî kabule kabine üyeleri, büyükelçiler, mülki ve askeri erkân ve memurlar, siyasi parti liderleri yabancı askeri temsilciler, Atina sosyetesine mensup kişiler katılmıştır.⁸¹

Gece 23:30’da İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey ile Yunan bakanları ve daha birçok resmi rical Olympia tiyatrosuna gitmişler, Türk ve Yunan oyuncularının katılımıyla temsil edilen Otello piyesini⁸² izlemişlerdir. Bu temsilde Bedia Hanım başrolü almıştır.⁸³

Ziyaret programının üçüncü günü 5 Ekim Pazartesi İsmet Paşa, Venizelos, Tevfik Rüştü Bey, Mihalakopulos, Türkiye’nin Atina Sefiri Enis Bey ve Yunanistan’ın Ankara Büyükelçisi Polychroniadis, Yunan Dışişleri Genel Müdürlerinden Mavroudis, Siyasi İşler Müdürü Georges Melas, saat 10’da Yunan Hariciye Nezareti binasında toplanmışlar ve saat 11’e kadar toplantı halinde kalmışlardı. Bundan sonra Yunan Hariciye Nezareti heyeti ile Türk ve Yunan basın mensuplarının bekledikleri başka salona geçmişlerdir.⁸⁴ Burada Başbakan İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü ile Venizelos ve Mihalakopulos arasında *Dostluk ve Ticaret Anlaşması* imzalanmıştır.⁸⁵

Bu imza töreni bittikten sonra Venizelos, İsmet Paşa’ya hitaben şunları söylemiştir: *“Gün geçtikçe daha fazla kuvvetlenip sağlamlaşan Türk-Yunan dostluğu bu musaddak suretlerin teatisine muhtaç değildi. Çünkü bu mukaveleleri milletlerimiz*

78 “Türk Bakanların Dünkü Programı”, *Akropolis*, 5.10.1931, no: 964, 7. sayfa.

79 “Atina’da Yeni Tezahürat”, *Akşam*, 5 Ekim 1931, Yıl: 14, no: 4665.

80 “İsmet Paşa Yunan Reiscumhuru Nezdinde”, *Cumhuriyet*, 5 Teşrinievvel 1931, no: 2663.

81 “Otello Piyesinin Temsili”, *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

82 William Shakespeare’in yazdığı 5 perdelik trajedi. Otello, Türkiye’de 1930 ve 1940 yıllarında çeşitli kumpanyalarca “Arap’ın İntikamı” adıyla oynanmıştır.

83 “Otello’nun Sahnelenmesi”, *Akropolis*, 5.10.1931, no: 964, 8. sayfa; *Cumhuriyet*, “Yunan Reiscumhurun Ziyafeti”, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

84 “Atina’da Son Gün”, *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

85 BCA, 30-10-0-0 / 12 - 73 - 22:11, Belge Tarihi 05.10.1931.

çok evvelden ruhlarıyla tasdik etmiş bulunmaktadır. Her halde bu muamele ve rasimeyi de yapıp bitirmiş olmakla bahtiyar bulunuyoruz.”⁸⁶

Bu sözlere karşılık İsmet Paşa “*Bütün dünya halkı karşısında söylemiş olduğumuz sözlerden sonra artık herkes dostluğumuzun samimiliğini öğrenmiş bulunuyor. Bununla beraber Türk-Yunan mukavelelerinin musaddak suretlerinin teatisi ifasından büyük bir memnuniyet duyduğumuz ehemmiyetli bir hareket ve merasim mahiyetini haiz bulunmaktadır.”⁸⁷*

Venizelos, İsmet Paşa ve diğer bakanlar Türk-Yunan dostluğunun sağlamlığı şerefine kadehlerini kaldırmışlardır. İsmet Paşa daha sonra Mihalakopulos'a doğru dönerek Yunan Hariciye Nazırının siyasi basiretinden övgü ile bahsederek kendisine teşekkür etmiştir. Mihalakopulos verdiği cevapta İsmet Paşa'ya teşekkür ettikten sonra 1927 yılından itibaren Tevfik Rüştü Bey ile çok kıymetli bir mesai arkadaşı olduklarını söylemiştir. Yunan bakan, kendisi rahatsızlığı dolayısıyla Cenevre'de bir klinikte bulunduğu bir dönemde Tevfik Rüştü Bey'in kendisini ziyarete geldiğini ve Türk-Yunan dostluğunun o dönemlerde atıldığını ifade etmiştir. O dönem Venizelos'un politikadan uzak durduğu bir dönem olsa bile onun bu yaklaşmayı tasvip ettiğini ifade etmiştir. Mihalakopulos o dönemde başlayan yakınlaşmanın bugün tamamlanmış olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Mihalakopulos sözlerini kadehini Tevfik Rüştü Bey'in sağlığına kaldırarak bitirmiştir. Venizelos tekrar söz alarak İsmet Paşa'nın Mihalakopulos hakkında düşündüklerini kendisi de Tevfik Rüştü Bey hakkında düşündüğünü söylemiştir. Tevfik Rüştü Bey o anın hayatının en mesut anını teşkil ettiğini ifade ederek iki ülke arasında gerçekleşen bu yakınlaşmadan ne kadar memnun olduğunu belirtmiştir.⁸⁸

Daha sonra Yunanistan Mebusan ve Âyan Meclisleri İsmet Paşa ile Tevfik Rüştü Bey'i kabul etmek için saat 17:00'a doğru toplanmış ve bu içtimada localar tamamen dolmuştur. Parlamentonun önünde bir ezun kıtasıyla mızıkla Türk heyetini karşılamıştır. Meclis ve Ayan Meclisi Başkanları heyeti selamlamıştır. Türk heyeti Meclise girdiğinde muhalif parti dâhil bütün milletvekilleri ayağa kalkarak Türk heyetini selamlamıştır. Meclisin iç mekânı iki milletin milli renkleriyle donatılmıştı.⁸⁹ *Akropolis* gazetesinin tabiriyle artık bayraklar kardeşçe bir arada bulunuyordu.⁹⁰ Meclis Başkanı Sofulis Yunanca bir konuşma yapmış ve Türkiye göçmeni bir Yunan milletvekili bu konuşmayı Türkçeye çevirmiştir. Sofulis konuşmasında Türk heyetinin ziyaretinin basit bir ziyaret olmayıp Yunanistan için çok büyük bir anlam ifade ettiğini belirtmiştir. Sofulis, iki millet

86 BCA, 30-10-0-0 / 12 - 73 - 22:11, Belge Tarihi 05.10.1931; “Atina'da Son Gün”, *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

87 *Aynı yer.*

88 *Aynı yer.*

89 “İsmet Paşa Hazretleri Yunan Meclisinde Tezahüratla Karşılandı”, *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

90 “İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey'in Meclisteki Dünkü Esesiyonu”, *Akropolis*, 6.10.1931, no: 965, 1. Sayfa

arasında eskiden beri çok mücadeleler yaşandığı ancak nihai olarak iki milletin dostluk ittifakı ile bu sürecin geride kaldığını belirtmiştir.⁹¹

İsmet Paşa bu konuşmaya karşılık verdiği nutukta gösterilen ilgi ve alakadan çok memnun olduğunu, kendilerinin Yunan milletine karşı Türk milletinin muhabbet ve dostluk hislerini bilhassa ifade etmek için geldiklerini söylemiştir. Artık mücadele devirlerinin geride kaldığını ve daimi dostluk için her iki milletin aynı fikirde olduğunu ifade ederek bu dostluğun karşılıklı güvene dayalı ve ortak menfaatleri barındıran bir dostluk olduğunun altını çizmiştir. İsmet Paşa'nın konuşması Mecliste büyük bir alkış almıştır.⁹²

1.3. Türk Heyeti'nin Atina'dan Ayrılması

6 Ekim sabahleyin Türk heyeti bazı müzeleri ziyaret etmiş, öğle vakti Atina Belediye'sinde yapılan resmî kabulde bulunmuştur. Anadolu göçmeni Yunan Sosyal Yardım Bakanı İasonidis Atina Belediyesi'ndeki resepsiyonda söz alarak iki ülkenin yakınlaşmasının 9 asır süreceğini düşünürken bunun 9 yılda gerçekleşmesinin kendisini ziyadesiyle mutlu ettiğini ifade etmiştir. İasonidis, Anadolu'dan göç ettiğinde sanki binlerce kilometre öteye gelmiş gibi vatan özlemi çektiğini belirterek kendilerinin ikili bağların güçlenmesi için ellerinden geleni yapacaklarını söylemiştir. Bu cümle üzerine İsmet Paşa çok duygulanarak kendisine sarılmıştır. Bu anı çeken fotoğrafçıya bu an benim için çok önemli lütfen bunu bana Ankara'ya gönderin demiştir.⁹³

İsmet Paşa Atina'dan ayrılmadan önce Yunan Kızılhaç'ına 200 bin Drahmi bağışta bulunmuştur.⁹⁴

Aynı gün Sovyet Rus Elçiliğinde çay ziyafeti verilmiştir. Bu resmî kabulde Venizelos, Yunus Nadi Bey ile yaptığı samimi sohbette kendisine iki millet için yeni bir tarih merhalesi açtıklarını söylemiştir.⁹⁵ Öğle yemeği Venizelos'un ikametgâhında yenilmiştir. Saat 20:00'da Pire Belediyesi'ndeki resmî kabulden sonra heyet Trieste'ye⁹⁶ gitmek üzere vapura binerek hareket etmiştir.⁹⁷

İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey Atina'dan ayrılırken Ege vapurundan Venizelos'a birer teşekkür telgrafı çekmişlerdir. İsmet Paşa'nın telgrafında şu ifadeler yer almaktadır: *"Gördüğüm, sevdiğim ve hayran kaldığım Yunanistan'ı terk ederken hakkımızda gösterilen şaşalı ve fevkalâde muhabbetli kabulden dolayı derin minnettarlığımı tekrar arz etmekle en hoş bir vazife ifa ediyorum."*⁹⁸

91 "İsmet Paşa Hazretleri Yunan Meclisinde Tezahüratla Karşılandı", *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

92 "İsmet Paşa'nın Nutku", *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

93 "Türk Heyetinin Dün Belediyede Ağırlanması", *Akropolis*, 7.10.1931, no: 966, 7. sayfa.

94 "Başvekil, Atina ve Pire'de Coşkun Tezahürat Arasında Teşyi edildi", *Milliyet*, 7 Teşrinievvel 1931, no: 2032.

95 "Resmî Bir Tebliğ Neşredildi", *Cumhuriyet*, 7 Teşrinievvel 1931, no: 2665.

96 İtalya'da bir şehir.

97 BCA, 30-10-0-0 / 12 - 73 - 22:11, Belge Tarihi 06.10.1931.

98 "Türk Heyetinin Ziyareti", *Son Posta*, 9.10. 1931, no: 434.

İsmet Paşa, Ege vapurunda Atina seyahati ile ilgili izlenimlerini ulusal basına anlatmıştır. İsmet Paşa, Yunanistan'ın büyük bir gelişme kaydettiğini ve kuvvetli bir ülke görüntüsü verdiğini söylemiştir. Kısa bir sürede birçok alanda gelişme kaydeden böyle bir ülkenin dış siyasette de barış ve istikrara önem verdiklerini gördüğünü, Türkiye ile kurulan iyi ilişkilerin samimi bir hissiyatla yapıldığına şahit olduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa, Yunanistan'da bulunan mübadillerin orada yerleştiğini ve Türkiye'ye geri dönüp yerleşmelerinin söz konusu olmadığını altını çizmiştir. Türk-Yunan ilişkilerinin gelişmesinde mübadiller önemli bir unsurdur. İsmet Paşa, mazinin meselelerini kapatarak yeni bir sayfa açtıklarını, ortak menfaat temelinde iş birliklerini arttırma amacıyla olduklarını söylemiştir. Bu kapsamda kaçakçılığın önlenmesi için tedbirler alınması, iki ülke arasında seyahatlerin daha kolay ve daha çok olması için çalışma yapılması yönünde hem fikir olduklarını ifade etmiştir. İsmet Paşa iki ülkede kalan azınlık gruplarının da ülkede yaşayan çoğunluk gibi emniyet içerisinde ve haklarına dokunulmadan yaşayacaklarının altını çizmiştir. İsmet Paşa bu seyahatle ilgili *"resmi ve hususu, hiçbir temasımızda, hiçbir millet ve devlet aleyhine mülâhaza geçmedi"* diyerek bu ittifakın üçüncü ülkelerin aleyhine olmadığını belirtmiştir.⁹⁹

Venizelos ise İsmet Paşa'nın Atina ziyareti ile ilgili intibaları sorulduğunda *"iki millet için yeni bir tarih merhalesi açtık, bunun belki dünya tarihi için bile yeni bir devrin başlangıcı olduğu bihakkın iddia edilebilir"* demiştir.¹⁰⁰

2. İsmet Paşa'ya Suikast Planı

İsmet Paşa ve Türk Heyeti'nin Atina ziyareti hazırlıkları devam ederken Mustafa Kemal Paşa'ya karşı birçok suikast tertibi içerisinde yer alan Ermenilerin 1931 yılında İsmet Paşa'ya karşı başka bir suikast hazırlığı içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Ermeni Taşnak Komitesi tarafından Hırant Canıkyan isimli kişinin Başvekil İsmet Paşa'ya suikast yapmak üzere Suriye'den Yunanistan'a gönderildiği bilgisinin alınması üzerine söz konusu kişinin eşkâl bilgileri tüm vilayetlere gönderilmiştir. Ayrıca Hâriciye Vekâleti kanalıyla diplomatik girişimde bulunarak Yunanistan makamlarının da dikkati çekilmiştir.¹⁰¹

Herant Canıkyan suikast işine Türk heyetinin Atina ziyaretinden iki ay öncesinden memur edilmişti. Bunun üzerine Canıkyan'ın İstanbul'a hareket etmek üzere olduğu istihbaratı alınmış ve Türk polisi tarafından yakın takibe alınmıştır. Canıkyan, suikastı Atina'da gerçekleştirmek istemekteydi. Bu amaçla Lübnan pasaportu ile İskenderiye'den Atina'ya hareket etmiş, fakat Yunan polisinin sıkı takibine takıldığını anlayınca vapurla Köstence'ye

99 "Ege Vapuru'nun Telsizi Atina Seyahatine Ait Çok Mühim Haberler Verdi", *Son Posta*, 8 Teşrinievvel 1931, no: 433

100 "M. Venizelos'un Bir Cümlesi", *Son Posta*, 8 Teşrinievvel 1931, no: 433

101 Ali Dikici, "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 30, S. 90, Kasım 2014, s. 20,21.

gitmiştir.¹⁰² Canikyan, suikastı Atina’da gerçekleştiremeyeceğini anlayınca planını değiştirmiş ve Türk heyetinin Atina’dan sonra gidecekleri Peşte’de bunu gerçekleştirmek için yeni bir plan yapmıştır. Bu süre zarfında Canikyan bir süre kendisini unutturmaya çalışacaktı.¹⁰³

Canikyan, Peşte’de kimlik değiştirmiş ve bindiği bir vapurla İstanbul’a hareket etmiştir.¹⁰⁴ Canikyan her ihtimale karşı eşkâlini gizlemek için bıyıklarını kesmiş ve kıyafetini ona göre değiştirmiştir. Ancak yolcuların pasaportlarının ve vizelerinin kontrol edildiği bir esnada Canikyan tanınacağı korkusuyla heyecanlı hareketler yapmaya başlamış ve bu hareketleri polisin dikkatinden kaçırmıştır. O da paniğe kapılarak vapurun tuvaletlerine hızlıca koşmuş ve burada kendisini kemeriyle asmak suretiyle intihar etmiştir.¹⁰⁵ Vapurda Canikyan ile birlikte Agop İstapan Apikyan isminde Mısır pasaportuna sahip Kahire’de ikamet eden bir kişi daha tespit edilmiştir. Apikyan yakalandığında Canikyan’ı tanımadığını söylemesine rağmen tutuklanmıştır.¹⁰⁶ Polislerin arama listesi ile pasaportu karşılaştırdıklarında Canikyan’ın eşkâli teyit edilmiştir.¹⁰⁷

İsmet Paşa’ya suikast planının ifşa olması ve bunun planlayıcılarının Ermeni olduğu iddiası üzerine Ermeni Patriği Mesrup Naroyan Efendi suikast meselesi hakkında Ermeni gazetelerine şu beyanatta bulunmuştur: *“Bu mesele bizim de nefret ve infialimizi mucip olmuştur. Türkiye’de yaşayan Ermeniler mukaddes Türk vatanına ve mübeccel Cumhuriyet hükümetine derin bir emniyet ve sadıkane hissiyatla merbutturlar. Ermenilerin yegâne gayesi samimi ve sadakatli vatandaş olmaktan ibarettir. Ermeniler her vakitten ziyade bugün şimdiki Cumhuriyet devrinde nail olmakta buldukları büyük nimet ve iyilikleri derin bir minnettarlık hissiyle müdriktirler. Bizim dirayetli hükümet ricalimizin hayatları her bir Ermeni için gayet mukaddestir. Binaenaleyh şayet hâlâ bu gibi akılsız sergüzeştçiler bulunabiliyorsa kuvvetli rabitlerle necip Türk milletine kendisini bağlı hisseden Ermeni cemaati huzur ve intizamını ihlâl hususunda savani takbih bir cüret ve cesaret gösteren bu serserilere karşı derin bir nefret ve lânet duyacaktır. Türkiye Ermeniliği bugün sarsılmaz bir iman ve sadakatle Türk vatanına bağlanmıştır. Ebediyen de hakiki, fedakâr bir vatandaş gibi yaşamak azmindedir.”*¹⁰⁸

Suikast planının duyulması ülkede derin bir şaşkınlık yaratmıştır. Suikast haberleri üzerine Siirt Mebusu Mahmut Bey, İsmet Paşa’ya atılan kurşunların ancak Türk milletinin aziz bir evladını öldürebileceğini ancak Mustafa Kemal’in eseri olan inkılabın ruhunu öldüremeyeceğini ifade ederek şunları söylemiştir:

102 “Suikastçı Ermeniler Hakkındaki Tahkikata Devam Ediliyor”, *Milliyet*, 3 Teşrinievvel 1931, no: 2028.

103 “İki Ermeni Suikastçı”, *Cumhuriyet*, 3 Teşrinievvel 1931, no: 2661.

104 Dikici, *a.g.m.*, s. 20,21.

105 “Suikastçı Ermeniler Hakkındaki Tahkikata Devam Ediliyor”, *Milliyet*, 3 Teşrinievvel 1931, no: 2028.

106 *A.g.m.*

107 *A.g.m.*

108 “Patrik Efendi’nin Sözleri”, *Cumhuriyet*, 7 Teşrinievvel 1931, no: 2665.

*"Lozan kahramanına çevrilen bu caniyane karar, efkârı umumiyemizde çok şiddetli bir nefret ve infial uyandırdı. Memleketin her tarafından gelen malumat, bu nefretin yüksek derecesini gösteriyor. Acaba memlekette komitecilerin ihtiraslarını uyandıran, onlara bu cesareti veren ne sebep ve âmiller var? Bunları, bilhassa tetkik etmek mecburiyetindeyiz."*¹⁰⁹

Soruşturmanın sürdüğü günlerde Atina'da iki yüz kadar Çerkez ve Ermeni tutuklanmıştır. Bu suikastın planlayıcılarının İran'ın Tebriz şehrinde, Suriye'de de Beyrut ve Halep'te ayrı ayrı merkezlerinin olduğu tespit edilmiştir.¹¹⁰

Canikyan'ın intihar etmesinden dolayı suikast planının başarıya ulaşmaması üzerine 29 Kasım 1931'de Paris'te toplanan Taşnak Genel Merkezi, intihar eden Hırant Canikyan'ın intikamını almak üzere Türkiye'ye iki Ermeni suikastçı daha gönderilmesi kararı almıştır. Bu karar üzerine uzun süreden beri Belçika'da oturan ve isimleri Ermeni ismi olmayan iki Taşnak komitacı, Türkiye'ye girmek üzere Suriye'ye gönderilmiştir. Ancak bu şahısların da fotoğrafları Türk istihbarat birimleri tarafından elde edilmiş ve güvenlik birimleri ile sınır kapılarına dağıtılmıştır.¹¹¹

3. Atina Ziyaretinin Türk Basınında Değerlendirilmesi

İsmet Paşa ve Türk heyetinin Atina ziyareti Türk basın ilgisini üst seviyede olmuştur. Türk basınından Atina ziyareti için özel olarak gönderilmiş birçok muhabir, başyazar ve gazete sahibi Türk heyeti ile Atina ziyareti katılmıştır. Gazeteler söz konusu ziyareti gün gün takip ederek gelişmeleri gazete sütunlarına taşımıştır. Bu gazetecilerden bazıları Türk-Yunan ilişkileri konusunda Yunan yetkililerle röportaj yapma imkânı bulmuşlar ve gerçekleştirmiş oldukları görüşmeleri kendi değerlendirmeleriyle okuyucuya sunmuşlardır.

Atina'ya Türk heyetinin ziyaretini takip etmek için giden muhabirlerden biri *Cumhuriyet* gazetesi muhabiri İhsan Bey'dir. Ahmet İhsan Bey, Venizelos ile Girit'ten tanışmaktadır. Venizelos Girit'i himaye eden devletlerin komiseri iken İhsan Bey orada Maarif Nezareti'nde memur olarak görev yapmaktaydı. İhsan Bey'in Venizelos ile bağlantısı ve Yunancayı akıcı bir şekilde konuşmasından dolayı Yunan devlet adamları ile görüşme fırsatı elde etmiştir. İhsan Bey, Yunan Cumhurbaşkanı Aleksandr Zaimis'in mülakat verme gibi bir adedinin çok olmamasına rağmen onunla bir mülakat için Venizelos aracılığı ile bir randevu alması onun Yunan Başbakanı ile arasındaki iyi ilişkiyi göstermektedir. İhsan Bey Türk heyetinin Atina'ya gelmesinden önce Zaimis ile 28 Eylül 1931'de Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda bir mülakat gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Zaimis Türk-Yunan ilişkileri üzerine şunları söylemiştir: *"Bir Türk gazeteci ile*

109 "Komitecilere Lânet", *Milliyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2031.

110 "Suikast Tertibatının İç Yüzü?", *Cumhuriyet*, 4 Teşrinievvel 1931, no: 2662.

111 Dikici, *a.g.m.*, s. 20,21.

konuştuğumdan dolayı çok memnunum. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ricalinin önümüzdeki günler zarfında vuku bulacak ziyaretleri bir sene evvel Ankara'da tespit edilen Türk-Yunan dostluğunun kuvvet ve azametini müşahedeye vesile olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ricali Türk-Yunan dostluğunun yalnız hükümetçe, yalnız siyasi fırkalarca meydana getirilen bir eser olmadığını, bu dostluğun en mühim mesnedini halkın arzu ve idaresinin teşkil ettiğini görecektir. Bu arzu ve irade Türkiye ile Yunanistan'da aynı zamanda ve kuvvetle izhar edilmektedir. Ben bu itibarla çok memnunum" demiştir.¹¹²

Zaimis ile yapılan mülakattan bir gün sonra İhsan Bey, Venizelos ile olan eski tanışıklığının verdiği avantajı kullanarak bu kez onunla bir mülakat gerçekleştirmiştir. Bu mülakat sonrasında Venizelos İhsan Bey'den Bediha Hanımın da Atina'da olduğunu öğrenmiş ve onları akşam yemeğine davet etmiştir. Venizelos, Ahmet İhsan Bey'e "Eski Türk kadınıyla yeni Türk kadını arasındaki muazzam farkı ve binaenaleyh şimdiki Türk kadınının inkişaf ve terakkisini Bediha Hanımın şahsında tespit etmek" istediğini söyleyerek öğle yemeğine kendilerini davet etmiştir. Venizelos'un isteği üzerine tertip edilen yemeğe Atina Türk Büyükelçisi Enis Bey, eşi, Ahmet İhsan Bey ve Bediha Hanım katılmışlardır. Davetliler öğle yemeği için Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nın yanında bulunan Başbakanlık ikametgâhında buluşmuşlardır. Venizelos ve davetliler yemekte daha ziyade Türk kadını ve Türk tiyatrosu üzerinde konuşmuşlardır. İhsan Bey bu yemekte Venizelos'un Türk kültürüne yönelik ilgisi ile ilgili bazı ayrıntılardan bahsetmektedir. Buna göre yemek sonrası misafirler tavla oynamak istemiş, Venizelos'un konutunda bulunan görevliler, her iki tarafında birer ay yıldız resmedilmiş bir tavlayı getirmişlerdir. Venizelos'un tavlayı iyi bildiği ifade edilmektedir.¹¹³

İhsan Bey İsmet Paşa'nın Atina ziyareti hakkında Yunanların görüşlerini öğrenebilmek amacıyla görüşmelerine devam etmiştir. Özellikle Yunancayı iyi bilmesi ona daha çok kişi ile görüşmesine imkân sağlıyordu. Bu kapsamda İhsan Bey, Atina Belediye Başkanı Merkuris ile görüşmüştür. Merkuris bu görüşmede "İftirakımız müşterek düşmanların lehinde ve iki milletin aleyhindedir. Halk görüp de bir şey anlamıyor zannedilen halk her şeyin farkındadır" demiştir. Esasen Türklerle itilaf fikri yeni bir şey olmadığını, Yunan eski Başbakanı Harilaus Trikopolis'in bile Türklerle ittifak yapma düşüncesinde olduğunu, 1890'da Girit'te kopan ihtilale dahi yüz vermediğini ve bunun için çok eleştirildiğini söylemiştir. Kendisinin de aynı siyasi çizgide olduğunu ve Yunan halkının bu birliği benimsediğini ifade etmiştir.¹¹⁴

İhsan Bey Atina'ya yapılan ziyaretin tesirlerini tetkik etmek amacıyla bu kez 30 Eylül'de Bulgaristan'ın Atina Büyükelçiliğine yeni tayin olmuş ve o günlerde itimatnamesini Cumhurbaşkanına sunmak için randevu bekleyen Neykof ile

112 "Reisi Cumhuriyeti ile Nasıl Konuştum?", *Cumhuriyet*, 4 Teşrinievvel 1931, no: 2662.

113 "M. Venizelos'un Evinde ve Sofrasında", *Cumhuriyet*, 3 Teşrinievvel 1931, no: 2661.

114 "Atina Belediyesi ve Reisi", *Cumhuriyet*, 8 Teşrinievvel 1931, no: 2667.

görüştü. İhsan Bey Bulgar elçisine 1930 yılında Türk-Yunan İtilafnamesinin Balkanlarda nasıl tesir yapacağını sormuştur. Büyükelçi bu İtilafnamenin hiç şüphesiz Balkanlarda iyi bir etki yapacağını söyleyerek Balkanlarda tesis edilecek iyi ilişkilerle ilgili şunları söylemiştir: “Bizim Yunanistan ile muallâk meselelerimiz vardır. Ümit ederim ki az zaman zarfında halledilecektir. Türkiye ile münasebatımız ise gayet dostanedir. Türk-Yunan münasebatının bugünkü dostane vaziyetinden hiç şüphesiz iyi neticeler beklemek pek tabidir...Reisicumhur Gazi Hazretleri Bulgarların dostudur. Bulgarlar ve Bulgaristan hakkında söz söylemek fırsatını buldukları her yerde daima teveccühkâr sözler söylemişlerdir. Reisicumhurunuz Gazi Hazretleri hakkında tekmiil Bulgarlar gayet iyi hissiyat beslemektedirler. Hariciye Vekilinizin Balkanlarda bir sulh ve itilâf statükosu temin etmek yolundaki emek ve gayretlerini büyük bir sevinç ve takdirle karşılırsınız. Bugünlerde Türk ricali hükümetini Atina’da görmekle çok bahtiyar olacağım. Esasen burada Bulgaristan’ın malî bir murahhası da bulunmaktadır. Türk ricali hükümetinin ziyaretleri münasebeti ile üç devlet ricali arasında vuku bulacak temasların üç devlet için hayırlı neticeler vereceğinden eminim”.¹¹⁵

İsmet Paşa'nın Atina ziyaretini takip eden yazarlardan bir tanesi de *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Abidin Daver'dir. “Dostluk ve Sulh” başlıklı yazısında Abidin Daver, Birinci Dünya Savaşı'nın Balkanlarda atılan bir iki kurşundan çıktığını belirterek Balkan devletlerinin stratejik konumları ve daima büyük devletlerin küçük müttefikleri olmaları itibariyle Avrupa siyasetinde her zaman mühim bir yerlerinin olduğunu ifade etmiştir. Daver, Balkan devletlerinin daha ziyade büyümüş ve kuvvetlenmiş olduklarını iddia ederek doğal olarak önemlerinin de arttığını söylemiştir. Ona göre Balkan devletleri Avrupa barışında eskisinden daha mühim bir rol oynayacak mahiyet ve kudrettedir. Onun içindir ki Türkiye ile Yunanistan arasında başlayan ve Atina’da pek samimi şekilde tesis edilen dostluk, Balkanlar’da ve dolayısıyla da Avrupa’da barışı ve istikrarı sağlaması açısından önemli bir hadisedir. Daver, yazısında “Türkiye de, Yunanistan da, harp senelerinde, kendi milli siyasetlerini bırakıp başka devletlere alet olmanın zararını gördükleri ve bu yüzden acı tecrübeler geçirdikleri için, bundan sonra iki devletin bu itilâf ve dostluk yolundan ayrılmalarına bir sebep yoktur...” ifadelerini kullanmıştır.¹¹⁶

Türk heyetinin Atina ziyareti ve Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan yakınlaşmayı değerlendirenlerden biri de Yunus Nadi'dir. “Atina’da Neler Gördüm?” başlıklı yazısında Nadi, Türkler, Rumlar ve Yunanların uzun müddet Doğu Roma İmparatorluğu'nun en esaslı unsurlarını teşkil ettiklerini, altı yedi asır boyunca da bu imparatorluğu bizzat Türklerin temsil ettiğini ifade etmiştir. Ona göre bütün bu uzun seneler zarfında Türklerle Rumlar birbirleri arasına karışmış müşterek bir hayat yaşamışlardır. Nadi, Atina ziyaretinde yabancı insanlar değil, birbirine aşına insanlar görmesinin temelinde yatan sebeplerden birinin de bu tarihi geçmiş olduğunu savunmuştur. Yunus Nadi, yazısında

115 “Türk-Yunan Dostluğu ve Bulgarlar”, *Cumhuriyet*, 5 Teşrinievvel 1931, no: 2663.

116 “Dostluk ve Sulh”, *Cumhuriyet*, 5 Teşrinievvel 1931, no: 2663.

savaşların memleketlere neye mal olduğunu bilhassa bütün dünyayı yakıp kavuran son dünya savaşından sonra bütün insanlığın anlamış olduğunu ve artık insanlığın bir barışa ihtiyacı olduğu konusunda herkesin ortak bir karara vardığını söylemiştir.¹¹⁷

Yunus Nadi, 3 Ekim akşam yemeğinde Venizelos'un yapmış olduğu konuşmayı değerlendirdiği "Venizelos ve Türk Yunan Dostluğu" başlıklı köşe yazısında ise Venizelos'un siyasi mahareti yüksek bir kişilik olduğu ve bu Türk-Yunan dostluğunun temellerini atarken çok realist davrandığını ifade etmektedir. Yunus Nadi, Türk-Yunan dostluğunun menşeinin Lozan Konferansı'nın devam ettiği günlerde atıldığını iddia ederek şunları yazmıştır: "Dahili siyaset esbabından dolayı iktidardan uzaklaşmış ve hatta memleketinden uzak yaşamayı ihtiyar etmiş olan Venizelos, Lozan Konferansında Yunanistan'ı temsil etmek vazifesini kabul ederek sahneye tekrar çıktığı zaman ilk düşündüğü fikir galiba Yunanistan'a taalluk eden meselelerde doğrudan doğruya Türklerle anlaşmak fikri oldu. Buna şundan hükmediyoruz ki kendisinin Lozan'da ilk yaptığı hareket İsmet Paşa'yı bulup bu yolda en açık sözleri söylemekle işe başlamış olmasıdır. Lozan'da büyük devletler vardı ve orada yalnız Türk-Yunan ihtilâfi değil bütün Türk sulhu akt olunacaktı. Hatıra öyle gelir ki orada Yunan Başmurahtası bizimle sulh yapacak büyük devletlerin içine karışarak onlardan alabileceği yardımlarla kendi davasını kurtarmaya çalışırsa hiç de gayritabii görünmezdi. Venizelos böyle yapmamış ve İsmet Paşayı bularak: Kim ne yaparsa yapsın ben devamı seninle ve yalnız seninle halletmeyi tercih edeceğim. Şimdi kozumuzu kendimiz halledelim, sonra dostluğa kadar ileri gideceğiz. Bu hususta bana inan İsmet Paşa demiştir". Yunus Nadi burada Venizelos'un realist bir politikacı olduğunun altını çizerek Türk-Yunan dostluğunun bu realist temeller üzerine kurulduğunu anlatmaya çalışmıştır.¹¹⁸

Atina ziyaretini değerlendiren kişilerden bir diğeri de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey olmuştur. Tevfik Rüştü Bey, Türk-Yunan yakınlaşması ve Türk heyetinin Atina ziyaretinin değerlendirmesini Atina'da *Elefteron Vima* ve *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmak üzere kaleme aldığı bir yazı ile yapmıştır. Tevfik Rüştü Bey yazısında I. Dünya Savaşı'nın bütün milletlerin siyasi ve iktisadi hayatında ciddi karışıklıklar oluşturduğunu ve her geçen günün bu karışıklıkları endişe duyulacak bir hale getirdiğini belirtmiştir. Bu durumun iyileştirilmesi ve sorunların çözülmesi için birçok öneriler ortaya atılmışsa da henüz dünya istenilen bir düzene kavuşmamıştır. Tevfik Rüştü Bey bu durumda ne yapılması gerektiği ve nasıl bir siyaset takip edilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Ona göre milletler ne tamamen kendi çıkarına ne de genel menfaatlere hizmet etmelidir. Her iki düşüncenin bileşeni olarak milletler ortak çıkarlarda buluşmalıdır. Nitekim bu zamana kadar sadece kendi çıkarına hareket eden ve etrafındakileri hiç düşünmeyen milletler bunun acısını çok çekmişler ve her daim bu düşüncenin zararını görmüşlerdir. Tevfik Rüştü Bey

117 "Atina'da Neler Gördüm?", *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1931, no: 2664.

118 "M. Venizelos ve Türk-Yunan Dostluğu", *Cumhuriyet*, 8 Teşrinievvel 1931, no: 2666.

yayımlanan yazısında Türk-Yunan dostluğunun Balkanlarda daha geniş bir ittifak için zemin oluşturabileceğini hatta Avrupa birliğinin gerçekleşmesi için bir örnek teşkil edebileceğini söylemiştir.¹¹⁹

4. Ziyaretin Yunan Basınında Değerlendirilmesi

İsmet Paşa'nın Atina ziyareti Venizelosun Liberaller Partisi'nin neredeyse basın organı ve Kral karşıtı gazete olan *Estia* ve *Patris* gazetesi, yine Venizelos'u destekleyen yayınlar yapan *Makedonya* gazetesi, 1921 yılına kadar anti venizelist yayın yapan ancak 1929 tarihinden sonra Venizelos'u destekleyen *Akropolis* gazetesi, Venizelos karşıtı yayın yapan *Esperini* gazetesi ve *İ Vradini* gazetesi ve ortada bir yayın politikası olan *Ethnos* gazetesinde geniş bir yankı bulmuştur.

Yunan gazeteleri İsmet Paşa'nın daha henüz Atina'ya gelmeden ziyaret ile ilgili değerlendirmelerini sütunlarına taşımıştır. Gazeteler bu ziyareti tarihsel arka planı ile taşıdığı anlamın ne olduğunu okuyucularına anlatmaya çalışmıştır. Bu değerlendirmeleri yaparken bu ziyareti bazen Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden göçmenlerin gözünde de ele almaya çalışmıştır.

İsmet Paşa ve Türk heyetinin Atina ziyaretini değerlendiren gazetelerden bir tanesi de *Estia* gazetesidir. Yunanistan'ın köklü gazetelerinden *Estia* gazetesi 30 Eylül 1931 tarihli sayısında Atina'daki Yeni İzmir Göçmenleri Birliği Derneği'nin yaptığı açıklamaya yer vermiştir. Buna göre dernek Patrikliğin ekümenik olarak tanınmasının önemine değinmiş ve iki ülke arasındaki yakınlaşmanın en büyük mağdurlarının Türkiye göçmenleri olduğunu, nitekim devlet menfaatlerinin ön planda tutularak özellikle göçmenlerin mülkiyet haklarının göz ardı edildiği vurgulanmıştır.¹²⁰

Estia gazetesi bu ziyarete Yunan ve Türk tarafının nasıl önem verdiğini okuyucuna anlatmak için yayımladığı "Türk Ziyaretinin Önemi" başlıklı yazıda Yunan Başbakanının o günden itibaren bütün işlerini bırakıp İsmet Paşa'nın heyetinin gelişi ile ilgili işlerle uğraşmaya başladığını ve Mustafa Kemal Atatürk'ün de İsmet Paşa'yı Atina ziyareti için bizzat uğurlayarak bu işe ne kadar önem verdiğini belirtmektedir.¹²¹

Estia gazetesinde yayımlanan "İki Halk ve Onların Yöneticileri" başlıklı yazıda ise 1930 yılında Venizelos'un Türkiye'ye yaptığı ziyaretin ve Yunan meclis kürsüsünde bu iki ülke arasındaki yakınlaşma ile ilgili yaptığı konuşmalarında bu yakınlaşmanın önemini Yunan halkının tam olarak anlayamadığı belirtilmektedir. Ancak İsmet Paşa'nın Atina'ya yapacağı ziyaretin her iki halkın bu iyi ilişkilerin önemini anlamasına vesile olacağı ifade

119 "Türk-Yunan Dostluğu ve Gayesi", *Cumhuriyet*, 7 Teşrinvevel 1931, no: 2665.

120 "Türk Bakanlarla İlgili Bir Açıklama", *Estia*, 30.09.1931, no: 13305, 5. sayfa.

121 "Türk Ziyaretinin Önemi", *Estia*, 1.10.1931, no: 13306, 6. sayfa.

edilmiştir. Yazıda iki ülke arasında gereksiz olan ve yıkımla sonuçlanan tarihi sürecin gerçek bir dostluğu ortaya çıkardığını, bu yakınlaşmanın diğer halklara da örnek olması dilenmektedir. Kişisel ihtiraslarını bir kenara bırakıp her türlü engeli aşarak Mustafa Kemal, Venizelos ve İsmet Paşa arasında gerçekleşen bir yakınlaşmanın tarihi açıdan bir dönüm noktası olacağını belirtilmektedir. Gazete bu ziyaretin basit bir diplomatik anlaşma imza töreni olmayıp yeni bir sayfa açacağına inançları olduğu yazılmaktadır.¹²²

Estia gazetesinde çıkan yazıda “bu iki halkın arasındaki yakınlaşma aynı zamanda asırlardır var olan düşmanlık ve öfkeyi arka planda bırakmış, zamanımızda insanlığın ruhunun geri dönüşünün ilk ve büyük bir örneğidir” ifadeleri kullanılmıştır. Gazeteye göre iki halkın zaten asırlardır ortak gelenek ve görenek, sanat, müzik gibi iç içe geçmiş bir tarihleri vardır, dini fanatizmin körüklediği savaşta Türkler, Yunan komşularını kurtarmış bazen de Yunanlar Türk komşularını korumuştur. Gazete bu ifadelerini kullanarak ortak yaşam kültürünün tarihte zaten var olduğunu ve düşmanlıkları bir kenara iterek geleceğe umutla bakılabileceğinin altını çizmektedir.¹²³

Estia gazetesinde “Geçmiş ve Gelecek” başlıklı bir diğer yazıda Venizelos karşıtı *Proini* gazetesinde “Atinalı” takma ismi ile yayımlanan bir yazı eleştirilmiştir. *Proini* gazetesinde çıkan yazıda iki ülke arasındaki yakınlaşma eleştirilmiş, Yunan kamuoyunun bu ziyarete karşı tepkili olduğu ve bu ziyaretin fazla abartıldığı belirtilmektedir. Yazıda bu yakınlaşma halk tabanında zemin bulmadığı, sadece hükümetin önem verdiği yazılmaktadır. Gazete bu karşılamanın Yunanların tarihe inancını da sorgulayacağını belirtilerek halkı kominizme iteceği iddia edilmektedir. *Estia* gazetesi bu yazıyı eleştirerek bu yazıyı “Atinalı” müstear adıyla yazan yazarın bir körlük içerisinde olduğu, yeni dünya akımını farkedemediği, zihnin geçmişte kaldığı ve yeni dünya düzenini anlayamadığı yazılmaktadır. *Estia*, her iki halkın idarecileri eğer bu yakınlaşma olmazsa ülkelerinin ne kadar zarar göreceğini gördüklerini ifade ederek bu büyük yöneticilerin ülkelerinin geleceğini ancak barış içerisinde imar edebileceklerini yazmıştır.¹²⁴

İsmet Paşa'nın Atina ziyaretine ilgi gösteren gazetelerden biri de *Patris* gazetesidir. Gazete İsmet Paşa'nın ziyareti vesilesiyle iki ülkenin başbakanı ve bayraklarının olduğu bir fotoğrafı manşetlerine taşımıştır. “Hoş geldiniz” başlığı ile gazete bu ziyareti tarihi bir ziyaret olarak görmüştür. Gazete Türklerin fetih tarihine değinerek iki milletin dört asır bir arada yaşadığı, ortak bir tarih oluşturduğunu ve her iki halkın damarlarında akan ortak bir kan olduğunu yazmaktadır. Gazete “dünyada eğer en çok kan karışıklığı olan bir millet varsa onlar da Türk ve Yunanlardır” ifadelerini kullanmıştır. Gazeteye göre bu mücadele bir barış ile neticelenmeliydi. Kötü bir geçmişin ve bundan bakiye kalan harabelerin

122 “İki Halk ve Onların Yöneticileri”, *Estia*, 3.10.1931, no: 13308, 1. sayfa.

123 Aynı yer, 1. sayfa.

124 “Geçmiş ve Gelecek”, *Estia*, 4.10.1931, no: 13309, 1. sayfa.

arasında bu barışı ancak iki çağdaş demokrat ülke gerçekleştirebilirdi. Gazete antik Yunana atıfta bulunarak “barış tanrısı aydınlanmış siyasilere iki halkın talihini değiştirmesini emretti” demektedir. Yazıda Venizelos’un, Mustafa Kemal Paşa’nın ve etrafını çevreleyen İsmet Paşa, ve Tevfik Rüştü’nün dünya tarihine geçecek bir olaya imza attığını ifade etmiştir. Gazete Doğuda gerçek bir huzu ve barışı bu kişilerin tesis edeceğini iddia etmiştir. Yazıya göre bu çaba her iki halkın desteğine dayanmaktadır. Gazete şu ifadelerle iki ülke arasındaki yakınlaşmayı değerlendirmiştir : “Geçmiş tecrübe her iki taraf şunu göstermiştir ki bizbirimizin mücadelesinden hep üçüncü kişiler istifade etmiştir. Bu mücadele sonucu bu iki ülke bunların tımarları haline gelmiştir. Bu barışçıl neticeye varılması Anadolu’da ve bölgede yeni bir durum ortaya çıkaracaktır. Diğer ülkelerin menfaati için bu iki halk çok bedel ödedi. Dışardan gelen baskılara karşı ortak hareket tarzı belirleyip, birlikte hareket etmeliyiz. Ne mutluki bugün her iki ülke dışardan gelen boyunduruğu kırmak için yiğitçe bir şekilde mücadele etmektedir. Dünya barışını birçok defa tehdit eden Batının ticari ve sanayi menfaatlerine karşı dünya barışı için Türk-Yunan dostluğu çok önemli bir örnek haline gelecektir”.¹²⁵

Gazete İsmet Paşa ve Türk heyetine gösterilen sevgi gösterisinin Yunan halkının içinden gelen bir karşılama olduğu vurgulanmıştır. Yazı “Yunanistan’ın misafirperver toprağı müttefik bir dost ülke temsilcilerine büyük harflerle hoşgeldiniz diyor” cümlesiyle bitirilmiştir.¹²⁶

Akropolis gazetesi Türk heyetinin Atina’ya geliş haberini manşetine taşıyarak İsmet Paşa’nın Pire limanına gelişini fotoğraflar eşliğinde çok detaylı verdikten sonra şu cümleleri kullanmıştır: “Bu son günlerde dünya kamuoyunda iki önemli gelişme olmuştur. Bunlardan biri Fransız dışişleri bakanının Alman başkentini ziyaret etmesi ve Venizelos’un Ankara’yu ziyaretinin karşılığı olarak Yunan hükümeti tarafından Atina’da Türk resmi heyetinin karşılanmasıdır. Bu iki olay tesadüfi değildir. Çünkü bu ziyaretler büyük savaşın ardından düne kadar birbirine kin duyan milletlerin yeni bir bakış açısıyla karşılıklı barışçıl isteklerini ortaya koyduğunu göstermektedir”. Gazete iki asırdır savaşan, birbirine karşı tarihsel kin besleyen iki halk bu geleneksel ve tarihsel kanımıza işleyen nefretin etkisinde kalmadan Türk heyetini Yunanistan başkentinde Türk bayraklarıyla ve bir şenlik havasında karşılaması bir mucize değil midir? diye sormuştur. Gazeteye göre Fransa Almanya ve Türk-Yunan yakınlaşması dünya barışına ve istikrara ve ekonomik gelişmelere katkı sunacaktır.¹²⁷

Akropolis gazetesi bu yakınlaşmayı “Türk-Yunan Dostluğu” ibası altında değerlendirmiştir. Değerlendirmede bir asırlık kinle ve ölümcül düşmanlıkla iki halkı ayıran bir süreçten sonra insancıl ve mantıklı ve karşılıklı iyi niyet üzerine ilişkiler inşa edilmeye başlanacağı dile getirilmiştir. Bu kapsamda kin ve düşmanlıklar geride kaldığı, bu hedefe ulaşmak için

125 “Tarihi Bir Gün”, Patris, 3.10.1931, no: 1284, 1. sayfa.

126 Aynı yer, 1. sayfa.

127 “İki Önemli Konu”, Akropolis, 4.10.1931, no: 963, 1. sayfa.

Yunanistan göçmenlerinin hayati çıkarını dahi feda ederek bu ilişkilerin tesis edilmesine gayret gösterildiği ifade edilmektedir. Gazete iki halkın, aralarında yeni sürüşmelerin olmaması için uzun yıllar süren savaşın getirdiği tehlikeler, ekonomik ve iç siyasi durumlara rağmen harabe haline gelmiş ilişkileri yeniden geliştirme çabasında olduğunun altını çizmiştir. Gazete İsmet Paşa ve Tefvik Rüştü'nün Yunanistan'ın haklı taleplerini de yerine getirecek şekilde adım atacaklarını ifade etmiştir.¹²⁸

Akropolis gazetesinin 3 Ekim tarihli nüshasında Atina Büyükelçisi Enis Bey'in gazetelerine verdiği beyanati yayımlamıştır. Bu beyanatta Enis Bey bir yılda büyük gayretler gösterilerek bu aşamaya gelindiğini belirterek birbirini tanıyan iki halkın geçmişin çöplüğünden kalan bazı hatıraları silerek yeni bir sayfa açılmasına bir engel olmadığını düşündüğünü belirtmektedir. Gazete bu cümleye karşı Yunanistan tarafının da bu düşüncede olduğunu belirtmektedir. Gazete bu ilaveten Türk ve Yunan devletlerinin geçmişteki kin ve nefrete, çekişmelere yüz çevirerek geçmişin ağırlığından kurtularak geleceğe daha umutlu baktığının altını çizmiştir.¹²⁹

Gazetenin 4 Ekim tarihli nüshasının ikinci sayfasında başbakan ve bir zamanlar başkomutan olan İsmet Paşa'yı ve Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü'yü eski düşman olarak değil, bir dost olarak karşılandığı yazılmaktadır.¹³⁰

Akropolis gazetesi "Ve Şimdi Ey Türkler Bizlere İyi Niyetlerinizi Fiiliyatta Gösterin" alt başlığı ile İsmet Paşa ve Türk heyetinin Atina ziyaretini farklı açıdan değerlendirmeye çalışmıştır. Gazete bu ziyarette duygusallık yerine mantığın ağır bastığını ifade etmiştir. Yazıda Yunan halkının kalbi ile akli arasında bir ciddi savaş yaşandığını, ancak sonunda akıl ve soğukkanlılığın galip geldiği belirtilmiştir. Değerlendirmeye göre Yunan halkı acısını bastırmış, kalbini sıkımsı, acı hatıraları bir tarafa bırakarak aklın galip gelmesine izin vermiştir. Çünkü Türk-Yunan işbirliğinin somutlaşmasına, dünyada savaşların durması gerektiğine, tüm insanlığın kardeşçe, barış ve refah içinde yaşaması gerektiğine inanmışlardır. Gazeteye göre tüm hayaller ve rüyalardan arındırılmış olarak gerçek budur. Bundan sonra Türk-Yunan dostluğunun özü budur. Yunan başkenti daha önce Ankara'nın mavi-beyazla süsleniği gibi ay-yıldızla süslenmiştir. Değerlendirmede uzun asırlardan gelen etnik düşmanlığın köreltilmesi gerektiği vurgulanarak bu düşmanlığın zaman içerisinde kaybolması temennisi dile getirilmiştir. Gazeteye göre bu düşünceye ulaşmada karşılıklı ziyaretler büyük katkı sunmuştur. Değerlendirme yazısının devamında şu ifadeler dikkat çekicidir : "Tüm dünya haklarının arasında ne bedel olursa olsun verimli bir barışın istikrarlı bir düzene oturtulması gerekmektedir. Son yirmi yıl içerisinde iç ve dış gelişmelerden doğan acı maceralardan sonra Türk-Yunan halkları barış ve ekonomik gelişmenin oluşturulmasını arzu ederler. 1914'teki bütün insanlığın

128 "Türk-Yunan Dostluğu", *Akropolis*, 3.10.1931, no: 962, 1. sayfa.

129 Aynı yer.

130 "İsmet Paşa ve Rüştü Bey Atina'da", *Akropolis*, 4.10.1931, no: 963, 2. sayfa.

yaşadığı büyük bir katliamdan sonra zarar gören halklarda bu duygu gelişmiştir. Tüm dünyada gelişen bu arzu iki halk arasında da gelişmiştir. Bu arzu Yunan halkının Türk heyetini karşılamasında da göstermiştir. Artık bu kapsamda Türklerin iyi niyetlerini Yunan halkına göstermekten başka bir şey kalmamıştır. Yunan halkı geçmiş kötü hatıraları yüreğine gömmüş bu ziyaretlerin sonundaki olumlu sonuçlara inanmıştır.”¹³¹

Selanik basınından *Makedonya* gazetesi “Daha İyi Bir Gelecek İçin” başlığı ile bu ziyareti değerlendirmeye çalışmıştır. Yazıda bu ikili yaklaşmayı anlayamayan bazı kişilerin olduğunu, ancak bunların azınlıkta kaldığı ifade edilmektedir. Bu yaklaşmayı istemeyenlerin yabancıların menfaatleri çerçevesinde hareket ettiğini belirtilerek bu kişiler eleştirilmiştir. Yazının devamında gazete muhabirin Ankara’da gerçekleştirilen imza töreninde, anlaşma imzalanırken bir Türk yetkilinin “hayırlı olsun Paşa ! daha iyilerine diye” bağırduğu ifade edilerek, şimdi ise o temenninin bir adım daha ilerisine gidildiği belirtilmiştir.¹³²

Makedonya gazetesinin “Türk-Yunan Dostluğu” başlıklı haberinde halkların sürekli düşmanlığın artık Avrupa’da yeri olmadığını gördüğü belirtilerek bu yaklaşmanın önemi vurgulanmıştır. Yunanistan ile Sırbistan’ın sorunların çözümü için gayret sarfettiğini, Sırbistan’dan sonra Türkiye ile dostluk köprülerinin kurulduğundan bahsedilmiştir. Gazete çocukça bir siyasetin Yunanların yok olmasına neden olduğunu belirterek bu durumda düşmanlığı mı, yoksa menfaatlerin mi ön planda tutarak bir dostluk iklimi oluşturmak gerektiği sorgulanmıştır. Yazıda sırf muhalefet olsun diye ham vatanseverlik eleştirilmiştir. Bu dostluk iklimi Yunanistan’ın yeniden toparlanmasına vesile olacağı savunulmuştur. Gazete şu sloganla hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir: “Barış için çabala bundan zarar görmezsin”.¹³³

Anti Venizelist ve milliyetçi bir gazete olan *Esperini* gazetesinin o günlerde yaptığı haberler incelendiğinde Türk heyetinin Atina ziyaretine ve Türk-Yunan yaklaşmasına temkinli yaklaştığı görülmektedir. Diğer gazeteler ilk sayfalarında heyetin gelişi ile ilgili çokça fotoğraf ve detay paylaşmasına rağmen *Esperini* gazetesinin bu detaylara pek yer vermediği anlaşılmaktadır. *Esperini* gazetesi 2 Ekim 1931 tarihli sayısında “Esirlerimizden İadesini İstiyoruz” başlığı altında bu yeni süreçle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre gazete iki ülke arasında tesis edilmek istenen barışı desteklediklerini ifade etmiştir. Yazıda birbirinden ölümcül derecede nefret eden iki ülke arasında asırlarca sürecek barışın isteklisi olduklarını, çünkü Yunan halkının on yıl kadar çok ölümlü savaşlara katıldığını, bunlardan bazılarının da büyük yabancı sermaye gruplarına hizmet eden savaşlar olduğu belirtilmiştir. Yunan halkı bu savaşları deneyimleyip milyonlarca göçmene kucak açmıştır. Gazete büyük harflerle “hiçbir dönemde olmadığı kadar şu anda barışa ihtiyacımız vardır” cümlesini

131 “Ve Şimdi Ey Türkler Bizlere İyi Niyetlerinizi Fiiliyatta Gösterin”, *Akropolis*, 7.10.1931, no: 966, 7. sayfa

132 “Daha İyi Bir Gelecek İçin”, *Makedonya*, 3.10.1931, no: 6904, 1. sayfa.

133 “Türk-Yunan Dostluğu”, *Makedonya*, 7.10.1931, no 6908, 1. sayfa.

kullanmıştır. Gazete ilginç bir Yunan atasözü ile İsmet Paşa'ya seslenmiştir: “İyi hesaplamalar iyi dostluklar kurar (i kali loğariyazmi kanoun kalus filus). Yazının devamında iki ülke arasındaki yakınlaşma şu cümlelerle temkinli bir şekilde değerlendirilmiştir : “Biz daimî olarak ve sonsuza kadar Türklerle birlikte dost olmak isteriz. Türklerin de aynı duygular içerisinde olduğunu düşünüyoruz. Ancak bu iyi dostlukların kurulmasında iyi niyetler tek başına yeterli değildir. Bununla birlikte çözüm bekleyen sorunların da halledilmesinde iyi niyetli yaklaşım da gereklidir. Sayın İsmet Bey, acilen çözülmesi gereken bazı sorunlar var. İki ülke arasındaki dostluğun sağlam temellere oturması için Türkiye’de tutuklu olan esirlerin de sorunları çözüme kavuşturulması gerekir. Hala daha Anadolu’nun içerisinde anavatanına dönme arzusunda olan Yunan çocukları mevcuttur. Savaş esirleri konusu hiç göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. Bu mesele iki ülke arasında bir duvar örmemelidir. Eğer bu olmazsa Yunan halkı dostluk elini uzatmayacaktır”¹³⁴

Esperini gazetesinde 3 Ekim tarihinde yayımlanan “Eşit Şekilde Olmayan Barış Ayakta Durmaz” başlıklı yazıda Kemalist Türkiye’nin çabalarıyla bir barışın tesis edilmeye çalışıldığı, ancak bu çabanın mevcut durumu çözemeyeceği belirtilmektedir. Yazıda bu meşhur dostluk ve barış anlaşmaları eğer iki halkın zararına ise ilk ters rüzgârda yırtılacağı ifade edilmektedir. Yazıda ayrıca Türk-Yunan yakınlaşmasının sermaye gruplarının çıkardığı bir savaşın sonunda yalancı ve uydurma barış naralarının ve dünyada esen barış rüzgarının baskısı altında yine sermaye gruplarının da desteği ile yapılmaya çalışıldığı iddia edilmiştir. Yazıya göre milyonlarca insanın kanının akmasına neden olan bu savaşın neticesinde ağır yara alan halkların artık yaralarını sarması zamanı geldiği ifade edilmektedir. Her durumda dünya barışına katkı sağlayarak iyi ilişkiler sürdürülmesine ihtiyaç vardır. Ancak birçok ülke yönetimi halkından gelen bu barış çağrısını anlamış değillerdir. Gazete bir Yunan deyişle bunu şu şekilde açıklamaktadır : “Hem köpek doysun hem de ekmek tam olsun”. Barış olsun ama sadece bir tarafın üzerine sorumluluğu yıkalım ve diğer tarafın hiçbir sorumluluğu olmasın. Yazıda bunun kabul edilebilir bir şey olamayacağı ifade edilmektedir. Yazıda her iki tarafın da fedakarlık yapması gerektiği, sadece bir tarafın fedakarlığı ile bu işlerin yürümeyeceği, tesis edilmesi istenen barışın referansını halktan almadığı sürece ayakta duramayacağı şu şekilde vurgulanmaktadır : “Halkın bu talimatlarına uymayan hükümetler verilmiş olan kurbanlara rağmen bu barışı sağlayamayacaktır. Hükümeti idare eden basiretsiz siyasetçilerle bu olmaz. Sadece bir ülkenin menfaatine uygun bir barış olmaz. Savaş maceraperestlerinin getireceği barışın sağlam temellere adalete ve eşitliğe uymayan barışı getirmeleri mümkün değildir.”¹³⁵

O dönemin ulusal gazetelerinden olan *Ethnos* gazetesi İsmet Paşa'nın ve Türk heyetinin ziyaretlerinin o günkü Yunan kamuoyunda ne anlama geldiğini farklı bir şekilde değerlendirmiştir. Gazete Türk başbakanın ve dışişleri

134 “Esirlerimizin İadesini İstiyoruz”, *Esperini*, 2.10.1931, no: 12098, 1. sayfa.

135 “Eşit Şekilde Olmayan Barış Ayakta Durmaz”, *Esperini*, 3.10.1931, no: 12099, 1. sayfa

bakanının ziyaretini sadece diplomatik bir ziyaret olmadığını tüm dünyanın ve Balkanların barışı için önemli bir adım olduğu ifade edilmiştir. 3 Ekim tarihli "Ziyaret" başlıklı yazıda bu yakınlaşmayı iki halkın da arzu ettiği vurgulanmıştır. Yazıya göre beş asırdır mücadele eden ve bundan dolayı kucaklaşamayan Türk ve Yunan halkının yıllar içerisinde beraber bir yaşam kültürü içerisinde medeniyet açısından bir değer ürettikleri belirtilmiştir. Ancak üçüncü ülkelerin menfaatleri doğrultusunda bu halkların birbirlerine düşman edildiği ve yıllar içerisinde halkların birbirleriyle kucaklaşmasının önüne geçildiği ve dünya savaşının da bu ayrılığı daha da derinleştirdiği ifade edilmektedir. Yazıda bir tespitle bulunularak şunlar ifade edilmiştir : "Bugünkü yönetimler savaşarak bir yere varılamayacağını anlayıp bu gidişe bir son vermiş, ortak menfaatlerle ortak tehditlere karşı birlikte hareket etmesi gerekliliğine inanmışlardır. Tüm engellemelere rağmen bunu başarmışlardır".¹³⁶

Ethnos gazetesinin 4 Ekim tarihli "Günün İyi Haberleri" başlıklı haberinde Atina sokaklarında mavi-beyaz ve kırmızı-beyaz bayrakların birlikte dalgalanmasının Türk-Yunan halklarının birbirine yaklaşmasının nasıl mucizevi bir şekilde gerçekleştirildiğini gösterdiği belirtilmiştir. Haberde İki halkın geçmişteki olayları inkar etmeden, beraberce birbirini destekleyip, ortak menfaatler ışığında geçmişin kötü izlerini sildiği belirtilerek bunun diplomatik açıdan değil iki halkın bunu arzulamasından kaynaklandığının altını çizmiştir. Haberde bu süreçte Venizelos'un ve İsmet Paşa'nın ortaya koyduğu iradenin de önemsenmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹³⁷

Venizelos'a muhalif gazetelerden *İ vradini* gazetesi Türk-Yunan yakınlaşmasını tarihe ihanet olarak değerlendiren ve hükümetin bu yöndeki politikasını eleştiren bir gazetedir. 1 Ekim tarihinde manşet haberde Türk bakanları karşılanmaya hazırlanırken Türk okul kitaplarında Yunanlara karşı nefret eğitiminin verildiği anlatılarak Cemil Tahir'in 1929 yılında basılan Askerliğe Hazırlık Dersleri kitabında geçen bir pasajı resimle birlikte verilmiştir. Resimde bir Türk annesi Yunan askerleri tarafından öldürülmüş bebeği ile uzanır vaziyette yer almaktadır. Bir diğer fotoğrafta da başı Yunanlarca kesilmiş bir Türk köylüsü vardır. Fotoğrafın altında Yunanların yaptığı zulümler anlatılmaktadır.¹³⁸ *İ vradini* gazetesi bu haberi yayımlayarak hükümetlerin iki ülkeyi yakınlaştırmaya çalıştığı ancak bunun tek taralı olduğu, Yunanlardan kötü tarihi zihinlerinden silmesi istenirken Türkleri halen daha Yunan düşmanlığını diri tuttuğu vurgusu yapmak istemiştir.

Haberde Türk-Yunan yakınlaşması çerçevesinde karşılıklı menfaatlerin öngörülmediği noktasında eleştiri getirilerek bu yakınlaşmanın çok yüzeysel, aceleci ve madurlar göz ardı edilerek kurulmaya çalışılan bir yakınlaşma olduğu ifade edilmektedir.¹³⁹

136 "Ziyaret", *Ethnos*, 3.10.1931, no:6137, 1. sayfa.

137 "Günün İyi Haberleri", *Ethnos*, 4.10.1931, no: 6138, 1. sayfa.

138 Türk Bakanları Karşılama Hazırlanırken", *İ vradini*, 1.10.1931, no:2400, 1. sayfa.

139 Aynı yer.

İ vradini gazetesi daha Türk heyeti Atina'ya varmadan 2 Ekim'de "Hoşgeldiniz" başlığı atarak aynı başlıkta bir şiir yayımlamıştır. Şiirde ironik bir şekilde Türklerin Yunanlara yaptığı kötülükler işlenerek bu yakınlaşmada geçmişin kötü hatıralarını unutmayacaklarını belirtmişlerdir.¹⁴⁰

Aynı gazete Türk heyeti Atina'da iken "Venizelos ve İsmet Paşa'nın Beyanatları Üzerine" bir haber başlığı atarak Venizelos'un geçmişe sünger çekilmesi konusundaki beyanatını eleştirmiştir. Bu ifadenin Yunanların yedi asırlık¹⁴¹ tarih, kültür, edebiyat, din, efsane, güzel sanatları bir tarafa bırakmak anlamına geldiği ifade edilmiştir.¹⁴²

Sonuç

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan anlaşmalarla Slavlık, Cermenlik ve Latinlik; Ortodoksluk ve Katoliğin ve ulusal hedeflerin mücadele alanı olan Balkanların sınırları belirlenmiştir. Bu kapsamda 27 Kasım 1919 tarihinde imzalanan Neuilly Anlaşması ile Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Anlaşması ile de Türkiye-Yunanistan sınırı çizilmiştir. Ancak söz konusu bu devletlerin hemen hemen hiçbiri savaş öncesinde hedefledikleri toprakları elde edememiş; sadece o dönem için çizilen sınır hatlarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Balkan devletleri savaş öncesinde olduğu gibi barış anlaşmaları sonrasında da her biri bir diğerinin toprağına yönelik millî hedefleri devam etmekteydi. Nitekim Bulgaristan Romanya'ya, Yugoslavya'ya ve Yunanistan'a karşı toprak istekleri vardı. Yugoslavya'nın ise Yunanistan'a karşı Makedonya bölgesinde birtakım iddiaları olduğu gibi Selanik'te denize bir çıkış arzu etmekteydi. Yunanistan ise Arnavutluk'tan Kuzey Epir bölgesi ile ilgili hak talep etmekteydi. Yugoslavya'nın bir diğer hedefi Kuzey Arnavutluk ve önemli bir ticaret limanı olan Draç'ı ele geçirebilmek idi. İtalya ise Arnavutluk'a karşı tarihi emelleri bulunmaktaydı.

Türkiye ile Yunanistan arasında 1923 arasında imzalanan Lozan Barış Anlaşmasıyla iki ülke sınırlarının çizilmesine rağmen anlaşmadan bakiye kalan ve çözüm bekleyen mübadillerin geride bıraktıkları emval-i metruke meselesi, anlaşmada geçen "etabli" teriminin farklı yorumlanmasından kaynaklanan belirsizlik, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'nde Patrik seçiminden doğan uyuşmazlık gibi birçok mesele söz konusuydu. Bundan dolayı Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Türk-Yunan ilişkileri sağlam bir zemine oturtulamamıştı.

140 "Hoşgeldiniz", *İ vradini*, 2.10.1931, no: 2401, 1. sayfa

141 Yedi asırlık süreç muhtemelen İstanbul'un 1453 yılındaki fethinden başlatılmaktadır.

142 "Venizelos ve İsmet Paşa'nın Beyanatları Üzerine", *İ vradini*, 4.10.1931, no: 2403, 3. sayfa

Uzun bir mücadelenin ardından gelen barış sonrası her iki ülke de dış siyasetin getirdiği problemlerin dışında iç siyasetle uğraşmak zorunda kalmıştır. Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte sosyal, siyasi ve hukuki alanda yapılan inkılablar beraberinde bir takım iç karışıklıklar meydana getirmiştir. Bunun yanında uzun süren savaşların bir sonucu olarak ekonomi alanındaki sıkıntılar dış siyasette yalnız kalmış Türkiye'yi daha da zor durumda bırakmaktaydı. Yunanistan için de benzer sorunlar söz konusuydu. Küçük Asya felaketini yaşamış Yunanistan'da 1928 yılında Venizelos'un yeniden iktidara gelmesine kadar geçen sürede iki kez rejim değişikliği yaşanmış, mübadillerin ülkeye gelmeye başlamasıyla birlikte kötü durumda olan ekonomi daha da kötüleşmiştir.

Türkiye ile Yunanistan arasında 1923 yılında Lozan'da murahhas heyetleri başkanları arasında başlayan yakın temasla yeniden başlayan ilişkiler 1928 yılına kadar dalgalı bir seyir izlemiştir. 1928 yılında emperyalist mücadeleden büyük dersler çıkararak Venizelos'un iktidara gelmesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir aşamaya geçmiştir. Uzun süren savaşların doğurduğu felakete maruz kalan Türkiye'nin de ülkesini kalkındıracak hamleler yapabilmesi ve dış siyasette yeni ittifaklar kurabilmesi için barışa ihtiyacı vardı. Bu siyasi iklimde Türk-Yunan yakınlaşması gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Türk -Yunan ilişkilerinin dönüm noktalarından bir tanesi 1925 yılında Ali Fethi Bey'in yerine Başbakanlığa İsmet Paşa'nın gelmesi ile yaşanmıştır. Bu tarihten itibaren Lozan Barış Anlaşması'ndan geriye kalan meselelerin çözümü için ikili görüşmelerin arttığı görülmektedir. Bu tarihte ilişkilerin iyi bir zeminde ilerleyebilmesi amacıyla Atina'ya ilk defa Türk büyükelçisi atanmıştır. Ancak Yunanistan'da yaşanan darbe ve rejim değişiklikleri ikili ilişkileri sekteye uğratmıştır. Venizelos'un 1928 yılında iktidara gelmesine kadar inişli çıkışlı bir seyir izleyen ilişkiler sonrasında Venizelos ile İsmet Paşa arasında yaşanan mektup diplomasisi ile iki ülke arasında mevcut sorunların kesin çözümüne yönelik irade ortaya konulmuştur.

Mübadeleden kaynaklanan meselelerin halledilmesi ile Türkiye ile Yunanistan için siyasi yakınlaşmada bir adım daha ileriye gidilmiştir. İki ülkenin ortak çıkarlar üzerine temellendirilen komşuluk ilişkilerinin her iki ülkenin de yararına olacağı fikri bu dönemde öne çıkmıştır. Bunun yanında Doğu Akdeniz'de bir dostluk ve güvenlik düzeni kurmak isteyen İtalya'nın Ankara ile Atina'nın yakınlaşmasında önemli bir rolü olduğu da göz ardı edilmemelidir.

İki ülke arasındaki yakınlaşmanın en somut adımı Başbakan İsmet Paşa'nın Türkiye'ye daveti üzerine Yunanistan Başbakanı Venizelos'un 27-31 Ekim 1930'da Türkiye'yi ziyaret etmesi olmuştur. Bu ziyaretin sonucunda Ankara'da bir Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Anlaşması imzalanmıştır. Böylece Türk-Yunan ilişkilerinde sorun oluşturan meseleler kâğıt üzerinde bir çözüme kavuşturulmuştur.

İsmet Paşa'nın bir yıl sonra 3-6 Ekim 1931 tarihinde Atina'ya yapmış olduğu ziyaret bu dostluk ikliminde gerçekleştirilmiştir. İsmet Paşa'nın ve Türk heyetinin Atina ziyareti Yunan halkı tarafından ilgi ile karşılanmış, heyete karşı yapılan tezahüratlar Yunan halkının da barış ve iyi ilişkileri desteklediğini göstermiştir. Heyeti karşılayanlar arasında Türkiye'den gelen mübadiller de bulunmaktaydı. Bu mübadillerin kurmuş oldukları sivil toplum örgütlerinin bu ziyaretle ilgili basına verdikleri destek mesajları onların bu ziyarete farklı anlamlar yüklemiş olduklarını göstermektedir. İkili ilişkilerin düzelmesinden en çok memnun olan kesim Türkiye'den gelen mübadiller olmuştur. Nitekim bu ziyaretin onlarda büyük bir heyecan oluşturmasının nedeni mübadillerin geri dönebilme imkânlarının doğabileceğine veya en azından mevcut sorunlarının bir çözüme kavuşturulacağına olan inançları idi.

Yunan devlet ricalinin samimi davranışları ve verilen mesajlar kanlı bir mücadelenin sonunda bölgede barış ve istikrarın tesisine olan inancı göstermektedir. Her iki tarafın verdiği mesajın ana fikri geçmişin kötü hatıralarını bir kenara bırakıp karşılıklı ortak çıkar üzerine temellendirilen komşuluk ilişkilerinin her iki ülkenin de yararına olacağı fikri idi. İsmet Paşa'nın Atina ziyareti Türk ve Yunan basınında oldukça yakından takip edilmiş ve Yunan muhalif gazeteler bile bu yakınlaşmayı destekleyen değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu durum kamuoyunun karşılıklı olarak barışa duyulan ihtiyacı göstermesi açısından ilginçtir.

Mustafa Kemal Atatürk ve Eleftherios Venizelos'un çabalarıyla Türk-Yunan ilişkileri 1930 yılından sonra ilişkilere zarar verebilecek sorunların büyümelerini soğukkanlılıkla engellemişler ve zorlukla inşa ettikleri dostluğun zarar görmemesine uğraşmışlardır. Hatta ilerleyen dönemlerde Ankara ve Atina Balkanlarda barışın hâkim olabilmesi için girişimlerde bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0 / 12 - 73 - 22:11, 6 Ekim 1931.

BCA, 30-18-1-2 / 23 - 65 - 4:1, 21 Eylül 1931.

BCA, 30-10-0-0 / 109 - 726 - 17:94B, 1 Ekim 1931.

Benaki Museum Archive of Eleftherios Venizelos (BMAEV), Venizelos'tan İsmet Paşa'ya gönderilen 30 Ağustos 1928 tarihli mektup, belge n°: 173/91.

BMAEV, İsmet Paşa'dan Venizelos'a gönderilen 27 Eylül 1928 tarihli mektup, belge n°: 173/83.

II. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 27, Birinci İçtima, 1 Kasım 1926.

III. Süreli Yayınlar

Türk Gazeteleri

Hakimiyet-i Milliye

Cumhuriyet

Milliyet

Akşam

Son Posta

Yunan Gazeteleri

Akropolis

Esperini

Ethnos

Estia

Patris

Makedonya

İ vradini

IV. Kitaplar

AKŞIN, Aptülâhat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

TULÇA, Enis , Atatürk, Venizelos ve Bir Diplomat Enis Bey, Simung Yayınları, İstanbul, 2003.

AKÇURA, Gökhan Bedia Muvahhit Bir Cumhuriyet Sanatçısı, İBB Yayınları, İstanbul, 1993

SOYSAL, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl- Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1974.

V. Makaleler

DIKICI, Ali, "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 30, S. 90, Kasım 2014, 1-48.

FIRAT, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler" içinde, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2001, 325-356.

BILGIÇ, Bestami S., "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 31, S. 91, Ankara, 2015, 1-28.

Extended Abstract

Although the border between Turkey and Greece was drawn with the Treaty of Lausanne signed in 1923, many issues arose during the implementation phase of the treaty.

After the Treaty of Lausanne, there were many issues such as the abandoned property left behind by the refugees, the uncertainty arising from the different interpretation of the term "etabli" (resident) in the agreement, and the conflict arising from the election of the Patriarch in the Greek Orthodox Patriarchate of Istanbul. Due to the internal and external problems experienced in the two countries, Turkish-Greek relations could not be placed on a solid ground for many years.

The relations, which started again with the close contact between the representatives of the two countries in Lausanne in 1923, followed a fluctuating course until 1928. After the Greek Prime Minister Eleftherios Venizelos, who received great lessons from the imperialist struggle, came to power in 1928, the relations between the two countries entered a new path. As a result of the letter diplomacy between Venizelos and İsmet Pasha, the negotiations for the ultimate solution of the existing problems between the two countries were intensified.

After the peace that came after a long struggle, both countries had to deal with domestic politics apart from the problems brought about by foreign policy. With the proclamation of the Republic in Turkey, the social, political and legal reforms brought about some internal turmoil. In addition, as a result of the long wars, the problems in the economy were leaving Turkey, which was left alone in foreign policy, in an even more difficult situation.

There were similar problems for Greece. In Greece, which experienced the Asia Minor disaster, there were two regime changes in the period until Venizelos came to power again in 1928, and the economy, which was in bad shape, got worse with the arrival of the with the arrival of the refugees part of the population Exchange.

The most concrete step of the rapprochement between the two countries was the visit of Greek Prime Minister Venizelos to Turkey on 27-31 October 1930 upon the invitation of Prime Minister İsmet Pasha to Turkey. As a result

of this visit, a Friendship, Impartiality, Conciliation and Arbitration Agreement was signed in Ankara. Thus, the issues that cause problems in Turkish-Greek relations have been resolved on paper. İsmet Pasha's visit to Athens, on 3-6 October 1931, a year later, was a beacon of hope for peace and stability in the region. The main idea of the message given by both sides during these visits was to set aside the bad memories of the past and build peace on the basis of common interest.

The visit of İsmet Pasha and the Turkish delegation to Athens was met with interest by the Greek people, and the cheers made for the delegation showed that the Greek people also support peace and good relations.

Among the delegations, there were also refugees from Turkey who moved during the population exchange. The support messages given to the press by the non-governmental organizations established by these refugees show that they attributed a different meaning to this visit.

The people who were most satisfied with the improvement of bilateral relations were the population Exchange refugees from Turkey.

As a matter of fact, the reason why this visit created great excitement among this refugee community was their belief that the refugees would have the opportunity to return, or at least that their current problems would be resolved.

The sincere behavior and messages of the Greek dignitaries show the belief in the establishment of peace and stability in the region after a bloody struggle.

The main idea of the message given by both sides was the idea that neighborly relations based on mutual common interests, leaving the bad memories of the past aside, would be beneficial for both countries.

İsmet Pasha's visit to Athens was followed very closely in the Turkish and Greek press, and even Greek opposition newspapers made evaluations supporting this rapprochement.

With their joint efforts, Mustafa Kemal Atatürk and Eleftherios Venizelos, prevented the growth of problems that could harm Turkish-Greek relations after 1930, and they tried not to harm the friendship they had built with such difficulty.

In fact, in the following periods, Ankara and Athens took initiatives for peace to prevail in the Balkans.

In the article, after the chronological process of Turkish-Greek relations following the Treaty of Lausanne was explained, the visit of the Turkish Delegation to Athens under the Presidency of İsmet Pasha, the Assassination Plan of İsmet Pasha, the Evaluation of the Athens Visit in the Turkish Press, the Evaluation of the Visit in the Greek Press were examined.

In this context, the ups and downs of Turkish-Greek relations after the Lausanne Peace Agreement, the impact of internal and external developments on Turkish-Greek relations, the attitude of the two countries' rulers to resolve the remaining issues from the Lausanne Peace Agreement were outlined in the historical process.

The article includes the details of İsmet Pasha's visits to Athens. It has been tried to reveal what the expectations of the statesmen of both countries from the rapprochement. The article also deals with the expectations of İsmet Pasha and the Turkish delegation's visit to Athens in the public opinion of both countries and the discourses of the politicians. In this context, both Turkish and Greek press were examined and a new perspective was tried to be brought to the subject.

The article also deals with the assassination attempt of the Armenian committee members against İsmet Pasha and tries to analyze the visit in all its aspects.

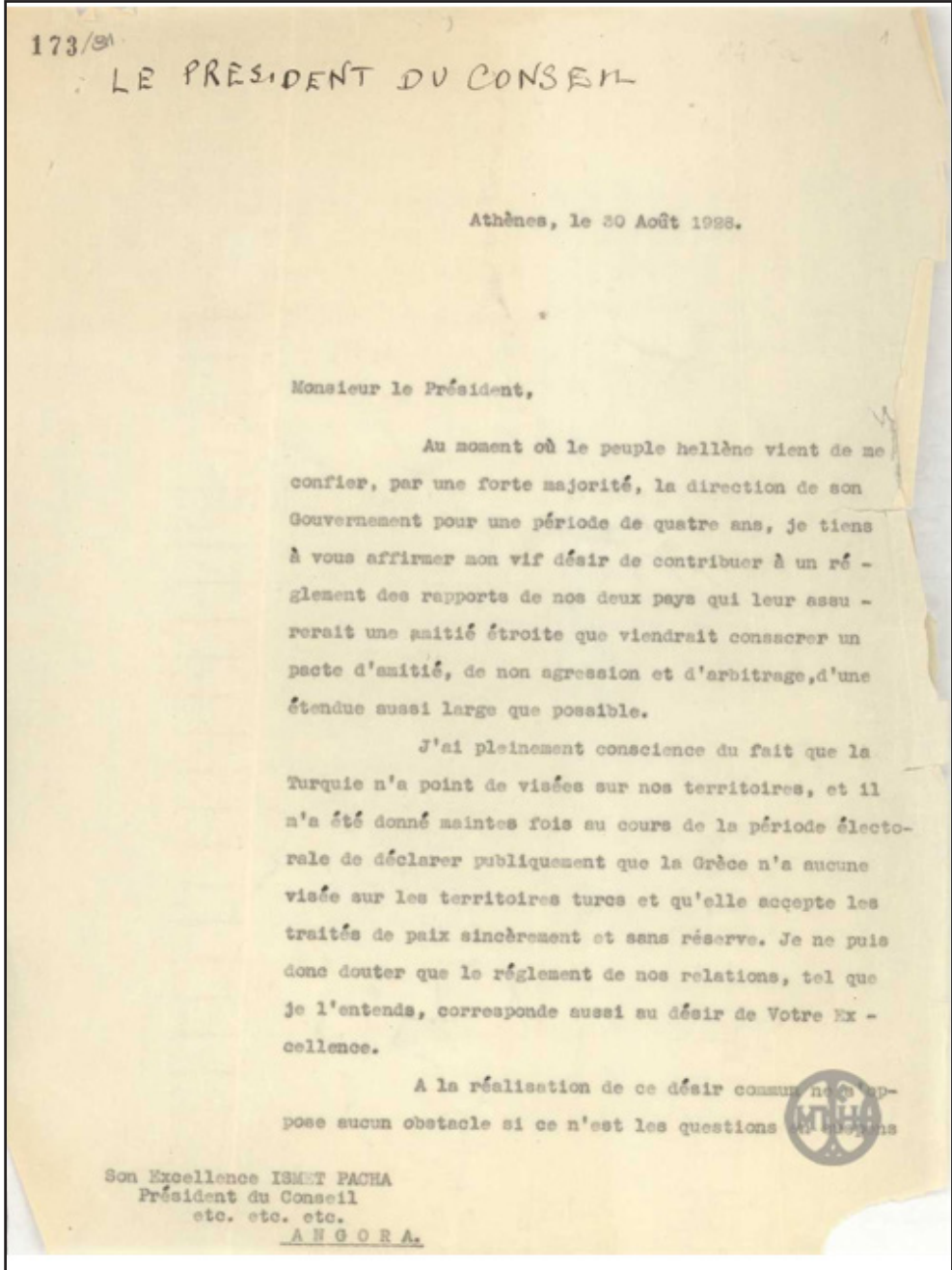
Turkish and Greek archival documents were used in the article. In this context, an attempt is made to complete the missing aspects of the subject by using archive documents that were not used before.

The article examines İsmet Pasha's visit to Athens, which constitutes one of the most important phases of Turkish-Greek rapprochement, tries to contribute to the understanding of the policy of the Great Powers in the Balkans before the Second World War and the reasons that pushed the Balkan states to seek a new path.

Keywords: *İsmet Pasha, Venizelos, Tevfik Rustu, Visit to Athens, Turkish-Greek Relations.*

EKLER

EK-1: Benaki Museum Archive of Eleftherios Venizelos (BMAEV), Venizelos'tan İsmet Paşa'ya gönderilen 30 Ağustos 1928 tarihli mektup, belge n°: 173/91.

173/50

انقرت، لے 27 ستمبر 1928

Monsieur le Président,

J'ai l'honneur d'accuser réception à Votre Excellence de Son aimable lettre du 30 Aout à laquelle il ne m'a pas été possible de répondre plus tôt par suite de la visite que j'ai dû faire à ma circonscription électorale.

C'est avec un vif plaisir que j'ai pris connaissance, pendant mon voyage, du contenu de cette lettre répondant entièrement à mes propres vues et marquant dans l'histoire des rapports helléno-turcs l'ouverture d'une nouvelle ère de tendance franchement et loyalement amicale. En effet, par notre désir commun d'établir sur une base solide les relations de nos deux pays qui n'ont l'un envers l'autre

aucune visée territoriale quelconque, nous avons déjà créé l'atmosphère propice à la consécration d'une amitié constante et à la conclusion du pacte qui en sera, j'en ai la ferme espoir, l'heureux aboutissement.

L'idéal de paix auquel la Turquie est ardemment liée, ne peut, à mon sens, se réaliser que par l'observation loyale et l'application scrupuleuse des traités et accords. Ce principe essentiel d'une incontestable vérité, a souvent été publiquement répété par Votre Excellence, et je l'ai de mon côté, déclaré et affirmé à plusieurs reprises.

J'espère sincèrement voir bientôt résolues les questions d'échanges en suspens, grâce à la bonne volonté qui ne manquera pas d'être déployée de part et d'autre. Une fois ces questions entièrement

EK-3 : Türk ve Yunan bayrakları içerisinde İsmet ve Venizelos'un olduğu foto yayınladı (Akropolis, 3.10.1931 7. sayfa)

EK-5 : Yunan "Ellis" gemisine subaylar tarafından Saranik körfezinde İsmet Paşa'yı selamlaması için Türk bayrağı asılıyor. (Akropolis 4.10.1931 5. sayfa).

EK-6 : İsmet Paşa ve Venizelos İkili anlaşmaları imzalarken. (Akropolis 6.10.1931 1. sayfa).

ΙΔΡΥΘΗ ΤΩ 1881
 ΙΠΡΤΗΣ: ΒΛ. ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ
 ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ :
 ΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. ΒΟΥΤΣΙΝΑΣ
 ΑΘΗΝΑ ΕΤΟΣ Γ' ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β' ΑΡ ΦΥΛΛ 985

ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ

Η ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ

ΤΡΙΤΗ
6
ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ
 Θρημέ έκδοσίνου
 ΓΡΑΦΕΙΑ ΟΔΟΣ ΚΟΡΑΗ 7 ΑΡΙΘ. ΤΗΛ. 73-15

ΑΠΟ ΤΗΝ ΧΘΕΣΙΝΗΝ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΝ ΤΩΝ ΚΥΡΩΣΕΩΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΥΜΦΩΝΙΩΝ

παράσ κατ' ὄ Βενιζέλος, μετὰ τὴν ὑπογραφήν, προκίτων ὀνέρ τῆς Ἐλληνοτουρκικῆς φιλίας

Ἐξωτερικῶν, τὸ πρακτικὸν τῆς ἐπικυρώσεως. — Εἰς τὸ κέντρον : Ὁ Ἰσμετ πασὰ ὀνομαζόμενον τὸ πρακτικόν. Δεξιῆ : Ὁ Ἰσμετ πασὰς κατ' ὄ Βενιζέλος, μετὰ τὴν ὑπογραφήν, προκίτων ὀνέρ τῆς Ἐλληνοτουρκικῆς φιλίας

Ἐξωτερικῆ : Ἡ ἀριστερῆ, κατ' ὄν ἀπεκτινόμενα εἰς τὴν μεγάλαν αἴθουσαν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

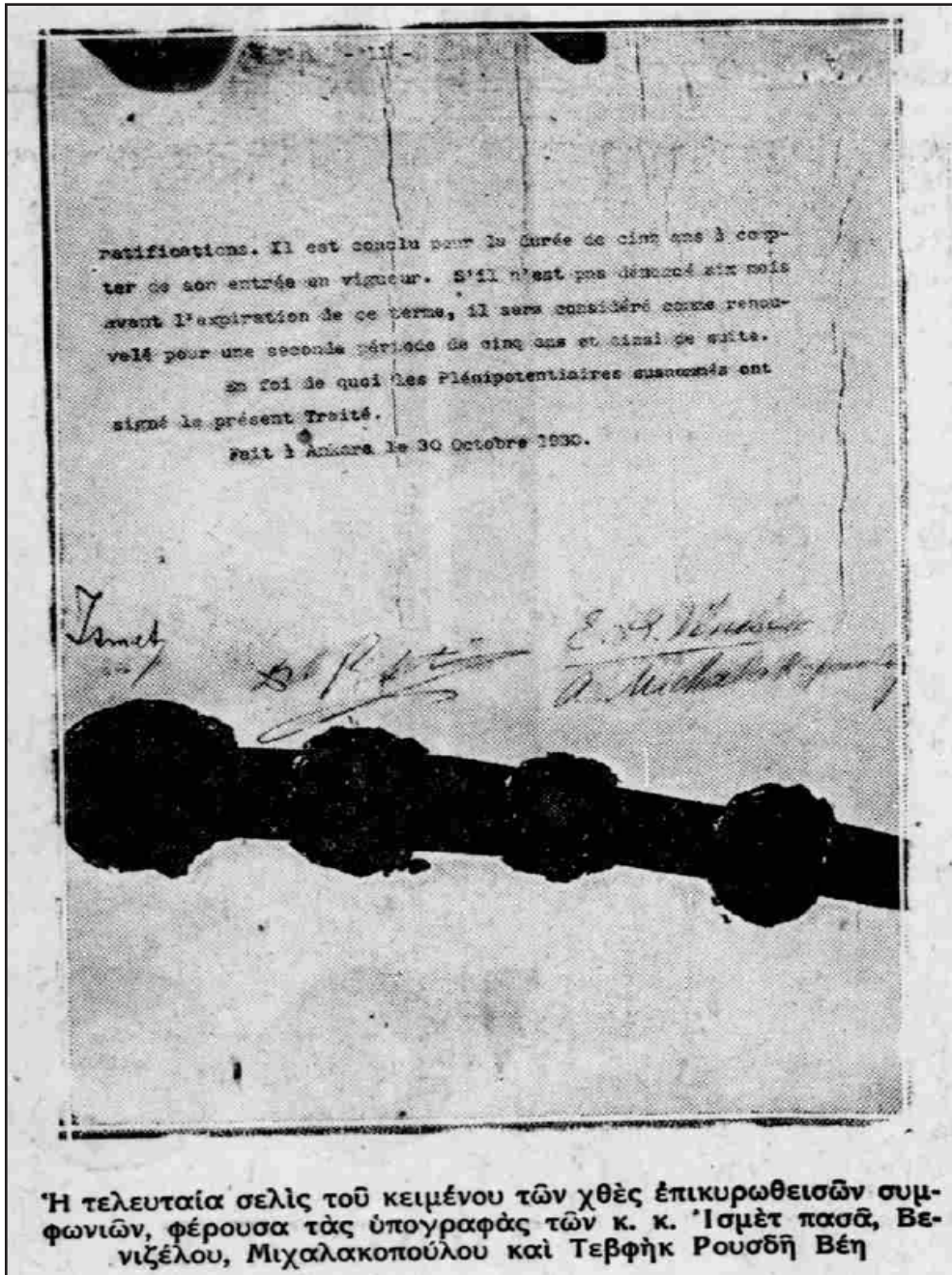
EK-9 : İsmet Paşanın Meclisteki Tarihi konuşması (Ethnos, 6.10.1931, 1. sayfa).

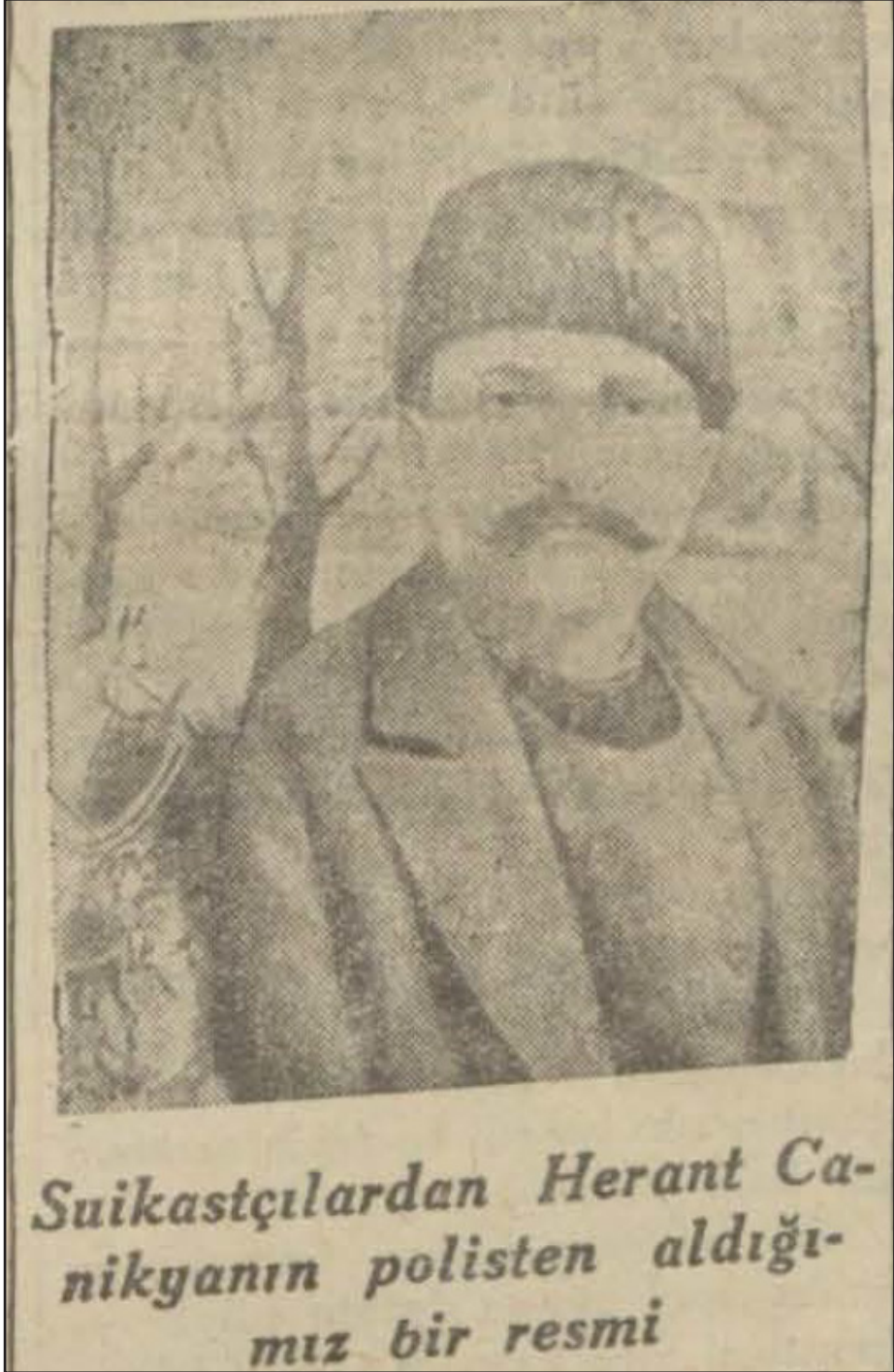
EK-8: İsmet Paşa ve Tefik Rüştü Bey Bugün Atina'ya vardı. (Ethnos, 3.10.1931 1. sayfa).

EK-7 : İsmet Paşa, Venizelos, Mihalakopoulos ve Tevfik Rüştü bey tarafından imzalanan ikili anlaşmaların son sayfası. (Akropolis 6.10.1931 1. sayfa).

EK-10: Milliyet, "Suikastçı Ermeniler Hakkındaki Tahkikata Devam Ediliyor", 3 Teşrinievvel 1931, no: 2028.

Araştırma Makalesi / Research Article

**II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE
ORMAN VE ORMANCILIK POLİTİKASI HAKKINDA
BİR ARAŞTIRMA (1939-1945)***

Nadir YURTOĞLU**

Öz

Bu çalışma, II. Dünya savaşı yıllarında Türkiye'de orman ve ormancılık politikası ile bu politikanın milli ekonomiye olan yansımalarına odaklanmaktadır. Makale, II. Dünya Savaşı yıllarında ormanlarla ilgili yapılan yasal düzenlemeler; Orman ve ormancılıkla ilgili gerçekleştirilen çalışmalar; Türkiye'de orman faaliyetlerinde örgütlenme adı altında üç bölüm halinde başlıklandırılmıştır. Orman ve ormancılığın çerçevesi çizilirken sayısal verilere değinilmiştir. Çalışmanın literatür bilgileri birinci elden kaynaklara dayandırılmıştır. Araştırmanın neticeleri şunlardır: II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de yaşanan mali kayıplara rağmen ormanlara elektrik ve telefon şebekesi döşenip, yolların bina edilmesi bu alanların geliştirilmesinde önemli bir adımı teşkil etmiştir. Ayrıca ülkenin orman bakımından daha da zenginleştirilmesi amacıyla köylerin ağaçlandırılması çabasına da girilmiştir. Savaş boyunca ülkenin doğal zenginlikleri arasında yer alan orman ve ormancılığın inkişafına ilişkin farklı çalışmaların da yürütüldüğünü, çıkarılan kanun, yapılan icraat ve teşkilatlanma çaba ve uygulamalarından anlıyoruz. Bu sayede ormanları koruma ve geliştirmenin yanı sıra onların gayri safi milli hâsılayla endüstrisine yönelik üretim hacmi de genişletilerek ülke ekonomisine önemli destekler sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devlet Orman İşletmeleri, II. Dünya Savaşı, 4785 sayılı Kanun, Orman Endüstrisi, Orman Genel Müdürlüğü Bütçesi.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü (nyurtoglu@kastamonu.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-7478-3149).

AN INVESTIGATION OF FORESTS AND FORESTRY POLICIES IN TURKEY DURING WORLD WAR II (1939-1945)

Abstract

This study focused on forests and forestry policies and their contribution to Turkey's economy during World War II. The study discussed the topic under three headings: (1) legal regulations on forests during World War II, (2) efforts into the development of forests and forestry, and (3) organizations for forestry activities in Turkey. The study concentrated on numerical data to set the framework for forests and forestry. Data were collected from primary sources. The results are as follows: Despite its financial difficulties during World War II, Turkey laid electricity and telephone networks and built roads in the forests, which was an essential step towards the development of forestry. Turkey also launched afforestation projects in villages to become a forest-rich country. In addition, the laws, projects, and organizational efforts show that Turkey put much effort into the development of forests and forestry during World War II. In this way, Turkey preserved and developed its forests and made a significant contribution to the national economy by expanding the production volume for the industry with their gross national product.

Keywords: State Forest Enterprises, World War II, Law No. 4785, Forest Industry, Budget of the General Directorate of Forestry.

Giriş

İnsanoğlu ile ormanın münasebeti tarihin en eski dönemlerine kadar uzanmaktadır. İlk zamanlarda beslenme ve barınma ihtiyacını temin etmek için ormandan faydalanan insanlar, sonraları endüstri alanında da bu doğal zenginliği bir hammadde kaynağı olarak değerlendirmeye başlamıştır. Zamanla ağaçla örtülü bu alanların fonksiyonunun artmasıyla da orman ile toplum arasındaki ilişkilerde önemli farklılaşmaların meydana geldiği görülmektedir.¹ Ormanlık faaliyeti içerisinde yer alan ağaçların artan sermaye, üretim ve estetik unsurları arasında da önemini koruduğu bilinmektedir.² Ormanlarla birlikte ürünlerinin de ortaya çıkışı, tarihin eski çağlarına kadar gitmektedir. Herodot'un rivayetine göre: Orman mahsulleri arasında bulunan sığla yayı, Fenikeliler tarafından Yunanistan'a getirilerek yaygınlaştırılmış bir reçine olarak tanınmaktadır. 629 tarihli Çin kaynağından alınan bir bilgi, bu yağın

1 Cantürk Gümüş, *Türk Orman Devrimi*, Türkiye Ormancılar Derneği Yayınları, Ankara, 2018, s. 7; Mehmet Mısır, *Çok Amaçlı Orman Amenajman Planlarının Coğrafi Bilgi Sistemlerine Dayalı Olarak Amaç Programlama Yöntemiyle Düzenlenmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, 2001, s. 1; Ormanların önemi ve yararları hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. *Sürdürülebilir Orman Yönetimi Kriter ve Göstergeleri 2019 Türkiye Raporu*, Tarım ve Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2020, s. 6.

2 İsmail Erarslan, "Türkiye'de Park ve Bahçeler", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 91; Türkiye'de 2010-2015 yılları arasında ağaç mamulleri ve orman ve ürünleri sektöründe yaşanan gelişmelerin ayrıntısı için Bk. *Türkiye'de Orman Ürünleri Meclisi Sektör Raporu 2015*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, Ankara, 2015, ss. 1-42.

7. yüzyılda Küçük Asya’dan çıkarılarak kullanıldığını belgelemektedir. 17. yüzyılda Storax adı altında Avrupa’daki ilaçların içerisinde de ilk kez giren bu yağın Afrika’da rastlanan bir tür cilt kaşıntısı ve deri hastalıklarına karşı da iyi geldiği görülmektedir. Kozmetik ve çeşitli ilaçların terkinde de yararlanılan sıgla yağının ayrıca parfümeride zarafet, letafet ve koku dayanıklılığı verdiği kabul edilmektedir.³

Osmanlı Devleti döneminde de orman ve orman ürünlerine önem verildiğini, bu konuda alınan tedbirlerden ileri geldiği düşünülmektedir. Kanuni Sultan Süleyman’ın (1494-1566), 1558; I. Ahmet’in (1590-1617), 1610 ve I. Mahmut’un da (1696-1754), 1733 tarihli fermanlarında, ormanların muhafazası için bazı tedbirlere başvurulduğu bilinmektedir. Örneğin: I. Mahmut’un fermanında “Belgrat Ormanlarını tahribe teşebbüs edenlerin taş gemisinde küreğe mahkûm edileceği” belirtilmiştir. Yine Sultan I. Abdülhamit (1725-1789) ve Sadrazam Koca Yusuf Paşa döneminde düzenlenen 1784 tarihli kereste temini hususundaki fermanlarda belirtildiğine göre; Osmanlı Devletinin ormanlarında yaşanan azalmanın, bu devletin denizlerdeki etkinliğinin zayıflamasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum ülkenin çöküş nedenlerinden birisi olarak da bilinmektedir.⁴

Tanzimat Fermanı’ndan (3 Kasım 1839) önceki dönemlerde ormanların, reel ve ideal yararlar sağlayan milli bir varlık olduğu fikri, kabul görmemiş, bu doğal zenginliklerin Allah’ın insanlara sunduğu bir varlık sayılarak herkes tarafından faydalanması benimsenmiştir. Devletin ormanları koruma, yönetme ve bunlardan nöbet ile ağaç kesimi şeklinde yararlanması, Tanzimat Fermanıyla ortaya çıkmıştır. Bu fermanın yayımlandığı yılda Ticaret Nezaretine bağlı bir Orman Müdürlüğü ihdas edilmişse de bu kuruluşun çalışmaları ormancılık düzeyinin gerisinde kalmıştır. Bu konuda ilk ciddi hamlenin Fransa’dan getirilen uzmanlarının desteğiyle temelleri atılan Ormancılık Mektebinin 1857’de faaliyete geçmesiyle yapıldığı görülmektedir. 1858 yılına gelindiğinde ormancılığa ait hükümlerin yer aldığı Kanunname-i Arazi; 1862’de ise mevcut ağaç topluluklarını koruma ve hazineye gelir sağlamak amacıyla düzenlenen Orman Nizamnamesi, yapılan tadilattan sonra 1870’de yürürlüğe girmiştir. Adı geçen Nizamnamenin yürürlüğe girmesinden sonra devlet ormanları, belirli bir bedel karşılığında yerli ve yabancılara işletme hakkı verilmesi yoluyla faaliyete geçirilmiş, bir yıl öncesinde ise Maliye Nezareti bünyesinde Orman Genel Müdürlüğü tesis edilmiştir.⁵

3 Savni Huş, “Sıgla Yağı ve Sıgla Ağacı Ormanlarımız”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 70-71.

4 Gümüş, *a.g.e.*, s. 14.

5 *Cumhuriyetimizin 50. Yılında Ormancılığımız*, Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1973 s.1-2; <https://sutculermiy.o.isparta.edu.tr/assets/uploads/sites/100/files/ormancilik-bilgisi-ders-notu26092017.pdf>; Erişim Tarihi: 10.08.2021; Tanzimat Fermanında sonra ülkede ormancılık alanında yaşanan gelişmelerin ayrıntısı için Bk. *Türkiye Ormancılığı 2019*, Türkiye Ormancılar Derneği Yayınları, Ankara, 2019, ss. 3-4.

Cumhuriyet Döneminde ise orman ve ormancılıkla ilgili faaliyetlerin, bir kısım devlet görevlilerinin bilgi ve görgülerini artırmak amacıyla yurt dışında gönderilmesiyle daha bilinçli hale geldiği bilinmektedir. Avrupa'daki öğrencileri denetlemek ve Brüksel'deki Ormancılık Kongresinin toplantısına iştirak etmek amacıyla Almanya ve Avusturya'ya gönderilecek Orman Genel Müdürü Fahreddin Bey'in harcırah ve zorunlu masrafları olan 938 liradan bu iki ülkeye düşen kısmın kliring (takas) ve kalanının da serbest dövizle ödenmesi, 18 Temmuz 1935'de Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.⁶

Bu dönemde orman ve ormancılığın geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmalarda yasal boşlukları gidermek amacıyla yeni düzenlemelere de gidildiği görülmektedir. 6 kısım, 136 madde ve 8 geçici maddeden teşkil edilen 8 Şubat 1937 tarih ve 3116 sayılı Orman Kanunu bunlardan en önemlisi olarak bilinmektedir. Bu kanunla bir yandan ağaçlarla örtülü geniş alanların sınırları belirlenirken, öbür yandan bu alanların denetimiyle kesim faaliyeti, Orman İdaresinin yetkisine bırakılmıştır.⁷

4 Haziran 1937 tarih ve 3204 sayılı Kanun ile de Tarım Bakanlığı bünyesinde bir Orman Genel Müdürlüğü ihdas edilmiştir. Ormanları işletme, yetiştirme, koruma, imar etme ve verimli hale getirmek için gerekli kuruluşları meydana getirme; teknik elemanları yetiştirip ağaçlarla örtülü sahalara yönelik her türlü hizmeti gerçekleştirme; bu Genel Müdürlüğün görevleri arasında yer almıştır.⁸

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de birçok konuda çalışma yapılmasına rağmen, orman ve ormancılık politikalarına değinilmemesinin literatür boşluğunu teşkil etmesi, bu makalenin yazılmasını gerekli kılmıştır. Dahası orman ve ormancılığın ekonomik, sağlık, sosyal, estetik ve biyolojik

6 BCA, 30-18-1-2/ 56-58-20, Tarih: 18.07.1935; Cumhuriyetin ilk yirmi yılında kalkınma alanında gelişme sağlandığı, kereste fabrikalarının sayısının 33'e ulaşmasından anlaşılmaktadır. TOBB, *Türkiye Orman Ürünleri Meclisi Sektör Raporu 2011*, Sar Matbaası, Ankara, 2012, s. 3; TOBB, *Türkiye Orman Ürünleri Sektör Meclis Raporu 2012*, Salmat Matbaası, Ankara, 2012, s. 10.

7 TBMMKD, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi), 08.02.1937, s. 186; Resmi Gazete (RG), S. 3537, 18 Şubat 1937; Duran Taraklı, *Ormanlarımız ve Yerleşimleri*, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1990, s. 1; 3116 sayılı Kanunun TBMM müzakereleri ve oylaması için Bk. TBMMZC, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi) Dönem (D) 5, C. 16, 08.02.1937, ss. 90-106; İzmir'in Tire, Ödemiş ve Bayındır kazalarında çıkan orman yangınlarının ayrıntıları için Bk. "Orman Yangını Hakkında Valimizin Raporu", *İzmir Postası*, 14 Ağustos 1934, No: 3979, s. 3; Yine İzmir'in Değirmendere nahiyesinde çıkan orman yangını hakkında bilgi almak için Bk. "İzmir'de Orman Yangını", *İkdam Halk Gazetesi*, 11 Ağustos 1939, No: 181, s. 7.

8 TBMMKD, 04.06.1937, s. 867; RG, S. 3630, 14 Haziran 1937; TBMMZC, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi), D. 5, C. 19, 04.06.1937, s. 77; Mahmut Muhammet Bayramoğlu, *Devlet Orman İşletmelerinin Etkinlik Düzeylerinin Ölçülmesi ve Optimal İşletme Büyüklüğünün Belirlenmesi (Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, 2013, s. 6; <https://www.ogm.gov.tr/tr/kurulusumuz/genel-bilgiler>; Erişim Tarihi: 29.08.2021; Cumhuriyetin ilk döneminde depremden zarar gören köylülerin kereste ihtiyacı civar ormanlardan ücretsiz olarak karşılanması kararlaştırılmıştır. Konu ile ilgili bilgi için Bk. "Yer Sarsıntılarında Harap Olan Köylerin İmarı", *Kurun*, 10 Haziran 1938, No: 7332-1422, s. 6.

bakımdan faydasının toplumun her alanında kendini hissettirmesi, bu dönemde orman ve ormancılık politikası hakkındaki çalışmanın ele alınmasının başlıca amacı arasında yer almıştır.

1. II. Dünya Savaşı Yıllarında Ormanlarla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler

II. Dünya Savaşı yıllarında ormanlarla ilgili ortaya çıkan yasal boşluğu gidermek amacıyla çeşitli kanunların yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bunlardan ilki 21 Ağustos 1940 tarihinde kabul edilen 3913 sayılı *Vakıf Memba Suları ile Orman ve Zeytinliklerin İşletilmesi Hakkında Kanun*dur. Bu kanunla Vakıflar Genel Müdürlüğüne idare edilen memba suları ile orman ve zeytinliklerin ticarî esaslar çerçevesince işletilmesi için 2762 sayılı Yasa gereğince taviz bedellerinden 600.000 liraya kadar döner sermaye tahsisine, adı geçen Genel Müdürlük yetkili kılınmıştır.⁹

3 Ağustos 1942 tarihinde ise 4283 sayılı *Orman Koruma Teşkilât Kanununun 3490 Sayılı Kanunla Değiştirilen 14. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun*un kabul edildiği görülmektedir.¹⁰ Bu kanunla, Orman Koruma Teşkilât Kanununun 14. maddesini değiştiren 24 Haziran 1938 tarih ve 3490 sayılı Kanunun 1. maddesinin B fıkrası şöyle değiştirilmiştir: Eğitimi tamamlayıp orman koruma kıtalarına katıldıkları günden itibaren oturma ve giyim dışında çavuşlara on beş, onbaşılara on ve erlere de beş lira ücret ödenir ve beslenmeleri de kazandan yapılır. Ancak kazandan yeme ve içmeleri mümkün olmayan erlerin işeleri aylık 12 lira verilmek suretiyle karşılanır.¹¹

14 Ocak 1943 tarihine gelindiğinde 4371 sayılı *Orman Koruma Teşkilât Kanununun 4283 Sayılı Kanunla Değiştirilen 14. Maddesinin B Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun*un yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bu kanunla, 3157 sayılı Orman Koruma Teşkilât Kanununun 3490 sayılı Yasayla tadil edilen 14. maddesinin 4283 sayılı Yasayla değiştirilen B fıkrası şu şekilde düzenlenmiştir: Eğitimi tamamlayıp orman koruma kıtalarına görevlendirildikleri günden itibaren ikamet ve giyimden başka çavuşlara 15, onbaşılara 10 ve erlere de 5 lira

9 TBMMKD, 21.08.1940, s. 1108; RG, S. 4598, 27 Ağustos 1940; TBMMZC, D. 6, C. 13, 21.08.1940, s. 132; *Vakit*, 22 Ağustos 1940, No: 8125, s. 1; 2762 sayılı Vakıflar Kanununun ayrıntıları için Bk. TBMMKD, 05.06. 1940, ss. 519-526; RG, S. 3027, 13 Haziran 1935; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra iskân edilen göçmenlerin yerleştikleri vakıf, orman ve arazilerinin uygun fiyatla kendilerine satılabileceğiyle ilgili belgenin ayrıntıları için Bk. BCA, 30-10-0-0/ 81-532-4, Tarih: 21.11.1940.

10 3157 sayılı Orman Koruma Teşkilat Kanunu’nun 3490 sayılı Yasayla tatil edilen 14. maddesinin 4283 sayılı Kanunla değişikliğe uğratan B fıkrasının dönüşümü hakkındaki tasarı için Bk. BCA, 30-18-1-2/ 100-102-19, Tarih: 08.12.1942.

11 TBMMKD, 03.08.1942, s. 848; RG, S. 5179, 8 Ağustos 1942; TBMMZC, D. 6, C. 27, 03.08.1942, s. 11; “Büyük Millet Meclisi Doktor Refik Saydam’ın Hatırasını Taziz Etti”, *Ulus*, 4 Ağustos 1942, ss. 1, 3; 24 Haziran 1938 tarih ve 3490 sayılı *Orman Koruma Teşkilât Kanununun 14. Maddesini Değiştiren Kanun*un ayrıntıları için Bk. TBMMKD, 24.06.1938, s. 1014; RG, S. 3958, 13 Temmuz 1938.

maaş verilip, işçileri Tayınat ve Yem Kanunu gereğince kazandan karşılanır. Ancak kazandan işçileri karşılanamayanlara ayda 25 lira ödenir ve ölüm halinde ise bu para geri alınmaz. Birinci maddede belirtilen 25 liralık tutarın sabit olmayıp ülkenin çeşitli çevrelerindeki ekonomik duruma ve ilerleyen süreçte ortaya çıkacak hale göre, Bakanlar Kurulunca değiştirilmiştir.¹²

9 Nisan 1945 tarihinde ise 4714 sayılı *Vakıf Membeda Sularıyla Orman ve Zeytinliklerin İşletilmesi Hakkındaki 3913 Sayılı Kanun* Ek Kanunun kabul edildiği gözlemlenmektedir. Bu kanunla, vakıf memba sularıyla orman ve zeytinliklerin işletilmesi hakkındaki 21 Ağustos 1940 tarih ve 3913 sayılı Kanunun beşinci maddesine yeni bir fıkra eklenmiştir.¹³

Aynı yılın 25 Haziran 1945 tarihinde 4767 sayılı *Orman Koruma Kuruluşunun Kaldırılmasına ve Bu Kuruluşun Görev ve Yetkilerinin Devlet Orman İşletmelerine Devrine Dair Kanunun* yürürlüğe girdiği bilinmektedir.¹⁴ Bu kanunla, 3116 sayılı Orman ve 3167 sayılı Kara Avcılığı kanunları ve diğer yasalarda orman av hayvanlarının korunmasına yönelik görev ve yetkiler ile bunlara ilişkin her türlü, suçların soruşturma ve kovuşturulması, Devlet Orman İşletmelerindeki işletme müdürü, bölge şefi ve bakım memurlarına verilmiştir. Bunların orman ve av hayvanlarına yönelik suçların soruşturma ve kovuşturulmasında görev ve yetkileri, özel kanunlarında yazılı usul ve şekillere bağlı olmuştur. Özel kanunlarda yazılı bulunmayan hallerde bu memurlar, yalnız ormanlara ve av hayvanlarına yönelik suçlar için polisin görev ve yetkilerine de sahip olmuştur.¹⁵

Ormanlarla ilgili yasal düzenlemelere devam edildiği, 9 Temmuz 1945 tarihinde 4785 sayılı *Orman Kanununa Bazı Hükümler Eklenmesine ve Bu Kanunun Birinci Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun* yürürlüğe girmesinden anlaşılmaktadır. Bu yasanın yürürlüğe girdiği tarihte var olan kişi, vakıf, köy, belediye, özel idare ve kamu tüzel kişiliklerine ilişkin bütün ormanlar kayıtsız şartsız devlete intikal etmiştir.¹⁶

12 TBMMKD, 14.01.1943, s. 197; RG, S. 5310, 21 Ocak 1943; TBMMZC, D. 6, C. 30, 14.01.1943, s. 238; Orman Koruma Birlikleri mutemetlerine verilen avans miktarının 3.000 liraya çıkarılması hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararı için Bk. BCA, 30-18-1-2/ 103-79-11, Tarih: 26.10.1943.

13 Bu fıkra için Bk. TBMMKD, 09.04.1945, s. 133; RG, S. 5980, 12 Nisan 1945; TBMMZC, D. 7, C. 16, 09.04.1945, s. 23; 14 Mayıs 1945 tarih ve 4739 Sayılı *Orman Genel Müdürlüğü 1944 Yılı Bütçe Kanununa Bağlı (A) İşaretli Cetvelde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun* için Bk. TBMMKD, 14.05.1945, s. 208; RG, S. 6009, 18 Mayıs 1945.

14 Orman Koruma Teşkilatının Kaldırılması ve Bu Teşkilata Ait Görevlerin Devlet Orman İşletmelerine Verilmesi Hakkındaki Kanun Tasarısı için Bk. BCA, 30-18-1-2/ 108-32-4, Tarih: 07.06.1945.

15 TBMMKD, 25.06.1945, s. 756; RG, S. 6047, 3 Temmuz 1945; TBMMZC, D. 7, C. 18, 25.06.1945, s. 391; 12 Mayıs 1944 tarih ve 4562 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü 1943 Malî Yılı Bütçe Kanununa Bağlı (A) İşaretli Cetvelde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun* ayrıntıları için Bk. TBMMKD, 12.05.1944, s. 203; RG, S. 5709, 18 Mayıs 1944; Ayrıca 6 Aralık 1944 ve 4680 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü 1944 Malî Yılı Bütçe Kanununa Bağlı (A) İşaretli Cetvelde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun* ayrıntıları için Bk. TBMMKD, 06.12.1944, s. 54; RG, S. 5880, 15 Aralık 1944.

16 TBMMKD, 09.07.1945, s. 816; RG, S. 6056, 13 Temmuz 1945; TBMMZC, D. 7, C. 19, 09.07.1945,

2. Orman ve Ormancılıkla İlgili Gerçekleştirilen Çalışmalar

II. Dünya Savaşı yıllarında ağaç topluluklarıyla ilgili yapılan kanuni düzenlemelerin yanı sıra orman ve ormancılık faaliyetleri alanında çalışmalar da yürütülmüştür. Bu çalışmalardan biri de okaliptüs ağaçlarının yetiştirilmesi olmuştur. Demiryolu yapımında kullanılmak amacıyla diğer ağaçlar gibi okaliptüsler de Anadolu’ya girmiş, Adana-Mersin demiryolu hattının inşasında Fransız şirketi tarafından istasyonlarda süs ağacı olarak kullanılmıştır. Sonradan iklim itibarıyla uygun alanlara da yayılan okaliptüs, sıtmaya karşı müspet etkileri nedeniyle halk tarafından yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu ağaç çok kısa zamanda büyümesi ve maden direği olmaya elverişli bulunması nedeniyle İspanya’da da önemli bir yer edinmiştir. Maden ocaklarının işletilmesinden esinlenilerek bu ülkenin elverişli yerlerinde okaliptüs ormanlarının yetiştirilmesi düşünülmüştür. Bu nedenle Güney Anadolu’da bu ağaç türünün havanın sıcaklığı itibarıyla yetiştirilebileceği yerlerde kısa zamanda maden direği sağlayabilecek okaliptüs ormanları kurulmaya başlanmıştır. Sıtma ve sinek endişesiyle yanına yaklaşılamayan Tarsus’un Karabucak bataklığı, Türk ormancısının yoğun çabasıyla okaliptüsler tarafından kurutulmuş halk için sağlıklı bir mesire alanı haline getirilmiştir. 2 Şubat 1939’da ilk okaliptüs ağacını dikerek Tarsus Karabucak ormanlarını tesis eden yetkililer, 21 Şubat 1944’de bu ağaçların kesimini yapmayı başarmıştır. Bu ilk kesimde 53 hektarlık bir ormandan 5 cm inceliğinde 6.500 metreküpe yakın bir mahsul elde edilmiştir.¹⁷

II. Dünya Savaşı yıllarında okaliptüs ve farklı türde ormanların ülkenin önemli bir unsuru haline getirilmesinde bazı tedbirlerin alınması şu şekilde zaruri olmuştur¹⁸:

1. Ağaçlarla örtülü alanların kesim nedeniyle şehirlerden uzak kalması, yol ihtiyacını ortaya koymuştur. Bu sebeple kesilen ağaçların şehirlere nakledilmesinin orman işletmelerinin önemli bir sorunu haline geldiği, kereste maliyetinin artışı ve işlenme değeri düşük ağaç parçalarının ormanda çürümeye terk edilmesinden anlaşılmaktadır. Yine yol yapımının, yangına müdahaleyi kolaylaştırıp ormanların yok olmasını da engelleyeceği düşünülmüştür.

s. 74; Rasim Remzi Doğan, “Dikili Ağaç Satış Yöntemi”, *Türkiye Ormancılar Derneğinin 95. Kuruluş Yıldönümünde: Orman Varlığımız ve Ormancılık Üretim Faaliyetleri*, Kuban Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 42.

17 Fuad Adalı, “Sağlık Ağacı: Bizde Okaliptüs”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 94-95; Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün İstanbul’daki vakıf ormanlarının askeri birliklerce tahrip edilmesinin önlenmesi talebiyle ilgili yazısı için Bk. BCA, 30-10-0-0/ 193-320-9, Tarih: 17.08.1942; Ayrıca, Ankara Atatürk Orman Çiftliğinde bir hayvanat bahçesi kurulması teşebbüsüyle ilgili haber için ise Bk. “Memlekette Yeni Bir Hayvanat Bahçesi”, *Türksözü*, 7 Ağustos 1940, No: 4799, s. 4. Atatürk Orman Çiftliği Hayvanat Bahçesine Mısır’dan temin edilecek hayvanlara istenen dövizle ilgili yazı için ise Bk. BCA, 30-10-0-0/ 186-281-8, Tarih: 21.10.1940.

18 İbrahim Kutlutan, “Kereste Ticaretimiz”, *İktisadi Yürüyüş*, S. 10, Yıl: 1, 1 Mayıs 1940, s. 8, 16.

2. Ayrıca ormanlardan elde edilen kerestelerin belirli tür ve büyüklükte sınıflandırılmaya tabi tutularak standardize edilmesi gerekli görülmüştür. Zira inşaat tekniğine uygun halde kesilmeyip gelişigüzel işlenmiş kerestelerin istenilen ölçüye getirilmek üzere ikinci bir işleme tabi tutulması kayba yol açmıştır.

3. Kerestede kalitenin önemli olması, her tür ebadın birinci, ikinci ve üçüncü dereceye ayrılmasını gerekli kılmıştır. Bu şekilde çeşitli firmalar tarafından kerestelere devletin belirlediği biçimde işaretlerin konulması, satıcının ticari değeri düşük malını kaliteli ürünler arasında piyasaya sürmesini engellediği gibi ticaret hayatında bir emniyet ve itimat oluşturup denge kurulmasını da sağlamıştır.

4. Ulaştırma Bakanlığı kara ve denizlerde nakledilen odun, kömür ve kerestelerin miktar ve çeşidini taşıma tarifesi kapsamında düzenlemekle ülkede imar faaliyetlerinin hızlanarak genişletilmesine imkân tanımıştır.

Bu arada ülkede ağaca ve ormana yapılan yatırımın önemini bilen Doğu illerinde geçmişten kalan bir gelenek icabı çocuğu dünyaya gelen babanın, maddi durumu ve arazisinin kapasitesine göre 50, 100 veya daha fazla sayıda kavak ağacı diktiği bilinmektedir. Bu ağaçlar, askerlik ya da evlenme çağına geldiğinde çocuğun masraflarını karşılamak için kullanılmıştır.¹⁹

Ekonomik anlamda ailelere katkısının yanı sıra ağaç topluluklarının ülkenin birçok alanında etkisini gösterdiği bilinmektedir. Orman uzmanları arasında bulunan Rus Bilim İnsanı Prof. Dr. Alexis Chenchine²⁰ göre: Ağaç ve ağaççıklar yetiştirmek suretiyle step ve çöl muntikalarından elde edilen küçük bir arazi parçası, ülkenin hayat şartlarıyla çevre iklimini iyileştirecek ve memleketeye saadet verecek ilk damlayı oluşturmuştur. Fakat dere, nehir ve büyük göller bu damlaların bir araya gelmesiyle teşekkül etmiştir.²¹

Bir ülkede orman varlığının derecesi sadece kapladığı alanın genişliği ile değil, onu meydana getiren ağaç türlerinin zenginliğiyle de ölçülmüştür. Zira her orman çeşidinin ayrı bir değeri bulunmaktadır. Türkiye, ibreli ağaçların yanı sıra ılımlı yörelerin yapraklı ormanlarıyla sıcak muntikalarda kışın yaprağı dökülmeyen sert yapraklı çalılara da sahiptir. Saha itibarıyla ormanların %54'ü ibreli, %39'u yazın yeşil yapraklı ve %7'si ise daima yeşil yapraklılara aittir. Dünya odun ticareti ve tüketiminin asıl ağırlığını ibreli orman mahsullerinin oluşturduğu göz önüne getirildiğinde, bu rakamların önemi kendiliğinden ortaya

19 İbrahim Kutlutan, "Orman Ekonomisi", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 59, Yıl: 3, 16 Mayıs 1942, s. 21.

20 Beyaz Rus kökenli olan Prof. Dr. Alexis Chenchine Tarım Bakanlığı tarafından ülkeye uzman olarak getirilmiş, 31 Ağustos 1939 ile 1 Eylül 1943 tarihleri arasında Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Orman Fakültesi Orman Hasılatı ve İktisadi Enstitüsü Müdürlüğüne görevlendirilmiştir. Chenchine, görevi süresince Hasılat Bilgisi, Dendrometri, Parkçılık, Ormanlık Statüsü ve Orman Kıymetlerinin Takdiri derslerini yürütmüştür. Metin Özdönmez, Abdi Ekizoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Ormancılığında Katkısı Olan Yabancı Uzmanlar", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: B, C. 44, S. 1-2, Yıl: 1994, s. 22.

21 Erarslan, *a.g.m.*, s. 99.

çıklar. Orman türleri bakımından Türkiye; Avrupa ve Kuzey Amerika hariç, diğer kıta ile bütün Balkan ve Akdeniz Havzası ülkelerinden üstün durumdadır.²²

Öte yandan II. Dünya Savaşı yıllarında ekonominin sıkıntılı durumuna rağmen çıplak alanların ağaçlandırılıp gerekli fidanlıkların tesisiyle ormanların daha da zenginleştirilmesi, 3116 sayılı Kanun gereğince Orman Genel Müdürlüğü uhdesinde yürütülmüştür. Bu dönemde ülkenin arazi yapısı ve iklim şartları göz önüne getirilerek çeşitli vilayetlerde köy ağaçlandırmaları için fidan yetiştirilmesine başlanmıştır. 1943 yılında Tarım Bakanlığı ülkenin zirai kalkınma programlarını hazırlarken, köy ağaçlandırmalarına da gerekli önemi bir plan kapsamında vermiştir. Bu plana göre, ülkenin ağaçlandırılması sekiz çevreye ayrılırken, mevcut yedi fidanlığın yanı sıra açılacak sekizinci ve dokuzuncu fidanlıkların kurulması çalışmalarına da hız kazandırılmıştır. 1944 yılının ilkbaharından itibaren Ankara, Yozgat, Kırşehir, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Niğde, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Burdur, Afyon, Isparta, Konya, İzmir, Manisa, Denizli, Elazığ, Malatya ve Erzurum’da teşkil edilen mıntıka fidanlıklarında köy ağaçlandırmalarına başlanmıştır. Bu suretle 158 köy ve belediye merkezlerine dikilen 385.091 muhtelif türde fidanla 2.745.050 hektar alan ağaçlandırılmıştır. İlerleyen yıllarda köy ve belediyelerin ağaçlandırma çalışmalarında yükümlü buldukları en az beş hektarlık sahayı tamamlamalarının kararlaştırılmasının ardından, Tarsus, Adana, Maraş, Mersin, Hatay’ın yanı sıra 28 vilayette de bu ağaçlandırma faaliyetinin başlanması hedeflenmiştir.²³

1944 yılı itibariyle Türkiye’de takriben 10,5 milyon hektar olan orman alanlarının ülke yüzölçümüne oranı %13 civarındadır. İnsanların ihtiyaçlarını karşılaması bakımından bir ülkenin %30’unun ormanlarla kaplı bulunması zarureti göz önüne getirildiğinde, bu oranın ne denli yetersiz olduğu gerçeği bütün açıklığıyla gözler önüne serilmektedir. Bu nedenle bir ülkede orman ve ürünlerinin yetecek sayısı ve kalitede bulunması, milli ekonominin gelişmesi bakımından gerekli görülmüştür.²⁴

22 Ali Kemal Yiğitoğlu, “Yurdumuz ve Orman Varlığımız”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 76; İstanbul’un kışlık odun ihtiyacını karşılamak için hükümetin tahsis ettiği ve edeceği para miktarıyla yapılan çalışmalar için Bk. “Şehrin Mahrukatı İçin İki Milyon Lira Daha Verilecek”, *Akşam*, 12 Temmuz 1942, No: 8522, s. 3; II. Dünya Savaşı yıllarında Mahrukat Ofisi Genel Müdürlüğüne atanan Payas Orman İşletme Müdürü İstanbul’a gelerek göreve başlamıştır. Konu ile ilgili bilgi için Bk. “Nihayet Bugüne Kaldı”, *İkdam*, 27 Ağustos 1942, No: 1107, s. 2.

23 Fuat Adalı, “Ziraat Vekâletinin Bu Seneki Teşebbüsü ve Yurdun Ağaçlandırılması”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 52, 96; II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de yapılan ağaçlandırma çalışmaları hakkında bilgi almak için Bk. “Ormancılığın İnkişafı İçin Girişilen Geniş Faaliyet”, *Tasvirî Efikâr*, 3 Haziran 1941, No: 4730-374, s. 3; 3116 sayılı Orman Kanunu hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. Hilmi Akyamaç, “Umumi Hatlarıyla Orman Mevzuatı”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 111-112,114.

24 Şevket Raşit Hatipoğlu, “Bizim Ormancılığımız”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 1, 8.

Türkiye’de orman alanlarının yetersizliğinin sel ve taşkınların artmasına da etki ettiği bilinmektedir. Gediz’e akan seller verimli toprakları ekilemez hale getirirken, Seyhan, Nilüfer, Susurluk gibi akarsuların oluşturduğu taşkınlar her yıl milyonlarca liralık zarar teşkil etmiştir. İnegöl’den geçen tarihi Orta Anadolu yollarından *Uluçol* kaldırımlarının, 1945 yılına kadar olan son otuz yıllık sürecinde, birkaç metre kum ve mil altında gömülüp kaybolduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Nehir ve çaylara su veren havzalardaki ormanların yok edilmesi, bu doğal afetlerin başlıca nedenleri arasında yer almıştır. Ormanların zarar görmesinde memeli evcil hayvanlar arasında bulunan keçilerin ağaç topluluklarına ziyana uğratmasında önemli bir fonksiyonu icra ettiği de bilinen bir gerçek haline gelmiştir. Bu bağlamda Fransa’nın tanınmış ormancılarından olan Prof. Huffel’in *keçinin nefesi bile ormana zarardır* sözü bu gerçeği doğrular niteliktedir.²⁵

II. Dünya Savaşı yıllarında kıl keçisi ülkenin hemen her yerinde bulunmakla birlikte kilometre kareye düşen 16-23 adetle; Seyhan, Antalya, Muğla, İzmir ve Çanakkale ilk sırada yer alırken bunu 11-15 adetle, Amasya, Sivas, Tokat, Tunceli, Elazığ, Malatya, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli ve Bursa yöreleri takip etmiştir. Ülkenin doğu ve ortasında bulunan yüksek yaylalardaki az ormanlı sahalar ise 4-10 adet ile kıl keçisinin en seyrek bulunduğu çevreler arasında yer almıştır.²⁶

Önündeki otu bırakıp fidanın en lezzetli yeri olan tepe sürgünü ve filizlerini kopararak yemesi ve aynı fidanların yüzeyde bulunan köklerini sivri uçlu tırnağıyla zedeleyip boynuzlarıyla odunlaşmamış kabuklarını soymasıyla keçiler ormana zarar vermiştir.²⁷

Keçi olmak üzere çeşitli hayvan türlerinin zarara uğrattığı yapraklılar arasında dişbudak, akçağaç, gürgen ve kayın ağaçları yer almıştır. Hayvanların çok zarar verdiği, meşe, ıhlamur, kavak ve söğüdün yanı sıra az zarar verdiği, karağaç ve üvez türleri bulunmaktadır. Ayrıca en az zarar gören huş, kızılğaç, atkestanesi, akasya ile ibrelilerde hassasiyet derecelerine göre: köknar, sedir, melez, lâdin, Halep ve veymut çamlarıyla karaçam ve sarıçam da yer almaktadır.²⁸

25 Fahri Bük, “Türkiye’de Orman Deyince Ne Anlamalıyız”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 1 Ocak 1945, ss. 2-3; Seyhan Orman Çevirge Müdürlüğünün çam kereste satış ilanı için Bk. *Bugün*, 17 Temmuz 1942, No: 576, s. 4.

26 Adil Gökşin, “Ormanların 2 Nolu Düşmanı: Karakeçi”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 83; İstanbul Küçükçekmece Mezarlıktepe mevkiinde yapılan kazıda bir kilise ve hamamın yanı sıra bir fil fosiline rastlanması, 2000 yıl önce İstanbul ormanlarında fil sürüleri mi dolaşıyor du sorusunu ortaya koymuştur. Haberin ayrıntıları için Bk. “2000 Yıl Evvel İstanbul Ormanlarında Fil Sürüleri mi Dolaşırdı”, *En Son Havadis*, 1 Eylül 1941, No: No: 278, ss. 1-2.

27 Gökşin, *a.g.m.*, s. 102.

28 Kemal Savaş, “Ormanı Tahrip Eden Amiller; Hayvanların Ormanlara Zararları”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 62; Ormanlara nasıl zarar verildiği ile ilgili bilgi almak için ayrıca Bk. Kemal Günen, “Elim Bir Hikâye, Ormanlarımız Nasıl Harcanıldı”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 73-75.

Bu minvalde ormancılığın korunup geliştirilmesi için şu çalışmalar yapılmıştır:²⁹

1. Orman Kanununun çıkarılmasıyla birlikte ağaçlarla örtülü geniş alanların korunması, teknik işletmelerin adeta temel taşı haline getirilmiştir.

2. Avrupa’ya gönderilen öğrenciler ormancılık ilmi ve politikasıyla uygulama alanında eğitimini tamamlayarak ülkeye dönmüştür.

3. Avrupa’da eğitim alan Doçent ve Profesörler ünvanlı akademisyenlerin orman fakültesinde görev almasıyla genç ve dinamik mühendisler yetiştirilmiştir.³⁰

4. Lise seviyesinde mühendis yardımcısı yetiştirmek üzere Bursa ve Bolu’da birer orman mektebi kurulmuştur.³¹

5. Eski orman idaresi altında bulunan nitelikli elemanların Avrupa’dan gelen uzman ve Orman Fakültesinden yetişen yüksek mühendislerle kaynaştırılmasıyla vasıflı bir kadro teşekkülüne gidilmiştir.

6. Kendini yenilemeyen eski zihniyetli kimseler tasfiye edilmeye başlanmıştır.

7. Ülkenin 88 yerinde kurulan orman işletmeleri sayısının 100’e çıkarılması hedeflenmiştir.

8. Bu işletmelerin yönetimlerinde deneyimli ormancı ve yüksek mühendisler görev almıştır.

9. Her işletmenin muhtelif bölge şefliklerine yine yüksek mühendis veya mühendis yardımcılarını getirilmiştir.

10. Ülkenin çeşitli yörelerinde faaliyette bulunan kereste fabrikalarından bir kısmı satın alınıp orman işletmelerine tahsis edilmiş, bir kısım işletmeler ise yeni fabrikalar kurmuş veya kurma aşamasına gelmiştir.

11. Ormanlarda yol, demiryolu hattı, telefon şebekesi ve elektrik santralleri yapılmış ve yapılıma devam edilmiştir.

29 Aslan Tufan Yazman, “Orman Davası Nedir?”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 5, 8.

30 1944 yılının mayıs ayında orman fakültesinden 36 öğrenci mezun olmuştur. Konu ile ilgili ayrıntı için Bk. “Orman Fakültesinden 36 Talebe Mezun Olmuştur”, *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1944, No: 7100, ss. 1, 3; Tarım Bakanı Raşit Hatipoğlu ile Ticaret Bakanı Behçet Uz temaslarda bulunmak üzere gittikleri Bolu ve Düzce’de Bolu ve Abant ormanlarıyla kereste fabrikalarında incelemeler yapmıştır. Konu ile ilgili ayrıntı için Bk. *Yeni Sabah*, 1 Eylül 1942, No: 1554, s. 3.

31 Bursa Orman Mektebi hakkında bilgi almak için Bk. “Enerjik Eleman Kaynaklarından: Bursa Orman Mektebi”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 113; Bursa ve Bolu orman Okullarına alınacak öğrencilerin kabul şartları için Bk. “Bursa ve Bolu Orman Mekteplerine Alınacak Talebenin Kayıt ve Kabul Şartları”, *Tan*, 24 Ağustos 1942, No: 2521, s. 4.

12. Ülkenin her tarafına amenajman heyetleri gönderilerek ormanların işletme planları hazırlanmıştır.

13. Köy ve kasabalarda ormanları tahrip edip odunculukla geçimini sağlayanlar, işletme uhdesinde tatmin edici bir ücretle çalıştırılmaya başlanmıştır.

II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye’de takriben 10.100.000 hektar olduğu tahmin edilen ormanların 2.200.000 hektarı niteliksiz, 7.900.000 hektarı ise vasıflı durumundadır. Ülkenin bir kısım yerlerine kümelenmesi nedeniyle eşit durumda dağılmamış olan ormanların, dörtte üçü Türkiye topraklarının yarısına yakın bir alan üzerinde toplanmıştır. Ormanca zengin yerler Karadeniz bölgesindeki denize yakın sahalarla Marmara çevresi ve Akdeniz kıyılarıdır. Türkiye ormanlarının %66’sı yapı, endüstri, ulaştırma, tarım ve madencilik alanlarında kullanılan keresteleri temin ederken; %34’ü ise yakacak odun ve odun kömürü üretimine yarayan baltalık işletmesi konumunda yer almıştır.³²

Savaş yıllarında Türkiye ormanlarının bir kısmında sığla ağacı yetiştirilmiştir. Bu ağaca ait ormanlar, kuzey doğudan güney batı istikametine 400 metreden aşağıdaki yüksekliklerde ve araziye uygun bir surette mürekkep balığını andırır bir vaziyette Ege denizine doğru uzanmıştır. İyi bakıldığında 200-300 yıl yaşayabilen sığla ağacı ormanlarının takriben genişliği 6.000 küsür hektardan meydana gelip en fazla Köyceğiz’de olmak üzere Muğla çevresi, Marmaris, Fethiye, Milas, Kızılyaka dolaylarına doğru yayılmış durumdadır.³³

Ormanlar doğanın değerli eseri, yeryüzünün göz alıcı yeşil elması ve ülke zenginlik kaynaklarının önemli bir varlığı olarak bilinmektedir. Bu zengin ağaç topluluklarının av sporlarının geliştirilmesine de katkı sağladığı, 25 bin ton av etinin temin edilmesinden anlaşılmaktadır.³⁴

3167 sayılı *Kara Avcılığı Kanununun* 8. maddesinin C. fıkrasına göre, Orman İdaresinden izin almaksızın avlanmak yasaklanmıştır.³⁵ Türkiye’de av hayvanları; yabani olmak üzere domuz, keçi ve koyunun yanı sıra, geyik, ceylan, pars, ayı, kurt, sırtlan, vaşak, kınalı keklik ve turaçtır. Ayrıca bildircin, çulluk, yabankazı çeşitli ördek türleriyle toy da av hayvanları arasında yer almıştır.³⁶

32 Yiğitoğlu, *a.g.m.*, ss. 6, 77; II. Dünya Savaşı başlarında Türkiye’de yakacak sorunları ve ormanlarla ilgili bilgi almak için Bk. Ali Kemal Yiğitoğlu, “Memleketimizde Yakacak Madde Meselesi ve Ormanlarımız”, *Orman ve Av*, S. 1, Yıl: 12, İkinci Kanun 1940, ss. 2-13; “Kömür ve Odun İşini Nasıl Halledilecek”, *Haber*, 10 Nisan 1942, No: 3634, ss. 1, 3.

33 Huş, *a.g.m.*, s. 70.

34 Mazhar Diker, “Ormanlardan Nasıl İstifade Ediyoruz”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 9-10; TC Kalkınma Bakanlığı, *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Ormanlık ve Orman Ürünleri Çalışma Grubu Raporu*, Ankara, 2018, s. 2.

35 TBMMKD, 05.05.1937, s. 371; RG, S. 3603, 13 Mayıs 1937; Kara Avcılığı Kanunu çıkmadan önce yapılan çalışmaların ayrıntıları için Bk. “Avcılık İçin Kanun Yapılıyor”, *Milliyet*, 18 Nisan 1935, No: 3299, s. 3.

36 Tefvik Ali Çınar, “Tetkike Değer Bir Mevzu: Avcılık ve Ormanlarımız”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 22-23.

Av hayvanlarının ağaç topluluklarının doğal bir zenginliği haline geldiği Türkiye’de, Trakya bölgesi, Bursa, Kocaeli, İzmir, Adana, Eskişehir gibi önemli tarım ve kültür çevrelerinde meydana gelen sel ve taşkınliklarına ormanların tahrip edilmesi neden olmuştur.³⁷

İstatistik yıllıkları göre, II. Dünya Savaşı yıllarında ormanların zarar görmesinde yangınların da büyük payı olduğu bilinmektedir. Tehlikenin büyüklüğünü ortaya koyabilmek amacıyla her on yılda ülke ormanlarının %12 gibi önemli bir kısmının ihmal yüzünden yangınlarda yok edildiği ileri sürülmüştür. Ülkenin iskân durumunun uygun olmayışı ve ormanlık muntıkada yaşayan halkın bilgisizliği nedeniyle tarla açmak ve otlak yeri temin etmek maksadıyla ormanlar yakılmıştır.

Bu yangınların diğer sebepleri ise şunlardır: ³⁸

1. Ormanlarda yakılan ateşler,
2. Kömür ocaklarının faaliyeti,
3. Yanan sigara izmaritinin ormana atılması,
4. Tren ve fabrika bacalarından çıkan ateşler,
5. Çobanların ihmali,
6. Katran ocaklarının faaliyeti,
7. Avcıların tedbirsizliği,
8. Muhtelif amaçlarla yapılan atışlar,
9. İntikam amacıyla ormanların kundaklanması,
10. Diğer bilinmeyen nedenler.

Ormanların zarara uğramasında çeşitli böcek türlerinin de etkili olduğu gözlemlenmektedir. Ziraattaki haşereler ekseriya bir senelik bitkiye zarar verirken, 80 yaşındaki bir ağacın böcekler tarafından tahribi, bu kadar yıllık bir emeğin yok olması anlamına gelmektedir. Bu nedenle orman zararlılarıyla

37 Diker, *a.g.m.*, s. 11: Ormanların öneminin karıncaların yaşam kesitlerinden örneklerle ortaya konulmasıyla ilgili makale için Bk. Sakıp Sürmeli, “Orman ve İnsan”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 51, 100-101.

38 Muttalip Uslu, “Türkiye’de 1 Numaralı Orman Düşmanı: Orman Yangınları”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 78-80; R. Sabit, “Orman Yangınları Nasıl Oluyor”, *Son Telgraf*, 31 Temmuz 1942, No: 1937, s. 2; İzmir’in Kemalpaşa, Tire ve Ödemiş ilçelerinin köylerinde çıkan orman yangınları hakkında bilgi almak için Bk. “Orman Yangınları Fazlalaştı”, *Anadolu*, 7 Ağustos 1941, No: 8611, s. 2; II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’nin çeşitli yörelerinde çıkan orman yangınlarıyla ilgili haberler için Bk. “Ödemiş’te Orman Yangını”, *Yeni Asır*, 5 Temmuz 1940, No: 10531, s. 2; Bergama’nın Yukarı Kınıklar köyünde çıkan yangın için ayrıca Bk. “Kınıklar Köyünde Orman Yangını”, *Halkın Sesi*, 11 Temmuz 1942, No: 4622, s. 3.

mücadele etmenin en başta gelen çalışmalarından biri olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda böceklerle mücadele için Orman Genel Müdürlüğü'nün her yıl bütçesinden önemli bir ödenek ayırıp harcadığı, İstanbul Adalarındaki çamlıklara musallat olan Çam Kese böceğine karşı 1944 yılının kış döneminde 26.000 lira masrafla bir mücadele başlatılarak başarılı sonuçlar alınmasından anlaşılmaktadır.³⁹

II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de zararlılara karşı yapılan mücadelenin yanı sıra ormanların nerede başlayıp nerede bittiklerini tespit edip tahdit çalışmalarını da yerine getirmek amacıyla 17 vilayette, 20 komisyonun faaliyette bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda on üç ilçede orman sınırlama çalışması tamamlanırken, beşi tamamlanma aşamasına gelmiş, yirmisinin ise sınırlama iş sürdürülmüştür. 27 Eylül 1937'den 31 Mayıs 1944'e kadar 27.090 km'lik bir orman hududu kapsamı ve 1.246.140 hektar alanın sınırlandırılması mukabilinde 256.195 liralık bir harcama gerçekleştirilmiştir.⁴⁰

Bu dönemde ormanın sınırlama faaliyetlerinin yanı sıra yetiştirme faaliyetlerine de gereken özenin gösterildiği bilinmektedir. Orman yetiştirme çalışmalarında devletin üzerine düşen görevlerini ana hatlarıyla şu şekilde özetlemek mümkündür:⁴¹

1. Ülkenin orman varlığını emniyet altına almak,
2. Bünyesi bozulmuş harap ormanları imar etmek,
3. Ormansız alanların ağaçlandırılarak genişletilmesini sağlamak.

Ormanların yetiştirilmesi, ülkenin ekonomik bakımdan gelişmesine önemli ölçüde katkı sağladığından Tablo 1'de İkinci Dünya Savaşı yıllarında iktisadi faaliyet kollarına göre Ormancılığın gayri safi milli hasılası gösterilmiştir.⁴²

39 Gafur Acatay, "Milli Ekonomi ve Ormanlıkta Zararlı Böcekler", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 40; Kızılcahamam, Gerede, Karabük, Safranbolu, Bartın, Düzce ve Bolu ormanlarından oluşan 1.100 kilometrelik arazi seyahatinde işletmelerle bu işletmeler de çalışan orman mühendisleri hakkında bilgi almak için Bk. Aslan Tufan Yazman, "Ormanlık Davası Emrinde Türk Orman Mühendisi", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 55, 101, 105-108.

40 Hilmi Akyamaç, "Türkiye'de Orman Sınırlanması", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 43.

41 Fikret Vural, "Orman Yetiştirme Davası", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 56, 84-85; Ormanlardan kesilen ağaçlar toprak oluk, kuru ve yaş oluk, havai tel ve toprak üzerinde demiryolu hattı ve vagonu gibi vasıtalarla yapılmıştır. Ferit Çıkınoğlu, "Önemli bir Mevzu: Ormanda Nakliyat", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 58-61; Ormanlarda su nakliyeciliğinin nasıl yapıldığı ile ilgili bilgi almak için ayrıca Bk. Faik Tavşanoğlu, "Ormanlarda Sularla Nakliyat", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 57, 61.

42 1987 yılı üretici fiyatlarıyla 2003, 2004 ve 2005 yıllarında ormancılığın gayri safi milli hasılası rakamları için Bk. TOBB, *Ekonomik Rapor 2005*, Nurol Matbaacılık, Ankara, 2006, s. 20.

Tablo: 1. Ormancılığın Gayri Safi Milli Hasılası (1939-1945)

Yıllar	Cari Fiyatlarıyla (Milyon Lira)	1948 Fiyatlarıyla (Milyon Lira)
1939	9.6	41.9
1940	9.0	34.5
1941	4.9	17.3
1942	17.5	34.6
1943	43.7	51.0
1944	35.3	36.6
1945	37.6	40.5

Kaynak: DİEİG, (Devlet İstatistik Enstitüsü İstatistik Göstergeler) 1923-1995, ss. 414-415; DİEİG, 1923-1998, ss. 564, 576; DİEİG, 1923-2002, ss. 589, 601; TÜİKİG, (Türkiye İstatistik Kurumu İstatistik Göstergeler) 1923-2006, ss. 646, 658; TÜİKİG, 1923-2008, ss. 699, 713; TÜİKİG, 1923-2009, ss. 651, 665; TÜİKİG, 1923-2010, ss. 658, 672; TÜİKİG, 1923-2011, ss. 702, 716; TÜİKİG, 1923-2012, ss. 629, 643; TÜİKİG, 1923-2013, ss. 642, 656.

Tablo 1’e göre, II. Dünya Savaşı yıllarında ormancılığın gayri safi milli hasılasında cari ve 1948 yılı fiyatlarında istikrarsız bir süreç izlenmektedir. Cari fiyatlar bazında 1939’da 9,6 milyon lira olan ormancılığın gayri safi milli hasılası, 28 milyon lira artışla 1945’de 37,6 milyon liraya yükselmiştir. Böylece 1939-1945 yılları arasında ormancılığın cari fiyatlarla gayri safi milli hasılasında %291,66 oranında bir artış sağlanmıştır.

Yine savaşın başladığı 1939 yılında, 1948 fiyatlarıyla 41,9 milyon lira olan ormancılığın gayri safi milli hasılası, 1,4 milyon lira düşüşle 1945’de 40,5 milyon liraya inmiştir. Böylece 1939’dan 1945’e kadar olan süreçte ormancılığın 1948 fiyatlarıyla gayri safi milli hasılasında %3,34 oranında bir gerileme meydana gelmiştir.

2.1. Orman Endüstrisi Alanında Yapılan Çalışmalar

II. Dünya Savaşı yıllarında ormanlarla ilgili yapılan faaliyetlerin yanı sıra endüstrisi alanında da çalışmaların yürütüldüğü görülmektedir. Bu dönemde çeşitli hammadde kaynaklarına ihtiyaç duyulması odundan, yağ, şeker ve benzin gibi maddelerin üretilme çabası içerisine girilmesine yol açmıştır.⁴³

Savaş döneminde orman ve orman ürünlerine olan ihtiyaç bunlara erişimin zorunluluğunu da ortaya koymuştur. Türkiye’de orman alanlarının genişliği, nüfus yoğunluğunun azlığı ve ağaç topluluklarının insan, demiryolu ve denizlerden uzak yerlerde bulunduğu göz önüne getirildiğinde bu doğal

43 Diker, *a.g.m.*, s. 12; Ormancılık işletmesinin genişliği itibariyle toprağa bağlı bulunması ve tabiatın güç ve enerjisini kullanarak hammadde üretmesi, maden cevherleri gibi değerlendirilerek ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Mazhar Diker, “Yurdumuzda Ormancılık İşletmesinin Hususiyetleri”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 19.

zenginliklerin ulaşımının güçlüğü kendiliğinden ortaya çıkar. Bu zorlukları ortadan aldirmek ve ormanların belirli bir plan dâhilinde işletilmesini sağlamak amacıyla hazırlanması gerekli programın ilk aşamasında bunların korunmasının temin edilmesi yer almıştır. İkinci aşama da ise ormanların bir kısmında büyük fabrikalar kurarak İstanbul, Ankara ve İzmir gibi şehirler ile Devlet Demiryolları ve Maden İdarelerinin kereste ihtiyacını karşılamak ihtiyacı ortaya çıkmıştır.⁴⁴

II. Dünya Savaşı yıllarında kereste ihtiyacının yanı sıra kimya sanayisi için odundan elde edilen bir kısım ürünlere de ihtiyaç duyulmuştur. Orman endüstrisinde odundan faydalanan kimya sanayisini şöyle sıralayabiliriz:⁴⁵

1. Suni ipek, yün ve plastiğin yanı sıra selofan ve film maddelerini değerlendiren selüloz sanayisi,

2. Gazete, ambalaj ve selüloz imalini gerçekleştiren kâğıt ve odun hamuru sanayisi,

3. Asetik asit, metil alkol, aseton, odun katranı ve terement ruhu üretiminde yararlanılan odun damıtımı sanayisi,

4. Akaryakıt katığı, seton, hayvan yemi ve ispirto imalinde faydalanan odun şekeri sanayisi.

Türkiye’de odun hamuru üretiminde yararlanılan ağaç türleri: iğnelilerden lâdin, köknar, çam; yapraklılardan ise titrek ve adi kavak olmuştur. Kullanılacak odunun sertliği düşük, lifleri de uzunsa hamur yapımına elverişlidir. Bol bulunan kayının liflerinin kısalığı ve odununun da sertliği nedeniyle hamur yapımına uygun olmadığı tespit edilmiştir. Odun damıtımı sanayisinde kullanılacak ağaç türleri, üretilecek maddeye göre değişiklik arz etmektedir. Genellikle asetik asit ve metil alkol üretimine yapraklı, terebentin imaline ise iğneli ağaçlar uygun görülmüştür. Türkiye’de asetik asit ve metil alkol üretimi için gerekli kayın odununu verecek ormanlar da mevcuttur. Kayının kerestelik değeri çam, köknar, lâdin ve meşe düzeyinde değildir. Kontrplak sanayisine açılan üretim alanında kalınlık ve sağlamlık bakımından muayyen vasıflarda kayınlar aranmaya başlanmıştır. Bu ağaç türünün kâğıtçılıkta rağbet edilen bir cins olmayışı ve sınırlı kullanılması, odun damıtımı endüstrisine katkı sağlayabileceği düşüncesine yol açmıştır.⁴⁶

II. Dünya Savaşı öncesi terementin yağı ile kolofonun dış ülkelerden ithal edildiği bilinmektedir. 1935’de toplam tutarı 100 bin lirayı geçen 146 bin

44 Tefik Ali Çınar, “Ormanlarımızın Sanayideki Rolü: Kereste Sanayii ve Ticareti, Dün Bugün, Yarın”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 16-17; Sinop-Gerze yolu köprüleri inşaatında görevli Sami Benlisu’nun ormanların korunması için iç iskânın geliştirilmesi ile ilgili teklifi için Bk. BCA, 30-10-0-0/ 183-265-22, Tarih: 15.08.1949.

45 Asaf Irmak, “Odun Hammaddesini Kullanan Geniş Endüstrinin Kuruluşunda Orman İşletmesine Düşen İşler”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 25.

46 Irmak, *a.g.m.*, s. 28; II. Dünya Savaşı yıllarında Kızılcahamam ormanları ve Bolu Gerede civarına yapılan gezinin ayrıntıları için Bk. Aslan Tufan Yazman, “Ormanlarımızda 1.000 kilometrelik Bir Seyahat ve Bir Geziden Notlar”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 26-27, 30.

kg kolofan, 139 bin kg terementin yağı ve 4 bin kg terementin ruhu, Almanya, Fransa, İtalya, Yunanistan, Hicaz, Belçika, İngiltere, Çekoslovakya, Hindistan, Suriye, Mısır, İsveç, Rusya, Arjantin, ABD, Hollanda ve diğer bazı ülkelerden getirilmiştir. Savaş döneminin imkânsızlıkları nedeniyle bu maddenin yerli kaynaklardan temin edilmesi zaruretinin ortaya çıkması, Devlet Orman İşletmelerinin çeşitli birimlerinden 65 bin ton reçine üretilerek sanayinin acil ihtiyaçlarının giderilmesine imkân sağlamıştır.⁴⁷

Savaş döneminde orman mahsullerinin daha birçok sanayide kullanıldığı kabul edilmektedir. Bu mahsullerin kâğıt ve selüloz, suni ipek, kontrplak, kibrit, mobilya, ambalaj, sanayilerinde şu şekilde kullanıldığı bilinmektedir:⁴⁸

1. Kâğıt ve Selüloz Sanayisi: Bu sanayide hammadde olarak odundan yararlanılmış, liflerinin uzunluğu nedeniyle ladin, köknar, çam ve kavağın yanı sıra kayının kâğıt ve selüloz üretiminde kullanıldığı görülmektedir.

2. Suni İpek Sanayisi: Bu endüstri için Gemlik’te günlük kapasitesi 1.000 kg olan bir fabrika hizmete sunulmuştur.

3. Kontrplak Sanayisi: Savaşın sonlarına doğru İstanbul Haliç’te üç fabrika halinde hizmetini sürdürerek ülke ihtiyacını karşılayan kontrplak sanayisi, takriben 12.000 metreküp gövde odununa ihtiyaç duymuş, bu üç işletmenin kontrplak ihtiyacı ülke ormanlarından yetişen kızılçam, dişbudak, karaçam, kayın ve kavaktan temin edilmiştir. Marmara havzası, Karadeniz sahili ve İstanbul civarı ormanlarında yetişen bu ağaçlardan, kontrplak ve uçak imalinin yanı sıra inşaat, radyo ve mobilya sektörlerinde yararlanılmıştır.

4. Kibrit Sanayisi: Yine İstanbul Büyükdere’deki fabrikada, Kanada ve Titrek kavak ile ıhlamur ağaçlarından kibrit çöpü ve kutusu imal edilmiştir. 220.000.000 kutuya ulaşan yıllık üretimin ihtiyaç duyduğu 10.000 metreküp kavak ve ıhlamur odunu, harpten önce Romanya’dan, harp sırasında ise Rize, Bartın ve Filyos ormanlarından temin edilmiştir.

5. Mobilya Sanayisi: Yıllık 5.000 metreküp keresteye ihtiyaç duyulan mobilya sanayisinde ise ceviz, karaçam, dişbudak, meşe, kayın, köknar ve ıhlamurdan yaygın halde istifade edilmiştir.

6. Ambalaj Sanayisi: Türkiye’de orman mahsullerinden ambalaj sanayisinde de yararlanıldığı görülmektedir. Tarım ürünlerinin piyasalara sevk edilmesinde ambalaja gerek duyulması, bu alanda gelişmenin de önünü açmıştır. Üzüm, incir, şeker, tütün, yumurta, yaş meyve ve alkollü içki gibi ürünlerin ambalajlanmasında keresteye ihtiyaç duyulmuştur. Sanayi ve küçük sanat kolları halinde faaliyet gösteren fıçı ve sepetçilikte de orman mahsullerine

47 Huş, a.g.m., s. 72; Devlet Orman İşletmelerinde görevli yetkililerin silahlandırılmasıyla ilgili 20 Ağustos 1945 tarih ve 3/3005 sayılı Karar için Bk. BCA, 30-18-1-2/ 109-51-16, Tarih: 20.08.1945.

48 Adnan Berkel, “Endüstri ve Madencilikte Orman Mahsullerinin Önemi”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 33-35.

müracaat edilmiştir. Harp yıllarında yaş meyve satışlarında, kayın ağacından elde edilen ince levhalardan yapılmış basit ambalaj tiplerine rastlanmıştır. Bu bağlamda ambalaj sandığı imalinde köknar ve kayın; fıçı sanayisinde meşe ve kayın, sepetçilikte ise kestane ve söğüt ağaçlarından istifade edilmiştir.

Türkiye’de ikinci derece orman mahsulleri arasında bulunan palamut özü ile mantarı işleyen sanayiler de yer almıştır. İzmir’de dericilikte sepi (tabaklık) maddesi olarak kullanılan palamut özünü üreten dört fabrikanın varlığı bilinmektedir. Türkiye’de hakiki mantar meşesi ormanları mevcut olmadığından, Hatay Amanos dağlarıyla Osmaniye ve Dört Yol ormanlarında saçlı meşe tabir edilen bir türün kalınca bir mantar tabakası teşkil ettiği tespit edilmiştir. Kalitece düşük olan bu mantarlar Tekel İdaresinin Adana’da kurduğu bir fabrikada işlenmiştir. Böylece dış ülkelerden ihraç edilen şişe mantarının savaş yıllarında ülke ormanlarından temin edilmesiyle meydana gelebilecek muhtemel bir buhran önlenebilmiştir.⁴⁹

Orman mahsullerinin maden işletmelerinde de önemli bir yeri olduğu, bu işletmelerde kullanılan direk ihtiyacından anlaşılmaktadır. Maden kömürü damarları güçsüz taşlar arasına yerleştiğinden galeri, baca ve kömür çıkarılan mahallerin ağırlık sonucu çökmesini engellemek ve üretimi emniyet altına almak amacıyla ocakların direklerle takviye edilmesi gerekli görülmüştür. Kömür üretiminin zamanla artmasıyla direk ihtiyacı da artmış, savaş yıllarında bu ihtiyaç 225 bin metreküpe ulaşmıştır. Ayrıca linyit üretimi için yıllık 3.000, diğer madenler için de 6.000 metreküp direğe ihtiyaç duyulmuştur.⁵⁰

Ormanlardan elde edilen mahsullerden biri de sıgla yağı olmuştur. Sıgla ağacından elde edilen bu yağın çıkarılma süreci mart ayında başlayıp 8 ay kadar devam etmiştir. Ağustos başlangıcından eylül ortalarına kadar olan dönemde üretiminden daha fazla verim alınan bu yağın çıkarılma süreci: ağacın çizilmesi, yara açılması, akan reçinenin toplanması, toplanan maddelerin kaynatılması ve sıkılarak küspesinden ayrılması şeklinde gerçekleşmiştir. Krom madeni gibi rağbet edilen bir ürün haline gelen bu yağın, Savaşı öncesi dönemde ülkeye 60 bin liranın üzerinde bir gelir getirdiği bilinmektedir.⁵¹

II. Dünya Savaşı yıllarında orman endüstrisinin birçok alanından faydalandığı gözlemlenmektedir. Kara ve deniz inşaatlarıyla kimya ve savaş sanayisinde; kibrit, mobilya, kontrplak ve araba imalatında; doğramacılık, marangozluk, oymacılık, kakmacılık, tornacılık ve hatta dokumacılıkta ağaç ve ormanın hammaddeyi teşkil ettiği bilinmektedir. Hekimlik ve parfümeride kullanılan birçok temel madde arasında da orman ürünlerinin yer aldığı görülmektedir. Madencilikte adedi ortalama 5 lirayı bulan ve dış ülkelerden ithal edilen demir sütunlar yerine tahtalarının kullanılması, maliyeti düşerek

49 Berkel, *a.g.m.*, s. 36.

50 Berkel, *a.g.m.*, s. 40.

51 Huş, *a.g.m.*, s. 71.

ekonomiye katkı sağlamıştır. Yıllık üretimi iki milyon tonu bulan maden kömürünün üç milyon tona çıkarılması için gerekli 150 bin metreküp sütunluk ağacın 75 bin hektar baltalık ormanlardan elde edilebileceği öngörülmüştür. Yine istasyon binası ve köprü başta olmak üzere demiryolları ve tesislerinde kullanılan kereste ve ahşap traversler ormanlardan temin edilmiştir. Ayrıca dış ülkelere kuru meyvelerin ihracında kullanılan tahta sandık ve ambalajların ağaçtan imal edildiği de bilinen bir gerçek haline gelmiştir. Bu nedenle yıllık tahta ambalaj ihtiyacı ortalama 100.000 metreküp civarında olup bunun sadece 40.000 metreküpü, kuru üzüm ve incir ihracatında kullanılmıştır. Bu ihtiyacın 12.000 metreküpü şeker, 6.000 metreküpü elma ve armut, 3.000 metreküpü portakal ve limon, 2.500 metreküpü yaş üzüm, 700 metreküpü çelik, 2.000 metreküpü çivi, 10.000 metreküpü tütün ve alkollü içki, 5.000 metreküpü kâğıt ve 10.000 metreküpü yumurta ihracatında kullanılırken kalanı da çeşitli ürünlere tahsis edilmiştir.⁵²

II. Dünya Savaşı yıllarında tahta ambalaj ihtiyacının yanı sıra odun ve odun kömürü ihtiyacına da gereksinim duyulması, ormanlardan bu ihtiyacın giderilmesi zaruretini ortaya koymuştur. Tablo 2’de İkinci Dünya Savaşı yıllarında ormanlardan elde edilen odun ve odun kömürü gösterilmiştir.

Tablo: 2. Ormanlarından Elde Edilen Odun ve Odun Kömürü (1939-1945)

Yıllar	Odun (Ton)	Odun Kömürü (Ton)
1939	2.476.158	63.623
1940	1.724.510	139.576
1941	691.611	104.832
1942	1.392.519	170.997
1943	1.629.538	18.798
1944	1.169.245	15.947
1945	3.031.651	65.275

Kaynak: İGMİY, (İstatistik Genel Müdürlüğü İstatistik Yıllığı) 1948, s. 302; İGMİY, 1949, s. 170; İGMİY, 1950, s. 170.

Tablo 2’e göre, II. Dünya Savaşı Döneminde odun ve odun kömürü üretiminde yıldan yıla istikrarsız bir süreç yaşanmaktadır. 1941 yılında en düşük rakamla 691.611 ton olan odun üretimi, 1945 yılında 3.031.651 tonla en yüksek düzeye erişmiştir. Savaşın başladığı 1939 yılında 2.476.158 ton olan

52 İbrahim Kutlutan, “Şehir ve Şehirli İktisadında Orman”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 65, Yıl: 3, 16 Ağustos 1942, s. 12; 11 Temmuz 1938 pazartesi günü Ankara’ya davet edilen fabrika temsilcileri piyasa ve orman işlerini ele almak için Tarım Bakanının iştirakiyle ilk toplantılarını yapmıştır. “Fabrikalar Mümessilleri Ankara’da Toplandılar”, *Aydın*, 12 Temmuz 1938, No: 290, s. 1.

odun üretiminin 555.493 ton artışla 1945’de 3.031.651 tona yükselmesi, %22,43 oranında bir artışı ortaya koymuştur. Yine 1939’da 63.623 ton olan odun kömürü üretimi 1.652 ton artışla 1945 yılında 65.275 tona yükselmiştir. Bu suretle odun kömürü üretiminde de %2,59 oranında bir artış gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de odun ve odun kömürünün yanı sıra kereste ihtiyacının da hâsıl olması, bu alanda üretime önem verilmesini gerekli kılmıştır. Tablo 3’te İkinci Dünya Savaşı döneminde ormanlardan elde edilen keresteler metreküp cinsinden gösterilmiştir.

Tablo 3: Türkiye’de Kereste Üretimi (1939-1945)

Ağacın Türü	Yıllar	Metreküp	Ağacın Türü	Yıllar	Metreküp	Ağacın Türü	Yıllar	Metreküp
Çam	1939	215.387	Çınar	1939	708	Kızılağaç	1939	5.625
	1940	205.375		1940	437		1940	4.937
	1941	204.003		1941	1.259		1941	6.864
	1942	250.608		1942	460		1942	22.957
	1943	680.579		1943	416		1943	11.235
	1944	291.102		1944	392		1944	11.490
	1945	121.325		1945	821		1945	3.622
Meşe	1939	17.720	Kavak	1939	3.027	Karaağaç	1939	1.315
	1940	9.861		1940	5.448		1940	673
	1941	10.014		1941	1.003		1941	183
	1942	35.803		1942	10.674		1942	220
	1943	8.949		1943	15.874		1943	658
	1944	2.214		1944	2.510		1944	1.030
1945	10.479	1945	8.529	1945	80			
Gürgen	1939	3.289	Kestane	1939	2.981	Muhtelif Türler	1939	179.495
	1940	1.607		1940	2.385		1940	240.878
	1941	898		1941	994		1941	79.952
	1942	5.618		1942	3.416		1942	286.113
	1943	170		1943	1.660		1943	389.404
	1944	36		1944	517		1944	75.992
	1945	-		1945	278		1945	80.705
Köknaar	1939	138.154	Ardıç	1939	375	Toplam	1939	579.207
	1940	68.154		1940	98		1940	552.947
	1941	14.758		1941	161		1941	325.249
	1942	33.852		1942	116		1942	662.838
	1943	88.486		1943	36		1943	1.202.502
	1944	469.014		1944	-		1944	862.246
	1945	99.720		1945	-		1945	336.298
İhlamur	1939	534	Katran	1939	10.597			
	1940	91		1940	13.003			
	1941	24		1941	5.136			
	1942	4.510		1942	8.491			
	1943	555		1943	4.480			
	1944	524		1944	7.425			
	1945	585		1945	10.154			

Kaynak: İGMİY, 1948, s. 302.

Tablo 3’e göre, II. Dünya Savaşı yılları arasında çam, meşe, gürgen, köknar, ıhlamur, çınar, kavak, kestane, ardıç, katran, kızılağaç ve karaağaçtan oluşan 12 çeşit ve muhtelif türde ağaçların kereste üretimi arasında 1.968.379 metreküp ile çam ilk sırada yer almıştır. Bunu 1.332.539 metreküp ile muhtelif türler, 912.138 metreküp ile köknar, 95.040 metreküp ile meşe, 66.730 metreküp ile kızılağaç ve 59.286 metreküp ile katran izlemektedir. Böylece toplamda 4.521.287 metreküp olan tüm ağaçlardan elde edilen kereste miktarının, 4.434.112 metreküp olan bu beş cins ve muhtelif ağaç türlerinden elde edilen keresteden 87.175 metreküp daha fazla olduğu görülmektedir.

3. Türkiye’de Orman Faaliyetlerinde Örgütlenme

3.1. Devlet Orman İşletmeleri

3.1.1. Dursunbey Devlet Orman İşletmesi

Orman endüstrisini geliştirmeye yönelik gerçekleştirilen çalışmaların yanı sıra faaliyetlerinde de yapılanmaya gidilmiş, II. Dünya Savaşı arifesinde Devlet Orman İşletmeleri tesis edilmeye başlanmıştır. İlk olarak 1938 yılının eylül ayında Dursunbey Devlet Orman İşletmesi hizmete girmiştir. Ormanların devlet eliyle işletilmesinde sağladığı yarar 1944 yılının şubat ayında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün bu kuruluşu ziyaretinde şöyle dile getirilmiştir:⁵³

“Orman işletmelerini devletin eline almasındaki faydaları inandırıcı bir şekilde kavramak için bu işletmeyi görmek iyidir.” Yine İnönü, *“bütün memleketi işletmelerle kavradığımız zaman, hem halkın ihtiyacını sağlamak, hem ormanları korumak hem de ormana dayanan temel endüstrileri kurmak mümkün olacaktır.”* Bu ifadelerle İnönü, devlet işletmeciliğinin ormancılığın geliştirilmesinde önemli payı olduğunu ileri sürmüştür.

Başlangıçta Balıkesir’in Dursunbey ilçesinin güneyinde bulunan Alaçam ve Akdağ ormanlarını işletmek üzere kurulan Dursunbey İşletmesi, sonradan bu ilçenin bütün ormanlarını kapsamına almıştır. Ayrıca Tavşanlı ilçesinin Eğrigöz ormanıyla Milas ve Antalya’nın reçine üretimine tahsis edilen çam ormanları Dursunbey işletmesine bağlanmıştır. Bu kuruluş, Alaçam ve Akdağ ormanlarının 54.000 hektar olan alanından 35.175 hektarını işletilebilecek kapasitede yer almıştır. Orman alanının %95’i karaçam ve kızılçam olmak üzere, kayın, meşe, gürgen, kızılağaç karaağaç, çınar, fındık, kızılçak, yabani erik, alıç ve üvezden meydana gelmiştir. Yönetimi, deneyimli bir orman mühendisine bırakılan ve yedi bölge halinde teşkilatlanan bu müessesenin her bir bölgesinin teknik ve idari işleri, yine orman mühendisi bir şef ile ona bağlı bakım memuru,

53 Fehim Fırat, “Devlet Orman İşletmesi: Dursunbey Reviri”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 46; Devlet Orman İşletmelerinin kazanç ve diğer vergiler konusuna girip girmeyeceği hakkında Devlet şurasınca verilen karar suretinin ayrıntısı için Bk. BCA, 30-10-0-0/ 183-265-10, Tarih: 06.12.1941; Ormancılığın ihtiva ettiği konular hakkında bilgi edinmek için Bk. M. Faik Atayurt, “Ormanların Yetiştirilmesi Üzerine Bazı Teklifler”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 104.

depo görevlisi ve bekçiler tarafından yürütülmüştür. Ayrıca malî işlerin yerine getirilebilmesi amacıyla muhasebe birimi de bulunan işletme merkezinde, toplam memur kadrosunun 23 kişiyeye ulaştığı görülmektedir.⁵⁴

Döner sermayesi 310 bin lira olan bu kuruluşa bağlı ve dördüncü bölgeyi de meydana getiren 92.693 lira sermayeli kereste fabrikası ise üç görevli tarafından idare edilmiştir. 1942 yılı itibariyle ormanda yapılan çalışmalarda 2.500 iş günü tamamlanmış, fabrikada ise 100-110 civarında işçi çalıştırılmıştır. 1943 yılı sonuna kadar 163 km'yi bulan orman yollarının inşası için 195.393 liralık bir harcama gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Karaamca mevkiinden Dursunbey istasyonu ile kereste fabrikasına ulaşan 12 km'lik bir orman demiryolu hattı da vardır. 131.907 liraya mal olan bu hattın 45 km daha uzatılması için çalışmalara da girilmiştir. Dursunbey İşletmesi, ormanlardan her yıl kerestelik tomruğun yanı sıra maden, telgraf ve telefon direkleriyle travers, odun ve kömür temin etmiştir. Ayrıca ikinci dereceden orman mahsulü olarak palamut ve reçinenin yanı sıra çam odunu talaşından terebentin üretmiştir. Elde edilen tomrukların bir kısmı işletmenin kereste fabrikasında işlendikten sonra satışa sunulmuştur. Günde 52 metreküp tomruğu kereste haline getiren fabrikada, ince çaplı bulunanların kısıları, yılda 10.000 metreküp maden direği halde Garp Linyitleri İşletmesine verilirken, 12 metreden uzunları telgraf ve telefon direkleri olarak tahsis edilmiştir. Bir kısım uzun tomruklar ise deniz inşaatında kullanılmak üzere ayrıca değerlendirilmiştir.⁵⁵

Müessesenin 1942 yılına kadar olan dört yıllık döneminde 132.766 metreküp tomruğun 21.200 metreküpü kendi fabrikasında işlenmiştir. Köylüye şahsi ihtiyaçlarını karşılayabilecek miktarda odun ve kereste dağıtılan işletmede aynı yıllar arasında verilen ve tarife bedeliyle satılan odun miktarı 255 bin kentalin üzerindedir. Ayrıca işletme tarafından odun kömürü imal edilerek satışa sunulmuştur. Dahası dış ülkelerden ihraç edilen reçine ihtiyacını karşılamak amacıyla bu müesseseye bağlanan Milas, Antalya ve Dursunbey yakınlarındaki çam ormanlarından reçine üretimine başlanmıştır. Kuruluşun 1942 yılı reçine üretimi 7.780 kg'ı bulmuştur. Çam odununun bıçkı talaşından, su buharı geçirmek suretiyle elde edilen ve günde altı kg'ı geçmeyen terebentinin üretimini artırmak ve talaştan rasyonel şekilde yararlanmak amacıyla kereste fabrikasında çalışma başlatılmıştır.⁵⁶

1942 yılı itibariyle işletmenin maaş, ücret, yevmiye ve harcırahı olarak 40.899; kesim için 24.362, reçine üretimi için 30.000, imar için 10.000 ve nakil için 187.000 lira harcanmıştır. Yine aynı yılın sonuna kadar inşaat ve tesis masrafları 390.000, kesim masrafları, 92.265, nakil masrafları 527.382 liraya ulaşmıştır. Bu meblağın

54 Firat, *a.g.m.*, s. 46; Dursunbey Devlet Orman İşletmesinin istasyon deposunda bulunan çam tomrukları açık artırma ile ihaleye çıkarılmıştır. Konunun ayrıntıları için Bk. " Dursunbey Alaçam Devlet Orman İşletme Revir Amirliğinden", *Münakaşa Gazetesi*, 21 Kasım 1939, No: 1246, s. 3.

55 Firat, *a.g.m.*, ss. 46-48.

56 Firat, *a.g.m.*, s. 48.

büyük kısmı çalıştırılan köylülerin cebine girdiğinden, ormanın tahrip edilip zarar görmesi durumu ortadan kalkmıştır. Bu kuruluşun 1942 yılı sonuna kadar net kârı 451.271 lira, kereste fabrikasının kârı 172.522 lira ve ödenen vergi ise 365.000 lira olmuştur. Bu gelişme İnönü’nün “Herhalde işletmelerin varidatını kendisinin de genişletip ilerletecek şekilde kullanmak esas olmalıdır.” sözüyle örtüşmektedir.⁵⁷

3.1.2. Karabük Devlet Orman İşletmesi

Orman Genel Müdür Yardımcısı Nazım Batur tarafından 1938 yılında kurulan Karabük İşletmesinin Karatepe, Keltepe, Büyük Düz, Ovacuma, Yalakkuz, Karakaya, Mengen ve İncedere adında sekiz bölgesi yer almıştır. Nazım Batur Genel Müdür Yardımcılığına tayin edilince Dursun Beyde yakından kendisini tanıyarak bir çok meziyetini bildiği Kemal Günen’i Karabük’e işletme amiri yapmıştır. Günen, İstanbul Orman Fakültesindeki eğitimini tamamlaması ardından Almanya’da da ormancılığı geliştirmek için çaba sarf etmiştir. Karabük İşletmesinde kayın, çam, meşe, köknar, gürgen ve ıhlamur gibi çeşitli ağaçlardan müteşekkil 170 bin hektar ormanlık alanda 5’i yüksek olmak üzere toplamda 9 mühendis görev yapmıştır. Döner sermayesi 1.900.000 lira olarak tespit edilen işletmede 1944 yılı itibariyle 50 bin metreküp köknar, çam ve kayın tomruğuyla 220 bin metreküp maden direği üretilmiştir. 1944 yılına kadar olan süreçte 312 km’lik telefon hattı döşenmiş, inşa edilecek demiryolu hattının etüdü tamamlanmıştır. 1945 yılına gelindiğinde 26 kilometrelik bir demiryolu hattının inşa edilmesinin planlanmasının yanı sıra deprem bölgelerine 150 bin metreküp kereste verilmesi de düşünülmüştür.⁵⁸

Karabük Orman İşletmesine bağlı biri Eskipazar, diğeri de Ulupınar da olmak üzere iki büyük kereste fabrikası hizmete açılmıştır. Eskipazar’daki fabrika günde 30 metreküpü mamul olmak üzere ambalaj ve çeşitli türde kereste ve çıta imal etmiştir. Kendi enerjisini, ürettiği testere talaşından temin eden fabrika, bakali adı verilen bu talaşı kurulacak yeni bir tesis ile katran, briket ve reçineye çevirmeyi planlanmıştır. Safranbolu Bartın yolu üzerinde bulunan Ulupınar Kereste Fabrikası da günde 30 metreküp keresteyi imal eden modern bir işletme haline gelmiştir.⁵⁹

57 Fırat, a.g.m., ss. 48-49; Maliye Bakanlığı Kazanç Vergisi Yasasının ilgili maddesi uyarınca, Orman Kanununa göre geçinmeleri için dağıtılan ağaçlardan kereste imal edip satışını gerçekleştiren köylüleri vergi dışında bırakmıştır. “Geçimi İçin Kereste Yapıp Satan Köylüler”, *Vatan*, 12 Temmuz 1942, No: 634, s. 3.

58 Aslan Tufan Yazman, “Modern Orman Revirlerinden: Karabük İşletmesi”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 88; Şevket İscá, “Türkiye’de Devlet Orman İşletmeleri”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 32; Karabük’ün 42 km kuzeyinde yer alan Büyük Düz ormanlarına yapılan bir gezinin ayrıntıları için Bk. Aslan Tufan Yazman, “Ormanda Yaşamak Zevki”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 50, 98.

59 Aslan Tufan Yazman, “Şimal Ormanlarında 1.000 Kilometre; Kereste Fabrikalarımız”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 89-90.

3.1.3. Düzce Devlet Orman İşletmesi

1938 yılında kurulan Düzce Orman İşletmesi, 230 bin hektarlık alana yayılan Hemişin, Akkaya, Garbî, Karadere, Akser, Darıyeri, Abat, Çiçekli ve Gümüşova adında dokuz bölge şefliğinden meydana gelmiştir. Bu işletmede ormanların %55'i kayın, %30'u köknar ve %15'i ise çam, meşe, ıhlamur, dişbudak, kestane ve benzerlerinden oluşmaktadır. Büyük Melen Irmağı vadisini takip ederek yörenin kuzey ormanlarındaki ürünleriyle Güneydoğu ormanlarını Düzce'ye bağlayacak 80 km'lik bir demiryolu hattının inşası kararlaştırılmıştır. 1944 yılı itibariyle bu hattın Çiçekli bölgesinin Çay mevkiinden Düzce'ye kadar olan 20 km'lik kısmının tamamlanması planlanmıştır. Darıyeri bölgesinde inşa edilen 10 km'lik pratik bir demiryolu hattının lokomotifsiz işleminde çam tomruğu, maden direği ve odun nakliyatına başlanmıştır. İşletmenin Balıklı bölgesinde Efteni gölü ile Büyük Melen ırmağı aracılığıyla Düzce Hendek şosesinin 14 km'sine ulaşan bir su üzerinde taşıma ünitesi kurulmuştur. Bu vesileyle 1944 yılı itibariyle suyun akışından yararlanılarak 5 bin metreküp tomruğun taşınması düşünülmüştür. İşletme mıntıkası içerisindeki Akçakoca kazası ormanlarından Karadeniz'e yıllık 10 bin metreküp maden direği nakledilmiştir. 1944 yılı programına göre Düzce işletme merkeziyle Darıyeri bölgesinde üçer, Abad'ta ise 12 binanın inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Kurum merkezinde atölyeler grubu inşasına başlanmış, Darıyeri bölgesinde de ise sudan elektrik üretimi için gerekli çalışmalara girişilmiştir. Dahası aynı yılda işletme ile bölgeler arasında 220 km'lik bir telefon şebekesi kurulmuştur. Bunlara ilaveten işletme merkezinde 2 kereste fabrikası, bir kontrplak fabrikası ve bir kurutma fırını inşası kararlaştırılmıştır. Düzce İşletme Amirliği bünyesinde 4 yüksek mühendis, 6 mühendis, 180 memur ve binlerce köy işçisi görevini yerine getirmeye çalışmıştır.⁶⁰

3.2. Orman Fakültesi ve Faaliyetleri

Türkiye'de ormancılığının gelişiminde önemli bir işlevi yerine getiren kurumlar arasında bulunan ve eskiden Yüksek Orman Mektebi adını alan Orman Fakültesi, 1944 yılında Ankara Ziraat Enstitüsüne bağlanmıştır. Sekiz sömestri ve dört yılda mezuniyet veren bu ilim yuvası, eğitiminin ilk iki sınıfını Ankara, son iki ihtisas sınıfını da İstanbul Büyükdere Bahçeköy'deki Orman Fakültesinde tamamlamıştır. 1944'de İstanbul'a ikinci sınıfı da nakledilen bu fakültenin Ankara'da sadece birinci sınıf eğitimini sürdürdüğü gözlemlenmektedir.⁶¹

60 Aslan Tufan Yazman, "Şimal Ormanlarında 1000 Kilometre: Düzce İşletmesi", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 117,120; Devlet Orman İşletmesi Düzce Revirinin Kaynaşlı ve Abant depolarında bulunan tomrukların 10 Ağustos 1942 günü saat 14'te açık artırma ile ilgili satış bilgileri için Bk. "Devlet Orman İşletmesi; Satılık Ağaçlar", *Ulus*, 5 Ağustos 1942, s. 6.

61 "Orman Davasında İlim Kaynağı: Orman Fakültesi", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 67; Bolu Orman Okulu ile ilgili bilgi almak için Bk. "Enerjik Eleman Kaynaklarından Bolu Orman Okulu", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 120.

Orman Fakültesinin bünyesinde yer alan sekiz enstitünün faaliyet alanları ise şunlardır:

1. Silvikültür Enstitüsü: Türkiye orman topraklarının kimyevi istatistiğini araştırıp, haritasını inceleyip verimlilik seviyelerini belirlemek ve ağaç türlerinin ekolojik durum ve florasıyla ülkede dağılışı özelliklerini incelemek amacıyla bu enstitünün teşkil edildiği gözlemlenmektedir. Ayrıca hazırlanan haritaya göre ormanları koruyarak hasılat verimleri için türüne göre işletip bunların kesim, bakım yöntemlerini araştırmak; maden ocakları, kibrit ve kâğıt için yerli ve yabancı ağaç türleri üzerinde incelemeler yapmak; tohumlar üzerinde çalışarak orman varlığını artıracak usul ve tedbirleri ortaya koymak; enstitünün diğer görevleri arasında yer almıştır. Toprak ve ekolojik bilgiler; orman botaniği; silvikültür olmak üzere enstitünün çalışmalarının üç kısım halinde toplandığı görülmektedir. Bu kurumun bünyesinde ormancılıkla ilgili bitki bahçesi ve fidanlık; toprak ve ekoloji laboratuvarı ile herbaryum ve silvikültür laboratuvarı yer almıştır. Enstitü, ders kitaplarının yanı sıra ormancılıkla ilgili “Belgrad Ormanı Toprak Münasebetleri” ve “Belgrad Ormanında Meşenin Silvikültürce Tabi Olacağı Muamele, Ekolojik Esaslar ve Teknik Teklifler” gibi eserleri yayınlamıştır. Enstitü Müdürü Prof. Dr. Esat Muhlis Oksal, öğretim üyesi Doç. Dr. Fikret Vural ve Başasistan Hayrettin Kayacık kurumun önemli simaları arasında yerini almıştır.⁶²

2. Orman Koruma Enstitüsü: Ülke ormanlarını koruyarak bunlardan faydalanmaya engel unsurları tespit edip alınacak önlemleri araştırmak amacıyla tesis edilmiştir. Çalışmalarını bitki hastalıkları, entomoloji (böcek bilimi), muhafaza ve mücadele olmak üzere üç kısım halinde yürüten enstitünün, biyolojik esas ve ağaç türleriyle haşere zararlarını gösteren koleksiyonu; orman haşere ve hastalıklarıyla mücadele yollarını anlatan müze, salon ve laboratuvarlarının bulunduğu bilinmektedir. Kurum ders kitaplarının yanı sıra orman haşereleriyle ilgili eserler de meydana getirmiş, Enstitü Müdürü Doç. Dr. Gafur Acatay ile Asistanı Mesut Defne gibi önemli simalarla öğretimini sürdürmüştür.⁶³

3. Orman Politikası ve Amenajman Enstitüsü: Bu enstitü, orman ve ormancılığın çeşitli alanları üzerinde tarihi araştırmalar yapmış, devletçe alınan idarî, malî, siyasi, toplumsal, ekonomik ve teknik tedbirlerin ağaç topluluklarının gelişimi üzerine etkileri çalışmalarını yerine getirmiştir. Ayrıca orman politikalarının sorunları üzerinde araştırmalar yapmak ve amenajman usulüyle ağaç topluluklarının mevcut çeşitlerinden işletme bünyesine geçmek amacıyla faaliyetlerde de bulunmuştur. Enstitü çalışmalarını, amenajman; orman politikası; tarihi idare ve muhasebe olmak üzere üç şubede yürütmüş, Türkiye’de

62 Mazhar Diker, “Orman Varlığımızı Koruyacak Müessese, Orman Fakültesi”, *İktisadi Yürüyüş*, Ziraat Fevkalade Sayısı, C. 6, S. 69-70, Yıl: 3, Ekim 1942, s. 27; “Orman Davasının İlim Kaynağı: Orman Fakültesi”, *Orman Özel Sayısı*, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 68.

63 Diker, *a.g.m.*, s. 53; “Orman Davasının İlim Kaynağı: Orman Fakültesi”, *a.g.m.*, s. 68.

ormancılık eğitimi ve kurumlarına ait 80 yıllık bir incelemeyi tamamlamıştır. Ayrıca Göktepe-Soyuk, Kömürsu-Karaburun devlet ormanlarının yenilenme planlarıyla, Florya'ya ait büyük bir ağaçlandırma planını yapıp yıllık uygulama çalışmalarını yürüten Enstitünün, eğitim uygulama araç ve gereciyle birer laboratuvar, kütüphane ve seminer salonuna sahip olduğu bilinmektedir. Kurum, Müdür Prof. Dr. Mazhar Diker, Başasistan Dr. Selahattin İnal ve Asistan Kemal Ergüleç ile öğretim çalışmalarını yerine getirmeye çalışmıştır.⁶⁴

4. Orman Hasılat ve İşletme İktisadi Enstitüsü: Türkiye ormanlarının ağaç türlerine göre zenginliği ve verim kapasitelerinin tespiti amacıyla tesis edilmiştir. Ayrıca çeşitli ağaç çeşitlerinin işletme şekillerine ortaya koymak ve her biri için hacim, hasılat ve emsal cetvellerini meydana getirmek, ölçme yöntemleri ve araçları üzerinde deneme yapmak ve orman işletmelerinin verimlilik etütlerini gerçekleştirmek görevlerini de enstitünün, üstlendiği görülmektedir. Bu müessese, çalışmalarını dendrometre⁶⁵;hasılat bilgisi ve işletme iktisadi; orman kıymetleri hesabı şubelerinde yürütmüştür. Bu çalışmalar dışında şehir ve kasabaların yeşillendirilmesine de hizmet ederek, kurulan parklar hakkında incelemelerde bulunmuştur. Enstitü, dendrometre, orman kıymetleri hesabı, parkçılık ders kitaplarını hazırlamış, "Fıstık Çamı Ormanlarımızda Meyve ve Odun Verimi Bakımından Araştırmalar ve Bu Ormanların Amenajman Esasları" adlı bir eseri de tamamlamıştır. Kurumun Müdürü Doç. Dr. Fehim Baş, asistanları ise Dr. Kemal Savaş ile Ahmet Kantemir'dir.⁶⁶

5. Orman Mahsulleri ve Kıymetlendirme Enstitüsü; Mahsullerin üretim hazırlığındaki tasnifine ait teknik sorunlar; birinci ve ikinci dereceden orman ürünlerinin anatomik, mihaniki ve kimyevi bünye ve özelliklerinin tespitiyle ıslahına ait etütler; enstitünün çalışma alanına girmiştir. Ayrıca orman aletlerinin bakım ve ıslah çalışma yöntemleri; taşıma araçları, travers, maden sütunu, kâğıt odunu, ambalaj, kurşun kalem, kibrit sanayi, kontrplak gibi ülke endüstri ve kurumlarının ihtiyaçlarının memleket ormanlarından uygun şekilde temini etütleri de enstitünün ilgi alanları arasında yer almıştır. Bunların yanı sıra reçine, tanen, kömürcülük etütleriyle değerlendirmeye ait bütün sanayi ve ticaret teşekkül ve tesisleri hakkında incelemeler de enstitünün faaliyetleri arasına girmiştir. Orman işletme bilgisi; iş bilgisi; ağaç sanayi ve ticaretiyle avcılık olmak üzere çalışmalarını üç grupta toplayan enstitü, bu alanlarla ilgili ders kitabıyla maden sütunu üzerinde çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ayrıca resmi ve özel kuruluşlardan talaş, mekik, ayakkabı çivisi ve ambalaj konuları üzerinde sorulan sorular hakkında yaptığı incelemeleri açıklayarak tavsiyelerde bulunmuş, çeşitli ağaç türlerinden elde edilen odunlardan ortaya çıkan fire hakkında yaptığı laboratuvar incelemelerine ait raporu da Tarım Bakanlığına sunmuştur. Enstitü; sedir, köknar, çam ve ladin ağaçları odunlarının teknolojik

64 Diker, *a.g.m.*, s. 53; Orman Davasının İlim Kaynağı: Orman Fakültesi", *a.g.m.*, s. 68.

65 Ağaçların çap, hacim, yaş, boyut ve kabuk kalınlığının ölçülmesi.

66 Diker, *a.g.m.*, ss. 53-54; Orman Davasının İlim Kaynağı: Orman Fakültesi", *a.g.m.*, s. 69.

özellikleri ile kullanışları hakkında da araştırmalara başlamış, bünyesinde bulunan koleksiyon, numune hazırlama dairesi, deneme laboratuvarı, uygulama salonu ve sergi yeriyle görevini sürdürmüştür. Müessesenin Müdürü Doç. Dr. Adnan Berkel başta olmak üzere Prof. Dr. Tevfik Ali Çınar ile asistanlar İsmail Eraslan ve Osman Alpay ile öğretim faaliyetleri yerine getirilmiştir.⁶⁷

6. Orman İnşaatı Enstitüsü: Modern orman işletmelerinde inşaatla ilgili gerekli tedbir ve tesisleri temin edip odunun üretiminden kullanıldığı yere kadar ekonomik ve rasyonel bir biçimde nakledilmesine yarayacak yol, köprü ve demiryolu yapmak bu enstitünün başlıca görevleri arasında yer almıştır. Ayrıca kuru ve sulu oluk, nakliyat barajı ve hava hattının yanı sıra gerekli bina ve tesisler üzerinde çalışmalar yaparak projeler hazırlamak da enstitünün diğer görevleri arasında yer almıştır. Bunların yanı sıra Türkiye’de tarım arazilerini sellerden korumak için alınması gereken tedbirleri araştırmak ve inşası zorunlu yapıları tespit etmek amacıyla da faaliyetler yürütmüştür. Enstitü; toprak altı ve üstü inşaatı, transport bilgisi ve sel yatakları ıslahı şubelerine ayrılmıştır. Müessese de temel inşaatla ait bir ders kitabıyla, Belgrad Devlet Orman Yol Şebekesi ve Rasyonel Nakliyat Şekilleri adlı bir etüt çalışması yapılmıştır. Kurumun Müdürü Doçent Dr. Faik Tavşanoğlu ile öğretim üyesi Prof. Dr. Necati Engiz’in faaliyetleri kapsamında eğitim ve araştırmalar için laboratuvar, alet ve malzemelerin yanı sıra Geodezi Enstitüsü ile müşterek modern bir tersimat ve çalışma salonu yer almıştır.⁶⁸

7. Geodezi Enstitüsü: Türkiye’nin orman haritasının ivedilikle hazırlanıp tamamlanmasına yarayacak, yöntem, araç ve çalışma sistemi hakkında araştırmalar yapmak amacıyla bu enstitü tesis edilmiştir. Eğitim-öğretim alanında çalışarak, ölçme aracı, malzeme, laboratuvar ve Orman Mühendisliği Enstitüsüyle ortak bir tersimat salonu ve kütüphanesi bulunan bu kuruluşun Müdürü Doçent Dr. Faik Tavşanoğlu ve asistanı ise Refik Alaçam’dır.⁶⁹

8. Toprak ve Ekoloji Enstitüsü: Ülke ormanlarını sistematik bir biçimde inceleyip verimliliklerini ortaya koyarak ilmi bir tasnife tabi tutmak, çeşitli orman bölgelerini ekolojik birliklere bölerek haritalarla tespit etmek amacıyla bu enstitü teşkil edilmiştir. İşletme planlarının düzenlenmesinde yapılacak yetiştirme çevresi araştırmalarının genişlik ve kapsamını uygulamaya yarayacak şekilde tayin etmek de faaliyet alanlarından birisi haline gelen bu enstitünün, müdürü ve fakültenin Dekanı Prof. Dr. Asaf Irmak, asistanı ise Mehmet Sevim’dir.⁷⁰

67 Diker, *a.g.m.*, s. 54; Orman Davasının İlim Kaynağı: Orman Fakültesi”, *a.g.m.*, s. 69.

68 Diker, *a.g.m.*, ss. 54,77; Orman Davasının İlim Kaynağı: Orman Fakültesi”, *a.g.m.*, s. 69.

69 Diker, *a.g.m.*, s. 77; Orman Davasının İlim Kaynağı: Orman Fakültesi”, *a.g.m.*, s. 69.

70 “Orman Davasının İlim Kaynağı: Orman Fakültesi”, *a.g.m.*, ss. 69, 72.

3.3. Orman Genel Müdürlüğü:

Çıkarılan Bütçe Kanunları ve Kuruma Yapılan Maddi Destekler

Atatürk Döneminde 4 Haziran 1937 tarihinde kabul edilen 3204 sayılı Yasayla Tarım Bakanlığı uhdesinde, bir Orman Genel Müdürlüğü'nün teşkil edildiği bilinmektedir.⁷¹ II. Dünya Savaşı yıllarında bütçeden destek temin ederek sağlıklı bir halde işleyişi yerine getirebilmek amacıyla adı geçen kurumla ilgili yasal düzenlemelere gidilmiştir. Savaş döneminde ortaya çıkan ekonomik bunalım ve maddi yetersizliğe rağmen Orman Genel Müdürlüğüne bütçeden her yıl düzenli finans desteği sağlanarak zaman zaman bu desteğe ilaveler yapılması, kuruma ve ormancılık faaliyetlerine ne denli önem verildiği gerçeğini ispat etmektedir. Bu dönemde Orman Genel Müdürlüğü ile ilgili kabul edilen bütçe yasalarından ilki, 17 Ocak 1940 tarih ve 3774 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü 1939 Malî Yılı Bütçesinde Münakale Yapılmasına Dair Kanundur*. Bu Kanunla adı geçen kurumun 1939 yılı bütçesinin harita ve kadastro ile maas ve genel masraflar kalemine 110.190 liralık bir aktarım gerçekleştirilmiştir.⁷²

Aynı yıl içerisinde yürürlüğe giren 24 Nisan 1940 tarih ve 3809 sayılı Yasayla 1939 yılı Orman Genel Müdürlüğü bütçesinin daimi ve geçici memuriyet harcırahlarıyla harita ve kadastro cetveline 17.500 liralık, bir aktarım yapılmıştır.⁷³

Yine 1940 yılında 13 Mayıs 1940 tarih ve 3818 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü Teşkilât Kanunuyla Orta Orman Mektebi Teşkili ve Muallimleri Hakkındaki Kanun ile Orman Koruma Teşkilât Kanununda Bazı Değişiklikler Yapılmasına Dair Kanunun* kabul edildiği görülmektedir. Bu yasayla 3204 sayılı Orman Umum Müdürlüğü Teşkilât Kanunu'nun 5. maddesine bağlı cetvelde gösterilen teşkilât kadroları ile Orta Orman Mektebi Teşkili ve Muallimleri Hakkındaki 2538 sayılı

71 TBMMKD, 04.06.1937, s. 867; RG, S. 3630, 14 Haziran 1937.

72 TBMMKD, 17.01.1940, s. 152; RG, S. 4416, 25 Ocak 1940; TBMMZC, D. 6, C. 8, 17.01.1940, s. 78; Daha savaş başlamadan evvel 6 Temmuz 1939 tarih ve 3697 sayılı *Ankara Orman Çiftliğindeki Bira Fabrikayla Tesisat ve Müstemilatının ve Arpa Silosunun İhisarlar Umum Müdürlüğüne Devri Hakkındaki Kanun* kabul edilmiştir. Bu kanun ve 3308 sayılı Yasanın 5. maddesiyle Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumuna intikal eden menkul ve gayrimenkul mallardan Ankara Orman Çiftliğindeki bira fabrikası ve müstemilatıyla fabrika içerisinde imalâta mahsus bütün tesis, bina ve Toprak Mahsulleri Ofisine devredilen arpa silosu, Tekel Genel Müdürlüğüne verilmiştir. TBMMKD, 06.07.1939, s. 928; RG, S. 4257, 13 Temmuz 1939; 3308 sayılı Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMMKD, 07.01.1938, ss. 101-104; RG, S. 3807, 13 Ocak 1938; 11 Aralık 1942 tarih ve 4318 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü'nün 1939 Malî Yılı Hesabı Katî Kanununun* ayrıntıları için Bk. TBMMKD, 11.12.1942, s. 39; RG S. 5285, 17 Aralık 1942; 8 Aralık 1944 tarih ve 4682 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü'nün 1940 Malî Yılı Hesabı Katî Kanunu* için Bk. TBMMKD, 08.12.1944, s. 60; RG, S. 5880, 15 Aralık 1944; Orman Genel Müdürlüğü Fen Kurulu Başkanlığına Tahsin Ersan'ın tayini ile ilgili Kararname için Bk. BCA, 30-11-1-0/ 135-38-3, Tarih: 02.10.1939.

73 TBMMKD, 24.04.1940, s. 267; RG, S. 4497, 30 Nisan 1940; 2 Temmuz 1937 tarihli Orman Nizamnamesininin 28. maddesinin birinci fıkrasının değiştirilmesi hakkındaki ilgili nizamname, 22 Temmuz 1943 tarihli Bakanlar kurulu Kararıyla yürürlüğe konulmuştur. BCA, 30-18-1-2/ 102-56-15, Tarih: 22.07.1943.

Kanunun 3. maddesine bağlı cetvelde gösterilen teşkilât kadroları, bu kanuna bağlı (1) sayılı cetvelde yazılı olduğu şekliyle değiştirilmiştir.⁷⁴

24 Temmuz 1940 tarih ve 3904 sayılı Yasayla da Orman Genel Müdürlüğünün teşkilatında değişiklik yapıldığı bilinmektedir. Bu yasanın birinci maddesine göre: Orman Genel Müdürlüğünde hukuk müşaviri, tetkik memuru ve kâtipten meydana gelmek üzere bir hukuk müşavirliği teşkil edilmiştir.⁷⁵

11 Nisan 1941 tarihine gelindiğinde ise 3996 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü 1940 Malî Yılı Bütçesinde 35.000 Liralık Münakale İcrasına Dair Kanunun* kabul edildiği bilinmektedir. Bu kanunla Genel Müdürlüğün 1940 yılı bütçesine 35.000 liralık bir aktarım söz konusu olmuştur.⁷⁶

26 Kasım 1941 tarihinde ise 4131 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü 1941 Malî Yılı Bütçesine 40.000 Lira Munzam Tahsisat Verilmesine Dair Kanun* kabul edilmiştir. Bu kanunla Orman Genel Müdürlüğünün 1941 yılı bütçesinin 12. faslının 1. mahkeme masrafı maddesine 40.000 liralık ek bir tahsisat konulmuştur.⁷⁷

27 Nisan 1942 tarihine gelindiğinde 4211 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü 1941 Malî Yılı Bütçesinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun* kabul edildiği görülmektedir. Bu kanunla 1941 yılı Orman Genel Müdürlüğü bütçesinin ilişik 1 sayılı cetvelde gösterilen düzenlemesine 27.000 liralık ek ödeme verilmesinin yanı sıra aynı bütçenin ilişik 2 sayılı cetvelde yazılı ve yeniden açılan tertiplerine 12.272 liralık bir tahsisat konulmuştur.⁷⁸

8 Ocak 1943 tarihinde ise 4354 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü 1942 Malî Yılı Bütçesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun* kabul edildiği bilinmektedir. Bu kanuna göre, Orman Genel Müdürlüğünün 1942 yılı bütçesinin ilişik 1 sayılı cetvelinde yazılı düzenlemesine 121.795 liralık ek bir ödenek verilmiştir.⁷⁹

Aynı yılda 15 Ocak 1943 tarih ve 4383 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü 1942 Malî Yılı Bütçe Kanununa Bağlı (A) İşaretli Cetvelde Değişiklik Yapılması Hakkında*

74 TBMMKD, 13.05.1940, s. 294; RG, S. 4512, 18 Mayıs 1940; TBMMZC, D. 6, C. 11, 13.05.1940, s. 83; 3204 sayılı Kanunun 5. maddesi ve 2538 sayılı Kanunun 3. maddesine bağlı cetvelde gösterilen teşkilât kadroları ile 3818 sayılı Kanuna bağlı 1 sayılı cetvelde gösterilen teşkilât kadroları için Bk. TBMMKD, 04.06.1937, ss. 870-871; RG, S. 3630, 14 Haziran 1937; TBMMKD, 23.06.1934, s. 897; RG, S. 2742, 03 Temmuz 1934; TBMMKD, 13.05.1940, s. 295.

75 TBMMKD, 24.07.1940, s. 1087; RG, S. 4575, 31 Temmuz 1940; TBMMZC, D. 6, C. 13, 24.07.1940, s. 83; Tarım Bakanlığınca ek halde hazırlanan orman tüzüğü'nün 24 Aralık 1940 tarihinde Bakanlar Kurulunca kabul edildiği görülmektedir. Konunun ayrıntıları için Bk. BCA, 30-18-1-2/ 93-118-11, Tarih: 24.12.1940.

76 TBMMKD, 11.04.1941, s. 195; RG, S. 4787, 17 Nisan 1941; TBMMZC, D. 6, C. 17, 11.04.1941, s. 41; BCA, 30-18-1-2/ 94-22-10, Tarih: 20.03.1941.

77 TBMMKD, 26.11.1941, s. 4; RG, S. 4974, 3 Aralık 1941; TBMMZC, D. 6, C. 21, 26.11.1941, s. 46.

78 1941 Yılı Orman Genel Müdürlüğü bütçesinin ilişik 1 ve 2 sayılı cetveli için Bk. TBMMKD, 27.04.1942, ss. 209-210; RG, S. 5096, 30 Nisan 1942; TBMMZC, D. 6, C. 24, 27.04.1942, s. 242.

79 TBMMKD, 08.01.1943, ss. 144-145; RG, S. 5304, 14 Ocak 1943; 4354 sayılı Kanunun TBMM’deki oylaması hakkında bilgi almak için Bk. TBMMZC, D. 6, C. 30, 08.01.1943, ss. 106-109.

Kanun ile de kurumun 1942 Malî Yılı Bütçe Kanununa bağlı A işaretli ilişik cetvelde yazılı düzenlemesine 1.000.000 liralık ek bir ödenek konulmuştur.⁸⁰

3 Mayıs 1943 tarihinde yürürlüğe giren 4402 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü 1942 Malî Yılı Bütçe Kanununa Bağlı (A) İşaretli Cetvelde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* ile de müessesenin 1942 senesi bütçesi (A) işaretli cetvelin ilişik cetvelde gösterilen düzenlemesine 62.000 liralık bir ilave ödenek verilmiştir.⁸¹

1944 yılına gelindiğinde 3 Ocak 1944 tarih ve 4507 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü 1943 Malî Yılı Bütçe Kanununa Bağlı (A) ve (D) İşaretli Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun* yürürlüğe girdiği bilinmektedir. Bu yasayla 1943 yılı Orman Genel Müdürlüğü Bütçe Kanununa bağlı A işaretli, ilişik cetvelde yazılı düzenlemesine 489.200 liralık ilave bir ödenek tahsis edilmiştir.⁸²

2 Temmuz 1945 tarihinde ise 4777 sayılı *Orman Genel Müdürlüğü Kuruluş Kanununa Ek Kanunun* kabul edildiği görülmektedir. Bu kanunla adı geçen kurum hakkındaki 4 Haziran 1937 tarih ve 3204 sayılı Kanunun beşinci maddesine bağlı ve 13 Mayıs 1940 tarih ve 3818 sayılı Yasayla değiştirilen cetvele derece, görev, sayı ve aylıkları yazılı memuriyetler ilave edilmiştir.⁸³ Tablo 4'te Orman Genel Müdürlüğünün İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki bütçesi verilmiştir.

Tablo: 4. Orman Genel Müdürlüğünün Bütçesi (1939-1945)

Yıllar	Verilen Bütçe (TL)
1939	5.306.963
1940	5.044.318
1941	5.677.275
1942	6.681.114
1943	8.349.844
1944	9.547.843
1945	10.200.352

Kaynak: TBMMKD, 20, 30.05.1939, s. 466; RG, S. 4222, 2 Haziran 1939; TBMMKD, 31.05.1940, ss. 820-822; RG, S. 4528, 06 Haziran 1940; TBMMKD, 30.05.1941, s. 650; RG, S. 4824, 3 Haziran 1941; TBMMKD, 28.05.1942, ss. 600-605; RG, S. 5122, 3 Haziran 1942; TBMMKD, 17.05.1943, ss. 101-106; RG, S. 5411, 24 Mayıs 1943; TBMMKD, 08.05.1944, s. 166; RG, S. 5706, 15 Mayıs 1944; TBMMKD, 30.05.1945, s. 577; RG, S. 6023, 5 Haziran 1945.

80 TBMMKD, 15.01.1943, s. 231; RG, S. 5310, 21 Ocak 1943; TBMMZC, D. 6, C. 30, 15.01.1943, s. 272.

81 TBMMKD, 03.05.1943, s. 54; RG, S. 5400, 10 Mayıs 1943; TBMMZC, D. 7, C. 2, 03.05.1943, s. 6; Orman Genel Müdürlüğü 1942 yılı bütçesine 62.000 liralık ek ödenek verilmesi hakkındaki 7 Nisan 1943 tarihli Kanun Tasarısı için Bk. BCA, 30-18-1-2/ 101-24-5, Tarih: 07.04.1943.

82 TBMMKD, 03.01.1944, s. 7; RG, S. 5598, 8 Ocak 1944; TBMMZC, D. 7, C. 7, 03.01.1944, s. 5; 26 Ocak 1944 tarihinde kabul edilen 4521 sayılı *Orman Umum Müdürlüğü 1943 Malî Yılı Bütçe Kanununa Bağlı (A) İşaretli Cetvelde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun* hakkında bilgi almak için Bk. TBMMKD, 26.01.1944, ss. 51-52; RG, S. 5620, 3 Şubat 1944.

83 TBMMKD, 02.07.1945, s. 794; RG, S. 6052, 9 Temmuz 1945; TBMMZC, D. 7, C. 19, 02.07.1945, s. 5.

Tablo 4’e göre, II. Dünya Savaşı yıllarında Orman Genel Müdürlüğüne tahsis edilen ödeneğin 1940 yılı hariç her yıl düzenli bir biçimde artış gösterdiği görülmektedir. Buna göre 1939’da 5.306.963 lira olan bütçe 4.893.389 lira artışla 1945 yılında 10.200.352 liraya yükselmiştir. Böylece 1939’dan 1945’e kadar olan süreçte Orman Genel Müdürlüğüne tahsis edilen bütçede %92,20 oranında bir artış sağlanmıştır. Ayrıca savaş yıllarının imkânsızlığına rağmen ağaç topluluklarının bakım ve korunmasından birinci derecede sorumlu bu müesseseye toplamda 50.807.709 lira gibi önemli bir meblağı teşkil eden bütçenin tahsis edilmesi, orman ve ormancılığa verilen değer in ortaya konulması bakımından önemli bir gelişme olmuştur.

Sonuç

II. Dünya Savaşının olumsuz koşulları başta tarım, ticaret ve sanayi olmak üzere bütün ekonomik faaliyetleri sekteye uğratmasına rağmen, ülkenin önemli servet kaynakları arasında bulunan ormanlar hakkında çeşitli kanuni düzenlemelere ket vurmamıştır. Bu suretle orman ve ormancılığının korunup geliştirilmesi yönünde önemli mesafeler kat edilip engeller ortadan kaldırılarak bu alanda ortaya çıkabilecek yasal boşluklar giderilmeye çalışılmıştır.

Savaş döneminde orman ve orman uygulamalarıyla ilgili yapılan faaliyetlerden biri de okalıptüs ağaçlarının yetiştirilmesi olmuştur. Çevreye estetik görünüm sağlamak ve hepsinden önemlisi bataklıkları ortadan kaldırmak amacıyla üretilen bu ağaçlar sayesinde Tarsus’un Karabucak bataklığı savaş döneminin sonlarına doğru Türk ormancısının yoğun gayretiyle bataklıktan kurtarılmıştır.

Ayrıca ormanlara demiryolu hattı, elektrik santrali, yol ve telefon şebekesi inşa edilerek erişim imkânlarının sağlanması ve kereste maliyetinin düşürülmesiyle de işleme değeri düşük ağaç parçalarının israf edilmesinin önüne geçilebilmiştir. Neticede ulaşım ve haberleşme imkânlarının kazandırılması, orman yangınlarına kolayca müdahale edilip ülkenin doğal servet kaynaklarının ortadan kaldırılmasına mani olunmuştur.

Savaş döneminde Tarım Bakanlığı Kalkınma Programı kapsamında köylerin yeşillendirilmesine önem verilerek sekiz çevre kapsamında fidanlıklar tesis edilip, üç milyon hektara yakın alanın ağaçlandırılması, ülkenin orman varlığını daha da zenginleştirip sağlık ve ekonomik yönden önemli kazanımlar elde edilmesine yol açmıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında teknik bilgi bakımından yeterli seviyede bulunmayan uzmanların Avrupa’ya gönderilerek akademik düzeylerinin artırılmasına yönelik eğitime tabi tutulmalarıyla da pratik, rasyonel ve daha donanımlı elemanların işletmelerde görev almaları, orman ve ormancılığın geliştirilmesine ivme kazandırılması bakımından önemli bir gelişme olmuştur.

Savaş yıllarında orman endüstrisi alanında önemli mesafeler kat edilip çalışmalar da yapılmıştır. Ormanlardan elde edilen kerestelerin belirli tür ve ebat halinde sınıflandırılıp standardize edilmesi, bunların kalitesini yükseltip piyasalarda rağbet görmesinin yanı sıra imalat kayıplarını da önlemiştir. Harp öncesinde dış ülkelerden ithal edilen kolofon yağı ve şişe mantarı gibi mahsullerin savaş koşulları nedeniyle yokluğunu hissettirmesi, bu ürünlerin sanayide yaşanacak olası buhranları engelleyebilmesi bakımından ülke ormanlarından temin edilmesini zaruri kılmıştır.

II. Dünya Savaşı arifesinde kurulmaya başlanan ve harp döneminde geliştirilen orman işletmeleri ve bunlara bağlı kereste fabrikalarının sayılarının artırılıp ağaç topluluklarından rasyonel biçimde yararlanılarak imalat kapasitesinin yükseltilmesi, inşaat sektöründen azami ölçüde istifade edilmesinin önünü açmıştır. Dahası ormanlardan elde edilen ambalaj ve tahta kutuları, başta yumurta, kuru üzüm, şeker, tütün ve alkollü içki mamulleri olmak üzere birçok ürünün ihracatında önemli merhaleler kat edilmesine yol açmıştır.

Kışın yakacak halde kullanılan odun ve odun kömürünün, savaş döneminde ülke ormanlarından temin edilip ısınma sorununu hallederek insanların soğuktan telef olmasını engellenmesi sayesinde de ülkenin muhtemel bir felakete sürüklenmesinin önüne geçilebilmiştir.

Savaş döneminin olumsuz şartlarına rağmen, ülkenin önemli kurumları arasında bulunan orman fakültesinin bünyesinde sekiz enstitünün bilimsel faaliyetini yerine getirebilmesi, ülke ormancılığının inkişafında mesafeler kat edilerek, rasyonel gelişmeler sağlanmasına yol açmıştır. Dahası ekonomik sıkıntılar sürmesine rağmen ormancılığın tekâmülünde önemli bir işlevi yerine getiren Orman Genel Müdürlüğü'nün bütçesine her yıl düzenli destekler sağlanması, ülkenin doğal zenginliklerinin geliştirilmesinde önemli bir kilometre taşı görevini yerine getirmiştir.

Netice itibarıyla yapılan kanuni düzenleme ve örgütlenmelerin yanı sıra ağaç topluluklarından odun ve kereste gibi birçok mahsulün elde edilmesi, Türk ormancılığının korunup geliştirilmesine ön ayak olmasının yanı sıra milli ekonomiye katkılar sağlanmasına da yol açmıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, 30-18-1-2/ 56-58-20, Tarih: 18.07.1935.
_____, 30-11-1-0/ 135-38-3, Tarih: 02.10.1939.
_____, 30-10-0-0/ 186-281-8, Tarih: 21.10.1940.
_____, 30-10-0-0/ 81-532-4, Tarih: 21.11.1940.
_____, 30-18-1-2/ 93-118-11, Tarih: 24.12.1940.
_____, 30-18-1-2/ 94-22-10, Tarih: 20.03.1941.
_____, 30-10-0-0/ 183-265-10, Tarih: 06.12.1941.
_____, 30-10-0-0/ 193-320-9, Tarih: 17.08.1942
_____, 30-18-1-2/ 100-102-19, Tarih: 08.12.1942.
_____, 30-18-1-2/ 101-24-5, Tarih: 07.04.1943.
_____, 30-18-1-2/ 102-56-15, Tarih: 22.07.1943.
_____, 30-18-1-2/ 103-79-11, Tarih: 26.10.1943.
_____, 30-18-1-2/ 108-32-4, Tarih: 07.06.1945.
_____, 30-18-1-2/ 109-51-16, Tarih: 20.08.1945.
_____, 30-10-0-0/ 183-265-22, Tarih: 15.08.1949.

II. Resmi Yayınlar

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi (TBMMKD) ve Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

- TBMMKD, 23.06.1934, s. 897.
_____, 08.02.1937, s. 186.
_____, 05.05.1937, s. 371.

- _____, 04.06.1937, s. 867.
_____, 04.06.1937, ss. 870-871.
_____, 07.01.1938, ss. 101-104.
_____, 24.06.1938, s. 1014.
_____, 30.05.1939, s. 466.
_____, 06.07.1939, s. 928.
_____, 17.01.1940, s. 152.
_____, 24.04.1940, s. 267.
_____, 13.05.1940, ss. 294-295.
_____, 31.05.1940, ss. 820-822.
_____, 15, 05.06.1940, ss. 519-526.
_____, 24.07.1940, s. 1087.
_____, 21.08.1940, s. 1108.
_____, 11.04.1941, s. 195.
_____, 30.05.1941, s. 650.
_____, 26.11.1941, s. 4.
_____, 27.04.1942, ss. 209-210.
_____, 28.05.1942, ss. 600-605.
_____, 03.08.1942, s. 848.
_____, 11.12.1942, s. 39.
_____, 08.01.1943, ss. 144-145.
_____, 14.01.1943, s. 197.
_____, 15.01.1943, s. 231.
_____, 03.05.1943, s. 54.
_____, 17.05.1943, ss. 101-106.
_____, 03.01.1944, s. 7.
_____, 26.01.1944, ss. 51-52.
_____, 08.05.1944, s. 166.
_____, 2.05.1944, s. 203.
_____, 06.12.1944, s. 54.
_____, 08.12.1944, s. 60.
_____, 09.04.1945, s. 133.

_____, 14.05.1945, s. 208.

_____, 30.05.1945, s. 577.

_____, 25.06.1945, s. 756.

_____, 02.07.1945, s. 794.

_____, 09.07.1945, s. 816.

TBMMZC, D. 5, C. 16, 08.02.1937, ss. 90-106.

_____, D. 5, C. 19, 04.06.1937, s. 77.

_____, D. 6, C. 8, 17.01.1940, s. 78.

_____, D. 6, C. 11, 13.05.1940, s. 83.

_____, D. 6, C. 13, 24.07.1940, s. 83.

_____, D. 6, C. 13, 21.08.1940, s. 132.

_____, D. 6, C. 17, 11.04.1941, s. 41.

_____, D. 6, C. 21, 26.11.1941, s. 46.

_____, D. 6, C. 24, 27.04.1942, s. 242.

_____, D. 6, C. 27, 03.08.1942, s. 11.

_____, D. 6, C. 30, 08.01.1943, ss. 106-109.

_____, D. 6, C. 30, 14.01.1943, s. 238.

_____, D. 6, C. 30, 15.01.1943, s. 272.

_____, D. 7, C. 03.05.1943, s. 6.

_____, D. 7, C. 7, 03.01.1944, s. 5.

_____, D. 7, C. 16, 09.04.1945, s. 23.

_____, D. 7, 2, C. 18, 25.06.1945, s. 391.

_____, D. 7, C. 19, 02.07.1945, s. 5.

_____, D. 7, C. 19, 09.07.1945, s. 7.

B. Resmi Gazete (RG)

RG, S. 2742, 03 Temmuz 1934.

_____, S. 3027, 13 Haziran 1935.

_____, S. 3537, 18 Şubat 1937.

_____, S. 3603, 13 Mayıs 1937.

_____, S. 3630, 14 Haziran 1937.

_____, S. 3807, 13 Ocak 1938.

- _____, S. 3958, 13 Temmuz 1938.
_____, S. 4222, 2 Haziran 1939.
_____, S. 4257, 13 Temmuz 1939.
_____, S. 4416, 25 Ocak 1940.
_____, S. 4497, 30 Nisan 1940.
_____, S. 4512, 18 Mayıs 1940.
_____, S. 4528, 06 Haziran 1940.
_____, S. 4575, 31 Temmuz 1940.
_____, S. 4598, 27 Ağustos 1940.
_____, S. 4787, 17 Nisan 1941.
_____, S. 4824, 3 Haziran 1941.
_____, S. 4974, 3 Aralık 1941.
_____, S. 5096, 30 Nisan 1942.
_____, S. 5122, 3 Haziran 1942.
_____, S. 5179, 8 Ağustos 1942.
_____, S. 5285, 17 Aralık 1942.
_____, S. 5304, 14 Ocak 1943.
_____, S. 5310, 21 Ocak 1943.
_____, S. 5400, 10 Mayıs 1943.
_____, S. 5411, 24 Mayıs 1943.
_____, S. 5598, 8 Ocak 1944.
_____, S. 5620, 3 Şubat 1944.
_____, S. 5706, 15 Mayıs 1944.
_____, S. 5709, 18 Mayıs 1944.
_____, S. 5880, 15 Aralık 1944.
_____, S. 5980, 12 Nisan 1945.
_____, S. 6009, 18 Mayıs 1945.
_____, S. 6023, 5 Haziran 1945.
_____, S. 6047, 3 Temmuz 1945.
_____, S. 6052, 9 Temmuz 1945.
_____, S. 6056, 13 Temmuz 1945.

**C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü
İstatistik Yıllığı (İGMİY), Devlet İstatistik Enstitüsü
İstatistik Göstergeler (DİEİG) ve Türkiye İstatistik Kurumu
İstatistik Göstergeler (TÜİKİG) Yayınları**

İGMİY, 1948, s. 302.

_____, 1949, s. 170.

_____, 1950, s. 170.

DİEİG, 1923-1995, ss. 414-415.

_____, 1923-1998, ss. 564, 576.

_____, 1923-2002, ss. 589, 601.

TÜİKİG, 1923-2006, ss. 646, 658.

_____, 1923-2008, ss. 699, 713.

_____, 1923-2009, ss. 651, 665.

_____, 1923-2010, ss. 658, 672.

_____, 1923-2011, ss. 702, 716.

_____, 1923-2012, ss. 629, 643.

_____, 1923-2013, ss. 642, 656.

III. Süreli Yayınlar

A. Dergiler

İktisadi Yürüyüş (1940, 1942, 1945)

İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi (1994)

Orman ve Av (1940)

B. Gazeteler

Akşam (12 Temmuz 1942)

Anadolu (7 Ağustos 1941)

Aydın (12 Temmuz 1942)

Bugün (17 Temmuz 1942)

Cumhuriyet (21 Mayıs 1944)

En Son Havadis (1 Eylül 1941)

Haber (10 Nisan 1942)

- Halkın Sesi* (11 Temmuz 1942)
İkdam (27 Ağustos 1942)
İkdam Halk Gazetesi (11 Ağustos 1939)
İzmir Postası (14 Ağustos 1934)
Kurun (10 Haziran 1938)
Milliyet (18 Nisan 1935)
Münakaşa (21 Kasım 1939)
Son Telgraf (31 Temmuz 1942)
Tan (24 Ağustos 1942)
Tasviri Efkâr (3 Haziran 1941)
Türksözü (7 Ağustos 1940)
Ulus (4-5 Ağustos 1942)
Vakit (22 Ağustos 1940)
Vatan (12 Temmuz 1942)
Yeni Asır (5 Temmuz 1940)
Yeni Sabah (1 Eylül 1942)

IV. Kitaplar

- Cumhuriyetimizin 50. Yılında Ormancılığımız*, Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1973.
- DOĞAN, Rasim Remzi, “Dikili Ağaç Satış Yöntemi”, *Türkiye Ormancular Derneğinin 95. Kuruluş Yıldönümünde: Orman Varlığımız ve Ormancılık Üretim Faaliyetleri*, Kuban Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 42.
- GÜMÜŞ, Cantürk, *Türk Orman Devrimi*, Türkiye Ormancular Derneği Yayınları, Ankara, 2018.
- Sürdürülebilir Orman Yönetimi Kriter ve Göstergeleri 2019 Türkiye Raporu*, Tarım ve Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2020.
- TARAKLI, Duran, *Ormanlarımız ve Yerleşimleri*, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1990.
- TC Kalkınma Bakanlığı, *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Ormancılık ve Orman Ürünleri Çalışma Grubu Raporu*, Ankara, 2018.
- TOBB, *Ekonomik Rapor 2005*, Nurol Matbaacılık, Ankara, 2006.
- _____, *Türkiye Orman Ürünleri Meclisi Sektör Raporu 2011*, Sar Matbaası, Ankara, 2012.

_____, *Türkiye Orman Ürünleri Sektör Meclis Raporu 2012*, Salmat Matbaası, Ankara, 2012.

Türkiye’de Orman Ürünleri Meclisi Sektör Raporu 2015, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları, Ankara, 2015.

Türkiye Ormancılığı 2019, Türkiye Ormancılar Derneği Yayınları, Ankara, 2019.

V. Makaleler

ACATAY, Gafur “Milli Ekonomi ve Ormancılıkta Zararlı Böcekler”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 39-40.

ADALI, Fuad, “Sağlık Ağacı: Bizde Okaliptüs”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 94-96.

_____, Fuat, “Ziraat Vekâletinin Bu Seneki Teşebbüsü ve Yurdun Ağaçlandırılması”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 52, 96-97.

AKYAMAÇ, Hilmi “Umumi Hatlarıyla Orman Mevzuatı”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 111-112,114.

_____, Hilmi “Türkiye’de Orman Sınırlanması”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 43,49.

ATAYURT, M. Faik “Ormanların Yetiştirilmesi Üzerine Bazı Teklifler”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 103-107.

“Avcılık İçin Kanun Yapılıyor”, *Milliyet*, 18 Nisan 1935, No: 3299, s. 3.

BERKEL, Adnan, “Endüstri ve Madencilikte Orman Mahsullerinin Önemi”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 33-37, 40-41.

“Bursa ve Bolu Orman Mekteplerine Alınacak Talebenin Kayıt ve Kabul Şartları”, *Tan*, 24 Ağustos 1942, No: 2521, s. 4.

BÜK, Fahri “Türkiye’de Orman Deyince Ne Anlamalıyız”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 1 Ocak 1945, ss. 2-4.

“Büyük Millet Meclisi Doktor Refik Saydam’ın Hatırasını Taziz Etti”, *Ulus*, 4 Ağustos 1942, ss. 1, 3.

ÇIKINOĞLU, Ferit “Önemli bir Mevzu: Ormanda Nakliyat”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 58-61.

ÇINAR, Tefik Ali “Ormanlarımızın Sanayideki Rolü: Kereste Sanayii ve Ticareti, Dün Bugün, Yarın”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 13-18.

_____, Tefik Ali “Tetkike Değer Bir Mevzu: Avcılık ve Ormanlarımız”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 22-25.

- “Devlet Orman İşletmesi; Satılık Ağaçlar”, *Ulus*, 5 Ağustos 1942, s. 6.
- DİKER, Mazhar “Orman Varlığımızı Koruyacak Müessese, Orman Fakültesi”, *İktisadi Yürüyüş*, Ziraat Fevkalade Sayısı, C. 6, S. 69-70, Yıl: 3, Ekim 1942, ss. 27, 53-54,77.
- _____, Mazhar “Ormanlardan Nasıl İstifade Ediyoruz”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 9-12.
- _____, Mazhar “Yurdumuzda Ormanlık İşletmesinin Hususiyetleri”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 19-22.
- “Dursunbey Alaçam Devlet Orman İşletme Revir Amirliğinden”, *Münakaşa Gazetesi*, 21 Kasım 1939, No: 1246, s. 3.
- “Enerjik Eleman Kaynaklarından Bolu Orman Okulu”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 120.
- “Enerjik Eleman Kaynaklarından: Bursa Orman Mektebi”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 113.
- ERARSLAN, İsmail, “Türkiye’de Park ve Bahçeler”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 91-93, 99.
- “Fabrikalar Mümessilleri Ankara’da Toplandılar”, *Aydın*, 12 Temmuz 1938, No: 290, s. 1.
- FIRAT, Fehim “Devlet Orman İşletmesi: Dursunbey Reviri”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 46-49.
- “Geçimi İçin Kereste Yapıp Satan Köylüler”, *Vatan*, 12 Temmuz 1942, No: 634, s. 3.
- GÖKŞİN, Adil “Ormanların 2 Nolu Düşmanı: Karakeçi”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 83, 97, 99, 102, 105.
- GÜNEN, Kemal “Elim Bir Hikâye, Ormanlarımız Nasıl Harcanıldı”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 73-75.
- HATIPOĞLU, Şevket Raşit, “Bizim Ormancılığımız”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 1, 8.
- HUŞ, Savni, “Sıgla Yağı ve Sıgla Ağacı Ormanlarımız”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss.70-72.
- IRMAK, Asaf, “Odun Hammaddesini Kullanan Geniş Endüstrinin Kuruluşunda Orman İşletmesine Düşen İşler”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 25, 28-29, 41.
- ISCA, Şevket, “Türkiye’de Devlet Orman İşletmeleri”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 32.
- “İzmir’de Orman Yangını”, *İkdam Halk Gazetesi*, 11 Ağustos 1939, No: 181, s. 7.

- “Kınıklar Köyünde Orman Yangını”, *Halkın Sesi*, 11 Temmuz 1942, No: 4622, s. 3.
- “Kömür ve Odun İşİ Nasıl Halledilecek”, *Haber*, 10 Nisan 1942, No: 3634, ss. 1, 3.
- KUTLUTAN, İbrahim, “Kereste Ticaretimiz”, *İktisadi Yürüyüş*, S. 10, Yıl: 1, 1 Mayıs 1940, ss. 8, 16.
- _____, İbrahim, “Orman Ekonomisi”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 59, Yıl: 3, 16 Mayıs 1942, s. 13, 21.
- _____, İbrahim “Şehir ve Şehirli İktisadında Orman”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 65, Yıl: 3, 16 Ağustos 1942, ss. 12, 22.
- “Memlekette Yeni Bir Hayvanat Bahçesi”, *Türksözü*, 7 Ağustos 1940, No: 4799, s. 4.
- “Nihayet Bugüne Kaldı”, *İkdam*, 27 Ağustos 1942, No: 1107, s. 2.
- “Ormancılığın İnkişafı İçin Girişilen Geniş Faaliyet”, *Tasviri Efkâr*, 3 Haziran 1941, No: 4730-374, s. 3.
- “Orman Davasında İlim Kaynağı: Orman Fakültesi”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 66-69,72.
- “Orman Fakültesinden 36 Talebe Mezun Olmuştur”, *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1944, No: 7100, ss. 1, 3.
- “Orman Yangını Hakkında Valimizin Raporu”, *İzmir Postası*, 14 Ağustos 1934, No: 3979, s. 3.
- “Orman Yangınları Fazlaştı”, *Anadolu*, 7 Ağustos 1941, No: 8611, s. 2.
- “Ödemiş’te Orman Yangını”, *Yeni Asır*, 5 Temmuz 1940, No: 10531, s. 2.
- ÖZDÖNMEZ Metin, EKİZOĞLU Abdi, “Cumhuriyet Dönemi Ormancılığında Katkısı Olan Yabancı Uzmanlar”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: B, C. 44, S. 1-2, Yıl: 1994, ss. 12-28.
- SABİT, R., “Orman Yangınları Nasıl Oluyor”, *Son Telgraf*, 31 Temmuz 1942, No: 1937, s. 2.
- SAVAŞ, Kemal, “Ormanı Tahrip Eden Amiller; Hayvanların Ormanlara Zararları”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 62-65.
- “Şehrin Mahrukata İçin İki Milyon Lira Daha Verilecek”, *Akşam*, 12 Temmuz 1942, No: 8522, s. 3.
- SÜRMEİLİ, Sakıp, “Orman ve İnsan”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 51, 100-101.
- TAVŞANOĞLU, Faik, “Ormanlarda Sularla Nakliyat”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 57, 61.
- USLU, Muttalip, “Türkiye’de 1 Numaralı Orman Düşmanı: Orman Yangınları”, *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 78-82, 85.

VURAL, Fikret, "Orman Yetiştirme Davası", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 56, 84-85.

"2000 Yıl Evvel İstanbul Ormanlarında Fil Sürüleri mi Dolaşırdı", *En Son Havadis*, 1 Eylül 1941, No: No: 278, ss. 1-2.

YAZMAN, Aslan Tufan, "Modern Orman Revirlerinden: Karabük İşletmesi", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, s. 88.

_____, Aslan Tufan, "Ormancılık Davası Emrinde Türk Orman Mühendisi", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 55, 101, 105-108.

_____, Aslan Tufan "Orman Davası Nedir?", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 5, 8.

_____, Aslan Tufan, "Ormanda Yaşamak Zevki", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 50, 98.

_____, Aslan Tufan, "Şimal Ormanlarında 1.000 Kilometre: Düzce İşletmesi", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 117, 120.

_____, Aslan Tufan, "Şimal Ormanlarında 1.000 Kilometre; Kereste Fabrikalarımız", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 89-90.

_____, Aslan Tufan, "Ormanlarımızda 1.000 kilometrelik Bir Seyahat ve Bir Geziden Notlar", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 26-27, 30.

YİĞİTOĞLU, Ali Kemal, "Memleketimizde Yakacak Madde Meselesi ve Ormanlarımız", *Orman ve Av*, S. 1, Yıl: 12, İkinci Kanun 1940, ss. 2-13.

_____, Ali Kemal, " Yurdumuz ve Orman Varlığımız", *İktisadi Yürüyüş*, Orman Özel Sayısı, C. 6, Yıl: 6, 10 Ocak 1945, ss. 6, 76-77.

"Yer Sarsıntılarından Harap Olan Köylerin İmarı", *Kurun*, 10 Haziran 1938, No: 7332-1422, s. 6.

VI. Tezler

BAYRAMOĞLU, Mahmut Muhammet, *Devlet Orman İşletmelerinin Etkinlik Düzeylerinin Ölçülmesi ve Optimal İşletme Büyüklüğünün Belirlenmesi (Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, 2013.

MISIR, Mehmet, *Çok Amaçlı Orman Amenajman Planlarının Coğrafi Bilgi Sistemlerine Dayalı Olarak Amaç Programlama Yöntemiyle Düzenlenmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, 2001.

VII. İnternet Kaynakları

<https://sutculermyo.isparta.edu.tr/assets/uploads/sites/100/files/ormancilik-bilgisi-ders-notu-26092017.pdf>:

(Erişim Tarihi: 10.08.2021).

<https://www.ogm.gov.tr/tr/kurulusumuz/genel-bilgiler>:

(Erişim Tarihi: 29.08.2021).

Extended Abstract

Although the adverse conditions of the Second World War negatively affected all economies, the Turkish Republic funded the General Directorate of Forestry and introduced legal regulations for the protection of trees. An important practice during the war years was the dissemination of eucalyptus forests. Initially grown for ornamentation purposes at stations, eucalyptus trees were later bred to fight swamps, as we can see from the Karabucak swamp of Tarsus that was drained by authorities.

The state built roads and installed telephone networks and railway lines to remove obstacles to protecting forests and facilitate access to them during the war. The state also built a power station to respond to fires and protect those tree communities.

Within the scope of agricultural development programs, the Ministry of Agriculture divided Turkey into eight zones and tried establishing the eighth and ninth nurseries in addition to the seven nurseries in this period. In this framework, the state continued village afforestation efforts in the surrounding nurseries in Yozgat, Ankara, Kirsehir, Corum, Cankiri, Kastamonu, Tokat, Sivas, Amasya, Kayseri, Eskisehir, Nigde, Bilecik, Burdur, Kütahya, Afyon, Manisa, Isparta, Konya, Denizli, Izmir, Malatya, Elazig and Erzurum from the first months of 1944 on. The state planted 385,091 saplings in 158 villages and municipality centers and afforested 2,745,050 hectares of land. In the following process, the state started afforestation endeavors in 28 provinces, together with Adana, Maraş, Tarsus, Hatay, and Mersin, after completing the afforestation of the five-hectare zone for which municipalities and villages were responsible for afforestation.

During the Second World War, the state sent some experts to Europe to develop technical knowledge and skills in forestry. Thanks to their training, better-equipped foresters were involved in the afforestation projects.

Extra efforts were exerted to improve the forest industry during the war. One of the leading practices of this period was the classification and standardization of forest timber. Some products (cork, colophon oil, etc.) brought from foreign countries before the war could not be imported during the war. Therefore, the state decided to obtain them from national forests.

The forestry enterprises and sawmills, established before the war and further developed afterward, took the initiative to increase the production volume by efficiently using forests. This also eliminated the possible shortages of major construction materials during the war. Moreover, these enterprises supplied forest products (wooden boxes, packaging, etc.) and removed barriers to exporting raisins, eggs, tobacco and spirits, and sugar.

It is observed that many areas of the forest industry were utilized during the World War II years. In land and sea construction, chemical and war industry; in the manufacture of matches, furniture, plywood and cars; It is known that wood and forest constitute the raw material in joinery, carpentry, carving, inlaying, turning and even weaving. It is seen that forest products are among many basic substances used in medicine and perfumery. The use of boards instead of iron columns imported from foreign countries, the average amount of which is 5 liras in mining, contributed to the economy by reducing the cost. It is predicted that 150 thousand cubic meters of columnar trees required to increase the annual production of two million tons of coal to three million tons can be obtained from 75 thousand hectares of coppice forests. Timber and wooden sleepers used in railways and facilities, especially in the station building and bridge, were obtained from forests. It has also become a known fact that wooden boxes and packages used in the export of dried fruits to foreign countries are made of wood. For this reason, the annual need for wooden packaging is around 100,000 cubic meters, of which only 40,000 cubic meters are used in the export of raisins and figs. Of this need, 12,000 cubic meters of sugar, 6,000 cubic meters of apples and pears, 3,000 cubic meters of oranges and lemons, 2,500 cubic meters of fresh grapes, 700 cubic meters of steel, 2,000 cubic meters of nails, 10,000 cubic meters of tobacco and alcoholic beverages, 5,000 cubic meters of paper and 10,000 cubic meters of eggs are used for export, others are allocated to various products.

Wood and charcoal were also procured from forests for heating in winters. Therefore, the public produced these products rather than importing them and kept its scarce foreign exchange resources during the war. During the war, many goods went on the black market or were in short supply. People were saved from freezing in winters thanks to the wood from the forests.

Despite the war’s financial problems and adverse conditions, the forestry faculty, an important institution in Turkey, continued its educational and scientific endeavors with its eight institutes. This was an important milestone in the improvement of forestry in Turkey. Moreover, the General Directorate of Forestry had an important function in improving forestry despite the economic problems during the war. The state regularly funded the General Directorate of Forestry to protect and increase the number of tree communities in Turkey.

In conclusion, the procurement of many products (timber, wood, etc.) and legal regulations and organizations on forestry helped Turkey preserve and increase its tree communities and contributed to the economy.

Araştırma Makalesi / Research Article

**AMERICAN BOARD ACTIVITIES
IN CHINA AND SUN YAT-SEN***

Füsun ÇOBAN DÖŞKAYA**

Halim Onur ANDAÇ***

Abstract

American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), shortly known as the American Board, was one of the leading Protestant missionary organizations in the United States in the nineteenth century. This study concentrates on the American Board's missionary activities in China, which have great importance in terms of China's history. The study also provides information about the history of missionary work that took place within mainland China and formed a partial basis of the regional policies of the Asia-Pacific region and concentrates on their purpose and results. In this study, to limit the American Board's activities in China, only its impact on Sun Yat-Sen (1866-1925) has been focused on. Sun Yat-Sen was the first provisional President of the Republic of China and is widely known as the "founding father" of the Republic of China, which ended thousands of years of dynastic rule. He is considered one of the most outstanding leaders of modern China. He attended missionary schools and was baptized by American Board missionaries. Although missionaries influenced him throughout his life, he thought the USA had failed him before he died. This study aims to show how effective the American Board was in China through the example of Sun Yat-Sen. After all, as a Christian and an American citizen with a Western-style education, Sun Yat-Sen is a missionary product and has come to the highest position possible in his country.

Keywords: *American Board (ABCFM), Missionary Activities, China, Sun Yat-Sen, Charles Robert Hager, England, Hawaii.*

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Associate Prof. Dr., DEU, Faculty of Letters, American Culture and Literature Department, (fusun.doskaya@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-8121-4139).

*** Graduate Student, DEU, Graduate School of Social Sciences, Strategic Researches Department, (onurandac@yahoo.com), (Orcid: 0000-0003-2032-1330).

AMERİKAN BOARD'UN ÇİN FAALİYETLERİ VE SUN YAT-SEN

Öz

Kısaca Amerikan Board olarak bilinen Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Birliği (ABCFM) on dokuzuncu yüzyıl içinde ABD'nin önde gelen Protestan misyonerlik örgütlerinden birisiydi. Bu çalışma Çin tarihi açısından büyük öneme sahip olan Amerikan Board'un Çin'de yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri hakkındadır. Çalışmada ayrıca Çin anakarası içinde cereyan eden ve Asya-Pasifik bölgesel politikalarının kısmi temelini oluşturan, misyonerlik çalışmalarının tarihi hakkında bilgi verilmekte, bunların ne amaç ile yapıldıklarına ve sonuçlarına bakılmaktadır. Amerikan Board'un Çin'deki faaliyetlerini sınırlayabilmek amacıyla çalışma içinde Board'un Sun Yat-Sen (1866-1925) üzerindeki etkisi üzerinde durulmaktadır. Çin Cumhuriyeti'nin ilk lideri olan Sun Yat-Sen, binlerce yıllık hanedanlık yönetimine son veren Çin Cumhuriyeti'nin "kurucu babası" olarak bilinmektedir. Modern Çin'in en büyük liderlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Misyoner okullarında eğitim almış Amerikan Board misyonerlerince vaftiz edilmiştir. Hayatı boyunca misyonerlerin etkisinde kalmış olsa da hayatının sonunda Amerika'nın kendisini hayal kırıklığına uğrattığını düşünmüştür. Çalışmada Amerikan Board'un Çin'de ne kadar etkili bir örgüt olduğu Sun Yat-Sen örneği üzerinden gösterilmeye çalışılmaktadır. Sonuçta, Sun Yat-Sen Batı tarzı eğitimi almış bir Hristiyan ve Amerikan vatandaşı olarak bir misyonerlik ürünüdür ve ülkesinde gelebileceği en üst makama gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Board (ABCFM), Misyonerlik Faaliyetleri, Çin, Sun Yat-Sen, Charles Robert Hager, İngiltere, Havai.

Introduction

The policies inherited from the founding period of the United States in the early 1800's such as land purchases, high immigration rates, and inadequate infrastructure policies in cities, left the country in a troubled atmosphere. Because of the civil war and slavery problems experienced in the following years, the country has turned its policy and position in the Pacific region into an expansionist tendencies policy. In this period, the US had put military and diplomatic power concepts at the forefront and thus successfully reduced the number of actual threats to the country's security. However, the current situation has led to US activism and expansionism. One of the reflections of the expansionist policy seen in the civilian field has been missionary work.

When the Pacific regional policies are closely examined in the second half of the 19th century, it is seen that China represented the reasonable ground needed for US missionary activities. During this period, the United States carried out several missionary activities to inject Western-centric types of administrations into the Asian region. Because of these activities, Chinese politicians and rulers

brought up under the influence of missionaries came to power and found an area of application of Western-oriented modeling in the Asian region.

Due to its vast geography, dense population, and abundant resources, China has been in the permanent interest of Western powers throughout history. In order to maintain their struggle for influence and existence in China and to engage in political interventions, Western states have also been active in the military and political field, as well as in missionary work. For their interests, they used the power of religion through their missionaries. With its central location in the Asian region, China became a frequent destination for numerous missionaries.

This study tries to examine Christian missions and the study of Christianity in China in general and the China activities of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM or, as it is shortly known, the American Board) in particular.

In one of its publications in 1920, the American Board defines itself as such:

“It is the oldest foreign missionary society in America, having been organized June 29, 1810, at Bradford, Mass., during the session of the General Association of Massachusetts. Its charter was received from the General Court of Massachusetts in 1812. Its object, as stated in its charter, was “for the purpose of propagating the gospel in heathen lands by supporting missionaries and advancing the knowledge of the Holy Scriptures.” From the beginning, it sought the cooperation of all Christians, without distinction of sect, who desired “to propagate the gospel among the unevangelized nations.” This undenominational character has been maintained through the century of its life. During the century, various religious denominations have withdrawn from its support, believing they could labor for the same great object more efficiently through denominational boards, but the American Board, still receiving support from churches and individuals of different names, is in the main supported by Congregationalists.”¹

The American Board was one of the leading Protestant missionary organizations in the United States during the nineteenth century and became very influential in China. In this study, Sun Yat-Sen, the first provisional President of the Republic of China, is chosen as an example to show the activities of the American Board in China. Sun Yat-Sen (1866-1925) was educated in missionary schools and became a Christian when there were few converts in China. He is widely known as the “founding father” of the Republic of China. As an enthusiastic Christian and an American citizen brought up by missionaries, he is a missionary product and has come to the highest position possible in his

1 *Facts You Should Know Regarding the American Board 1923-1924*, ABCFM, Boston 1920, p.2., <https://archive.org/details/factsyoushouldkn00amer/page/n11/mode/2up> (Date accessed 01.04.2022). For the Turkish translation of the quotation see: Füsün Çoban Döşkaya, “Amerikan Board’un Kılavuz ve El Kitaplarının Analizi” [An Analysis of American Board’s Manuals and Handbooks], *History Studies*, Vol. 13, No. 4, 2021, p. 1127-1128.

country. The other revolutionary leaders in 1911 were also young Chinese with whom the missionaries had contact.

*A large measure of the missionary enthusiasm and optimism for the course of the revolution centered in Sun Yat-sen, the revolutionary leader who appeared to epitomize what the missionary endeavor was trying to accomplish. Born in southern China near Canton, where the Western impact had been most pronounced, Sun had been educated in mission schools in Hawaii and Hong Kong.*²

Sun Yat-Sen was influenced by his studies of Western ideas in missionary schools. He “formally embraced Christianity and was baptized in Hong Kong by Dr. Charles R. Hager”³ in 1884. At the end of his life he felt that America had failed him, but during his early travels through the United States, in 1895-96 and again in 1903-04, his mood was one of hope and expectancy.⁴

Studying the relationship between the American Board and Sun Yat-Sen, the first President of the Republic of China, is important because the American Board has the policy of educating the leaders of the countries in which they work. Sun Yat-Sen’s life story and upbringing by missionaries constitute an excellent example of this policy. Likewise, the American Board, after sending its first missionaries to Ottoman State in 1820, played an active role in the dissolution of it, and after the emergence of the new Turkish Republic, the American Board has changed its policy to educate those who would become leaders of the country in the future.⁵

1. Different Cultures and Missionary Understandings

In the United States, missionary work and expansionist policies have worked hand in hand throughout history. Expansionism and expansionist policies are dominant themes in the American way of thinking, and the regions targeted by the expansionist policies always wanted to be tamed. The taming of target regions has become a continuous policy in the Asian region since the 1830s. While Western civilization was making efforts to develop its sphere of influence and expansionist politics with the change brought by capitalism and

2 Michael V. Metallo, “American Missionaries, Sun Yat-Sen, and the Chinese Revolution”, *Pacific Historical Review*, Vol. 47, No. 2, 1978, p. 266.

3 *Ibid*, p. 266.

4 John K., Fairbank, “Foreword”, *Sun Yat-Sen and the Origins of the Chinese Revolution*, University of California Press, 1968, p. xi.

5 For more information on American Board’s activities in the Ottoman State see.: Füsün Çoban Döşkaya, *Amerikan Board Arşiv Belgeleri Işığında Corinna Shattuck, Mary Haratounian ve Urfa Körler Okulu* [Corinna Shattuck, Mary Haratounian and Urfa School for the Blind in American Board Archives], Berikan Yayınevi, Ankara, 2021; Füsün Çoban Döşkaya, “Mary Lyon: Mount Holyoke Kız İlahiyat Okulu ve Mezunlarının Osmanlı Devleti’nde Eğitim Misyonerliği Faaliyetleri” [Mary Lyon: Mount Holyoke Female Seminary and Educational Missionary Activities of Its Graduates in the Ottoman State], *History Studies*, Vol. 12, No.4, 2020, pp. 1665-1701; Füsün Çoban Döşkaya, “Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerlerin Antlaşma Hakları” [Treaty Rights of American Missionaries in the Ottoman State], *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Vol. 8, No. 3, 2021, pp. 769-798.

technology, the centers in the East were forced to adapt to these changes, and they existed in a system in which they had to rearrange themselves according to the changing needs of the day. This situation has dramatically strengthened the hand of missionaries coming to China from the West. However, it is seen that the value that motivates Chinese leaders and people against western civilization is not the religion of the West.

US missionaries from the West who engaged in missionary activities have faced many difficulties in China. For example, for a Chinese person to teach Chinese to a westerner is an act that could result in the death penalty. Similarly, Westerners who devote themselves to missionary activities are assigned to small and insignificant official positions within the Chinese government if they cannot achieve their goals within the borders of China.

*Protestant Missions [began] with Robert Morrison of the LMS [London Missionary Society], sent out in 1807. With the aid of R. Milne [Reverend William Milne] (1813), he translated the whole Bible into Chinese; but he could not really get at the people. He lived in the East India Company's factory at Canton.*⁶

Reverend Robert Morrison (1782-1834), a missionary known as the “*the father of Protestant missions in China*,”⁷ appears as a British citizen in missionary texts; however, John R. Haddad states in his book *America's First Adventure in China* that Morrison was taken under the auspices of the US Minister, James Madison, and became a US citizen and entered China on behalf of the US.⁸ However, his name is not listed in the American Board list of missionaries to China. Robert Morrison worked under the most trying circumstances in China, “*but in 1832, after 25 years' work, despite great progress in translation, education, and literature distribution, he had to report that there were only 25 converts ... When asked, 'What do the Chinese with all their ancient civilization and wisdom require from Europe?' he replied, 'The knowledge of Christ.'*”⁹ He served as “*a translator for the British East India Company from 1809 to 1815, and in 1816 accompanying the Lord Amherst embassy to Peking as interpreter.*”¹⁰ He translated the Bible into Chinese and wrote the first Chinese-English dictionary in history.

The values that direct and influence China against the West are western political movements. In the most general sense, Christianity symbolizes only the limited religious aspect of western orientations in China. According to the Chinese, missionary activities were seen as a system that enabled foreign ideas

6 Eugene Stock, *A Short Handbook of Missions*, Longmans, Green and Co, London, 1904, pp. 129-130.

7 Samuel Colcord Bartlett, *Historical Sketch of the Missions of the American Board in China*, Published by the Board, Boston, 1878, p. 11.

8 John R. Haddad, *America's First Adventure in China: Trade, Treaties, Opium, and Salvation*, Temple University Press, Philadelphia, 2013, p. 81.

9 “Robert Morrison (1782-1834)”, <https://web.archive.org/web/20130323080254/http://www.wecf-cong.org/articles/robertmorrison.pdf> (Date Accessed 10.04.2022). p. 3,

10 Denis Twitchett and John K. Fairbank (Eds), *The Cambridge History of China*, Vol. 10 Late Ching 1800-1911 Part I, Cambridge University Press, Cambridge, 1978, p. 549.

to reach the Chinese in the lower class of society. During the mid-1800s to the 1900s, the meaning of missionary activities for the Chinese was seen as a means to understand and analyze the West. It was also an act to receive news about a civilization that seemed different to them. The Chinese government discouraged its people from contacting foreigners, and if they taught their language to foreigners, they faced death. Missionaries, in exchange, perceived the Chinese as a source of information for their civilization. For this reason, it is common for early missionary movements operating in China to take initiatives for social activities such as building schools, hospitals, or cultural centers.

The Chinese, who have a much older and deeper culture than the missionaries, have neutralized those who acted for these purposes. At the end of this opposition, the missionaries' most extraordinary claim is their deep commitment to the proposition that Chinese culture can only be served through a series of fundamental revisions. In other words, missionaries, who could not achieve the religiously desired goal during their missionary activities, sought to advance their goals by undermining and manipulating cultural norms or targeting political authorities. *"When reviewing the fields in China where a Catholic missionary society was active, it is important to remember that prior to 1856, Catholic missionaries in China were generally not assigned specific mission territories."*¹¹ For example, Catholic missionaries operating in the region until 1856 were not settled in the Chinese continent. On the contrary, they wanted to make an impact at more than one point.

2. US-UK Rivalry over China

From the second half of the 1800s, England lost its influence on the Western Alliance and prioritized the colonies and their management. England has followed policies that attach importance to mobility in the Pacific Region and revealed its power reallocation policy with the United States of America, the leading player in the region. In particular, the USA's attempts to show activity in the region by following the containment policy have emerged most clearly with the dominance and competitive environment on the island of Hawaii.¹² Academic life in the region started with the British missionary schools, and afterward, American missionary schools continued their educational initiatives. Having lost its influence in the western bloc, England has sent messages to Europe that it is still an effective power through the port of Hong Kong, which it has allocated to it in the East. Because of the British missionary's successful attempts, the country, which weakened on the Western flank, showed a power rise on the Eastern flank. The ongoing missionary activities in the British

11 R. G. Tiedemann, *Reference Guide to Christian Missionary Societies in China: From the 16th to the 20th Century*, M. E. Sharpe, Inc, New York, 2009, p. xii.

12 For more information see: Harold Z., Schiffrin, *Sun Yat-Sen and the Origins of the Chinese Revolution*, University of California Press, 1968.

domination and exploitation of states over the Hong Kong port gained great importance and paved the way for England to realize its interests in Asia.

The competition also affected the Asian region and China, becoming the permanent target of the period's two influential naval power countries. China has risen to a necessary position to be seized between the two states during this period. England lost the missionary rivalry in mainland China to the USA in the 1850s and focused her missionary efforts on the Hong Kong region due to the importance of commercial activities. Instead of following an integrative strategy covering the whole of China, the British followed a policy that targeted private institutions and strategic points and aimed to seize and control the region's dynamics from within.

For this reason, British missionary activities significantly increased during this period. The case of Reginald Fleming Johnston and the "Forbidden City", which served as the home of Chinese emperors, can be cited as an example of the missionary strategy that shows the British progress in the direction of targeting institutions. Reginald Fleming Johnston (1874-1938), a British diplomat, was responsible for serving as the special adviser and mentor of Aisin-Gioro Puyi (1906-1967). Puyi is recognized as the last Emperor of China in history. He became Emperor of China in 1908 but was forced to abdicate on February 12, 1912, during the Xinhai Revolution. Reginald Fleming Johnston was taken to the Forbidden City exclusively to the Emperor's residence immediately after Puyi was enthroned as a child. He was the Emperor's special mentor and was responsible for his upbringing.

Reginald Fleming Johnston was also responsible for bringing the Emperor under British influence. On the other hand, he carried information that conveyed the dynamics of the Forbidden City and how the British governed China. After the Emperor was dethroned, Johnson wrote a book about his observations about the Forbidden City and the forms and principles followed by the Chinese government. The book was published as *Twilight in the Forbidden City* in 1934.¹³

Contrary to the British strategies in China, the Americans prioritized containment strategies and did not directly target Chinese institutions. They have placed the policy of showing activity in the regions around China at the forefront.

13 Reginald Fleming Johnston, *Twilight in the Forbidden City*, Foreign Language Teaching and Research Press, Beijing, 2008.

3. US Missionary Work: American Board Missionary Activities in China

Congregationalists established the American Board in 1810 in Boston with “the aim of sending missionaries abroad for religious and altruistic work”.¹⁴ During the early days, members from other denominations were associated with or worked under the ABCFM: Presbyterians (1812–1870), Dutch Reformed (1826–1857), and German Reformed (1829–1866).¹⁵ The American Board joined other societies to form the United Board for World Ministries in 1961.¹⁶

According to the *Guide to the Microfilm Collection* of PABCFM¹⁷, American Board had five missions under “Missions to China” (ABC 16.3): Amoy Mission (ABC 16.3.3), Foochow Mission (ABC 16.3.5), South China Mission (ABC 16.3.8), North China Mission (ABC 16.3. 12), and Shiansi Mission (ABC 16.3.15).

In another American Board publication, *Facts You Should Know Regarding the American Board 1923-1924*, it is noted that the Board functions in three missions in China, namely, “Foochow in Southeastern China”, “North China”, and “South China”.¹⁸

Foochow in Southeastern China, 1847. Stations, 3; out-stations, 71; missionaries, 50; native helpers, 288; churches, 46 with 2,440 members, 143 added on confession; pupils under instruction, 4,234.

North China, 1854. Stations, 7; out-stations, 188; missionaries, 141; native helpers, 7491; churches, 116, with 11,600 members, 1,479 added in 1922-23; pupils under instruction, 7,607.

*South China, 1883 (disorganized as a mission). Station, 1; out-stations, 33; missionaries, 3; native helpers, 81; churches, 21, with 2,680 members; pupils under instruction, 1,041.*¹⁹

The American Board appointed its first missionary to China,²⁰ Elijah Coleman Bridgman (1801- 1861), in 1830. On October 6, 1829, he sailed to China

14 <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/1?locale=en> (Date Accessed 10.03.2022).

15 Tiedemann, *ibid*, p. 114.

16 For more information on the history of American Board in the 20th century see: Füsün Çoban Döşkaya, “Amerikan Board ve Misyoner Corinna Shattuck’ın Urfa Faaliyetleri” [The American Board and the Orfa Activities of Missionary Corinna Shattuck], *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Vol. 5, No. 14, 2018, pp. 84-119; Füsün Çoban Döşkaya, “Amerikan Board (ABCFM) ve Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)” [American Board (ABCFM) and Fetullah Terrorist Organization (FETO)], *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Vol. 7, No. 3, 2020, pp. 1431-1474.

17 *Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Documents administered by the Houghton Library of Harvard University, Also includes individual reel units from 1-6, Guide to the Microfilm Collection*, Research Publications International, Woodbridge, CT, 1994, pp. 398-403.

18 *Facts You Should Know*, pp. 6-8.

19 *Ibid*, pp. 6-8.

20 The Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (PABCFM) about China are in section ABC. 16.9 of Houghton Library of Harvard University. Documents regarding missions established in China and all records kept by American missionaries that arrived in China as of 1831 can be reached from that section.

with David Abeel (1804-1846), a missionary of the Dutch Reformed Church (he was also an American Board missionary), arriving in Guangzhou (Canton) city on February 19, 1830. After sixteen years of working with the Chinese, Bridgman said the following about them:

“The longer I live in this country, the more do I see of the wickedness of this people. All that Paul said of the ancient heathen is true of the Chinese, and true to an extent that is dreadful. Their inmost soul, their very conscience, seems to be seared, dead – so insensible that they are, as regards a future life, like the beasts that perish. No painting, no imagination, can portray and lay before the Christian world the awful sins, the horrible abominations, that fill the land.”²¹

In 1830 with the arrival of Elijah Coleman Bridgman in Guangzhou, the South China Mission began, and it continued until 1866. The mission was reopened at the urgent request of Cantonese Christians in California. It was at first called the “Hong Kong Mission” and was begun by Charles Robert Hager. Work was gradually extended into Guangdong, and Guangzhou itself was reoccupied in 1890. The “Chinese California Missionary Society” played a prominent role in the work.²² Some South China mission stations were Singapore, Siam, Foochow, Shaowu, Japan, Canton, Shanghai, and Hong Kong.

After a brief ABCFM presence in Shanghai, the base of operations was moved to Tianjin (Zhili) in 1860. The North China Mission was begun at Tianjin by Henry Blodget in 1860. In 1864 he opened the Beijing station. Tongzhou [Tungchow] (Zhili) was opened in 1867 by Lyman Dwight Chapin and wife. The local boys’ boarding school was the nucleus of Tungchow College. In 1873 a Theological College was started here. Further work was started at Baoding (1873) and Zhangjiakou [Kalgan] in 1865. After itinerating work had been going on for over a decade in western Shandong from Tianjin, the village of Pangzhuang was opened as a station by Henry Dwight Porter and Arthur Henderson Smith in 1880. In 1915 this station was moved to nearby Dezhou. Linqing was opened in 1886. The work in Shanxi originated in the Theological Seminary at Oberlin, Ohio, in 1881, when some of the students decided to form an “Oberlin Band” for foreign mission work. In 1883, 6 workers arrived at Taigu. Fenzhou was opened in 1887.²³

Some North China Mission stations of the American Board in China were Paotingfu, Kalgan, Shantung, Peiping, Tung Chou, Tientsin, Shansi, Shanghai, Taihu, Tunghsien, Panchung, Fenchow, and Peking.²⁴

American missionaries working in China²⁵ continuously informed American citizens in the US through their reports, in which they created an

21 Bartlett, *ibid*, p. 8.

22 Tiedemann, *ibid*, p. 114.

23 *Ibid*, p. 114.

24 The South and North China station names are gathered from the “Chinese Missions” section of PABCFM, Guide to the Microfilm Collection, *ibid*, pp. 172-193.

25 For various aspects of American missionary work in China see: John K. Fairbank, (Ed.) *The Missionary Enterprise in China and America*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1974.

interest in China. It is said that they have faced many difficulties in China due to the differences between cultures. Samuel C. Bartlett described the differences between the American and Chinese cultures in 1878 in an American Board publication as such:

*So diverse have been all their customs from our own, as to place a barrier between us from the outset. "We read horizontally, they perpendicularly; and the columns run from right to left. We uncover the head as a mark of respect, they put on their caps. We black our boots, they whitewash them. We give the place of honor on the right, they on the left. We say the needle points to the north, they to the south. We shake the hand of a friend in salutation, they shake their own. We locate the understanding in the brain, they in the belly. We place our foot-notes at the bottom of the page, they at the top. In our libraries we set our books up, they lay theirs down. We now turn thousands of spindles and ply hundreds of shuttles without a single hand to propel, they employ a hand for each."*²⁶

It is seen that the missionary work of the USA showed its first reflection in the 1830s. Missionary activities in the USA are the activities that emerged in a relatively late period compared to the UK. It is manifested by attempts of different US groups, which are divided into two periods and express the desire to achieve more than one goal. The period that can be called the first period covers the years between 1830 and 1890. This period represents the era when the American Board saw China as a place that needed to be saved spiritually and had its first encounter with the Chinese mainland. Elijah Bridgman and David Abeel are this period's two most important representatives. The period was opened in 1830 with the arrival of American Protestant missionaries to China for the first time. However, unlike their English counterparts, *"in the 1830s and 1840s, which marked the early years of American Protestant missionary activity in China, the American missionaries lived and worked in the Thirteen Factories at Canton, under the restrictive Canton system."*²⁷

*"Foreigners, including American merchants and missionaries, were forbidden from traveling outside of the Thirteen Factories, could not engage in business deals with any Chinese citizens except for a select few, and were forbidden from learning Chinese. The missionaries, including Bridgman's contemporaries Dr. Peter Parker and Samuel Wells Williams, faced penalty of death if they were discovered to be preaching Christianity. In this unwelcoming environment, Bridgman, Parker, and Williams began secretly learning Chinese and translating the Scripture into Chinese. Like missionaries after them, Bridgman, Williams, and Parker learned Chinese and used their other skills to bring Christianity to the Chinese citizens. Both Bridgman and Williams translated the Bible into Chinese."*²⁸

26 Bartlett, *ibid*, p. 5.

27 Jessica Hannah, "American Missionaries in China: 1830-1900", 4.20.2009, p.1 <https://wmpeople.wm.edu/site/page/jlhannah/americanmissionariesinchina> (Date Accessed 27.05.2022).

28 *ibid*, p. 2

Samuel Wells Williams wrote the book *The Middle Kingdom* about China's geography, government, education, social life, arts, and religion. Between the years 1848 to 1851, he was the editor of the *Chinese Repository*, a periodical published in Canton, to inform Protestant missionaries about China. Another publication, *The Canton Press*, was a newspaper issued between 1835-1844. American missionaries published their works and conveyed the atmosphere in China to the United States through certain official Board periodicals. Some of these periodicals were in the US, whereas the others were in China.²⁹

*"The history of printing is intimately connected with the expansion of religion. Ever since Buddhists in China produced the world's first known printed book, published literature has been the silent agent of missionary endeavor. Certainly for the Protestants who went to China in the nineteenth century, the press was an ever-present ally."*³⁰

It is seen that the first publications were printed outside the borders of China with the safety of the missionaries in mind. Printing houses were formed with devices sent from New York. With the commissioning of the written press, the American Board has gained significant momentum in the region.

*"The Board is at present [in 1872] represented in China by thirty-nine Americans, male and female, who, with their native preachers and helpers, occupy some seven stations, and fifteen out-stations, where they have organized eleven small churches."*³¹

*"Bridgman was one of the first Americans to undertake the study of China's history and culture, and also wrote a Chinese language history of the United States."*³² Bridgman and Abeel's work in China lasted from 1830 to 1866, with major missions in Canton, Amoy, Shanghai and Foochow focusing on the "urgency of World evangelization."³³ However, it is seen that the American Board's entry into China parallels some of the adverse developments that have manifested in Chinese history. For example, the main reason for the period of high inflation, which began in the 1820s and reached its peak in the 1830s, was the high-priced trade with foreign visitors to the country. *Later, in the 1820s and 1830s, economic considerations also entered the picture, for the trade was causing a rapid outflow of silver.*³⁴ The commercial activities of these years paid off with high inflation resulting from the rapid outflow of silver into the Chinese coffers. These years also cover the period in Chinese history known as the "Opium Wars." *"Unfortunately, the efforts of Bridgman, Williams, and other contributors to the Chinese Repository*

29 For a list of these periodicals see: Tiedeman, *ibid*, p. 114.

30 Suzanne W. Barnett, "Silent Evangelism: Presbyterians and the Mission Press in China, 1807-1860", *Journal of Presbyterian History* (1962-1985) Vol. 49, No. 4, 1971, p. 287.

31 Bartlett, *ibid*, p.12.

32 U.S. Department of State Archive, "United States Relations with China: From Trade to the Open Door (1784-1900)", <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/pubs/fs/90392.htm> p. 1.

33 Linda Lear Center Digital Collections and Exhibitions, "Efforts of the ABCFM in 19th Century China", <https://lc-digital.conncoll.edu/exhibits/show/gold-journal/essays/abcfm> (Date Accessed 22.05.2022)

34 Immanuel C. Y. Hso, *The Rise of Modern China*, 6th ed., Oxford University Press, Oxford, 2000, p. 169.

to turn Western opinion against the opium trade did little to thwart the activities of the smugglers... Bridgman's hopes for a more "just and honorable" relationship with the Chinese thus fell increasingly victim to the greed and unscrupulous profiteering of Western opium smugglers."³⁵

In the post-1890 period³⁶, which included the second period of US missionary work, missionaries strengthened their activities in the first period. This time represents the period in which the way to reach the upper goals of the country began to be opened by creating established structures within China. During this period, American missionaries continued to pursue the theme of "saving the soul" of China. However, it seems that they add to this theme the policy and political interests of their country.

*"A desire to save the heathen from damnation was the traditional motive of foreign missions. Hudson Taylor, founder of the China Inland Mission, told the convention of Student Volunteers meeting at Detroit in 1894, The gospel must be preached to these people in a very short time, for they are passing away. Every day, every day, oh how they sweep over! . . . There is a great Niagara of souls passing into the dark in China. Every day, every week, every month they are passing away! A million a month in China they are dying without God!"*³⁷

*"Dr. Parker's fellow missionary, S. Wells Williams, in a similar vein praised the work of the British in the Opium War and on one occasion in 1858 confessed that he was afraid "that nothing short of the Society for the Diffusion of Cannon Balls will give them the useful knowledge they now require to realize their own helplessness."*³⁸

It is seen that the presence of the US during its missionary activities in China has also enabled the US capitalist perceptions to settle in China in the following process. *"The missionary movement of the late eighteenth century was not only the product of the enthusiasm of the evangelical revival, but gathered strength within a context provided by debate about the meaning of civilization and especially the possibility of civilizing, or improving the conditions of, non-European peoples."*³⁹

When American missionaries, like their British counterparts, had the opportunity to settle in China and expand their fields of activity, they put topics such as law, trade, and state administration in the foreground. In order to be able to operate in these areas, they directed the missionary institution to non-purpose (non-religious preaching) goals.

35 Michael C. Lazich, "American Missionaries and the Opium Trade in Nineteenth-Century China", *Journal of World History*, Vol. 17, No. 2, 2006, pp. 202-203.

36 For detailed information on American Protestant missionary activities in China after 1890s see: Paul A. Varg, *Missionaries, Chinese, and Diplomats: The American Protestant Missionary Movement in China, 1890-1952*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1958.

37 Paul A. Varg, "Motives in Protestant Missions, 1890-1917", *Church History*, Vol. 23, No. 1, 1954, p. 71.

38 *Ibid*, p. 73.

39 Andrew Porter, "Commerce and Christianity: The Rise and Fall of a Nineteenth-Century Missionary Slogan", *The Historical Journal*, Vol. 28, No. 3, 1985, p. 599.

“Charles Denby Jr, [1861-1938], former minister to China, in an article for the Independent, suggested that missionary leaders should use this argument, for “the statesman, the diplomatist, and the businessman look at this work with reference to its influence on commerce and the general prosperity of the world.” A prominent woman journalist who had travelled in the Orient and who lectured extensively, Margherita Arlina Hamm, argued that the missionaries’ western goods excited attention and created a demand for these things. “From this point of view,” the writer said, “every missionary is a salesman for the manufactures of Christendom!”⁴⁰

4. Missionaries in China

It is argued that most missionaries from other countries exhibited highly intolerant approaches to Chinese culture. *“The vast majority of missionaries, Protestant and Catholic, were intolerant of Chinese culture and unwilling or unable to make meaningful adjustments to it. They devoted themselves tirelessly to religious proselytizing and tended to relegate secular change to a position of secondary importance.”⁴¹*

It is claimed that the Protestants showed more flexible approaches in China than Catholics or Anglicans in practice.

“A much smaller contingent of missionaries, mostly Protestant, were tolerant and even appreciative of certain facets of Chinese culture and defined their mission more in terms of the ‘fulfilment’ of this culture than its destruction... Thus, although some missionaries concentrated on attacking the old order in China while others placed more emphasis on the erection of a new order, all missionaries, by the very nature of their calling, posed a revolutionary challenge to the traditional culture. It is for this reason, more than any other, that so many Chinese felt so threatened.”⁴²

Catholics, focused solely on saving the soul of mainland China, saw the Chinese as “needy souls” and took their approach to practices that sometimes reached militant dimensions.

With the trade agreement between France and China in 1858-1860, the French had the right to trade with China. France’s treaty signing was due to its trade rivalry with Britain and its desire to play the defender of Catholicism in China. However, the French saw the Chinese execution of Auguste Chapdelaine (1814-1856), a French missionary in Kwangsi province, on February 29, 1856, as a clear violation of the trade agreement. This gave France the legal pretext for launching a military campaign against China. France, the winning side at the end of the campaign, focused on establishing Catholic missionary work in the country rather than the material income it could obtain from China as the spoils

40 Varg, *ibid*, p. 74.

41 Twitchett and Fairbank (eds.), *ibid*, pp. 543.

42 *Ibid*, pp. 543-544.

of victory. Article XXIX of the Treaty of Tientsin (1858), signed between China and the occupying states of the period, Great Britain, the United States, France, and Russia, clearly concerns the American Board.

Article XXIX of the treaty is as follows:

*“The principles of the Christian religion, as professed by the Protestant and Roman Catholic churches, are recognised as teaching men to do good, and to do to others as they would have others do to them. Hereafter, those who quietly profess and teach these doctrines shall not be harassed or persecuted on account of their faith. Any persons, whether citizens of the United States or Chinese converts, who according to these tenets peaceably teach and practice the principles of Christianity shall in no case be interfered with or molested.”*⁴³

The article recognizes the freedom of Catholics and Protestants to preach and practice their religion anywhere in the Empire. The treaty also guaranteed the right of foreign subjects to practice Christianity without penalty and formalized missionary activities. The Chinese government has been left with a formal promise that Catholicism and other sects, primarily represented by missionaries, will be tolerated throughout China. Other articles of the Tientsin agreement include punishing those who illegally arrested Christians. The title deeds of churches, schools, cemeteries, land, and buildings that belonged to the missionaries but were confiscated were transferred to the French representative in Beijing, and *“Catholic missionaries would be permitted to rent and purchase land in all the provinces and to erect buildings thereon at will.”*⁴⁴

Tientsin agreement, which the French government had the Chinese government sign under the pretext of Catholicism, was seen on the Chinese side as one of the most humiliating agreements directed against them by the Western powers. The agreement not only formed the basis of the winds of cultural change that the missionaries wanted to spread in China but also served the purpose of manipulating China and its internal dynamics. With this agreement, France entered the inner regions of China and obtained permanent settlements. A few years later, opium merchants powered by French practices and supported by the Indian government began opium trading in China’s hinterland.⁴⁵ Again, the French government forcibly initiated the silk trade with China, which was necessary for its industrial development.

43 “Treaty of Tientsin [Tianjin], 1858”, *China’s External Relations: A History*, <https://web.archive.org/web/20160304224140/http://chinaforeignrelations.net/node/206> (Date Accessed 22.04.2022);

USC US-China Institute, “Treaty of Tianjin (Tien-Tsin), 1858: Treaty between the United States of America and the Empire of China”, <https://china.usc.edu/treaty-tianjin-tien-tsin-1858> (Date Accessed 12.04.2022).

44 Twitchett and Fairbank (eds.), *ibid*, p. 553.

45 A. C. Sahu, “Genesis and Growth of Indo-Chinese Opium Monopoly under East India Company”, *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 38, 1977, p. 531.

*"We attach . . . very great importance to this revision of the Treaty of Tientsin, for it is silk which forms the principal element of our commerce with China. Further, the use of Chinese silk is necessary to the work of our looms. Under this double relationship, we have a more direct interest than England in the question of the increase of duties on the export of silks, and we must be especially alert that this tax is not increased."*⁴⁶

The agreement is not only in France's interests. Other states have also benefited greatly from this agreement. For example, British delegations were given the right to go wherever they wanted on any date, and it was noted that their luggage could not be opened without authorization. These officials will be treated with traditional Chinese courtesy, and arrangements will be made to prepare hotel accommodations and the rental of their vehicles. On the other hand, the Chinese delegation will cover all its expenses and not be asked for financial support from foreign countries. The article of the treaty is as follows:

*"It is recorded in Article IV of the Anglo-Chinese Treaty of Tientsin that "the British plenipotentiary and the officials of his suite may come and go at their pleasure; and the communications which they receive and send and their baggage may not be opened without authority"; also that "they shall be treated with the same courtesy as is customarily accorded by Western Powers to officials of corresponding rank." The Chinese officials appointed at this time must act in accordance with the British treaty, and the Treaty Powers must avoid the least appearance of slighting them. Such arrangements as the preparation of hotel accommodations, the procurement of provisions, and the hiring of conveyances must be delegated to Your Excellency. In all matters not herein fully provided for, Your Excellency must rely upon the special guarantees of the treaties. China will itself meet all the expenses of the mission; not one cent is to be asked of foreign countries."*⁴⁷

American missionaries enjoyed similar interests. However, US missionaries were more tolerant of certain aspects of Chinese culture than Catholics and even expressed gratitude for that culture. They defined their mission as "satisfying Chinese culture's needs" rather than destroying them. However, among the missionaries who held this outlook, the American Board was the most insistent on the need for a comprehensive overhaul of the Chinese perception of the world. Therefore, some missionaries focused on attacking the "old existing order" in China, while others emphasized establishing a new order. The "new order" concept became a policy often pronounced during missionaries' active duty in China. On the way to reaching this goal, it began to occupy a more central place in the mindset of Chinese intellectuals over time. The belief in fundamental change has been transformed into a perception of the necessary need over time and an idea more recognized by the masses. Loyalty to

46 John F. Laffey, "Roots of French Imperialism in the Nineteenth Century: The Case of Lyon", *French Historical Studies*, Vol. 6, No. 1, 1969, pp. 82-83.

47 Knight Biggerstaff, "A Translation of Anson Burlingame's Instructions from the Chinese Foreign Office", *The Far Eastern Quarterly*, Vol. 1, No. 3, 1942, p. 279.

the old order among the population weakened, and by the 1890s, many Chinese intellectuals and a large part of the population began to see the emergence of a new China as a clear concept.

*“In 1858, after a half century in China, the total number of Protestant missionaries had grown to a scant eighty, and with sporadic exceptions, their work was confined to the five treaty ports and Hong Kong. Fifty years later, in 1905, the Protestant missionary force had multiplied forty times and was engaged in work throughout the Chinese empire.”*⁴⁸

As a result of this new situation, China’s feelings towards Christianity were greatly intensified, *“it activated suspicions, fears, and resentments which the non-Christian populace accumulated on its own through direct, personal experience with the missionary and convert.”*⁴⁹

Arthur J. Brown’s *Report of a Visitation of the China Missions*, written in 1902, defines the position of the American missionaries in China quite clearly. In work, U.S.-China mutual relations are defined as follows;

*“We have Chinese exclusion laws, but we will not allow China to exclude Americans. We sail our gunboats up her rivers, but we would not allow her to sail gunboats into ours. If a Chinese commits a crime in America, he is amenable to American law as interpreted by an American court. But if an American commits a crime in China, he can be tried only by his consul; not a Chinese court in the Empire has jurisdiction over him, and the people naturally understand from this that we have no confidence in their sense of justice or in their administration of it.”*⁵⁰

It is known that during 1830, the US missionary groups did not use a particular style and description when conveying their experiences with China. Each missionary group evaluated the country by acting on its subjective judgment. In transferring letters, diaries, and reports to the United States, it is seen that the discourse on China formed by the US missionaries has gradually become increasingly harsher. In the 1830s, missionaries who talked about rural landscapes and natural beauties began to describe China as *“The villages were collections of filthy hovels”* or *“The cities were decaying areas with walled inner centers and sprawling outlying.”*⁵¹

It is inevitable that the USA, which operates on the Chinese mainland and is primarily in competition with Britain, does not limit its initiatives only to China’s main cities such as Beijing, Guangzhou, and Fuxin, which compete

48 Paul A. Cohen, *China and Christianity: The Missionary Movement and the Growth of Chinese Antiforeignism 1860-1870*, Harvard University Press, Cambridge, 1963, pp. 44-45.

49 *Ibid*, p. 87.

50 Arthur J. Brown, *Report of a Visitation of the China Missions*, Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church, New York, 1902, p. 18.

51 Jonathan Goldstein, Jerry Israel and Hilary Conroy (eds.), *America Views China: American Images of China Then and Now*, Lehigh University Press, Bethlehem, 1991, p. 76.

with the actors of the period at peripheral China. The Hawaii Region, among the surrounding regions, is worth examining both in terms of Pacific dominance and the importance of the future position and reputation of the leaders trained under the influence of American Board missionaries.

5. Missionary Activities in Hawaii and Sun Yat-Sen

The Hawaiian region appears to have been under intense American influence since the early 1800s. During these years, America adopted a policy of westward movement in the Pacific. The US has strengthened its spheres of influence and population in the Asia Pacific region over the period but has not been able to maintain a holistic dominance in the region. It is seen that the region was necessary for the interests of the British and that British influence had spread to the region long before the Americans. Britain had a large navy based in the region, and America was threatened by British naval superiority at the period. On the other hand, the Hawaii region was in the middle of the American-British conflict and was forced to change sides to survive constantly.

Britain's strengthening of its presence in the region was often due to the influence of the missionary schools. Iolani, the first missionary school, led by the Anglican Rev. Bishop Willis and founded during the colonial race with the United States, is seen as the first educational institution to establish missionary influence in the region with its position as a school that followed the anti-American sentiment. The school's teaching staff comprised British citizens, and the language of instruction was English. The Iolani conception of education consisted of narratives about Anglo-Saxon ideals and the autocratic power of the English throne. The school aimed to incline its students towards English ideals. The Iolani school was located outside mainland China, but it was the focus of British missionaries due to its location in the Hawaiian region.

As argued before, the goal of the United States was not to carry out its activities in the heart of China. Instead, it aimed to achieve its ideal by surrounding China with its soft power strategy. Therefore, the Hawaiian region provided the ideal conditions for the American Board to conduct its activities. As a result of the gathering of the Chinese people around the imperial administration and their negative sensitivities towards foreigners, the Hawaiian region provided ideal conditions for permanent missionary schools at the time. Over time, the island turned into a base operating on the Chinese mainland, which was the main target of the missionaries. Historically, the region's independence from the established warlords coincided with the American Board's entry into the region. In 1810, when the American Board was established, Kamehameha I (1734-1819), the first ruler of the Kingdom of Hawaii, *defeated competing warlords to take control of Hawaii. The ensuing peace and prosperity drew eager missionaries, who began making the arduous trip to the remote Pacific islands. When they arrived, they discovered not*

only native islanders in need of Christianizing but foreign traders, some of whom had lived in Hawaii since the 1790s."⁵²

The activities of missionary schools in the Hawaii region began in 1820 with the missionaries of the American Board. Until 1822, missionaries operating in the region first worked to make the Bible conform to the Hawaiian alphabet and then took part in opening institutions providing education by the Bible translated into the local language.

*American missionary Reverend Jonathan Green [to describe the natives in Hawaii used the term children and] declared in 1832, "We have a nation of children 'very small,' and exceedingly dark hearted to instruct."*⁵³

In the first twenty years of their activities, the missionaries built schools under the roof of the state institution. They aimed to undertake the education of the Hawaiian people. By 1840, they had effectively transferred these institutions to the state, not covering the expenses of the instructors and buildings. One of the schools established in the first term, Lahainaluna Seminary, was a high school in Maui that dated back to 1849. It was established to evaluate young Hawaiians in the position of ministers in the state. Missionary schools have increased their numbers over time with their successes. The Punahou School (also known as the Oahu College) *"opened on July 11, 1842, and over its nearly 180 years, has educated generations of students and had a place in Hawai'i's history."*⁵⁴

*"[T]he Congregationalists (ABCFM missionaries) opened Punahou School to provide a secondary college-preparatory education for their own children. In 1846 the Department of Public Instruction was established with William Richards as its first minister of instruction. In 1855 Punahou was opened to students of Hawaiian blood. In 1859 Sacred Hearts Academy, a Catholic school, was founded for girls. In 1862 Bishop Staley arrived to establish the first Anglican schools. In 1867 St. Andrew's Priory, an Anglican school for girls, was founded. In 1872 Bishop Willis arrived and founded Iolani College, another Anglican institution."*⁵⁵

Between 1879 and 1883, Sun Yat-Sen attended Christian educational institutions. The first school he attended was Iolani College of the British. The second school was a Catholic institution called St. Louis College, and the third was American Board missionaries' Oahu College. *"It is unlikely that there had been any Christian influence in Sun's life before his departure for Hawai'i. It is doubtful that*

52 Jennifer Fish Kashay, "Agents of Imperialism: Missionaries and Merchants in Early-Nineteenth-Century Hawaii", *The New England Quarterly* Vol. 80, No. 2, 2007, p. 280.

53 Jonathan Green to Rufus Anderson, 18 October 1832, Missionary Letters to the ABCFM, Hawaiian Mission Children's Society Library Collections, Mission Houses Museum, Honolulu as cited by Kashay, *ibid*, p. 281.

54 Punahou Archives, "History of Punahou", <https://www.punahou.edu/archives/history-of-punahou>, (Date Accessed 15.03.2022)

55 Dr. Sun Yat-Sen Hawaii Foundation, "Sun Yat-sen's Christian Schooling in Hawai'i", 02.10.2008, <http://sunyatsenhawaii.org/2008/09/02/sun-yat-sens-christian-schooling-in-hawaii> (Date Accessed 28.05.2022), p. 7.

he ever saw a Christian missionary or evangelist while a youth."⁵⁶ All of these three schools exposed him to Western ideas.

“Early in the disturbances the revolutionary military leaders in the Yangtze provinces and in southern China established a cabinet form of government with Nanking as headquarters, and convoked an assembly composed of their representatives.

On December 29, 1911, this Nanking assembly unanimously elected Dr. Sun Yat Sen Provisional President of the Republic of China and he was inaugurated on January 1, 1912. On February 12 the Manchu Emperor abdicated, vesting the sovereignty in the people, declaring for a republican form of government, and appointing Yuan Shin Kai to organize such, a government. On February 15 Yuan was elected Provisional President by the Nanking assembly, to succeed Dr. Sun, who resigned in his favor.”⁵⁷

“Sun was born in the Hsiang-shan village of Ts’ui-heng in the delta of the Pearl River on November 12, 1866. His given name (ming) was Wen, and his courtesy name (tzu) was Ti-hsiang.”⁵⁸ His family was living under modest conditions.

Photo 1: *Dr. Sun Yat-Sen*⁵⁹

Sun Yat-Sen’s two brothers immigrated to America when he was very young. It is known that the brothers who settled in the California region died while searching for gold during the “Gold Rush” (1848–1855) period. Afterward, his father sent Sun Yat-Sen to Hawaii at an early age (elementary school age) to stay with his uncle and brother Sun Mei, who resided in the state of Hawaii after the siblings’ deaths. His journey to America was completed with his entry to Hawaii in 1879 for his education. Sun Yat-Sen was subjected to traditional

⁵⁶ *Ibid*, p. 2.

⁵⁷ U.S. Department of State, Office of the Historian, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 3, 1912, “Revolution; abdication of the Manchu rulers; establishment of a provisional republican government; concerted action of the Powers; correspondence concerning recognition of the Republic of China”, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1912/ch11>

⁵⁸ Schiffrin, *ibid*, p. 10.

⁵⁹ Sun Yat Sen, *Memoirs of a Chinese Revolutionary: A Programme of National Reconstruction for China*, AMS Press, London, 1970, p. ii.

Chinese education during his time in China. However, his education remained at a level sufficient only to read the Chinese language. *“His systematic education began in Hawaii. Because there was no Chinese school in the Islands at this time, the only alternative was one of the foreign institutions.”*⁶⁰

Here, the school named “Iolani” has created an essential change in Sen’s identity. Due to the colonial race with the United States, the school followed an anti-American tradition.⁶¹ His teacher Bishop Willis, who taught the lessons under Christian doctrine, can be seen as the person who instilled him in all kinds of Christian beliefs. There were only seven Chinese students during Sun Yat-Sen’s time in Iolani. These seven students were taught the Bible every evening by another Chinese and evangelical student commissioned by Willis. However, all Chinese boarding students had to attend services at St. Andrew’s Cathedral every Sunday. As a result of these regular practices, the Chinese boys were attracted to Christianity at a young age. Sun Yat-Sen’s education at Iolani and his family’s traditional Chinese beliefs were completely different.

It is argued that after studying at St. Louis College for a semester, Sun applied to “Oahu College”⁶². It was one of the important schools in the region to continue his education after graduation. However, his brother Sun Mei, one of his most important supporters in Hawaii, opposed his education by saying that he had moved away from his traditional Chinese identity. Despite opposition, Sun Yat-Sen transferred to Oahu, the second most crucial school in his educational career, due to his high grades at the Iolani School. *“It was the island’s most advanced institution of learning.”*⁶³ The school was first named Punahou and was established in 1841 for the children of American Board missionaries. In 1853 the school was opened to everyone. The name of the school was officially changed to Oahu College in 1859.

*“In 1855, the ABCFM began to withdraw its direct support of Oahu College. The control of the school’s estate was transferred to the local board of trustees. It was no longer a missionary institution. It became an endowed private school that included a secondary curriculum. The school attracted more and more students from the community with its very high standards for college preparation.”*⁶⁴

Sun Yat Sen’s brother Sun Mei did not provide Sen with the money needed for his education at Oahu, and in 1883, Sun Yat-Sen was sent back to China. However, Sen’s education in Hawaii, first in a British school and then in an American school, has shaped his worldview and moved him away from

60 Schiffrin, *ibid*, p. 12.

61 Schiffrin, *ibid*, p. 13.

62 The name of the Oahu school was changed in 1934. Nowadays the school is known as Punahou School. Barack Hussein Obama, the 44th president of the United States is also a graduate of this school.

63 Irma Tam Soong, “Christianity and Dr. Sun Yat-sen’s Schooling in Hawai’i, 1879–83”, *Chinese Historical Society of America*, https://chsa.org/wp-content/uploads/2010/12/CHSA_HP2010_07_Soong.pdf p. 82.

64 *Ibid*, p. 82.

the traditionalist Chinese worldview. The seemingly secular religious education provided in the Iolani and Oahu schools was incompatible with the village's traditions and beliefs that Sen belonged to. Shortly after returning to the village, Sen and his peasant friend Lu Hao-Dong *destroyed the statue of the Beiji Dijun (Emperor of the North Extreme) and an ear of the Jinhua Furen (Goddess of Gold Flower) of the village temple when villagers were making obeisance to them. This was considered both treason and heresy, for which Sun's father had to make a full apology and pay for the repair.*"⁶⁵ According to Chinese traditions, Sun Yat-Sen brought great shame to his family with this gesture and was asked to leave the village.

In 1883 Sun Yat-Sen went to Hong Kong, where "he enrolled in the Diocesan Home run by the Church of England."⁶⁶ In this school, he was baptized by the American missionary Dr. Charles Robert Hager (1851-1917). Charles Robert Hager was a missionary who went to southern China in 1883 as a missionary of the American Board and resided in the city of Hong Kong for twenty-seven years.

The significance of Sun Yat Sen's meeting with Hager was not limited to his baptism. Hager's memoirs for the publication *The Missionary Herald* mentioned that after Sen's baptism, they decided to set off together and went to Sun Yat-Sen's home in Heung Shan. Along the road, they made their living by selling Gospels.

"After Sun Yat Sen became a Christian, he immediately began to witness for Christ, and such was his earnestness that in a short time, two of his friends accepted Christianity. This was at a time when few converts were made and when many feared to identify themselves with Christians."⁶⁷

His brother Sun Mei, who learned he had become a Christian, threatened Sen with cutting off his financial income. Sun Yat-Sen is known to have left Hawaii and returned to Hong Kong, saying that he would not renounce his faith. After his return, the missionaries from America took Sun Yat-Sen to medical school. Hager also wrote a personal letter to Dr. J. G. Kerr, President of the Faculty of Medicine in Hong Kong, asking for Sun Yat-Sen's admission to the faculty. No tuition fee was charged to Sun Yat-Sen. However, "Sun himself explains that he planned to 'use the school as a place for propaganda and to exploit the medical profession in order to reach people."⁶⁸

Sun Yat-Sen began studying medicine at the Hong Kong Chinese Medical College, founded in 1877. This institution still exists and is known as the University of Hong Kong, and the London Missionary Society founded it.⁶⁹

65 Kan-Wen Ma, "Sun Yat-Sen (1866-1925), a man to cure patients and the nation- his early years and medical career", *Journal of Medical Biography*, Vol. 4, No. 3, 1996, p. 162.

66 *Ibid*, p.162.

67 Charles Robert Hager, "Doctor Sun Yat Sen: Some Personal Reminiscences", *The Missionary Herald*, Vol. 108, No. 4, April 1912, <https://archive.org/details/missionaryherald1084amer/page/171/mode/1up?view=theater> pp. 171-172.

68 Schifffrin, *ibid*, p. 19.

69 The University of Hong Kong Medical Alumni Association, "Photo Gallery-The Foundation

According to Hager's testimony in the *Missionary Herald*, there is a direct connection between Sun Yat-Sen's Christianization and the Manchu dynasty's deposition. "But so great was the influence of Sun that he won these men to the truth. It was the same power that he has always had of making men accept his opinions. That is the reason nearly all of the 7,500,000 Chinese who are now abroad in other countries came to hold his views that the Manchus must go. True, many of the Christians could not ally themselves with him, but at heart they were one with him. It was the same power by which he has given to China a republic, instead of continuing the old monarchy."⁷⁰ Hager "felt that his resignation proved anew that Sun was still the same simple-hearted and earnest Christian patriot that he had always been and that he would continue to play an influential and positive role in China's future."⁷¹

Sun Yat-Sen paints the image of a heroized and idealized figure in the eyes of the Chinese people. He is generally assumed as someone born in China but was reborn in the United States through missionaries' initiatives. As a missionary-trained leader, Sun Yat-Sen returned to Hong Kong to study medicine with the recommendation letter of American Board member Dr. Hager and went to Europe and the United States to raise money for a republican revolution after a failed coup against the government in 1895. It is stated that he raised more than \$ 140,000 (equivalent to \$ 3,540,600 today) during his time in the United States.⁷²

However, it is known that this trip was not Sun Yat-Sen's first trip to the United States. He first entered the United States in 1896 during a trip to North America. Despite the reward placed on his head by the Manchu Government, he was not caught inside the United States. The US introduced the Chinese Exclusion Act Laws and banned Chinese citizens from entering the United States during the same period. Despite the law, Sun Yat-Sen moved freely to the US and collected aid from US citizens. However, he was caught by British officials. It is noteworthy that Sun Yat-Sen, who started his education at the Anglican missionary school but continued his education at the American Board school, traveled to the north of the United States to raise money despite the Chinese Exclusion Laws of the US Government of the time, but was caught when he crossed to England. This situation is seen to have emerged as a result of the research in the American archives dated back to 1997. It turned out that Sun Yat-Sen had re-entered the United States in 1904 and had presented documents of his US citizenship on this trip. Sun Yat-Sen, at that time, was anticipating

of Medical Faculty", <https://www.med.hku.hk/hkumaa/history-part1.php> (Date Accessed 15.03.2022) p. 1.

70 Hager, *ibid*, p. 172.

71 Metallo, *ibid*, p. 271.

72 Chinese Historical Society of America, "Sun Yat-sen's 1911 Tour of America", <https://chsa.org/exhibits/online-exhibits/sun-yat-sen-an-american-legacy/sun-yat-sens-1911-tour-of-america> (Date Accessed 08.02.2022) p. 1.

any action the Imperial Government might take against him.⁷³ The 1997 case file contains Sun Yat-Sen's sworn and signed testimony of two Hawaiian-born farmers.⁷⁴ According to the affidavit, Sun Yat-Sen appears to have been born in Hawaii but not in China.⁷⁵ (See Figure 1 below)

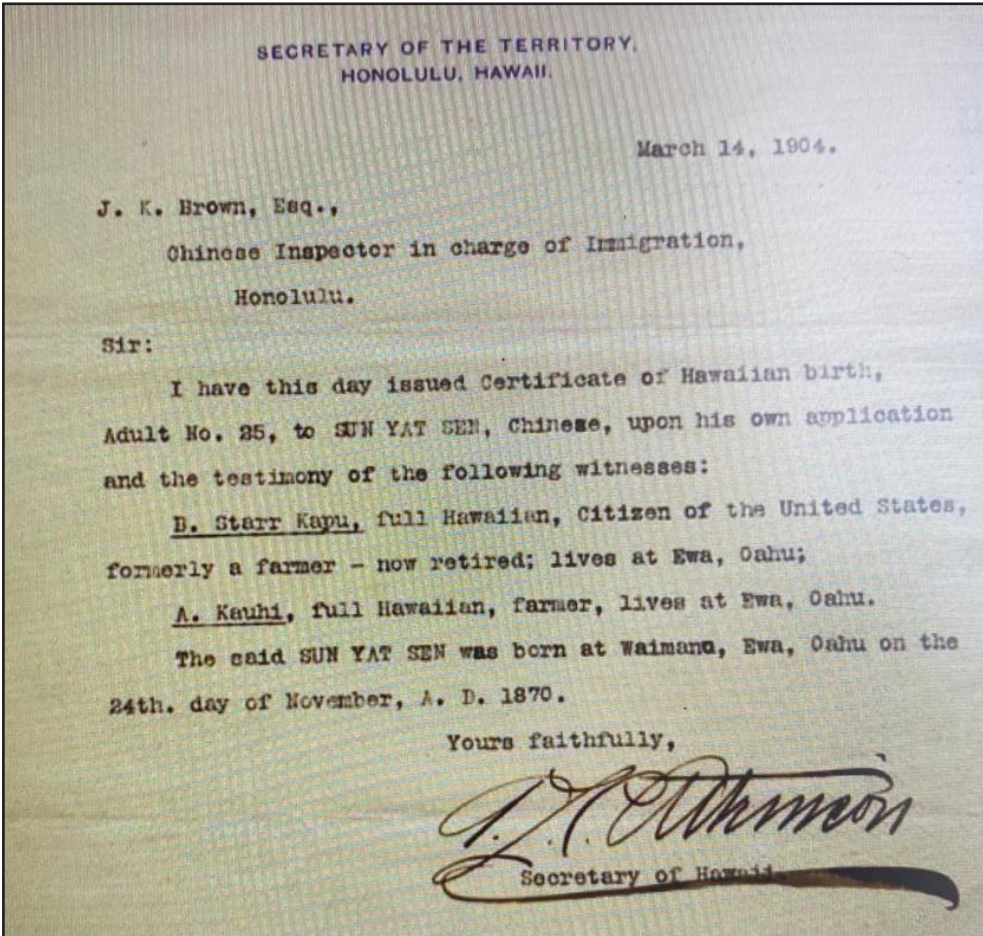

Figure 1: Document about Sun Yat-Sen's being a "native-born Hawaiian". Sun Yat-Sen's archival file. The document states that he was born on November 24, 1870, on one of the islands of Hawaii called Oahu.⁷⁶

73 National Archives San Francisco, "Immigration Arrival Investigation Case Files, 1884-1944", *Record Group 85 Immigration and Naturalization Service*, <https://static1.squarespace.com/static/5a81dadde9bdf9a97b0da7/t/5d276e576e392d000188df98/1562865246177/NARA+San+Francisco+District+Inventory+%28rev.+12-2018%29.pdf> pp. 15-16.

74 For detailed information on how Sun Yat-Sen's archival file was found see, Neil L. Thomsen, "No Such Sun Yat-Sen: An Archival Success Story", *Chinese America: History and Perspectives*, 1997, pp. 16-26. <https://caamedia.org/separatelivesbrokendreams/sunintro1.html>

75 The Center for Asian American Media, "9995/Sun Yat Sen", <https://caamedia.org/separatelivesbrokendreams/sun8.html> (Date Accessed 11.5.2022), p. 8.

76 The Center for Asian American Media, *ibid*, p. 8.

It has not been proven who was responsible for granting American citizenship to Sun Yat-Sen. After establishing the Republic of China, his status changed, and he became the head of state, but he did not apply to renounce his US citizenship. The US State Department approached the issue regarding long-term American interests in China and did not take action.

It is known that Sun Yat-Sen and the rebel groups were not the only groups that supported the Republican revolution in China. The missionaries also wanted this revolution to take place. The missionaries, who had to work in hiding with insufficient means in China, saw it necessary for their work that a government focused on western ideas should replace the old administration. Obstacles to the success of the American Board and other missionary groups in the region were seen as the ideas and management understanding of the imperial institution. It is known that republican pro-government and new generation leaders who were educated according to Western values in the West or grew up in mission institutions in China were supported by missionaries. It is also possible to say that the American Board's activities in the region, its publications, and the perception of China it has created within the United States have strengthened the sense of revolution and provided the necessary support. As a result of missionary initiatives, the revolution was perceived as a necessity in China. The activities of the leaders and missionaries trained in the missionary schools of the 19th century bore their fruits in the 20th century.

The expression of the "three principles of people," the system envisaged by Sun Yat-Sen for China, described as nationalism, democracy, and the people's welfare, provides another example of the seeds of thought sown by missionary activities. Sun Yat-Sen acknowledges that these statements are quotes from Abraham Lincoln, the sixteenth President of the United States and the first president of the Republican Party. The Three Principles of the People are the same as President Lincoln's. These principles are expressed on the US side as "the government of the people, by the people, for the people." Sun Yat-Sen has merely adapted these values to Chinese society.⁷⁷

It is also known that Sun Yat-Sen did not break ties with the missionaries during his trip to the USA and often stayed in the missionaries' houses. He regularly shared with the missionaries the revolutionary plans he wanted to carry out in China. During his time in the United States, he established close relations with Dr. Hager. In his meetings with Hager, Sen was often told that the Chinese people embraced the reform movements. Sun Yat-Sen even found a chance to have meetings with US President Roosevelt.⁷⁸ From Sun Yat-Sen's education to the overthrow of the Chinese Empire, the American Board and its missionaries have never missed an opportunity. On the other hand, Sun Yat-Sen

77 Lyon Sharman, *Sun Yat-Sen His Life and Its Meaning: A Critical Biography*, Stanford University Press, California, 1968, p. 271.

78 Sharman, pp. 91-93.

demonstrated his commitment to the church in his speech in the United States by calling on the church to support the Chinese revolution. He described his feelings towards the church as such;

“Those from Europe and America with whom I associated put the ideals of freedom and liberty into my heart. Now I call upon the church to help in the establishment of the new government. The Republic cannot endure unless there is that virtue – the righteousness for which the Christian religion stands – at the center of the nation’s life.”⁷⁹

Whether the activities of the American Board and other missionary groups operating in China have been successful has often been a matter of debate. Those who approach the issue based on the number of people converted to Christianity in China see the situation as a failure because missionaries have been able to convert very few Chinese to Christianity.

In the *Atlas of Religion in China*, the number of Protestants varies:

“According to the official figures released by the SARA, there were about 23 million Protestants in China in 2010.50. However, the World Christian Database estimates there were more than 100 million Protestants in China. The Pew Research Center’s report on global Christianity estimated that there were 58 million Protestants in China in 2010. In surveys, only about 3 percent of respondents self-identified as Christians. If we look at specific Protestant beliefs or practices, however, the number of believers or followers doubles or triples.”⁸⁰

The actual figure is unclear, as different institutions offer different numbers. However, the actual achievement of the American Board or other missionary groups is that their organizations, churches, and missionaries in China are socially and culturally creative and revolutionary through their activities and institutions.

Missionaries trained the leading figures of Chinese culture in China and took China to their axis with the institutions they opened. *“Those trained in our medical schools stay in the big coastal cities where the accustomed facilities are available – those “treaty ports” which were the spearheads of “western imperialism”.*⁸¹ Missionary activities have not only progressed with social policies in the institutional sphere. As can be seen from the example of China, these institutions have also intervened in the internal dynamics of the regions they wish to govern within the framework of their understanding.

Sun Yat-Sen’s reaction to his people’s local cultures after meeting with the missionaries should not be underestimated. Sun Yat-Sen, who was exposed

⁷⁹ Sharman, p. 148.

⁸⁰ Fenggang Yang and J. E. E. Pettit, *Atlas of Religion in China: Social and Geographical Contexts*, Brill Publications, Boston, 2018, p. 31.

⁸¹ A China Missionary, “First Thoughts on the Debacle of Christian Missions in China”, *African Affairs*, Vol. 51, No. 202, 1952, p. 35.

to missionary activities from a young age, could be seen as a result of these activities. It seems that the process in China, which resulted in overthrowing the imperial system, did not only occur with a series of uprisings within the country. The process began with creating the need for uprisings to break out. Even in his memoirs, Sun Yat-Sen states that Christian newspapers were used to propagate the movement in regions outside China.

*“This revolutionary movement amongst the Chinese students found its way into China. At Shanghai, the students Chang-Tai-Yang, Wu-Wei-Hoi, Cho-Chang, and others utilized the Christian papers for revolutionary propaganda. Their actions were complained of by representatives of the Imperial authorities, in consequence of which they were arrested and imprisoned on the territory of the foreign concession.”*⁸²

Looking at Sun Yat-Sen in the light of today’s documents, Marie Claire Bergère states the following about him:

*“Sun Yat-Sen, a Cantonese raised in Hawaii and Hong Kong, was a pure product of maritime China, the China of the coastal provinces and overseas communities, open to foreign influences. The travels, encounters, and education that the young peasant received in missionary schools initiated him into the modern world and aroused in him a desire to give China a rank and role worthy of it in that world.”*⁸³

82 Yat Sen, *ibid*, p. 200.

83 Marie-Claire Bergère, *Sun Yat-Sen*, Trans. Janet Lloyd, Stanford University Press, Stanford, 1994, p. 3.

Conclusion

This study focused on how different missionary groups have influenced China since the early 1800s. It dealt with the practices and consequences of the missionary understandings of British and American missionaries. China, the Asian region's largest state, was the permanent target of the two major powers. However, the way they operated in China differed. While the British aimed for an administration of their own in China, the American missionaries aimed for a government that was not theirs but was subordinate to them in terms of US interests and regional effectiveness. Thus, while the American missionaries surrounded China with a containment strategy, the British missionaries preferred to infiltrate China's institutions. Puyi, the Chinese Emperor of the time, was taken under British control and, as a result of the nationalist revolutionary movement in China, was exiled to the region of Manchukuo.

As one of the leading missionary organizations in the US, the American Board played an important role in the upbringing of Sun Yat-Sen, who carried out the revolution. Missionary practices of the American Board are carried out in secrecy within China, and they were reluctant to operate inside the country like their British counterparts. This situation has brought great benefits to the United States over time.

The activities carried out in secrecy within the borders of China have moved to Hawaii over time. The equipping of Hawaii with institutions that would influence China in the following period strengthened the missionary policy of the United States. The situation is also in line with the understanding of the containment strategy followed by the United States. They built educational institutions and hospitals to educate future leaders of China. Sun Yat-Sen, who overthrew the Chinese Empire with his nationalist revolution, was also a result of missionary schools established in Hawaii. Throughout his life, he used the advantages of these schools and entered the United States more than once. The missionaries not only trained him to carry out the revolution but also provided him with material and moral aid. As a result of this study, it is clear that the American Board was effective in China and its leaders.

BIBLIOGRAPHY

I. Archival Resources

BARTLETT, Samuel Colcord, *Historical Sketch of the Missions of the American Board in China*, Published by the Board, Boston, 1878.

BROWN, Arthur J., *Report of a Visitation of the China Missions*, Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church, New York, 1902.

Facts You Should Know Regarding the American Board 1923-1924, ABCFM, Boston, 1920. <https://archive.org/details/factsyoushouldkn00amer/page/n11/mode/2up> (Date accessed 01.04.2022)

HAGER, Charles Robert, "Doctor Sun Yat Sen: Some Personal Reminiscences", *The Missionary Herald*, Vol. 108, No. 4, April 1912, p. 171-174.

<https://archive.org/details/missionaryherald1084amer/page/171/mode/1up?view=theater>

National Archives San Francisco, "Immigration Arrival Investigation Case Files, 1884-1944", *Record Group 85 Immigration and Naturalization Service*, p. 15-16. <https://static1.squarespace.com/static/5a81dadde9bfdff9a97b0da7/t/5d276e576e392d000188df98/1562865246177/NARA+San+Francisco+Di+strict+Inventory+%28rev.+12-2018%29.pdf>

Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Documents administered by the Houghton Library of Harvard University, Also includes individual reel units from 1-6, Guide to the Microfilm Collection, Research Publications International, Woodbridge, CT, 1994

US Department of State, Office of the Historian, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, With the Annual Message of the President Transmitted to Congress December 3, 1912, "Revolution; abdication of the Manchu rulers; establishment of a provisional republican government; concerted action of the Powers; correspondence concerning recognition of the Republic of China"*, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1912/ch11>

US Department of State Archive, "United States Relations with China: From Trade to the Open Door (1784-1900)", <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/pubs/fs/90392.htm>

II. Books

BERGÈRE, Marie-Claire, *Sun Yat-Sen*, Trans. Janet Lloyd, Stanford University Press, Stanford, 1994.

COHEN, Paul A., *China and Christianity: The Missionary Movement and the Growth of Chinese Antiforeignism 1860-1870*, Harvard University Press, Cambridge, 1963.

ÇOBAN DÖŞKAYA, Füsün, *Amerikan Board Arşiv Belgeleri Işığında Corinna Shattuck, Mary Haratounian ve Urfa Körler Okulu*, [Corinna Shattuck, Mary Haratounian and Urfa School for the Blind in American Board Archives], Berikan Yayınevi, Ankara, 2021.

FAIRBANK, John K., (Ed.) *The Missionary Enterprise in China and America*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1974.

GOLDSTEIN, Jonathan, Jerry Israel and Hilary Conroy (Eds.), *America Views China: American Images of China Then and Now*, Lehigh University Press, Bethlehem, 1991.

HADDAD, John R., *America's First Adventure in China: Trade, Treaties, Opium, and Salvation*, Temple University Press, Philadelphia, 2013.

HSO, Immanuel C. Y., *The Rise of Modern China*, 6th ed., Oxford University Press, Oxford, 2000.

JOHNSTON, Reginald Fleming, *Twilight in the Forbidden City*, Foreign Language Teaching and Research Press, Beijing, 2008.

SCHIFFRIN, Harold Z., *Sun Yat-Sen and the Origins of the Chinese Revolution*, University of California Press, 1968.

SHARMAN, Lyon, *Sun Yat-Sen His Life and Its Meaning: A Critical Biography*, Stanford University Press, California, 1968.

STOCK, Eugene, *A Short Handbook of Missions*, Longmans, Green and Co, London 1904.

TIEDEMANN, R. G., *Reference Guide to Christian Missionary Societies in China: From the 16th to the 20th Century*, M. E. Sharpe, Inc, New York, 2009.

- TWITCHETT, Denis and John K. Fairbank (Eds), *The Cambridge History of China*, Vol 10 Late Ching 1800-1911 Part I, Cambridge University Press, Cambridge, 1978.
- YANG, Fenggang and J. E. E. Pettit, *Atlas of Religion in China: Social and Geographical Contexts*, Brill Publications, Boston, 2018.
- YAT- SEN, Sun, *Memoirs of a Chinese Revolutionary: A Programme of National Reconstruction for China*, AMS Press, London, 1970.
- VARG, Paul A., *Missionaries, Chinese, and Diplomats: The American Protestant Missionary Movement in China, 1890-1952*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1958.

III. Articles

- A CHINA MISSIONARY, "First Thoughts on the Debacle of Christian Missions in China", *African Affairs*, Vol. 51, No. 202, 1952, pp. 33-41.
- BARNETT, Suzanne W., "Silent Evangelism: Presbyterians and the Mission Press in China, 1807-1860", *Journal of Presbyterian History* (1962-1985) Vol. 49, No. 4, 1971, pp. 287-302.
- BIGGERSTAFF, Knight, "A Translation of Anson Burlingame's Instructions from the Chinese Foreign Office", *The Far Eastern Quarterly*, Vol. 1, No. 3, 1942, pp. 277-279.
- ÇOBAN DÖŞKAYA, Füsün, "Amerikan Board ve Misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa Faaliyetleri" [The American Board and the Oorfa Activities of Missionary Corinna Shattuck], *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Vol. 5, No. 14, 2018, pp. 84-119.
- ÇOBAN DÖŞKAYA, Füsün, "Amerikan Board (ABCFM) ve Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)" [American Board (ABCFM) and Fetullah Terrorist Organization (FETO)], *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Vol. 7, No. 3, 2020, pp. 1431-1474.
- ÇOBAN DÖŞKAYA, Füsün, "Mary Lyon: Mount Holyoke Kız İlahiyat Okulu ve Mezunlarının Osmanlı Devleti'nde Eğitim Misyonerliği Faaliyetleri" [Mary Lyon: Mount Holyoke Female Seminary and Educational Missionary Activities of Its Graduates in the Ottoman State], *History Studies*, Vol. 12, No. 4, 2020, pp. 1665-1701.
- ÇOBAN DÖŞKAYA, Füsün, "Amerikan Board'un Kılavuz ve El Kitaplarının Analizi" [An Analysis of American Board's Manuals and Handbooks], *History Studies*, Vol. 13, No. 4, 2021, pp. 1125-1143.

- ÇOBAN DÖŞKAYA, Fusun, "Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerlerin Antlaşma Hakları" [Treaty Rights of American Missionaries in the Ottoman State], *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Vol. 8, No. 3, 2021, pp. 769-798.
- FAIRBANK, John K., "Foreword", *Sun Yat-Sen and the Origins of the Chinese Revolution*, University of California Press, 1968.
- Jonathan Green to Rufus Anderson, 18 October 1832, *Missionary Letters to the ABCFM*, Hawaiian Mission Children's Society Library Collections, Mission Houses Museum, Honolulu.
- KASHAY, Jennifer Fish "Agents of Imperialism: Missionaries and Merchants in Early-Nineteenth-Century Hawaii", *The New England Quarterly* Vol. 80, No. 2, 2007, pp. 280-298.
- LAFFEY, John F., "Roots of French Imperialism in the Nineteenth Century: The Case of Lyon", *French Historical Studies*, Vol. 6, No. 1, 1969, pp. 78-92.
- LAZICH, Michael C., "American Missionaries and the Opium Trade in Nineteenth-Century China", *Journal of World History*, Vol. 17, No. 2, 2006, pp. 197-223.
- MA, Kan-Wen, "Sun Yat-Sen (1866–1925), a man to cure patients and the nation-his early years and medical career", *Journal of Medical Biography*, Vol. 4, No. 3, 1996, pp. 161–170.
- METALLO, Michael V., "American Missionaries, Sun Yat-Sen, and the Chinese Revolution", *Pacific Historical Review*, Vol. 47, No. 2, 1978, pp. 261-282.
- PORTER, Andrew, "Commerce and Christianity: The Rise and Fall of a Nineteenth-Century Missionary Slogan", *The Historical Journal*, Vol. 28, No. 3, 1985, pp. 597-621.
- SAHU, A. C., "Genesis and Growth of Indo-Chinese Opium Monopoly under East India Company", *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 38, 1977, pp. 529-533.
- SOONG, Irma Tam, "Christianity and Dr. Sun Yat-sen's Schooling in Hawai'i, 1879–83", *Chinese Historical Society of America*, pp. 75-86. https://chsa.org/wp-content/uploads/2010/12/CHSA_HP2010_07_Soong.pdf
- THOMSEN, Neil L., "No Such Sun Yat-sen: An Archival Success Story", *Chinese America: History and Perspectives*, 1997, pp. 16-26. <https://caamedia.org/separatelivesbrokendreams/sunintro1.html>
- VARG, Paul A., "Motives in Protestant Missions, 1890-1917", *Church History*, Vol. 23, No. 1, 1954, pp. 68-82.

IV. Internet Resources

- Chinese Historical Society of America, “Sun Yat-sen’s 1911 Tour of America”, <https://chsa.org/exhibits/online-exhibits/sun-yat-sen-an-american-legacy/sun-yat-sens-1911-tour-of-america> (Date Accessed 08.02.2022)
- Dr. Sun Yat-Sen Hawaii Foundation, “Sun Yat-sen’s Christian Schooling in Hawai’i”, 02.10.2008, <http://sunyatsenhawaii.org/2008/09/02/sun-yat-sens-christian-schooling-in-hawaii> (Date Accessed 28.05.2022)
- Punahou Archives, “History of Punahou”, <https://www.punahou.edu/archives/history-of-punahou> (Date Accessed 15.03.2022)
- <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/1?locale=en>
(Date Accessed 10.03.2022)
- “Robert Morrison (1782-1834)”, <https://web.archive.org/web/20130323080254/http://www.wecf-cong.org/articles/robertmorrison.pdf>
(Date Accessed 10.04.2022)
- Jessica Hannah, “American Missionaries in China: 1830-1900”, 4.20.2009, <https://wmpeople.wm.edu/site/page/jlhannah/americanmissionariesinchina>
(Date Accessed 27.05.2022)
- Linda Lear Center Digital Collections and Exhibitions, “Efforts of the ABCFM in 19th Century China”, <https://lc-digital.conncoll.edu/exhibits/show/gold-journal/essays/abcfm>
(Date Accessed 22.05.2022)
- USC US-China Institute, “Treaty of Tianjin (Tien-Tsin), 1858: Treaty between the United States of America and the Empire of China”, <https://china.usc.edu/treaty-tianjin-tien-tsin-1858> (Date Accessed 12.04.2022)
- The University of Hong Kong Medical Alumni Association, “Photo Gallery-The Foundation of Medical Faculty”, <https://www.med.hku.hk/hkumaa/history-part1.php> (Date Accessed 15.03.2022)
- The Center for Asian American Media, “9995/Sun Yat Sen”, <https://caamedia.org/separatelivesbrokendreams/sun8.html> (Date Accessed 11.5.2022)
- “Treaty of Tientsin [Tianjin], 1858”, *China’s External Relations: A History*, <https://web.archive.org/web/20160304224140/http://chinaforeignrelations.net/node/206> (Date Accessed 22.04.2022)

Extended Abstract

At the beginning of the 1800s, the position of the USA in the domestic political plane, under the influence of policies left off from the establishment period, was in a troubled atmosphere. This situation was overcome with a series of entrepreneurial activities towards the end of the period. The fixed policy and position in the Pacific Region have been translated into a policy of pro-active political initiatives and expansionist tendencies. In the new order, the country has taken two essential concepts to the forefront; military power and practical diplomatic power. The country has reduced the actual threats to its security, but the current situation has led to US activism and expansionism. One of the essential manifestations of the expansionist policies in the civilian sphere has been the US missionary understanding.

When the Pacific regional policies are examined closely, it is seen that China represents a suitable ground for the US missionary activities in the second half of the 1800s. The US has conducted several studies intending to use the people it has trained through its mission activities in the Asian region and inject western-centric administration models into it. Studies have shown that they bear fruit as political leaders and rulers in China. People brought up under the influence of missionaries have found a field of application of western-oriented management modeling in the Asian region.

American Board (ABCFM), one of the earliest missionary organizations in the United States, was established in 1810 to spread Christianity worldwide. The organization sent its first missionaries to China in 1830. American Board missionaries saw the Chinese as “darkened souls” which needed saving and forced Western culture on the Chinese in their schools. On the other hand, according to the Chinese, missionary activities were seen as a system that enabled foreign ideas to reach the Chinese in the lower class of society. From the mid-1800s to the 1900s, the meaning of missionary activities for the Chinese was seen as a means to understand and analyze the West, and it was an act to receive news about a civilization that seemed different to them. Missionaries, who could not achieve the religiously desired goal during their missionary activities, sought to advance their goals by undermining and manipulating cultural norms or targeting political authorities.

US and UK rivalry in China in the 19th century was also an important issue. The US attempts to show activity in the region by following specific policies have emerged most clearly with the dominance and competitive environment on the island of Hawaii. England lost the missionary rivalry in mainland China to the US in the 1850s and focused its missionary efforts on the Hong Kong region due to the importance of commercial activities. Instead of following an integrative strategy covering the whole of China, the British strategy followed a policy that targeted private institutions and strategic points and aimed to seize and control the region's dynamics from within. On the contrary, the Americans prioritized their strategies and did not directly target Chinese institutions. They have placed the policy of showing activity in the regions around China at the forefront. In addition, despite their large number in China, American missionaries worked without attracting attention.

The death penalty imposed on all missionary groups in exchange for preaching Christianity also applied to American missionaries. The experiences of the first US missionaries were limited to learning Chinese in secret ways and translating sacred texts into Chinese. In the post-1890 period, American missionaries continued to pursue the theme of saving the soul of China, but they added to this theme the policy and political interests of their country.

Sun Yat-Sen graduated from Christian schools of the missionaries in Hawaii, where Western ideas and Christianity influenced him. Between 1879 and 1883, he went to a boarding school established by the Church of England called "Iolani College" in Hawaii. Afterward, he attended the preparatory school of "Oahu College" ("Punahou School") of American Board missionaries. He became one of the first two graduates of the Hong Kong College of Medicine for Chinese, founded by the London Missionary Society, and became a medical doctor. American Board missionary Dr. Charles R. Hager baptized him in Hong Kong in 1884.

He is widely known as the "father of the nation" since he ended thousands of years of dynastic rule in China. He had a significant role in overthrowing the Manchu-led Qing dynasty, which had ruled China since 1644, in the Xinhai Revolution and became the provisional President of the Chinese Republic in 1911. The 1911 Revolution (or Xinhai Revolution), which led to the establishment of the Republic of China, ended China's last imperial dynasty.

American missionaries in China approved and saw great opportunity in the 1911 Revolution, for which they worked hard for many years. They educated its leaders in their missionary institutions in China. When the revolution erupted, Sun Yat-Sen was in the United States, raising money and recruiting members for the T'ung Meng Hui. After returning to China in December, he became the provisional President of the Republic of China on December 29, 1911. Sun Yat-Sen's being the President and other Christian leaders' being in

prominent positions made the missionaries happy, and they felt their activities would prosper. However, some thought he had little knowledge about Chinese people because he was away from his country for an extended period and was educated abroad.

China had two regimes at the end of 1911; the revolutionaries at Nanking and the Manchu government at Peking. Since neither of them was superior to the other, they negotiated a compromise. The Manchus issued a rescript announcing their formal demise as rulers of China, Sun Yat-Sen surrendered his provisional presidency, and a permanent republican government was established. Missionaries also favored this compromise, and they continued their good relationship with Sun Yat-Sen because his life could be an inspiration for other Chinese. On the other hand, Sun Yat-Sen always extolled the American Board's missionary contributions to China.

Although many aspects of Sun Yat-Sen's missionary-based life and activity are examined, few people know that Sun Yat-Sen was someone who claimed to be a "native-born Hawaiian." Immigration officials discovered in 1997 that he was a famous Chinese revolutionary searching for refuge and support for his cause in America.

Compared to the Chinese population, the number of American missionaries was not much, but by founding many hospitals, schools, and other agencies, they still successfully transmitted their ideas to China. Sun Yat-Sen was counseled and befriended by missionaries throughout his life, but he thought that America had failed him in the end. Since the American Board missionaries' impact on Sun Yat-Sen remains relatively unexplored, this study examines Sun Yat-Sen's role in history through missionary practices and tries to shed light on the American Board's effect on educating the future provisional President of the Republic of China.

Araştırma Makalesi / Research Article

**TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA
CIA ESKİ BAŞKANI ALLEN WELSH DULLES
VE FAALİYETLERİNİN İNCELENMESİ***

Sinan KIYANÇ**

Öz

Bu çalışmada 1953-1961 yılları arasında Amerika Merkezi İstihbarat Teşkilatı CIA Başkanlığı görevinde bulunan Allen W. Dulles'in Türkiye tarihindeki yeri araştırılmaktadır. Dulles, Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa görevi ile tanınmaya başladığı Osmanlı Devleti'nin kaderinin şekillendiği Paris Barış Konferansı'nda ABD Başkanı Woodrow Wilson'un en yakınındaki isimlerden biriydi. Dulles, ABD'nin İstanbul temsilcisi Yüksek Komiser Amiral Bristol'un yardımcılığı görevi ile Osmanlı Devleti'nin son günlerine, ABD Yakın Doğu Bürosu şefliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna tanıklık etmiştir. Bu süreçte Dulles, ABD'nin bölgeye ilgisinin artmasına ve Türkiye Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerin başlatılmasına çalışmıştır. ABD Yakın Doğu Bürosu şefliği sonrasında avukatlık yapan Dulles, İkinci Dünya Savaşı'nda kurulan ABD istihbarat teşkilatı OSS'de görev almıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında OSS'nin Türkiye şubesinin kurulmasını sağlayan Dulles, güçlü casus ağı sayesinde Türkiye'deki Nazi casuslarının bir kısmını deşifre etmişti. CIA'nın ilk sivil başkanı olan Dulles, bu görevi üslendiği sürede Türkiye'nin stratejik konumunu sık sık vurgulamıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesi öncesindeki gelişmeleri yakından takip eden ve darbenin olacağı ön görüşünde bulunan Dulles, darbe sonrasında ABD nezdinde yeni yönetimin kabul görmesinde etkin rol oynamıştır. ABD'nin başarısız Küba hamlesi sonrasında CIA başkanlığından istifa etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Allen Welsh Dulles, CIA, OSS, Türkiye, Osmanlı Devleti.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
(sinankiyanc@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-0148-9632).

EXAMINATION OF FORMER CIA DIRECTOR ALLEN WELSH DULLES AND ITS ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF TURKEY-USA RELATIONS

Abstract

This study also found between the years 1953-1961 Chairman of the CIA Allen W. Dulles is being investigated in the history of the Republic of Turkey. Dulles was one of the closest names to US President Woodrow Wilson at the Paris (Peace) Conference, which shaped the fate of the Ottoman Empire, which he began to recognize with his European mission during the First World War. Dulles, Istanbul representative of the United States High Commissioner, Admiral Bristol's assistant duties with the last days of the Ottoman Empire, the United States has witnessed the emergence Near East Bureau Chief of the Republic of Turkey. In this process Dulles, with an increase in the interest of the United States and the Republic of Turkey has worked for the start of diplomatic relations. Dulles, who worked as a lawyer after being the chief of the State Department's Near Eastern Division, worked in the US intelligence agency OSS, which was established during the Second World War. Dulles USA intelligence in the Second World War years Turkey had provided the OSS establishment of branches. Thanks to Dulles powerful spy network had deciphered a part of Nazi spies in Turkey. CIA's first civilian president in Dulles, at the time that this task undertakes the strategic position of the USA in Turkey has frequently stressed. Dulles, who closely followed the developments before the coup d'état of May 27, 1960 and predicted that the coup would occur, played an active role in the acceptance of the new administration in the USA after the coup. He resigned from the CIA presidency after the USA failed Cuban move.

Keywords: Allen Welsh Dulles, CIA, OSS, Turkey, The Ottoman Empire.

Giriş

Allen W. Dulles, 7 Nisan 1893 tarihinde New York'un Watertown kentinde dünyaya geldi. Dulles ailesi, 1778'de Protestanlık karşıtlarının hapse atıldığı İrlanda'dan kaçıp Güney Karoline'ye yerleşmişti. Annesi kısa bir süreliğine de olsa ABD Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenmiş olan John Watson Foster'in kızıydı.¹ Allen W. Dulles, dindar presbiteryen babanın ve ABD'nin yanı sıra dünyadaki gelişmeleri yakından takip eden annenin beş çocuğundan biriydi. Allen W. Dulles ABD tarihinde önemli roller üstlenecek insanların akşam yemeklerine misafir olduğu bir evde büyüdü. Annesiyle çıktığı Avrupa seyahatlerinde abisi John Foster ile dünyadaki gelişmelere tanıklık etme imkânı buldu.²

1 ABD Dışişleri Bakanlığı, "John Foster Dulles", <https://history.state.gov/departmenthistory/people/foster-john-watson> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

2 Stephan Kinzer, *Dulles Kardeşler John Foster Dulles, Allen Dulles ve Gizli Dünya Savaşları*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 14-15.

Allen W. Dulles Princeton Üniversitesi'nden mezun oldu. Abisi John Foster'in yönlendirmesi ile ABD Yakın Doğu Bürosu şefliğini yürüttüğü yıllarda George Town Üniversitesi'nde Hukuk eğitimini tamamladı. ABD Yakın Doğu Bürosu şefliği görevi sonrasında ülkenin önde gelen ve abisi John Foster'in ortak olduğu Sullivan & Cromwell hukuk şirketine katıldı. Böylece abisi John Foster gibi Allen de resmi görevlerinin yanı sıra avukat olarak da ülkede büyük bir üne kavuştu. Dulles kardeşlerin ünü kısa sürede ABD'yi aşmış, Avrupa'ya ulaşmıştı.³

Allen W. Dulles'in resmi görevleri parçalı bir görüntü sergilemektedir. Bu görevlerinde dikkat çeken unsur, Türkiye ile bağlantısıdır. Çalışmanın odak noktası, Dulles'in bu görevler süresince Türkiye tarihindeki yerini saptamaktır. Dulles, 1916 yılında Dışişleri Bakanlığı sınavını kazanarak resmi görevinin ilk kısım olan on yıllık kariyerine Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun başkenti Viyana temsilciliğindeki sekreterlik görevi ile başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle tarafsız kalan İsviçre'ye (Bern) taşınan temsilciliğinde istihbarat bilgileri toplamıştı.⁴ Allen W. Dulles'in bu görevi onu İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir kez daha Bern'e, bu kez üst düzey bir istihbarat görevlisi olarak görevlendirilmesine neden oldu. Allen W. Dulles, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki bu görevi ile savaşın seyrini etkileyen isimlerden birisi olmayı başardı.

Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919 - 21 Ocak 1920) Allen W. Dulles için büyük tecrübe olmuştu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni dünya düzeninin masaya yatırıldığı Paris'te birçok ülkenin kaderinin şekillenmesine de tanık olmuştu. Paris Barış Konferansı sonrasında kısa süreliğine Berlin'de görevlendirilen Allen W. Dulles bu görevi sonrasında İstanbul'a, Yüksek Komiser Mark Lambert Bristol'ün yardımcılığına atanmıştı. Milli Mücadele'nin sürdüğü günlerde, İstanbul'daki bu görev onun yıllar sonra atacağı adımlarda etkili olmuştu. Dulles, Milli Mücadele yıllarında Türkiye'nin ne kadar önemli olduğunun farkına varan ABD'li bürokratlar arasındaydı. ABD'nin bölgeye ilgisinin daha fazla olması gerektiğini savunmaktaydı. ABD'nin bölge politikalarında İngiltere'nin gölgesinden çıkması gerektiğine inanıyordu. İstanbul'daki görevinden sonra Yakın Doğu Bürosu şefliğine getirilen Dulles, dört yıllık süre boyunca Ortadoğu'yu tanımış ve birçok isimle tanışmıştı. Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın ABD Senatosu tarafından onaylanmasını ve ABD-Türkiye ilişkilerinin başlamasını savunan isimler arasında yer almıştı. Dulles'in bu tutumu ABD'deki Ermeni lobisinin tepkisini çekmişti.

Allen W. Dulles son derece pragmatisti. Onun için Türkiye'nin konumu ABD çıkarları için son derece önemliydi. Bu öneminden dolayı ülke çıkarlarının lobi faaliyetleri ile yok edilmesine müsaade edilmemeliydi. Dulles desteklediği bu fikir ABD'de yenilgiye uğramış, ABD Senatosu Türk-Amerikan

3 Richard H. Immerman, *The CIA in Guatemala, The Foreign Policy of Intervention*, The University of Texas Press, Texas, 1982.

4 Kinzer, *a.g.e.*, s. 34.

Lozan Antlaşması'nı kabul etmemiş, iki ülke ilişkileri ancak 1927 yılında başlayabilmişti. Dulles, CIA Başkanı olduğunda fikirlerini hayata geçirecek ortam bulmuştu. CIA Başkanlığı süresince Türkiye ile ilişkilere önem vermiştir. Bunun bir yansıması olarak, 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında kaygılı ABD bürokratlarına Türkiye'de atılan adımların ilişkilerin bozulmasına imkân verilmemesi gerektiğini ifade etmişti.

Emeklilik yıllarında anılarını kaleme alan Allen W. Dulles genellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarını anlatmayı tercih etmiştir. Bu yıllar Dulles için son derece unutulmaz olduğu açıktır. Dulles'in Türkiye tarihindeki etkisini belirlemek için görev yaptığı Dışişleri Bakanlığı ve Amerika Merkezi İstihbarat Teşkilatı CIA arşivleri zengin bir içerik sunmaktadır. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi de Allen W. Dulles'in İstanbul ve Yakın Doğu Bürosu şefliği sürecinde yaptığı yazışmalara yer vermektedir. Bu arşivlerin yanı sıra Allen W. Dulles'in popüler kişiliği nedeniyle hakkında birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerde Türkiye kısmı sadece bir kaç cümle ile geçirilmiştir. Oysa Dulles'in anılarında Türkiye önemli bir yer tutmaktadır. Dulles, Osmanlı Devleti'nin son günlerinden, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna ve çok partili hayata geçişi, darbe ile tanışmasına tanıklık etmiştir. Çalışmada Allen W. Dulles'in Türkiye anıları ele alınmaktadır. Bu kapsamda arşiv belgeleri ve dönemi aydınlatacak birinci el kaynakların yanı sıra araştırma eserleri de ele alınarak Dulles'in Türkiye tarihindeki yeri hakkında ilk çalışma ortaya koyulmaktadır.

1. İstanbul Görevi

Allen W. Dulles, ABD'nin, Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Viyana temsilciliğinde başladığı görevine, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Bern'de devam etmiştir. Savaşın sonuna kadar burada İkinci Müsteşar Sekreteri unvanıyla istihbarat faaliyetleri yürütmüştü. Bu görev Dulles için önemli bir tecrübeydi. Her ne kadar tarafsız bir ülkede olsa da dünyanın o güne kadar gördüğü en büyük savaşa, savaşın tamda merkezinde tanıklık etmişti. Bu tecrübe İkinci Dünya Savaşı'nda ABD'nin istihbarat teşkilatı OSS'nin temsilcisi olarak yeniden İsviçre'ye döndüğünde son derece faydalı olmuştu.⁵

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi üzerine kazanan ülkeler, kaybeden ülkelerin kaderini belirlemek için Paris Barış Konferansı'nda bir araya gelmişlerdi. Konferans, Alman İmparatorluğu'nun kuruluş yıldönümü olan 18 Ocak 1919 tarihinde başlamıştı. Böylesine temsili bir tarihte başlayan ve bir yıl süren, 21 Ocak 1920, Paris Barış Konferansı ile dünya düzeni yeniden şekillendirilmişti. Paris Barış Konferansı yeni dünya düzeninde aktör olacak yeni isimleri de barındırmıştı. Bu isimlerden birisi de Allen W. Dulles'ti. Abisi John Foster Dulles'le (Barış Müzakere Komisyonu Danışmanı) beraber katılan

5 Peter Grose, *Gentleman Spy The Life of Allen Dulles*, Houghton Mifflin Company, New York, 1994, s. 30 ve 35.

Allen W. Dulles, ABD Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerine göre Barış Müzakere Komisyonu'na İsviçre'deki İkinci Müsteşar Sekreteri unvanıyla katılmıştı.⁶ Politik ve diplomatik meseleler komisyonunda yer alan Dulles, 5 Şubat 1919 tarihinde M. Jules Combon başkanlığında oluşturulan alt komisyonda görev almıştır. Allen W. Dulles her ne kadar Osmanlı Devleti hakkında görüşmelerde görevli olmasa da Paris Barış Konferansı onun için önemli bir tecrübeydi. Princeton Üniversitesi'nden hocası ve evlerine sık sık misafirlige gelen ABD Başkanı Woodrow Wilson'un görüşmelerinde ve bu görüşmeler sonrasında yapılan sohbetlerde Dulles kardeşler sık sık yer almışlardı.⁷

Allen W. Dulles, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde görevine devam etmişti. Yeni dünya düzeninin sancılarının devam ettiği günlerde Dulles, kısa bir Berlin görevi sonrasında İstanbul'da Yüksek Komiser Mark Lambert Bristol'ün yardımcılığına atandı. Allen W. Dulles ve eşi Martha Clover Todd, 12 Aralık 1920 tarihinde İstanbul'a geldiğinde Osmanlı Devleti topraklarının neredeyse tamamı işgal altındaydı. Bu işgaller karşısında, Anadolu'da, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Mücadele hareketi güçlenmekteydi. Milli Mücadele'nin merkezi olan Ankara'da (Ankara Hükümeti ile) yeni devletin temellerini atılmaktaydı. Allen W. Dulles, Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Bunun yanı sıra İstanbul'daki diğer ABD'li bürokratların aksine, Bolşevik Devrimi sonrasında İstanbul'a kaçan Beyaz Ruslar ile yakın ilişki kurmuştu. İstanbul, Bolşevik Devrimi sonrasında kaçan insanlara ev sahipliği yapmaktaydı. Allen W. Dulles hakkında yazılan eserler, onun son derece sosyal bir kişiliğe sahip olduğunda mutabıktır. Dulles görev yaptığı yerlerde kısa sürede insanlarla kaynaşabilmekte ve kolayca dost edinmekteydi. İstanbul'da da bu özelliğini göstermişti. Yüksek Komiser Mark Lambert Bristol'ün aksine Pera Palas'ın önemli müşterilerinden birisi olmuştu. İstanbul hayatına kolayca adapte olan Dulles, kısa sürede Çarlık Rusya'da önemli görevlerde bulunan isimlerle yakın ilişki kurmuştu. Bu insanlardan elde ettiği bilgiler ile Bolşevikleri anlamaya çalıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği belgelerden anlaşıldığı üzere Dulles, Bolşeviklerin Rusya'da nasıl başarılı olduğu sorusuna cevap aramaktaydı.⁸

İstanbul'da Anadolu'daki gelişmelerin yanı sıra çevresindeki gelişmeleri de yankı uyandırmaktaydı. Bunlardan birisi de hiç şüphe yok ki Kızıl Ordu'nun Kafkasya'daki durumuydu. Kızıl Ordu'nun Gürcistan işgali İstanbul'da geniş yankı uyandırmıştı. Dulles, gelişmeleri ABD'ye bildirirken bölgeden yeterince bilgi alamadığından şikâyet etmişti. ABD'nin araştırdığı bir başka konu ise Komünizmin, Güney Amerika'da ne kadar etkili olacağıydı. Bu

6 ABD Dışişleri Bakanlığı, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv01/persons> (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

7 FRUS, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume III Document 1, Paris Peace Conf. 182/70.

8 İstanbul'da Beyaz Ruslar hakkında detaylı bilgi için bakınız: Bülent Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.

konuda Dulles'in gönderdiği bilgiler son derece etkili olmuştur. Pera Palas'ta sık sık bir araya geldiği Beyaz Ruslar ile yakın dostluk kurmuş, onlar vesilesiyle Sovyet Rusya'daki gelişmelerden haberdar edecek isimlere ulaşmıştı. Ancak bu durum son derece masraflıydı. Pera Palas'ta düzenlenen partilerin masrafları kısa sürede Amiral Bristol'ü rahatsız etmişti. Bunun üzerine Amiral Bristol masrafların Savaş Bakanlığı bütçesinden karşılanamayacağını belirtmişti. Allen W. Dulles masrafları Dışişleri Bakanlığı bütçesinden karşılama çabası sonuçsuz kalması Dulles'in etki alanının önemli miktarda zayıflamasına neden olmuştu.⁹

Beyaz Ruslar ise şaşalı hayatlarını kıymetli eşyalarını satarak sürdürüyorlardı. Bu süreçte son derece kıymetli eserler satışa sunulmuştu. Allen W. Dulles, bu süreçte tarihin tartışmalı eserlerinden birisi olan "*Siyon Büyüklüğü Protokolleri*" eserini bulmuştu. İlk kez 1903 yılında Rusya'da yayınlanan ve Yahudilerin küresel hâkimiyet planını ele alan eserin içeriği hiçbir zaman doğrulanamamıştır. Eserin ilk olarak kim tarafından kaleme alındığı bilinmemektedir. Rus gazetelerinde (1903 yılında) yayınlanan protokoller, 1905 yılında Rus papaz Prof. Sergyei Nilus tarafından kitap haline getirilmiştir. Kitap birçok isim tarafından yeniden ele alınmış ve birçok dile çevrilmiştir.¹⁰ Dulles, Çarlık Polis Teşkilatı üyesinden kitabı satın almıştı. Sadece Rusya'da yayınlanmış ve Batı'da hakkında son derece sınırlı bilgi bulunan kitap, Dulles sayesinde başta ABD olmak üzere birçok dile çevrilerek yayınlanmıştır.¹¹

Allen W. Dulles bir taraftan da Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Ancak Anadolu'daki gelişmeler hakkında sağlıklı bilgi almak son derece zordu. Gelişmeleri yakında takip etmek için ajan göndermek tehlikeliydi. New York Times gazetesi muhabiri Clarence Streit'in belirttiği üzere Anadolu topraklarında izinsiz dolaşmak son derece tehlikeliydi. Anadolu'nun neredeyse tamamı Ankara Hükümeti tarafından ajanlık faaliyetlerine engel olmak adına oldukça sıkı kontrol ediliyordu. Bu nedenle Ankara'ya gelmek için özel izin almak gerekiyordu. Allen W. Dulles bu çıkmazda olduğu günlerde ABD'li gazeteci Clarence Streit'in Mustafa Kemal Paşa ile görüşme talebi olumlu karşılanmıştı. Clarence Streit Ankara'da başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hükümetin önde gelen isimleri ile görüştüktan sonra Anadolu'nun birçok kentine uğramış ve önemli bilgiler elde etmişti. Clarence Streit İstanbul'a döner dönmez Allen W. Dulles ile görüştü. Dulles, Ankara'daki gelişmeleri ve Anadolu hakkında önemli gözlem bilgilerini birinci elden öğrenmişti.¹²

9 Grose, a.g.e., s. 76-80.

10 Viktor Varsden, *Siyon Liderlerinin Protokolleri*, Çev. Abdullah Mustafa, Sayfa Yay., İstanbul, 2004., s. 9-11.

11 Grose, a.g.e., s. 79-80.

12 Clarence K. Streit, *Bilinmeyen Türkler, Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu'da Gündelik Hayat, Ocak-Mart 1921*, Yay. Haz. Heath W. Lowry, Bahçeşehir Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011, s. 55-58; İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2016, s. 202; Sinan KıyaŒ, "Milli Mücadele'nin Askeri Başarıları ve ABD (1919-1921)", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, İnönü Savaşları'nın 100 Yıl Dönümü Özel Sayısı, 2021, 134.

Allen W. Dulles, Ankara Hükümeti ile ABD arasında her ne kadar resmi olmasa da ile doğrudan temasta Amiral Bristol başkanlığındaki heyette Başkan Yardımcısı olarak yer almıştı. Görüşme 7 Mayıs 1921 tarihinde Ankara Hükümeti İçişleri Bakanı'nı temsilen Bolu Milletvekili Doktor Emin Cemal Bey, Hüseyin Hulusi ile ABD'li heyet arasında gerçekleşmişti. Görüşmede Amiral Bristol ABD'li ticaret ve misyoner faaliyetlerinin engellenmemesini istemişti. Doktor Emin Cemal Bey, Amiral Bristol'un güvence verdiği isimlerin siyasete karışmama şartı ile ticari faaliyetlerde bulunabileceklerini belirtmişti. Doktor Emin Cemal Bey, cephe gerisinde Yunanlıların barbarlıklarını araştırmak için ABD'li bir heyetin kurulma talebi ise Amiral Bristol tarafından reddedilmişti.¹³

Allen W. Dulles 1922 Şubat'ında Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile görüşmüştü. Osmanlı Devleti'nin 1914 Ekim'inde kapitülasyonların kaldırdığı kararının TBMM nezdinde de devam etmesi ABD'yi endişelendirmişti. Kapitülasyonlar sayesinde büyük ayrıcalıklar elde eden ABD, TBMM'yi ikna etmek için Allen W. Dulles'ı görevlendirmişti. Dulles, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile görüşmesinde TBMM'nin bu konudaki kararlığını görmüştü. Yeni devletin kapitülasyonlar konusunda tutumu son derece kesindi. Bunun yanı sıra bir başka önemli mesele ise yargılamalardı. ABD'li iş adamlarına güvence olarak yargılamaların nasıl yapılacağını soran Dulles'e, Yusuf Kemal Bey yargılamaların Türk mahkemeleri tarafından yapılacağını ifade etmişti.¹⁴

Allen W. Dulles, ABD'nin İstanbul temsilcisi Yüksek Komiser Amiral Bristol'un aksine ABD'nin gayrimüslim topluluklarla temas kurması gerektiğini savunmaktaydı. Bu kapsamda kısa süreli İstanbul görevinde bu topluluklarla bağlantı kurdu. Bolşevik İhtilali sonrasında İstanbul'a kaçan Beyaz Ruslar ve Kafkas coğrafyasından gelen insanlardan Bolşevikler ve Komünizm hakkında son derece önemli bilgiler elde etmiştir. Bu bilgiler Soğuk Savaş yıllarında başarısında önemli rol oynayacaktı.¹⁵ Allen W. Dulles'in İstanbul görevi her ne kadar son derece kısa olsa da etkisi fazlaydı. Kişisel bu etki yıllar sürecek bir takibinde başlangıcıydı. Dulles, CIA Başkanlığında da birçok özel ve resmi mektuplarda Türkiye'nin konumuna dikkat çekerek, ABD müttefikliği konusunda önemine açıkça vurgu yapacaktı. Bunların yanı sıra mektuplardaki ifadelerden açık bir şekilde Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip ettiği görülmektedir.

13 Köse, *a.g.e.*, s. 204-205; Yunanlıların geri çekildiği dönemde Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin Ankara temsilcisi Bayan Annie T. Allen ile Bayan Florance Billings, Yunanlıların yaktığı köyler ve yaptıkları eziyetler hakkında hazırladıkları raporu İstanbul'daki Yakın Doğu Yardım Komitesi merkezine gönderdiler. Ancak raporun yayınlanması engellendi. Clair Price, *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu*, Çev. Bilal Gölgeçen, İkarus Yayınları, İstanbul, 2008, s. 208-209; Kıyanç, *a.g.m.*, 2021, s. 135.

14 Köse, *a.g.e.*, s. 177-178.

15 Christopher Simpson, *The Splendid Blond: Money, Law and Genocide in the Twentieth Century*, Open Road Media, 2017.

2. Yakın Doğu Şefliği

Allen W. Dulles İstanbul'da kısa süreli görevi sonrasında ABD'nin Yakın Doğu biriminin (State Department's Near Eastern Division) şefliğine getirilmişti. Dulles görevi kısa süreli izin için gittiği ABD'den İstanbul'a dönüşünden hemen önce aldı. Yeni görevi Orta Doğu'da ABD çıkarlarını korumayı kapsıyordu. Dulles'in görevi diplomasinden ziyade ABD'nin bölgedeki petrol yatırımlarını takip etmek ve onların haklarını korumaktı. Bunların başında da Rockefeller ailesinin sahibi olduğu Standart Oil petrol şirketi gelmekteydi. Dulles'in 1926 yılına kadar ki görevi onun Rockefeller ailesi ile yıllar sürecek dostluğuna vesile olmuştu.¹⁶

Allen W. Dulles'in Ortadoğu'da ne gibi faaliyetler yürüttüğü konusunda son derece sınırlı bilgiye sahibiz. ABD'nin bölgedeki etkisinin İngiltere karşısında son derece sınırlı olmasının yanında, Dulles'in bu süreçte gönderdiği belgelerin tasnifi bile düzenli bir şekilde yapılmamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı'nun önemsemez tutumu, Dulles'in resmi göreve ara vermesine neden olmuştur. ABD bölgedeki ekonomik çıkarlarını korumaya çalıştığından gelişmeleri de bu kapsamda ele almakta ve İngiltere'nin bölgesel çıkarları ile ters düşmemeye çalışmaktaydı. Genç bir diplomat olarak bölgede ABD ekonomik çıkarlarının yanı sıra bölgedeki gelişmeleri yakından takip ederek bunları ABD Dışişleri Bakanlığına göndermesine karşın bu raporlar Dışişleri Bakanlığı tarafından pek dikkate alınmamıştır. Stephan Kinzer bu yıllarda Dulles'in bölgedeki birçok lider ile temas kurduğunu ve bu liderlerden birisinin de Mustafa Kemal Paşa olduğunu iddia etmesine karşın, bu iddiayı kanıtlayacak herhangi bir somut kanıt bulunmamaktadır.¹⁷

Allen W. Dulles'in odaklandığı en önemli meselelerden birisi de Lozan Konferansı'ydı. İstanbul görevi sırasında yakından takip ettiği Anadolu'daki gelişmeleri, yeni görevi süresince de izlemişti. Her ne kadar Ortadoğu'daki ekonomik çıkarlarını korumak için görevlendirilmesine karşın Dışişleri Bakanlığı belgelerinde Lozan Konferansı'na dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra Ermenilerin bu süreçteki faaliyetleri Dulles'in ilgilendiği bir başka konuydu. Lozan öncesinde Anadolu'daki gayrimüslimlerin durumu, Amerikan Board Teşkilatı faaliyetleri hakkında da ABD Dışişleri Bakanlığı'nu bilgilendirmiştir.¹⁸

16 Kinzer, *a.g.e.*, s. 49-50.

17 *A.g.e.*, s. 50

18 FRUS, Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters., People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression. Massacres. Pogroms., March 2, 1917 - May 20, 1922; FRUS, Decimal File 891.6363, Internal Affairs Of States, Mines. Mining. Concessions., Carbon. Graphite., Iran, Petroleum., August 5, 1920 - June 13, 1922; FRUS, Decimal File 767.68119, Political Relations Of States, Relations; Bi-Lateral Treaties., Political., War. Peace. Friendship. Alliance. Non-Aggression., Turkey And Greece, Termination Of War. Mediation. Armistice., Feb. 6, 1922 - Nov. 26, 1922; FRUS. Decimal File 767.68119, Political Relations Of States, Relations; Bi-Lateral Treaties., Political., War. Peace. Friendship. Alliance. Non-Aggression., Turkey And Greece, Termination Of War. Mediation. Armistice., October 19, 1922 - June 9, 1923; FRUS, Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters., People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances,

Lozan Barış Antlaşması sonrasında Türkiye ile ABD arasında, 20 Nisan 1917 tarihinde kesilen diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması için 6 Ağustos 1923 tarihinde Türk-ABD Lozan Antlaşması imzalanmıştı. Lozan öncesinde azınlıkların kamuoyunda oluşturduğu hava, kapitülasyonların devamı, Amerikan Board Teşkilatı'nın faaliyetleri gibi konular sık sık gündemde yer tutmuştu. Dahası TBMM ile ABD diplomatik ilişkilerin başlamamasına karşın ABD'li Chester şirketine imtiyazlar tanınan bir anlaşma bile yapılmıştı. Lozan Antlaşması, ABD kamuoyunu ikiye bölmüştü. Bir taraftan Lozan'ın onaylanması ve bölgesel çıkarlarının korunması gerektiğini düşünenlerin karşısında güçlü bir lobi bloğu bulunmaktaydı. ACOLT (The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty-Lozan Antlaşmasına Karşı Amerikan Komitesi)'un başını çektiği karşıtların karşısında Allen W. Dulles'inde içinde bulunduğu kesim Lozan karşıtı tutumunun bölgesel çıkarlarını ve kurumların faaliyetlerini son derece olumsuz etkileyeceğini savunmuşlardı. Bu kapsamda Dulles, ABD'deki ACOLT karşıtı kesime de açıktan destek vermiştir. Bu yıllarda Dulles, ABD basınına Türkiye'deki gelişmeler hakkında bilgi göndermişti. Türkiye'nin ABD için önemi hakkında gönderilen bu bilgiler ile ABD kamuoyunda antlaşmanın onaylanması yönünde havanın oluşması sağlanmaya çalışılmıştı. Dulles'in bu tutumu ACOLT tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Oysa Dulles yukarıda da ifade edildiği üzere ABD'nin bölgedeki çıkarları için Türkiye'yi önemli bir noktada görmekteydi. Bu nedenle ilişkilerin başlaması gerektiğini, ABD'nin çıkarlarının lobilerden daha önemli olduğunu savunmaktaydı. Ancak ACOLT galip gelmiş ve antlaşmanın onaylanmasını engellemişti. Türkiye ile ABD diplomatik ilişkileri 1927 yılında başlayabilmişti.¹⁹

3. İkinci Dünya Savaşı ve OSS'nin Türkiye'de Kurulması

Allen W. Dulles, Dışişleri Bakanlığı'ndaki çeşitli görevlerden sonra 1926 yılında abisi John Foster Dulles'in yönetimindeki ve ABD'nin önde gelen hukuk şirketlerinden birisi olan Sullivan & Cromwell'in kadrosuna katıldı.²⁰ Dulles, Sullivan & Cromwell ile gelişmeleri daha yakında takip etmeye ve uluslararası meselelerde önemli roller üstlenmeye başlamıştı. Dulles gerek müşterilerinin hukuki meseleleri nedeniyle gerekse ABD Başkanı'nun özel temsilcisi olarak Avrupa'ya birçok gezi düzenledi. Bu gezilerde Avrupa'daki liderlerle görüşmeler

Their Suppression. Massacres. Pogroms., May 15, 1922 - November 29, 1922; FRUS, Decimal File 711.672, Political Relations Of States, Relations; Bi-Lateral Treaties., United States And Turkey, Commerce And Navigation., June 11, 1923 - August 17, 1923; FRUS, Decimal File 711.672, Political Relations Of States, Relations; Bi-Lateral Treaties., United States And Turkey, Commerce And Navigation., August 3, 1923 - March 12, 1924; FRUS. Decimal File 867N.428, Internal Affairs Of States, Education. Correspondence Schools., Palestine, Libraries., April 28th, 1924 - May 9, 1924.

19 İsmail Köse, "ABD'de Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın (6 Ağustos 1923) Onay Tartışmaları ve Onay Taraftarlarının Yayınlanmış Olduğu Kitapçık", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 44, 2014, s. 131-155; Joseph Grew, *Gazi ve İsmet Paşa Çalkantılı Dönem 1922-1932*, Çev. M. Aşkın ve N. Uğurlu, Örgün Yay., İstanbul, 2005.

20 Kinzer, *a.g.e.*, s. 56.

yaptı. Bu ziyaretler kapsamında yıllar sonra mücadele edeceği Adolf Hitler ile birkaç kez görüşmüştü.²¹ Dulles'in, Hitler hakkında ilk izlenimleri son derece olumluydu. Onu Almanya için bir fırsat olarak görmekteydi. Ancak Hitler'in hızlı yükselmesi ve Yahudilere karşı tutuklama olayları nedeniyle olumlu fikirleri yerini kaygıya bırakmıştı. Almanya'nın ekonomik anlaşmalarında aktif rol alan Dulles kardeşler, 1935'in ortalarında bu anlaşmalarda rol almaktan vazgeçmeye karar vermişlerdi. Şirket ortaklarının bazıları ekonomik kayıpları nedeniyle karara dirense de Dulles kardeşler son derece kararlıydı. Dulles kardeşler bu kararı almakta çok geç kalmışlardı. Çoktan Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı yıllarında kaynak sağlamada önemli güç haline gelen Alman şirketlerinin güçlenmelerinde önemli rol oynamışlardı.²²

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle dengeler değişmişti. Almanya'nın hızlı ilerleyişi Allen W. Dulles gibi birçok insanda derin endişeye neden olmuştu. ABD, Pearl Harbor'da saldırıya uğraması sonrasında 8 Aralık 1941 tarihinde Japonya'ya savaş ilan etmesi ile İkinci Dünya Savaşı'na katıldı. ABD Başkanı kurumlarını savaşa en uygun hale getirme çabasında istihbarat teşkilatında da bir dizi düzenlemeye gitti. ABD'nin parçalı istihbarat birimlerinin bir çatı altında operasyon niteliğine sahip bir hale getirilmesi için 13 Haziran 1942 tarihinde İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in tavsiyesi ve yönlendirmesi ile Stratejik Hizmetler Ofisi (The Office of Strategic Services - OSS) kuruldu. MG William Joseph Donovan başkanlığındaki teşkilat, yeni isimleri sahaya çıkardı. Donovan, bu isimlerden Allen W. Dulles'e teşkilatta görev alması için teklifi bizzat sunmuştu. Dulles teklifi kabul etmesi sonrasında bir kez daha Avrupa'ya bu kez istihbarat teşkilatının üst düzey yetkilisi olarak gitmişti.²³

Allen W. Dulles, OSS'nin 110 nolu ajanı olarak İsviçre'nin Bern kentinde görevlendirildi. Dulles'in bu görevi hiçte gizli değildi. İsviçre'de bütün basın Dulles'in gelişini manşetlerine taşımıştı. İsviçre basını tarafından ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'in özel temsilcisi olarak belirtilen Dulles, buradan son derece önemli operasyonlara imza attı. Dulles, savaşın her geçen gün genişlemesi sonrasında Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu üçgeninin tam ortasında bulunan Türkiye'de yürütülen istihbarat faaliyetlerinin son derece zayıf kaldığını belirterek, OSS'nin Türkiye temsilciliğinin kurulmasını önermişti. Alman istihbarat teşkilatının Türkiye'deki faaliyetlerini her geçen gün artırması, Dulles'i endişelendirmekteydi. General Donovan'a Türkiye'de biran önce OSS bürosu kurulması ısrarı netice vermişti. Dulles bu zorlu görevi üstlenecek ismi bile belirlemişti. İstanbul'da görev yaptığı yıllarda tanıştığı ve santral memuru olarak işe başlamasına karşın Türkiye'de birçok kesim tarafından tanınan Betty (Bertha) Carp'ı önerdi. Dulles, Carp hakkında kaleme aldığı referans yazısında,

21 A.g.e., s. 67.

22 A.g.e., s. 70 ve 74-75.

23 Richard Harris Smith, *OSS The Secret History of America's First Central Intelligence Agency*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1972.

Carp'ı Türkiye'de görev yaptığı yıllarda tanıdığını ve santral memuru olarak başladığı görevinde büyükelçilik nezdinde önemli başarılarla imza attığına dikkat çekmiştir. Carp'ın İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca, Yunanca ve Türkçeyi akıcı bir şekilde konuştuğunu yazmıştır. Bunun yanı sıra Carp'ın en büyük talebinin ise ABD vatandaşlığı olduğunu ifade etmiştir.²⁴

Allen W. Dulles'in referansı ile Betty Carp ABD'ye istihbarat eğitimi için gönderilmişti. Eğitimin ardından ABD'nin Türkiye Büyükelçiliği bünyesinde OSS'yi kurdu.²⁵ İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de istihbarat faaliyetleri gösteren Carp, savaş sonrasında OSS'nin yerine CIA'nın kurulması sonrasında gelen teklifi kabul etmeyerek, Türkiye Büyükelçiliği'nde çalışmaya devam etmiştir. 1947 yılında Allen W. Dulles'in desteğiyle ABD vatandaşı olmuştu. Betty Carp emekli olması sonrasında ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan programda Allen W. Dulles'in yanı sıra birçok üst düzey ABD'li yetkili katılmıştı. Programda konuşma yapan Dışişleri Bakanı David Dean Rusk, Carp'ı "*Yaşayan Efsane (Living Legend)*" olarak adlandırmıştır. ABD nezdinde çok az insana verilen bir onurla emekli olan Betty Carp hayatının sonuna kadar İstanbul'da yaşamına devam etmiş, 12 Haziran 1974 tarihinde hayatını kaybetmişti.²⁶

4. Çiçero Olayı

İkinci Dünya Savaşı birçok savaş gibi istihbaratın ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. İki blokta karşılıklı güç elde etmek için istihbaratın vazgeçilmez unsuru olan casusluk faaliyetleri yürütülmüştür. Düşmandan bilgi sağlamak için her yolu deneyen istihbarat görevlilerinin kullandığı bu yöntem ile önemli bilgiler elde edilmiştir. Savaş sonrasında bu olaylar gerek edebiyat gerekse sinema sektörü için önemli bir kaynak oluşturmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nda önemli casusluk olaylarından birisi de İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliği'nde görev yapan Elyesa Bazna (İlyas Bazna) ya da tanınan adıyla Çiçero olayıdır. Elyesa Bazna 1904 yılında Kosova'nın Priştine şehrinde dünyaya gelmiş, Sırpların saldırıları sonrasında ailesiyle beraber 1918 yılında İstanbul'a göç etmişti. Yugoslavya, ABD ve Almanya gibi yabancı temsilciliklerde çalışan Bazna, 1943 yazından itibaren İngiliz Büyükelçiliği'nde kavas olarak görev yapmıştır. Bu görev Bazna'nın İkinci Dünya Savaşı'nın tanınmış casuslarından birisi olmasına neden olmuştu. Alman Büyükelçiliği istihbarat sorumlusu Ludwig Carl Moyzisch kaleme aldığı eserinde Bazna'nın

24 Jennifer A. Hoover, *Secrets in Switzerland: Allen W. Dulles' Impact as OSS Station Chief in Bern on Developments of World War II & U.S. Dominance in Post-War Europe*, Undergraduate Honors Theses, College of William and Mary, Williamsburg VA, 2008; Rifat N. Bali, *The Best Known American in Turkey: Betty Carp*, Libra Kitap, İstanbul, 2014, s. 412.

25 OSS Personel Files - RG 226 ENTRY 224, <https://www.archives.gov/files/iwg/declassified-records/rg-226-oss/personnel-database.pdf> (Erişim Tarihi: 11.09.2020).

26 ABD Dışişleri Bakanlığı, "Betty Carp Acclaimed As Living Legend", *Department of State News Letter*, No: 34, February 1964; ABD Dışişleri Bakanlığı, "Betty Carp", *Department of State News Letter*, No: 158, July 1974.

savaşta önemli belgeleri ulaştırdığını hayranlıkla anlatmaktadır. Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen tarafından Çiçero kod adı verilen Bazna, savaş sonrasında hakkında kitaplar yazılan ve filmler çekilen bir isim olmuştur.²⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın popüler ismi Çiçero'nun savaşın seyrine katkısı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Çiçero'nun Ankara'da savaşın kaderini şekillendirmeye çalıştığı günlerde Allen W. Dulles, Bern'de güçlü bir istihbarat ağı kurmaktaydı. Avrupa'nın birçok yerine uzanan bu istihbarat ağına birçok isim Dulles'e casusluk yapmaktaydı. Bu isimlerden Fritz Kolbe, 1943 Aralık ayında Dulles'e gönderdiği belgelerde Ankara'daki İngiltere Büyükelçiliği'ndeki Alman casuslarının listesi bulunmaktaydı. Ankara'daki Almanya Büyükelçiliği belgelerinde Çiçero ismi tespit edilmişti. Dulles bilgileri vakit kaybetmeden, 29 Aralık 1943 tarihinde Washington'a gönderdi. Washington'daki OSS merkezi 1944 yılının ilk günlerinde Çiçero'nun da isminin bulunduğu listeyi İngiltere İstihbarat Teşkilatı merkezine, Londra'ya gönderdi. Dulles'in Kolbe'den elde ettiği bilgilere göre Çiçero, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sör Hugh Knatchbull Hugessen tarafından Türkiye'nin savaşa girmesi için yaptığı planın yanı sıra birçok önemli bilgiyi Almanlara ulaştırmıştı. Kahire Konferansı bilgilerinin de yer aldığı belgeler, Çiçero tarafından Franz von Papen'e ulaştırılmış oradan ise Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmişti. Çiçero'nun yakalanması süreci son derece hassas yürütülmüş, Dulles tarafından yakından takip edilmişti. Çiçero'nun kimliğinin ortaya çıkması için İngiltere İstihbaratı kapsamlı bir çalışma başlatmıştı. Dulles ise bir yandan Kolbe'den Çiçero'nun bilgi gönderip göndermediğini kontrol etmiştir. Dulles, OSS'nin üst düzeyine ve İngiltere istihbaratına Çiçero'nun kimliğinin ortaya çıkarılmasında hassasiyet gösterilmesi, yapılacak bir hatanın Kolbe'nin hayatına mal olacağından önemli bir istihbarat kaynağının yok olacağı uyarısında bulunmuştu. Bunun yanı sıra Kolbe'den gelen bilgileri ilgili birimlerle paylaşmıştır.²⁸

Allen W. Dulles uyarısına karşın Çiçero kaçmayı başarmıştı. Dulles, Çiçero'nun yanı sıra İngilizlere birçok Alman casusu hakkında bilgiler vermişti. Dulles'in bu başarısı İngiliz istihbaratında kıskançlığa neden olmuştu. Bu kadar hassas bir yere sızan bir casusun ABD'liler tarafından tespit edilmesi, İngiliz istihbaratı için kabul edilebilir değildi. İngilizler Çiçero'yu ele geçirememeleri başarısızlığını örtmek için olayı reddederek, Çiçero'nun varlığından haberdar olduklarını iddia ettiler. Dulles bu süreçte Kolbe'yi korumaya çalıştığından Çiçero'nun kaçmasıyla ve İngilizlerin tutumuyla pek ilgilenmedi. Yıllar sonra

27 Elyesa Bazna, *Ankara Casusu Çiçero*, Çev. Feride Kurtulmuş, Karizma Yayınları, İstanbul, 2002.; Ludwig Carl Moyzisch, *Çiçero Operasyonu*, Çev. Ahmet Şakir Gül, Q-Matris Yay., İstanbul, 2004.

28 Lucas Delattre, *A Spy at the Heart of the Third Reich, The Extraordinary Story of Fritz Kolbe, America's Most Important Spy in World War II*, İngilizceye Çev. George A. Holoch Jr., Grove Press, New York, 2005, s. 134-136; Allen W. Dulles, *The Secret Surrender*, Harper & Row Publishers, New York, 1966, s. 24-25; Allen W. Dulles, *The Craft of Intelligence*, The New American Library Harper Row Publishers, New York, 1965, s. 142-143; Grose, a.g.e., s. 187; Nancy H. Peterson, *From Hitler's Doorstep, The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles, 1942-1945*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1996.

İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin yaptığı açıklamada Çiçero olayına değinerek, İngiliz İstihbaratının başarısızlığını kabul etmiş ve Çiçero'nun önemli bilgileri Almanlara verdiğini belirtmişti.²⁹

Çiçero'nun kimliğinin tespiti ve yakalanmaya çalışılması çok yönlü bir operasyondur. Almanların Çiçero'nun kimliğinin nasıl tespit edildiğinin araştırmasında Fritz Kolbe'nin kimliğinin tespit edilmemesi gerekiyordu. Bu nedenle Çiçero'nun ortaya çıkarılması Fritz Kolbe'den değil, Almanya Büyükelçiliği'nde görev yapan Elizabeth ismiyle tanınan Nele Kapp'tan bilindi. Bu süreçte Kapp'ın ABD'ye çalışan bir casus olduğu ortaya çıkmıştı. Nele Kapp'ı Kahire'ye kaçıran OSS ajanlarının amacı Fritz Kolbe'nin kimliğinin tespit edilmemesiydi. Böylece Almanlar, Çiçero olayından Nele Kapp'ı sorumlu tutmuş ve soruşturmayı genişletmemişlerdi. Böylece Kolbe uzun bir süre daha Dulles'e casusluk yapabiliyordu. Savaş sonrasında Çiçero olayı popüler bir konu haline gelmişti. Ludwig Carl Moyzisch'in kaleme aldığı eser ABD'de basılmadan önce Allen W. Dulles ve Franz von Papen tarafından incelenmesi istenmişti. Olayın en yakın tanıkları tarafından incelenen eserde bazı bölümlerin eklenmesi gerektiği belirtildi. Bu bölümlerin eklenip eklenmediği konusunda elimizde bir bilgi yok. Ancak kitap ABD'de ilgiyle karşılanmıştı. Eser 1952 yılında Joseph L. Mankiewicz tarafından sinemaya aktarılmıştı. Filmde Nele Kapp'ın Çiçero'nun kimliğinin tespitinde rolü ve sonrasında OSS tarafından Kahire'ye kaçırıldığı anlatılmaktadır.³⁰

5. Allen W. Dulles'in CIA Başkanlığı ve Türkiye

Allen W. Dulles'in Birinci Dünya Savaşı yıllarında ilk resmi görevi ile başladığı istihbarat faaliyetleri İkinci Dünya Savaşı yıllarında OSS ile zirve yapmıştı. Adolf Hitler karşısında direniş örgütlerinin oluşturulmasında ve bu örgütlerin başarılı sonuçlar almasında etkin rol oynaması, onu efsane etmeye yetmişti. Ancak savaş sonrasında resmi görevine ara vermiş, yeniden avukatlığa dönmüştü.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir düzen başlamıştı. Barış ortamı kısa sürede ortadan kalkmış, Soğuk Savaş başlamıştı. Yeni savaş, sıcak çatışmaların yerine istihbarat savaşlarının yoğun olarak yaşandığı bir dönemdi. Yeni dünya düzeninden ABD'nin Batı Bloku egemen ülkesi olması Allen W. Dulles gibi birçok Amerikalı için fırsatlar sunmuştu. İngiltere'nin gölgesinde çıkan ABD, dünya da etkin rol üstlenmişti. Bu kapsamda 18 Eylül 1947 tarihinde önemli roller üstlenen yeni merkezi istihbarat teşkilatı CIA kuruldu.³¹

Allen W. Dulles 26 Şubat 1953 tarihinde CIA'nın ilk sivil Başkanı oldu. Dulles'in ABD siyasetinde etkin rol oynamasında sadece CIA Başkanlığı

29 Joseph E. Persico, *Roosevelt's Secret War: FDR and World War II Espionage*, Random House, New York, 2001, s. 287.

30 Dorothy J. Heatts, "Footnote to Cicero", https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol1no4/html/v01i4a06p_0001.htm (Erişim Tarihi: 11.09.2020).

31 Tim Weiner, *Legacy of Ashes: The History of CIA*, Doubleday Pub., New York, 2007.

değil abisi John Foster Dulles'in Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenmesi de bulunmaktadır. İki kardeş, John Foster Dulles'in hastalığının ilerlemesi nedeniyle 26 Ocak 1953 tarihinden beri yürütmüş olduğu Dışişleri Bakanlığı görevinden 22 Nisan 1959 tarihinde ayrılmasına kadar etkin bir şekilde ABD Dış politikasını şekillendirmişlerdi. Bu yıllarda CIA, Guatemala ve İran'da darbeler gerçekleştirmişti. Dulles'in Küba lideri Fidel Castro'yu devirme planı, Domuzlar Körfezi Çıkarması, başarısızlıkla sonuçlanması üzerine 29 Kasım 1961 tarihinde görevinden istifa etmek zorunda kalacaktı.³²

Allen W. Dulles görev yaptığı 1953-1961 tarihleri arasında Türkiye'de son derece önemli gelişmeler meydana geldi. Bu gelişmelerde ABD ve CIA'nın rolü olup olmadığı hakkında birçok soruyu gündeme getirmiştir. Demokrat Parti iktidarının 27 Mayıs 1960 Darbesi ile devrilmesinde ABD'nin rolü olup olmadığı sorusu darbe günümüze kadar sıkça gündeme gelmektedir. Bunun yanı sıra Adnan Menderes'in Sovyet Rusya'yı ziyaret planı karşısında CIA'nın tepkileri beraberinde birçok iddianın ortaya atılmasına neden olmuştur.

CIA Arşiv belgeleri yukarıdaki sorulara ve iddialara cevap vermektedir. Yukarıda belirtildiği üzere Allen W. Dulles Türkiye'nin stratejik konumuna önem vermekteydi. Bu nedenle ABD müttefikliğinin korumasında hassasiyet göstermişti. CIA bu süre zarfında Sovyet Rusya karşısında İran, Türkiye ve Yunanistan'ın yer aldığı bir güvenlik hattı oluşturmuştu. CIA'nın yanı sıra ABD Dışişleri Bakanlığı bu üç ülkeyi kapsayan bir masa kurmuş, gelişmeleri bu ülke üzerinden ele almıştı. Özellikle Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'da etkinliğini artırması ve Mısır'da 23 Temmuz 1952 tarihindeki Hür Subaylar Hareketi, darbeyle yönetime el koyması bölgedeki dengeleri değiştirmişti. Mısır'da yaşanan darbe sonrasında bu üç ülke (Türkiye, İran ve Yunanistan) büyük önem kazanmıştı. Sovyet Rusya'nın her geçen gün etkisinin arttığı bölgede Suriye, Doğu Bloku ve Batı Bloku'nun güç gösterisi haline gelmişti. Bunun bir neticesi olarak Türkiye ile Suriye arasında "1957 Suriye Krizi" patlak vermişti. İki ülke arasındaki kriz, Doğu Bloku'nu ve Batı Bloku'nu karşı karşıya getirmişti. Sovyet Rusya'nın tehditlerine karşın Türkiye'nin Suriye sınırındaki askeri hareketliliği iki blok arasındaki gerginliğin iyice artmasına neden olmuştu. Bu süreçte Allen W. Dulles süreci yakından takip etmekte ve abisi John Foster Dulles ile ABD'nin tutumunu şekillendirmekteydi. Allen W. Dulles, Türkiye ile Suriye arasında yaşanacak çatışmanın ABD'nin bölgedeki çıkarlarına ters düşeceğine inanıyordu. Türkiye ise ABD'den askeri yardım almak için Suriye'ye askeri operasyon ısrarına devam ediyordu. Türkiye'nin tutumuna karşın ABD geri adım atmıştı. ABD'nin bu hızlı geri adımı Türkiye'yi uluslararası kamuoyunda yalnız bırakmış ve dolayısıyla Türkiye'nin de geri adım atmasına neden olmuştur. ABD'nin bu kararında Allen W. Dulles son derece etkiliydi. ABD

32 David Talbot, *The Devil's Chessboard, Allen Dulles, the CIA, and the Rise of America's Secret Government*, Harper Perennial, 2016; CIA, "Allen Dulles and Nazi Secrets", CIA-RDP70-00058R000200150159-8, 6 Şubat 1961.

Dışişleri Bakanlığı'ndan Christian A. Herter tarafından Başkan Eisenhower'e 14 Ekim 1957 tarihinde Suriye'deki gelişmeler hakkında bakanlığın görüşünü belirten brifingde Allen W. Dulles'in Türkiye'nin Suriye'ye karşı bir askeri harekâtının ABD için olumsuz sonuçlar doğuracağını belirtmişti. Bu nedenle ABD'nin böylesine bir harekâtı engellemesi gerektiğini ifade etmişti.³³

1957 Suriye Krizi, Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkilerinin de iyice gerilmesine neden olmuştu. Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik tehditleri kamuoyunda tepkilere neden olmuştu. ABD'nin geri adım atması sonrasında Türkiye'nin de Suriye'ye yönelik tutumunda değişiklik olmasıyla kriz aşılmıştı. Bu durum Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkilerini rahatlatmıştı. Sovyet Rusya'da Nikita Kruşçev ile değişim rüzgârları esmekteydi. Kruşçev, Joseph Stalin'den çok farklı bir tutum sergilemekte, yaşanan olumsuzlukları Stalin ile bittiğini ifade etmekteydi. Bu kapsamda dış politikada yeni bir sayfa açmış ve özellikle Batı Bloku yanlısı ülkelere yönelik yeni bir strateji geliştirmişti. Kruşçev, bu ülkelerin Batı Bloku yerine tarafsız olmaları için yakınlaşmaya çalışmıştı. Tarafsızlık politikası kapsamında Kruşçev, Türkiye, İran ve Yunanistan'a ekonomik yardımlar yapılacağını açıklamıştı. Türkiye ekonomik sıkıntılarını aşmak için ABD'den talep ettiği ekonomik yardımları alamayınca bu kez yönünü Sovyet Rusya'ya çevirmişti. Başbakan Adnan Menderes, Sovyet Rusya'ya bir ziyaret yapacağını duyurmuştu. Menderes'in bu çıkışı ABD Dışişleri tarafından tepkiyle karşılanmamıştı. Dışişleri Bakanlığı'nın aksine Allen W. Dulles yönetimindeki CIA tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Dışişleri Bakanlığı bürokratlarından Cengiz Günver anılarında bu süreçte CIA'nın tepki gösterdiğini şöyle belirtmişti:³⁴

33 Haluk Gerger, *ABD Ortadoğu Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 194-195; Türkiye'de ise Suriye harekâtı konusunda fikir birliği yoktu. Hükümetin hareketi desteklemesine karşın ordunun böylesine bir harekâtı gerçekleştirecek yeterince donanımına sahip olmadığından ordu içinde harekâta karşı isimler bulunmaktaydı. Dönemin tanıklarında Milli Savunma Bakanı Emir Subayı Adnan Çelikoğlu anılarında ABD'nin 1957 yılında Türkiye'den Suriye'ye askeri bir hareket düzenlemesini istediğini belirtmektedir. ABD, Türk ordusunun Suriye'nin içinde bulunduğu karmaşık durumda müdahale etmesinin kurtarıcı olarak kabul edileceğine inanıyordu. Bunun üzerine İskenderun ve İslahiye arasında bir tümen ve bir zırhlı tugay yerleştirilmişti. Böylesine bir harekâtın uluslararası kamuoyu ve ordu içinde de kaygılara neden olmuştu. Ordu böylesine bir harekâtı gerçekleştirecek yeterli donanımına sahip değildi. Bu nedenle ard arda Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Tunaboylu ve Savunma Bakanı Şemi Ergin hareketi gerçekleştirecek askeri birlikleri ziyaret etmiş, birliklerin böylesine bir hareket için gerekli teçhizatlarının olmadığını görmüşlerdi. Bunun üzerine harekâtın iptali edilmesine karar verilmişti. ABD'nin tutumundaki değişiklik, Sovyet Rusya'nın tehditleri karşısında harekâtın iptalinde belirleyici unsurlardan birisi de ordunun durumu olmuştur. Adnan Çelikoğlu'nun belirttiğine göre iptal kararı sonrasında ABD Askeri Yardım Heyeti Başkanı General Meed ile yapılan görüşme de Meed'in harekâtın gerçekleştirilmesi için ısrarına karşın Milli Savunma Bakanı Ergin, iptal konusunda kararlılığını belirtmiştir. Adnan Çelikoğlu, *Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yay. Haz. Ergin Konuksever, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010, s. 81; Sinan Kıyanç, "1957 Türkiye Suriye Krizi'nin Analizi", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, S. 10, 2022, s. 230-231.

34 Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yay., Antalya, 2007, s. 64-65.

“Bu karardan, tabiatı ile Amerikalılara haber verildi. Görünüşte normal karşıladılar. Ankara’daki ABD Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığımızla yaptığı temaslarda bu ziyaret tasarısının normal telakki edilmesi gerektiğini açıkladılar. Niyetlerimiz hakkında kendilerine ve CIA’ya gerekli bilgiler verildi. Ankara’daki ABD Büyükelçisi Moskova ziyaretine bir itirazları olmadığını bir mektupla Zorlu’ya bildirdi. Zeki Kunalp Amerikalıların bu teklifinde samimi oldukları inancındaydı. Fakat CIA’nın derhal harekete geçtiği, ziyareti önlemeye çalıştığı intibai alındı. Aslında Washington, Moskova ziyaretinden hiç mi hiç hoşlanmamıştı. 1947’den beri Amerika’nın dümen suyuna girmiş bir ülkenin hükümeti ilk kez kendi başına bir harekete tevessül ediyordu. Ayrıca soğuk savaşın henüz hızını kaybetmediği bir dönemde, NATO üyesi bir müttefikin Amerika’dan izin almadan Moskova ile diyalog kurmaya kalkışması NATO içinde ve Hür Dünyada siyasi dalgalanmalara yol açabilecek bir olaydı.”

Başbakan Adnan Menderes’in Sovyet Rusya’ya ziyaret edeceğini açıklamasının hemen ardından, 13 Nisan 1960 tarihinde CIA tarafından ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower’e verilen brifingde gezinin sakıncalarına değinilmiştir. Kruşçev’in tarafsızlık politikası kapsamında etki alanını genişletmeye çalıştığı altını çizen CIA, Adnan Menderes’in de bu kapsamda Sovyet Rusya’ya yapacağı ziyaretin İran ve Yunanistan tarafından kaygıyla karşılandığını ifade etmiştir. Her ne kadar Batı Bloku ve ABD yanlısı tutumundan şüphe edilmese de Adnan Menderes’in ziyaretine karşı olduklarını Allen W. Dulles yönetimindeki CIA tarafından açık bir şekilde ifade etmişti. Adnan Menderes planladığı geziyi hayata geçiremeden 27 Mayıs 1960 Darbesi meydana gelmişti.³⁵

6. 27 Mayıs 1960 Darbesi ve ABD

ABD Dışişleri Bakanlığı resmi internet adresi John Foster Dulles’in görev yaptığı süre boyunca Dışişleri Bakanlığı ile CIA’nın çok yakın ilişkiler kurduğuna vurgu yapmaktadır. Bu yakınlık iki kardeşin ABD’nin dış politikasını şekillendiren etken güç olduklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.³⁶ Dulles kardeşler bu yıllarda ABD ile Türkiye ilişkilerinde etkin rol üstlenmişlerdi. John Foster Dulles hastalığının ilerlemesi nedeniyle 21 Ocak 1953 tarihinde başladığı Dışişleri Bakanlığı görevinden 22 Nisan 1959 tarihinde istifa etmiş, 24 Mayıs 1959 tarihinde hayatını kaybetmişti. John Foster Dulles’in hayatını kaybetmesi sonrasında Başbakan Adnan Menderes ve Türkiye’nin ABD Büyükelçisi tarafından Allen W. Dulles’e başsağlığı telgrafı gönderilmiştir.³⁷

35 Central Intelligence Bulletin, “Turkish and Soviet Premiers to Exchange Visits”, CIA-RDP79T00975A005000380001-4, 13 Nisan 1960; Sinan Kıyanç, *CIA ve Türkiye’de Darbeler, 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, Talat Aydemir ve Eminsü Darbe Girişimleri*, Duvar Kitabevi, İzmir, 2020, s. 16.

36 ABD Dışişleri Bakanlığı, <https://history.state.gov/departmenthistory/people/foster-john-watson> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

37 CIA, CIA-RDP80R0173R000300100005-7, 25 Mayıs 1959-1 Haziran 1959.

John Foster Dulles'in hayatını kaybetmesi ile ABD dış politikası CIA'nın etkisinden hızla ayrılmıştı. Dışişleri Bakanlığı karar almada CIA'nın bölgedeki ajanlarından değil büyükelçilerden aldığı bilgilere ağırlık vermişti. Bu durum John Foster Dulles zamanında Dışişleri Bakanlığı ile yakın ilişkiler kuran Allen W. Dulles için pek alışılmadık bir durumdu. Bu durumun dikkat çeken örneklerinden birisi de 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin hemen öncesinde Türkiye hakkında yaşanmıştı. Nisan 1960'da başlayan öğrenci olayları ile Türkiye'de gerginlik hat safhaya çıkmıştı. Türkiye'deki bu gergin hava ABD tarafından da yakından takip edilmekteydi. ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Fletcher Warren bu süre zarfından Başbakan Adnan Menderes dâhil olmak üzere ülkede birçok isimle görüşmüştü. Bu görüşmelerde merak edilen bir soruya cevap aranmıştı: Askeri darbe olacak mı? Warren bu soruyu Başbakan Adnan Menderes ile yaptığı görüşmede sormuştu. Adnan Menderes, Warren'e yaşanan gerginliklerin geçici olduğunu ve sükûnetin sağlandığını, her şeyin hükümetin kontrolü altında olduğunu ifade etmişti. 28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde başlayan olaylar Ankara'ya sıçradı. Üniversitelerdeki olayların yanı sıra Harp Akademisi öğrencileri 21 Mayıs 1960 tarihinde yürüyüş gerçekleştirdiler. Bu hareketlilik ülkede darbe söylentilerine neden olurken, ABD'de ise Dışişleri Bakanlığı ve CIA arasında fikir ayrılığına neden olmuştur. Fletcher Warren'in raporlarına göre hareket eden Dışişleri Bakanlığı'na karşı CIA tam tersini düşünmekteydi.³⁸

Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in izne gönderilmesinin olaylara müdahalenin bir parçası olarak gören Allen W. Dulles, Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında, Türkiye'de güvenlik güçlerinin bir darbe ihtimali karşısında kontrolü sağladığını belirtmiştir. Dulles, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve hükümet içindeki bazı milletvekillerinin karşı tutumuna karşın ülkede düzenin büyük oranda sağlandığını açıklamıştır.³⁹ Harp Akademisi öğrencilerinin 21 Mayıs 1960 tarihinde yürüyüşü Dulles'in fikirlerinin değişmesine neden olmuştu. Ankara'da düzenin sağlandığını savunan Dulles, 24 Mayıs 1960 ve 25 Mayıs 1960 tarihlerinde yapılan Ulusal Güvenlik Kurulu toplantılarında Türkiye'deki gelişmeleri gündeme getirmeye çalışmıştı. Dulles, ordunun üst kademesinin hükümeti desteklemesine karşın genç subayların tam tersi bir tavır içinde oluşunu belirterek, bu durumun nihayetinde Türkiye'de darbe olacağını açık bir şekilde ifade etmişti. Dulles'in bu ifadelerinin aksine,

38 FRUS, "Telegram From The Embassy in Turkey to the Department of State", FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 361, Ankara, 6 Mayıs 1960; FRUS, "Telegram From The Embassy in Turkey to the Department of State", FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 362, Ankara, 10 Mayıs 1960; FRUS, " Telegram From The Embassy in Turkey to the Department of State", FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 363, Ankara, 20 Mayıs 1960.

39 FRUS, Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council) 05 Mayıs 1960 tarihinde 433. toplantısında Allen Dulles Türkiye'deki gelişmeler hakkında açıklama yapmıştır. FRUS, Editorial Note, FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 360, 05 Mayıs 1960.

ABD Dışişleri yetkilileri 23 Mayıs 1960 tarihinde Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren'in raporuna atıf yaparak, olayların kontrol altına alındığına ve özellikle Genelkurmay Başkanı Mustafa Rüşü Erdelhun'un hükümete destek verdiğinden, genç subayların görüş ayrılıklarına karşın, böylesine darbeye ihtimal vermediklerini belirtmişlerdi. Dışişleri Bakanlığı ve CIA arasında fikir ayrılığının hemen ertesinde Türkiye'de 27 Mayıs 1960 tarihinde Millî Birlik Komitesi adı altında bir araya gelen ve genç subaylardan oluşan cunta, yönetime el koymuştur.⁴⁰

Türkiye'de son derece sıcak gelişmelerin yaşandığı bu günlerde Sovyet Rusya'dan gelen haber bütün dikkatleri buraya odaklanmasına neden olmuştu. 1 Mayıs 1960 tarihinde Sovyet Rusya topraklarını izleme görevi için Pakistan'dan havalanan ABD'ye ait U-2 casus uçağı ile irtibat kesilmişti. CIA'nın daha etkili izleme yapabilmesi için yürütülen U-2 projesinin önemli bir kısmı Türkiye'den gerçekleşmekteydi. Uçakla irtibatın kesilmesi ardından ABD, NASA'nın meteoroloji faaliyetleri yürüttüğü bir uçakla irtibatlarının kesildiğini duyurmuştu. Sovyet Rusya'nın sessiz kalması sonrasında Dulles, ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'e verdiği brifingde pilotun öldüğünü belirtmişti. Sovyet Rusya sessizliğini kısa süre sonra bozmuş ve tüm dünyaya ABD uçağını düşürdüklerini duyurmuştu. ABD'nin meteoroloji uçağı propagandasına karşın pilot Francis Gary Powers'ın sağ olduğu ve U-2 casus projesi hakkında bilgi verdiğinin açıklanması üzerine Soğuk Savaş'ın en önemli krizlerinden birisi yaşanmıştı. Pilot Powers uçağın Pakistan'dan havalanmasına karşın bağlı bulunduğu birliğin 1956 yılından itibaren Türkiye'deki Adana-İncirlik Hava Üssü'nde bulunduğunu belirtmişti. Dulles, ABD Başkanı Eisenhower, Sovyet Rusya ve Türkiye üçgeninde hedef haline gelmişti. ABD'nin casusluk faaliyetlerini kabul etmesi sonrasında Sovyet Rusya, ABD başta olmak üzere Türkiye'nin de içinde bulunduğu uçuş yapılan ülkelere ultimatome vermişti. Türkiye topraklarından böylesine faaliyetlerin yürütülmesinden dolayı rahatsızlığını iletmişti. Dulles tepkilere karşın U-2 casus uçuşlarının devam etmesi gerektiğini savunmaktaydı. Türkiye bu uçuşların önemli bir merkeziydi. ABD Başkanı yaşanan gerginlik sonrasında 25 Mayıs 1960 tarihinde U-2 casus uçuşlarının iptal edildiğini ilan etmesine karşın Dulles'in ısrarları sonucunda tüm hızıyla devam etmiştir.⁴¹

40 FRUS, Editorial Note, FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 364, Tarih belirtilmemiştir; Kıyaç, *a.g.e.*, s. 29-30.

41 Sinan Kıyaç, "CIA'in (Amerikan Haber Alma Teşkilatı) Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'deki Faaliyetleri (1945-1960)", II. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Faaliyetleri, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s. 954-955; CIA, "The U-2 Incident", CIA-RDP33-02415A000800300001-8, Tarih Belirtilmemiş; Grose, *a.g.e.*, s. 482-483; Kinzer, *a.g.e.*, s. 341.

7. Allen W. Dulles Milli Birlik Komitesi'ne Destek Veriyor

Allen W. Dulles'in 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden hemen önce Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında Türkiye'de darbe olacağını belirtmesine karşın Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Dulles'in bu ifadeleri yerine Türkiye Büyükelçisi Fletcher Warren'in fikirlerini kabul etmişlerdi. Türkiye'de gerginliğin devam ettiği günlerde U-2 casus uçağının düşürülmesi Dulles'in dikkatini bu yöne çevirmesine neden olmuştu. Bu olayın Türkiye'deki cuntanın ortaya çıkarılmasında ne kadar etki ettiğini kestirmek son derece zor. Ancak Dulles'in iddialarını ispat edecek somut bir belge sunmadığı da ortadadır. Bu durum gelişmeler hakkında Dulles'in yerine Warren'in görüşlerinin benimsenmesine neden olmuştu. 27 Mayıs 1960 günü ilk saatlerinde Alparslan Türkeş'in radyodan okuduğu bildiri ile Türkiye darbe ile tanışmıştı. Dulles'in tahminleri doğru çıkmıştı, ancak Dulles darbenin kim tarafından ve ne zaman yapılacağını bilmiyordu. Milli Birlik Komitesi, ABD'nin kaygısını azaltmak için bildiri de Batı yanlısı bir politika benimseyeceklerini ifade etmişti. CIA'nın süreç hakkında hazırladığı ilk belgelere bakıldığında Milli Birlik Komitesi hakkında da sağlıklı bilgiler elde edilmediği görülmektedir. Darbeden üç gün sonra (30 Mayıs 1960) Milli Birlik Komitesi, ABD tarafından tanınmıştı. Bu üç günde Türkiye Büyükelçisi Fletcher Warren ile Milli Birlik Komitesi arasında resmi olmayan görüşmeler gerçekleştirilmişti. Bu görüşmelerde darbenin amacının ülkenin tamamen iç meseleleri nedeniyle yapıldığı, dış politikada herhangi bir tavır değişikliğinin gerçekleşmeyeceği belirtilmişti.⁴²

ABD'nin yeni yönetimi tanımasına karşın, ABD nezdinde kaygılar son bulmamıştı. Allen W. Dulles 8 Haziran 1960 tarihinde yapılan Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında Türkiye'deki durum hakkında değerlendirme yapmıştır. Dulles, Milli Birlik Komitesi'nin devlet yönetiminde tecrübesiz genç subaylardan oluştuğuna dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra ordunun üst kademesi ile hiyerarşik dengenin sağlanamadığından ötürü orduda rahatsızlığa neden olacağını ifade etmiştir. Bu durumun ülkede istikrarsızlığa neden olacağını ve bu iktidarsızlık karşısında Sovyet Rusya'nın Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek için yoğun çaba harcadığını belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile görüşmesine değinen Dulles, görüşmede Sarper'in ABD'nin bu süreçte Türkiye'ye daha fazla destek vermesini istediğini ifade etmişti.⁴³ Dulles'in bu çağrısı kısa sürede yankı bulmuş ve ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower tarafından Cemal Gürsel'e hitaben iyi ilişkilerin vurgulandığı bir mektup gönderilmişti.⁴⁴

42 Bayram Akça ve Sinan Kıyaç, "CIA ve 27 Mayıs 1960 Darbesi", *Tarih Okulu Dergisi*, C. 11, S. 36, 2018, s. 528-564.

43 FRUS, Editorial Note, FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 366, Tarih Belirtilmemiştir.

44 FRUS, "Letter From President Eisenhower to President Gursel", FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 367, Washington, 11 Haziran 1960.

ABD'nin Türkiye'deki yeni yönetimi tanınmasına ve diplomatik girişimlerine karşın kaygılar sonlandırılmamıştı. Milli Birlik Komitesi'nin ABD'den ekonomik yardım talepleri, ABD'li bürokratlar arasında fikir ayrılıklarına neden olmuştu. Ülkedeki durumun ABD'nin bölgesel çıkarlarını tehlikeye düşürecek bir yapıya bürünebileceği endişesi açık açık seslendiriliyordu. Bu isimlerin başında gelen James W. Riddleberger ekonomik yardım konusunda kaygılarını 9 Kasım 1960 tarihinde yapılan toplantıda Allen W. Dulles'e ilemişti. Allen W. Dulles'in Avrupa ziyaretinin hemen sonrasında yapılan toplantıda Türkiye'deki gelişmeler masaya yatırılmıştı. ABD'li yetkililer Yüce Adalet Divanı Mahkemeleri ve Adnan Menderes konusunda bir müdahale yapıp yapılmaması gerektiğini ele almışlardı. Dulles, darbenin hemen sonrasındaki tavrını sürdürüyordu. Allen W. Dulles toplantıda Türkiye'deki durumu son derece istikrarsız olarak değerlendirdi. Hükümetin gücünün son derece zayıf olduğunu ifade eden Dulles, Türkiye'nin ABD açısından stratejik öneminden dolayı uzun vadeli istikrar için Türkiye'ye destek verilmesi gerektiğini belirtti. Dulles'e göre Türkiye'de kısa vadede (Yüce Adalet Divanı Mahkemesi kastedilmekte) hangi kararlar alınır alınsın uzun vadeli bir çalışma için bu gibi kararlara bakılmamalıydı. Dulles'in bu tutumu destek bulmuştu. James W. Riddleberger'in ekonomik yardımlar karşısında aradığı destek CIA Başkanı Dulles tarafından verilmişti. Böylece ABD, Milli Birlik Komitesi'nin aldığı kararları ülkenin bir iç politikası olarak değerlendirdiğinden Yüce Adalet Divanı Mahkemesi ile Başbakan Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam ettirilmesi konusunda tepkisi de son derece cılız kalmıştır. ABD yeni yönetim ile çıkarları doğrultusunda müttefikliğini sürdürmüştür.⁴⁵

Allen W. Dulles, Domuzlar Körfezi Çıkarması'nın başarısız olması nedeniyle 29 Kasım 1961 tarihinde CIA Başkanlığı görevinden istifa etti. İstifa ettiği güne kadar birçok resmi görevde bulunan Dulles, Türkiye tarihinde iz bırakan bir isim oldu. ABD tarihinde derin izler bırakan Allen W. Dulles, 29 Ocak 1969 tarihinde felç geçirmesi üzerine kaldırıldığı Walter Reed tıp merkezinde abisi John Foster Dulles'in on yıl önce hayatını kaybettiği odanın hemen yanındaki odada hayata gözlerini kapattı.⁴⁶

45 CIA, "Resume of OCB Luncheon Meeting", CIA-RDP80B01676R002700020011-1, 9 Kasım 1960.

46 Kinzer, *a.g.e.*, s. 406.

Sonuç

Allen W. Dulles ABD tarihi için son derece önemli bir isimdir. ABD'nin önde gelen ailelerinden birisinde dünyaya gelen Dulles, gençlik yıllarında seyahatleri sayesinde dünyayı yakından tanıma ve ABD'nin yanı sıra birçok ülkede önemli isimlerle tanışma fırsatı olmuştur. Dulles bu birikimini İkinci Dünya Savaş'ında kullanmıştı. Savaşın en şiddetli yıllarında Bern'deki istihbarat merkezinde savaşın seyrini şekillendirmeye çalışmıştır.

Allen W. Dulles resmi kariyerinin şekillendiği yerlerden birisi de Türkiye olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son günlerinde İstanbul'daki görevi Türkiye Cumhuriyeti ile devam etmiştir. Bu ilişki araştırmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında İstanbul'da görev yapan Dulles, Osmanlı Devleti'nin son günlerine tanıklık etmiştir. Bu günlerde Bolşevik Devrimi'nden kaçan Beyaz Ruslar ile kurduğu ilişki ve komünizm ile tanışmasına, CIA Başkanlığı sürecinde komünizm karşıtı politikasının şekillenmesine neden olmuştur. Dulles'in İstanbul görevi ve bütün Ortadoğu'yu kapsayan ABD Yakın Doğu Bürosu şefliği görevi ile Türkiye'yi yakından tanışmıştır. CIA arşivinde onlarca mektupta bölgeyi ne kadar iyi tanıdığı ve Türkiye'nin stratejik konumuna ne kadar önem verdiği görülebilmektedir. Dulles, İkinci Dünya Savaşı yıllarında her ne kadar tarafsız kalsa da istihbarat kavşağı haline gelen Türkiye'de, OSS bürosunun kurulmasını sağlamıştır. Büronun başına da İstanbul'da görev yaptığı günlerde tanıdığı Betty Carp'ın geçmesini sağlamıştır. Dulles'in bu hamlelerinin görev yaptığı günlerde bu coğrafya hakkında birikimini göstermektedir.

Allen W. Dulles'in ABD tarihine damga vurmasında hiç şüphe yok ki abisi John Foster Dulles'in Dışişleri Bakanı olmasının son derece önemli rolü vardır. Allen'in CIA Başkanlığı, John Foster'in Dışişleri Bakanı olması ile ABD dış politikası iki kardeş tarafından şekillendirilmiştir. Soğuk Savaş'ın bu döneminde ABD'nin bölgesel çıkarları için Türkiye'yi önemli bir müttefik olarak gören Dulles kardeşler ABD'nin ülke ilişkilerinin iyi yürütülmesine özen göstermişlerdi. Bölgedeki önemli gerginliklerden birisi olan 1957 Suriye Krizi'nde bölgede sıcak bir çatışmanın öngörülemes sonuçlara neden olacağından ötürü CIA Başkanı Allen W. Dulles'in Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesine karşı olması Dışişleri Bakanı John Foster Dulles tarafından desteklenmiştir. İki kardeşin bu tutumu ABD'nin kriz karşısındaki tavrında belirleyici olmuştur.

Allen W. Dulles'in CIA Başkanlığı yıllarında dünyanın en büyük casusluk projelerinden birisi olan U-2 casus projesini yürürlüğe koymuştu. Bu proje kapsamında radarlara yakalanmayan U-2 uçakları sayesinde önemli istihbarat bilgileri elde edilmiştir. Projenin yürütüldüğü noktalardan birisi de Türkiye olmuştur. Türkiye'deki NATO üssü olan Adana İncilik Hava Üssü'nden yürütülen faaliyet, Sovyet Rusya ile Türkiye'yi birçok kez karşı karşıya getirmiştir. 1 Mayıs 1960 tarihinde Sovyet Rusya topraklarında düşürülen U-2

uçağı sonrasında ABD casus projesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Dulles bu tarihlerde projenin devamlılığı için mesai harcarken, Türkiye’de siyasi gerginlik iyice artmıştır. CIA ajanlarının yakından takip ettiği olayların askeri darbeye gidip gitmeyeceği cevaplanmasını bekleyen önemli bir soruydu. John Foster Dulles sonrasında CIA etkisinden hızla ayrılan ABD Dışişleri Bakanlığı, Allen W. Dulles’in Türkiye’de darbe olacağı öngörüsü yerine, Türkiye Büyükelçisi Fletcher Warren’in tam aksi fikirlerini benimsemişti. Dulles bu öngörüde darbenin kimler tarafından ne zaman yapılacağı ile ilgili bir bilgi ortaya koymamıştır. Dulles 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında ABD’nin yeni yönetimi tanınmasında ve diplomatik ilişkilerin eskisi gibi devam ettirilmesinde büyük emek harcamıştır. Dulles, ABD’nin bölgesel çıkarları nedeniyle Türkiye’nin son derece önemli bir konumda yer aldığından ilişkilerin iyi sürdürülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu tutumunu resmi görevlerinin her aşamasında da ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

- CIA, The U-2 Incident, Tarih Belirtilmemiş, CIA-RDP33-02415A000800300001-8.
Tarih Belirtilmemiş.
- CIA, CIA-RDP80B01676R004200130031-0, 7 Mayıs 1956.
- CIA, CIA-RDP80R0173R000300100005-7, 25 Mayıs 1959-1 Haziran 1959,
- CIA, Central Intelligence Bulletin, Turkish and Soviet Premiers to Exchange Visits, CIA-RDP79T00975A005000380001-4, 13 Nisan 1960.
- CIA, Resume of OCB Luncheon Meeting, CIA-RDP80B01676R002700020011-1,
9 Kasım 1960.
- CIA, Allen Dulles and Nazi Secrets, CIA-RDP70-00058R000200150159-8, 6 Şubat 1961.
- CIA, Allen Dulles Retirement Moscow in Spanish to Latin America, CIA-RDP70-00058R000200130059-1, 1 Ağustos 1961.
- FRUS, Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters., People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression. Massacres. Pogroms., March 2, 1917 - May 20, 1922.
- FRUS, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume III Document 1, Paris Peace Conf. 182/70.
- FRUS, Decimal File 891.6363, Internal Affairs Of States, Mines. Mining. Concessions., Carbon. Graphite., Iran, Petroleum., August 5, 1920 - June 13, 1922.
- FRUS, Decimal File 767.68119, Political Relations Of States, Relations; Bi-Lateral Treaties., Political., War. Peace. Friendship. Alliance. Non-Aggression., Turkey And Greece, Termination Of War. Mediation. Armistice., Feb. 6, 1922 - Nov. 26, 1922.
- FRUS, Decimal File 767.68119, Political Relations Of States, Relations; Bi-Lateral Treaties., Political., War. Peace. Friendship. Alliance. Non-Aggression., Turkey And Greece, Termination Of War. Mediation. Armistice., October 19, 1922 - June 9, 1923.

- FRUS, Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters., People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression. Massacres. Pogroms., May 15, 1922 - November 29, 1922.
- FRUS, Decimal File 711.672, Political Relations Of States, Relations; Bi-Lateral Treaties., United States And Turkey, Commerce And Navigation., June 11, 1923 - August 17, 1923.
- FRUS, Decimal File 711.672, Political Relations Of States, Relations; Bi-Lateral Treaties., United States And Turkey, Commerce And Navigation., August 3, 1923 - March 12, 1924.
- FRUS, Decimal File 867N.428, Internal Affairs Of States, Education. Correspondence Schools., Palestine, Libraries., April 28th, 1924 - May 9, 1924.
- FRUS, Editorial Note, FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 364, Tarih belirtilmemiştir.
- FRUS, Editorial Note, FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 366, Tarih Belirtilmemiştir.
- FRUS, Prospects For Turkey (National Intelligence Estimate), FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 324, NIE 33-58, Washington 30 Aralık 1958.
- FRUS, Telegram From The Embassy in Turkey to the Department of State, FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 362, Ankara 10 Mayıs 1960.
- FRUS, Letter From President Eisenhower to President Gursel, FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 367, Washington, 11 Haziran 1960.
- FRUS, Telegram From The Embassy in Turkey to the Department of State, FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 361, Ankara, 6 Mayıs 1960.
- FRUS, Telegram From The Embassy in Turkey to the Department of State, FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 363, Ankara, 20 Mayıs 1960.
- FRUS, Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council) 05 Mayıs 1960 tarihinde 433. Toplantısında Allen Dulles Türkiye'deki gelişmeler hakkında açıklama yapmıştır. FRUS, Editorial Note, FRUS,1958-1960, Eastern Europe: Finland: Greece: Turkey, Volume X, Part 2, Document 360, 05 Mayıs 1960.

II. Resmi Yayınlar

ABD Dışişleri Bakanlığı, (United States Department of State), “Betty Carp Acclaimed As Living Legend”, *Department of State News Letter*, No. 34, February 1964.

ABD Dışişleri Bakanlığı, (United States Department of State), “Betty Carp”, *Department of State News Letter*, No. 158, July 1974.

III. Kitaplar

BAKAR, Bülent, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.

BALİ, N. Rifat, *The Best Known American in Turkey: Betty Carp*, Libra Kitap, İstanbul, 2014.

BAZNA, Elyesa, *Ankara Casusu: Çiçero*, Karizma Yayınları, İstanbul, 2002.

CLARRIDGE, R. Duane ve Diehl Digby, *A Spy For All Seasons My Life In The CIA*, New York: Scribner Publishing, New York, 1997.

ÇELİKOĞLU, Adnan, *Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yay. Haz. Ergin Konuksever, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

DELLATRE, Lucas, *A Spy at the Heart of the Third Reich, The Extraordinary Story of Fritz Kolbe, America's Most Important Spy in World War II*, İngilizceye Çev. George A. Holoch Jr., Grove Press, New York, 2005.

DULLES, W. Allen, *The Craft of Intelligence*, The New American Library Harper Row Publishers, New York, 1965.

DULLES, W. Allen, *The Secret Surrender*, Harper & Row Publishers, New York, 1966.

GERGER, Haluk, *ABD Ortadoğu Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

GREW, C. Joseph, *Gazi ve İsmet Paşa Çalkantılı Dönem 1922-1932*, Çev. M. Aşkın ve N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005.

GROSE, Peter, *Gentleman Spy The Life of Allen Dulles*, Houghton Migglin Company, New York, 1994.

HOOVER, Jennifer A., *Secrets in Switzerland: Allen W. Dulles' Impact as OSS Station Chief in Bern on Developments of World War II & U.S. Dominance in Post-War Europe*, Undergraduate Honors Theses, College of William and Mary, Williamsburg VA, 2008.

IMMERMAN, H. Richard, *The CIA in Guatemala, The Foreign Policy of Intervention*, The Univesity of Texas Press, Texas, 1982.

- KIYANÇ, Sinan, "CIA'in (Amerikan Haber Alma Teşkilatı) Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'deki Faaliyetleri (1945-1960)", II. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019.
- KIYANÇ, Sinan, *CIA ve Türkiye'de Darbeler, 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, Talat Aydemir ve Eminsü Darbe Girişimleri*, Duvar Kitabevi, İzmir, 2020.
- KINZER, Stephan, *Dulles Kardeşler John Foster Dulles, Allen Dulles ve Gizli Dünya Savaşları*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- KÖSE, İsmail, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.
- MOYZISCH, L. C., *Çiçero Operasyonu*, Çev. Ahmet Şakir Gül, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2004.
- PERSICO, E. Joseph, *Roosevelt's Secret War: FDR and World War II Espionage*, Random House, New York, 2001.
- PETERSEN, H. Nancy, (Edited with Commentay by), *From Hitler's Doorstep, The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles, 1942-1945*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1996.
- PRICE, Clair, *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu*, Çev. Bilal Gölgeçen, İkarus Yayınları, İstanbul, 2008.
- SIMPSON, Christopher, *The Splendid Blond: Money, Law and Genocide in the Twentieth Century*, Open Road Media, 2017.
- SMITH, Richard Harris, *OSS The Secret History of America's First Central Intelligence Agency*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1972.
- STREIT, Clarence K., *Bilinmeyen Türkler, Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu'da Gündelik Hayat, Ocak-Mart 1921*, Yay. Haz. Heath W. Lowry, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- TALBOT, David, *The Devil's Chessboard, Allen Dulles, the CIA, and the Rise of America's Secret Government*, Harper Perennial, 2016.
- VARS DEN, Viktor, *Siyon Liderlerinin Protokolleri*, Çev. Abdullah Mustafa, Sayfa Yayınları, 2004.
- WEINER, Tim, *Legacy of Ashes: The History of CIA*, Doubleday, New York, 2007.
- YETKİN, Çetin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2007.

IV. Makaleler

- AKÇA, Bayram ve KIYANÇ, Sinan, “CIA ve 27 Mayıs 1960 Darbesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 11, S. 36, 2018, s. 528-564.
- KIYANÇ, Sinan, “Milli Mücadele’nin Askeri Başarıları ve ABD (1919-1921)”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, İnönü Savaşları’nın 100 Yıl Dönümü Özel Sayısı, 2021, s. 121-144.
- KIYANÇ, Sinan, “1957 Türkiye Suriye Krizi’nin Analizi”, *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, S. 10, 2022, s. 209-236.
- KÖSE, İsmail, “ABD’de Türk-Amerikan Lozan Antlaşması’nın (6 Ağustos 1923) Onay Tartışmaları ve Onay Taraftarlarının Yayınlanmış Olduğu Kitapçık”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 44, 2014, s. 131-155.

V. İnternet Adresleri

- ABD Dışişleri Bakanlığı, <https://history.state.gov/departmenthistory/people/foster-john-watson/> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).
- ABD Dışişleri Bakanlığı, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv01/persons/> (Erişim Tarihi: 15.12.2020).
- Heatts, J. Dorothy, “Footnote to Cicero”, https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol1no4/html/v01i4a06p_0001.htm/ (Erişim Tarihi: 11.09.2020).
- OSS, OSS Personel Files – RG 226 ENTRY 224, <https://www.archives.gov/files/iwg/declassified-records/rg-226-oss/personnel-database.pdf/> (Erişim Tarihi: 11.09.2020).

Extended Abstract

Allen W. Dulles is one of the important names in US history. After taking a break from his service in the Vienna representation of the USA, which he started during the First World War, he ended with the Director of Central Intelligence (DCI). After the USA's participation in the war, the USA Vienna representation was moved to Sweden (Bern), which remained neutral. Dulles continued to work as an intelligence officer at the Bern representation. Dulles, who attended the Paris Peace Conference where the world order was reshaped, became one of the names close to the US President Woodrow Wilson. After the war, Dulles, who was the assistant of High Commissioner Mark Lambert Bristol in Istanbul for a while, was the chief of the US Near East Bureau. After this assignment, he became a lawyer at the Sullivan & Cromwell law firm under the management of his older brother, John Foster Dulles. During this duty, he visited many countries in Europe and met many heads of state, including Adolf Hitler. Dulles, who once again assumed an official duty with the Second World War, conducted the operations of the US intelligence agency OSS (The Office of Strategic Service) in Europe. After the Second World War, he worked in the newly established Central Intelligence Agency CIA with his successes within the OSS, and served as the Director of Central Intelligence (DCI) between 1953-1961. The most notable years of Allen W. Dulles were experienced during the years of his brother John Foster Dulles' State Department. During this time, the two brothers left their mark on the history of the United States thanks to the joint policies of the CIA-Department of State. In these years, one of the most violent periods of the Cold War, the Dulles brothers played an active role in the course of the war with the covert operations they carried out in many countries.

Allen W. Dulles was born on April 7, 1893 in Watertown, New York. The Dulles family had fled Ireland in 1778, where anti-Protestants were imprisoned, and settled in South Carolina. Her mother was the daughter of John Watson Foster, who briefly held the post of Secretary of State. Allen W. Dulles was one of the five children of a religious presbyterian father and a mother who closely followed the developments in the world as well as the USA. Allen W. Dulles grew up in a home where people who would play important roles in US history hosted dinners. He had the opportunity to witness the developments in the world with his older brother John Foster during his travels to Europe with his

mother.

Allen W. Dulles graduated from Princeton University. He completed his law education at George Town University during the years he was the chief of the US Near East Bureau under the guidance of his older brother John Foster. After serving as the chief of the US Near East Bureau, he joined the Sullivan & Cromwell law firm, which is a partner of the country's leading and older brother John Foster. Thus, like his older brother John Foster, Allen gained a great reputation in the country as a lawyer as well as his official duties. The fame of the Dulles brothers soon surpassed the United States and reached Europe.

Allen W. Dulles' official duties are fragmented. The striking factor in these duties is their connection with Turkey. The focus of the study is to determine Dulles' place in the history of Turkey during these missions. Dulles started his ten-year career, which was the first part of his official duty, by passing the Foreign Ministry exam in 1916, as a secretary at the Vienna representation, the capital of the Austro-Hungarian Empire. With the outbreak of the First World War, he collected intelligence information in his representative office, which moved to Switzerland (Bern), which remained neutral. This assignment of Allen W. Dulles caused him to be appointed to Bern once again during the Second World War, this time as a senior intelligence officer. Allen W. Dulles managed to become one of the names that influenced the course of the war with this task during the Second World War.

The Paris Peace Conference (January 18, 1919 - January 21, 1920) was a great experience for Allen W. Dulles. He also witnessed the shaping of the fate of many countries in Paris, where the new world order was discussed after the First World War. Allen W. Dulles, who was assigned to Berlin for a short time after the Paris Peace Conference, was appointed to Istanbul as the assistant of High Commissioner Mark Lambert Bristol. During the days of the National Struggle, this task in Istanbul was influential in the steps he would take years later. Dulles was among the US bureaucrats who realized how important Turkey was during the years of the National Struggle. He argued that the USA should be more interested in the region. He believed that the US should step out of the shadow of Britain in its regional policies. Dulles, who was brought to the head of the Near East Bureau after his duty in Istanbul, got to know the Middle East for four years and met many names. He was among the names who advocated the ratification of the Turkish-American Lausanne Treaty by the US Senate and the start of US-Turkey relations. This attitude of Dulles drew the reaction of the Armenian lobby in the USA.

Allen W. Dulles was extremely pragmatic. For him, Turkey's position was extremely important for US interests. Because of this importance, the interests of the country should not be allowed to be destroyed by lobbying activities. This idea, which Dulles supported, was defeated in the USA, the US Senate did not

accept the Turkish-American Lausanne Treaty, and the relations between the two countries could only begin in 1927. When Dulles became head of the CIA, he found the environment to put his ideas to life. During the CIA Presidency, he gave importance to relations with Turkey. As a reflection of this, he stated to the worried US bureaucrats after the May 27, 1960 Coup that the steps taken in Turkey should not allow the deterioration of relations.

Allen W. Dulles, who wrote his memoirs during his retirement years, generally preferred to tell the years of the Second World War. It is clear that these years were extremely memorable for Dulles. The CIA archives of the State Department and the US Central Intelligence Agency, where Dulles worked to determine his influence on the history of Turkey, offer a rich content. The Library of the Turkish Historical Society also includes the correspondence of Allen W. Dulles during his Istanbul and Near East Bureau chiefship. In addition to these archives, many works have been written about Allen W. Dulles due to his popular personality. In these works, the Turkish part was skipped with only a few sentences. However, Turkey has an important place in Dulles' memoirs. From the last days of the Ottoman Empire, Dulles witnessed the birth of the Turkish Republic and its transition to a multi-party system, meeting with the coup d'état. In the study, the memories of Allen W. Dulles about Turkey are discussed. In this context, the first study about Dulles's place in Turkish history is presented by considering archival documents and first-hand sources that will illuminate the period, as well as research works.

EKLER

EK1. ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin (NSC) 5 Mayıs 1960 Tarihli Toplantısında CIA Başkanı Allen W. Dulles'in 27 Mayıs 1960 Darbesi Öncesinde Meydana Gelen Olaylar Hakkında Yaptığı Bilgilendirme

836 Foreign Relations, 1958–1960, Volume X

360. Editorial Note

A small anti-government protest took place outside NATO headquarters in Istanbul on May 2 at the beginning of the NAC Ministerial Meeting. The protest was quickly dispersed by Turkish security forces. On May 3, the Turkish Government relieved the Commander in Chief of Turkish Ground Forces, General Cemal Gursel, of his position.

Allen Dulles reported as follows to the National Security Council on the situation in Turkey at the 433d Meeting of the NSC on May 5:

"Mr. Dulles believed the situation in Turkey was becoming more normal, with the army firmly in control of public order. However, the leaders of the Republican People's Party (Inonu's Party) are apprehensive of the future to such an extent they have discussed asylum in the U.S. Embassy with U.S. representatives. It has been reported that the government party is split regarding the oppressive measures being carried out against Inonu's party. One hundred thirty of the 409 representatives of the government party are said to be opposed to these repressive measures." (Memorandum of discussion; Eisenhower Library, Whitman File, NSC Records)

361. Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State

Ankara, May 6, 1960, 5 p.m.

2477. Foreign Minister Zorlu called for me at 1645 May 5. We talked alone for 45 minutes. It was not quite clear why he had called me (I had just attended his lunch for visiting NATO group). However, we discussed present situation. I gathered following:

1. All Turkey is quiet.
2. General Inonu is beginning be worried by course events. He had expected tremendous public support for the student demonstrations. The masses did not rally round. Turk people are beginning sense that demonstrations and disorder time NATO Conference are causing loss foreign respect for Turkey. They are seeing matters clearly and more un-

Source: Department of State, Central Files, 782.00/5-660. Confidential; Priority. Repeated to Istanbul, Izmir, and Iskenderun. Transmitted in two sections.

EK 2. ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin (NSC) 24 Mayıs 1960 Tarihli Toplantısında CIA Başkanı Allen W. Dulles'in 27 Mayıs 1960 Darbesi Öncesinde Meydana Gelen Olaylar Hakkında Yaptığı Bilgilendirme

Turkey 843

ish Government imposed strict new curfews in Ankara. In telegram 2673 from Ankara, May 23, Warren reported that he had been in daily contact with the Chief of the Turkish Army Staff who insisted that the army was non-political and would continue to support the Government of Turkey. (Department of State, Central Files, 782.00/5-2360)

Turkey's continuing political unrest was discussed at the May 24 meeting of the National Security Council. In a survey of significant world developments affecting U.S. national security, Allen Dulles summarized the situation in Turkey:

"Turning to Turkey, Mr. Dulles reported that tension between the government and the opposition was a continuing danger. The personal feud between Inonu and Premier Menderes had now become a constitutional crisis. Student demonstrations had increased and non-students were now joining in the rioting. Even some military personnel is participating in the demonstrations. There appears to be considerable antagonism between the Turkish police and Turkish military forces. The Turkish Army is divided, with senior officers inclined to remain loyal to the government and lower level officers divided between the government and the opposition. Premier Menderes apparently does not realize the extent of discontent. Mr. Dulles believed that the Turkish situation would deteriorate further and that it was even possible that the army would eventually take over." (Memorandum of discussion; Eisenhower Library, Whitman File, NSC Records)

Dulles again brought up the political crisis in Turkey on May 25 during an OCB discussion of a proposed Operations Plan for Turkey:

"Mr. Dulles (CIA) stated that, in view of the 'really disturbing' political situation in Turkey, he desired the Board be on record as having discussed the implications of current events. He requested an evaluation from Mr. Jones. Mr. Jones gave an assessment of developments as reported by Embassy Ankara, which was supplemented by Mr. Merchant who said the question really is whether there is more than meets the eye. Mr. Merchant thought Ambassador Warren had shown 'admirable initiative' and taken effective influencing action on the spot. Mr. Gray said he judged it was State's position that the employment of the 'assets represented on the OCB' did not appear to be required at this time.

"There followed a brief discussion of Mr. Riddleberger's observation that he and Mr. Dillon would soon have to make a decision on the Turkish request for additional defense support for 1960 and cited the political problems which could result. He also noted the substantial reduction in the illustrative figures proposed for fiscal 1961. Mr. Merchant wondered whether the sharp decline for FY 61 might be cushioned by having an increase for FY 60 appear to Turkey as within the FY 61 sum.

"Mr. Dulles then requested another assessment by Embassy Ankara of short and long-term political and economic developments. He believed it important to have an assessment of the attitude of the Turkish army. Mr. Merchant suggested that as the Embassy had already been asked for assessment on several subjects, it would be preferable to wait before the Board addressed itself to this question. It was decided

844 Foreign Relations, 1958–1960, Volume X

the Board would again discuss Turkey in about three weeks and ask Mr. Jones to summarize the assessments from the field."

Informal notes on the discussion at the May 25 meeting are in Department of State, OCB Files: Lot 61 D 385, M/OP Informal Notes 1960. A copy of the Operations Plan discussed and approved at the May 25 meeting is *ibid.*: Lot 62 D 430, Turkey.

The Government of Turkey was overthrown by a military coup on May 27. Most of the members of the government, together with the leadership of the Democratic Party and President Bayar, were arrested in Ankara. Prime Minister Menderes and Finance Minister Polatkan, who were away from the capital on a tour, were arrested later in the day while attempting to escape from Turkey by car. In telegram 2743 from Ankara, May 27, Ambassador Warren reported:

"In unusually well organized coup Turkish military forces took over government 0400 May 27 apparently without serious opposition and loss only about 50 lives Ankara. President Bayar, President GNA Koraltan, members Cabinet, Chief Staff Erdulhun taken into protective custody. Ankara, Istanbul, Izmir quiet; no discernible organized opposition. At this juncture, Embassy believes revolt motivated by purely internal considerations; no evidence any anti-Americanism. On contrary, member Military Council assured Embassy this morning of Turkish Armed Forces friendship for USA and desire fulfill all Turkey's international commitments, especially NATO and CENTO." (*Ibid.*, Central Files, 782.00/5-2760)

A provisional government was announced on May 28. General Cemal Gursel, former Commander in Chief of Turkish Ground Forces, assumed the positions of Prime Minister, President of the Republic, and Chairman of the National Unity Committee of military officers who had planned the coup and would supervise the operations of the new government. Gursel pledged the new government to work for a quick return to democracy and announced that the leaders of the former government would be placed on trial for corruption.

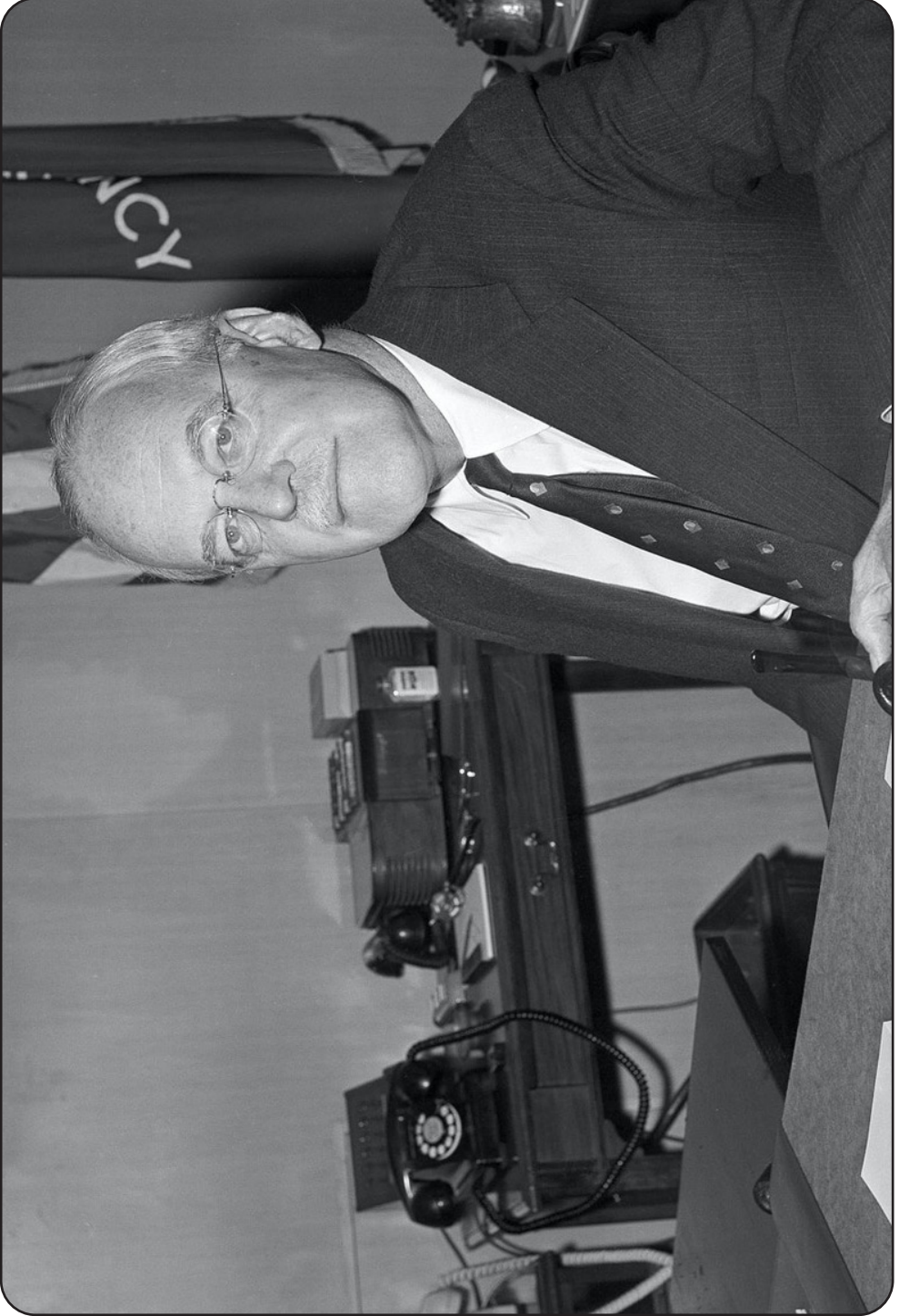
On May 28, Melih Esenbel, Turkish Ambassador in the United States, informed Under Secretary of State Dillon that the new government intended to honor all Turkey's existing commitments. Dillon indicated to the Ambassador that the United States might prefer, as in other similar cases, to continue relations as usual without a formal announcement. A memorandum of Dillon's conversation with Esenbel is *ibid.*, 782.00/5-2860.

The United States granted recognition to the new Government of Turkey on May 30.

EK 3. Allen W. Dulles 1920'li Yıllar

EK 4. Allen W. Dulles'in CIA Başkanlığı Yılları

Araştırma Makalesi / Research Article

ALMAN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA
6. FİLONUN İZMİR ZİYARETİ SIRASINDA
GELİŞEN OLAYLAR*

Gökhan EŞEL**

Öz

Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupa ve Afrika Deniz Kuvvetleri bünyesinde görev yapan 6. Filo'nun 1967 yılında gerçekleşen İzmir ziyareti, Türk kamuoyunda anti-Amerikancı tutumun geniş çaplı eylemlere dönüşmesine yol açan önemli bir hadisedir. Ancak literatürde bu hadisenin çok boyutlu ve objektif değerlendirmeye imkân tanıyan mukayeseli tarih yöntemiyle irdelenmediği görülmektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada, 6. Filo'nun İzmir ziyareti sırasında gerçekleşen olaylar, bu konuyu kapsamlı bir biçimde yansıtan Alman Dışişleri Bakanlığı belgeleri başta olmak üzere; Türk-Amerikan arşiv belgeleri, yerli-yabancı gazete ve dergiler ile dönem tanıklarının ifadelerinin bulunduğu kaynaklar aracılığıyla betimlenmiştir. Ulaşılan belgeler Türk kamuoyunca 6. Filo'nun şiddetli bir tepkiyle karşılanmasında birçok etkenin rol oynadığını göstermektedir. Johnson Mektubu ve akabinde Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesinin 6. Filo aracılığıyla engellenmesi, bu Filonun 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndaki rolü, Amerikan Hükümetinin Türkiye'deki Amerikan şirketlerinde gerçekleşen grevlerdeki tutumu, aynı yıl Ernesto Che Guevara'nın öldürülmesi ve sürmekte olan Vietnam Savaşı bu etkenlerin başlıcalarıdır.

Bu çalışma; literatürde bağımsız bir biçimde incelenmediği görülen 6. Filo'nun 1967 İzmir ziyaretine çok boyutlu ve karşılaştırmalı yaklaşımıyla ön plana çıkmakta ve Türk kamuoyundaki şiddetli tepkinin arkasındaki sebeplere işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alman Dışişleri Arşivi, 6. Filo, Soğuk Savaş, anti-Amerikancılık, Altı Gün Savaşı.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
(gesel@erciyes.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-7050-7084).

OCCURRED INCIDENTS DURING THE 6TH FLEET VISIT TO IZMIR IN GERMAN MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS ARCHIVE DOCUMENTS

Abstract

The visit of the 6th Fleet, which was affiliated with the United States European and African Naval Forces, to Izmir in 1967 is an important event that caused the anti-American attitude of the Turkish public to turn into large-scale actions. However, in the literature, it is seen that this event is not examined with the comparative history method, which allows multidimensional and objective evaluation. In this research, which was carried out in order to fill this gap, the events that took place during the 6th Fleet's visit to Izmir were analyzed through the documents of the German Ministry of Foreign Affairs, especially the documents of the German Ministry of Foreign Affairs, Turkish-American archival documents, local and foreign newspapers and magazines, and the testimonies of witnesses of the period has been described. The documents obtained show that many factors played a role in the violent reaction of the 6th Fleet by the Turkish public. The Johnson Letter and the subsequent prevention of Turkey's intervention in Cyprus by the 6th Fleet, its role in the 1967 Arab-Israeli War, the attitude of the American government in the strikes of American companies in Turkey, the murder of Ernesto Che Guevara in the same year and the ongoing Vietnam War is one of these factors.

This study comes to the fore with its multidimensional and comparative approach to the 1967 Izmir visit of the 6th Fleet, which has not been examined independently in the literature, and points out the reasons behind the violent reaction in the Turkish public opinion.

Keywords: *German Foreign Office Archive, 6th Fleet, Cold War, anti-Americanism, Six-Day War.*

Giriş

Amerikan savaş gemileri Türkiye'ye çok sayıda ziyarette bulunmuşlarsa da Türk denizlerinde filo niteliğindeki ilk ziyaretleri, 11 Kasım 1944'de Amerika Birleşik Devletleri'nde vefat eden Türkiye Cumhuriyeti'nin ABD nezdindeki Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün, II. Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye'ye getirilemeyen naaşının 5 Nisan 1946'da Amerikan savaş gemilerinden oluşan bir filo ile Türkiye'ye getirilmesi vesilesiyle olmuştur. Bu ziyarete Türk basını büyük ilgi göstermiş ve naaşı taşıyan *USS Missouri* gemisi ABD'den ayrılıp İstanbul'a ulaşınca değin manşetlerden verilmiştir.¹

Dönemin basınında bu geminin esas itibarıyla Başkan Truman tarafından, Türkiye ve İran'a yönelik Sovyet tehditlerine karşı koymak için Doğu

1 Abidin Daver, "Missouri Dünyanın En Kuvvetli Zırhlısıdır" Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mart 1946, s.2.,

"Missouri Zırhlısının Akdeniz Ziyareti", Tanin Gazetesi, 19 Mart 1946, ss.1,6.

Akdeniz'e gönderildiği ifade edilmiştir.² Ancak tarafımızca yapılan inceleme ve araştırmalarda, bu geminin Türkiye'ye gönderilmesinin altında yatan başka nedenlerin de olduğu görülmüştür. Öyle ki; ABD donanmasının o dönem için en üstün savaş gemilerinden biri olmakla beraber, Japonya'nın II. Dünya Savaşı sonunda 2 Eylül 1945 tarihinde ABD'ye teslimiyet antlaşmasının imzalandığı gemi olması açısından da bir başka önemi ve dolayısıyla da Sovyetlere bir 'subliminal' mesaj olduğu şeklinde yorumlara neden olmuştur.³

Bu yorumların yanı sıra, ABD donanmasında *USS Iowa* gibi aynı türden başka gemiler de olmasına rağmen *USS Missouri'nin* seçilmiş olmasının bir başka anlamı da; İngiliz Başbakan Churchill'in 5 Mart 1945 tarihinde yapmış olduğu ve 'Demirperde' olarak nitelendirdiği coğrafyayı ifade ettiği ve alan uzmanlarınca Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği ile soğuk savaşın başlangıcı olarak ifade edilen tarihi konuşmasının, ABD'nin *Missouri* eyaletinin *Fulton* şehrinde olması ve aynı zamanda buranın ABD Başkanı Truman'ın da memleketi olması⁴ nedeniyle bu ismi taşıyan geminin seçilmiş olması olasıdır.

Müteveffa Büyükelçi Mehmet Münir Ertegun'un naaşının Türkiye'ye getirilmesi, olayın Türk-Amerikan dostluğunu vurgulayan bir yanı olmakla beraber, ziyaretin *USS Missouri*, *USS Power* ve *USS Providence* isimli gemilerden müteşekkil görkemli bir filo tarafından gerçekleştirilmesi ve bu filoya bizzat komuta eden ABD'nin Avrupa Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Henry Kent Hewitt, Amerika'nın Akdeniz'deki askeri varlığının ve dolayısıyla 6. Filonun kurucusu olacak olan Tümgeneral Jules James ve ABD Başkanı Truman'ın özel temsilcisi Büyükelçi Alexander Wilbourne Weddell gibi önemli şahısların da ziyarette bulunmaları,⁵ bunun sadece nezaketen gerçekleştirilen bir ziyaret olmadığını gösterir niteliktedir. Nitekim Amerikalı yetkililerin Türkiye'de buldukları dört günlük süre zarfında gazetelere verdikleri demeçler de bu ziyaretin altında yatan hususun esasen SSCB'ne yönelik bir gözdağı olduğu şeklinde yorumlanmış ve özellikle ziyaret esnasında ABD Başkanı Truman'ın yaptığı açıklamalar da⁶ bu yorumu desteklemektedir. SSCB'nin Türkiye'den Kars ve Ardahan bölgesini istemesi ve ayrıca boğazlarda üs talep etmesini müteakip gerçekleşen bu ziyaretin⁷, II. Dünya Savaşı sonrası Amerikan dış politikasında bir dönüm noktası olduğu, bizzat Amerikalı uzmanlarca dile getirilirken⁸, savaş gemisi diplomasisinin bir örneği olarak *USS Missouri'nin*

2 "Missouri Zırhlısının İstanbul Seyahati", Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mart 1946, ss.1,3.

3 Daver, *A.g.m.*, s.7.,

4 "Dost Filo Düindenberi Limanımızda Misafirimizdir", Son Posta Gazetesi, 6 Nisan 1946, s.5.

4 Warren Spencer, "Churchill's Realism: Reflections on the Fulton Speech" *The National Interest*, No:42 Winter 1995/96, s.38.

5 "Misafirlerimiz Çankaya'da", Tanin Gazetesi, 7 Nisan 1946, ss.1-2.

6 "M. Truman'ın Son Nutku Geniş Alaka Uyandırdı", Ulus Gazetesi, 8 Nisan 1946, s.1.

7 "Truman'ın Çok Mühim Demeci", Vakıf Gazetesi, 7 Nisan 1946, ss.1,4.

7 "Truman'ın Nutkundan Sonra Türk-Rus Meselesinin Askıda Bulunduğu...", Vakıf Gazetesi, 8 Nisan 1946, ss.1,4.

8 Metin Toker, *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020, s.143-145.

misyonunun Sovyetlere karşı yeni, zorlu bir politikanın sembolü ve Truman Doktrini ile sonuçlanacak bir stratejideki ilk hamle olduğu da ifade edilmiştir.⁹

Bu ziyaretin aynı zamanda Sovyetlerin Ortadoğu politikasını da etkilemeyi amaçladığı bilgisi, hâlen ABD Deniz Kuvvetleri arşivlerinde bulunan filonun ziyaretine ait fotoğraf ve notlarında yer almaktadır.¹⁰ *USS Missouri*'nin İstanbul ziyaretine dair yorumlardan birinde: "6 Nisan 1946'da İstanbul'a gelen *USS Missouri*, *Sovyetlerin İran'dan çekilmesiyle kıyaslanabilir bir sansasyon yarattı.*", ifadesine yer verilmiştir.¹¹ Nitekim Sovyetlerin Washington Büyükelçisi Nikolai Novikov, önceden planlanmış ve perde arkası hesapları olduğu ifade edilen ABD'nin bu ziyareti ile Washington'un Türkiye'ye desteğini açıkça göstermesini: "*Sovyetler Birliği'ne karşı askeri-politik bir gösteri*" olarak tanımlamıştır.¹²

Ayrıca literatürde 5 Nisan 1946'da Türkiye'ye gelen *USS Missouri*'nin liderliğindeki filonun '6.Filo' olarak ifade edildiği görülmektedir. Oysa, Amerikan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı olarak İtalya'nın Napoli limanında konuşlanmış durumda Akdeniz'de görev yapan 6. Filonun kuruluş tarihi 12 Şubat 1950'dir.¹³ Üstelik bu ilk ziyaret esnasında filonun ismi 6. *Filo* da değildir ancak daha sonra Türk denizlerinde sık sık boy gösterecek olan Amerikan gemilerinin büyük oranda 6. Filo mensubu gemiler olmaları dolayısıyla böyle bir ifade kullanılıyor olabilir.

USS Missouri gemisini müteakip, ABD'nin Akdeniz'de konuşlu filosuna mensup bazı gemiler aynı yıl içerisinde İzmir'e de gelmiştir. 23 Kasım 1946 tarihinde gerçekleşen bu ziyarete, ABD Donanmasının dönemin gözde savaş makinelerinden biri olan *USS Randolph* uçak gemisinin beraberinde *USS Perry*, *USS Fargo* ve *USS Donner* isimli gemiler de katılmışlardır. Bu ziyaret esnasında Amerikalı yetkililer *USS Randolph* uçak gemisinden havalanan dört uçak eşliğinde Ankara'ya giderek Türk yetkililer ile çeşitli temaslarda bulunmuşlardır.¹⁴ 26 Kasım'da İzmir'den ayrılan bu gemiler, 27 Kasım'da ise Marmaris Limanı'na demirleyerek, 29 Kasım'a kadar da burada kalmışlardır. Nitekim Amerikalıların bu ziyaretlerle ilgili olarak önceden bilgi vererek izin istedikleri Cumhuriyet Arşivlerindeki belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁵ Burada şunu da belirtmek yerinde

9 David J. Alvarez, "The Missouri Visit to Turkey: An Alternative Perspective on Cold War Diplomacy." *Balkan Studies*, C.XV, S.2, 1974, s.226.

10 *Naval History and Heritage Command* <https://www.history.navy.mil/content/history/nhnc/our-collections/photography/numerical-list-of-images/nhnc-series/nh-series/80-G-702000/80-G-702557.html> (Erişim: 03.09.2021).

11 Cemil Hasanlı, "The 'Turkish Crisis' of The Cold War Period and The South Caucasian Republics", *The Caucasus & Globalization*, Volume 2, Issue 4, 2008, s.117. https://www.ca-c.org/c-g/2009/journal_eng/c-g-1/13.shtml#nazad10 (Erişim: 05.09.2021).

12 Cemil Hasanlı, *Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2698, Eskişehir, 2012, s.43.

13 *United States Sixth Fleet* https://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Sixth_Fleet (Erişim: 05.09.2021).

14 Yavuz Güler, "II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5, S.2, 2004, s.214.

15 BCA, 30-18-1-2 / 112-71-17.

olacaktır; Zira o tarihlerde NATO henüz kurulmadığı ve Türkiye’de doğal olarak üyesi olmadığı, bunun yanı sıra Türkiye ile ABD arasında da ikili bir antlaşma bulunmadığı için ziyaretlere her defasında izin alınması gerekmiştir.

Bu noktada, Amerikan Deniz Kuvvetleri’nin Avrupa Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tanımlaması ile halen Akdeniz’de varlığını sürdüren 6. Filonun Türk Karasularını ve Türk Limanları kullanmaları hususundaki ilk antlaşmadan söz etmek yerinde olacaktır. Zira bu durum 27-28 Nisan 1950 tarihlerinde ABD’li yetkililer ile Türk Dışişleri Bakanlığı personeli arasında yapılan telefon görüşmeleri ile belirlenmiştir. Antlaşmanın ne şekilde yapıldığı ise Amerika Birleşik Devletleri Deniz Kuvvetleri’nin Doğu Atlantik ve Akdeniz Başkomutanı Amiral Richard L. Conolly ile dönemin ABD Ankara Büyükelçisi George Wadsworth arasında geçen gizli yazışmalardan anlaşılmaktadır. ABD Devlet Arşivlerinde bulunan nüshasına göre 3 Mayıs 1950 tarihinde Ankara’dan Büyükelçi Wadsworth imzalı olarak Londra’ya, Amiral Conolly’ye gönderilen gizli ibareli telgraf metninin transkripsiyonu aşağıdaki gibidir:

“Sayın Amiral Conolly: ABD Deniz Kuvvetleri birliklerinin Türk Limanlarını ziyaret sıklığına ilişkin talebiniz, Dışişleri Bakanlığı tarafından benzer bir soru yöneltildikten kısa bir süre sonra tarafımıza ulaştı. Altıncı Filo birliklerinizin her birine Türk Limanlarını ziyaret etme fırsatı verilmesinin arzu edilir olacağına katılıyorum. Benim açımdan, bu ziyaretlerin sağladığı bu doğrudan temas, Türkiye ile ABD arasında şu anda mevcut olan samimi ilişkileri ilerletiyor. Buna göre, Türk Hükûmeti ile, İstanbul veya İzmir’deki Türk Limanlarına yılda en fazla üç büyük filo ziyaretine izin vermek için gayri resmi bir anlaşmaya varıldı. Bu, muhrip ve yardımcı türlerin resmi olmayan ziyaretlerinin sıklığına ilişkin mevcut anlaşmayı değiştirmez. Büyük ziyaretlerinizden biri ile birliklerinin ziyaretleri arasında herhangi bir çatışma olmamasını sağlamak için İngiliz Akdeniz Filosu ile gerekli olabilecek bir koordinasyonu sağlarsanız memnun olurum. Türk Limanlarının tesisleri sınırlıdır ve büyük ziyaretlerin çakışması bu tesisleri ciddi şekilde zorlayacaktır. Yine, bu istek, küçük birimlerin ziyaretlerinin olası çakışmalarıyla ilgili değildir. Türkiye’ye dönüş yolculuğumda sizi göremediğim için ben de üzüldüm. Bayan Conolly’ye en içten saygılarımla, İçtenlikle, G. Wadsworth.”¹⁶

Yazışmada görüldüğü üzere 6. Filo’nun yılda en fazla üç büyük ziyaret yapabileceğine dair ‘gayri resmi’ bir antlaşma yapıldığı ifade edilmektedir. Yine ABD Devlet Arşivlerinde bulunan “Ankara Embassy Files, Lot 58F33, 400 Naval Visits” başlıklı, 698 numaralı ve 3 Mayıs 1950 tarihli bu belgenin açıklamalar kısmında da bu ‘gayri resmi’ antlaşmanın yapıldığı telefon görüşmelerindeki isimlerin: ABD Ankara Büyükelçiliği Müsteşarı Warwick Perkins ile Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire Genel Müdürü A. Bülent Uşaklıgil olduğu ifade edilmektedir. Netice itibarıyla bu belge ABD’nin 6. Filosunun kuruluşundan itibaren Türk Karasuları ve Limanlarını sıklıkla kullanacağını ifade etmektedir. Kronolojik olarak değerlendirildiğinde 1950

¹⁶ Ankara Embassy Files, Lot 58F33, 400 Naval Visits <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v05/d698> (Erişim: 09.09.2021).

genel seçimlerinden hemen önce gerçekleştiği anlaşılan bu görüşmede alınan kararların, 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen TBMM 9. Dönem Milletvekili Genel Seçimi ile parlamentoda çoğunluğu sağlayarak iktidara gelen Demokrat Parti Hükümeti döneminde de uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes'in beraberlerinde Kuvvet Komutanları ile 6 Ağustos 1952 günü gerçekleşen 6. Filo'nun tatbikatını İstanbul açıklarında demirlemiş olan *USS Wasp* isimli Amerikan Uçak Gemisi güvertesinde izlediklerine dair haberler dönemin basınında manşetlerden verilmiştir.¹⁷

Türkiye'nin NATO üyeliğini müteakip artan ziyaretler genellikle dostluk ve müşterek faaliyetler temelinde olmuş ise de 1964 yılında Johnson Mektubu ile oldukça gerilen Türkiye-ABD ilişkilerinde 6. Filo bu kez Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini engellemek üzere devreye girmiş ve dönemin Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Komutanı Lemnitzer, görüşmelerde bulunmak üzere Türkiye'ye gelirken 6. Filo'da Kıbrıs'a gönderilmiştir.¹⁸ Gerilen ilişkilerin kısa sürede düzelmesine karşın, bu durum Türkiye'de adeta 'anti-Amerikancı' söylemin fitilini ateşlemiş ve 6. Filo ilerleyen yıllarda yaşanacak pek çok olayda başrolde yer alarak Türkiye-ABD ilişkilerindeki gündemini korumuştur.

1950'lerden günümüze değin Akdeniz'deki varlığını ve görevini sürdüren 6. Filo'ya ait gemiler, başta çeşitli NATO tatbikatları olmak üzere birtakım görevler nedeniyle, halen zaman zaman Türk Denizlerinde görülebilmektedir. Teşekküründen itibaren sık sık Türk Limanlarını ziyaret eden 6.Filo'ya mensup gemilerin daha önce hiç karşılaşmadıkları biçimde protestolarla karşılanmalarının altında yatan etkenleri ifade edebilmek için evvela 1967'ye uzanan süreçte yaşananlara değinmek gerekir.

1. Altıncı Filo'nun 1967 İzmir Ziyareti Öncesi Genel Durum

Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam savaşı nedeniyle Dünya çapında eleştirilere maruz kaldığı bir dönemde Amerikan Deniz Kuvvetlerine mensup 6. Filonun 1967 yılı yazında, İzmir ve İstanbul limanlarına yaptıkları ziyaretler dolayısıyla her iki ilde de çeşitli protesto gösterileri ve olaylar yaşanmıştır. Bu ziyaretlerin Türkiye'de faaliyet gösteren Amerikan şirketlerinde yaşanan grevlere denk gelmesi de protestoların yoğunluğunun ve katılımcı sayısının artmasına neden olmuştur. Zira o günlerde çeşitli Amerikan şirketlerinde çalışan Türk işçilerin greve gitmesini müteakip, Amerikalıların Türk işçilere karşı bazı noktalarda fiziksel şiddete varan olumsuz yaklaşımları Türk basınında manşetlerden verilirken, grevler sırasında yaşanan olaylar

17 "Amerikan filusunun manevrası başladı", Vatan Gazetesi, 7 Ağustos 1952, ss.1,5.

"Bayar, Amerikan altıncı filusunun harb tatbikatını takibe gidiyor", Cumhuriyet Gazetesi, 6 Ağustos 1952, s.1.

18 Mete Kaan Kaynar, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.233.

Türk kamuoyunda 'anti-Amerikancı' bir tutumun hızla zemin bulmasına da neden olmuştur. 1967 yılı yaz başında tarihe 'Altı Gün Savaşı' olarak geçen Arap-İsrail savaşında, Amerikan'ın Akdeniz'de bulunan 6. Filosuna mensup gemiler Girit Adası açıklarında beklemiş ve Başkan Johnson'un Mısır Devlet Başkanı Nasr'a 'icabında zor kullanılacağı' şeklindeki Notasının ardından da Akabe Körfezi'nin açılması için baskı uygulamak üzere Mısır'a doğru hareket etmişlerdir.¹⁹ Ayrıca Türkiye'de bulunan Amerikan askeri üslerinin bu savaşta kullanılıp kullanılmayacağına dair kamuoyundaki tartışmaların yanı sıra, Amerikan New York Daily News Gazetesinde konu ile ilgili olarak: "Türkiye'deki üslerimizi Araplara karşı kullanmayacağımuza dair bu aptalca sözleri bir kenara bırakalım. Türklere şimdiye kadar o kadar para verdik ki, üslerimizi ne zaman gerektiyse o zaman kullanmakta haklıyız..."²⁰ biçimindeki ifadeler yer verilmiştir. Arap-İsrail Savaşı'nı Türk Basını da yakından takip etmiştir. "6. Filo müdahale etmek için bekliyor"²¹ haberi manşetten verilirken, tüm bu olaylar Türk Kamuoyunda bir 'anti-Amerikancı' duruşun gelişmesine neden olmuştur. Her ne kadar ABD savaşın sonunda farklı açıklamalar yaparak, savaş neticesinde topraklarını genişleterek Kudüs'ü ilhak eden İsrail'i eleştirmişse de ABD'nin manevi olarak savaş boyunca İsrail'in tarafında yer alması Türkiye'de şiddeti giderek artan 'anti-Amerikancı' tutuma neden olan önemli etkenlerden biri olmuştur. 5-10 Haziran 1967 tarihleri arasında cereyan eden Arap-İsrail Savaşı, Türk Kamuoyunca da yakından takip edilmiştir. Savaş boyunca Amerikalıların Türkiye'deki üslerden bu çatışmaya askeri müdahalede bulunmalarına dair endişeler ve çeşitli demeçler gerçekleşmiş dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in üslerin kullanılmadığı yönündeki açıklamaları da Türk Kamuoyunu ikna edememiştir.²² Bu süreçte ikna olmayan bir diğer süper güç ise SSCB'dir; Sovyet gemileri Amerikan gemilerini çok yakından takip etmiş ve her hareketlerini yakından izlemiştir. Nitekim konu ile ilgili olarak Amerikan 6. Filo özel görev komutanı Tümamiral Lawrens R. Geis gelişmeler üzerine İstanbul'a gelmiş olan "America" isimli uçak gemisinde 22 Haziran 1967 günü yaptığı basın toplantısındaki sözleri de Türk Basınında manşet olmuştur. Amerikalı komutan basına verdiği demeçte: "Amerikan uçaklarının, savaş bölgesine kesinlikle girmedğini tekrarlamış ve Ortadoğu savaşı sırasında faaliyetimiz tarafsızdı Sovyetler bunu bilir. Çünkü gemileri bizimle beraberdi" demiştir.²³ Bir başka gazetede verilen haberde ise Tümamiral Geis: "6. Filo hiçbir şekilde Arap-İsrail harbine müdahale etmemiştir. O tarihte Akdeniz'de bulunan uçak gemilerimiz 15 mil mesafeden devamlı olarak Sovyet gemileri tarafından kontrol ediliyordu. Eğer böyle

19 Kenan Olgun, *Türk Basınında 1967 Arap İsrail Savaşı*, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri, 2007, s. 2237.

20 Türkkaya Ataöv, "5 Haziran 1967'nin Yıldönümü" Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.XXV, S.2, 1970, s.301. 4

21 "6. Filo müdahale etmek için bekliyor", *Hürriyet Gazetesi*, 23 Mayıs 1967, s.1.

22 George S. Harris, *Troubled Alliance*, Hoover Institution Studies, Stanford/California, 1972, s.166.

23 "Yakından İzledi" *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Haziran 1967, s.1.

bir şey olsaydı, ilk haberi Sovyetler dünyaya yayarlardı” demiştir.²⁴ 1967 yazı başında oldukça ısınan Akdeniz’de dönemin iki süper gücünün soğuk savaşın en sıcak günlerini geçirdiği, basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır.

1 Eylül 1965 - 11 Haziran 1969 tarihleri arasında ABD’nin NATO daimî temsilciğini yapan akademisyen/diplomat Harlan Cleveland tarafından kaleme alınan ve o günlerde yaşananların öncesine dair bilgileri içeren bir makale, ABD Dışişleri Bakanlığı’nın resmi yayın organı olan *Dışişleri Dergisi* (*Foreign Office Journal*) 1968 Nisan sayısında yayımlanmıştır. Cleveland’ın “NATO’nun Dirilişi” başlıklı makalesinde yer verilen hususlardan dikkat çeken bazı ifadeler şöyledir:

“Dünyanın gelmiş geçmiş en büyük denizaltı filosuna sahip olan SSCB, dünyanın en büyük ikinci deniz gücü durumdadır. Yine de 1963’e kadar Sovyet denizaltıları ve diğer savaş gemileri Akdeniz’de nadiren görülürdü. Dört yıl önce Sovyetler, NATO’nun deniz subaylarının ‘Sovyet Altıncı Filosu’ olarak adlandırdıkları Akdeniz varlığını kurmaya karar verdiler. Böylece, 1963 ve 1966 arasında Sovyet Akdeniz kuvvetleri on kat arttı. Ardından geçen yılki kriz (Arap-İsrail Savaşı) daha fazla birikime imkân tanıdı. Temmuz ayı itibarıyla, en yeni güdümlü füze kruvazörlerinden bazıları ve çok sayıda destek gemisiyle birlikte, yaklaşık on denizaltı da dahil olmak üzere, toplam 46 Sovyet gemisi Akdeniz’de faaliyet gösteriyordu. ABD Donanması, 1967’nin ilk altı ayında Sovyetlerin Akdeniz’de bulunduğu günler, 1963’ün tamamı ile karşılaştırıldığında, yüzde 400 daha fazla olduğunu tahmin ediyor. Sovyet denizaltılarının Akdeniz bulunduğu günler toplamı ise, 1963’ten bu yana ise yaklaşık yüzde 2.000 artmış durumdadır. Bu nedenle, Sovyetlerin diplomasinin bir başka yöntemi olarak güç gösterisini terk etmesinin aksine dil dökmenin bir anlamı yoktur.”²⁵

Makalede ifade edildiği üzere Akdeniz’deki hareketlilik 1967 öncesine nazaran 1967 haziranında yaşanan ve altı gün süren Arap-İsrail savaşı ile oldukça artmıştır. Sovyetlerin de Akdeniz’de bir filo konuşlandırması ile Akdeniz adeta soğuk savaşın yeni merkezi hâlini almıştır. Bu denli hareketliliğin yaşandığı coğrafyanın tam ortasında olan Türkiye de hiç şüphesiz bu durumdan etkilenmiştir.

Savaş sonunda 6. Filoya ait bazı gemilerin İstanbul’a gelmesi, ABD’nin savaş boyunca izlediği politika dolayısıyla çeşitli protesto olaylarına neden olmuştur. Amerikalı askerlere yönelik olarak tepkiler sırasında arbedeye varan münferit bazı olaylarda yaşanmıştır.²⁶ 22 Haziran 1967 tarihli protesto eyleminde, bir gün önce Taksim Anıtı’na 6. Filo Komutanlığı’nca bırakılmış olan çelenk, Türkiye Millî Talebe Federasyonuna (TMTF) mensup bir grup üniversite öğrencisi tarafından yakılarak, yerine üzerinde: “Emperyalizmin kanlı eli Ata’mıza

24 “Amiral: 6’ncı Filo savaşa karışmadı” Milliyet Gazetesi, 23 Haziran 1967, s.1.

25 Harlan Cleveland, “The Resurrection of NATO”, *Foreign Service Journal*, Volume 45, No: 4, April 1968, s.14.

26 “Üzücü olaylar oldu”, Milliyet Gazetesi, 24 Haziran 1967, s.1.

uzanmasın, kırılacaktır!"²⁷ yazan bir çelenk konulmuştur.²⁸ 24 Haziran 1967 günü ise, yine TMTF tarafından "Amerika'yı Protesto Mitingi" düzenlenmiş ve mitinge on bin kişinin üzerinde bir katılım olduğu ifade edilmiştir.²⁹ O dönemki adıyla Hürriyet (Beyazıt) meydanında Gençlik Marşı'nın: 'Dağ Başını Duman Almış...' sözleri ile başlayan miting süresince ABD askerleri karaya çıkartılmamıştır. Beyazıt'tan Taksim'e yürüyen öğrenciler/gençler Dolmabahçe rıhtımından geçerken burada bulunan ve gönderinde ABD bayrağı çekili olan direktten indirdikleri ABD bayrağı yerine Türk bayrağı çekerek: "Türk halkının damarlarında bu asil kan dolaştıkça bu ülkenin semalarında hiçbir sömürgeci devletin bayrağı dalgalanmayacaktır. Biz ne Amerika'nın ne Rusya'nın yanındayız", şeklinde bir açıklama yapmışlardır. Akabinde ise Amerikalıların gerdiği halatlar kopartılmış ve rıhtımda Amerikalılara ait ne varsa denize atılmıştır. Miting süresince atılan sloganlar ileriki yıllarda '68 Kuşağı' olarak adlandırılacak 'anti-Emperyalist' öğrencilerin/gençlerin birçok mitinginde ifade edilecek olan: "Ne Rusya Ne Amerika, Bağımsız Politika, Dirty Murderers, Hey Co Defol, İslam Katilleri, Yerli Amerikalı Hesabın Görülecektir, Çocuk Yakanlar" şeklindedir.³⁰ Ayrıca miting esnasında yaşanan bir durum 68 kuşağının küresel boyutunu da gözle önüne sermektedir; Zira yaklaşık dört bin gencin katılımı ifade edilen mitinge, yabancı turistlerin de katılımına dair gazete haberlerine rastlanmaktadır. Alman genç bir çift ellerinde taşıdıkları "Kahrolsun Amerika" yazılı dövizi taşırlarken çekilen fotoğraflara basında yer verilmiştir.³¹ Bu noktada, göstericilerin ileriki yıllarda '68 Kuşağı' olarak tabir edilecek olan gençlerden oluşmasında ABD'nin başta Vietnam olmak üzere tüm dünyada 'Emperyal' bir dış politika izlemesinin büyük etkisi olduğu yadsınamaz. Nitekim 1967 yılında anti-Amerikancılığın gelişimine katkı sağlayacak pek çok olay vuku bulmuştur. Arap-İsrail savaşında her ne kadar ABD tarafsızlığını ilan etmiş ise de³² kamuoyunca inandırıcı bulunmayan bu husus ABD aleyhine gösterilerin artmasına neden olurken, özellikle Latin Amerikalı devrimci Ernesto Che Guevara'nın, Bolivya La Higuera'da yakalanarak 9 Ekim 1967 tarihinde Bolivya Ordusu'nun elinde iken öldürülmesi de³³ 68 kuşağının küresel manada şekillenmesinde önemli gelişmelerden biri olmuştur.

6. Filo'nun Arap-İsrail Savaşı'nı müteakiben gerçekleştirmiş olduğu bu ziyaret önceden duyurulduğu üzere 26 Haziran 1967 tarihinde sonlanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu kez NATO tarafından 2-9 Ekim 1967 tarihleri

27 Hasan Eysel vd. *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C. III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.189. Turhan Feyizoğlu, *Türkiye Gençlik Hareketleri Tarihi*, C. III, Sevinç Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.262.

28 "Bir Grup Üniversiteli 6. Filonun Çelengini Yaktı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Haziran 1967, s.1.

29 Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, Güner Yayınları, İstanbul, 2007, s.170.

30 "Miting sırasında Amerikan askerleri karaya çıkmadı", *Milliyet Gazetesi*, 25 Haziran 1967, ss.1,7.

31 "Gençler Dün Amerika Aleyhine Gösteri Yaptılar", *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Haziran 1967, ss.1,7.

32 "Amiral: 6. Filo Savaşa Karışmadı", *Milliyet Gazetesi*, 23 Haziran 1967, ss.1,7.

"Yakından İzledi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Haziran 1967, s.1.

33 "Bolivia Confirms Guevara's Death; Body Displayed", *The New York Times*, 11 Ekim 1967, s.1.

"Castro Guevara'nın öldüğünü doğruladı", *Milliyet Gazetesi*, 17 Ekim 1967, s.3.

arasında düzenlenecek olan 'Derin İz (Deep Furrow)' tatbikatı dolayısıyla Eylül ayı sonundan itibaren Türk karasularında tekrar görülen 6. Filoya ait gemilerin ilk olarak geldikleri liman İzmir olmuştur. Alman Dışişleri Bakanlığı belgelerinde 28 Eylül 1967 tarihli ziyarette yaşananlar şöyle ifade edilmektedir:

*"Mitingler 28 Eylül'de başladı. Öğrenciler, üç Amerikan mayın tarama gemisinin demirlediği liman yolunun kaldırımına siyah bir cenaze çelengi olan bir çerçeve koydular. Çelenk üzerindeki yazı şöyleydi: 'Defol'. Limandaki teknelerden daha büyük Amerikan gemilerinin demirlediği Atatürk Anıtı'nın önünde, öğrenciler ikinci bir çelenk koydu. Üzerinde: "Bu topraklar bizim, nöbetteyiz." yazıyordu. Dost canlısı Amerikalı denizciler ve askerler, sakince ve ironik olarak istenmeyen çelengi birkaç kez düzelttiler."*³⁴

6. Filo protestolarının İstanbul'dan önce İzmir'de başladığı Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunan belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim tatbikat öncesi durakladıkları İzmir ziyareti kısa süren 6. Filo'ya bağlı gemiler tatbikata katılmak üzere buradan ayrılmışlardır. 6. Filo İzmir'in yanı sıra İstanbul'da da yine protesto gösterileri ile karşılaşmıştır.³⁵ Protesto gösterilerinin İstanbul Teknik Üniversitesi, Maçka Teknik Okulu ve Yıldız Teknik Okulu öğrencilerince yapıldığı ve gemiler henüz İstanbul'a gelmeden önce başladığı anlaşılmaktadır.³⁶ İstanbul açıklarına gelen gemileri protesto eylemlerine Türkiye İşçi Partisi (TİP) İstanbul İl Örgütü ve Fikir Kulüpleri Federasyonu İstanbul Sekreterliği de destek vermişlerdir.³⁷ Bu doğrultuda, Fikir Kulüpleri Federasyonu İstanbul Sekreterliği tarafından, önce Dolmabahçe'de kurulan çadırda izinsiz olarak, ardından da alınan izin ile Taksim Gezi Parkı'nda açlık grevi eylemi yapılmıştır.³⁸ Açlık grevine ünlü Şairler Fazıl Hüsnü Dağlarca ve Şükran Kurdakul da iştirak etmişlerdir.³⁹ Grevciler Türk Hükümetinden, Amerikan askerlerinin karaya çıkarılmaması ve Amerikan gemilerinin Türk karasularından çıkarılmasını talep etmiş, talepleri karşılanuncaya kadar açlık grevine devam edeceklerini beyan etmişlerdir.⁴⁰ Açlık grevi ve protesto gösterilerinin yanı sıra üniversiteli öğrencilerce okullarında da oturma eylemleri yapılmıştır.⁴¹ Nitekim, protestolar nedeniyle Amerikan askerleri 7 Ekim 1967 günü karaya çıkamamışlardır.⁴² Alınan yoğun güvenlik tedbirleri neticesinde ertesi gün ancak karaya çıkabilen Amerikan askerlerine Amerikan deniz polislerinin de refakat ettiği ve Dolmabahçe rıhtımına önceki ziyaretlerin aksine ABD bayrağı asılmaması da dönemin basınında haber konusu edilmiştir.⁴³ Karaya çıkan ABD

34 PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67), s.1.

35 "Amerikan 6. Filosu Bugün Geliyor, Gençler Protesto Mitingi Düzenledi", Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ekim 1967, ss.1,7.

36 Kaynar, a.g.e., s.27.

37 "Miting yüzünden, Amiral helikopter ile Yeşilköy'e indi", Milliyet Gazetesi, 8 Ekim 1967, ss.1,9.

38 "Açlık Grevi Taksim'de Devam Ediyor", Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1967, s.1.

"Açlık Grevi Yapan Gençler Yargılandı", Milliyet Gazetesi, 13 Ekim 1967, ss.1,7.

39 Aydın Çubukçu, *Bizim 68*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2008, s.57.

40 "Amerikan filosunu protesto için açlık grevi yapılıyor", Milliyet Gazetesi, 11 Ekim 1967, s.1.

41 Kaynar, a.g.e., s.31.

42 "Miting yüzünden denizciler Dolmabahçe'ye çıkarılmadı", Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ekim 1967, s.1., Ersel, a.g.e, s.189.

43 "Dolmabahçe'ye Amerikan bayrağı çekilmedi", Milliyet Gazetesi, 9 Ekim 1967, ss.1,7.

askerlerine protestocu gençler yumurta atmak ve bazı Amerikan askerlerinin de keplerini alıp kaçmak gibi eylemlerde bulunmuşlardır.⁴⁴ Olaylar devam ederken dönemin Filo Komutanı Koramiral Martin, gemiden helikopter ile geçtiği Yeşilköy havaalanında düzenlediği basın toplantısında yaşanan duruma dair şaşkınlığını ifade ederek: “6. Filo yirmi yıldır Türkiye’ye gelip gitmektedir. Bu ziyaretler daima dostluk içinde yapılıyor. Bu defaki protestonun manasını anlayamadık. Biz Türkiye ile daima dostuz ve dost kalmak istiyoruz.”⁴⁵ şeklinde bir beyanat vermiştir. 6.Filo’nun İstanbul ziyaretine 9 Ekim günü *USS Saratoga* Uçak gemisi de katılmış ve büyük hacimli geminin Kabataş Limanı yakınına gelmesinin İstanbul şehir hatları vapur trafiğini engellediği kaydedilmiştir.⁴⁶ Uçak gemisinin gidişi de olaylı olmuş, geminin İstanbul’dan ayrılacağı gün Taksim Anıtı önünde bir grup tarafından ABD bayrağı ateşe verilmiş, aynı gün iskele ve sancak zincirleri dolaşan *USS Saratoga* 30 tonluk zincirlerini boğaza bırakarak 16 Ekim 1967 günü İstanbul’dan ayrılmıştır.⁴⁷ 6. Filo’ya bağlı gemilerin gidişi ile Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) öncülüğünde gerçekleştirilen açlık grevi de aynı gün saat 18:30 da Amerikan bayrağı yakılarak sonlandırılmıştır.⁴⁸

2. Altıncı Filo’nun 1967 İzmir Ziyareti

6. Filo’nun ziyareti nedeniyle düzenlenen protestolar İstanbul’da tüm hızıyla devam ederken, 6. Filo’ya bağlı gemilerden bazıları da 12 Ekim 1967 günü İzmir limanına demir atmış ve burada karşılarında İzmirli gençleri bulmuşlardır.⁴⁹ İstanbul’da protestolar nedeniyle karaya çıkamayan ABD askerlerinin İzmir’de de benzer olaylarla karşılaşmaları pek muhtemel olmasına rağmen ABD’li yetkililerce bu kararın alınması adeta ‘anti-Emperyalist’ çevreleri tahrik eder nitelikte olmuş ve yeni gösterilere de davetiye çıkarmıştır. Dönemin basınında yer alan haberlerden anlaşıldığı üzere, İzmir’deki protesto olayları İstanbul’dan daha şiddetli geçmiştir. 28 Eylül’den beri devam eden protesto mitingleri 6.Filo’ya bağlı gemilerin NATO tatbikatının ardından yeniden İzmir limanına gelmeleri ile iyice alevlenmiştir. Nitekim, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunan belgelerden hareketle; İzmir Alman Başkonsolosluğu’na protesto olaylarının yakından izlendiği ve oluşturulan raporlar vasıtasıyla da durumun Federal Almanya Hükûmeti’ne iletildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan, 31 Ekim 1967 tarihli raporun giriş bölümünde olaylarla ilgili özet bilgiler şöyledir:

44 Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, Literatür Yayınevi, İstanbul, 2020, s.55.

45 “Miting yüzünden, Amiral helikopter ile Yeşilköy’e indi”, *Milliyet Gazetesi*, 8 Ekim 1967, ss.1,9.

46 “Amerikan gemisi demir tarayınca”, *Milliyet Gazetesi*, 10 Ekim 1967, s.1.

47 “Saratoga bir demirini dün boğaza bırakıp gitti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Ekim 1967, s.1.

48 “Taksim’de Amerikan bayrağı yakıldı”, *Milliyet Gazetesi*, 17 Ekim 1967, s.1.

Esat Korkmaz, *Kafa Tutan Günler 68 ve 78 Güncesi; Yerüstü-Yeraltı*, Demos Yayınları, İstanbul, 2021, s.100.

49 PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67), s.1.

“İzmirli gençler Amerikan filosunu oturarak protesto etti”, *Milliyet Gazetesi*, 13 Ekim 1967, s.7.

“Bu yıl Eylül sonundan Ekim ayı sonuna kadar, Amerikan savaş gemilerinin ziyareti vesilesiyle İzmir’de “Yankee eve dön” mitingleri düzenlendi. Katılım düşüktü. Gösteriler sırasında öğrenciler tarafından dağıtılan ve kısa süre sonra el konulan iki orijinal broşür, protesto ve yürüyüş marşının orijinali, bir diğersinin İngilizce tercümesi ve miting çağrısının fotokopisi ile ekte sunuldu. Türkçe metinlerin Almanca tercümeleri de ektedir.”⁵⁰

Raporda belirtildiği üzere ekler kısmında 6. Filo’yu protesto eylemleri esnasında kullanılan materyallere yer verilmiştir. Devamında ise broşürlerin içeriğine dair ayrıntılara yer verilerek bunlardan çeşitli çıkarımlar yaptıkları anlaşılmaktadır. Raporda kullanılan ifadeler ise şöyledir:

“Broşürler dokunaklı: “Halkım karşı çıkın”- sanki bu, kanlı savaşlarda anavatanı baskıcı yabancı yönetimden kurtarmak meselesiydi. Broşürlerden biri (Ek 5), Türklerin ‘Emperyalizmin saldırgan güçlerine karşı tarihte ilk bağımsızlık savaşını başlatan ve diğer tüm ezilen uluslara özgürlüğe giden yolu açan millet’ olduğunu söylüyor (1921).

Çoğunlukla olumsuz duygular uyandırılıyor: nefret, kızgınlık, kıskançlık. Türk kadınlarını taciz eden azgın yabancılardan bahsediliyor. Burada uygun küfür kelimesini kullanmak okuyucuya bırakılmıştır (Ek 2).

Broşürlerin ekonomik, sosyal ve politik konulara değindiği yerlerde bile, yabancı düşmanlığından daha az ele alınıyor.

Amerikalılar, Türk doğal kaynaklarını sömürenler ve Türkler ise işçiler olarak gösteriliyor, ancak bunun hiçbir açıklaması yok.

Vietnam gibi Türklere dair olmayan sorunlara değinilmiyor.

Kitapçıklar içerik olarak zayıf ama ifade açısından güçlü oldukları için, denenmiş ve test edilmiş bir modele göre oldukça etkili olmaları gerekir. Belki de bu, deneyimli propagandacıların, siyasi rehberliğin etkisini gösterir. Amerikan karşıtı broşürler, birkaç öğrenci liderinin isimleriyle imzalanmış.”⁵¹

ABD Donanmasına mensup 6. Filo’nun İzmir ziyareti esnasında yaşanan protesto gösterilerinin yaşandığı günlerde Türkiye’deki Amerikan askeri üslerinde Türk işçilerce gerçekleştirilen grevlere dair bilgi ve yorumlara da raporlarında yer veren Alman diplomatlar bu hususu ise şu şekilde kaleme almışlardır:

“Türk çalışanları ve işçilerinin grevi sırasında, Amerikan şirketi “Tumpane”nin yerel tesislerinde patlama tehdidinde bulunuldu. Bu ticaret ve nakliye şirketi, burada konuşlanmış Amerikan birliklerine hizmet ediyor. Öğrencilerin broşürlerinde Türk işçilerinin Amerikalılar tarafından hakarete uğradığı, düşük ücret aldıkları, kurt köpeklerinin (muhtemelen “Tumpane” tesislerinin bekçilerinin) saldırdıklarını ve çok daha fazlası yazıyordu.

50 PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67), s.1.

51 PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67), ss.1-2.

Grev önlenebilirdi. Amerikan tarafının Türk makamlarına açıkladığı gibi, Amerikan gemilerinin yaklaşık bin mürettebatı bulunan donanmanın ziyaretini ve müteakip NATO manevralarını bozabilirdi.”⁵²

Raporda konu edilen “Tumpane Grevi”, 2-9 Ekim tarihleri arasında yapılacak NATO Birleşik Tatbikatı sebebiyle, Harp-İş Federasyonunun bazı Amerikan işyerlerinde başlatmış olduğu grevlerden biri idi ve Millî Güvenliği zedeleyici bulunmuş ve Bakanlar Kurulu kararıyla otuz gün ertelenmişti.⁵³ Grevin önlenebileceğine dair Alman diplomatlarca yapılan yorum da oldukça dikkat çekicidir.

6. Filo eylemleri devam ederken İzmir’de ilginç bir olay yaşanmıştır. Zira üniversiteli öğrencilerin yanı sıra “anti-Amerikancı” söylemlere bu defa liseli öğrencilerde katılmıştır. Bu hususta raporda yer verilen ifadelere göre:

“Gemiler, birkaç gün sonra ortak NATO manevraları için ayrıldı ve 12 Ekim’de geri döndüler. Bu sıralarda bir Türk ve bir Amerikan lisesinden gelen öğrenciler arasında tartışmalar oldu. Türk temsilcisine göre saldırganlar Amerikalı çocuklardı.”⁵⁴

Burada konu edilen husus gazete haberlerine de konu olmuştur:

“İzmir Atatürk ve Namık Kemal Liselerinde okuyan 500 kadar öğrenci ile Amerikan High School’da öğrenim gören Amerikalı öğrenciler arasında çıkan kavga. Olay Atatürk Lisesi öğrencilerinden birinin Amerikalı öğrenciler tarafından darp edilmesinin ardından İzmir Atatürk ve Namık Kemal Liselerine mensup çok sayıda öğrencinin Amerikan Lisesi önünde toplanmasını müteakip iddiaya göre Amerikalı öğrencilerce Türklüğe hakaret edilmesi ile kavga çıkmıştır. Kavga büyüme üzereyken Amerikalı öğrenciler olay yerine gelen Amerikan polisince kaçırılmıştır. Amerikan polisi kaçırdığı öğrencileri daha sonra Türk polisine teslim etmiştir.”⁵⁵

Olayı aktaran bir başka gazetenin manşeti ise şöyledir:

“Amerikalı öğrenciler Atatürk’e küfredince Atatürk Lisesi öğrencileri Amerikan okulunu kuşattı.”⁵⁶

Bir diğer gazete haberinde ise, “İzmir’deki olayın nedeni: Amerikalı öğrenciler Türkleri tahrik etmiş” başlığı altında şöyle ifade edilmiştir:

“Atatürk Lisesi öğrencileri ile İzmir’de okuyan Amerikalı ‘High School’ öğrencilerinin arasında meydana gelen olayların uzun süreden beri devam eden tahriklere dayandığı öğrenilmiştir. Atatürk Lisesi öğrencilerinin iddiasına göre, Amerikalı öğrenciler, daha önce Türklere ‘Sizin okulunuz badanasız, siz fakir insanlarsınız. Biz olmasak açlıktan ölürsünüz’ gibi sözler söylemişlerdir.”⁵⁷

52 PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67), s.2.

53 “Durdurulan Grev”, Akis Dergisi, 7 Ekim 1967, (94) s.6.

54 PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67), s.2.

55 “Amerikalı ve Türk gençler dövüştü” Milliyet Gazetesi, 14 Ekim 1967, s.7.

56 “Atatürk Lisesi öğrencileri Amerikan okulunu kuşattı” Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ekim 1967, ss.1,7.

57 “Amerikalı öğrenciler Türkleri tahrik etmiş”, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ekim 1967, ss.1,7.

6. Filo'nun ziyareti sırasında İzmir'de ortamın gerginliğine ve "anti-Amerikancı" eylemlere dair bir başka örnek olan bu olay burada kalmamış zira, iki gün sonra düzenlenecek mitingde Amerikalı öğrenciler tarafından darp edilerek olayların başlamasına neden olan lise öğrencisi de kürsüye çıkartılarak konuşturulmuştur.⁵⁸

Liseli öğrencilerin kavgasına dair bilgilerin verildiği raporun ilgili kısmında:

"Yaklaşık 40 öğrenci yine limandaki mayın tarama gemisinin önündeki iskelede sessiz bir yürüyüş ve oturma eylemi düzenledi. Bu kez üzerinde 'defolun' yazan bir çelenk koydular. Bu izinsiz gösteriler polis tarafından dağıtıldı."⁵⁹ şeklinde ifade edilen oturma eylemi (İTİA) İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Talebe Cemiyeti ve (TMTF) TMTF mensubu gençler tarafından Amerikan 6. Filosunun İzmir'e gelişini protesto için başlattıkları oturma grevidir. Gençler "Go Home Yankee" şeklinde slogan atarak ellerinde "Çirkin Amerikalı evine dön, Türkiye senin karakolun değildir" şeklinde yazılı elli kadar dövizle Basmane'deki TMTF binasından Gazi Bulvarı yolu ile Pasaport'a gelen gençler, üzerinde "defol" yazılı siyah bantlı çelengi Amerikan 6. Filosunun bulunduğu rıhtımın önüne bırakmışlardır.⁶⁰ Nitekim, raporda ifade edildiği üzere bu oturma eylemi valilik emri ile yasaklanmıştır. Bu sırada Amerikalı yetkililerin Amerikan askerlerinin karaya çıkmasına müsaade etmediğine dair haberlere basında yer verilmiş, oturma eylemi yasaklanan gençler 15 Ekim Pazar günü miting yapmak için valiliğe başvuru yapmışlardır.⁶¹ Nitekim "Haysiyet ve Namus Mitingi" adı verilen miting, valilik oluru ile 15 Ekim 1967 Pazar günü düzenlenmiştir. Ege yüksek öğrenim gençliği öncülüğünde Cumhuriyet meydanında düzenlendiği ifade edilen miting sonrasında yürüyüşe geçen gençler, Amerikalılara ait bir otobüsün camlarını kırmışlar ve bir tütün şirketindeki Amerikan bayrağını parçalamışlardır.⁶² Bu olaylı miting ise Alman diplomatlarca raporlarına şöyle aktarılmıştır:

"15 Ekim Pazar günü öğrenciler, lise öğrencileri, Türk İşçi Partisi üyeleri ve sendikacılar - toplamda yaklaşık 500 kişi - Amerikan askerlerinin ve tesislerinin Türkiye'den çekilmesi talebiyle polis onaylı bir miting düzenlediler.

İzmir gazetesi "Yeni Asır" da yer alan resimli habere göre, İsmet İnönü'nün Cumhuriyet Halk Partisi yetkilileri, binalarının önünden geçen göstericileri alkışladı."⁶³

Miting esnasında yaşananlara dair Alman diplomatların raporlarında ilginç bir detay dikkati çekmektedir:

58 "Amerika'yı Protesto Mitingi Olaylı Geçti", Milliyet Gazetesi, 16 Ekim 1967, s.7.

59 PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67), s.3.

60 "İzmirli Gençler Amerikan Filosunu Oturarak Protesto Etti", Milliyet Gazetesi, 13 Ekim 1967, s.7.

61 "İzmir'de gençlerin oturma grevini Valilik yasakladı", Milliyet Gazetesi, 14 Ekim 1967, s.1.

62 "İzmir'deki öğrenci mitingi hadisesi geçti", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ekim 1967, s.1.

63 PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67), s.3.

"O gün Ankara'dan geldiği söylenen karşı göstericiler ilk kez ortaya çıktı. Azınlıktaydılar. İçlerinden biri kavga sırasında Alman kütüphanesinin yanındaki bir restorana kaçtı. Bir gazete, genç adamın Alman Kültür Enstitüsüne kaçtığını yazdı,- bu gösterilerle bağlantılı olarak ABD dışındaki bir güce dair basında yer alan tek atıf."⁶⁴

Burada aktarılan hususa dair dönemin basınında yer alan haberlerde ise olayın ayrıntıları şöyle verilmiştir:

"İzmir'de yapılan 'Amerika'yı protesto' mitinginde dün olaylar çıkmış, İstanbul'da da yedi Amerikalı bıçaklamak, sarkıntılık yapmak, kavga etmek yüzünden Adliyeye verilmişlerdir. Amerika'yı ve 6. Filonun İzmir'de bulunuşunu protesto etmek amacıyla TMTF'ye bağlı öğrenci kuruluşlarının dün Cumhuriyet meydanında düzenlediği miting sırasında, gençlere küfredip 'komünistler' diyen Adalet Partili Belediye Encümen üyesi Ali Kinsizer, linç edilmekten güçlükle kurtulmuştur. Protesto mitingi Belediye'nin Cumhuriyet meydanındaki elektriği kesmesi yüzünden geç başlamıştır. Elektriğin kesilmesi üzerine meydana bir minibüs getirilmiş ve akümülatörlerden faydalanılarak hoparlör kurulmuştur. Belediye Başkanı Osman Kibar'ı protesto ederek mitinge başlayan gençlerin konuşmaları sık sık 'Yankee go home' bağırışmaları ile kesilmiştir. Üç gün önce Amerikan Okulu öğrencilerinden dayak yiyen Atatürk Lisesi öğrencisi Hanefi Caner'in konuşması sırasında, AP'li Belediye Encümen üyesi Ali Kinsizer'in küfretmesi ve mitingciler için 'komünist' demesi, büyük heyecan yaratmıştır. Kinsizer'in üzerine saldıran gençler, kendisini tekmelemişler ve feci şekilde dövmüşlerdir. Ali Kinsizer, bir fırsatını bularak kaçmaya başlamış, büyük kalabalık peşinden kovalamıştır. AP'li Belediye Encümen üyesi, Türk-Alman Derneği binasına girerek linç edilmekten kurtulmuştur."⁶⁵

Alman diplomatların raporlarında bahsi geçen olay gazete haberinde verilirken linç girişiminden kaçan şahsın Türk-Alman Derneği binasına kaçtığına dairde bilgiler bulunmaktadır. Ancak raporda karşı göstericilerin Ankara'dan geldiğine dair ifadeyi doğrular bir husus yoktur. Zira bir başka gazete haberinde ise aynı olay şu şekilde aktarılmaktadır:

"Dün saat 10:30'da başlayan 'Haysiyet ve Namus' mitingi sırasında Belediye Meclisi üyesi bir AP'li üç arkadaşıyla beraber Cumhuriyet Alanına gelmiş ve gençlere 'Bunlar komünist, dinlemeyin' diye bağırmıştır. Bunun üzerine bir grup genç, AP'linin üzerine yürümüş ve tartaklamışlardır. Gençlerin elinden güçlükle kurtulan AP'li, Kordon'daki bir lokantanın içine kaçmış ve bir süre dışarıya çıkamamıştır."⁶⁶

Her iki gazete haberinde de AP'li bir kişinin olayların çıkmasında etkili olduğu ifade edilmekle beraber, göstericilere karşı çıkmak üzere Ankara'dan gelenlere dair herhangi bir bilgi yoktur.

Miting ile ilgili bilgiler vermeyi sürdüren Alman diplomatlar raporlarının devamında:

64 PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67), s.3.

65 "Amerika'yı Protesto Mitingi Olaylı Geçti", Milliyet Gazetesi, 16 Ekim 1967, ss.1,7.

66 "Bir AP'li", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ekim 1967, s.1.

“Türk makamlarının ölçülü ama etkili müdahalesi sayesinde, Amerikan karşıtı mitingler boyunca hiçbir kan dökülmedi veya ifade özgürlüğü hakkının ihlali söz konusu değildi. 17 Ekim’de İzmir Cumhuriyet Savcısı, mitinglere katılanları, izinsiz broşür dağıtımı ve izinsiz yürüyüşler hakkında sorguladı. Soruşturma henüz tamamlanmadı.”⁶⁷ şeklinde verdikleri bilgiler ile miting konusunu sonlandırırken, akabinde İzmir’in farklı beldelerinde yaşanan çeşitli olaylar hakkındaki bilgilere de raporda yer vermişlerdir. Yaşanan olaylara dair Almanların bakış açısını yansıtan ifadeler içeren raporun ilgili kısmı ise şöyledir:

“Yakındaki Söke yazlık beldesinde, 16-17 Ekim gecesi Türk İşçi Partisi destekçileri tarafından zengin Türklere ait çok sayıda araba hasara uğratıldı. Burada sınıf nefreti gösterilirken, öğrenci broşürleri ve mitingler yabancı düşmanlığını vurguladı ve ulusal gururu incitti. Türklerin girmesine izin verilmeyen ve Türk parasının geçerli olmadığı Amerikan kulüplerine saldırdılar. Türklerin girmesine izin verilmeyen ve Türk parasının sayılmadığı Amerikan kulüplerine saldırıp, kendilerini içeri kilitleyip özel taleplerde buldular. Teknik olarak üstün yabancılara karşı tam anlamıyla anlaşılmaz bir isyan çıktı. Unutmadan birkaç Alman askeri danışmanın bir zamanlar burada padişahın üniformasıyla çalışması ne kadar farklıydı.”⁶⁸

Buradaki ifadelerden anlaşılacağı üzere 1967 yılında İzmir’de sadece Amerikalıların kullanımına yönelik olarak faaliyet gösteren çeşitli sosyal tesisler bulunmaktadır. Nitekim burada yaşanan olaylar ile ilgili herhangi bir habere dönemin gazetelerinde rastlanamamıştır. Ancak o günlerde gazetelerde dikkat çeken bir başka haber vardır. Tam da Amerikalılara karşı protestoların devam ettiği günlerde dönemin hükümetinin açıkladığı NATO’ya bağlılık mesajı gazetelerde şöyle duyurulmuştur:

“Türkiye Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile Hollanda Dışişleri Bakanı Joseph Luns arasında yapılan görüşmelerden sonra dün yayınlanan bildiriye, iki Bakanın da NATO’ya bağlılıklarını teyid ettikleri, barışın korunmasında bu Paktın oynaması gereken hayati rol hakkında mutabık kaldıkları belirtilmektedir.”⁶⁹

Alman diplomatlar raporlarının son kısmında ise Amerikan gemilerinden kısa bir süre sonra İzmir’e gelen İngiliz savaş gemileri ile ilgili bilgilendirme yapmış, Amerikalıların aksine İngilizlere yönelik herhangi bir protestonun yaşanmadığını vurgulamışlardır:

“Amerikan mayın tarama gemilerinin bu kadar ağır saldırıya uğradığı yerin yakınında, güzel İngiliz Fırkateynleri ‘Arethusa’ ve ‘Fallmouth’ 20-24 Ekim tarihleri arasında Cumhuriyet meydanında, Atatürk’ün atlı heykelinin hemen önünde, bozulmamış zırhlı gri renginde uzanıyorlardı. Protesto edilmediler.”⁷⁰

67 PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67), s.3.

68 PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67), s.3.

69 “Türk-Hollanda ortak bildirisinde NATO’ya bağlılık belirtildi”, Milliyet Gazetesi, 19 Ekim 1967, s.1.

70 PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67), s.4.

1967 yazında Akdeniz'deki sıcak hareketliliğin ardından geldikleri Türk limanlarında da hararetle karşılanan ABD 6. Filosunun, İzmir ziyareti esnasında yaşananları kaleme alarak Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildiren Federal Almanya İzmir Başkonsolosluğu yetkililerinin raporları yukarıdaki ifadeler ile son bulmuştur. 31 Ekim 1967 tarihli bu raporun Alman Dışişleri Bakanlığı'na (Bonn) 23 Kasım 1967'de ulaşıp ve kayda geçirilmiş olduğu üzerindeki Alman Dışişleri Bakanlığı'na ait tarih ve mühürden anlaşılmaktadır.

Sonuç

II. Dünya Savaşını müteakip *USS Missouri* zırhlısının Türk denizlerinde boy göstermesi ile oldukça hızlı bir şekilde gelişen Türk-Amerikan ilişkilerinin böyle bir askeri/politik güç gösterisi ile başlaması, Türkiye'yi de bir anda soğuk savaşın serin sularına itmiştir. Nitekim savaş sonrası oluşan iki kutuplu dünyada SSCB ile ABD arasında sıkışacak olan Türkiye'nin, tarafını NATO üyeliği birlikte ABD'den yana belirlemesi Türkiye'yi iki süper güç arasında tampon bölge konumuna taşımıştır. Amerikalıların 'U2 Hadisesi' ve 'Jüpiter Füzeleri' gibi meselelerde Türkiye'yi SSCB karşısında açık hedef konumuna getirmesi aynı zamanda ABD askeri varlığının Türkiye'de zemin bulmasına imkân tanımıştır. 1960'lı yıllarda Türkiye'deki Amerikan varlığı hızla büyürken, birbiri ardına açılan askeri üs ve tesislerin yanı sıra 60'lar aynı zamanda toplumun kılcal damarlarına kadar giren Amerikan Barış Gönüllüleri'nin de Türkiye'de boy gösterdiği yıllardır. Bu yıllarda her ne kadar Türkiye'deki Amerikan varlığı hızlı bir artış göstermiş ise de; hızla gelişen ilişkilerde, Kıbrıs meselesi ve Johnson mektubu gibi anlaşmazlıklar nedeniyle krizler de yaşanmıştır. Bu yönüyle adeta 'paradoksal' bir görüntü arz eden Türk-Amerikan ilişkileri, tarihsel perspektif ile ele alındığında ilişkilerin zirvede olduğu dönemde bu sorunların yaşanmış olması, 1957-1962 yılları arasında ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nde Türkiye ve Ortadoğu'daki gelişmelere ilişkin siyasi raporlamadan sorumlu siyasi memur olan George S. Harris'in "*Troubled Alliance*" isimli kitabında ifade ettiği üzere, ilişkilerin başlangıcından itibaren ittifakın adeta sorunlu olduğunu gösterir niteliktedir. Nitekim bir İtalyan Atasözünde: *Kötü bir ortaklıktansa yalnız olmak iyidir (Meglio sola che male accompagnata)* denilir. Ancak dönemin koşulları Türkiye'nin yalnız olmasına müsaade etmemiştir. Kıbrıs meselesi ve ardından Arap-İsrail Savaşı ile devamlı bir sıcaklığın hâkim olduğu Akdeniz'de, Amerikan ve Sovyet Filolarının birbiri ardına boy gösterdiği denizlerin içinde bulunduğu coğrafyada olması nedeniyle Türkiye maalesef bu sıcaklıktan uzak kalamamıştır.

Nitekim çalışmada ifade edildiği üzere; ABD'nin SSCB'ye gözdağı vermek için en büyük uçak gemileri ile yanaştığı limanlar da öteden beri Türk Limanları olmuş ve bu ziyaretler Sovyetlerce kendilerine yönelik tahrikler olarak algılanmıştır. Bu limanlarda 60'ların ilk yarısına kadar 'Welcome' sloganları ile

karşılana Amerikalıların Şubat 1965'te Atom enerjisi ile çalışan *USS Savannah* gemisi ile geldikleri İstanbul Limanı'na demir atmalarına izin verilmemesi bir ilk olarak kayda geçmiştir. Zira bu noktada gerek 'Johnson Mektubu' ve gerekse ABD'nin Vietnam'daki tutumu nedeniyle, Türk Kamuoyunun hassasiyetleri doğrultusunda Türk Hükûmetince bir tavır sergilenmeye çalışıldığı ifade edilebilir. Fakat bu tavır hükûmetten ziyade en başta üniversite öğrencileri olmak üzere dönemin sendikaları ve işçileri tarafından daha açık ortaya konulmuştur. Nitekim 'anti-Emperyalist' duruşta birleşen kitlelere bakıldığında, Türkiye'deki Amerikan şirketlerindeki grev yapan işçilere destek veren üniversitelilerin 6. Filo eylemlerine destek veren emekçiler ile birlikte oldukları görülmektedir. Her ne kadar bu kitleler bazı kesimlerce o dönemde ve özellikle de sonraki dönemlerde 'sol' veya 'komünist' diye adlandırılmışlarsa da, bu noktada göz ardı edilen veya edilmek istenilen husus: Türkiye'de anti-Amerikancı söylem ve eylemlerin SSCB ithalatı olmayıp bizzat Türk işçisinin yaşadığı sıkıntılardan ve Kıbrıs'ta Rumlar tarafından Türk toplumuna karşı girişilen tedhiş olaylarında, ABD ile SSCB'de dahil olmak üzere Birleşmiş Milletlerin dahi gerekli önleyici tedbirleri almadığı gibi, Türkiye'nin soydaşlarının yaşadığı mezalime müdahalesine de izin vermemesinden kaynaklı olduğu gerçeğidir. Bunun yanı sıra yine Arap-İsrail Savaşı'nda ABD'nin tarafsız tutumu ve Türkiye'deki üslerin kullanılmaması noktasında Türk kamuoyundaki infial ve yine ABD'nin Vietnam'daki insan haklarına aykırı eylemleri gibi meseleler de Türkiye'de *anti-Amerikancı* bir duruşun oluşmasında etkili olmuştur.

Bütün olup bitenlere rağmen hükûmetler nezdinde genellikle olumlu bir yönde seyreden Türk-Amerikan ittifakının kamuoyunda artık eskisi gibi Türk-Amerikan dostluğu şeklinde görülmediği, 1960'ların ikinci yarısından itibaren başlayan tepkiler ve olaylar neticesinde de, Türkiye'deki Amerikan varlığının hızla azalmasına neden olacak anti-Amerikancı duruşun, 1967 yazında yaşananlarla geri dönülmez noktaya geldiği ifade edilebilir. Nitekim 25-30 Mayıs 1967 tarihleri arasında İzmir Limanı'nda demirlemiş olan 6. Filo'ya bağlı *USS Dyess* destroyerine yönelik herhangi bir protesto eylemi gerçekleşmemişken, aynı yıl Ekim ayında gelen 6. Filo'ya bağlı gemilere karşı yoğun protestoların gerçekleşmiş olması, esasen siyasi alanda oldukça sıcak geçen 1967 yazında yaşanan Arap-İsrail Savaşı'ndaki tutumu dolayısıyla ABD'ye karşı duyulan öfkenin açığa çıkması ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'de sonraki yıllarda daha geniş çaplı protestolarla karşılanacak ve tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçecek olan 6. Filonun 1969 İstanbul ziyareti, aynı yıl ODTÜ'de öğrenciler tarafından ABD Büyükelçisi Robert Komer'in aracının yakılması ve devam eden yıllarda Türkiye'de görev yapan ABD askerlerinin kaçırılmasına kadar varan olaylarla doruk noktasına çıkacak olan, Türkiye'deki anti-Amerikancılığın önemli dönüm noktalarından biri olarak İzmir'deki "Haysiyet ve Namus" mitingi Alman diplomatların da dikkatle izlediği bir husus olmuştur.

Netice itibariyle bu noktada belirtmek gerekir ki tüm bu olayları görmezden gelerek Türkiye'deki *anti-Emperyalist* oluşumu salt Avrupa ve Amerika'daki 68 kuşağından özentiymiş ve 'ithal' bir hususmuş gibi ifade etmek tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir. Bu noktada Türkiye'de özellikle 1967 yılında yaşanan ABD aleyhtarı gösterilerin dünyadaki benzerlerinden daha önce, müstakil ve dahi millî bir nitelikte olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, Ekim 1967'de önce İstanbul ve daha sonra da İzmir'de düzenlenen protesto gösterilerinden kısa bir süre sonra 21-22 Ekim 1967 tarihinde ABD'nin başkenti Washington D.C.de düzenlenen 'Vietnam Nümayişi' ile Türkiye'deki gösterilerin tek benzer noktası, ABD'nin Vietnam'daki insanlık dışı tutumudur. Günümüzde halen bir kısım çevrelerin ideolojik gözlüklerle 1960'lı yıllarda gerçekleşen ABD ve dolayısıyla Emperyalizm karşıtı eylemleri sahiplenme ve 'Bizim 68' şeklinde adlandırmalarla dünyadaki 1968 olaylarına güzellmeler yapılmaktadır. Hiç kuşkusuz dünyada bir 68 gerçeği vardır ve Türkiye'deki gençlik de bundan etkilenmiştir. Ancak ABD'de başta Columbia ve Berkeley Üniversiteleri başta olmak üzere gelişen Vietnam Savaşı karşıtı gösterilerin temelinde sadece İnsan Hakları yoktur; ABD'nin o dönem üniversiteyi bitiren erkekler için zorunlu tuttuğu askerlik sistemi de vardır. Amerikan Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri hususunda 2010 yılında ABD Seattle/Fall City de mülakat yaptığımız eski bir Amerikan Barış Gönüllüsü olan Patrick Anderson, "*Neden Barış Gönüllüsü Oldunuz?*" şeklindeki soruya: "*Vietnam'a gitmek istemediğim için*" diye cevap vermiştir. Benzer biçimde Paris Sorbonne Üniversitesi işgali ve akabindeki olayların özünde de baskıcı De Gaulle yönetiminin aldığı çeşitli kararlara karşı duruş vardır. Almanya'da ise her ne kadar öğrenci lideri Rudi Dutschke'ye yönelik suikast girişiminden sonra karışan Berlin sokaklarındaki ABD ve SSCB karşıtı sloganlar nispeten o yıllarda Türkiye'de kullanılan sloganları andırsa da, Almanya'nın bir savaş neticesinde siyasi işgale uğradığını ve hatta ikiye bölündüğünü, bu kıyaslamaları yaparken akıldan çıkarmamak gerekir. Keza, Tokyo'daki öğrencilerin Amerikan emperyalizmine karşı eylemleri de yine; II. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmaların Japonya'yı düşürdüğü durumun neticelerindedir. Oysa Türkiye ne II. Dünya Savaşı'na girmiş ne de yenik çıkan tarafta yer almıştır. O halde Türkiye'deki Amerikan varlığı diğer ülkelerden farklıdır. Şüphesiz Türk Ulusu da diğer uluslardan farklıdır ve esaret altında yaşamaktansa ölmeği yeğler. Buradan hareketle 60'ların Türkiye'sinin jeo-stratejik konumu ile, işçisi de, gençliği de iyice etüt edilmeden onları tek bir ideolojinin savunucularıymış gibi yaftalayarak, salt kendi siyasi taraftarlarını memnun etmek üzere kaleme alınan yazıların objektivizmden uzak olacağını söylemek yerinde bir eleştiri olsa gerekir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Federal Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi (Politisches Archiv Auswärtiges Amt)

PA-AA, IA 4-81-92.42 (314/67): 31 Ekim 1967.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30-18-1-2 / 112-71-17: 11 Kasım 1946.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı Arşivi

(U.S. Foreign Policy and the Department of State)

Ankara Embassy Files, Lot 58F33, 400 Naval Visits No: 698: 3 Mayıs 1950.

II. Süreli Yayınlar

Akis Dergisi, 7 Ekim 1967.

Cumhuriyet, 9 Mart 1946.

Cumhuriyet, 14 Mart 1946.

Cumhuriyet, 6 Ağustos 1952.

Cumhuriyet, 23 Haziran 1967.

Cumhuriyet, 25 Haziran 1967.

Cumhuriyet, 7 Ekim 1967.

Cumhuriyet, 8 Ekim 1967.

Cumhuriyet, 13 Ekim 1967.

Cumhuriyet, 14 Ekim 1967.

Cumhuriyet, 15 Ekim 1967.

Cumhuriyet, 16 Ekim 1967.

Cumhuriyet, 17 Ekim 1967.

Hürriyet, 23 Mayıs 1967.

Milliyet, 23 Haziran 1967.

Milliyet, 24 Haziran 1967.

Milliyet, 25 Haziran 1967.

Milliyet, 8 Ekim 1967.

Milliyet, 9 Ekim 1967.

Milliyet, 10 Ekim 1967.

Milliyet, 11 Ekim 1967.

Milliyet, 13 Ekim 1967.

Milliyet, 14 Ekim 1967.

Milliyet, 16 Ekim 1967.

Milliyet, 17 Ekim 1967.

Milliyet, 19 Ekim 1967.

Son Posta, 6 Nisan 1946.

Tanin, 19 Mart 1946.

Tanin, 7 Nisan 1946.

The New York Times, 11 Ekim 1967.

Ulus, 8 Nisan 1946.

Vakit, 7 Nisan 1946.

Vakit, 8 Nisan 1946.

Vatan, 7 Ağustos 1952.

III. Kitaplar

ÇUBUKÇU, Aydın, *Bizim 68*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2008.

ERSEL, Hasan vd., *Cumhuriyet Ansiklopedisi, C. III*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

FEYİZOĞLU, Turhan, *Türkiye Gençlik Hareketleri Tarihi, C. III*, Sevinç Yayıncılık, İstanbul, 2013.

HARRİS, George S., *Troubled Alliance*, Hoover Institution Studies, Stanford/California, 1972.

HASANLI, Cemil, *Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2698, Eskişehir, 2012.

KABACALI, Alpay, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, Güner Yayınları, İstanbul, 2007.

- KARADENİZ, Harun, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, Literatür Yayınevi, İstanbul, 2020.
- KAYNAR, Mete Kaan, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- KORKMAZ, Esat, *Kafa Tutan Günler 68 ve 78 Güncesi; Yerüstü-Yeraltı*, Demos Yayınları, İstanbul, 2021.
- OLGUN, Kenan, *Türk Basınında 1967 Arap İsrail Savaşı*, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri, 2007.
- TOKER, Metin, *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020.

IV. Makaleler

- ALVAREZ, David J., "The Missouri Visit to Turkey: An Alternative Perspective on Cold War Diplomacy." *Balkan Studies*, C.XV, S.2, 1974, s.225-236.
- ATAÖV, Türkkaya, "5 Haziran 1967'nin Yıldönümü" Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.XXV, S.2, 1970, s.295-304.
- CLEVELAND, Harlan, "The Resurrection of NATO", *Foreign Service Journal*, Volume 45, No:4, April 1968, s.6-17.
- GÜLER, Yavuz, "II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5, S.2, 2004, s.209-224.
- HASANLI, Cemil, "The 'Turkish Crisis' of The Cold War Period and The South Caucasian Republics", *The Caucasus & Globalization*, Volume 2, Issue 4, 2008, s114-127.
- SPENCER, Warren, "Churchill's Realism: Reflections on the Fulton Speech" *The National Interest*, No:42 Winter 1995/96, s.38-49.

V. İnternet Kaynakları

- United States Sixth Fleet* https://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Sixth_Fleet (Erişim: 05.09.2021).
- Office of the Historian* <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v05/d698> (Erişim: 09.09.2021).
- Naval History and Heritage Command* <https://www.history.navy.mil/content/history/nhhc/our-collections/photography/numerical-list-of-images/nhhc-series/nh-series/80-G-702000/80-G-702557.html> (Erişim: 03.09.2021).
- https://www.ca-c.org/c-g/2009/journal_eng/c-g-1/13.shtml#nazad10 (Erişim: 05.09.2021).

Extended Abstract

At a time when the United States of America was exposed to worldwide criticism due to the Vietnam War, various protest demonstrations and events took place in both cities due to the visits of the 6th Fleet of the American Naval Forces to the ports of Izmir and Istanbul in the summer of 1967. The fact that these visits coincided with the strikes experienced in American companies operating in Turkey caused the intensity of the protests and the number of participants to increase. Because, following the strike of the Turkish workers working in various American companies in those days, the negative attitudes of the Americans towards Turkish workers, which amounted to physical violence at some points, were made in the headlines in the Turkish press, while the events during the strikes caused an “anti-American” attitude to quickly find ground in the Turkish public. In the Arab-Israeli war, which went down in history as the ‘Six Day War’ at the beginning of the summer of 1967, while the ships belonging to the 6th Fleet of the US in the Mediterranean were waiting off the island of Crete, President Johnson’s note to Egyptian President Nasr that ‘force will be used if necessary’ then they moved to Egypt to apply pressure for the opening of the Gulf of Aqaba. All these incidents led to the development of an ‘anti-American’ stance in the Turkish public opinion. Although he criticizes Israel that annexed Jerusalem by making different statements at the end of the war, expanding its territory as a result of the war, the spiritual sidedness of the USA throughout the war caused an increasingly violent “anti-American” attitude in Turkey. is an important development. The Arab-Israeli War, which took place between 5-10 June 1967, was followed closely by the Turkish public. Concerns and various statements about the military intervention of the Americans in this conflict from the bases in Turkey throughout the war, and then Foreign Minister İhsan Sabri Çağlayangil could not convince the Turkish public despite his statements that the bases were not used.

The arrival of some ships belonging to the 6th Fleet to Istanbul at the end of the war caused various protest events due to the policy followed by the USA throughout the war. During the reactions against the American soldiers, there were some isolated incidents that amounted to a brawl. On June 24, 1967, the “America Protest Rally” was organized by the TMTF. It was stated that over 10 thousand people attended the rally. This visit of the 6th Fleet following the

Arab-Israeli War ended on 26 June 1967, as previously announced. However, after a short while, İzmir was the port where the ships belonging to the 6th Fleet, which were seen again in Turkish territorial waters since the end of September, came first due to the “Deep Furrow” exercise to be held by NATO between 2-9 October 1967.

In the documents of the German Ministry of Foreign Affairs, his visit on 28 September 1967 is expressed as follows:

“The rallies started on September 28. Students placed a frame with a black funeral wreath on the sidewalk of the harbor road, where three American minesweepers docked. The inscription on the wreath read: ‘Get out’. Students laid a second wreath in front of the Atatürk Monument, where American ships larger than the boats in the harbor anchored. On it: “This land is ours, we are on watch.” was writing. Friendly American sailors and soldiers calmly and ironically straightened the unwanted wreath several times.”

It is understood from the document found in the archive of the German Ministry of Foreign Affairs that the 6th Fleet protests started in İzmir before Istanbul. While the protests organized due to the visit of the 6th Fleet continued at full speed in Istanbul, some of the ships of the 6th Fleet anchored in İzmir port on 12 October 1967 and found young people from İzmir in front of them. As it can be understood from the news in the press of the period, the protest events in İzmir were more violent than in Istanbul. The protest rallies that have been going on since 28 September have flared up with the ships of the 6th Fleet coming back to İzmir port after the NATO exercise. As a matter of fact, based on the documents in the archive of the German Ministry of Foreign Affairs; It is understood that the protest events were closely followed by the German Consulate General in İzmir and the situation was conveyed to the Federal Government of Germany through the reports prepared.

In the introductory part of the report dated 31 October 1967, summary information about the events is given as follows:

“From the end of September to the end of October this year, “Yankee come home” rallies were held in İzmir on the occasion of the visit of American warships. Participation was low. Attached are two original leaflets distributed by students during the demonstrations and confiscated shortly afterwards, the original of the protest and march march, another with its English translation and a photocopy of the call for the rally. German translations of the Turkish texts are also attached.”

As seen above the visit of the 6th Fleet, which was affiliated with the United States European and African Naval Forces, to İzmir in 1967 is an important event that caused the anti-American attitude of the Turkish public to turn into large-scale actions. However, in the literature, it is seen that this event is not examined with the comparative history method, which allows multidimensional

and objective evaluation. In this research, which was carried out in order to fill this gap, the events that took place during the 6th Fleet's visit to Izmir were analyzed through the documents of the German Ministry of Foreign Affairs, especially the documents of the German Ministry of Foreign Affairs, Turkish-American archival documents, local and foreign newspapers and magazines, and the testimonies of witnesses of the period has been described.

EKLER

EK 1. Alman Diplomatlarca Düzenlenen ve 6. Filo'nun 1967 İzmir Ziyareti Konulu Resmî Belge

Kaynak: Almanya Federal Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi

General- Konsulat
der
Bundesrepublik Deutschland
Izmir
I A 4-81-92.42
Ber.Nr. 314/67

An das
Auswärtige Amt
B o n n

Betr.: Demonstrationen bei einem amerikanischen Flottenbesuch
in Izmir

Bezug: Bericht der Botschaft Ankara vom 24. Oktober 1967
I A 4-81- 92.42

1 Doppel und 1 Spiegeldoppel
✓ 7 Anlagen (mit Spiegeldoppel)

Von Ende September bis Ende Oktober dieses Jahres fanden in Izmir
anlässlich eines Besuche amerikanischer Kriegsschiffe "Yankee go
home" -Kundgebungen statt. Die Teilnahme der Bevölkerung war gering.

In den Anlagen werden zwei bei diesen Demonstrationen von Studenten
verteilte und alsbald beschlagnahmte Flugblätter, Aufruf und Marsch-
lied, im Original vorgelegt, ein weiteres in englischer Übersetzung
sowie ein Gegenaufruf in Ablichtung. Deutsche Übersetzungen der
türkischen Texte sind beigelegt.

Die Flugblätter sind pathetisch: "Steh auf mein Volk", - als gelte
es, das Vaterland in blutigen Kämpfen von drückender Fremdherrschaft
zu befreien. Die Türken, sagt eins der Pamphlete (Anl. 5), sind "die
Nation, die den ersten Unabhängigkeitskrieg der Geschichte gegen die
Agressionstruppen des Imperialismus führte und allen anderen unter-
drückten Nationen die Straße zur Freiheit öffnete" (1921).

Vorwiegend werden negative Gefühle erregt: Hass, Ressentiment,
Eifersucht. Von sinnlichen Fremden ist die Rede, die türkische
Frauen belästigen. Dem Leser wird es überlassen, hier das passende
Schimpfwort einzusetzen (Anlage 2).

Selbst dort, wo die Flugblätter wirtschaftliche, sozialpolitische
Fragen berühren, werden weniger der Verstand und die Interessen an-
gesprochen als fremdenfeindliche Gefühle.

General- Konsulat
der
Bundesrepublik Deutschland
Izmir, den 31. Oktober 1967
Postfach 156
Tel.: 34916
000045

17/10/23/1A
15 NOV. 1967
23. NOV. 1967
23. NOV. 1967

IAA
81
4
10/0
92.42

Ref. - I.B.W. - II. H.
- E.A.Z. I.A.S.V.
- I.A.6

EK 2. Olaylara dair çeşitli gazete kupürleri

EK 3. Amerikan The Newyork Times Gazetesi kupürü

"All the News That's Fit to Print"

The New York Times

VOL. CXXVII, No. 40272 NEW YORK, WEDNESDAY, OCTOBER 11, 1967 30 CENTS

CITIZEN LEADERS OF CITY ORGANIZE TO AID THE SLAINS

New York Coalition, Headed by Christian Herter Jr., Seeking Private Help

105 MEMBERS IN GROUP

Initial Goal is to Help and Train—Mayor Previews Approach to Problem

By HERBERT GOLDMAN
More than 100 New Yorkers, ranging from the city's top business and labor leaders to local farmers, have joined to form a coalition to help the city's urban poor, Mayor John Lindsay said today.

The purpose of the coalition, which will be organized in the next few weeks, will be to help the city's urban poor by providing them with the money and resources of the private sector to improve the quality of life in New York City, Mr. Lindsay said.

He said that the group, which will not be a formal organization, will be organized to help the city's urban poor by providing them with the money and resources of the private sector to improve the quality of life in New York City, Mr. Lindsay said.

Lindsay Helps Organize Attack on Urban Problems

Mayor Lindsay, Andrew Young, and Christian Herter Jr. are members of the New York Coalition to combat urban problems. They will be the chairman of the local group, which is part of a national movement.

By JOHN W. FINNEY
Mayor John Lindsay today announced that he had organized a coalition of private citizens to help the city's urban poor. The coalition, which will be organized in the next few weeks, will be organized to help the city's urban poor by providing them with the money and resources of the private sector to improve the quality of life in New York City, Mr. Lindsay said.

WINAMARA DOUBTS RISE IN G.I. LOSSES IF BOMBING IS CUI

Tell Senate Panel Attack on North Burying Fields Flew of Material South

By JOHN W. FINNEY
Winamara, Ind., 100 miles from the city of Indianapolis, has been the scene of a bombing that has caused the deaths of 100 G.I.s, according to a report by the military. The bombing, which took place on Oct. 10, was the result of a mistake by the military. The report says that the military was trying to drop bombs on a North Burying Fields, but the bombs fell on a field of material south of the city.

Stain Guerrilla Shown by La Paz

A close-up of the body of a guerrilla killed during the attack on the city of La Paz, Bolivia, is shown in this photograph. The guerrilla was killed by the Bolivian army. The photograph shows the body of the guerrilla, which was found in a field near the city of La Paz.

LATE CITY EDITION

Wanted: Party clearly today, but not today, tomorrow. See page 10. See page 10. See page 10.

BOLIVIA CONFIRMS GUEVARA'S DEATH; BODY DISPLAYED

Army Reports Fingerprint Press Rebel Leader Was Killed in Sunday Clash

CONFESION DESCRIBED

By WASH. HERALD
The Bolivian government today confirmed the death of Che Guevara, the Cuban revolutionary leader, who was killed in a clash between the army and the guerrillas in the city of La Paz on Sunday. The government said that the body of Guevara was found in a field near the city of La Paz.

Senate, Barring Cut, Votes 4.7-Billion in Public Works

By MARSHALL STEVENSON
WASHINGTON, Oct. 10—Supporting the general program of public works, the Senate today passed a bill for \$4.7 billion in public works. The bill is part of a larger program of public works that is being funded by the federal government.

SMATHERS URGES \$3.5 SPENDING CUT

Offers Plan to End Impasse Between White House and Congress on Tax Policy

By GILBERT HILKHAUS
WASHINGTON, Oct. 10—Sen. J. Bennett Smith today urged a \$3.5 billion cut in federal spending to help end the impasse between the White House and Congress on tax policy. Smith said that the cut would help to reduce the federal deficit and would also help to reduce the inflation rate.

SOVIET ANNOUNCES AIMS BUDGET RISES

But Government Goals in Industry Growth

By HELEN HARRIS
MOSCOW, Oct. 10—The Soviet government today announced that it had set a target for a 10 percent increase in industrial production for 1967. The government also announced that it had set a target for a 10 percent increase in the national budget for 1967.

Thieu Pledges Wider War If Search for Peace Fails

By A. W. GARDNER
SAIGON, South Vietnam, Oct. 10—President Nguyen Van Thieu today pledged a wider war if the search for peace fails. Thieu said that he would continue to fight the war until the North Vietnamese had agreed to a peace settlement that would allow for the reunification of Vietnam.

U.S. PLANES BOMB ENEMY CAMP

Strikes Said to Be First in Series of Hostilities

By WASH. HERALD
SAIGON, South Vietnam, Oct. 10—U.S. military planes today bombed an enemy camp in North Vietnam. The bombing was the first in a series of hostilities between the United States and North Vietnam.

President Invites Soviet to Join U.S. in Exploration of Space

Today Give Into Effort by MAX BRANSON
WASHINGTON, Oct. 10—President Lyndon B. Johnson today invited the Soviet Union to join the United States in the exploration of space. Johnson said that the United States and the Soviet Union should work together to explore the frontiers of space.

Army Test Policy Fused by SENATE

The Defense Administration has been ordered to study the impact of the Senate's decision to limit the number of nuclear weapons that the United States can possess. The Senate's decision is part of a larger effort to reduce the number of nuclear weapons in the world.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

President Invites Soviet to Join U.S. in Exploration of Space

Today Give Into Effort by MAX BRANSON
WASHINGTON, Oct. 10—President Lyndon B. Johnson today invited the Soviet Union to join the United States in the exploration of space. Johnson said that the United States and the Soviet Union should work together to explore the frontiers of space.

Army Test Policy Fused by SENATE

The Defense Administration has been ordered to study the impact of the Senate's decision to limit the number of nuclear weapons that the United States can possess. The Senate's decision is part of a larger effort to reduce the number of nuclear weapons in the world.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

President Invites Soviet to Join U.S. in Exploration of Space

Today Give Into Effort by MAX BRANSON
WASHINGTON, Oct. 10—President Lyndon B. Johnson today invited the Soviet Union to join the United States in the exploration of space. Johnson said that the United States and the Soviet Union should work together to explore the frontiers of space.

Army Test Policy Fused by SENATE

The Defense Administration has been ordered to study the impact of the Senate's decision to limit the number of nuclear weapons that the United States can possess. The Senate's decision is part of a larger effort to reduce the number of nuclear weapons in the world.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

President Invites Soviet to Join U.S. in Exploration of Space

Today Give Into Effort by MAX BRANSON
WASHINGTON, Oct. 10—President Lyndon B. Johnson today invited the Soviet Union to join the United States in the exploration of space. Johnson said that the United States and the Soviet Union should work together to explore the frontiers of space.

Army Test Policy Fused by SENATE

The Defense Administration has been ordered to study the impact of the Senate's decision to limit the number of nuclear weapons that the United States can possess. The Senate's decision is part of a larger effort to reduce the number of nuclear weapons in the world.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

President Invites Soviet to Join U.S. in Exploration of Space

Today Give Into Effort by MAX BRANSON
WASHINGTON, Oct. 10—President Lyndon B. Johnson today invited the Soviet Union to join the United States in the exploration of space. Johnson said that the United States and the Soviet Union should work together to explore the frontiers of space.

Army Test Policy Fused by SENATE

The Defense Administration has been ordered to study the impact of the Senate's decision to limit the number of nuclear weapons that the United States can possess. The Senate's decision is part of a larger effort to reduce the number of nuclear weapons in the world.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

U.S. Temporarily Cutting Back Its Troop Commitment to NATO

By WILLIAM WOODRUFF
WASHINGTON, Oct. 10—The United States today announced that it was temporarily cutting back its troop commitment to NATO. The cut was part of a larger effort to reduce the number of troops in Europe.

EK 4. Amerikan Gemilerine Türk Limanlarını Ziyaret ve Telsiz Kullanım İzinine Dair Resmî Belge

Kaynak: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Amerika Birleşik Devletleri donanmasına mensup "Randolph" uçak gemisi ile "Fargo" hafif kruvazörünün ve "Perry" muhribinin, 23/Kasım/1946 tarihinden 26/Kasım/1946 tarihine kadar İzmir'i ve 27/- Kasım/1946 tarihinden 29/Kasım/1946 tarihine kadar da Marmaris'i ziyaret etmeleri ve Türk sularıyla adı geçen limanlarda telsizleriyle haberleşmelerine izin verilmesi; Dışışleri Bakanlığının 24,28/10/1946 tarihli ve 62085/299, 62239/301, 62399/305 sayılı yazıları üzerine, 3222 sayılı kanunun 31 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 11/11/1946 tarihinde karerleştirilmiştir.

CUMHURBAŞKANI

Kitap Tanıtımı / Book Review

Resul Yavuz, Ortadoğu Şekillenirken, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2020.*

Resul Yavuz tarafından kaleme alınan “*Ortadoğu Şekillenirken-(İngiltere-Şerif Hüseyin-İbn Suud)*” adlı eser 2020 yılında İdeal Kültür Yayıncılık tarafından okuyucuyla buluşturulmuştur. Toplam dört bölüm ve 276 sayfadan müteşekkil olarak hazırlanan eser, Türkiye’de literatürün son derece zayıf olduğu bir konuyu araştırma konusu yapması hasebiyle üzerinde muhtelif değerlendirmelerde bulunmayı hak eden bir özelliğe sahiptir. Şöyle ki dün olduğu gibi bugün de önemini muhafaza eden Ortadoğu coğrafyasının şekillenmesinde, I. Dünya Savaşı ve neticesinde ortaya çıkan gelişmelerin hayati bir rolü bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle bugünün Ortadoğusu’nun anlaşılması ve anlamlandırılmasında dolaylı yönden 19. yüzyılın ve doğrudan doğruya da 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan gelişmelerin büyük bir önemi vardır. Bu cümleden hareketle, idrak edilmesi ve yorumlanması son derece meşakkatli olan Ortadoğu bölgesinin biçimlenmesinin temelinde yatan temel faktörün; bir yüzyıl önce yaşanmış olan ve bir insanlık hadisesi olarak tezahür eden I. Dünya Savaşı’nın ve neticesinde ortaya çıkan gelişmelerin olduğunu belirtmek yanlış olmaz.

Türkiye’de, I. Dünya Savaşı ve sonrası süreçte Arap coğrafyasında yaşanan gelişmelere dönük ilgi, alaka ve bunlara bağlı olarak bilimsel yayın faaliyeti gerçekleştirme eyleminde ciddi bir eksiklik bulunmaktadır. Söz konusu eksiklik, belirli oranda 2022 yılının içinde bulunduğumuz süreçte de devam etmektedir. Yaklaşık 105 yıl öncesine kadar tam dört asır Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalan Arap coğrafyasına yönelik merak, Türkiye’de uzun yıllar çok düşük seviyede seyretmiştir. Ne var ki Ortadoğu’da yaşanan her türlü siyasi, ekonomik ve askeri gelişme kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı bir biçimde Türkiye’yi etkilemiştir, etkilemeye devam da etmektedir. Bu nedenle adı geçen bölge üzerine daha çok uzmanın yetişmesi ve yine bu coğrafyaya ilişkin bilimsel yayınların sayısının, bilimsel nitelik ve nesnellik göz ardı edilmemek kaydıyla artması büyük bir gereksinimdir. Türk okuyucusu, artık Ortadoğu’yu anlamak için Batılı bilim adamlarının bakış açılarıyla vücuda getirilmiş araştırmalara esir edilmekten kurtarılmalıdır.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

Bu kapsamda; özellikle Türk yönetim geleneğinden ayrıldıktan sonra başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Arap ülkelerinin geçirdiği tarihi sürecin analiz edilmesi noktasında Türkiye’de sayıca çok fazla olmamakla birlikte; nitelikli bilimsel çalışmaların ortaya koyulmaya başlandığını görmekteyiz. Hiç abartmadan belirtilmelidir ki Türkiye’de bu sahada hâlâ devasa bir boşluk vardır. Bunu gören kimi araştırmacılar tarih disiplinin metodolojisinden ödün vermeden çoğunlukla arşiv belgelerini temel almak suretiyle nitelikli metinler kaleme almaya başlamıştır. Şu an için atılan bu küçük adımlar, ilerleyen zaman diliminde bir zamanlar Türk yönetim geleneğinin altında uzun süre idare edilmiş toprakların ve toplumlarının geçmişlerinin temayüz etmesine katkı sağlayacaktır.

Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Resul Yavuz, I. Dünya Savaşı ve sonrası tarihlerde Ortadoğu bölgesi şekillenirken vücuda gelmiş çok önemli vakaları bilimsel bir temelde ele alan, nitelikli ve derinlikli metinler kaleme alan sınırlı sayıdaki araştırmacılardan biridir. Uzmanlık alanı savaş sonrası dönem diplomasi faaliyetleri ve uluslararası politika olan Yavuz’un doktora sürecinde edindiği yeteneklerini, Ortadoğu bölgesi için uygulanan diplomasi faaliyetlerini analiz etme aşamasında da kullanmak istediği net bir biçimde görülmektedir. Öyle ki kaleme almış olduğu “*Ortadoğu Şekillenirken*”¹ adlı kitap çalışmasında, diplomasi tarihi alanındaki müktesebatını son derece çetrefilli bir bölge olan Ortadoğu’yu analiz etmede de ustalıklı kullanmayı bilmiştir.

“*Ortadoğu Şekillenirken*”, 2020 yılında raflardaki yerini almış nitelikli bir metin olmakla birlikte; İngiliz arşivlerinde bugüne kadar gün yüzüne çıkmamış yaklaşık 54 yeni arşiv belgesini tarih disiplini temelinde analiz eden bir eserdir. İçerdiği yeni arşiv belgelerinden mühlhem olmak üzere eserin birçok doğru bilinen bilgiyi yanlışladığı; birçok yanlış bilinen bilgiyi de doğruladığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Diğer bir ifadeyle çok sayıda arşiv malzemesi kullanılarak kaleme alınan bu eserle birlikte, kimi popülist dergi ve yanlı editörlerce, olmadığı iddia edilen Arap isyanının özellikle Şerif Hüseyin ve oğulları merkezi örgütlenmesi esasında vuku bulduğu net bir biçimde ifade edilmiş olmakla birlikte; bir bütün halinde değerlendirildiğinde Arap milletinin ve kimi aşiret liderleri ile bazı Arap askerlerinin ciddi baskılara rağmen isyana iştirak etmediği gün yüzüne çıkarılmıştır. Hatta bazı aşiret liderleri isyanın merkezinde bulunan Şerif Hüseyin ve oğullarının zorlamalarına rağmen başlamış olan isyan eylemi karşısında Osmanlı Devleti’ne bağlılığını sürdürücü bir politika takip ettiği yine bu eserle birlikte kez daha teyit edilmiştir.

Yakın dönem Türk ve Arap tarihi için fevkalade ehemmiyet arz eden bu ve benzeri birçok mühim hadiseyi masaya yatıran söz konusu kitap dört temel bölüm üzerine kurgulanmıştır. Bu bölüm başlıklarını şu şekilde sıralamak

1 Resul Yavuz, *Ortadoğu Şekillenirken* (İngiltere-Şerif Hüseyin-İbn Suud), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2020, 276 s.

mümkündür: “Birinci Bölüm: Arap Yarımadası’nda Değişen Dengeler”, “İkinci Bölüm: İngiltere’nin Basra Körfezi’ne ve Arap Yarımadası’na Yönelmesi”, “Üçüncü Bölüm: Osmanlı Topraklarında Arap Milliyetçiliğinin Gelişimi ve İngiltere ile İlk Temas”, “Dördüncü Bölüm: Birinci Dünya Savaşı’nın Bölge Siyasetine Etkisi”.

Söz konusu dört temel bölüm üzerine kurgulanan eser, daha önceki yüzyıllarda bölgede yaşanan tarihi hadiseler hakkında genel bilgiler verdikten sonra 1911-1918 yılları aralığındaki olaylara muhtelif cephelerden odaklanmıştır. Tarihi hadiseler yorumlanırken kimi zaman kronoloji kimi zaman olay örgüsü ön plana çıkarılmak süetiyle bir anlatı yöntemi takip edilmiştir. Ayrıca eserde merak edilen birçok önemli soruya da cevap aranmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir: “Basra Körfezi ve Arap Yarımadası, Birinci Dünya Savaşı öncesinden itibaren artan bir ilgiyle İngiltere için neden önemliydi? Bu bölgedeki yerleşik Arap liderleri ve İngiltere arasında nasıl bir ilişki vardı? Diğer emperyalist devletlerin bölgeye inmemeleri için İngiltere, yerel kabileler üzerinde hangi baskıları kurma gereği duydu? Savaş yıllarında Şerif Hüseyin ve İbn Suud Ortadoğu’nun şekillenmesinde ne derece rol oynadılar? İngiltere; onlara hangi rolü, nereye kadar uygun gördü? Savaş devam ederken, İngiltere birbirleriyle asla anlaşamayan Şerif Hüseyin ve İbn Suud’u çatıştırmamak için nasıl bir diplomasi uyguladı? Siyasi irtibat subaylarını bu diplomaside nasıl kullandı? İngiltere, Arabistan’ın şekillenmesine etki eden bu iki önemli liderin savaştan sonra başlayan amansız çatışmalarını neden engelleyemedi?” kabilinden sorulara kitapta doyurucu yorumlarla cevap aranmaya çalışılmıştır.

Eserin kitap tanıtım yazısında Yavuz şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Elinizdeki eser, Ortadoğu’nun şekillenmesinde çok önemli bir dönem olan 1911-1918 yılları arasında İngiltere’nin Arap Yarımadası’nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve Necid Emiri Abdülaziz İbn Suud ile olan ilişkileri temelinde gelişen olayları konu almaktadır. İngilizler, Birinci Dünya Savaşı’nda bir taraftan Osmanlı Devleti ile cephelerde mücadele ederken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti’ni içten çökertmek amacıyla Basra Körfezi ve Arabistan coğrafyasında uzun zamandan beri irtibat içerisinde olduğu Arap kabileleri ile ilişkilerini daha da sıklaştırmıştır. Bu ilişkilerde iki önemli figür ön plana çıkmıştır: Şerif Hüseyin ve İbn Suud. Bu ilişki ağının içerisinde bugüne kadar detaylandırılmamış birçok unsur burada mercek altına alınmıştır.” Dolayısıyla kitabın içinde yer alan en önemli öznelere İngiltere, Şerif Hüseyin ve İbn Suud olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Zaten kitabın temel olay örgüsü bu üçlünün arasında geçen diplomasi ve siyasi ilişkiler üzerine kuruludur.

Yavuz, eserinde arşivler ve temel araştırma eserlerinden elde ettiği bilgileri kabiliyetli bir biçimde kullandığı gibi okuyucuyu şaşırtıcı nitelikte ve can alıcı birçok yorum geliştirmeyi de başarmıştır. Örneğin sonuç bölümünde geçen “Fakat sadece İbn Suud’u elde etmek İngiltere’ye yetmeyecekti. Nitekim İstihbarat birimlerinin İbn Suud ile irtibatlı olduğu dönemde, Kahire’deki İngiliz yönetimi Hicaz emiri Şerif Hüseyin’i de elde etmek için çok yoğun bir çabanın içerisine girecekti. Şerif Hüseyin ve Mc Mahon arasında bir yıldan fazla bir süreden beri devam eden mektuplaşmadan sonra 1916 yılının haziran başında Hicaz’da Osmanlı

yönetimine karşı her yönü ile ateşli bir başkaldırı kendisini gösterecekti. İsyân, Osmanlı Devleti'nin Arabistan topraklarının kaybını hızlandırmakla birlikte; Türk ve Araplar arasında yüzyıldan fazla bir süredir devam eden tarihi kırgınlık ve birbirlerine sırt çevirmeye giden bir dönemin başlangıcı sayılacaktı. Her ne kadar isyana birçok Arap bölgesinden devlete sadık Araplar iştirak etmedilerse de isyanın ortaya çıkardığı sonuç derin bir ayrılığın başladığı gerçeğini değiştiremeyecekti... Şerif Hüseyin; Paris'te bunu gerçekleştirirken, Londra'da oğlu Faysal'ın aylarca yürüttüğü diplomatik temaslarda, en büyük müttefikim dediği İngiltere'den kendisine verdiği sözleri tutmasını isteyecekti. Fakat 'İngiltere'nin tarihi dostu yoktur, sadece tarihi çıkarları vardır' sözünün gerçeğe dönüşmüş hali ile İngiliz yönetimi Şerif'e vaat edilen topraklar üzerinde Fransızlarla paylaşım hesapları için masaya oturmuştu. Yürütülen müzakereler neticesinde Ortadoğu'da tek bir Arap ülkesi yerine küçültülerek sınırları bölünmüş, manda yönetimleri altında suni devletçiklerin ortaya çıkmasına ve yönetimlerinin de İngiliz ve Fransızlara verilmesine karar verilmişti. Şerif'in oğlu Faysal, aylarca Avrupa ülkelerinde yürüttüğü diplomasi den bir sonuç alamamış ve adeta hüsrana uğramış bir şekilde Şam'a dönmüştü" türünden analizler yazarın konu üzerine mütekamil değerlendirmeler yapabildiğinin ispatlarından yalnızca birkaçıdır.

Bir bütün halinde değerlendirildiğinde Yavuz'un, "Ortadoğu Şekillenirken"de ortaya koyduğu tespitler Ortadoğu özelinde hem o dönemde hem de günümüz dünyasında emperyalizmin egemenliği altındaki toplumların durumunun analiz edilmesi noktasında ciddi bir eser görevini üstlenmektedir. Asya, Afrika, Güney Amerika ve Ortadoğu başta olmak üzere emperyalist çevrelerin üzerlerine çeşitli politikalar geliştirdikleri toprakların ve toplumların sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi aşamasında "Ortadoğu Şekillenirken" atılmış değerli bir adımdır. Bu cepheden meseleye yaklaşıldığında modern Ortadoğu'nun ve toplumlarının bir yüzyıl önceki dönemde nasıl şekillendiği sorusunun cevaplanması noktasında eserin kıymetli bir tahlil örneği olduğunu telakki edebiliriz.

Yenal ÜNAL*

* Doç. Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (yunal@bartin.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-4043-8424).

YAYIN KURALLARI

Dergimizde, özgün araştırma ve inceleme makalesi, derleme, çeviri, arşiv belgeleri, nekroloji, kitap eleştirisi ve tanıtımı, sempozyum vb. haberleri yayınlanır. Yazıların başka bir yerde, farklı bir dilde dahi olsa yayınlanmamış olması gerekir. Gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra, isimsiz olarak iki hakeme gönderilir, iki hakemin onayı ile basılır. Eğer hakemlerin birisinden olumsuz görüş gelirse yazı, üçüncü bir hakeme gönderilir ve üçüncü hakemin görüşü belirleyici olur. Yazar, hakemlerin belirttiği görüş ve önerileri dikkate almalıdır. Bunu yayın kurulu takip eder. Editör gerektiğinde, yazıların yazımı ve dili üzerinde değişiklik yapabilir. Makalelerin içeriği ile ilgili bütün sorumluluk yazarına aittir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

- Makalenin formatı aşağıda belirtilen biçimde olmalıdır:

FORMAT :

Program _____ : Microsoft Word
Kağıt boyutu _____ : 210x297 mm

MARJLAR:

Üst _____ : 3 cm
Alt _____ : 3 cm
Sağ _____ : 2 cm
Sol _____ : 2 cm

BAŞLIK/ ALTLIK:

Üst _____ : 2 cm
Alt _____ : 2 cm

METİN:

Yazı _____ : Times New Roman, 11 punto
Paragraf başı _____ : 1,25 cm.
Paragraf aralığı _____ : önce 0,6 nk
Satır aralığı _____ : Tek
Metin alıntıları _____ : *İtalik*

DİPNOT:

Yazı _____ : Times New Roman, 9 punto
Satır aralığı _____ : Tek
Asılı _____ : 0

- Makale, Türkçe, İngilizce, Almanca veya Fransızca olabilir. Makale için 200 kelimeyi geçmeyen, Türkçe ve İngilizce Özet / Abstract yazılmalıdır.
- Makalede konuyu tanımlayan Türkçe ve İngilizce, en fazla yedi tane Anahtar Sözcükler / Keywords verilmelidir.
- Yazar, makalenin ilk sayfasında yer alan adının-soyadının olduğu kısma yıldızlı dipnot koyarak Akademik unvanını, çalıştığı kurumu ve e-posta adresini parantez içinde ve italik olarak belirtmelidir.

Örnek:

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (*abc@deu.edu.tr*).

- Makalede konunun içeriğine uygun ana başlıklar 1. 2. 3. şeklinde, alt başlıklar: 1.a. 2.a. 3.b şeklinde numaralandırılmalıdır.
- Makalenin en sonunda yapılan araştırmanın sonuçları Sonuç bölümünde belirtilmelidir.
- Makaleye eklenmesi istenen harita veya resimler Word (.doc, .docx) belgesine konulduğu gibi harita ve resimlere sıra numarası verilerek makaleden ayrı olarak da gönderilmelidir.
- Grafikler, Microsoft Office Excel (.xls) veya Word (.doc, .docx) belgesinde hazırlanmalı ve belge içerisine uygun biçimde konulmalıdır.

DİPNOTLARIN VERİLMESİ

- Kaynak ilk defa verilirken yazarın adı ve soyadı tam olarak yazılmalıdır.
- Kaynak eserin adı İtalik olarak yazılmalıdır.
- Kaynak eserin yayınevi, basım yeri, yılı ve sayfa numarası verilmelidir.
- Dipnot 9 punto ile Times New Roman yazı tipinde verilmelidir.

Örnek:

²⁴ Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim*, Ak yay., İstanbul, 1973, s.41.

- Bir makale dipnot olarak gösterilirken, makale adı “tırnak içerisinde” gösterilmeli ve makalenin yer aldığı kaynak eser yine italik olarak verilmelidir.

Örnek:

²⁵ Oktay Gökdemir, “Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, İzmir, 2009, s.21.

- Aynı eser arka arkaya tekrar kaynak olarak gösterilecekse, şöyle yazılmalıdır:

Adı geçen arşiv : A.g.a.

Adı geçen bilgi notu : A.g.b.

Adı geçen dergi : A.g.d.

Adı geçen eser : A.g.e.

Adı geçen kararname : A.g.k.

Adı geçen makale : A.g.m.

Adı geçen rapor : A.g.r.

Adı geçen tez : A.g.t.

Adı geçen yayın : A.g.y.

Örnek:

²⁵ Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, İzmir, 2009, s.21.

²⁶ A.g.m., s.25.

- Dipnotta yer alan kaynak tekrar gösterileceği zaman araya başka bir kaynak kullanılmışsa şöyle yazılmalıdır:

Örnek:

²⁴ Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim*, Ak yayınları, İstanbul, 1973, s.41.

²⁵ Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, İzmir, 2009, s.21.

²⁶ A.g.m., s.25.

²⁷ Uluğ, a.g.e., s.53.

²⁸ A.g.e., s.58.

²⁹ Gökdemir, a.g.m., s.27.

- Dipnotta birden fazla sayfanın gösterilmesi halinde sayfa numarası "ss." şeklinde verilmelidir.

Örnek:

³⁰ A.g.m., ss.21-29.

³¹ Uluğ, a.g.e., ss.45-51.

- Tarihi kaynaklar (Örn: İbn-i Bibi, Evliya Çelebi, Strabon) için basım yılı yazılmaz.
- .pdf formatlı makaleler ve İnternet Kaynakları, varsa sitenin bağlı olduğu kurum, kuruluş adı, adres satırı ve parantez içinde siteye erişim tarihi verilmelidir.

Örnek:

³² Mahir Küçükvatan, "Tehcir Kararı Üzerine Amerika Kamuoyunda Ermeni Propagandası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/ai/uploaded_files/file/dergi%2024/05-%20Mahir.pdf, (Erişim: 01.12.2012).

KAYNAKÇANIN HAZIRLANIŞI

- Kaynakçaya eklenecek olan eser türlerinin sırası aşağıdaki gibi olmalıdır:
 - I. Arşiv Kaynakları**
 - II. Resmi Yayınlar**
 - III. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)**
 - IV. Kitaplar**
 - V. Makaleler**
 - VI. İnternet Kaynakları**
 - VII. Sözlü Tarih Görüşmeleri**

- Dipnotlarda kullanılan kaynaklar, yazının sonunda alfabetik sıraya (A-Z) göre KAYNAKÇA listesinde verilir.

Örnek:

MANGO, Andrew, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
ULUĞ, Naşit Hakkı, *Üç Büyük Devrim*, Ak yayınları, İstanbul, 1973.

- Arşiv kaynakları öncelikle belgenin alındığı yer, dosya numarası, varsa gömlek numarası şeklinde verilmelidir.
- Gazete ve dergiler alfabetik sıra ile belirtilmelidir.

Örnek:

III. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Akşam,
Cumhuriyet,
Hürriyet,
Tarih ve Toplum.

- Yazar, yukarıda belirtilen kurallara göre hazırlanmış metnin bir çıktısını postayla ve aynı zamanda e-mail (cttad.deu@gmail.com) yoluyla editöre göndermelidir. Yazar, elektronik adresini ve telefonunu mutlaka yazmalıdır.

BAZI KISALTMALAR

Cilt	: C.
Sayı	: S.
Editör	: Ed.
Bakınız	: Bkz:
Çeviren	: Çev.
Hazırlayan	: Haz.
Basım Yeri Yok	: b.y.y.
Basım Tarihi Yok	: b.t.y.

PUBLICATION GUIDELINES

Original research articles, collections, translations, archival documents, necrologies, book reviews, and symposium announcements and news in our journal. It is understood that *submitted* manuscripts have *not* been published previously and are *not* being *submitted for publication elsewhere* even if it were in a different language. Submitted manuscripts are first examined by the editorial board, and then sent to two referees for blind review. Manuscripts that are approved by the two referees get published. If one of the referees finds the manuscript unsuitable for publication, it is assed on to a third referee. It is the author's responsibility to revise the manuscript based on the suggestions of the referees, and it is the obligation of the Board of Editors to ensure these suggestions are observed by the author. If deemed necessary, the editor is entitled to make changes in the spelling and language of the manuscript. . The author bears the sole responsibility for the contents of the manuscript.

ARTICLE WRITING GUIDELINES

- Format of article should be as follows:

FORMAT :

Program _____ : Microsoft Word

Paper Size _____ : 210x297 mm

MARGINS:

Top _____ : 3 cm

Bottom _____ : 3 cm

Right _____ : 2 cm

Left _____ : 2 cm

TITLE/ FOOTER:

Top _____ : 2 cm

Bottom _____ : 2 cm

TEXT:

Font and font size _____ : Times New Roman, 11

Indent first line of each paragraph: 1,25 cm.

Space between paragraphs _____ : 0,6 nk

Space between lines _____ : single

Quotations _____ : *Italics*

FOOTNOTE:

Writing _____ : Times New Roman, 9

Space between lines _____ : single

- Articles can be in Turkish, English, German or French. All articles should have Turkish and English abstracts.
- A maximum of seven subject keywords should be used and these should be in Turkish and the working language of the paper.
- Put an asterisk right next to his/her name on the title page to denote there is a footnote explaining the academic title, institution, and e-mail address (in parenthesis and *italics*)

Example:

* Assist. Prof. Dr., Rice University, History Department, (abc@rice.edu).

- In articles, main titles that are appropriate to the content of the topic should be numbered as **1. 2. 3.**, subtitles as **1.a. 2.a. 3.a.**
- Results of the research should be included in **Conclusion**.
- Maps or pictures that are to be added to the article should be submitted as Microsoft Office Word (.doc, .docx) document, numbered and sent in a different folder.
- Graphics should be prepared in Microsoft Office Excel (.xls) or Word (.doc, .docx) and inserted appropriately in the article.

GIVING FOOTNOTES

- The full name and last name of the author should be given when the source is given for the first time.
- Name of the source should be written in *italics*.
- Publisher, place of publication, year and page number of the book should be given.
- Footnote should be written in **Times New Roman** and font size 9.

Example:

²⁴ Andrew Mango, <i>Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey</i> , Overlook Press, New York, 1999, p.50.

- When articles are used in footnote, the title of the article should be in “quotation marks” and the title of the work where the article appeared should be given in *italics*.

Example:

²⁵ Name Surname, “Title of the Article”, *Name of the Journal*, Vol.VIII, Issue.15, Name of City, Year, p.23.

- If the same work will be referred to repeatedly, it should be written as follows:

Example:

Ibid., p.50.

- If another source is referred to between source A and its *ibid*, it should be written as follows:

Example:

²⁴ Andrew Mango, *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Overlook Press, New York, 1999, p.50.

²⁵ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London, 1968, pp.68-70.

²⁶ Mango, *ibid*, p.150.

- If multiple pages of the same source are to be referred to in the footnote, they should then be indicated as follows:

Example:

²⁷ Mango, *ibid*, pp.155-160.

- Retrieval date, URL of the web page and tags in articles or internet sources which are in .pdf format should be given as follows:

Example:

²⁸ Name Surname, “Title of the Article”, *Name of the Journal*, www.abcd.com (Access: 25.10.2014).

PREPARATION OF BIBLIOGRAPHY

- Works that will be added to bibliography should be in the following order:
 - I. Archive Sources
 - II. Newspapers and Journals
 - III. Books
 - IV. Articles
 - V. Internet Sources
 - VI. Oral History Interviews
- All sources used in footnotes are given in the **BIBLIOGRAPHY** and are alphabetized by last name.

Example:

LEWIS, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London, 1968.

MANGO, Andrew, *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Overlook Press, New York, 1999.

- All works should be written in alphabetical order (A to Z) in subtitles.

Example:

II. Newspapers and Journal

Daily Mail

Daily Telegraph

Guardian

Observer

- Author should send his/her prepared article according to rules above via email (cttad.deu@gmail.com) and also forward it to the editor. Author must type his/her email address and phone number.